

बृहन्नारदीयपुराणम्

शील्यी

‘यद्देमीयासियाटिकसमितेरनुग्रहा

अभिधाना संस्कृत-शास्त्रादिव

शील्यीकेय-शास्त्रिणा

संशोधितम्

कलिकाताराजधान्याम्

११ संकडे विरिच विचार्य वरंभे

गिरिष विचारय-दशो

रोरुदुपय भाग्य-धेव

हृदयम्

१८८१०

PREFACE.

After the compilation of the two great poems, the Rāmāyana and the Mahabhārata, the bulk of Sanskrit literature was increased by the introduction of several works known by the name of Purānas and Upapurānas, each being uniformly stated to be eighteen in number. Though the Purānas and Upapurānas are evidently derived from the same religious system as the Rāmāyana and the Mahabharata, or from the mytho-heroic stage of Hindu belief, yet they present, certain peculiarities which clearly indicate their belonging to a later period and to an important modification in the progress of opinion.

It cannot be easily ascertained why these works in spite of their similar characteristics have obtained such different titles, as Purāna and Upapurāna. According to the Śāstias, those written by the great sage Vedavyāsa are called by the name of Purāna and those by other Rishis by that of Upapurāna. The prefix 'upa' however in the latter indicates a later origin, and it is highly probable that those compiled subsequent to the Purānas were called Upa purānas.

If we believe about the authorship of the Śāstras what is said in the Purānas and Upapurānas, viz, that they were originally written by Rishis of the most ancient times, then it is highly probable, that the original works have been replaced by later versions which were not only written after their style, but also contain passages here and there taken from them. For from internal evidence it appears clear that, the Purānas and Upapurānas which have come to us must have been compiled after the different sects of the Hindus, Śaiva, Vaishnava &c had been well established.

Mr. Wilson also agrees with us in thinking that the Purānas and Upapurānas which have now come down to our hands

are not the original ones, as he says—"It is possible, however, that there may have been an earlier class of Purāṇas of which those now we have are the partial and adulterated representatives. The identity of the legends in many of them and still more the identity of the words—for in several of them long passages are literally the same—is a sufficient proof that in all such cases they must be copied either from some other similar works or from a common and prior original."

We find in Sanskrit works of earlier dates that the characteristic portions of a Purāṇa are five—सर्गश्च, प्रतिसर्गश्च, वंशी, सप्तनारायि च, वंशानुचरितश्चेति,—first, the primary creation or cosmogony, second, secondary creation or the destruction and renovation of worlds including chronology, third, genealogy of gods and patriarchs, fourth, reigns of the Manus, fifth, the history of the Princes of the solar and lunar races and their descendants to modern times. The characteristic topics of a Purāṇa were so regarded even in the days of Amara Sinha, fifty six years before the Christian era, for he gives in his lexicon Pañchalakṣhaṇa as a synonym of a Purāṇa, or one having five characteristic topics. But in the Purāṇas which have come down to our hands we find the characteristic topics to be ten in number instead of five. These are सर्गोऽस्याश्च विसर्गश्च वंशी रत्नानारायि च, वंशी वंशानुचरितं सप्तानुचरितश्च, दशभिर्लक्षैश्च पुराणम्. First, primary creation, second, secondary creation, third, description and classification of things both movable and immovable, fourth, the rescue of men as well as of the world in every age by God in an incarnation assumed according to his own will or by the prayers of the afflicted from the hands of some famous giants or antagonists of the Vedas. The fifth includes the reigns of the Manus, and their sons with descriptions of corresponding Indras, Rishis and incarnations of the God Vishnu. Sixth, genealogy of the past, present and

future kings descended of the God Brahma, seventh, histories of the kings and their descendants, eighth, the destruction of the world either casual, natural, temporary or permanent, ninth, the influence of Avidyá or ignorance in creation, tenth, reduction of Brahma or the universal spirit to a personal spirit, Jíva, under the influence of Máyá

Now if the Puránas had undergone no change since Amara Simha's time, we should have found in some of them at least only the five characteristic topics mentioned above. Moreover many of the Puránas now in our possession neither fully answer to the former description nor to the latter. On the other hand they assign paramount importance to individual divinities, such as Śiva, Vishnu &c., and chiefly treat of rites and observances connected with their worship

Hence it might be inferred that, a great part of the present Puránas and Upapuránas had, most probably, been compiled after the present popular forms of the Hindu religion assumed their sectarian character, and none of them did so earlier than the time of Śankaráchárya, the great Śaiva reformer, who flourished, in all likelihood, in the eighth or ninth century, and of the Vaishnava teachers Ramanuja Madhváchárya and Vallabháchárya, who flourished in the twelfth, thirteenth, and sixteenth centuries respectively. The Puránas generally advocate the doctrines taught by them. In fact the Puránas and Upapuránas are works of evidently different ages, and have been compiled under different circumstances, though the dates cannot be exactly ascertained *

* In support of my position reference may be made to the following passages of this Purána

पूजयन् हर विष्णुमैत्रुडा*महीपते ।

भेदरूपावस्थानामयुतायुतदुकृतम् ॥

The Vṛhannārādīya is an Upapurāṇa chiefly advocating the Vaiṣṇava faith. Though no date is attached to it, yet from its

शिव एव हरि साचाहरिरेव शिव श्रुत ।

तयोरन्तरहत्याति नरकान् कीटिकीटिश ॥

Chap XIV, Slokas 213—214.

भगौरथ महाभाग तवाभीष्ट भविष्यति ।

आगमिष्यन्ति मन्त्रीक तव पूर्वपितामहा ॥

मम सूर्यन्तर शम्भु यज्ञ स्त्रीषु स्त्रयस्त्रित ।

स ते समस्तश्रेयासि विधास्यति न सशय ॥

अहमद्रिस्तुतानाथ यजामि प्रत्यह रूप ।

तच्चादाराधयेमान स्त्रीषु सुख सुखप्रदम् ॥

अनादिनिधनी देव सर्वकामफलप्रद ।

तया सपूजितो राजंस्त्वय श्रेयी विधास्यति ॥

Chap XV, Slokas 73—76

यस्तु सन्तश्चन्द्रादिलिङ्गचिह्नतनुर्नर ।

स सञ्जयातनाभीगी चाण्डाली जन्मकीटिषु ॥

त दिज तत्रश्चादिलिङ्गाद्विततनुन्नर ।

सम्भाष्य रौरव याति यावदिन्द्राचतुर्दश ॥

चक्राद्विततनुर्वच तव कीडपि न सवसेत् ।

यदि विष्ठेन्महापापी सङ्घस्रन्नग्नहा भवेत् ॥

गङ्गाधनरती वाऽपि अश्वमेधरतीऽपि वा ।

चक्राद्विततनु दहा मय्येकस्य जपेन्नर ॥

Chap XIV, Slokas 135—138

We know from the Sankaravijaya, a book on Sankara's victory over his antagonists by his famous follower Anandagiri that before the time of Sankarācāryya the custom of marking body with inflamed shell &c was prevailing in all over India especially in its southern parts. It was

contents we have sufficient reason to think that, it must have been compiled in comparatively recent times when Bauddhahism was rooted out and was universally despised † and when the creeds of the different sects were not only well established but were tending towards a reconciliation probably after long centuries of discontent. It is in the form of a dialogue between Nārada and Sanatkumāra, and contains prayers addressed to Vishnu and injunctions to observe various rites and keep holy certain seasons in honour of the deity. The legends occasionally introduced in it are very few, of which the birth of Mārkaṇḍeya, the destruction of Sāgara's sons, and the story of the Dwarf Avatāra are very interesting. It is complete in thirty-eight chapters, and has nearly 3500 ślokas.

In order to render this edition a most useful and correct one, I have consulted five MSS which I shall designate as (क), (ख), (ग), (घ) and (ङ). MSS (क) and (ख) were borrowed from the Calcutta Sanskrit College Library, and (ग) from a Pandit of Bhātpārā. I received (घ) from the library of the Asiatic

Sāṅkarācāryya only who not only first condemned this custom but tried also his best to root out it from the country. Hence we may easily infer that, the compilation of Vrihaunnāradiya Purāna must have been after the time of Sāṅkarācāryya. Dr. Wilson infers that, it might have been compiled between the fourteenth and fifteenth centuries.

† बौद्धाख्यं विशिष्टं महापदमपि वै दिजः ।

तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्तमवैरपि ॥

बौद्धाः पापस्थिनः प्रोक्ता यतो वै वेदनिन्दकाः ।

तस्माद्विज्ञानेचेत यदि वेदेषु भक्तिमान् ॥

ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि दिजौ बौद्धाख्यं विशिष्टं ।

ज्ञात्वा वै निष्कृतिर्नास्ति मास्त्राणीवै निश्चयः ॥

Society of Bengal, and Paudit Madhusúdana Smritiratna of the Calcutta Sanskrit College favoured me with MS (क). (क) is in Bengali character, complete, does not appear to be very old, but is incorrect. (ख) is in Devanāgarī character, very old, worn out, worm eaten, wanting some pages here and there, and incorrect. (ग) is in Bengali character, very old, writing effaced, especially in the last two or three pages which are illegible, but correct. (घ) is in Bengali character, bound in book form, new, and complete, but not very correct. (ङ) is in Bengali character, very old, complete, and correct. I have not given preference to any one of them in particular. I have tried to pick up correct passages from every one, and the rejected ones have been given as different readings in the foot notes, where I have given also the modern forms of nearly all the Ārsha words. In fact, I have spared no pains to make the edition thoroughly correct as well as useful to the reader, but I do not know how far I have been successful.

I take this opportunity to acknowledge my obligations to my learned friend Paudit Hanschandra Kaviratna, Assistant Professor of Sanskrit in the Presidency College, who kindly looked over the proofs as they passed through in press, and afforded me material help by his valuable suggestions.

HRISHÍKEŚA ŚĀSTRÍ.

संशोधनी ।

पुस्तकमेतत् सम्यक् परिशुद्धतया सुद्रयितु-माहितेष्वपि
समुचितेषु यत्नेषु मनुष्य-निसर्ग-सुलभ-सुललनवशादस्माभिरनवे-
चिताः क्वचित्परिलक्ष्यन्ते वर्णाशुदय-स्तासु हि सहृदयपाठकैः
स्वयमुद्भाव्यमानास्तपि तत्र काचिद्दिग्दर्शनार्थ-मुदाक्रियन्ते ।
यथा—

अशुद्धं	शुद्धं	पृष्ठे	पङ्क्त्याम्
त्वन्मुखनिःसृतं	तन्मुखनिःसृतं	५	७
महत्क्लेश	महाक्लेश	६२	५
कथं भूयो	तथा भूयो	१०२	४

१०४ पृष्ठे ६—८ पङ्क्तिषु सर्षादग्न्युस्तकानुसारतो हि—

पातयामास तत्रैकं शरेण शरमन्त्रवित् ॥ १२ ।

पतमानोऽभवद्दयाघ्नो योजनत्रिंशदायतः ।

युगान्तमेधनिर्घोषो राक्षसी घोरविग्रहः ॥ १३ ।

पतितं राक्षसं वीक्ष्य व्याघ्रोऽन्यो वेगसंयुतः ।

इत्येवं पाठोऽस्माभीरक्षितः । परं तस्मिन् पाठे—

पातयामास तत्रैकां शरेण शरमन्त्रवित् ॥ १२ ।

पतमानाऽभवद्दयाघ्नी योजनत्रिंशदायता ।

युगान्तमेधनिर्घोषा राक्षसी घोरविग्रहा ॥ १३ ।

पतितां राक्षसीं वीक्ष्य व्याघ्रोऽन्यः क्रोधसंयुतः ।

इत्येवं कृते सुसङ्गतिर्भवति ।

पद्य	पद्य	पद्य	पद्य
दयमाता सा	देवमाता सा	१२४	१२
ते नाथ	ते नाथं	१२४	१०
ततो दिति	ततोऽदिति	१२८	८
शृणुष्व	शृणुध्व	३८०	४

—

अध्यायानां विवरणम् ।

बृहन्नारदीयपुराणेऽस्मिन्नष्टात्रिंशदध्यायाः सन्ति, श्लोकाश्च
चतुःशताष्टसप्तत्यधिकानि त्रीणि सहस्राणि । तथाहि,
प्रथमाध्याये—८४, द्वितीयाध्याये—५६, तृतीयाध्याये—८६,
चतुर्थाध्याये—१०८, पञ्चमाध्याये—६८, षष्ठाध्याये—७०,
सप्तमाध्याये—८०, अष्टमाध्याये—१३८, नवमाध्याये—१५५,
दशमाध्याये—५४, एकादशाध्याये—१८६, द्वादशाध्याये—१२,
त्रयोदशाध्याये—२०६, चतुर्दशाध्याये—२२२, पञ्चदशाध्याये—
११८, षोडशाध्याये—१०५, सप्तदशाध्याये—३४, अष्टादशा-
ध्याये—१३१, ऊनविंशाध्याये—३०, विंशाध्याये—३३, एक-
विंशाध्याये—८७, द्वाविंशाध्याये—३५, त्रयोविंशाध्याये—६८,
चतुर्विंशाध्याये—३७, पञ्चविंशाध्याये—६७, षड्विंशाध्याये—
८४, सप्तविंशाध्याये—६५, अष्टाविंशाध्याये—११८, ऊन-
विंशाध्याये—७१ । त्रिंशाध्याये—द्वावंशौ स्तः, कथिद्वयमयः,
अपरश्च पद्यमयः । तत्र गद्यमयांगस्य श्लोकेषु परिणमने प्राय-
स्त्रिंशच्छ्लोका भवन्ति, पद्यमयसु २४श्लोकात्मकः, ततश्च द्वौ
मिलित्वा प्रायः ५४ श्लोका भवन्ति । एकत्रिंशाध्याये—१६४,
द्वात्रिंशाध्याये—७६, त्रयस्त्रिंशाध्याये—७१, चतुस्त्रिंशाध्याये—
६३, पञ्चत्रिंशाध्याये—६८, षट्त्रिंशाध्याये—५८, सप्तत्रिंशा-
ध्याये—१२८, अष्टात्रिंशाध्याये—१४४ श्लोकाः सन्ति ततश्च

मिलित्वा चतुःशताष्टसप्तत्यधिकानि त्रीणि सहस्राणि १४०८
श्लोका भवन्ति ।

अथेदानीं प्रत्यध्यायास्तोचितविषयान् सद्विषयं निगम्यते ।
तत्र प्रथमाध्याये—प्रथमं मङ्गलाचरणं, ततो नैमिषारण्यवासि-
भिर्व्रद्धवादिभिर्मुमुक्षुभिर्बृहरेतोभिर्निरहद्वारैर्य्यासगिर्यैः षड्विं-
शतिसहस्रैर्भावितात्मभिः सगिर्यैर्मुनिभिर्भूतने कानि चेन्नाणि
पुण्यानि, कानि च तीर्थानि, कथं तापार्त्तचेतसां मानुषाणां
मुक्तिरव्यभिचारिणी हरिभक्तिय भवतीति पृष्टः सुधीः गौतमी
विनयावनतः प्राञ्जलिरिदं प्राह—अस्ति खलु सिद्ध्यमे पौरा-
णिकोत्तमः सर्वतत्त्वार्थकोविदो ज्ञानार्णवी नारायणपरायणो
व्यासगिर्यो लौमहर्षिणः सूतो नाम तमेवैतान् पृच्छन् प्रश्ना-
मिति । ततस्ते ऋषयो मनोज्ञभूरुहलताफलपुष्पविभूषितं
मुनिभिः परियोभितं पुण्यं सिद्ध्यमं प्राप्य सूतेन यथार्हमर्चिताः
सुखासीनं तं पौराणिकोत्तमं पप्रच्छुः—भोः सुव्रत सूत त्वमा-
तिथेयोऽसि वयञ्चातिथयः प्राप्तास्तदह्मन् ज्ञानतत्त्वोपचारेण
यथाविधि पूजय । इदमखिलं ब्रह्माण्डं केन सृष्टं, किमा-
धारं, किमात्मकं, कस्मिन् प्रतिष्ठितं, कस्मिन् वा लयमेत्यति,
कथं विष्णुः प्रसन्नः स्यात्, कथं स नरैः पूज्यते, वर्णायमाचारः
कीदृक्, कीदृक् च अतिथिपूजनं, केनोपायेन कर्म सफलं
भवति, मोक्षस्य च क उपायः, पुंभिर्भक्त्या किमप्यते, भक्तिय
कीदृशी, सर्वमेतदसंशयं वद । इत्येवं प्रस्तावनाया अनन्तरं
सूतेनोत्तरच्छलेन अन्यसारम्भः कृतः । यथा मथेदानीं पुरा

नारदेन सनत्कुमाराय गीतं बृहन्नारदाख्यं पुराणं कथ्यते इत्युप-
क्रम्य तेन पुराणसामान्यस्य भूयसी प्रशंसा कृता, तदध्ययन-
फलानि च कथितानि । अन्ततो हरिभक्तिमुल्लिख्य प्रथमा-
ध्यायस्यान्तः कृतः ।

ततः सनत्कुमाराय देवर्षिणा नारदेन कथं सकला धर्मा
वक्ताः, तौ च कश्चिन् क्षेत्रे स्थितौ, कथं वा मिलिताविति
ऋषीणां प्रश्नेर्द्वितीयाध्यायस्य आरम्भः कृतः । ततः सूतेन
प्रत्युक्तं यथा—सन्ति खलु सनकः, सनन्दनः, सनत्कुमारः,
सनातनश्चेति चत्वारो ब्रह्मध्यानपरायणा ब्रह्मतनयाः सत्यसन्धा
महात्मानो महर्षयः । ते खल्वेकदा ब्रह्मणः सभामीचितुं
मेरुशृङ्गं समाजग्मुः । तत्र विष्णुपादोद्भवां गङ्गां निरीक्ष्य
स्नातुमुद्युक्तास्ते तत्रायान्तं महर्षिं नारदं ददर्श । ततः पर-
स्परमभिवाद्य कृतकृत्वेषु मुनिषु मनोरमे गङ्गातीरे समासीनेषु,
तत्र सभामध्ये सनत्कुमारो मुनिषुद्भवं नारदं प्रोवाच—भोः
महाप्राज्ञ नारद त्वं सर्व्वज्ञोऽसि, त्वत्तोऽपरोऽधिको हरिभक्ति-
परो नास्ति । तत्कथय कथं स भगवानेतत्स्थावरजङ्गमात्मका-
खिलजगत्कारणं गङ्गाप्रभवय विष्णुर्विज्ञातो भवति ? त्रिवि-
धानां कर्मणां कथं साफल्यं ? नृणां तपोलक्षणं ज्ञानं कथ-
मुद्वेदिति । अथ सनत्कुमारवचसोऽवसाने नारदो नारायणं
नमस्कृत्य तुष्टाव । तेन नारायणस्तवेनैव द्वितीयाध्यायः सम्पू-
र्णतां नीतः ।

तृतीयाध्याये—नारदेन प्रथमं नारायणमहिमानमुल्लिख्य

तस्य शक्तिः तस्या भेदाय कथिता , परमेश्वरस्य स्वरूपमुपाधि-
 भेदाद्भेदाय निरूपिताः । ततः प्रकृतिपुरुषसम्पर्कान्महदादि-
 क्रमेण सृष्टिर्वर्णिता, यथा प्रकृतितो महान्, महतो बुद्धिर्युद्धे-
 रहङ्कारः, अहङ्कारात्तन्मात्राणि, तन्मात्रेभ्यो भूतानि जातानि,
 तानि च आकाशवायुग्निजलभूमयः । ततो जगद्धाता ब्रह्मा
 पादपादिकान् सृष्टवान्, स हि सर्गस्तमोमयोऽबुद्धिपूर्वकय
 विज्ञेयः । तं सर्गं स्वकीयप्रयोजनासाधकं ज्ञात्वा स विभु-
 स्तिथ्यस्योनिगतान् पशुपत्तिरगादिकान् जन्तून् सृष्टवान्,
 तमपि सर्गमसाधकं मत्वा देवसर्गं समातनोत् । ततश्च मानुषं
 सर्गं कल्पयामास । स प्रथमं दक्षादिकान् सृष्टिसाधकान्
 कतिचिन्मानसान् पुत्रान् ससर्ज । तैश्चेद स देवासुरमानुष
 जगद्ग्रासम् । एतस्य जगन्मण्डलस्योपरि यथाक्रमं भूर्भुव-
 स्वमहर्जनतपस्त्याख्याः सप्त लोका अवस्थिता, अधश्च
 यथाक्रममतल वितल सुतल तलातल महातल रसातल पाता-
 लाख्याश्च सप्त लोका स्थिता । तेषु सर्वेषु लोकेषु लोक-
 पालान् कुलाचलान्, नदीयः सृष्टवान्, तत्तल्लीकनिवासिनां
 योग्यानि वर्तनादीनि च कल्पयामास ।

भूतलस्य मध्ये सर्वदेवसमाश्रयं भुमेरुर्नाम पर्वतो भूम्यन्ते
 लोकालोकश्च सृष्टः । तयोर्मध्ये सप्त सागरा द्वीपाश्च, प्रति-
 द्वीपमष्टौ कुलाचला बह्वी नद्यश्च विस्तृता । जम्बुद्वीप-
 शालाल कुम्भक्रीड शक पुष्कराः सप्त द्वीपाः । ते च सर्वे
 प्रत्येकं सप्तभिः समुद्रैरावृताः । एते द्वीपाः समुद्राधीतरोत्तर

द्विगुणविस्तारा ज्ञेयाः । एषु चारोदधेरुत्तरं हिमाद्रेर्दक्षिणञ्च सर्वकर्मफलप्रदं भारतं नाम वर्षं विद्यते । इयं कर्मभूमिरन्याथ भोगभूमयः । एवं सृष्टिसृष्टिस्य सचरितस्य प्रशंसा सत्कर्मपराङ्मुखस्य निन्दा च कृता । ततश्चैतस्य स्यावरजद्रूपस्य जगती वासुदेवात्मकत्वं निरूप्याध्यायशेषः कृतः ।

चतुर्थाध्यायप्रारम्भे—भक्तिः प्रशंसिता, भक्तिहीनानि कर्माणि यथाविधि विहितान्यपि भस्मनि हुतहव्यवत् निष्फलान्येवेति च कथितम् । ततः सनत्कुमारेण नारदं प्रति भगवद्भक्तिपरायणानां लक्षणं, कर्म, गतिश्चोद्दिश्य प्रश्नः कृतः । नारटेन च मार्कण्डेयस्य कथा समुदाहृता । तदाकर्ण्य नैमिषारण्यवासिनः ऋषयश्च मार्कण्डेयास्थानकवनाय सूतं नोदयामासुः । सूतोऽपि तत्सविस्तरमवदत् । यथा—

मृकण्डुर्नाम कथिन्नहाभागो मुनिरासीत् । स च महातीर्थं गालग्रामे सुमहत्तपोऽतप्यत । तत्तपःश्रद्धिता इन्द्रादयः सर्वे देवाः क्षीराब्धेरुत्तरं तीर्थं प्राप्य परमेशं नारायणं शरणं ज्ञतास्तं बहुभिः स्तुवैस्तुष्टुभिः । ततः सर्वदेवेशो नारायणस्तेभ्यः प्रणतेभ्यो देवेभ्योऽभयं दत्त्वा मृकण्डोरपि प्रत्यचतामगात् । मृकण्डुश्च पूर्वं परमेश समाधिना यद्रूपमन्तर्दृष्टवान्, नयने चोन्मील्य तदेव साक्षाद्वा रोमाञ्चितकलेवरोऽस्य पुरतो भूमौ दण्डवत्प्रणनाम । ततयोत्थाय गिरस्यञ्जलिमाधाय तं देवदेवं तुष्टाव । तेन स्तुवेन प्रीतो भगवान् तं वरं वरयेत्यनुव्रातवान् । ततो मृकण्डुना त्वमेव मे पुत्रत्वं गच्छेति वरे

मार्घिते तथाऽस्त्वित्यभिधाय देवोऽन्तर्दधे । चतुर्थाध्यायस्य
चान्तोऽभूत् ।

पञ्चमाध्यायारम्भे—सूतेन मार्कण्डेयचरितमाख्यातम् ।
मार्कण्डेयः गान्तो दान्तः सर्वतत्त्वार्थकोविदो महाज्ञानी
मार्कण्डेयसदृशप्रभयाऽभवत् । स ह्यच्युतप्रीतिकारणं परतप-
स्तेपे । तत्तपसा प्रीतो जगन्नाथस्तस्मै पुराणसहितां कर्तुं
शक्तिं ददौ । स च चिरजीवी भगवन्नारायणस्य महाभक्तो
बभूव । अथ जगत्त्रिकार्षवीभूते भगवान्नारायणस्तस्मै स्वप्रभाव-
दर्शयितुं न सद्यतवान् । अत्राऽवसरे कालविभागश्च वर्णितः ।
तेन च मार्कण्डेयस्य तादृशाऽवस्थायामवस्थितिकालपरिमाणञ्च
निरूपितं, तथाहि—मनुष्याणां चतुर्युगसहस्रेण ब्रह्मणो दिवसं
तदनुसारतो मासो वत्सरश्च भवति, तस्मैतेन परार्द्धद्वयकालस्तु
विष्णोर्दिवानाञ्च रात्रियं तावत्येव, हरिभक्त्युपहृष्टितेन सृकण्डु-
तनयेन तु तद्वाच्यवसानं यावत् जीर्णपर्णवत् तस्मिन् घोरे
जलमये हरिसन्निधौ समयस्थितम् । अथ काले समायाते
योगनिद्राविमोचितो विष्णुर्ब्रह्मरूपेण चराचरं जगदेतदृष्ट-
वान् । ततो जलं सद्रतं विष्वक् सृष्टञ्चावलोक्य मार्कण्डेयः
परमप्रीतो विस्मितश्च हरिचरणीं यवन्दे, शिरस्यस्त्रनिमाधाय तं
तुष्टाप च । ततः सुषन्तं तं विप्रेन्द्रं मार्कण्डेयं विष्णुः, परया
प्रीत्या उवाच, पञ्च सर्वदा लोके भागवतावचामि, भगवद्भक्त-
दधेः लोकाश्च रक्षामि । अनन्तरं मार्कण्डेयेन भगवन्तं प्रति
भागवतानां सप्तमं तेषामुत्पत्तिकारणीभूतं कर्णं च पृष्टम् । भग-

वता च भागवतानां सर्व्वभूतहितकारित्वाऽनसूयत्वामंशरत्वा-
दीन बहून् गुणान् समुल्लिख्योक्तं मयापि नाब्दकोटिशतैरपि
भागवतानां लक्षणान्यपेक्षतो गदितुं शक्यानि । तस्माद्द्वे
विप्रेन्द्र, त्वमपि सुशीलः सर्व्वभूताश्रयो दान्तो मैत्रो धर्मपरा-
यणो भव, पुनर्युगान्तपर्य्यन्तं मन्मूर्त्तिध्याननिरतः परं निर्वाण-
माप्नुहीति च । मार्कण्डेयश्च गालग्रामे महाक्षेत्रे परन्तपस्तथा
हरिध्यानक्षयितायुस्तु परं निर्वाणमाप्तवान् । अध्यायान्ते
नारदेन सनत्कुमार उक्तः, त्वया यत्पृष्टं तत्सर्व्वं मया निगदित-
मिदानीं किमन्यद्गवद्भक्तिमाहात्म्यं श्रोतुमिच्छसीति ।

पठ्याध्यायारम्भे—सनत्कुमारेण तीर्थानां मध्ये किमुत्तमं
तीर्थमस्तीति नारदः पृष्टः । ततो नारदेन गङ्गायमुनयोर्वोगः
क्षेत्राणामुत्तमं क्षेत्रं तीर्थानाञ्चोत्तमीत्तमं तीर्थमिति कथयित्वा
प्रयागमाहात्म्यं गङ्गामाहात्म्यञ्च कथितम् । अन्ते गङ्गाजल-
सेकेन सगरान्वयानां पापमोचनानन्तरं परमपदप्राप्तिरभि-
हिता ।

अथ सप्तमाध्यायप्रारम्भे—सूत ऋषिभिः पृष्टः, कोऽसौ
राजा सगरान्वये राक्षसभावेन मोक्षितः, सगरः कतमो राजा
कुत्र जातय, तत्कुलजेन भगीरथेन कथं गङ्गा महीतस्तमानी-
तेति ।

ततः सूतेनोक्तं, भो महर्षयः, पुरा नारदेन सनत्कुमाराय
यद्गङ्गामाहात्म्यं प्रभाषितं तच्छृणुत । सूर्य्यवंशे बाहुनाम
क्षयिद्राजा बभूव । स च सर्व्वयाश्नार्थतत्त्वज्ञः सुतज्ञः शुभ-

लक्षण आसीत्, पृथिवीञ्च यथान्यायं परिपालयामास । अयै-
 कदा तस्य राज्ञः सर्व्वसम्पदिनाशकमहानहङ्कारो जज्ञे । स
 चाहङ्कारस्तस्य समस्तानां सम्पदां विनाशहेतुरभवत् । यत-
 स्तस्मादेवाऽहङ्कारादस्य हैहयस्तालजङ्घाय बलिनीऽरातयः सम-
 भवन् । अथ स रिपुभिः पराजितः सहसा भ्रष्टराज्यः
 सदारो विपिनं भेजे । तै रिपुभिश्चास्य भार्य्यायां गर्भस्तम्भाय
 महाघोरो गरो दत्तः । अधान्तर्ध्वत्न्या भार्य्यया सहितो राजा
 दुःखी वनावनान्तरं परिभ्रमन्नीर्वाथमपदं प्रपेदे । एकदा
 निदाघतापितस्तृपितः क्षुत्क्षामश्च नृपतिस्तथाविधया गर्भिण्या
 भार्य्यया सहितः स्वकर्म विलपन् किमपि महत्तरो ददर्श,
 तदवलोक्य च परां प्रीतिमवाप । तं दृष्ट्वा सरीगता विहङ्गा-
 गर्हयामासुः । राजा सरीऽवगाह्य स्नात्वा बहुजलं पीत्वा
 सभार्य्यी वृक्षमूलं समाश्रित्य श्रमं विजहौ । अथ बहुतिथे
 काले गते स बाहुरीर्वाथमसमीप एव प्राणानत्याचीत् । तस्य
 गर्भिणी भार्य्या च बहु विलप्य सह गन्तुं मनो दधे । एत-
 स्मिन्नन्तरे तपस्तेजोनिधिर्मुनिरीर्ब्धः परमेण समाधिना तत्सर्व्वं
 विज्ञाय तस्याः समीपमाजगाम । ताञ्च चितामारोदुमुद्युक्तां
 दृष्ट्वा परितान्वयामास । तेन सान्विता सा तस्माद्वय-
 सायाचिह्ना प्राणाश्रयः ।

षष्ठमाध्याये—अथ सा मुनिवचनादात्मानमनुगमनादभि-
 रक्ष्य तेन सम्यगाग्रासिता प्रत्यहं भक्त्या तस्य शयूपी चक्रे ।
 ततो बहुतिथे काले गते सा विप्रेण सहितं नटजीवितं

सुतमेकमसूतवती । यतो महात्मनो परिचर्यया ज्ञानाज्ञान-
कृतं सर्व्वमेव पापं नाशमायाति । अथ मुनिर्गरेण सहितं तं
पुत्रमालोक्य तस्य जातकर्म चकार, तथा तं नाम्ना सगरञ्च
चकार । तच्च मधुचीरादिभिः पुषीय । ततोऽस्य चौडादि-
कर्माणि कृत्वा स मन्त्रविष्णुनीश्वरस्तं राजयोग्यानि शास्त्रा-
ण्यध्यापयामास । सगरं क्रमेण समर्थञ्चाऽवलोक्य तस्मै मन्त्र-
वच्छस्त्राण्यपि ददौ । सगरस्तेन श्रीर्व्वेण सम्यक्शिक्षितो
बलवान्, धन्वी, धर्मज्ञश्च बभूव ।

कदाचित्सगरोऽसौ स्वमातरं प्रणिपत्य प्राञ्जलिः सविनय-
सुवाच । मातः, क्व मे तातो यातस्तस्य किं नाम, सोऽपि क-
न्यासीदेतत्सर्व्वं मे यथावद्वक्तुमर्हसि । पितृविहीना हि नरा-
मृतोपमा जीवन्ति, सपितृको दरिद्रोऽपि धनदत्तुल्यो भवति ।
यथा लोके याज्वापरो जनो लघुतरो भवति पितृविहीनस्तु
तथैव लघुर्दुःखगतान्वितश्चेति । माता च पुत्रवचनमाकर्ण्य
दुःखिता तस्मै सर्व्वं न्यवेदयत् । तच्छ्रुत्वा सगरः क्रुद्ध आरक्त-
लोचनश्च रिपुं हनिष्यामीति प्रतिज्ञामकरोत् । ततो मुनि-
श्रीर्व्वेण स विजयार्थं प्रस्थापितः प्रतस्थे । सगरः सर्व्वानिव
परिपन्थिनो विजित्वा सपुत्रपौत्रान् तान् स्वर्गवासिनोऽकरोत् ।
हतावशिष्टा राजानस्तत्कुलगुरुं वसिष्ठं शरणं जग्मुः । वसिष्ठ-
स्ताम् जातिस्त्रटान् कृत्वा सगरकोपाद्ररच । अथायर्व्वनिधि-
र्वसिष्ठः सगरस्य राज्याभिषेककृतवान् । तस्य भार्यादय-
मासीत् केयिनी, सुमतिश्चेति ।

कदाचित्तरगरं राज्याभिषिक्तमाकर्ण्य श्रीर्ध्वस्तत्रागतः । स च तस्य भूपस्य भार्याभ्यां प्रार्थितोऽपत्नार्थं वरं ददौ । तथाहि एका वंशधरं पुत्रमेकमपरा च षड्युतानि पुत्राणां लप्स्यते, यस्या यदभिमतं तदाशु त्रियतामिति । एवमुक्तवति च तस्मिन्मुनौ केशिन्येक वंशधरं पुत्रं वव्रे, अपरा च पुत्राणां षड्युतानि । केशिन्यसमञ्जससंज्ञकमेकं सुतं लेभे, सुमत्याश्च षष्टिसहस्राणि पुत्राणामभवन् । असमञ्जसनामा तु शैशवेऽप्यसमञ्जसकर्माणि चकार । तं तथाभूतं दृष्ट्वाऽपरेऽपि सागराः तदनुसरणक्रमेण दुर्वृत्ता आसन् । असमञ्जसस्य चांशुमात्राम सत्यचो गुणवान् पितामहहिते रतो धार्मिकस्तनयो जज्ञे । असमञ्जसश्चात्मे वयसि परलोकं गतः । अपरे सागराश्च सततं पापकर्माणि कुर्वन्त सतां महतीं पीडामुत्पादयामासुः । तान् तथा दुर्वृत्तानवलोक्य देवा इन्द्रं पुरस्कृत्य महर्षिं कपिलं शरणं ययुः । ते तं भूमौ दण्डवत्प्रणम्य तुष्टुवस्तेषां स्तवेन सन्तुष्टः कपिलो महर्षिंस्ते हि सागराः शीघ्रमेव सम्पदायुर्यशो-
बलेर्नाशं यास्यन्तीति तस्माद्दुःखं परित्यज्य यूयं स्वस्थानं गच्छतेति च तान् देवानुवाच । तेन महर्षिणा ब्रह्मज्ञास्ते विदिधौकसस्तं यथान्यायं प्रणम्य त्रिदिवं गताः ।

अत्रान्तरे महाराजः सगरो वशिष्ठाद्यैर्महर्षिभिरनुशिष्टोऽग्नमेधं यज्ञं कर्तुमुद्यतो बभूव । ततो गृहीतदीचः स्वपुत्रान् सध्वानिव युगपदश्वरक्षणे नियुज्य यज्ञीयाश्वं यथान्यायं मुनीव । अथ सुरेश्वरस्तं यज्ञयोजितं सप्तिमपहृत्य पाताले महर्षेः कपि-

लस्य पार्श्वे स्थापयामास । ते च सगरपुत्राः सुरेश्वरेण गूढ-
मपहृतमश्वमग्रात्वा यथाक्रमं सर्वानिव लोकानन्विष्य विक्षिताः
पाताले गन्तुमुद्यताः प्रत्येकं त्वेकैकयोजनं महीतलं निखात-
वन्तः । तद्वारेण च ते सर्वे सगरात्मजाः पातालं गताः ।
ततस्ते समन्ताद्रसातलमालोडयन्तः कृषिद्वयाननिरतं महर्षिं
कपिलं तदन्तिके चरन्तमश्वञ्चापश्यन् । ते ह्यविवेकिनः पाप-
निरताः सगरात्मजास्तरसा कपिलं समेत्य हन्यतां हन्यतां,
बध्यतां बध्यतां, गृह्यतां गृह्यताञ्चेति वदन्तस्तं बन्धुमुपचक्रमिरे ।
जहसुद्यतं बहुभिः सीत्पासवचनैः । समाधिनिरतो मुनिस्तु
न किञ्चिद्विवेद । ते त्वासन्नमृत्यवो विनष्टमतयो राजपुत्रा-
स्तान्दृष्ट्वा पङ्क्तिस्ताडयामासुः । तेनाघातेन परित्यक्तसमाधिः स
महर्षिः संक्रुद्धो नेत्रादग्निं सृष्टवान् । स पङ्क्तिस्तत्त्वणमेव तान्
सर्वान् सामरान् भस्मसादकरोत् । ततो नारदः सगराय
सर्वं वृत्तमकथयत् । सगरः पुत्रनाशेऽपि न शुशोच यतो
दुर्वृत्तनाशनं सतामुत्साहकारणं भवति । अपुत्राणां यज्ञ-
कर्मस्वधिकारो नास्तीत्यसमञ्जसपुत्रं महावीर्यमंशुमन्तं पुत्र-
वद्गृहीत्वा तमश्चानयनकर्माणि नियुयोज । स च तद्विल-
हारा तं तेजसां राशिं कपिलं सम्प्राप्य यथाविधि सम्पूज्य
कृताञ्जलिपुटो विनयवांश्च भूत्वा तं बहु तुष्टाव । तेन संसुतो
मुनिः प्रसन्नवदनः प्रसन्नोऽस्मि वरं वरयेति तं सादरं प्राह ।
तस्मिन् मुनावेवमुक्ते स सुधीरंशुमान् स्वपितृणां ब्रह्मलोकाभि-
प्रयाणं प्रार्थितवान् । ततस्तदुक्तिसन्नुष्टेन मुनिनोक्तं तव

पौत्रो गङ्गामानीय तान् ब्रह्मलोकं नेयतीत्यत्र न संग्रयोऽस्ति ।
 नित्यं धर्मपरो भव तव श्रेयो भविष्यतीति । अथांशुमान्
 हयमादाय सत्वरः सगराय न्यवेदयत् । अंशुमतः पुत्रो
 दिलीप इति विश्रुतोऽभूत् । दिलीपाहङ्गाया आहर्त्ता भगीरथो
 जज्ञे । भगीरथेन गङ्गामानीय पूर्वपितामहास्तारिताय ।
 भगीरथवंशे सौदासी नाम सुदासपुत्रः कथिन्नरपतिर्जज्ञे । स
 हि वशिष्ठशापाद्राक्षसीं तनुं सम्प्राप्य भूयो गङ्गाविन्दभिपेक्षेण
 विमोचितः ।

नवमाध्याये आदितस्तावद्वपिभिः सौदासचरितं गङ्गा-
 माहारम्यञ्च सूतः पृष्टः । ततः सूतेन सर्वमेतदशेषेण कथि-
 तम् । तथाहि सर्वधर्मज्ञः सौदासनामा नृपतिः ससागरां
 महीमेतां विधिवत्पालयामास । स त्रिंशदब्दसहस्राणि पृथिवीं
 बुभुजे, ततो नृगयाभिरतिः सबलो यनं विवेश । स वनेषु
 विचरन् नृगसङ्घांश्च निरुद्धयन्मध्याह्ने पिपासितो रेवां नदी-
 माजगाम । स मन्त्रिभिः सह तत्र रजनीमेकां निनाय ।
 अथ प्रातः समुत्थाय नृगयार्थं पुनर्वनं बभ्राम । एकदा रुहं
 नृगमनुगच्छन् गुहासंस्थं सुरते रतं व्याघ्रमिद्युनमपश्यत् । स
 रुहमार्गं परित्यज्य व्याघ्रयोस्तयोः सम्मुखीनो भूत्वा शरेण
 व्याघ्रीं पातयामास । पात्यमाना व्याघ्री त्रिंशद्योजनायता
 घोरविग्रहा राक्षस्यभूत् । तां पतितां वीक्ष्य व्याघ्रः प्रतिक्रियां
 करिष्यामीत्युक्त्वान्तर्दधे । ततो राजाऽपि हृदि शङ्कितः सबलः
 सपुरं प्राप्य धर्मतः पृथिवीमेतां शशास ।

अथ बहुतिथे काले गते स नृपतिर्वसिष्ठाद्यैर्मुनीश्वरैरनु-
 ष्ठीयमानमश्वमेधं मखमारमे । यज्ञं समाप्य वसिष्ठे स्नानार्थं
 निष्क्रान्ते नृपेण पूर्ववाधितो राजसोऽसौ क्रोधमूर्च्छितस्तस्मै
 प्रतिक्रियां कर्तुमायातः । स प्रथमं वसिष्ठवेशङ्कत्वा भोजनार्थं
 मांसं समासादयेति राजानमुवाच । भूयश्च सूदवेशं समास्थाय
 राज्ञे मानुपमांसं ददौ । अथ सौदासी विनयान्वितस्तस्मांसं
 हेमपात्रे निधाय समागताय गुरवे सादरं ददौ । वसिष्ठस्तु
 परमेषु समाधिना तन्मानुपं मांसमिति ज्ञात्वा विस्मयापन्नः
 प्रमन्युश्च भूत्वा तं राजानं शशाप यस्मात्त्वं भद्रिधानामभोज्यं
 दत्तं तस्मात्तवाप्येतदेव भोजनं भवतु । नृमांसं रक्षसामेव भोज्यं
 तस्मात्त्वं राजसत्त्वं प्रयाहीति । तस्मिन्मुनाविति शापं ददति
 सौदासी भयविह्वलस्तं व्यजिघ्रपत् भवतैवैवमाज्ञप्तोऽस्मीति ।
 तदाकर्ण्य वसिष्ठः समाधिमास्थाय ज्ञानचक्षुषा राजानं वञ्चितं
 ज्ञातवान् । राजाऽपि जलमादाय वसिष्ठं शमुमुद्यतः । अथ
 राजानं गुरुं शमुमुद्यन्तं दृष्ट्वा राज्ञी मदयन्ती तमुवाच, भो
 महाराज, कोपं संहर, त्वया यत्कर्म भोक्तव्यं तस्मात्तमिति
 स्वभार्यया तथोक्ती नृपतिः कोपं त्यक्त्वा तज्जलेन स्वपादावभ्य-
 सेचयत् । तज्जलस्पर्शमात्रेण पादावस्य कल्माषतां गती,
 तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन् स कल्माषपादनामाऽभूत् । कोपाप-
 गमानन्तरं स मनसा भीतिमापन्नी गुरोश्चरणौ ववन्दे, विन-
 यात्प्राञ्जलिर्भूत्वा भगवन् क्षमस्वैत्युवाच च । मुनिश्चात्मनो-
 ऽविवेककारितया किञ्चिदिव सज्जितो दुःखितश्च भूत्वा राजानं

प्रत्युवाच, एतद्दुःखं ते नात्यन्तिकं द्वादशाब्दमात्रं भविष्यति ।
ततश्च त्वं गङ्गाविन्दभिषिक्तो राजसी तनुं त्यक्त्वा पुनः स्वरूप-
मापन्नः पृथिवीमिमां भोक्ष्यस इति च । इत्युक्त्वा धर्मसम्पन्नो
वसिष्ठः स्वायम्भययौ । राजाऽपि दुःखितो राजसीं तनुमाशि-
न्याय । स वनावनान्तरं परिभ्रमन्नेकदा नर्मदातीरं प्राप्य
तत्र प्रियया सह रममाणं कमपि मुनिं दृष्ट्वा क्षुधासन्तप्तोऽसौ
तरसा तं समुपाद्रवत्, मृगशिशुं व्याघ्र इव तमतिवेगेन
जग्राह च । अथ ब्राह्मणी स्वपतिं निशाचरकराक्रान्तमवलोक्य
भयविह्वला विनयेन शिरस्यञ्जलिमादाय रुदती तं निशाचर-
सकलं बद्धवुनीतवती । तथाऽनुनीयमानोऽप्यसौ तदनाकर्ण-
यन्नेव तं ब्राह्मणमभक्षयत् । ततो ब्राह्मणपत्नी क्रुद्धा तस्मै
शापद्वयं ददौ, तद्यथा—यस्मात् सुरतासक्तं मत्पतिं हिसित-
यानसि तस्मात् त्वमपि यदा रतिं यासि तदा नाशमुपैष्यसि,
अन्यच्च तव राजसत्त्वं चिरमस्त्विति । एकस्मादपराधात् शाप-
द्वयदानं तस्या अनुचितमिति सोऽपि राजा क्रोधेन पिशाच-
योनिं गच्छेति तां शशाप । तथा शप्ता सा ब्राह्मण्यपि पुत्र-
समन्विता पिशाचत्वं गता । ततस्ताभ्यां नर्मदातीरे वटवृक्षे
कथिद्वन्द्वराजसो दृष्टः । स हि ब्रह्मराजसस्तावागतीं दृष्ट्वा
पप्रच्छ कौं युवामिति ।

सौदास उवाच भो महाभाग, कस्त्वं किं वा ते पुरा कृत-
कर्मं सन्त्युर्मे तत्तत्त्वं यत्तुमर्हसि । यो हि नराधमो मित्रं वध्न-
करोति स युगानां कौटिकौटिपुं महत्पापफलं भुङ्क्त इति ।

कल्पापपादेनेत्युक्तः स वटस्थो ब्रह्मराक्षसोऽवादीत् । पुराऽहं
सोमदत्त इति नाम्ना धर्मपरायणो वेदपारगो ब्राह्मण आसम् ।
अहं विद्यया वयसा धनैश्च प्रमत्तो गुरोरीदासीन्यङ्गत्वेदृशीं दशां
प्राप्तवान् । गुर्व्ववज्जा हि मनुष्याणां राक्षसत्वप्रदायिनीति मया
वाढमनुभूतं, ततो धीमता कदापि गुर्व्ववज्जा न कार्य्येति ।
तदाकर्ण्य्य सौदास उवाच, गुरुः कीदृशः कथं त्वया स्थापितस्तत्
सर्व्वं वृत्तमा मूलान्मे वदस्व । स आह भो मित्र, सन्ति हि
वहवी गुरवस्तान् कथयामि शृणु—वेदानामध्यापयितारः,
वेदार्थानां बोधकाः, शास्त्रार्थानां धर्मस्य नीतिशास्त्राणाञ्च
वक्तारः, मन्त्राणां वेदवाक्यानाञ्च सन्देहच्छेदिनः, व्रतानामुप-
देष्टारः, भयाक्षातारः, अन्नानां दातारः, उपनेतारः, अकार्या-
न्निवारयितारः, खशुरः, मातुलः, ज्येष्ठभ्राता, पिता, निपे-
कादिसंस्कारकर्त्ता च । एते हि गुरवः प्रोक्ताः । सौदास उवाच
अस्ति कोऽप्येतेषां वरः, अथवा सर्व्वे तुल्या इति । सोमदत्त आह
सर्व्वे ह्येते सर्व्वदा सम्मानपूजार्हास्तथाप्येतेषु वेदानामध्यापकाः,
मन्त्रव्याख्यानकृत्, पिता, धर्मवक्ता च विशेषगुरवः । तत्रापि
यो धर्मयुक्तानि पुराणानि वदति स उत्तमः । प्रसङ्गतस्वनेन
पुराणानां तच्छ्रवणादिकस्य च माहात्म्यं वर्णितम् । ततः
स्मृतं कथितं—यथा अहं गौतमनामधेयेन ब्रह्मवादिना
मुनिना पुराणशास्त्रकथनैः सम्बोधितस्तेनोक्तानिखिलान्वर्मान्
कृतवान् । कदाचिदहं परमेशस्य पूजां कुर्व्वन् उपस्थिताया-
ऽपि तस्मै न प्रणाममकारिषम् । स तु शान्तो महाबुद्धि-

गौतमो “मयोदितानि कर्माणि करोतीति” मुदं ययौ ।
 सर्वजगद्गुरुर्महादेवसु गुर्व्ववज्ञाकृतेन पापेन मां राक्षसत्वे
 नियुक्तवान् । ते परस्परमेवं धर्म्मयुक्तं वचनं कुर्व्वन्तः पापान्मुक्तिं
 स्तेभिरे । तस्मिन्नवसरे कथिदतिधार्म्मिकः कलिङ्गदेशसम्भूतो
 गर्गनामा ब्राह्मणः स्कन्धे गङ्गाजलं वहन् विश्वेश्वरं संसुवञ्च
 तत्र समायातः । तं समागतं दृष्ट्वा सा पिशाची तौ राक्षसौ
 च न. पारणां प्राप्तेत्युक्ता भुजमुद्यम्य तमभिययुः । परं तेन
 क्षीर्त्त्यमानानीश्वरनामान्याकर्ण्य ते तं द्विजं गन्तुमशक्ता दूरत
 एव व्यवस्थिताः प्रीचुः । भो विप्र पूर्व्वमस्माभिः कीटिसहस्रशो
 विप्रा भक्षिताः । इदं नामप्रावरणन्तु त्वां महाभयाद्रक्षति ।
 अहो अच्युतस्य महिमा यन्नामश्रवणमात्रेण गोचरस्थिता
 राक्षसा अपि परां शान्तिं समापन्नाः । सर्व्वथा त्वं रागादि-
 रहितो महाभागीऽसि तद्गङ्गाजलाभिपेकेणास्मात्पातकोत्तमात्
 नः पाहि । पृथिव्यां यानि तीर्थानि विद्यन्ते तानि सर्वाणि
 गङ्गाया जलकणस्याप्यसमानि । तुलसीदलसमिश्रं सर्पपमात्रकं
 गङ्गाजलमेव कुलानामेकसप्ततिं पुनात्येव । तस्माद्गङ्गाजल-
 प्रदानेन पापकर्म्मणो ह्यस्मान् पाहि । ते राक्षसैरेवं गीयमानं
 गङ्गामाहारम्यं निगम्य स ब्राह्मणो विषयाविष्टो बभूव । ततौ
 विप्रः क्षपाविष्टस्तेषु रक्षसु तुलसीदलसमिथ गङ्गाजलमसे-
 चयत् । ततः सर्पपौषमेन तेन गङ्गाजलविन्दुनाभिपित्तास्ते
 राक्षसभावं विमृज्य देवतोपमा अभवन् । सपुत्रा ब्राह्मणो
 शोमदत्तश्च हरिसारूप्यमागतौ गङ्गचक्रगदाधरौ भूत्वा ब्राह्मणं

सुवन्तौ हरिमन्दिरं जग्मतुः । कल्पापपादय निजरूपं समा-
गतौ विष्णोर्नामानि व्याहरन् सद्योवाराणसीं ययौ । तत्र
गङ्गामागत्य पश्मासान् विश्वेश्वरं दृष्ट्वा परान्निर्वृतिमापन्नः
स्वकं राज्यं प्राप्तवान् । तत्र वशिष्ठेनाभिपिक्तोमनोरमान्
भोगान् भुक्त्वा सर्वान् महीञ्च संरक्ष्य ततो मोक्षं प्राप्तवान् । ततः
सूतो गङ्गामाहात्म्यमुच्चार्याध्याययेयं कृतवान् ।

दशमाध्यायपारम्भे ऋषिभिः सूतं प्रति गङ्गामाहात्म्य-
मुद्दिश्य प्रश्नः कृतः । ततः सूतेनोपाख्यानमेतत्कथितम् ।
यथा—इन्द्रादिदेवानां जनकः कश्यपो नाम कश्चिन्मुनिरासीत्
तस्य दद्यात्मजे द्वे भार्य्ये बभूवतुर्दितिरदितिश्च । तयोरदिति-
र्देवमाता, दितिस्तु दैत्यानां जननी । ते हि देवासुराश्चिरं
परस्परजयैषिणौ बभूवुः । अथ कदाचिद्व्रह्मादात्मजो बलिर्नाम
दैत्यानामधीश्वरो भूत्वा पृथिवीमिमामभुनक् ।

अथ वैरोचनो बलिर्महता बलेन परिहृतो वसुधामेतां
विजित्य स्वर्गञ्जैतुष्मनो दधे । ततो देवासुराणां घोरं युद्धं प्रव-
हते । एवमष्टसहस्राणि सुदारुणं युद्धमासीत् ।

अथो रचोवले हृद्वे दिवौकसः पराभूता भीताः सुरलोकं
परित्यज्य सर्वे प्रदुद्रुवुः । ते देवा देवलोकं परित्यज्य नररूप-
परिच्छन्ना अवनीतले विचेरुः । नारायणपरायणो विरोचन-
पुत्रो महाबलो बलिश्चाव्याहृतैश्वर्य्यं त्रिभुवनं शशास । विष्णु-
प्रीणनार्थं यज्ञैरियाज च । अथ देवमाता त्वदितिरतिदुःखिता
हिमालयङ्गत्वा शक्रस्यैश्वर्य्यं दैत्यानाञ्च पराजयमिच्छन्ती हरि-

ध्यानपरा भूत्वाऽतिदुश्चरं तपस्त्रये । सा सच्चिदानन्दसन्दोह-
मात्मानमात्मना ध्यायन्ती सहस्राब्दानतिदुश्चरं तपस्त्रये । एत-
द्वत्तमाकर्ण्य मायिनी राक्षसा वसिष्ठे रिता देवतारूपमाख्याया-
दिति प्रोचुः । मातः किमर्थं तपस्तप्यते ? शरीरमतिशुष्कं ते
जातम् । इदं दुःखबहुलं शरीरगोपणकारणं यत्नं त्यज,
पण्डिता हि प्रयाससाध्यं मुक्तं न प्रयंसन्ति, धर्मसाधनत-
त्परैः शरीरमपतोरक्षम् । एवं क्लेशमाख्याय पुत्तानन्मात्र
खेदय । इह संसारे मातृहीनैर्महदुःखमनुभूयते तस्मादुःखा-
र्त्तानात्मजान्मान् परित्राहि । दैत्यैरेवमुक्त्वाऽप्यदितिः समा-
धितो न चक्षाम । ततस्ते क्रुद्धास्तां परध्यानपरायणां हस्तुं
मनोरथं चक्रुः । ततश्चणमग्निरुत्थाय तच्छतयोजनमायतं
काननं तैः सार्धमदहत् । सा ध्यामरता सुराणां जननी त्वेकैव
मिष्टुना चररक्षिताऽभूत् ।

यथैकादशाध्यायारम्भे गृतसौर्वापिभिः कथमदितिं त्यक्त्वा
स वद्विष्णान् चणाददहदिति पृष्टः हरिभक्तानां माहात्म्यमक-
थयत् । परकथय च यवामोक्षारणादेव सर्वे उपद्रवा नश्यन्ति
ध्यामस्य तु का कथा । एतस्मादेव कारणात् सोऽग्निरदितिं
विहाय सर्वमदहत् । एतन्निचयत्तरे गङ्गाचक्रादिभ्यः स हरिः
प्रगच्छः मन् तस्यै कथयवत्तभाये दर्शनं ददौ, तां करेण स्पर्शय
माह । देवमातस्त्वया तपसाराधितः प्रगच्छोऽग्नि, भद्रं ते
भाविष्यति, परे परय यन्ति गमन्ति वसन्ति, दास्यामि ।

यद्यथा देवमाता तं सर्वभोजगुणावर्धं नारायणं प्रविषत्य

तुष्टाव । ततो देवधात्री देवं भुत्वा पुनः पुनर्नत्वा हर्षायु-
 चालितस्तनी प्राञ्जनिर्भूत्वा प्रोवाच, हे सर्व्यादिकारण देवेश
 यदि ते माम्प्रत्यनुग्रहोऽस्ति तदा मत्पुत्रेभ्यो देवेभ्योऽकण्टकां
 श्रियं देहि, हे अन्तर्यामिन् त्वया अज्ञातं न किञ्चिदपि विद्यते
 तत्किं मामेवं मोहयसि । हे देवेश दितिजा अपि मत्पुत्रा
 एव नाऽहं ताहंसितुमिच्छामि, तानहत्वेव मत्पुत्रेभ्यः श्रियं
 देहि । एवमुक्त्वा भगवान् तां साध्वीं प्रहर्षयन् समालिङ्ग्य च
 प्रोवाच । हे देवि प्रीतोऽस्मि ते, तवैवं सपत्नीपुत्रेष्वपि यास्तस्य
 दृष्ट्वा तव पुत्रो भविष्यामीति मे सङ्कल्पः । यो हि स्वपुत्रे
 परपुत्रे वा समत्वेन वर्त्तते न तस्य पुत्रशीलो भवेत् । अदिति-
 रुवाच हे देव तय प्रतिरोम व्रज्जाण्डकोटिसाहस्रं वर्त्तते तथा-
 भूतमणोरणीयांसं परात्परतरं विभुं पुरुषोत्तमं त्वां कथं गर्भे
 धारयामि । भगवानुवाच सत्यमुक्तं भवत्या, परं ये तु रागद्वेष-
 विहीना मत्परायणा मद्रक्तान्ते सततमेव मां ब्रूयन्ति । ॐ

उवाच पितृसुष्टोऽस्मि तव भद्रं भविष्यति, अचिरेणैव कालेन त्वन्मनोरथं साधयिष्यामि ।

अत्रान्तरे खगुहणा शुक्रेणापरैश्च सुनीश्वरैर्युक्तो बलिर्दैत्यो दीर्घसचमारेभे । तस्मिन्महाक्रतौ वर्त्तमाने वामनरूपी विष्णु-
भिक्षार्थमागतः । अथ वामनं समायान्त दृष्ट्वा दैत्यगुरुः शक्र-
एकान्ते बलिमब्रवीत् । भो भो दैत्यपते तव श्रियमपहर्तुं
विष्णुर्वामनरूपेण समागतः । त्वयाऽस्मै न किञ्चिदपि दात-
व्यम् । यस्तु शत्रूणां हितकृत् विशेषतो हन्यत एव । एवं
धर्ममार्गनिरोधकं गुरोर्वचनमाकर्ण्य बलिर्हवाच, भो गुरो
त्वयैवं न वक्तव्यं यतो लोकेऽस्मिन् विष्णुप्रीणनकारणमेव
यज्ञाः क्रियन्ते दानानि च दीयन्ते । स हि विष्णुः परया
भक्त्या स्मृतोऽपि जनान् पुनाति । यस्य जिह्वाये हरिरित्य-
च्चरद्वयं वर्त्तते स पुनरावृत्तिवर्जितो विष्णुलोकं समधिगच्छ-
त्येव । दैत्येन्द्रे ह्येवं वदति वामनरूपधृग्विष्णुर्यज्ञगृहं प्रवि-
षेत् । बलिस्तु समागताय विष्णवे विधिवदर्घ्यं दत्त्वा हर्षाशु-
नयनो रोमाञ्चिततनुय भूत्वा प्राह—हे भगवन् अद्य मे जन्म
सफलं मण्डय सफलः कृतार्थोऽस्मि संवृत्तः । तुभ्यं नमो नमः ।
तस्मिन्नेवमुक्तवति वामनोऽब्रवीत् मर्द्यां तपसे त्रिपदसन्नितां
भूमिं देहि । एतच्छ्रुत्वा बलिः प्राह, कथं राज्यं, ग्रामं, नगरं
वा न याचितवानसि ? ततो नारायणः प्राह—हे दैत्येन्द्र
गुह्याद्गुह्यतरं वचः शृणु । ततो भूमिदानस्य माहात्म्यं कीर्त्त-
यामास । कीदृग्भूमिदानेन कियत्फलं लभ्यते तत्तर्ह्यमशेषतो-

ऽकथयत् । कांश्चिदितिहासांश्च प्रोवाच । ततो दैत्यपति-
स्तस्मै त्रिपदसन्नितां भूमिं ददौ । तदाऽसौ विश्वात्मा
आब्रह्माभवनं ब्रह्मे । ततः स हि विश्वतनुर्हरिर्द्वाभ्यां पद्भ्यां
महीं व्याञ्च व्याप्तवान् । तत्पादाङ्गुष्ठायैव ब्रह्माण्डो द्विधा
भिन्नोऽभवत् । तद्वारा बहुधार वाद्यसलिलं धीतविष्णुपदं
पपात । तज्जलं ब्रह्मादीन् सुरान् पावयन् मेरुमूर्धनि पतित-
मभवत् । तदद्भुतं कर्म दृष्ट्वा ब्रह्माद्या देवास्तमस्तुवन् । तैः
संस्तुतो हरिर्ब्रह्मादिभ्यः स्वस्वपदं बलये च पातालाधिपत्वं
ददौ । अमन्त्रपूर्वकं हुतं हविरपात्राय दत्तं दानम्, अशुचिना
हुतं हविश्च बलेर्भोगार्थं कल्पयामास । बलये सगणाय पातालं
देवेभ्यश्च नाकं दत्त्वा विष्णुः पुनर्वामनतां गतः ।

हादशाध्यायारम्भे सूतं प्रति सुनिभिर्दानघटितास्त्रयः प्रश्नाः
कृताः । यथा दानानि कस्य देयानि, दानकालः कीदृशः,
कीदृशय प्रतिग्राही भवेदिति । ततः सूतेन तेषां द्वयोरेव
यथायथमुत्तरं दत्तम् । तथाहि ब्राह्मणायैव दानानि देयानि,
ब्राह्मणय दानग्राहीतेति, दानकालस्य तु न कोऽपि विशेष-
उक्तः । अपिच ब्राह्मणेषु यः पुत्रहीनो दम्भाचाररतो वा, वेद-
विद्वेपी, देवद्वेपी, द्विजद्वेपी वा, स्वकर्म्मत्यागी वा, परदाररतो-
ऽपि वा, परद्रव्यापहारी वा, नक्षत्रपाठको वा, असूयाविटः
कृतघ्नो वाऽयान्ययाजकी याज्ञापरो हिंसकः शठो वा, नाम-
विक्रयी वा, वेदविक्रयी स्मृतिविक्रयी धर्मविक्रयकारी वा,
परोपतापशीलो वा, वेदत्यागी स्वजनैर्निन्दितो वा, तस्मै दत्तं

निष्फलं भवति, तस्माच्च प्रतिग्रहोऽपि न कर्त्तव्यः । यस्तु स्वकर्म-
निरतः श्रोत्रियः आहिताग्निर्वृत्तिहीनो बहुकुटुम्बी दरिद्रः
सत्यवाग्देवभक्त्य, तस्मै प्रयत्नतो देय, दत्तञ्च विशेषफलप्रद
भवति ।

अथोद्देशाध्यायारम्भे कथं भगीरथो गङ्गामाहात्म्यं विज्ञात-
वान् कथञ्च तामानीतवानिति सूत ऋषिभिः पृष्ठ । सूतञ्च
तेषामृषीणां तादृशी सात्त्विकी बुद्धिं बहु प्रशंसन् सर्वं यथावत्
कथयामास । भगीरथो हि नृपतिरतिधर्मशीलो यायजूक्त-
याभवत् । अथ कदाचिद्धर्मराजस्त धर्मशील राजान द्रष्टु-
मुपागतः ततः समागत धर्मराज भगीरथो यथोचिताभिरर्ह-
णाभिरर्हयित्वा चितितले दण्डवदनाम् ।

ततो राजा भगीरथः कृतातिथ्यक्रिय कृतासनपरिग्रहञ्च
तं धर्मं प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयेनोवाच । भो महाभाग भवदाग-
मनेन कृतार्थोऽस्मि, कथं मानुषोऽहं देवस्य भवत तपकर्त्तुं
समर्थो भवेयमिति । धर्मराजस्य परया कृपयाविष्ट, प्रहसस्त
मुवाच । राजन् त्वं जगत्त्रये धर्मविदां श्रेष्ठतया प्रसिद्धोऽसि
ततश्च धर्मज्ञ त्वां द्रष्टुमहमागतः । यत उत्कृष्टगुणलीलुपा-
देवाः सन्मार्गनिरतं सर्वभूतहिते रतं मर्त्यं द्रष्टुमभिलषन्ति ।
यत्र कीर्त्तिर्नोतिः मम्यस्तयस्य वर्त्तन्ते, तत्र सन्तः सर्वा देवताश्च
वास कुर्वन्ति । इत्युक्तवन्त धर्मराज राजा यथाविधि प्रणि-
पत्य पुनः प्रोवाच । भगवन् मया किञ्चित्पृच्छ्यते परया कृपया-
विष्टस्तद्गृहि । धर्माः कतिविधा, धर्मशीलिनस्य के ? यात-

नाय कियत्यस्ताय केऽनुभवन्ति ? के च त्वया सम्मानिता भवन्ति के च शासिता इत्येतत्सर्वं विस्तरादक्तुमर्हसीति । एवं पृष्टो धर्मराजः प्रोवाच, पुण्यलोकप्रदायका हि धर्मा बहु-विधाः प्रोक्ताः । तथा घोररूपा यातनाद्यासंख्याताः । ताः सर्वा वर्णगतैरपि नाऽहं विस्तराद्गदितुं समर्थस्तस्मात्समासतो वक्ष्यामि साऽवहित आकर्ण्य । ततो धर्मराजेन बहुविधानि धर्मकार्याणि तत्तत्कर्मणां फलानि च विष्णुरेणीक्याऽन्तत-उक्तम् । हे राजेन्द्र एवमाद्याः कियन्तः गतयः सहस्रगद्य महा-धर्माः शान्तेपूजास्तान् सर्वानशेषतः को वर्णयितुं समर्थः स्यात् । किन्तु विष्णुमेवैव सर्वधर्मफलं प्रददाति । विष्णोः स्मरणमात्रेणैव सर्वाणि कर्माणि सफलानि भवन्ति । विष्णुर्हि सर्वधर्मस्वरूपः सर्वकर्मस्वरूपश्च कर्मफलानां भोक्ता च स एव, तस्मादतिरिक्तं न किमप्यस्तीति । अत्रैव त्रयोदशाध्याय-स्यान्तः ।

अथ चतुर्दशाध्यायप्रारम्भे तेनैव पापभेदान् सूला यात-नाय प्रवक्ष्यामीत्युपक्रम्य महापातकानुपातकोपपातकप्रभृतीनि सर्वविधानि पापानि तत्तत्पापकर्मविशेषफलभूता घोररूपा नरकविशेषाय प्रोक्ताः । एवं सर्वपापान्युक्ता, तेनान्तत एतानि सर्वाणि पापानि धर्मगाम्निविधानतः प्रायश्चित्तेषु चीर्णेषु प्रणश्यन्ति, प्रायश्चित्तानि च विष्णोरग्रे कमलापतेः कार्याणि तेन न्यूनातिरिक्ततादोषस्य परिहारी भवेत् । गङ्गा तुलसी सप्तज्ञो हरिकीर्तनमनसूया अहिंसा इत्येतैः सर्वेषां पापानां

ध्वंसो भवति । कर्माणि विष्णुर्पितानि चेत्सफलानि भवन्ति,
 अन्यथा भस्मनि द्रुतं हव्यमिव निष्फलान्येव । विष्णुभक्तिर्हि
 मनुष्याणां सर्वपापप्रणाशिनी, भक्तिमद्भिः कृतञ्च कर्म सफलं
 भवति । सा च विष्णुभक्तिः प्रथमतस्तत्त्वविधा तामसी,
 राजसी, सात्त्विकी चेति । ताश्च प्रत्येकमधममध्यमोत्तमत्व-
 रूपेण त्रिविधा इति नवधा, अन्या च परा भक्तिरिति मिलित्वा
 दशधैव भक्तिः । तत्रापरविनाशमुद्दिश्य हरौ या भक्तिः क्रियते
 सा तामसाऽधमा, या च कैतवान्विता भक्तिः सा तामस-
 मध्यमा, या च भक्तिरपरस्य भक्तिं दृष्ट्वा मात्सर्येण प्रवर्तते सा
 तामसोत्तमा । या धनधान्यादिकमुद्दिश्य भक्तिरुपजायते
 सा राजसाऽधमा, या सर्वलोकविख्यातां कीर्त्तिमुद्दिश्य प्रव-
 र्त्तते भक्तिः सा राजसमध्यमा, या च सालोक्षादिपदमभि-
 सृज्य भक्तिः सञ्जायते सा राजसोत्तमा । एवं या भक्तिः
 स्वकृतपापानां चयार्थं प्रवृत्ता सा सात्त्विकाधमा, यैवहृते
 हरेः प्रियं भवेदिति विचारयती जनस्य भक्तिः सा सात्त्विक-
 मध्यमा, यस्याच्च किमप्युद्देश्यं न स्यात्सा सात्त्विकोत्तमा भक्तिः
 सैवान्यासां भक्तीनां प्रवरा । यया हि भक्त्या जनो विष्णुना
 सममात्मनः सर्वप्रकारेणाभेदं कल्पयति सैवेह सर्वोत्तमा
 परा भक्तिः । दशधैव भक्तिः संसारच्छेदकारिणी तत्रापि
 सात्त्विकी भक्तिर्हि मुस्या, भक्तिय स्वकर्माणां विरोधेनैव कार्या,
 यन् कर्माणि परित्यज्य भक्तिमात्रेण जीवति तस्य विष्णुर्न
 तुष्यति । आचारो हि प्रथमः प्रतिपाल्यः, आचारादन्तः

प्रभवति । तस्मात् स्वकर्माविरोधिनी भक्तिरैव कार्या, यतः सदाचारविहीनानां धर्मार्थौ सुखप्रदौ न भवतः । हे महीपते, हरिं हरश्चाभेदबुद्ध्या सम्पूजय, तयोर्भेदकृद्वि कीटिकीटिशो नरकान् याति । एवमुपदेशानन्तरं धर्मराजेन प्रोक्तं राजन्, तव पितामहाः कपिलक्रीपतो दग्धा नरके वसन्ति, तान् गङ्गा-जलाभिपेचनैरुद्धर । गङ्गा सर्वाणि पापानि नाशयत्येव । केयोऽस्थि नखं दन्तो भस्म वा गङ्गाजलेन सृष्टं चेदच्युतपदं लभ्येत । किं बहुना गङ्गाविन्दभिपेकतः सर्वाण्येव पापानि नाशमायान्तीति । धर्मराज इत्युपदिष्टान्तर्दधे । भगीरथश्च गङ्गामानीतुकामस्तपस्तप्तुं हिमाद्रिं जगाम । अत्रैव चतुर्दशा-ध्यायः समाप्तः ।

पञ्चदशाध्यायारम्भे मुनिभिः पुनरेव सूतः पृष्टो भगीरथो नृपतिर्हिमाद्रिं गत्वा किञ्चकार कथं वा गङ्गामानीतवानिति । ततः सूतेनोक्तं महीपतिर्भगीरथस्तपसे हिमाद्रिं गच्छन् पथि गोदावरीतटे महर्षिं भृगुन्दर्गम् । भृगुणा कृतातिथ्यक्रियश्च प्राञ्जलिर्भूत्वा तं प्रोवाच । हे भगवन् येन कर्मणा भगवान् मृतभावनी नारायणस्तुष्यते, येन विधिना पूज्यते च, तत्तत्त्वं वक्तुमर्हसीति । ततो भृगुणा नारायणतोषणोपाय उक्तः । स च महाविंशोरष्टाक्षरमहामन्त्रजपपूर्वकीपासना सत्याऽहिं-सादिनिरतिथेति । ततो राज्ञाऽसौ पृष्टः कीदृशं सत्यं, कीदृशी चाहिंसा, सर्वभूतहितत्वं कतिविधं कीदृक् च, अनृतं कीदृशं, कीदृगा दुर्जनाः, साधवश्च कीदृगाः, पुण्यञ्च कीदृशं,

विष्णु- कथ अर्त्तव्य , तस्य पूजा च कीदृशी, का शान्ति , अष्टा
चरसत्रको मन्त्रश्च कीदृगिति । अथ भृगुणैतेषां सर्वेषां स्वरूप
मुक्तम् ।

तथाहि—देशकालादिविज्ञानात् धर्माविरोधतो यथार्थं
कथनं नाम सत्यं, सर्वेषां जन्तूनामक्लेशजननमहिंसा, धर्मा
कार्यसहायत्वमकार्यपरिपन्थिता च सर्वलोकहितत्व, धर्मा
धर्माविवेकत इच्छानुवृत्तिकथनमनृत, दुर्जना नाम लोक-
विहिषो मूर्खा कुमार्गनिरता सर्वधर्मावहिष्कृताश्च, साधवस्तु
सर्वलोकहिते रता वेदमार्गानुसारिणो जनाः । यत् हरि-
प्रीतिकरं, सद्भि परिरञ्जितं, आत्मनः, प्रीतिजनकञ्च, तत्पुण्यं
परिकीर्तितम् । विष्णो आरण्यं सर्वं जगद्विष्णुप्रभव विष्णु-
मयश्चेति परिचिन्तनम् । भक्तिर्नाम विष्णो सर्वमयत्वविवेकेन
तन्निष्पन्नसः प्रीतिः, शान्तिश्च शत्रुमित्रेषु वशित्वं यदृच्छालाभ-
सन्तुष्टिश्च । एतानि सर्वाणि तपसः सिद्धिदायकानि समस्त
पापराशीनां नाशहेतवश्च । इदानीमष्टाक्षरमहामन्त्रं शृणु ।
ममो नारायणायेति । मन्त्रमिममुच्चारयन् य आत्मस्वरूपं महा
विष्णुमात्मनि पश्येत् स सर्वंयेयासि प्रयाति । मन्त्रोऽयं
वाचक मन्त्रस्यास्य वाच्यो नारायण , एष वाच्यवाचकसम्बन्धो
नित्य एव । विष्णुरेवानादि- ससारमोचकश्च स्मृतः, एवमा-
दिभ्यः भृगुः स्वप्नान् गतवान् । अथ महीपालो भगीरथ
परमर्षिणा भृगुणैतमुक्तं प्रीतस्तपसे वनं प्रपदे, स हिमालय-
मामास मभोरमे गङ्गातीरे नादेस्तरायधेचेतिदुयरं तपस्तेपे ।

तं तथा तपस्यन्तं दृष्ट्वा देवतानाञ्च त्रासो जज्ञे । ते हि देवा
 अधिकारक्षयभयान्महाविष्णोः शरणं ययुस्ते क्षीरीदक्षीत्तरं
 तीरं प्राप्य तं देवदेवेशं नारायणं तुष्टुवुः । इन्द्रादिभिः संसृतो
 विष्णुर्देवेभ्यस्तस्य राजर्षेः साधुचरितं प्रख्याप्याऽभयं दत्त्वा
 भगीरथस्य प्रत्यक्षतां जगाम । राजा तु तमतसीपुष्पसङ्काशं
 शङ्खचक्रधरं श्रीवत्सकौस्तुभालङ्कृतं पीताम्बरं पुण्डरीकाक्षं पश्यन्
 भूमौ दण्डवत्प्रणनाम । तथा अनन्तहर्षसम्पूर्णः सगद्गदं पुनः
 पुनः कृष्ण कृणोति जगाद । विष्णुस्तस्य प्रसन्नः कृपयाविष्टश्च
 प्रोवाच, अयि भो भगीरथ तवाभीष्टसिद्धिर्भविष्यति, तव
 पूर्वपितामहाः मल्लोकमागमिष्यन्ति । त्वमिदानीं मम मूर्त्य-
 न्तरं यन्तुं स्वयन्कृतो यज, स ध्रुवं ते श्रेयांसि विधास्यति ।
 इत्युक्त्वा जगतां पतिरच्युतोऽन्तर्दधे । राजाऽप्युत्थाय लोक-
 कारणभीशानं सम्प्राप्यास्तोषीत् । तेन संसृतो महादेवस्तस्य
 प्रत्यक्षतामगात् । राजा च साक्षादवतीर्णं महेश्वरं दृष्ट्वा
 घितितले दण्डवत्प्रणनाम । अथ शङ्करः प्रसन्नस्तं वरं वृण्वि-
 त्युवाच, राजा च प्राञ्जलिर्भूत्वा गङ्गां प्रसादीकृत्यात्मत्पिता-
 महानुदरेति प्रार्थयामास । ततो महादेवेनोक्तं तथाऽसु मया
 गङ्गा प्रदत्तेति । ततः कपर्दिमुकुटस्था लोकैकपावनी गङ्गा सर्वं
 जगत्पावयन्ती भगीरथमन्वगच्छत् । ततः प्रसृति लोकेषु सा
 भागीरथीति विख्याता । अथ गङ्गा भगीरथमनुगच्छन्ती यत्र
 सगरात्मजाः पूर्वं कपिलरोषाग्निना दग्धास्तं देवं प्रावयामास ।
 अथ तेषां भस्मनि गङ्गया संग्राशिते ते गतैनसो बभूवुः । ततो

यसोऽपि तान् गतपापान्विज्ञाय प्रणम्य विधिवत्प्रणम्यर्च्य
प्राह, यूयं धन्याः, युष्मदन्वये भगीरथो नाम कोऽपि जातस्तेन
यूयमस्मात्परकात्तारिताः । इदानीं विमानान्यारुह्य विष्णु-
भवनं गच्छत । यमेन इत्युक्तास्ते यतकोटिकुलैर्युक्ता विष्णुलोकं
प्रपेदिरे । एवं गङ्गायाः प्रभावः ।

षोडशसप्तदशाष्टादशोऽनविंशविंशैवध्यायेषु वैष्णवजनानुष्ठे-
यानि बहुविधानि व्रतानि सनियमानि, तेषामनुष्ठानसमय-
प्रकारादयः फलानि च सेतिहासप्रायाणि सूतेनाभि-
हितानि ।

एकविंशाध्याये त्वेकादशीव्रतं विशिष्याभिहितम् । इद-
मेकादशीव्रतं ब्राह्मणचक्षियवैश्यशूद्रैः सर्वैरेव वर्णैः कर्त्तव्यम् ।
एकादशीव्रतफलेषुना हि पुरुषेण भक्तचतुष्टयं त्यक्तव्यं
पूर्वपरदिनयोः रात्रौ, एकादशीदिने त्वहोरात्रम् । एका-
दशीदिने यस्तु किञ्चिद्भोक्तुमिच्छति स सर्वपापानि भुङ्क्ते ।
ब्रह्महत्यादीनि यानि यानि पापानि सन्ति, तानि सर्वाणि
हरिवासरेऽन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति । ब्रह्महत्यादिपापानां
कदाचिन्निष्कृतिर्भवति एकादश्यां कृताहारस्य तु कचिदपि
निष्कृतिर्नास्ति । प्रत्युत महापातकैरतिपातकैर्युक्तो वा यदैका-
दश्यां निराहारः स्यात्तदा परम्पदम्माप्नोतीति । एकादशी-
प्रसङ्गेन भद्रशीलस्य तत्पितुर्गालवस्य चोपाख्यानमाख्यातम् ।
तथाहि—नर्मदातीरे क्वचित्पुण्याग्रमे गालवो नाम कथितव्य-
परायणो सुनिश्वास । तस्य भद्रशील इति नारायणपर-

यणी जातिस्मरः पुत्रोऽभवत् । स च महामतिर्मद्रशीलो
 बाल्ये सदा विष्णोः प्रतिमां कृत्वा पूजयामास, शैशव-
 क्रीडासहचरान् दिजशिर्गूथं नित्यं नरैर्विष्णुः पूज्यः, एकादशी-
 व्रतञ्च कर्त्तव्यमिति बोधयति स्म । तेन प्रबोधिता दिजशिश्न-
 वश्च नित्यं क्रीडायामपि विष्णुपूजनं कुर्वन्ति स्म । अथ पुत्र-
 मेयं सुचरितं दृष्ट्वा मुनिर्गालवो विस्मयाविष्टस्तमपृच्छत् । अयि
 मद्रशील कथन्ते शैशवेऽप्येवं धर्मबुद्धिर्जातेति । तदाकर्ण्य
 मद्रशील आह, पितरहं जातिस्मरीऽस्मि, तेनैव मे जन्मत एवैवं
 प्रवृत्तिः । ततो गालवोऽवदत् पूर्वस्मिन् जन्मनि त्वं क आसीः
 कथं वा ते जातिस्मरत्वमिति । ततो मद्रशील उवाच, पित-
 रह, पुरा सोमकुलोद्भवो दत्तात्रेयशिष्यो धर्मकीर्त्तिरिति
 ख्यातो राजा बभूव । मया नववर्षसहस्राणि कृत्स्नां महीं-
 मालयता बहवो धर्मा अधर्माश्च कृताः । अथ कालवशेन
 श्रिया प्रमत्तोऽहं पापण्डजनसंसर्गाद्वधर्मकार्याण्यकारिणं
 ततश्च मे पूर्वार्जितानि सुबह्वन्यपि पुण्यानि प्रगटानि ।
 माघाधर्मनिरतं दृष्ट्वा मदीयाः प्रजाः सदैव दुष्कृतचक्रुः ।
 तत्रापि च मे पठांगोऽभवत् । एकदा सगयाऽभिरतः ससैन्यो
 वनं प्राविशम् । तत्र बहुविधान्मृगान्कृत्वा क्षुत्तृट्परिगतः
 आन्तश्च रेवातीरमुपागमम् । सैन्यञ्च मे कुत्रचिदन्यत्र गतम् ।
 अहञ्चैकाकी रेवायां स्नात्वा क्षुधा दृष्ट्वा च पीडमानः स्थितः ।
 अथ तत्र केचिदेकादशीव्रतपरास्तीर्थवासिनो निशामुखे
 समेताः । अहञ्च तेः सह निराहारो निशि जागरह्यतवान् ।

अध्वयमपरिश्रान्तः क्षुत्पिपासाप्रपीडितोऽहं जागरान्ते तत्रैव
 पञ्चत्वमागतः । ततो महादंष्ट्राभयद्वरैर्यमभटैर्वहोऽहं यमा-
 न्तिकं नीतस्तं करालवदनं समवर्त्तिनं यममपश्यम् । अथ
 मां दृष्ट्वा यमश्चित्रगुप्तमाह्वयेदमवदत् । अस्य शिवाभिधानञ्च
 यथायथं वद । धर्मराजनैवमुक्तश्चित्रगुप्तश्चिरं विचार्येदमभा-
 यत । असौ पापरतोऽपि एकादश्यां जागरक्षीपवासञ्च कृत्वा
 मृतः । ततश्चानेन यानि कानिचित्पापानि कृतानि, तानि
 सर्वाण्युपवासप्रभावतः प्रनष्टानि । चित्रगुप्तेनैवमुक्तो धर्मराजः
 कम्पितकलेवरो ममाग्रे भूमौ दण्डवत्प्रणनाम । माञ्च भक्ति-
 भावेन पूजयामास । ततः स्वभटानाह्वयेदमवोचत । ये
 ह्यत्र विष्णुभक्तिनिरता जितेन्द्रिया एकादशीव्रतपराः सततं
 नारायणाच्युत हरे शरणं भवेति वदन्ति च तान् तरसा यूयं
 त्यजत । ये तु मातापितृपरिभर्त्सनशीलिनो लोकहिणो
 द्विजजनाहितकारिणः लोकापवादनिरता एकादशीव्रतपरा-
 क्षुधाः पापासक्ताश्च तानेवानयत । ये च विष्णुभक्तिविमुखा
 विष्णवे न नमन्ति, विष्णुालयञ्च न गच्छन्ति तानप्यत्रानयत ।
 एवं धर्मराजवचनं श्रुत्वा मम स्वकर्माणि स्मृत्वाऽनुतापी
 जातः । तदधर्मवचनप्रभावेण, तेनानुतापेन च मम सर्वाणि
 पापानि तदैव शिपं गतानि । अथ पापविमुक्तं सहस्रादित्य-
 सङ्घाशं हरिसारूप्यतां गतञ्च मां यमो ननाम । ततः कालो
 मां सम्पूज्य तद्विष्णोः परमम्पदं प्रेषयामास । अहञ्च कल्प-
 कोटिसहस्राणि, कल्पकोटियतानि च विष्णुपदे स्थित्वा पद्या-

दिन्द्रलोकं समागतः । तत्रापि तावत्कालं स्थित्वा भूमिं
प्राप्य विशुद्धे ब्राह्मणकुले तव पुत्ररूपेण सञ्जातः । जातिस्मर-
त्वात् सर्वमेतज्जानामि ततश्च बाल्येऽपि विष्णुर्चनमेकादशी-
व्रतञ्च करोमीति । गालवस्त्विवं पुत्रवचः श्रुत्वाऽतीवसन्तुष्टम्
हरिपूजाविधानं यथावत्समबोधयत् ।

हाविशाध्यायारम्भे मुनिभिः सूतः प्रत्युक्तः, हे तत्त्वार्थकोविद
सूत, त्वया भागीरथ्याः सुमहिमा धर्मा अधर्मा हरिपूजा-
विधानं व्रतानि एकादश्या माहात्म्यञ्च सर्वाख्येतानि सवि-
स्तरमुक्तानि । साम्प्रतं वयं वर्णायमविधिमाश्रमाचारं प्राय-
श्चित्तविधिञ्च श्रोतुमिच्छामः । त्वङ्गुपयैतत्सर्वं यथावद्वदेति ।
ततः सूतेन यथावदेतेषां प्रश्नानामुत्तरं दातुमारब्धम् । भो
मुनयः पुरा नारदेन सनत्कुमाराय यथा वर्णायमनिर्णय उक्त-
स्तथैवाऽहं ब्रवीमि यूयं शृणुतेत्युपक्रम्य क्रमेण स सर्वमकथयत् ।
तथाहि वर्णायत्वारः ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य शूद्रा इति । एतेषां
ब्राह्मणः श्रेष्ठः । ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याश्च द्विजाः । एतेषां
प्रथमं मातृगर्भे जन्म, ततश्चोपनयनादेव द्विजत्वम् । एतैर्हि
स्वस्त्रवर्णविहिताः सर्वे धर्माः कार्याः, स्ववर्णधर्मत्यागी तु
पापण्ड इत्युच्यते । द्विजेन स्वगृह्णोदितं यावत्कर्म्म कर्त्तव्यमन्यथा
स सर्वधर्मवहिष्कृतः पतितो भवेत् । सर्वैरेव द्विजैः स्मृति-
मार्गाऽविरोधतो युगधर्मा ग्रामाचाराश्च परिग्राह्याः । द्विजे-
र्मनोवाक्कर्म्मभिर्यत्नतः सर्वे धर्माः कार्याः परं धर्मरामपि किञ्चि-
दस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टञ्चेत् तन्नाचरणीयम् । कलियुगे हि

समुद्रयात्रा, कमण्डलुधारणम्, असवर्णकन्योपयमः, देवरेण
सुतोत्पत्तिः, मधुपर्के गोघातनं, याद्वि मांसदानं, यानप्रस्था-
न्ययः, दत्ताचतायाः कन्यायाः पुनर्दानं, दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं,
नरमेधाश्वमेधयोरनुष्ठानं, महाप्रस्थानगमनं, गोभेधयन्त्रानुष्ठानञ्च
इत्येते धर्मा न करणीयाः । देशाचारस्तु तत्तद्देशीयेषां एव ।
ततः सूतेन ब्राह्मणादीनां वर्णानां क्रियाश्च यथाक्रममुक्ताः ।
यथा ब्राह्मणादीनां त्रयाणां वर्णानां दानं वेदाध्ययनं यजन-
ञ्चेति त्रीणि कर्माणि साधारणान्येष, ब्राह्मणानां विशेषकर्माणि
त्वध्यापनं याजनं दानग्रहणञ्चेति त्रीणि, चत्तियाणां विशेष-
कर्माणि च शस्त्राजीवित्वं, दुष्टानां दमनं, शिष्टानां पालन-
ञ्चेति त्रीणि, वैश्यानां विशेषकर्माणि च कृषिर्वाणिज्यं पाशु-
पाल्यञ्चेति त्रीणि । शूद्राणाम्नु द्विजानां शूयूपेत्येकद्वयं
प्रधानं, तेषां दानेऽप्यधिकारोऽस्ति । ऋतुकाले स्वभार्याभि-
गमनं, सर्वलोकहितैषित्वं, मङ्गलं, प्रियवादिता, अनायासी
महोत्साहस्तितिचाऽनभिमानितेल्लितानि सर्ववर्णानां सामा-
न्यानि कर्माणि । ब्राह्मणेनापत्काले चत्तियाचारः, चत्ति-
येणापत्काले वैश्यधर्मो ग्राह्यः, परमत्यापद्यपि द्विजेन न
शूद्रवृत्तिर्याह्या । शूद्राचारी द्विजस्तु चण्डालतुल्यो भवति ।
ब्राह्मणादीनां त्रयाणां वर्णानां चत्वार एवाग्रमा भवन्ति ।
ब्रह्मचर्यं गार्हस्थ्यं वानप्रस्थं भिक्षाश्रमश्चेति । एतैश्चतु-
र्भिराश्रमैरेव परमो धर्मः साध्यते विष्णुश्च तृप्यति । अत्रैव
द्वाविंशाध्यायावसानम् ।

त्रयोविंशाध्याये सूतेन विशेषतो वर्णाश्रमाचारविधिरुक्त-
स्तथाहि वर्णाश्रमाचारिभिः सर्वैरेव स्वकर्माणि कर्तव्यानि, तेषु
यः स्वकर्म परित्यज्य परकर्म निषेवते स सर्वधर्मपहिष्कृतः पा-
पण्ड इति कथ्यते । द्विजानां हि गर्भाधानादिसंस्काराः समन्त्रकं
यथाकालं यथाशास्त्रञ्च कार्याः, स्त्रीणां शूद्राणाम्बन्धमन्त्रकम् ।
तच्च गर्भाधानं स्त्रीणां प्रथमरजोदर्शने कर्तव्यम् । अथ प्रथमे
गर्भे सीमन्तं कुर्यात्तस्य मुख्यः कालश्चतुर्थी मासः, अन्यत्रापि
पठे, सप्तमे, अष्टमे वा मासि सीमन्तं कुर्यात्^१ । अथ पुत्रे
जाते पिता सचेलं स्नात्वा जातकर्म कुर्यात् । ततः सूत-
काले नाम कुर्यात्, तच्च नाम नाम्पष्टमर्धहीनमतिगुर्वक्षरा-
न्वितं विषमाक्षरं वा भवेत् । ततः स्वष्टह्योक्तमार्गतस्तृतीये,
पञ्चमे, पठे, सप्तमेऽष्टमे वा चूडाकर्म कुर्यात्^२ । दैवयोगा-
द्गर्भाधानादिषु कर्मसु नानुष्ठितेषु चूडाकाले कृच्छ्रपादं तद्वै
वा प्रायश्चित्तं विधाय तानि पूर्वं कर्तव्यानि । अथ ब्राह्मणस्य
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽप्ये उपनयनस्य मुख्यः कालः, गोणकालस्वा-
पोढयादप्यन्तमस्ति । क्षत्रियस्योपनयनस्य मुख्यकालः
गर्भेकादद्यादः गोणकालसु द्वाविंश्यादप्यन्तम् । वैश्वस्योप-
नयनस्य मुख्यः कालः द्वादशवत्सरः, गोणकालसु चतुर्विंश्याद-
प्यन्तम् । यस्य द्विजस्य गोणकालावधेरप्यतिक्रमो जातस्तं
सावित्रीपतितं विद्यात्, तेन सहलापय न विधेयः । द्विज-

० धम्मनिबन्धज्ज्ञेयं सीमन्तात् प्राक् पुंसवर्गं नाम संस्काराणां कर्तव्यतया विहितम् ।

१ नामकरणोपनयनसंस्काराणां विहितोऽन्यत्र धर्मशास्त्रेषु ।

सोपनयने मुख्यकालस्यातिक्रमे यथाक्रमं द्वादशार्द्धं, कृष्णं,
 चान्द्रायणं, सान्तपनद्वयञ्च कृत्वा उपनयनमारभेत, अन्यथा
 पातित्यं, संस्कारकर्तुरपि ब्रह्महत्यासमं पापं भवति । उप-
 नयनकाले विप्रस्य मेखला मौञ्जी, चक्षियस्य धनुर्वा, वैश्वस्य
 चावी भवति, अजिनमपि ब्राह्मणस्यैवेयं, चक्षियस्य रौरवं,
 वैश्वस्याजं ; एवं प्रतिवर्णं दण्डस्यापि पृथक् यथा ब्राह्मणस्य
 पालाशं, चक्षियस्यीदुम्बरं, वैश्वस्य वैष्णवं दण्डं कुर्यात् । विप्र-
 दण्डः केयप्रमाणः, चक्षियदण्डो ललाटमानः, वैश्वदण्डय-
 नासायसम्मितो भवति । एवं वासोऽपि तेषां यथाक्रमं यथा
 विप्रस्य कापायं, चक्षियस्य सान्निष्ठं, वैश्वस्य हारिद्रमिति ।
 उपनीतो द्विजो वेदग्रहणपर्यन्तं गुरोः परिचर्यापरो भूत्वा
 गुरुवेश्मनि निवसेत् । स ब्रह्मचर्यमाचरन् प्रातःस्नानं कुर्वन्
 नित्यं कल्यं कल्यं गुर्वर्थं समित्कुशफलादीनि यज्ञोपवीत-
 मजिनं दण्डश्चाहरेत् । वर्षिणी भिक्षाब्जेनैव वर्त्तनं विहितम् ।
 भिक्षा च प्रयतेन्द्रियेण तेन श्रोत्रियागारादेवाहर्त्तव्यम् ।
 वर्षिणा जितेन्द्रियेण सता प्रतिदिनं सायं प्रातरग्निकार्यं तथा
 यथाकालं ब्रह्मयज्ञस्तर्पणञ्च कर्त्तव्यम्, अग्निकार्यपरित्यागो
 हि पण्डितैः पति-
 कथ्यते ब्रह्मयज्ञविहीनश्च ब्रह्महेति ।

वाद्यानि, परीवादा रोपस्तोषो विप्रलापश्च वर्जनीयाः । स पापण्डजनसंसर्गं शूद्रसद्वृत्तं वर्जयेत् । नित्यं हृदेष्वभिवाद-
शीलो भवेत्, हृदाश्च त्रिविधा ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा वयोवृद्धा-
येति । यद्य वेदशास्त्रोपदेगेनाध्याभिकानि दुःखानि वार-
यति तं गुहं प्रथममभिवादयेत्, अभिवादनसमये चाऽसावह-
मिति ब्रूयात् । विप्रेण चक्षियाद्याः कदाचन नाभिवाद्याः ।
तथा नास्तिकं, भिन्नमर्यादं, कृतघ्नं, ग्रामयाजकं, पातकिनं,
पापण्डं, पतितं, मूर्खं, नक्षत्रपाठकम्, उन्मत्तं, गठं, धूर्तं, धाव-
न्तम्, अशुचिम्, अभ्यक्ताङ्गशिरसं, जपन्तं, स्नानमाचरन्तं, समि-
त्पुष्पकरम्, उदपात्रधरं, भुञ्जानं, विवादशीलिनं, चण्डं, रममाणं,
जलमध्यगं, भिक्षात्रधारिणं, शयानश्च नाभिवादयेत् । स्त्रिय-
मपि भर्तृघ्नीं, पुष्पिणीं, सजारां, सूतिकां, गर्भपातिनीं, कृतघ्नीं,
वण्डाञ्च कदाचिन्नाभिवादयेत् । सभायां, यज्ञशालायां, देव-
तायतनेष्वपि स्थितानां नमस्यानां प्रत्येकं नमस्कारो हि पुरा-
कृतं पुण्यं हन्ति । तथा आहं, व्रतं, दानं, देवताभ्यर्चनं, यज्ञं,
उपनिषद्वैष कुर्वन्तं नाभिवादयेत् । अभिवादने कृते तु यः
अत्यभिवादनं न कुर्यात् स पुनर्नाभिवाद्यो यतः स शूद्रसद्वृत्त-
एव । ततः परं सूतेनाध्ययनविधिरभिहितः । यथा शिष्यः
पादौ प्रक्षाल्याचम्य गुरोरभिमुखीनस्तस्य पादौ च संगृह्णाधी-
यीत । परम् अष्टकाम्, चतुर्दश्यां, प्रतिपदि, पर्वणि (अमा-
वस्या-पूर्णिमयोः), महाभरण्यां, अवशाढादशीदिने, भाद्र-
पदापरपक्षे, तदनन्तरद्वितीयायाञ्च, शयनीत्यानहादश्याः,

श्रोत्रियमरणे, चान्द्राषाढ-कार्तिक फाल्गुन शुक्लपक्षीयद्वितीयासु, माघसप्तम्यामाग्निशुक्लनवम्यां, सूर्यस्य परिवेशाधिक्ये, श्रोत्रिये पूजितब्राह्मणे च गृहभागते, प्रवृद्धकलहे, सभ्यार्यां मेघगर्जने, चाकालमेघगर्जने, उल्काशनिप्रपाते, ब्राह्मणाऽयमानने मन्वन्तरेषु, युगाद्यासु चाध्ययनं न कर्त्तव्यं, युगाद्याश्च वैशाखी शुक्लतृतीया, प्रेतपक्षीयत्रयोदशी, कार्तिकशुक्लनवमी, माघी पूर्णिमा चेति चतस्रः । मन्वन्तरदिनानि च आग्निशुक्लनवमी, कार्तिकशुक्लद्वादशी, चैत्रभाद्रपदयोस्तृतीया, आपाढशुक्लदशमी, माघस्य शुक्लसप्तमी, यावणस्य कृष्णाष्टमी, आपाढी, कार्तिकी, फाल्गुनी, चैत्री, ज्येष्ठी च पूर्णिमा, फाल्गुनस्यामावास्या, पौषस्य शुक्लैकादशी चेति चतुर्दश । एषु दिनेषु दत्तं ह्यक्षयं भवति । मन्वन्तरदिनेषु युगादिषु चन्द्रसूर्ययोर्ग्रहणे च ब्राह्मणे ग्राह्यं कर्त्तव्यम् । एवमयनादी, शवानुगमने आरण्यकमधीत्य, सूतके, सर्पादिदशने, भूमिकम्पने चाऽनध्यायं प्रशस्य । अनध्यायेष्वधीताना हि यमः स्वयं प्रजाः, प्रजाः, यमः, श्रियम्, आयुष्यं, बलमारोग्यञ्च निहन्तति, ये त्वनध्यायेष्वध्ययनं कुर्वन्ति ते ब्रह्मघातिन एव तैः सह नालपेद्रं सवसेदपि । केचित्कुण्डगोलकयोर्ब्राह्मणादीनाञ्चोपनयनं व्यवस्थापयन्ति, अपरे च तत्पुत्रादीनाम् । यो यथा विध्यनधीत्य वेदाब्जास्त्राणि च पठते स शूद्रतुल्य एवान्ते च नरकं भजते । अनधीयानविप्रस्य नित्यं, नैमित्तिकं, काश्वं सर्वमेव कर्म निष्फलं भवति ।

चतुर्विंशध्याये स एवाथमाचारः सूतेन निःशेषतः
 कथितः । यथा वेदाध्ययनसमाप्तिपर्यन्तं ब्रह्मचारी गुरुश्रूपा-
 निरतो भवेत् । ततस्तेनानुज्ञातस्त्वस्मै दक्षिणां दत्त्वा च
 गृही भवेत् । सुलक्षणां सुरुपां सुकुलोद्भवां सुशीलां धर्म-
 चारिणीमसपिण्डामसगोत्राञ्च कन्यामुदहेत् । रोगिणीं,
 वृत्ताचीं, सरीगकुलसम्भवाम्, अतिकेशामकेशां वा, वाचालां,
 कोपनां, वामनां, दीर्घदेहां, विरूपां, न्यूनाधिकाङ्गीम्, उन्मत्तां,
 पिशुनां, स्थूलगुल्फां, दीर्घजङ्घां, पुरुषाकृतिं, श्लथुव्यञ्जनसंयुक्तां,
 विकारां, वृथाहास्यमुखीं, सदाऽन्यगृहवासिनीं, विवादशीलां,
 निष्ठुरां, बद्धशर्णीं, स्थूलदन्तां, स्थूलौष्ठीं, घर्घरस्त्रनाम्, अतिकृष्णां,
 रक्तवर्णां, धूर्त्तां, सदा रोदनशीलां, पाण्डुवर्णां, कुक्षितां, श्वास-
 कासादिसंयुक्ताम्, अनर्थभाषिणीं, लोकद्वेषपरायणां, परनिन्दा-
 रतां, तस्करां, दीर्घनासां, कितवां, लोमावृततनुं, यकहृत्तिं,
 खर्व्विकाञ्च सर्व्वथा नोदहेत् यदि कदाचिद्बालभावादविज्ञात-
 स्त्रभावासुदहेद्य तां प्रगल्भामगुणां ज्ञात्वा परित्यजेत् । या
 नारी सर्व्वदा भर्त्तरि पुत्रेषु च निष्ठुरा पराऽनुकूलिनी च भवेत्
 साऽपि सर्व्वथा परित्याज्या । विवाहस्त्वष्टविध एव—तथाहि
 ब्राह्मो, दैवः, आर्यः, प्राजापत्यः, आसुरो, गान्धर्व्वो, राक्षसः,
 पैशाचश्च, एषु पूर्व्वः पूर्व्वो वरः पैशाचस्तु निकृष्ट एव । ब्राह्मो,
 दैव आर्यश्च विवाहो विप्राणामगर्हितः प्राजापत्यादयः पञ्च
 गर्हिता एव । ततो गृहिणां वैश्वभूपादीनि कथितानि यथा—
 गृही ऋतकेयनखः शुचिरनुलेपनलिताङ्गश्च भूत्वा सीत्तरीयं

यज्ञोपवीतद्वयं, सुवर्णकुण्डले, धीतयाससी, वैण्यं दण्डं, सोदकं कमण्डलुं, निर्मालमुष्णीषं, एत्रं, पादुकेऽप्युपानहौ, सुगन्धे पुष्प-
माल्ये च धारयेत् । अथ गृहस्थानामाचारः कथितो यथा—
नित्यमध्यायशीलो भवेत्, सदाचारमाचरेत्, पराम्नं न भुञ्जीत,
परदारान् वर्जयेत्, पादेन पादं नाक्रमेत्, नीच्छिष्टं लहयेत्,
पूज्यं देवालयञ्च नाऽपसव्यं व्रजेत् । शुष्कवादं, पेशन्यमसूर्यां,
मत्सरं, दिवास्त्रापञ्च वर्जयेत् । परपापानि न वदेत्, स्वपुण्यञ्च
नैव कीर्तयेत्, दुर्जनैः सह न वसेदगास्त्रञ्च न शृणुयात्,
असारगीतेषु द्यूतेषु च न रतिं कुर्यात्, तथा यथाकालं ग्राह्य-
दिकं कुर्यात्, अशुचिस्पर्शं च स्नानमाचरेत् ।

पञ्चविंशाध्याये सूतेन गृहस्थानां सदाचारः कथितः यथा—
ब्राह्मे सुहृत्ते समुत्थानं, जगदीश्वरस्मरणपूर्विका वृत्तिचिन्ता,
पुरीषत्यागः स च कर्णस्थयज्ञोपवीतेन सन्ध्यासु दिवा चोद-
न्मुखेन रात्रौ च दक्षिणमुखेन वस्त्रेण शिरः प्रावृत्य तृणैश्च भूमि-
मन्तर्धाय कर्त्तव्यस्तावन्मौनिना च भवितव्यम् । पथि, गोष्ठे,
नदीतीरे, तडागकूपसन्निधौ, वृक्षच्छायायां, कान्तारे, वङ्गि-
सन्निधौ, देवालये, उद्याने, कूटभूमी, चतुष्पथे, ब्राह्मणगोऽश्वत्थ-
योपितां समीपे, तुपाङ्गारकपालेषु, तथा जलमध्ये एवमादिषु
देशेषु, भक्षमूत्रं न त्यजेत् । शौचे सर्वदा यत्नः कार्यः, शौचं
हि द्विजानां द्विजत्वस्य मूलं, शौचाचारविहीनस्य निखिलं
कर्म निष्फलं भवति । शौचं हि प्रथमतो द्विविधं बाह्यमाभ्य-
न्तरश्चेति । तत्र वह्निःशुद्धिर्मृज्जलाभ्यां भवति, अन्तःशुद्धिश्च

भावशुद्धैव । पुरीषत्यागानन्तरं गन्धलेपापनुत्तये शीघ्रं कुर्वीत,
गृहस्थानां यच्छीघ्रं, ब्रह्मचारिणां ततो द्विगुणं, वनस्थानां
त्रिगुणं, यतीनान्तु चतुर्गुणम् । स्वग्रामे पूर्णचारं कुर्यात्
पथि चार्धम्, आतुरे शीघ्रनियमो नास्ति, तथा महापदि च ।
सर्वेषां व्रतस्थानां विधवानाञ्च यतिवच्छीघ्रं कीर्तितम् । शीघ्रं
निर्वर्त्य सुप्तमाहितः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वाऽपि आचामेत् ।
ततः स्नानं कुर्यात्, तदनन्तरं मार्जनं तिस्रस्तर्पणञ्च कुर्यात्
ततः सन्यासुपासीत । गृहस्थः प्रातर्मध्यन्दिने चैव स्नान-
माचरेत् । सन्योपासना च मध्याह्ने, सायाह्ने च कार्या ततो
ब्रह्मयज्ञं वेदोदितानि कर्माणि च कुर्यात् । यो द्विजः सन्यां
नोपास्ते स सर्वकर्म्मवह्निष्कृतः पापगण्डश्च विज्ञेयः । यस्तु
कूटयुक्तिवादेन सन्यादिकर्माणि परित्यजति तं महापात-
किनां वरं विद्यात् । ततो देवार्चनं, वैश्वदेवम्, अतिथिपूज-
नञ्च कुर्यात् । यस्य गृहादतिथिर्भग्नागः प्रतिनिवर्तते
सोऽतिथिस्तस्मै गृहस्थाय स्रदुकृतं दत्त्वा गृहस्थस्य पुण्यमादाय
गच्छति । अज्ञातगोत्रनामां भिन्नग्रामनिवासी चातिथि-
र्भवति । स्वग्रामवासी केवलं त्र्योत्रिय एवातिथिर्भवितुमर्हति ।
गृहस्थो हि प्रयत्नतः पञ्चयज्ञान् कुर्यात् । पञ्चयज्ञा यथा—देव-
यज्ञः, भूतयज्ञः, पितृयज्ञः, दृयज्ञो, ब्रह्मयज्ञश्चेति । ततो मृत्य-
मित्रादिसेयुक्तः स्वयं वाग्यतो भुञ्जीत । अभोष्यं नाग्रीयात्,
पाचं नैव परित्यजेत्, पथ्यमन्नं प्रभुञ्जीत, न वाऽन्नं कुक्षयेत् ।
भोजनानन्तरमाचम्य शास्त्रचिन्तापरो भवेत् । रात्रावपि यथा-

शक्ति शयनाशनभोजनैरायातमतिथिं पूजयेत् । गृही प्रत्यह-
मेवं सदाचारं कुर्यात्, सदाचारपरित्यागी हि प्रायश्चित्तार्हो
भवति । अथ गृही पलिताद्यैः स्वतनुं दूषितां दृष्ट्वा पुत्रेषु
भार्यां निक्षिप्य तथा सह एव वा वनं गच्छेत् । वनं गत्वा
च त्रिपवणस्त्रायी, नखश्मश्रुजटाधरः, छणशायी, ब्रह्मचारी, पञ्च-
यन्नपरायणः, सर्वभूतेषु दयावान्, नारायणपरायणः, स्वाध्याय-
निरतश्च भवेत् । ग्रामजातानि पुष्पाणि फलानि च वर्जयेत् ।
अष्टौ आसान् भुञ्जीत, रात्रिभोजनं न कुर्यात् । वानप्रस्थो
ऋषावादां परीवादां मिथ्यावादां निद्रामालस्यञ्च वर्जयेत् ।
स शङ्खचक्रगदापाणिं नारायणं नित्यं स्मरन् तपश्चान्द्रायणा-
दिकं प्रकुर्वीत, शीतातपादिकं सहेत, वज्रिञ्च परिचरेत् । यदा
मनसि वैराग्यं जायेत, तदैव सत्रमेदन्यथा पतितो भवेत् ।
सत्यासी हि सर्वदा शान्तो दान्तो जितेन्द्रियो निर्द्वन्द्वो निरह-
ङ्कारी निर्गमश्च भवेत् । स शत्रौ मित्रे च मानापमानयोः समो
भवेत्, एकात्रायी जितेन्द्रियो नारायणपरायणश्च स्यात् । स
सर्वदा वेदार्थानुपनिषदाश्च पठेत्, तथा सहस्रशीर्षं देवे-
शञ्च ध्यायेत्, एवं तस्य परब्रह्माधिगमो भवति ।

षड्विंशाध्याये सूतेन आहविधिरुक्तस्तथाहि आहकर्त्ता
पित्रादिमृततथिः पूर्व्वेद्युः स्वात्वेकाहारी भूत्वा विप्रान्निमन्त-
येत्, निगि ब्रह्मचर्यमधःशयनञ्च कुर्यात् । आहकर्त्ता दन्तधावनं,
ताम्बूलं, तैलाभ्यङ्गं, स्वाध्यायं, परान्नानि च वर्जयेत् । आह-
कर्त्ता आहभोक्ता एताभ्यामुभाभ्यामप्यध्वगमनं कलहः क्रोधी

व्यवायो दिवास्त्रापद्य परिवर्जनीयः । यस्तु याद्वे निमन्त्रितो
व्यवायं कुर्यात् स ब्रह्महत्यां प्राप्य नरकाय गच्छेत् । याद्वे
स्वकुलोत्पन्नाः सदाचारयुक्ता विष्णुभक्ता वेदज्ञा गुणसम्पन्ना
हि विप्रा निमन्त्रयितव्याः । तत्रा न्यूनाङ्गाः, अधिकाङ्गाः,
रोगिणः, कुष्ठिनः, कुनखिनो, लम्पटाः, चतवताः, नक्षत्रपाठ-
जीविनः, शवदाहकाः, कुवादिनः, परिवेत्तारः, देवलकाः,
निन्दकाः, क्रोधना, धूर्ता, ग्रामयाजकाः, असच्छास्त्राभि-
निरताः, वृषलीसूतिपोष्टारो, वृषलीपतयः, कुण्डा, गोलका,
अग्रान्धयाजका, वृथामुण्डनशीलाः, अन्येषां स्त्रीषु धनेषु
चासक्ता, विष्णुभक्तिविहीनाः, शिवभक्तिपराङ्मुखा, वेदविक्र-
यिणः, स्मृतिविक्रयिणो, व्रतविक्रयिणः, मन्त्रविक्रयिणश्च,
गायकाः, काव्यकर्तारः, भिषक्शास्त्रजीविनश्च, वेदनिन्दका,
विप्रनिन्दका, राजोपसेविनः, कृतघ्नाः, कितवाः, नित्याभि-
मानिनो, द्यूतासक्ता, मिथ्यावादिनो, ग्रामारण्यदाहकाः,
कामुकाः, रसविक्रयिणः, कूटयुक्तिरताद्यैते आहवर्ण्याः, नैताञ्चि-
मन्त्रयेत् । याद्वे पूर्व्वेद्युस्तद्दिने वा निमन्त्रणार्हान् विप्रान्
निमन्त्रयेत् । निमन्त्रितस्तु विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियश्च भवेत् ।
याद्वेकर्त्ता याद्वेदिवसे प्रातः समुत्थाय कुतपाख्ये (दिवसस्याष्टमे
भारे) काले याद्वं कुर्यात् । ततः सर्व्वविधानां यादानामनु-
ष्ठानपद्धतिरज्ञेयत उक्ता ।

सप्तविंशाध्याये तिथीनां शुभाशुभत्वादिकं तत्कार्य्यविशे-
षोपयोगित्वञ्च निरूपितम् ।

अष्टाविंशाध्याये सूतेन पापानि तद्विमीचनकारणानि प्रायश्चित्तान्यपि कथितानि । तत्र महापातकानि पञ्च—ब्रह्महत्या, सुरापानं, स्त्रियं, गुर्वङ्गनागमः, एतत्पापकारिभिः संसर्ग्य । यस्तु संवत्सरं यावत् शयनाग्नभोजनैर्महापातकिसंसर्गं कुरुते, स सर्वकर्मसु पतितो भवति । अन्नानाद्वहत्यां कृत्वा हरिपरायणो भूत्वा द्वादशाब्दं व्रतं कुर्यात् तेनैव स शुद्धिमाप्नोति कर्माहंय जायते । यदि व्रताचरणमध्ये मृगैर्वा रोगैर्वा निस्सूदितो भवेदथवा स्वयं गोब्राह्मणरक्षार्थं प्राणान् परित्यजेदथवा द्विजन्द्रेभ्यो गवामयुतमुत्तमं दद्यात् तदा च ब्रह्महत्यापापेन मुच्यते । दीक्षितं चत्रियं हत्वा ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तम्, अग्निप्रवेशनं, मरुत्पतनं वा कुर्यात् । दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत्, आचार्यादिवधे चतुर्गुणं व्रतमुक्तम् । विप्रमात्रं हत्वा तु संवत्सरं व्रतं चरेत्, एवं विप्रस्य प्रायश्चित्तविधिः, चत्रियस्य ब्राह्मणाद्विगुणं प्रायश्चित्तं विहितं, वैश्यस्य तु त्रिगुणम् । यः शूद्रो ब्राह्मणं हन्ति तं पण्डिता सुपथं कथयन्ति, राज्ञैव तस्य शिक्षा कर्तव्या । ब्राह्मणीनां वधे ब्रह्महत्याहंप्रायश्चित्तं, कन्यकावधे तु पाद एव । अनुपनीतान् ब्राह्मणान् हत्वा च पादव्रतं चरेत् । ब्राह्मणः चत्रियं हत्वा पादद्विकं कृच्छ्रं व्रतमाचरेत्, वैश्यं हत्वा च संवत्सरत्रयं कृच्छ्रव्रतं कुर्यात्, शूद्रं हत्वा तु वत्सरमात्रं कृच्छ्रव्रतं कुर्यात् । दीक्षितस्य ब्राह्मणीं स्त्रियं हत्वाऽष्टवत्सरं ब्रह्महत्याव्रतं कार्यम् । दृढातुरस्त्रीबालानां सर्वत्रैव पापेष्वहंप्रायश्चित्तमुक्तम् । सुरा नाम

त्रिविधा—गौड़ी, माध्वी, पैथी चेति । इयं चातुर्वर्त्यैः स्त्रीभि-
 द्यापेया । सुराप्रायी ब्राह्मणो हि स्नात्वाऽर्द्रवासा नियतश्च भूत्वा
 चीरघृतगोमूत्रेष्वन्यतमं पक्ताऽग्निसन्निभं कृत्वा स्त्रीहेनायसेन
 तान्निष वा पात्रेण पीत्वा मरणं व्रजेत् तेनैवाऽस्य शुद्धिर्भवति ।
 अज्ञानाज्जलबुद्ध्या तु सुरां पीत्वा ब्राह्मणश्चिक्रपरिर्जितं ब्रह्म-
 हत्याघृतं चरेत् । यदि स रोगनिवृत्त्यर्थमौषधार्थं वा सुरां
 पिवेत्तदा तेन भूय उपनयनं चान्द्रायणद्वयञ्च कार्यम् । सुरा-
 संसृष्टमन्नं, सुराभाण्डोदकञ्च सुरासमं प्रोक्तम् । तालं, पानसं,
 द्राक्षं, खर्जूरसम्भवं, माधुकं, गैलममारिष्टं, मीरेयं, नारिके-
 लजं, गौड़ी, माध्वी, सुरा चेति मद्यमेवमेकादशप्रकारं भवति ।
 ब्राह्मण एतेष्वन्यतमं कदाचिदपि न पिवेत् । यस्तु द्विज एते-
 ष्वन्यतममज्ञानतः पिवेत्, तेन भूय उपनयनं तत्कृच्छ्रञ्च
 कार्यम् । स्तेयं नाम समचं परोक्षं वा बलात् चौर्येण वा
 परस्त्रानामुपादानम् । सुवर्णं हि स्त्रिणां परिमाणपरिमितं हेम ।
 ब्राह्मणस्य सुवर्णं हृत्वा पूर्ववत् कपालध्वजहीनं ब्रह्महत्याघृतञ्च-
 रेत् । गुरुणां, यज्ञकतृणां, धर्मिष्ठानां, श्रीत्रिग्राणां द्विजानाञ्च
 सुवर्णं हृत्वा कृतानुतापो देहश्च सम्पूर्णं घृतेर्लेपयेत्ततः कारीप-
 ष्ठादितं कृत्वा, दग्ध्वा च स्तेयपापादिमुच्यते । क्षत्रियो ब्रह्मस्य
 हृत्वाऽश्वमेधेन शुध्यति, अथवा आत्मतुल्यं सुवर्णं गोयतत्रयं वा
 दद्यात् । यस्तु ब्रह्मस्य हृत्वा पश्चात्तापमयाप्य पुनः प्रत्यर्पयति
 स सान्तपनं कृत्वा द्वादशाहोपवासतः शुद्धिमाप्नोति । अन्यथा
 पतितो भवति । रब्रासन-मनु य-स्त्री-धेन्वादीनां सुवर्णसदृशाना-

मपहरणे सुवर्णस्तेयार्हं प्रायश्चित्तम् । असरेणसमं सुवर्णमपहृत्य
समाहितं प्राणायामद्वयं कुर्यात् तेनैव शुद्धिर्भवेत् । निष्क-
प्रमाणं सुवर्णं हृत्वा प्राणायामत्रयं कृत्वा शुद्धिमाप्नुयात् । राज-
सर्पपमात्रकं सुवर्णं हृत्वा चतुरः प्राणायामान् कृत्वा विशुध्यति ।
सर्पपमात्रं सुवर्णं हृत्वा तु विधिवत्स्नात्वाऽष्टसहस्रगो
गायत्रीं जप्त्वा शुद्धिर्भवति । यवमात्रसुवर्णस्य स्तेये प्रातरारभ्य
वेदमातर गायत्रीं जप्त्वा शुद्धो भवति । कण्टकप्रमाणं सुवर्णं हृत्वा
सान्तपनं कार्यम् । माघप्रमाणसुवर्णं हृत्वा नारायणपरायणी
मासत्रयं गोमूत्रपक्वयवभुक् शुद्धो भवति । किञ्चिद्व्यूनसुवर्ण-
परिमितहेम्नः स्तेये संवत्सरं यावत् गोमूत्रपक्वयवभक्षणेन
शुध्यति । सम्पूर्णस्य सुवर्णस्य स्तेये तु द्वादशाब्दान् समाहितो
ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् । सुवर्णमानाव्यूनरजतस्तेये सान्तपनं
कार्यमन्यथा पातित्यं भवति । दशनिष्कपर्यन्तमर्धनिष्कचतु-
ष्टयञ्च रजतं हृत्वा चान्द्रायणहृत्वा शुद्धो भवति । दशादि-
शतनिष्कान्तरजतस्तेयकर्मणि विशुद्ध्यर्थं चान्द्रायणद्वयं
प्रोक्तम् । शतादूर्ध्वं सहस्रनिष्कपर्यन्तरजतस्तेये तत्पापपरि-
शोधकं चान्द्रायणत्रयमेव । सहस्राधिकनिष्करजतस्तेये ब्रह्म-
हत्याव्रतं प्रायश्चित्तं विहितम् । सहस्रनिष्कमानकास्य
पित्तलायस्कान्तानामपहरणे पाराक्यं प्रायश्चित्तमुक्तम्, रत्नानां
स्तेये च रजतवप्रायश्चित्तम् । इदानीं गुरुतत्पगतानां प्राय-
श्चित्तमुच्यते । अज्ञानान्मातरं तत्पत्नीमपि वा गत्वा पाप-
मुदाहरन् स्वमुक्तं शिष्यात्, तच्छिष्यमुक्तं हस्ते गृहीत्वा च

नैर्ऋतीं दिशं गच्छेत्, गच्छन्तं तं कश्चित्कदाचिन्न निवारयेत् ।
 एवं स प्राणान्तं यावत्पृष्ठतोऽपश्यन्नेव गच्छेत् । एवं प्राणान्त-
 ह्णत्वा शुध्यति, अथवा स्वपापं संसुदाहरन् मरुत्प्रपतनं कुर्यात् ।
 अज्ञानात्स्वोत्तमवर्णस्त्रीगमने समाहितो द्वादशाब्दं ब्रह्महत्या-
 व्रतं कुर्यात् । यद्यज्ञानात् अभ्यासतः सवर्णोत्तमां गच्छेत्
 तदा कारीपवङ्गिना दग्धः शुद्धिं व्रजेत् । मातृगमने यदि रेतः-
 सेकात्पूर्वमेव निवृत्तो भवेत् तदा ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्, रेतः-
 सेके त्वग्निना स्वदेहं दहेत् । सवर्णोत्तमवर्णागमने वीर्यसेच-
 नात्पूर्वमेव निवृत्तो भवेद्यदि, तदा षड्द्वं कृच्छ्रं ब्रह्महत्याव्रतं
 कुर्यात् । ब्राह्मणो यदि पितुः क्षत्रियां भार्यां सकृन्नच्छेत्
 तदा नवाब्दान् विष्णुतत्परो ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्, पितुर्वैश्व-
 जातीयां भार्याङ्गत्वा षड्द्वं कृच्छ्रमाचरेत्, तथा पितुः शूद्र-
 जातीयां भार्याङ्गत्वा त्र्यब्दं व्रतमाचरेत् । यदि कश्चित्कामतो
 मातृस्वसारं पितृस्वसारम् आचार्यभार्यां मातुलानीं ग्वयूच्च
 गच्छेत्तस्य प्रायश्चित्तं शृणुत । दिनद्वयं गत्वा यथाविधि ब्रह्म-
 हत्याव्रतं कुर्यात्, एकस्मिन्दिने बहुवारं रेतस्त्रैके तु त्रिवर्षव्रतं
 कुर्यात् । एकवारगमने त्रैकाब्दं व्रतङ्गत्वा विशुध्यति । दिन-
 द्वयगमने पुनर्वर्ङ्गिनात्मानं दग्ध्वा शुद्धिं व्रजेत् । यस्तु कामतो
 चाण्डालीं, पुकशां, सुपां, भगिनीं, मित्रस्त्रियं, गिथपत्नीञ्च
 गच्छेत् स षड्द्वं ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् यस्त्वकामतो व्रजेत् स
 त्र्यब्दं कृच्छ्रमाचरेत् । अथ महापातकसङ्गिनां प्रायश्चित्त-
 विधिः । यस्य पूर्वोक्तेषु ब्रह्महत्यादिषु चतुर्षु पातकेषु यादृगेन

पातकिना सङ्गो भवेत् स तद्वदन्तु निर्वर्त्य शुद्धिमाप्नुयादिति
निश्चितम् । एभिः सहान्नानात्पञ्चरात्रससर्गे कायव्रत, द्वादश-
रात्रससर्गे महासान्तपन व्रत कार्यम् । अर्द्धमास सङ्गहत्वा
तूपवासान् दद्याचरेत् । माससंसर्गं पराक, मासद्वये चान्द्रायणं
चरेत् । पण्माससङ्गे तु चान्द्रायणत्रयमाचरणीयम् । किञ्चि-
न्नूनाब्दसङ्गे तु पण्मासव्रतमाचरणीय, ज्ञानसङ्गे तु यथायथ
पूर्वोक्तानां व्रतानां द्विगुणं त्रिगुणं वा प्रायश्चित्तं कार्यम् ।
काक मण्डूक-नकुल-वराह मूपिक-मार्जार-राजाविक श्व-कुक्कुटा-
दीनां वधे कृच्छ्राद्धं व्रतसमुद्देयम् । अश्वहा तु त्रि-कृच्छ्रव्रत-
माचरेत्, हस्तिवधे तप्तकृच्छ्रं, गोवधे च पराक व्रत कार्यं,
कामतो गोवधे तु न शुद्धिरस्ति । यान शय्यासन-पुष्प-मूल-
फल-भक्ष्य भोज्यापहारपापस्य पञ्चगव्यं विशोधकम् । शुककाष्ठ-
तण्डुलमृगुडं चर्मभस्मामिषाणामपहरणे त्रिरात्रं न भुञ्जीत ।
टिट्ठिभ चक्रवाक हंस-कारण्डवीलूक-सारस कपोत जालपादक-
कृकवाकु बलाक शिशुमार कच्छपेषन्धतमं हत्वा द्वादशदि-
नानि न भुञ्जीत । रेतोविण्मूत्रभोजने प्राजापत्यव्रतं
कुर्यात्, शूद्रोच्छिष्टस्य भोजने तु चान्द्रायणत्रयं कार्यम् ।
रजम्वला-चाण्डाल महापातकि-सूतिका-पतितोच्छिष्ट-रजका-
दीनां स्पर्शं सचेलं स्नायीत, घृतस्य प्राशनञ्च कार्यं, तथाविशुद्ध-
याष्टगत गायत्रीं जपेत् । अज्ञानादितेष्वन्यतमं स्पृष्ट्वा यदि
भोजनं कुर्यात्, तदा त्रिरात्रोपोषितः पञ्चगव्यं प्राश्य शुद्धो
भवेत् । यदि स्नानदानजपादीनां भोजनाध्वरयोऽयं मध्ये

पूर्वोक्तानां जन्तूनां गर्भं गृणीति तदाऽटोत्तरसहस्रवारं
गायत्रीं जपेत् । यदि स्नानादीनां मध्ये भुक्तमवमुद्धमेत्
तदा स्नात्वा तद्दिनमुपोष्य द्वितीयेऽङ्गि घृतं प्राश्य शुद्धि-
माप्नोति । देवद्विजनिन्दा तु सर्वेषां पापानामधिकं पापं,
कश्चिन्नपि ग्रास्ते देवद्विजनिन्दाकृतां निष्कृतिर्न दृश्यते ।
एवं पापानि प्रायश्चित्तानि चोक्त्वा सूतेनान्ततो हरिश्मरणस्य
हरिमहोदय सर्वपापनाशकत्वमुक्तम् ।

जनचिंगाध्याये मुनिभिः सूतो यममार्गं पृष्टः । सूतेन च
यममार्गः सविस्तरं कथितः । ये नरा दानशीलाः ते सुखेन
यान्ति, ये तु धर्मशून्यास्ते दुःखेन यातनाः प्राप्नुवन्ति । पापिनो
हि प्रेतभूता विवस्त्राः शुक्लकण्ठोष्ठतालुकाः क्रन्दन्तो दीना-
स्तप्ये यान्ति । ते हि गच्छन्तो यमभटैः पथि प्रतोदायैरायुधै-
र्हन्यन्ते । पापिनां पथि च क्वचित्पटः, क्वचिदङ्गिः, क्वचित्
सन्तप्तकर्ममः, क्वचित् सन्तप्तसैकताः, तीक्ष्णधाराः गिलाय
वर्तन्ते । तत्र क्वचित्तप्ताङ्गारवृष्टिः, क्वचिच्छिलावृष्टिः क्वचि-
ज्जलवृष्टिः क्वचिच्छस्त्रवृष्टिः क्वचिदुष्णाम्बुवर्षणश्च, क्वचित्चार-
कर्ममवृष्टिः, क्वचिदुष्णकर्ममवृष्टिश्च भवति, क्वचिन्महानिम्ब-
वृक्षाः, क्वचित्कण्टकवृक्षाः, क्वचिदुःखारोहाः गिला, गाढाश्व-
काराः, कण्टकावृत्तिय महती तिष्ठति । तत्र क्वचिदप्राशा-
रोहणं, क्वचित्कन्दरप्रवेशनं विना न गन्तुं शक्यते, क्वचि-
त्तीक्ष्णाः शर्करा, लोद्घाः, सूचितुल्याः कण्टकाश्च सन्ति ।
क्वचिच्छैवालं, क्वचित्कीलकपङ्क्तयश्च सन्ति । पापिनी

हि पथेव बहुविधान् क्लेशान् प्राप्य क्रोगन्तो रुदन्त्य
 गच्छन्ति । तदुपरि यमभटास्तान् पागेन यद्वा विविधै
 सुतीक्ष्णैरायुधैर्घातयन्ति च । केचित्पृष्ठतः शस्त्रास्त्रैस्ताद्य
 माना केचिन्नासायकृष्टा, केचित्कर्णपाशैरपरैः गलपाशैश्च
 कृष्यमाणा अन्ये करे चाकृष्टा यममन्दिरं नीयन्ते । पापिन
 एव बहुविधान्यपराणि च दुःखानि भुञ्जाना गच्छन्ति ।
 ये तु धर्मिणा दानशीला सुबुद्धयोऽब्रह्मचरिता जलदायि
 नश्च ते स्वादन्नं भुञ्जाना उत्तमं क्षीरं पिवन्त्यश्च सुखेन
 प्रयान्ति । सूतेनात्र तत्तदनुविशेषदानजन्यसुखविशेषा वि
 शिष्याभिहिता । यमस्तु चतुर्भुजः शङ्खचक्रगदापाणिर्भूत्वा पुण्य
 कर्मरतान् स्नेहान्निवददर्शयति, तथा प्रियमालपति च, यथा
 भो भो नरकक्लेशभीरवो यूयं बुद्धिमता अष्टा, यतो युष्माभि
 परञ्च सुखदायकं पुण्यं साधितम् । मनुजजन्म सम्प्राप्य यो न
 सुकृतं करोति स एव पापिना अष्ट आत्मघातकसञ्चितः ।
 यस्त्वनित्यं मानुषं प्राप्य नित्यं धर्मं न साधयति, तदन्यो
 ऽचेतनः कः ? भूतेषु प्राणिनः अष्टा, प्राणिषु बुद्धिजीविनः
 अष्टा बुद्धिमत्सु नरा अष्टा, नरेषु च ब्राह्मणा अष्टा, ब्राह्मणेषु
 विद्वांसः अष्टा, विद्वत्सु कृतबुद्धयः, कृतबुद्धिषु कर्त्तारः, कर्त्तृषु च
 ब्रह्मवादिनो, ब्रह्मवादिष्वपि निर्भर्मा एभ्यः सर्वेभ्यो नित्यं ध्यानं
 परायणं अष्ट । एवमादिश्यानन्तरं स पापिनः सर्वानाह्वय
 कालदण्डेन तर्ज्जयित्वा भयङ्करं रूपं धृत्वा ब्रवीति, भो भो
 पापा यूयमत्यन्तदृष्टा पापानि कृतवन्तस्तथैव यातना भोग्या

तत्किं वृथादुःखिता भवत । युष्माभिः पुत्रमित्रकलत्रार्थं महत्
दुष्कृतमाचरितं, तत्कर्मवशादेव यूयमतिदुःखिता जाताः ।
यथा युष्माभिर्वह्नि पापानि कृतानि, तथैव दुःखस्य कारणं
प्राप्तानि । धर्मः पचपातन्तु न करोति, तद्युष्माभिः पुरा यत्कृतं
तदेव दुःखकारणं चिन्त्यताम् । यमो हि दरिद्रे वा, मूर्खे वा,
पण्डिते वा, धनिनि वा, आर्ये वा, धीरे वा समवर्त्येव । तानि
वचनान्याकर्ण्य ते पापिनः स्वानि कर्माणि शोचन्तो निचला-
स्तिष्ठन्ति, अथ यमाग्नाकारिणो वेगेनागत्य तान् सर्वान् यथा-
पापं नरकेषु प्रक्षिपन्ति । ते च पापिनो नरकेषु कर्मफलानि
भुक्ताऽन्ते पापशेषतो महीतलं सम्प्राप्य स्थावरादयो जायन्ते ।
एतदन्तरे ऋषयः पुनरुचुः—हे दयार्थव सून, अत्रास्माकं चेतसि
समहान् संशयो जातस्तच्छेत्तुं त्वमेव समर्थोऽसि, यतस्त्वं स्वयं
ध्यासेन बोधितः । त्वया हि विविधा धर्माः सुबह्वनि च
पापानि प्रोक्तानि, चिरभोगस्य तेषां फलं प्रोक्तम् । ब्रह्मणो
दिनान्ते लोकत्रयस्य नाशोऽप्युक्तः, एवं परार्हद्वयान्ते ब्रह्माण्डस्य
च नाश उक्तः । हे महाभाग, त्वयैव ग्रामदानादिपुण्यानां
कल्पकोटिसहस्रेषु फलमुदाहृतम्, ततश्च लोकानां नाशः,
प्राप्स्यते त्वये चैक एव जनार्दनोऽवशिष्यते । एवं हि पापादीनां
भोगानाञ्च समाप्तिर्न जायत एव । अथ सूतेन प्रोक्तं, भो महा-
भागाः, साधु पृष्टम्, अहं धः सर्वं वदित्यामि, सावधाना भवत ।
नारायणो ह्यवयोऽनन्तः, सनातनः, परं ज्योतिः, विश्वो,
निर्गुणो, महामोहविवर्जितः, परानन्दमयः । स निर्गुणोऽपि

सिद्धयै गुणयानिव भवति, तथा ब्रह्मविष्णुशिवाख्यया भेद-
यानिव लक्ष्यते । स च सनातनो गुणोपाधिभेदेष्वेतेषु त्रिषु
स्वभावाः सयोज्य निखिल जगत्कार्यं करोति । स ब्रह्मरूपेण
सृजति, विष्णुरूपेण पाति, ततोऽन्ते रुद्ररूपेण सर्वमिति ।
प्रलये भगवान् योगनिद्रां गच्छति प्रलयान्ते च पुनः समुत्थाय
चराचरात्मकं विश्वं यथापूर्वं कल्पयति । ततश्च पूर्वसृष्टौ
स्थावरादयो यत्र यत्र व्यवस्थिता, इदानीमपि ते तत्र तत्रैव
व्यपस्थापिता भवन्ति । अतएव कर्मफलमवश्यमनुभोक्तव्यम्,
अभुक्तं हि कर्म कल्पकोटिशतैरपि न क्षीयते । सर्वभूतान्त
रात्मा जगन्मयो देवः परिपूर्णः सनातनोऽपि सर्वकर्मफल
भुङ्क्ते, का कथा मादृशस्याशुद्धस्येति ।

त्रिशाध्याये सूतेन मरणानन्तरमात्मनः सत्तिरुदाहृता ।
तथाहि कर्मपाशनियन्त्रिता जन्तवः स्वर्गादिषु पुण्यफलमनु-
भूय नरकेषु च पापफलमनुभूय क्षीणकर्मावसाने पुनरिमं
लोकमागत्य स्थावरादिषु जायन्ते । स्थावरा नाम वृक्षगुल्म-
लतावल्लीगिरयस्तृणानि च । स्थावरत्वेऽपि बहुकालं वायु-
दिग्भिर्भस्मजनच्छेदनं दावाग्निदहनं शीतातपादि दुःखमनुभूय
स्त्रियन्ते । ततश्च दुःखबहुलाः कृमयो भूत्वा नित्यं क्षुधाधिता
मलमूत्रादिषु च ससरन्तो दुःखमनुभवन्ति । ततः पशूयोनिं
प्राप्नुवन्ति । तत्रापि बहून् क्लेशाननुभवन्ति । एव बहूयोनिषु
सङ्गताः क्रमेण मानुष्यं जन्म प्राप्नुवन्ति । पुनश्च कर्मावशात्
पूर्ववदेव स्वर्गनरकादीनि समनुभवते ।

एकत्रिंशाध्यायप्रारम्भे पुनर्ऋषिभिः सूतः पृष्टः, एतत्संसार-
कामस्य क्लेदकः कतमः, केनोपायेन मोक्षः स्यात्, तद्वृत्तीति ।
सूतोऽब्रवीत्, भो महाभागाः, साधु, पृष्टम् । यस्याज्ञया ब्रह्मा
सर्वं जगत्सृजति, हरिः पालयति, रुद्रश्च विनाशयति ; यस्य
प्रभावतो महदादिविशेषान्ता जाताः, तमनामयं नारायणं
मोक्षदं जानीत । तं मोक्षसाधकं स्रप्रकाशं निरञ्जनमवि-
कारमजं प्राहुः । ब्रह्माद्या देवतागणास्तस्यावताररूपाणि
समर्चयन्ति । जितप्राणा जिताहाराः सदा ध्यानपरायणान्
जनास्तं सर्वसुखावहं नित्यं हृदि पश्यन्ति । स निर्गुणो
निराधारोऽपि लोकानुग्रहाय रूपवान् भवति । स सर्व-
धर्माणामध्यक्षो योगिनां हृदये तिष्ठति च, स कल्पान्ते सर्वं
संगृह्य गेते, कर्म्मज्ञा वेदविदस्तं यजन्ते च । सर्वभूताना-
माधारो जलामरणनिर्मुक्तय । तस्य पादार्जं सम्पूज्य देहिनी-
ऽप्यमर्त्यतां व्रजन्ति । स ह्यक्षयो निर्गुणोऽद्वितीयोऽरूपः परि-
पूर्णो ज्ञानमयश्च । यस्तु योगी सर्वसङ्गपरित्यागी शमादि-
गुणसंयुतः कामादिभिर्वर्जितश्च, स एव परमं पदं लभते ।
एतदाकर्ण्य मुनयः पुनः पृष्टवन्तः, केनोपायेन योगिनां सिद्धि-
र्भवति, हे वदतां वर, तदुपायं नो ब्रूहीति । येन जन्मसहस्रेषु
दानानि दत्तानि, यज्ञा विविधास्तीर्थयात्राश्च कृतास्तस्य हरौ
भक्तिर्भवेत् । भक्तिलेगेन हि परमोऽक्षयो धर्मो जायते, परचा-
ग्रहया च सर्वपापं प्रणश्यति । सर्वपापेषु क्षीणेषु निर्मला
बुद्धिर्जायते । सेव बुद्धिः पण्डितैर्ज्ञानमित्याग्रायते । योगिनाञ्च

तज्ज्ञानं मोक्षदं भवति । योगसु हिविधः प्रोक्तः कर्मयोगो
 ज्ञानयोगश्चेति, तत्र कर्मयोगमन्तरेण नृणां ज्ञानयोगो न
 भवेत् । तस्मादादौ क्रियायोगरतः सन् यद्वया हरिमर्चयेत् ।
 हरिर्हि सर्वगतस्ततः प्रतिमा-द्विज भूम्यग्नि-सूर्य-चित्रादिषु
 तस्मार्चनां कुर्यात् । कर्मणा मनसा वाचा परपीडापरा-
 श्रुखो भक्तिसंयुतश्च तं परिपूर्णात्मकं विष्णुमर्चयेत् । तयोः
 कर्मज्ञानयोगयोश्चाहिंसा सत्यमक्रोधो ब्रह्मचर्यमपरिग्रहो-
 ऽनीर्षा दया चैते समीपकारिणः । इदं विश्वं चराचरात्मक,
 विष्णुश्च सनातन इति मनसा विचिन्त्य योगद्वयमभ्यसेत् । ये
 हि मनीषिण आत्मवत्सर्वभूतानि पश्यन्ति, तएव देवदेवस्य
 चक्रिणः परं भावं जानन्ति । यदि क्रोधादिदुष्टात्मा पूजा-
 ध्यानपरो भवेत्, तदा विष्णुर्न तुष्येत्, यतः क्रोधकामादि-
 दुष्टात्मा हि पापिनां वर एव, तस्य पूजायामधिकारो नास्ति ।
 यद्वि कश्चित्तपःपूजाध्यानरतश्चासूयापरो भवेत्, तस्य तत्तपः,
 सा च पूजा, तद्वगनश्च निरर्थकं भवेत् । तस्माच्छ्रमादिगुण-
 तत्परः योगरतश्च मुक्तयर्थं सर्वात्मकं विष्णुमर्चयेत् । क्रिया-
 योगश्च कर्मणा मनसा वाचा सर्वलोकहितरतिस्तथा जग-
 द्योनिः सर्वान्तर्ग्रामिनो नारायणस्य स्तोत्राद्यैरुपवासादिभिः
 पुराणश्रवणादिभिः पुण्यादौः पूजनञ्च । इत्थं क्रियायोगरता-
 यनां विष्णो भक्तिमतां पूर्वजन्मार्जितानि सर्वपापानि
 नश्यन्ति । पापक्षयाश्च शुद्धमतिर्भूत्वोत्तमं ज्ञानं वाञ्छन्ति, ज्ञानं
 हि मोक्षदं ज्ञेयं, तदुपायः कथ्यते । अत्र जगति सर्वे पदार्थाः

अनित्या, हरिरेक एव नित्यः स्मृतः । अनित्यानि परित्यज्य सदा नित्यमेव समाश्रयेत् । इहामुत्र भोगेषु च विरक्तो भवेत् । यस्तु मनुष्योऽनित्येषु पदार्थेषु रागी भवेत्, तस्य कदाचिन्नैव संसारविमुक्तिर्भवेत् । सुमुक्तः शमादिगुणसम्पन्न एव ज्ञानमभ्यस्येत्, यतः शमादिगुणहीनस्य ज्ञानं न सिध्यत्येव । यो रागद्वेषविहीनः शमादिगुणसयुतो नित्यं हरिध्यानपरस्य, स सुमुक्तुरित्यभिधीयते । एवं सूतेन प्रसङ्गतः ज्ञेयज्ञं, योगं, योगाङ्गानि, ध्यानस्वरूपञ्च सविस्तरमुक्त्वाऽन्ततः परब्रह्मस्वरूप-मोक्षारस्वरूपञ्च प्रोक्तम् ।

द्वाविंशाध्याये ऋषिभिः पुनरेव सूतः पृष्टः, कथं भगवान् जनार्दनसुप्यतीति । तथा पृष्टः सूत उवाच, भो मुनिश्रेष्ठाः, पुरा मनकुमारेणात्रैव विषये पृष्टो नारदी यदुवाच, तदेवाऽयं भवतां कथयामीति । विमुक्तिकामैर्हि सर्वैर्विष्णुरेव नित्यं पूजनीयः । विष्णुपरायण हि जन रिपवी ग्रहाद्य न बाधन्ते, राक्षसाय न खादन्ति । तस्मिन्देवदेवे दृढभक्तिमतो हि जनस्य सर्वाणि श्रेयांसि सिध्यन्ति । एवं सूतेन हरिभक्तेर्हरि-पूजनस्य चोत्कर्षोऽभिहितः, हरिपूजाविहीनस्य हरिभक्तिपरा-शुखस्य चासाधुता दर्शिता । प्रसङ्गतः कामक्रोधादीनाञ्चाप-कारित्व दर्शितम् ।

त्रयस्त्रिंशाध्याये सूतेन पुनरेव देवदेवस्य जनार्दनस्य माहात्म्यमुक्तम् । तत्प्रसङ्गतस्य सर्वपापापहं यज्ञमालि सुमा-सिनोय पवित्रं चरित्रं कीर्तितम् । यथा पुरा कथितेदेवेदाङ्ग-

पारगो ब्राह्मणो देवमालीति नाम रैवते देशे समुपास । स
हरिपूजापरायणोऽपि पुत्रमित्रकलत्रार्थं धनार्ज्जनपरो भूत्वा-
ऽपण्यविक्रयं चाण्डालादिभ्योऽपि प्रतिग्रहश्चकार । अथ
कालेन तस्य यत्नमाली सुमाली चेति द्वौ पुत्रौ बभूवतुः । अथ
कदाचिद्देवमाली बह्वपायेधनं सम्पाद्य तद्गणयामास । अथ
तदपरिमितमवलोक्याऽचिन्तयद्दहो मयैतानि वित्तानि समुपा-
र्जितानि, तथापि मम दृष्ट्या शान्तिं नापन्ना । किन्तु खल्वतः
परं कष्टतरं भवितुमर्हति, यत्सर्वान् कामानवाप्याऽपि पुन-
रन्यत्काङ्क्षति । जीर्यतो हि जनस्य केशा दन्ताश्च जीर्णा
भवन्ति, चक्षुःश्रोत्रे च जीर्णे भवतः, एका दृष्टौव तरुणायते ।
मम सर्वाणीन्द्रियाणि जीर्णानि, बलञ्च जरसाऽपहृतमेव, केवलं
दृष्ट्या प्रत्यहं नवीना भवति । आशा हि पुंसामजीवाराति-
सन्निभा, ततः शाश्वत सुखमिच्छता हि पुंसा साशा सर्वथा
परित्याज्या । एवमाशाया बह्वन्दीषान् प्रस्थाप्य देवमालिना
चिन्तितमहमतः परं परलोकहितमादरात्साधयित्वाप्नोति ।
एवं निश्चित्य स धर्मकार्यैरतोऽभवत् । स सद्य एव स्वधनं
चतुर्धा व्यभजत्, ततः स्वयमर्ज्जकत्वाद्भागद्वयं जग्राह, शेषं
भागद्वयन्तु द्वाभ्यां पुत्राभ्यां ददौ । तेन धनेन स्वपापानां नाशं
कर्तुमनाः स गङ्गातीरे बहून् प्रपातङ्गागारामान्देवगृहान्
अन्नादीनां दानानि च चकार । हरिभक्तिपरः स धनानि
बहूनि दिश्याण्य तपसे नरनारायणतपःस्थानं जगाम । तत्र
प्रगास्तचेतोभिर्मुनिभिः परिशोभितं रम्यमाश्रममेकं ददर्श ।

तत्र च परमं ब्रह्म गृणन्तं तेजोराशिं शमादिगुणसंयुक्तं जानन्ति-
नामानं मुनिश्चापश्यत् । देवमाली तं दृष्ट्वा दण्डवत्प्रणमाम् ।
जानन्तिश्च तस्यागन्तोर्ध्वाविध्यर्हणां कल्पयामास । ततः
कृतातिथ्यक्रियो देवमाली कृताञ्जलिस्तं विनयेनोवाच, भगवन्,
कृतकृत्योऽस्मि, मम कल्पायं विगतम्, अत इदानीं ज्ञानप्रदानेन
मामुद्धर । एवमुक्तो जानन्तिः प्रहसन् तस्मै संसारच्छेदोपाय-
मुवाच । तेन प्रबोधितो देवमाली ज्ञानलेखं प्राप्य मनसि
विचारयामास, कोऽहं, का मे क्रिया, कथं वा मे जन्मेति ।
ततः किमपि निश्चेतुमशक्तः स पुनर्जानन्तिं प्राप्य तानेव त्रीन्
प्रश्नानकरोत् । ततो जानन्तिर्नोक्तं, ममेति यद्वदितं तत्
भ्रान्तिरेव । अहङ्कारो मनोधर्मो, नात्मनः । आत्मा हि
नाम जात्यादिशून्यो निर्गुणो नीरूपोऽप्रमेयश्च । स हि
ज्योतिःस्वरूपस्तस्य नाम क्रिया वा कथं भवेत् । स्वप्रकाश-
स्यानन्तस्याक्रियस्य कथं वा जन्म । स हि ज्ञानैकवेद्यः,
तत्त्वमसीत्यादि-वाक्यार्थज्ञानं हि मोक्षस्य साधकम् । ज्ञाने
चानाहते सिद्धे सर्व्वं ब्रह्ममयं भवेत् । तेनेव प्रबोधित आत्म-
न्येवात्मानं पश्यन्मुमुक्षुः । स उपाधिवर्जितं स्वप्रकाशं ब्रह्मा-
ऽहमेवेति निश्चित्य परां गान्तिमवाप्तवान् ।

चतुस्तिंगाध्याये तस्यैवेतिवृत्तस्यावगितिंशो वर्णितो—यथा-
देवमानिसुतयोर्ध्वजमानि सुमालिनोर्ज्येष्ठो यन्नमाली पिष्ट-
सञ्चितं धनं द्विधा विभज्य कनिठाय भागमेकं ददौ । सुमाली
च ध्यसनाभिरतोऽसत्कृतेन सर्व्वमेव तदनं नागयामास । अथ

पितृसञ्चिते धने नाशमायाते स परद्रव्यमपहृत्य वैश्वारतो-
ऽभवत् । अथ यज्ञमाली तं तथाभूतं दृष्ट्वाऽतिदुःखितस्तं
तस्मात्पापान्निवारयामास । तेन निवारितोऽसौ तं हनिष्या-
मीत्युक्त्वा खड्गमग्रहीत् । तेन चास्य कर्मणा कुपिता नाग-
रास्तं बबभुः । यज्ञमाली च भ्रातृस्नेहविमोहितस्तान् पौरान्
सम्प्रार्थ्य तं बन्धनाम्नोचयामास । ततो यज्ञमाली पुनरेव
स्वधनं द्विधा विभज्य तस्यार्धं कनीयसे ददौ । अतिमूढात्मा
सुमाली तदनान्यपि पूर्ववत्पापण्डकर्मभिर्नाशयामास । दुर्ज-
नानां विभूतयो ह्यसतामुपभोगाये भवति । अथ स चाण्डाल-
स्त्रीससक्तो मद्यपो गोमांसभोजी बभ्रुजनैः परित्यक्तो राज्ञा
बाधितश्च निज्जनं यनम्प्राप । यज्ञमाली पुण्यरतो स्वधर्मनिष्ठो
विष्णुमेवनतत्परो बभूव । अथ कालेन गच्छता तावुभौ
भ्रातरो वृद्धभावमुपागतौ युगपन्मृतौ । अथ हरिपूजारतो
यज्ञमालो हरिणा स्वयं प्रेषितं दिव्यं विमानमारुह्य सुरगणैः
पूज्यमानो मुनीश्वरैः स्तूयमानश्चाप्सरोभिः परिवेष्टितो दिव्या-
भरणभूषितः पथि गच्छन् यमभटैस्ताप्यमानं सुचतुष्पापरि-
पीडितं, प्रेतभुतं विषष्टं, पागवेष्टितं, अकर्मणि विलपन्तं,
क्रोमन्तं, रुदन्तञ्च सुमानिनं दृष्टवान् । स तं दृष्ट्वा दयापरः
क्रोमाविति तान् हरिदूतान् पप्रच्छ । ते च तव भ्राताऽयं
पापात्मा सुमालीति तमबोधयन् । यज्ञमाली विष्णुकिङ्कराणां
तादृगवचनमाकर्ण्य मनसा दुःखमापयः पुनस्तानप्राचीत् कथ-
मस्य स्वार्थिनभ्यः पापिभ्यो मोक्षो भवेत् भो मायवा युयं ग्रीष्मं

तदुपायं यदत । ते तद्वचः श्रुत्वा दयान्विताः सन्धितमूढाः ।
 अथि भी महाभाग नारायणपरायण यज्ञमालिन्, उपायं ते
 यच्छामः, सावधानं शृणु । त्वया प्राक्तनजन्यनि सुमहत्कर्म कृतं,
 तथाहि त्वं वैश्यजातीयो विश्वश्वरनामासीः । त्वं स्वजातीय-
 कर्मपराद्बुद्धतया मातापितृभ्यां बन्धुभिश्च परित्यक्तोऽभूः ।
 तथास्वजनोन्मिक्तस्त्वं शोकसन्तप्तहृदयः परिभ्रमन् कदाचित्
 क्षुधातीर्तं हरिमन्दिरं प्राप्तवान् । तत्र दृष्टिसमुद्भूतं कर्म
 परिजिहीषया त्वं तन्मन्दिरभित्तेः समन्तात् निक्षिप्तवान्, स च
 उपलेपनतां गतः । त्वमुपोपितश्च तद्रात्रौ तस्मिन्देवालये
 सर्पेण दष्टः पञ्चत्वङ्गतः । तेनैवोपलेपनजपुष्पप्रभावेण तव
 विप्रकुले जन्म, तत्राप्यचक्षुता हरिभक्तिरजायत । तत्प्रभावेण
 च कल्पकोटिशतं हरिसालोक्यमवाप्य परं ज्ञानमासाद्यान्ते
 मोक्षं प्राप्स्यसि । स त्वं यदि पातकियेष्टं निजमनुजमुद्धर्तु-
 मिच्छसि, तदा गोचर्ममात्रभूमेरुपलेपनजं फलं तस्मै दत्त्वा
 तमुद्धर । विष्णुदूतैरेवमुक्तो यज्ञमाली तत्क्षणमेव तस्मै तत्फलं
 ददौ । तस्य पापजालं विनष्टमभवत्, यमदूतास्तं विमुच्य
 प्रदुद्बुधः, दिव्यं विमानं तदर्थमागमत्, स च तदारुह्य देवबन्धुमुदे-
 ततस्तौ भ्रातरौ महर्षिभिस्तूयमानौ देवहृन्दनमस्कृती च
 विष्णुलोकमागत्य हरिसारूप्यं प्राप्ता । तस्मात्सर्वैः सर्वप्रय-
 त्नेन हरिपूजा कर्तव्या । ये हि जनार्दनं प्रपन्नास्तेषां न
 नरकं भवेत् । अकामादपि ये सकृन्मात्रं विष्णुपूजां कुर्वन्ति,
 तेषां कदाचिदपि भयबन्धो न जायेत ।

पञ्चत्रिंशद्वाये सूतेन पुनरपि हरिमाहात्म्य कीर्तितम् ।
 तत्रापि प्रसङ्गेन कणिकनाम्नी लुब्धस्योपाख्यान वर्णितम् ।
 स हि महान्दुराचार आसीत् स ब्राह्मणान्हतवान्, नित्यं देवस्य
 परस्त्राद्यपहरणे च समुद्युक्तोऽभवत् । तस्य पापानां संख्या
 वक्तुं न कदाचिदपि शक्यते । • अथैकदा स महापापी सौवीर
 राजस्य समूहं देवपुरोपमं रम्यं नगरं प्रययौ । तस्योपवनस्य
 रम्यं सुवर्णकलसोपेतं केशवमन्दिरं दृष्ट्वाऽसौ बहूनि सुवर्णानि
 हरिष्यामीति मुदं ययौ । ततोऽर्घ्यलोलुपः स व्याधस्तत्र गत्वा
 तत्त्वार्थकोविदं विष्णीं परिचर्यापरं उत्तमं नाम तपसा
 निधिमैकाकिनं ध्याननिमग्नं ददर्श । तं चौरस्यान्तरायं भत्वा
 मदोद्धतः स हन्तुमारभे । अथ तं हन्तुमुद्यतं दृष्ट्वा स उत्तङ्गी
 ऽन्नवीत्, भी साधो, निरपराधं मां कथं हनिष्यसि । अहो
 ममताकुलचेतसा मनुष्याणां दुःखं, ते महापातकान्यपि कृत्वा
 यत्नतः परान् पुष्यन्ति, तद्वाग्ववाच तदुपार्जितं सर्वमेव धनं
 समं भुञ्जते, तत्पापफलन्तु स एक एव भुङ्क्ते । इति तस्या
 नैकविधोपदेयगर्भविनयवचनमाकर्ण्य स व्याधो भयविह्वल इव
 प्राञ्जलिम्न विमुच्य क्षमस्वेति पुनः पुनः प्राह । तत्समर्गप्रभा
 वेण हरिसन्निधिमात्रेण चास्य लुब्धकस्य सर्वं पापं विनष्टं, सो
 ऽनुतापीदमन्नवीत् । मया बहूनि संहान्ति च पापानि कृतानि,
 साम्प्रतं देवदर्शनाद्यनष्टानि तानि, त्वां शरणं गतः, कथं मे
 तेभ्यः पापेभ्यो निष्कृतिर्भवेद्ब्रूहि । पूर्वकृतैः पापैरहं लुब्धकी-
 ऽभवः, तत्रापि च पापजालानि कृत्वा न जाने कां गतिं प्राप्नुया-

मिति । इत्यनुतापसन्तप्तोऽसौ इत्थं ब्रह्मनुगोचस्पृष्टत्वमागतः ।
उतङ्गस्य दयापरस्तं विष्णुपादोदकेनाभ्यसिञ्चत् । विष्णुपादो-
दकस्पर्शाद्बुधकोऽसौ वीतकल्मषो दिव्यं विमानमारुह्य हरि-
मन्दिरं प्राप । तद्दृष्ट्वा विस्मित उतङ्गः गिरम्यञ्जलिमाधाय
कमलापतिमस्तीषीत् । तेन स्तुवेन सन्तुष्टो हरिः सन्तुष्टस्तम्भे
धरं ददौ, तेन वरेणोतङ्गः परमं पदं प्राप ।

षट्त्रिंशाध्याये मुनिभिः पृष्टः सूत उतङ्गकृतं स्तोत्रं तान्
श्रावयामास, ततस्तेन स्तोत्रमाहात्म्यञ्चोक्तम् ।

सप्तत्रिंशाध्याये सूतेन पुनरेव हरिमाहात्म्यं कथितं, तत्रस-
ङ्गेन नारायणपरायणस्य यज्ञध्वज इति स्यातस्य सोमवंशीयस्य
राजर्षेशरितं कथयामास । स राजा कदाचिन्मनोरमे रेवा-
तीरे विचित्रं हरिमन्दिरं कृतवान्, तत्र वीतहोत्रो नाम कथि-
हेदवेदाङ्गपारगः पुरोहित आसीत् । अथ कदाचित्तत्रोपविष्टं
विष्णुतत्परं राजानं दृष्ट्वा स वीतहोत्रोऽपृच्छत् । भो राजन्
त्वं विष्णुमतिमतां श्रेष्ठोऽसि, ततो हरिमन्दिरसम्भार्जनस्य
तत्र दीपदानस्य च किं फलं त्वया विदितं, तन्मे ब्रूहि ।
सन्त्यन्यानि सुबहूनि विष्णोः प्रियतराणि कर्माणि, कथं त्वं
तानि विहायैतत्कर्मद्वयं कर्तुं सर्वदोषयुक्त इति । तेन पृष्टो
राजा यज्ञध्वजः स्वपूर्वजन्मवृत्तमकथयत् । यथा अहं जाति-
ष्मरत्वात् पूर्वजन्मवृत्तान्तं जानामि । पुरा स्वारीचिपमन्व-
न्तरे कृतयुगे कथिद्वैवतो नाम वेदवेदाङ्गपारगो ब्राह्मण-
आसीत्, परं स अयाज्ययाजन-ग्रामयाजन-प्रभृतीनि निषिद्ध-

कर्माण्यनुतिष्ठन् स्वबन्धुभिः परित्यक्तो दरिद्री दुःखितो
दुःशीलो व्याधितयाभवत् । स तु द्विजः कदाचिद्वनार्थं पर्यटन्
नम्रदातीरे ममार । तस्मिन्मृते तस्य भार्या बन्धुमती नाम
कामाचाररततया बन्धुभिः परित्यक्ताऽभवत् । तस्यामहं
दण्डकेतुर्नाम चण्डालो जातः । अहमपि महापापरतः
पिशुनः सर्वप्राणिहिंसकयाभवम् । कदाचिदहं निग्रि पर-
स्त्रियं रन्तुकामः शून्यं विष्णुमन्दिरं प्राप्तवान् । तत्र च शय-
नार्थं मया स्ववस्त्रप्रान्तेन कियद्देशः प्रमार्जितः । तत्र तदानीं
यावन्तः प्रांशुकणा मयाऽपसारितास्तावज्जन्मकृतानि पापानि
तत्क्षणादेव विनष्टानि । तथा तत्र मया रमणार्थं यः प्रदीपो
ज्वालितः, तेनाऽपि च मम दुष्कर्माणि निःशेषतः क्षयं गतानि ।
तस्यामेव रात्रौ पुरपालकाः समागत्वावां निहतवन्तः । ततः
सद्य एव दिव्यं विमानमारुह्य विष्णुलोकं प्राप्सौ । तत्राऽहं
कलाशतं स्थित्वा ततो ब्रह्मलोकेऽपि तावत्कालं स्थितवान् ।
ततः स्वर्गेऽपि दिव्यभोगसमायुक्तस्तावत्कालं स्थित्वेदानीं तेन
पुण्यप्रभावेण यदूनां वशे जातोऽस्मि । प्राप्सौऽस्मि च सुसमृद्ध-
मकण्ठकं राज्यम् । हे ब्रह्मन्, यतो मया पापबुद्ध्या तादृशं कर्म
कृतैवं श्रेयः प्राप्तं, भक्तिपूर्वकं तथानुष्ठायिनां पुंसां किम्वे-
दिति न ज्ञायते । तत एव मया विज्ञेयतो विष्णुमन्दिरसम्मा-
र्जनं तत्र दीपदानञ्च क्रियेत् । ततो नृपतिर्विष्णुपूजनफलानि
विज्ञेयत उक्ता नारदीक्ष्मिन्द्रहृदयस्यतिसंवाद्मकथयत् । यथा
—कदाचिदिन्द्रो हृदयस्यतिं पप्रच्छ, भो हृदयस्यते, अतीतब्रह्मणः

स्वर्गः कीदृश आसीत् । इन्द्रः कीदृशः, विबुधाः कीदृशास्तेषां कर्म च कीदृशमासीदिति । बृहस्पतिरुवाच, नाहमेतदुत्तरं दातुं समर्थः । सुधर्मनामा कश्चिदास्ते, स ह्येतत्सर्वं जानाति, एहि तं गत्वा पृच्छाव इति । इत्युक्तः शक्रो बृहस्पतिपुरःसरो देवतागणसेवितं सुधर्मं प्राप्य तं पप्रच्छ, भोः सुधर्म, तवेदृशीं सम्पदं प्रति किं कारणं, दानं, तपांसि, यज्ञास्तीर्थसेवनानि वा, भवतु हे ब्रह्मन् त्वमतीतब्रह्मकल्पस्य वृत्तान्तं वेत्सि, तदद्य तत्र गतान्देवानिन्द्राय स्वरूपेण वदेति । स होवाच, भो शक्र, चतुर्युगसहस्रैर्ब्रह्मणो दिनं भवति, तस्मिन्दिने चतुर्दश मनव इन्द्राय तावन्त एव सम्प्रजायन्ते । एवमुक्त्वा स क्रमेण तेषां मनूनामिन्द्राणाञ्च यथायथं नामानि कीर्तितवान् । ते हि मनव इन्द्राय ब्रह्मण एकस्मिन्दिनवसे निःशेषं स्वाधिकारान् शुक्लते । सर्वसर्गेषु सृष्टिरेकविधैव यत्तेति । सृष्टिकर्तारसु बहवो भवन्ति यतो मयि विष्णुलोके स्थिते कति ब्रह्माणोऽतीतास्तेषां संख्यां न कोऽपि वेत्ति । अथ मयि स्वर्गं समागते मदद्यत एव चत्वारो मनवः समतीताः, मम शीघ्रातिविस्मृतिङ्गता । मयाऽत्र स्वर्गे कल्पकीटिगतं स्यातव्यं, ततः परं कर्मभूमिं गमिष्यामि । इदानीं मम पुराकृतं सुकृतं शृणु । अहं पुरा गृध्रासीत् । कदाचिद्विष्णुमन्दिरप्राकारे स्थितो व्याधशस्त्रेण पतितोऽभवम् । तेन च कण्ठगतप्राणे मयि केनचिन्मांसलोलुपेन शना गृहीतोऽहम् । स च म्नाऽन्यैः श्वभिरभिद्रुतो विष्णुमन्दिरस्य प्रदक्षिणं चकार । तेनैव कर्मणा जगन्मयोऽन्तराका

विशुष्टिमापन्नो मह्यं तस्मै शुने च परम पदं प्रदत्तवान् ।
 यथाकथञ्चित्प्रदक्षिणीकरणेनेदृशं फलं गतवान् न जाने पुनः
 सम्यगर्चनालीदृशं फलं भवेदिति । देवराजस्वेतदाकर्णं
 हरिपूजापरोऽभवत् । यज्ञध्वजश्च कथाश्रेष्ठत्वा पुनरपि हरि
 पूजनस्य महान्ति फलानि कीर्त्तयामास ।

अष्टात्रिंशाध्यायारम्भे मुनिभिः सूतो युगावस्था पृष्टः ।
 सूतेन च सत्यादिक्रमेण युगानामवस्था वर्णिता । अथ
 महर्षिभिः कलिं विस्तरत श्रोतुमनुबद्धं सूतं प्रीतिवत् ।
 कलिर्हि महाघोरं सर्वेषां पापानां साधकोऽस्मिन् सर्वे धर्मा
 विनश्यन्ति । ब्राह्मणादयश्चत्वारो वर्णा धर्मपराङ्मुखा दम्भा
 चारपरायणा लोलुपा कृतघ्ना मण्डकास्ततश्चात्मायुषो भवि
 ष्यन्ति । मनुष्याणामन्यायुद्धात्तत्र वेदग्रहणं न भवेत् । प्रजाय
 सर्वा पापतत्परा व्युत्क्रमेण मृतिमाप्स्यन्ति । तथा सर्वे
 मनुजा कामक्रोधपरा मूढा वृथाऽहङ्कारपीडिता परस्य धनं
 लिप्सवो बहुवैरा भविष्यन्ति । अपि च सर्वे दरिद्रास्तप
 सत्यवर्जिताश्च भविष्यन्ति । तस्मिन् घोरे कलियुगे धनवन्त
 एव राजानो भविष्यन्ति, द्विजातयश्च शूद्रसेवां करिष्यन्ति ।
 प्रायस्सर्वे परदाररता स्वधर्मपत्नीं न गमिष्यन्ति, पुत्रा पितरं
 शिष्या गुरुं द्वेष्ट्यन्ति । वनिताश्च स्रपतीं न रतिं यास्यन्ति ।
 द्विजातयो लोभाभिभूता पराव्रलोलुपा भविष्यन्ति । धर्मं
 परायणो नरश्च तत्रोपहास्यतां यास्यति । शस्यानां फलमन्वं
 भविष्यति, कुम्भिन्ययश्च वैश्याचारशीलेभ्यः स्पृहा, तथा स्रपुरु

पापां धर्माचारेषु विघ्नद्वरिष्यन्ति । नरा अपात्रेषु दानं,
दुग्धार्थञ्च गोमेवाद्वरिष्यन्ति । ब्राह्मणाश्च वेदनिन्दकाः सन्तो
न व्रतानि चरिष्यन्ति, न यज्ञान् यक्ष्यन्ति च । स्नानगौचा-
दीनां नियमो न स्यात् । ब्राह्मणाद्याण्डालादिभ्योऽपि प्रति-
ग्रहं कुर्युः । शूद्रा ब्राह्मणधर्मान्, ब्राह्मणाश्च शूद्रधर्मांश्चरन्ती
महान्तं धर्मविप्लवं जनयिष्यन्ति । तत्र न कश्चिद्दाता, किन्तु
सर्वे हर्तार एव भविष्यन्ति । सर्वे स्वल्पप्राणा बहुप्रजाश्च
भविष्यन्ति । किम्बहुना, कलियुगे सर्वविधानामेव पापानां
वृद्धिर्भविष्यति । एवम्भूतेऽपि कसौ यो विष्णुभक्तः शिवभक्तो
वा भवेत्, तस्यैव सर्वाणि श्रेयांसि भविष्यन्तीति ।

ब्रह्मरक्षसोऽप्यध्यायानां विवरणं सम्पूर्णम् ।

अथ विषयाणां सूची ।

विषयः	पृष्ठे	पङ्क्ता
मङ्गलाचरणम्	१	३
सूतशौनकसंवादः	१	१०
सूत प्रति सुनीनां हरिकथाप्रश्नाः	५	३
सूतस्योत्तरम्	६	१
पुनर्ऋषीणां प्रश्नः	१४	२
सूतेन सनत्कुमार-नारद संवाद कथनम्	१४	५
नारदेन नारायणमाहात्म्यकीर्तनम्	२३	२
नारदेन भक्तिमाहात्म्यकथनम्	३५	२
नारदं प्रति सनत्कुमारस्य भागवतादिविषयकः		
प्रश्नः	२८	१४
नारदकृत-तदुत्तरं	४०	३
पुनः सूत प्रति ऋषीणां प्रश्नः	४१	४
सूतेन मार्कण्डेयोपाख्यान कथितम्	४१	११
नारदेन प्रयागमाहात्म्यकीर्तनम्	६१	८
नारदेन गङ्गामाहात्म्यकीर्तनम्	६२	१२
सूतं प्रति ऋषीणां गङ्गानयनविषयकप्रश्नः	७१	२
सूतेन गङ्गानयनवृत्तकथनम्	७१	७
बाह्यपाठ्यान्तम्	७२	१
सगरोपाख्यान्तम्	७४	२

विषयः	पृष्ठ	पङ्क्तौ
गालवभद्रशीलयोरुपाख्यानम्	२८३	४
वर्णाश्रमविधानम्	२८३	२
समुद्रयात्रादिनिषेधः	२८४	१२
वर्णाश्रमाचारविधिः	२८७	१२
गृहस्थायमप्रवेशकालः	३०७	६
विवाहे विहितकन्या	३०७	७
विवाहे निषिद्धकन्या	३०७	१२
विवाहभेदकथनम्	३०८	१५
श्रिष्टाचारकथनम्	३०८	७
गृहस्थानां सदाचारकथनम्	३१४	३
वानप्रस्थानामाचारकथनम्	३२०	५
भिक्षूणामाचारकथनम्	३२१	६
श्राद्धविधिः	३२३	२
श्राद्धे निमन्त्रणार्हब्राह्मणाः	३२३	१२
श्राद्धे निमन्त्रणानर्हब्राह्मणाः	३२४	७
श्राद्धकालादिनिरूपणम्	३२६	५
व्रतदानादियोग्यतिथिनिर्णयः	३३५	२
प्रायश्चित्तविधिः	३४४	२
महापातकभेदाः	३४४	१३
अज्ञानकृतमद्वयव्याप्रायश्चित्तम्	३४४	१६
दीक्षितवृत्तियपधप्रायश्चित्तम्	३४६	५

विषयाः	पृष्ठे	पङ्क्तौ
मद्यपाननिषेधः	३४८	१०
अन्नानकृतमद्यपानप्रायश्चित्तम्	३४८	१२
स्तेयस्वरूपकथनम्	३४८	१७
वसरेणुप्रमाणकथनम्	३४८	१
निष्कप्रमाणकथनम्	३४८	३
राजसर्पपप्रमाणकथनम्	३४८	२
गोसर्पपप्रमाणकथनम्	३४८	४
यवप्रमाणकथनम्	३४८	४
क्षुण्णप्रमाणकथनम्	३४८	५
मापप्रमाणकथनम्	३४८	५
सुवर्णप्रमाणकथनम्	३४८	६
अन्नानाद्ब्रह्मस्व-सुवर्णहरणप्रायश्चित्तम्	३४८	७
गुरु-यज्ञकर्तृ-धर्मिष्ठश्रोत्रिय-स्वामिकसुवर्ण- स्तेयप्रायश्चित्तम्	३४८	८
ब्रह्मस्वहरणप्रायश्चित्तम्	३४८	१५
रक्षासन-मनुष्य-स्त्री-भूमि-धेन्वादि-हरण-प्राय- श्चित्तम्	३५०	२
वसरेणुसमसुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तम्	३५०	३
निष्कप्रमाणसुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तम्	३५०	५
राजसर्पपमात्रसुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तम्	३५०	५
गोसर्पपमात्रसुवर्णस्तेयप्रायश्चित्तम्	३५०	७

विषयः	पृष्ठ	प्रश्नः
रित.सेकात्पूर्वं स्त्रीतमवर्णस्त्रीगमनाभिहतौ		
प्रायश्चित्तम्	३५२	८
पितुः क्षत्रियजातीयभार्यायां गमने प्राय-		
श्चित्तम्	३५२	११
पितुर्वैश्यजातीयभार्यायां गमने प्रायश्चित्तम्	३५२	१३
पितुः शूद्रजातीयभार्यायां गमने प्रायश्चित्तम्	३५२	१४
मातृसह्यः पित्रसह्यः चार्थभार्या-मातुलानी-		
पुत्री खनू-गमनप्रायश्चित्तम्	३५२	१५
चाण्डाली पुकरी सुपा भगिनी-मित्रस्त्री-		
श्रियपत्नी गमनप्रायश्चित्तम्	३५३	७
महापातकसंसर्गप्रायश्चित्तम्	३५३	११
मण्डूक-नकुल काक वराह-सूयिक-		
मार्जारजाविक ख-वधप्रायश्चित्तम्	३५४	८
हस्तिवधप्रायश्चित्तम्	३५४	१२
गोवधप्रायश्चित्तम्	३५४	१२
यानासनादिपुष्पमूलफलभक्ष्यभोज्यापहार-		
प्रायश्चित्तम्	३५४	१४
शुष्ककाष्ठलण्डुमशुङ्गचर्मभस्माभिपापहार-		
प्रायश्चित्तम्	३५४	१६
टिट्ठिभ-सारस कपोत बलाहक कच्छप-		

विषयः.	पृष्ठे	पङ्क्ती
सूत्रेन नारायणतुल्युपायकथनम्	४०३	१
सूत्रेन नारायणमाहात्म्यकथनम्	४१२	६
देवमातुपारयानम्	४१३	७
यज्ञमालि सुमालिनोरुपायानम्	४२१	१०
विष्णुपादोदकधारणफलम्	४३०	१३
कनिकनाम्नो व्याधस्योपारयानम्	४३१	४
उत्तद्वक्तनारायणस्तोत्रम्	४३८	६
यज्ञध्वजीपारयानम्	४४८	१०
इन्द्रवृहस्पतिसंवादः	४५५	१८
युगमाहात्म्यवर्णनम्	४६४	८
कलिस्वरूपवर्णनम्	४६८	१
कलियुगे हरिभक्तिमाहात्म्यकथनम्	४७८	६

विषयाणां सूची समाप्ता ।

जितेन्द्रिया जिताहाराः सन्तः सत्यपरायणाः ।
 यजन्तः परया भक्त्या विष्णुमाद्यं जगद्गुरुम् ॥ ५ ।
 अनीर्याः सर्वधर्मज्ञा लोकानुग्रहतत्पराः ।
 निर्द्विषा निरहङ्काराः परेश्वरतमानसाः ॥ ६ ।
 ध्वस्तकामादिद्विजिनाः सत्त्वादिगुणसंयुताः † ।
 क्षणाजिनोत्तरीयास्ते जटिला ब्रह्मचारिणः ॥ ७ ।
 गृणन्तः परमं ब्रह्म जगदेतुं जगद्गुरुम् ‡ ।
 सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञास्तस्मिन्नैमिषकानने ॥ ८ ।
 यच्चैर्यज्ञपतिं केचिज्ज्ञानैर्ज्ञानात्मकं परे § ।
 केचिच्च परया भक्त्या नारायणमपूजयन् ॥ ९ ।
 एकदा ते महात्मानः समाजश्चक्रुस्तमाः ॥
 धर्मार्थकाममोघाणामुपायं ज्ञातुं हवः ॥ १० ॥
 षड्विंशतिसहस्राणां मुनीनाम् ॥ ४७८
 तेषां शिष्यप्रशिष्याणां संख्या वक्तुं न
 मुनयो भावितात्मानो मिलितास्ते ॥
 लोकानुग्रहकर्तारो वीतरागा विमल ॥ १२ ॥

• ध्वस्तकामादिद्विजिना इति (घ) ।

† सत्त्वादिगुणसंयुता इति (घ) ।

‡ जगद्वत् समीपवत् इति (घ) ।

§ परम् इति (घ) ।

॥ षड्विंशति इति (घ) ।

कानि क्षेपाणि पुण्यानि कानि तीर्थानि भूतले ।
 कथं वा सम्भ्यते मुक्तिः० तृष्णां तापार्तचेतसाम् ॥ १३ ।
 कथं हरो मनुष्याणां भस्त्रिष्वभिचारिणी ।
 केन सिध्येत० च फलं कर्मवृत्तिविधात्मनः ॥ १४ ।
 इत्येषं प्रष्टुमात्मानमुद्यतान्नेन शौनकः ।
 प्राप्नोति ध्यात्वा माहेदं विनयावनतः सुधीः० ॥ १५ ।

शौनक उवाच ।

श्राम्ते सिद्धाश्रमे पुच्छे सूतः पीराशिकीतमः ।
 यजन्मत्स्यैर्बहुविधैर्विष्णुर्हृषं जनार्दनम् ॥ १६ ।
 स एतद्विस्तं वेत्ति व्यासयिष्यो यतोमुनिः ।
 पुराणमंहितावक्ता शास्त्री वै सीमहर्मणिः ॥ १७ ।
 युगे हुमेऽप्यन्त्यावर्णाविरीक्ष्य मधुसूदनः ।
 वेदव्यासकल्पेन वेदभागं करोति वै ॥ १८ ।
 वेदव्यासो मुनिः स्यात्पारायण इति विज्ञाः ।
 यन्मुनः० उर्वर्णाकोऽस्य सूतस्य ब्रह्मसंघितः ॥ १९ ।

तेन संसाधितः॥ सूतो वेदव्यासेन धीमता ।
 पुराणानि स वेत्थेय नान्यो लोके ततः परः ॥ २० ।
 यः पुराणार्थविक्षोके स सर्वज्ञः सुबुद्धिमान् ।
 स शान्तो मोक्षधर्मज्ञः कर्मभक्तिकलापवित् ॥ २१ ।
 वेदवेदाङ्गशास्त्राणां सारभूतं मुनीश्वराः ।
 जगद्वितार्थं तत्सर्वं पुराणेषूपूजितवान्मुनिः ॥ २२ ।
 ज्ञानार्णवो वै सूतस्तु सर्वतत्त्वार्थकोविदः ।
 तस्मात्तमेव पृच्छामः॥ इत्युचे शौनको मुनीन् ॥ २३ ।
 ततस्ते शौनकं सर्वे मुनयो वाग्विदां वरम् ।
 समाश्लिष्य सुवन्तस्ते साधु साध्विति चाब्रुवन् ॥ २४ ।
 अथ ते मुनयो जग्मुः पुण्यं सिद्धायमं वनम् ।
 ऋगव्रजसमाकीर्णं मुनिभिः परिशीलितम् ॥ २५ ।
 मनोज्ञभूरुहलताफलपुष्पविभूषितम् ।
 अच्छोदसरसां हृन्दमतिथ्यातिथ्यसङ्कुलम् ॥ २६ ।
 तत्र नारायणं देवमनन्तमपराजितम् ।
 यजन्तमग्निष्टोमेन ददृशुर्लोमहर्षणिम्॥ ॥ २७ ।
 यथार्हमर्चितास्तेन सूतेन प्रथितौजसः ।
 ब्रूयन्तस्तदवभृथं॥ तत्र तस्युर्मखालये ॥ २८ ।

• संसाधित इति (ग) (घ) ।

† पृच्छामि इति (घ) ।

‡ ददृशुर्लोमहर्षणम् इति (ग) ।

§ अवभृथम् इति (घ) ।

अध्वरावभृथस्नातं मुनिं पौराणिकोत्तमम् ।

पप्रच्छुस्ती सुखासीनं नैमिषारण्यवासिनः ॥ २८ ।

सुनय ऊचुः ।

वयश्चातिथयः प्राप्ता आतिथेयोऽसि सुव्रत ।

ज्ञानतत्त्वोपचारेणः पूजयास्मान् यथाविधि ॥ ३० ।

दिवौकसो हि जीवन्ति पीत्वा चन्द्रकलामृतम् ।

ज्ञानामृतन्तु पिवसि^१ मुने त्वन्मुखनिःसृतम्^२ ॥ ३१ ।

येनेदमखिलं जातं यदाधारं यदात्मकम् ।

यस्मिन्प्रतिष्ठितं तात यस्मिन्^३ वा लयमेयति ॥ ३२ ।

केन विष्णुः प्रसन्नः स्यात्स कथं पूज्यते नरैः ।

कथं वर्णायमाचारचातिथेः पूजनं कथम् ॥ ३३ ।

सफलं स्याद्यथा कर्म मोक्षोपायः कथं नृणाम् ।

भक्त्या किं प्राप्यते पुंभिस्तथा भक्तिय कीदृशी ॥ ३४ ।

वद स्रुत मुनित्र्येष्ट सर्वमेतदसंशयम् ।

कस्य नो^४ जायते तुष्टिः श्रोतुं त्वद्वचनामृतम् ॥ ३५ ।

• ज्ञानदागोपचारेण इति (घ) ।

† अदसि इति (ग) ।

‡ (क) पुस्तके परैरन्वेषे नि घृतम् इति पाठो वर्णते, स चासद्वत ।

§ तस्मिन् इति (क) ।

¶ कस्यता जायते इति (क) ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वन्मपयः सर्वे यदिष्टं वो वदाम्यहम् ।
 गीतं सनत्कुमाराय नारदेन महात्मना ॥ ३६ ।
 पुराणं नारदीयाख्यं बृहद्देदार्यसम्मितम्* ।
 सर्वपापप्रशमनं दुष्टग्रहनिवारणम् ॥ ३७ ।
 दुःखप्रनाशनं धन्यं भक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
 नारायणकथोपेतं सर्वकल्याणसिद्धिदम् ॥ ३८ ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां हेतुभूतं महाफलम् ।
 अपूर्वपुण्यफलदं शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ ३९ ।
 महापातकयुक्तो यो युक्तो वा सर्वपातकैः ।
 शुल्लैतद्दीर्घं दिव्यं हि पुराणं मुक्तिमाप्नुयान्† ॥ ४० ।
 यद्वाध्यायपठनाद्वाजपेयफलं लभेत् ।
 अध्यायद्वयपाठेन अग्निष्टोमफलं द्विजाः ॥ ४१ ।
 ज्यैष्ठमासे पौर्णमास्यां मूलर्त्वे प्रयतीनरः ।
 स्नात्वा च यमुनायाञ्च मथुरायामुपोषितः ॥ ४२ ।
 अभ्यर्च्य विधिवद्विष्णुं यत्फलं लभति द्विजाः ।
 तत्प्रयच्छामि वः सम्यक् शृणुध्वं गदतो मम ॥ ४३ ।

* बृहदे देवार्यसम्मितम् इति (क) ।

† शुल्लैतद्विधिं विधाय पुराणं पठित्वा माप्नुयान् इति (घ) । शुल्लैतद्विधिं पठित्वा माप्नुयान् इति (ग) ।

जन्मायुतार्जितैः पापैर्मुक्तः कीटिकुलान्वितः ।
 ब्रह्मणः पदमासाद्य तत्रैव परिमुच्यते ॥ ४४ ।
 श्रुत्वा तु दम साध्यायानेतदाग्रीति भक्तितः ।^{*}
 सन्देहो नात्र कर्त्तव्योऽच्युतो वै स्तूयते यतः ॥ ४५ ।
 श्राव्याणां परमं श्राव्यं पवित्राणामनुत्तमम् ।
 दुःखप्रनाशनं पुण्यं श्रोतव्यं यत्नतस्ततः ॥ ४६ ।
 नरोऽत्र श्रद्धया युक्तः श्लोकं श्लोकार्धमेव वा ।
 पठित्वा मुच्यते सदाशोपपातककीटिभिः ॥ ४७ ।
 सतामेव प्रयोक्तव्यं गुह्याद्गुह्यतमं यतः ।
 वाचयेद्विष्णुभवने पुण्यक्षेत्रे च संसदि ॥ ४८ ।
 ब्रह्मद्विपरतानाञ्च दम्भाचाररतात्मनाम् ।
 लोकायाजकहत्तीनां[†] न ब्रूयाद्विजसत्तमाः[‡] ॥ ४९ ।
 त्यक्तकामादिदोषाणां विष्णुभक्तिरतात्मनाम् ।
 गुरुभक्तिरतानाञ्च वक्तव्यं मीचसाधनम् ॥ ५० ।
 सर्वदेवमयो विष्णुः स्मरजार्त्तिप्रणायनः[§] ।
 स भक्तवत्सलो देवो भक्त्या तुष्यति नान्यथा ॥ ५१ ।

* श्रुत्वाऽत्र तु दमाध्यायान् तदाग्रीति च भक्तितः इति (घ) । श्रुत्वा तत्र
 दमाध्यायान् तदवाग्रीति भक्तितः इति (ग) ।

† लोकायाजकहत्तीनामिति (क) । लोकापह्निहत्तीनामिति (ग) ।

‡ न ब्रूयादिदसुतममिति (ग) (घ) ।

§ स्मरतामाभिंसाधन इति (ग) ।

अरमेनापि यन्माग्निं कीर्त्तिते पा मुनेऽपि च ।
 विमुक्तपातकः सोऽपि परमं पदमनुते ॥ ५२ ।
 संसारघोरकान्तारदावाग्निर्मधुघदनः ।
 स्मृतानां सर्वपापानि नागयत्याय सत्तमाः ॥ ५३ ।
 तदर्पकमिदं पुण्यं पुराणं त्राय्यमुत्तमम् ।
 अवशात्पठनाद्वापि सर्वपापयिनागकृत् ॥ ५४ ।
 यस्यात्र अवणे बुद्धिर्वर्त्तते भक्तिसंयुता ।
 स एव कृतकृत्यश्च सर्वगास्त्रार्थकोविदः ॥ ५५ ।
 तदर्जितं तपःपुण्यं, तत्सद्यः सफलं द्विजाः ।
 यदत्र अवणे बुद्धिरन्यथा न हि वर्त्तते ॥ ५६ ।
 सत्कथासु प्रवर्त्तन्ते यज्जातमतिरुत्तमाः ॥ ५७ ।
 निन्दायां कलहे वापि ह्यसन्तः पापतत्पराः ॥ ५८ ।
 पुराणेष्वर्थवादत्वं ये वदन्ति नराधमाः ।
 तैरर्जितानि पुण्यानि तद्देव भवन्ति वै ॥ ५९ ।
 समस्तकर्म्मनिर्मूलसाधनानि नराधमः ।
 पुराणान्यर्थवादेन श्रुत्वा नरकमनुते ॥ ६० ॥

यावद्ब्रह्मा सृजत्येतज्जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

तावत्स पचते पापी नरकाग्निषु सन्ततम् ॥ ६० ।

अहो हि वाक्ये चतुरक्षरे द्वे

पुण्यस्य पापस्य निदानभूते ।

उच्चारणादेव सुनीन्द्रनाम्नोः

नारायणश्चेति तथार्थवादः ॥ ६१ ।

पुराणेषु द्विजयेष्ठाः सर्वधर्मप्रवक्तृषु ।

प्रवदन्त्यर्थवादत्वं ये ते नरकभाजनाः ॥ ६२ ।

अनायासेन यः पुण्यानीच्छतीह* द्विजोत्तमाः ।

त्राध्यापि भक्त्या तेनैव पुराणानि न संशयः ॥ ६३ ।

पुरार्जितानि पापानि नाशमायान्ति यस्य वै ।

पुराणयवणे बुद्धिस्तस्यैव भवति ध्रुवम् ॥ ६४ ।

पुराणे वर्त्तमानेऽपि पापपाशेन यन्त्रितः ।

अनादृत्य‡ तृथागाथासक्तबुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ ६५ ।

सत्सद्गदेवार्चनसत्कथासु

परीपदेशे च रतो मनुष्यः ।

* यथा सुगोन्द्रा इति (ग) (घ) ।

† ये पुण्यानीच्छन्तीह इति (घ), एषपाठीऽसद्वत् परार्हे हनेत्येवमवगतिर्हेमात् ।

‡ अनादृत्याश्रयायासु सक्तबुद्धिः प्रवर्त्तते इति (ग) ।

स याति विष्णोः परमं पदं यत्*
 देहावसानेऽच्युततुल्यतेजाः ॥ ६६ ।
 तस्मादिदं नारदनामधेय†
 परं पुराणं शृणुत द्विजेन्द्राः ।
 यस्मिन् श्रुते जन्मजरादिनाशो
 भवत्यदोपद्य नरोऽच्युतः स्यात् ॥ ६७ ।
 वरं वरेण्यं वरदं पुराणं
 निजप्रभाभासितसर्व्वलोकम् ।
 सङ्कल्पितार्थं परमादिदेवं
 स्मृत्वा ब्रजेन्मोक्षपदं मनुष्यः ॥ ६८ ।
 ब्रह्मेशविष्ण्वाख्यशरीरभेदै-
 र्विश्वं सृजत्यत्ति च पाति यद्य ।
 तमादिदेवं परमं परेश-
 माधाय‡ चेतस्युपयाति सुक्तिम् ॥ ६९ ।
 योनाम जात्यादिविकल्पहीनः
 परं पराणां परमः परस्मात् ।
 वेदान्तवेद्यः स्वरुचा प्रकाशः
 सद्गम्यते§ सर्व्वपुराणवेदैः ॥ ७० ।

* तत् इति (घ) ।

† तस्माद्बृहन्नारदनामधेय इति (घ) ।

‡ भाषाति इति (क) ।

§ अभिष्यते इति (ग) ।

तप्ताक्षमीयं भजतां विमुक्ति-

रूपामनायासमिदं सुरारेः ।

परं रहस्यं पुरुषार्थहेतुं

श्रुत्वा नरो याति परापरेणम् ॥ ७१ ।

यत्कथं धार्मिकायैतच्छ्रद्धानाय पण्डिताः ।

मुमुक्षवे च यतये पीतरागाय धीमते ॥ ७२ ।

यत्कथं पुण्ड्रिगे च सभायां देवतागृहे ।

पुण्ड्रिगे पुण्ड्रिगे न सन्ध्यायु विचक्षणः ॥ ७३ ।

• उच्छिष्टदेगे यत्कारः संवादमिदमुत्तमम् ।

पण्डितैरनरुचिं घोरं यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ७४ ।

श्रुत्वा श्रुतीति यो मूढो दग्धाद्विद्विजितः ।

शोऽपि तद्विद्वद्वाघोरे नरुचिं पण्डिते चये ॥ ७५ ।

नरोयः गतवामध्येऽन्यददति पातकीः ।

न याति नरुचिं घोरं यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ७६ ।

तत्प्राप्तोता च यत्ता च समहितमना भवेत् ।

यममाहितचित्तम् न जानातीह किञ्चन ॥ ७७ ।

नान्यचित्तोनरो भूत्वा प्रिवेद्धरिकथामृतम् ।
 कथं सम्भान्तचित्तस्य स्वादाभेदः प्रजायते ॥ ७८ ।
 किं सुखं प्राप्यते लोके सदा सम्भान्तचेतसा ।
 तत एकमना भूत्वा कुर्यादच्युतचिन्तनम्* ॥ ७९ ।
 नृणां सम्भान्तचित्तानां सुखं वैपयिकं यथा† ॥
 न ज्ञायते बुधश्रेष्ठाः योगसिद्धिः कथम्भवेत् ॥ ८० ।
 तस्मात्तत्त्वं परित्यज्य कामं दुःखस्य साधनम् ।
 समाहितमना भूत्वा कुर्यादच्युतचिन्तनम्‡ ॥ ८१ ।
 येन केनाप्युपायेन§ अमृतो नारायणोऽव्ययः ।
 अपि पातकयुक्तस्य प्रसन्नः स्यान्न संशयः ॥ ८२ ॥ ¶
 यश्च देवे परा भक्तिर्विष्णौ नारायणेऽव्यये ।
 तस्य स्यात्तत्फलं जन्म मुक्तिश्चैव करे स्थिता ॥ ८३ ।
 धर्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्था द्विजोत्तमाः ।
 हरिभक्तिपराणां वै संपद्यन्ते न संशयः ॥ ८४ ॥

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे प्रथमोऽध्यायः ।

-
- * तत एकमना भूत्वा प्रिवेद्धरिकथामृतम् इति (ग) (घ) ।
 † सुखं वैपयिकमेव वा इति (क) (ग) । एतत्पाठे कन्दोभङ्गोऽस्ति ।
 ‡ (क) पुस्तके एतदहं नास्ति ।
 § धर्म केन प्रकाशित इति (ग) ।
 ¶ (ग) पुस्तके अत्यन्तश्लोकादयं नास्ति ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

कथं सनत्कुमाराय देवर्षिर्नारदो मुनिः ।

प्राक्तवान् सकलान्भग्नान्, कथं तौ मिलितावुभौ ॥ १ ।

कस्मिन् क्षेत्रे स्थितौ तात तावुभौ ब्रह्मवादिनौ ।

यदुक्तं नारदेनास्मैः तन्नो ब्रूहि दयार्थव ॥ २ ।

सूत उवाच ।

सनकाद्या महात्मानो ब्रह्मणस्तनयाः स्मृताः ।

निर्ममा निरहङ्काराः सर्वे ते ऊर्ध्वरेतसः ॥ ३ ।

तेषां नामानि वक्ष्यामि सनकश्च सनन्दनः ।

सनत्कुमारश्च विभुः सनातन इति स्मृताः ॥ ४ ।

विष्णुभक्ता महात्मानो ब्रह्मध्यानपरायणाः ।

सहस्रसूर्यसङ्काशाः सत्यसन्धा सुमुच्यते ॥ ५ ।

एकदा ब्रह्मणः पुत्राः सनकाद्या महाजनेः ।

मिथश्च समाजमुरीचितुं^१ ब्रह्मणः सभाम् ॥ ६ ।

• यदुक्तं नारदेनास्मै इति (१) । (२) पुस्तके “तावुभौ ब्रह्मवादिनौ”
इत्यतीत्यन्तरं “यस्य द्वये परा भक्ति” इत्यादिदोहद्वयं लेखकप्रसादतएव लिखितम् ।

१ (१) पुस्तके समाजमुरीचितुमिति पाठः ।

तत्र गङ्गां महापुण्यां विष्णुपादोद्भवां नदीम् ।
 निरीक्ष्य स्नातुमुद्युक्ताः सीताभ्यां प्रथितोजगः ॥
 एतस्मिन्नन्तरे विष्णो देवर्षिर्नारदीं मुनिः ।
 आजगामोच्चरन्नाम हरे नारायणादिकम् ॥ ८
 नारायणाच्युताऽनन्त वासुदेव जनार्दनः ।
 यज्ञेश यज्ञपुरुष कृष्ण विष्णो नमोऽस्तु ते ॥ ९
 पद्माक्ष कमलाकान्त गङ्गाजनक किंशुक ।
 क्षीरोदशाचिन्देवेश नारायण नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥
 श्रीकृष्ण विष्णो नृहरे सुरारे
 प्रद्युम्न सहस्रर्षेण वासुदेव ।
 अजानिरुद्धाच्युत विष्णुरूपः
 त्वं पाहि नः सर्वभयादजस्रम् ॥ ११ ॥
 इत्युच्चरन् हरेर्नाम पावयन्नगिर्लज्जं जगत् ।
 आजगाम सुवन् गङ्गां मुनिर्लोकैकपावनीम् ॥ १२ ॥
 अथायान्तंऽसमुद्दीक्ष्य सनकाद्या महौजसः ।
 ययार्हमर्हणाच्चक्रुर्वन्दे सोऽपि तान्मुनीन् ॥ १३ ॥

कृतकृत्वेषु मुनिषु गङ्गातीरे मनोरमे ।

आसीनेषु च सर्वेषु प्राप्नोषीन्नारदो० हरिम् ॥ १४ ।

अथ तत्र सभामध्ये नारायणपरायणम् ।

सनत्कुमारः प्रीयाच नारदं मुनिपुङ्गवम् ॥ १५ ।

सनत्कुमार उवाच ।

सर्व्वज्ञोऽसि महाप्राज्ञ मुनिमानद नारद ।

हरिभक्तिपरो यस्मात्त्वत्तो नाख्यपरोऽधिकः ॥ १६ ।

येनेदमखिलं जातं जगत्स्यावरजङ्गमम् ।

गङ्गा यथोद्भवा येन कथं स ज्ञायते हरिः ॥ १७ ।

कथञ्च त्रिविधं कर्म सफलं जायते मुने ।

ज्ञानं यथा भवेद्गुणं तपसां लक्षणं यथा ॥ १८ ।

यथातिथेः पूजनञ्च येन विष्णुः प्रसीदति ।

एवमादीनि गुह्यानि हरिभक्तिकराणि च ।

अनुप्राप्तोऽस्मि यदि ते तत्त्वतो वक्तुमर्हसि ॥ १९ ।

नारद उवाच ।

नमः पराय देवाय परात्परतराय च ।

परात्परनिरासाय सगुणायगुणाय च ॥ २० ।

ज्ञानाज्ञानस्वरूपाय धर्माधर्मैस्वरूपिणे ।

विद्याऽविद्यास्वरूपाय स्तस्वरूपाय ते नमः ॥ २१ ।

• वक्ष्यीमीदृ इति (ग) (घ) ।

१ नारायणपरायण इति (घ) ।

अमायायात्मसंज्ञाय मायिने योगरूपिणे ।
 योगेश्वराय योगाय योगगम्याय ते नमः ॥ २२ ।
 ज्ञानाय ज्ञानगम्याय सर्वज्ञानैकहेतवे ।
 ज्ञानेश्वराय दिव्याय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥ २३ ।
 ध्यानाय ध्यानगम्याय ध्यानात्मापहराय च ।
 ध्यानेश्वराय सुधिये तस्मै शुद्धात्मने नमः ॥ २४ ॥*

आदित्य सेन्द्राग्नि†-विधातु-देवाः

सिद्धाश्च यक्षासुर-नागसङ्घाः ।

यच्छन्ति‡ कार्यास्तमजं पुराणं

स्तव्यं§ सुतीर्थं सततं नतोऽस्मि ॥ २५ ॥

यद्वामसंकीर्त्तनपुण्यशीलाः

स्वप्नेऽपि पश्यन्ति न यं सुनीन्द्राः ।

जानन्ति नाद्यापि विरिञ्चिमुख्या-

स्तमीयमाद्यं¶ सततं नतोऽस्मि ॥ २६ ॥

यो ब्रह्मरूपी जगतां विधाता

तदेव पाता हरिरूपभाग् यः ।

* (ख) पुस्तके अमायायेत्यादि श्लोकार्थं नास्ति ।

† अन्दाग्नि इति (ख) ।

‡ दृच्छन्ति इति (ख) (ग) ।

§ सुख्य इति (ख), क्षुत्तं इति (ग) ।

¶ समीपमोक्ष इति (ख) ।

फलान्तरुद्राख्यतनुयः विग्रं
 संगृह्य गेते तमजं भजामि ॥ २७ ।
 यन्मामसंकीर्त्तनतो गजिन्द्रे
 ग्राहीयवन्माम्मुचे स एव ।
 परत्र विष्णोः परमं पदं यत्
 पश्यन्ति सन्तस्तमजं प्रपद्ये ॥ २८ ।
 शिवस्वरूपी शिवभावितानां
 हरिस्वरूपी हरिभावितानाम् ।
 सद्ब्रह्मपूर्वाम्भकमूर्त्तिहेतुं
 वरं यरेण्यं शरणं प्रपद्ये ॥ २९ ।
 यः केशिहन्ता नरकान्तकश्च
 भुजाप्रमात्रेण[†] दधार गीत्रम् ।
 भूभारविच्छेदविनोदकामं
 नमामि देवं यसुदेवसूनुम् ॥ ३० ।

जित्वा हयग्रीवाशुरं[‡] वेदानुवृत्तवान् पुनः ।

मख्यरूपेण यो देवस्तमस्मि शरणं गतः ॥ ३१ ।

• (क) पुस्तके जन्मान्नददाण्यतएव विग्रमिति पाठः, एवं हि वन्द्योभक्तः ; (ख) [सके जन्मान्नददाण्यतरेति पाठोऽस्मि, तत्र च नार्थमिति : । (घ) पुस्तके जन्मान्न ददाण्यतनुयः प्रोक्तोऽनु इति तमजं नमामीति च पाठो वर्तते ।

† भुजेजमात्रेति (घ) ।

‡ 'इन्द्रीशशूर' इत्यत्र वन्द्योभक्तः । (क) पुस्तके जित्वा विनाशयितुमिति पाठो वर्तते, तत्र नैव दोषः । (घ, ग) पुस्तकयोः एतद्वार्ष्यं ग्राह्यं नानि ।

दधार मन्दरं पृष्ठे चीरोदेऽमृतमन्यने ।

देवतानां हितार्थाय तं कूर्मं प्रणमाम्यहम् ॥ ३२ ॥

दंष्ट्राद्गुप्तेन योऽनन्तः समुद्रृत्यार्णवाक्षराम् ।

तस्यावेवं जगत्क्षत्स्त्रं तं वराहं नमाम्यहम् ॥ ३३ ॥

प्रह्लादं रक्षितुं दैत्यं शिलाग्रकठिनीरसम् ।

विदार्य हतवान्दैत्यं तं नृसिंहं नमाम्यहम् ॥ ३४ ॥

* तत् स्यात्परजगत्क्षत्स्त्रं इति (क), एषोऽपि क्रियाभावादसङ्गत पाठ । (ख) (घ)
पुनक्तयोर्दंष्ट्राद्गुप्तेनेत्यत्र दन्तादुरेणेति पठितम् ।

+ (ख) पुनक्तो श्रीकोऽयमन्यचैव पठिती यथा—

स्तम्भोऽवतीर्ण्य नृसिंहरूपी हिरण्यवत् कठिनं शिलावत् ।

विदार्य सरक्षितवान् स्वभक्त प्रह्लादमीश वमह भजिष्ये ॥

यथास्थाने तु भक्त्यायेण हिरण्यस्य स्वकीर्णवक्ष्यन्मना ।

प्रह्लादं रक्षितुं दैत्यं तं नृसिंहं नमाम्यहम् ।

तत्राऽप्यग्रे श्रीका अधिका सन्ति । यथा—

व्योमादिभिर्भूषितमात्मसमं निरञ्जन चिन्त्यममूर्तिमन्तम् ।

जनत्समुद्धारकमिष्टं परं पुराणं पुण्यं नतीऽपि ॥

ब्रह्मैन्द्रब्रह्माग्निरुद्रमनुष्यगन्धर्वयक्षाऽसुरसिद्धभेदे ।

सर्वत्र तिष्ठत्यनिम्य यद्वैश्वतमादिमात्मानमह भजिष्ये ॥

यतोमित्रमिदं सर्वं यतोमित्रिचराचरम् ।

यजिष्येति सर्वं यथादमुस्मिन् शरणं गत ॥

पुनरप्येव यं स्थित्वा सद्भवानिति कथ्यते ।

अथवा परिपूर्णत्वानमीय शरणं गत ॥

लब्ध्वा वैरोचनाद्भूमिं पद्भ्यां द्वाभ्यामतीत्य यः ।

आत्रह्न भुवनं* क्रान्तं वामनं तं नमाम्यहम् ॥ ३५ ।

हैहयस्यापराधेन चैकविंशतिसंख्यया ।

चत्विद्यानानघानैव† जामदग्न्यं नतोऽस्म्यहम् ॥ ३६ ।

आविर्भूतद्यतुर्हं यः कपिभिः‡ परिवारितः ।

हतवान्नाचसानीकं रामं दाशरथिं भजे ॥ ३७ ।

मूर्त्तिद्वयं समाश्रित्य भूभारमपहृत्य यः ।

मुपलेन हस्ताग्रेण तं रामं सततं भजे ॥§ ३८ ।

सर्वसङ्गनिवृत्तानां ध्यानयोगरतात्मनाम् ।

सर्वे भवति शान्तात्मा तमसि शरणं गतः ॥

अदि स्थितोऽपि योदेवो मायया मोहितात्मनाम् ।

अवेद्य परमं ब्रह्मसमसि शरणं गतः ॥

जगतामुपकाराय कृपायि विविधानि यः ।

समकपोऽशरीर्येष तमसि शरणं गतः ॥

जित्वा सख्याल्लभसुरं वेदानुद्धृतवान् पुनः ।

सम्प्रादयेद्योदेवतमसि शरणं गतः ॥

* आत्रह्नभुवनाकाल इति (ख) । भुवनाकाल इति (ग) । भवनापात इति (घ) ।

† चत्विद्यान्वययोच्छेता जामदग्निं नतोऽस्म्यहम् इति पाठो विद्यते, तदपठमिति मत्वा (ग) पुस्तकस्य पाठोऽत्र गृहीतः । चत्विद्यान्वयभेदा य इति (ख) । चत्विद्यान्वयक्षेपारं इति (घ) ।

‡ हरिभिरिति (ख) ।

§ मूर्त्तिद्वयं समाश्रित्य भूभारमपहृत्य यः ।

सङ्कष्य च हस्ताग्रेण तं बलं सततं भजे ॥

इति (ख), (ग घ) तं बलं सततं भजे इत्येतदपह्वायाय पाठः (क) ब्रह्म एव ।

भूम्यादिलोकचितयं संहृत्यात्मानमात्मनाः ।
 पश्यन्ति योगिनः सर्वे तमीयानं भजाम्यहम् ॥ ३८ ।
 युगान्ते पापिनीः†शुद्धांश्चित्त्वा तीक्ष्णासिधारया ।
 स्थापयामास यो धर्मं कृतादौ तं नमाम्यहम् ॥ ४० ।
 एवमादीन्यनेकानि रूपाण्यस्य महात्मनः ।
 येषां‡ नामानि संख्यातुं शक्यन्ते नाप्यकोटिभिः ॥ ४१ ।
 महिमानन्तु यन्मान्नः पारं§ गन्तुमनीश्वराः ।
 मुनयोऽपि मुनीन्द्राय कथं तं क्षुण्णको भजे ॥ ४२ ।
 यन्नामश्रवणेनाऽपि महापातकिनोऽपि ये ।
 प्रावनत्वं प्रपद्यन्ते कथं स्तोयामि क्षुण्णधीः॥ ॥ ४३ ।
 सुरापरोऽपि॥ यन्नाम कीर्त्तयित्वा ह्यजामितः ।
 प्रपेदे परमं स्थानं कथं स्तोयामि क्षुण्णधीः॥ ॥ ४४ ।

* संहृत्यात्मानमात्मनि । पश्यन्ति निर्मलं तत्त्व इति (ग) । (ख) पुस्तके तत्त्व स्थाने
 नुह पठितम् ।

† प्राणिन इति (ग) । (ख) पुस्तके हित्वा स्थाने भिच्छेति पठितम् ।

‡ तेषां इति (ख) ।

§ पारं गन्तुं मुनीश्वरा इति साध्वैविकं पाठः, सचाऽसगतः, पारं गन्तुमनीश्वरा
 एवं कृते तु समसो भवति ।

॥ क्षुण्णधी इति (ख) ।

॥ अश्रवणापीति (ख) (ग) ।

॥ गन्धधी इति (ग) ।

यथाकथञ्चिद्यत्रान्नि कीर्त्तिते वा श्रुतेऽपि वा* ।
 पापिनः परिशुद्धाः स्युः शुद्धा मोक्षमवाप्नुयुः† ॥ ४५ ।
 आत्मन्यात्मानमाधाय योगिनी गतकल्मषाः ।
 पश्यन्ति यं ज्ञानरूपं तमस्मि शरणं गतः ॥ ४६ ।
 सांख्याः सर्वत्र पश्यन्ति परिपूर्णात्मकं हरिम् ।
 तमादिदेवमजरं ज्ञानरूपं नतोऽस्मग्रहम् ॥ ४७ ।
 अन्ना जानन्ति विश्वेशं‡ पापाणादिषु सर्वदा ।
 सर्वत्र संस्थितं देवं§ तं वन्दे पुरुषोत्तमम् ॥ ४८ ।
 कर्माणि यस्य रूपाणि तपांसि च¶ महात्मनः ।
 ज्ञानरूपः॥ सदा काम्यस्तमीशं सततं भजे ॥ ४९ ।
 सर्वतत्त्वमयं शान्तं सर्वस्तटारमीश्वरम् ।
 सहस्रशिरसं देवं तं वन्दे भावनामयम् ॥ ५० ।
 यद्भूतं यच्च वै भाव्य जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 दशाङ्गुलं योऽत्यतिष्ठत्तमीशमजरं भजे** ॥ ५१ ।

* श्रुतेऽपि वा इति (ख) ।

† पापिनोऽपि विग्रहा शुभोपचापि द्वावाप्नुयु इति (ख) ।

‡ देवेश इति (ग) । अन्ना यजन्ति भूतेषु पापाणादिषु सर्वदा इति (ख) ।

§ शान्तं तं चैवं इति (ख), शान्तं तं वन्दे इति (ग) ।

¶ तपांसि च इति (घ) ।

॥ शान्तोऽपीय एकाग्र इति (ख), शान्तोऽपी सदा काम्य इति (घ) ।

** सर्वतत्त्वमयेत्यादि श्रीकृष्ण (ख)पुस्तके नास्ति । (ग)पुस्तके दशाङ्गुली योऽत्य-

तिष्ठति पाठो वर्तते ।

अणोरणीयांसमजं महताश्च महत्तरम् ।

शुद्धाद्गुह्यतमं देवं प्रणमामि पुनः पुनः ॥ ५२ ।

ध्यातः स्मृतः पूजितो वा स्तुतो वा नमितोऽपि वा* ।

स्वपद† यो ददातीशस्तं वन्दे पुरुषोत्तमम् ॥ ५३ ।

इति‡ सुवन्तं परमं परेशं

हर्षाम्बुसरुदविलोचनास्ते§ ।

मुनीश्वरा नारदनामधेयं

सन्तुष्टुः प्राञ्जलयो महान्तम् ॥ ५४ ।

इदं वै॥ नारदस्तोत्रं प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते॥ ॥ ५५ ॥**

इति दत्त्वा वरं तस्मै नारदाय मुनीश्वराः ।

व्याहरन्तो हरेर्नाम तुष्टुर्नारदं सुनिम् ॥ ५६ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे द्वितीयोऽध्यायः ।

* नमितीऽपि पुन पुन इति (क) ।

† अषादं यो दधाति इति (क) । स्वपदं यो ददातीश इति (ख) ।

‡ (ख)पुस्तके इति पूज्यं सून सवाच इति पाठो वर्तते ।

§ हर्षाम्बुसरुदविलोचना इति (ख) । हर्षाम्बुसगरुदविलोचना इति (क) ।

॥ यददं नारदस्तोत्रं इति (क) ।

॥ स मन्त्राति इति (ख) ।

** टीकोऽयं (ख)पुस्तके नास्ति ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

नारद उवाच ।

नारायणोऽचरोऽनन्तः सर्वव्यापी निरञ्जनः ।
 तेनेदमखिलं व्याप्तं जगत्स्यावरजद्रुमम् ॥ १ ॥
 आदिसर्गे महाविष्णुः स्वप्नकायो जगन्मयः ॥
 गुणभेदमधिष्ठाय मूर्त्तित्रयमवाप्तवान् ॥ २ ॥
 सृष्ट्यर्थमसृजद्देवो दक्षिणाङ्गाग्रजापतिम् ।
 मध्ये रुद्रास्यमीशानं जगदन्तर्करं सुनेत्रं ॥ ३ ॥
 पालनायास्य जगती वामाङ्गाद्विष्णुमव्ययम् ।
 आदिसर्गे महाविष्णुरेवं त्रित्वमवाप्तवान् ॥ ४ ॥
 तमादिदेवमजरं केचिद्रुद्रं वदन्ति यैः ।
 केचिच्च विष्णुमपरे धातारं ब्रह्म चापरे ॥ ५ ॥
 तस्य शक्तिः परा विष्णोर्जगत्कार्यपरित्यया ।
 भावाभावस्वरूपा सा विद्याऽविद्येति गीयते ॥ ६ ॥
 यदा विभ्रं महाविष्णोर्भिन्नत्वेन प्रतीयते ।
 तदा ह्यविद्या संसिद्धा तदा दुःखस्य साधनी ॥ ७ ॥

* (घ, ङ) च आदिसर्गे महाविष्णुरेव त्रित्वमवाप्तवानिति श्रीचार्दमात्रं विद्यते ।
 तत्र चार्दमात्रं परित्यज्यम् ।

† अरुद्रमव्ययं इति (घ) । अरुद्रमव्ययं दृष्टं इति (ङ) ।

‡ केचिद्रुद्रं वदन्ति ये इति (घ) ।

ज्ञात्तत्रेयाद्युपाधिसु यदा नश्यति सत्तमाः ।
 सर्वैकभावना बुद्धिः सा विद्येत्यभिधीयते ॥ ८ ।
 एवं माया महाविष्णोर्भिन्ना संसारदायिनी ।
 अभेदबुद्ध्या दृष्टा चेत्संसारक्षयकारिणी ॥ ९ ।
 विष्णुशक्तिसमुद्भूतमेतत्सर्वं चराचरम् ।
 यस्याभिन्नमिदं सर्वं यच्चेदं यच्च नेहते ॥ १० ।
 उपाधिभिर्यथाकाशो भिन्नत्वेन प्रतीयते ।
 अविद्योपाधिभेदेन तथेदमखिलं जगत् ॥ ११ ।
 यथा हरिर्जगद्ग्रापी तस्य शक्तिस्तथा मुने ।
 दाहशक्तिर्यथाङ्गारे स्वाश्रयं व्याप्य तिष्ठति ॥ १२ ।
 उमेति केचिदाहुस्तां शक्तिं लक्ष्मीति* चापरे ।
 भारतीत्यपरे चैनां गिरिजेत्यम्बिकेति च ॥ १३ ।
 दुर्गेति भद्रकालीति चण्डी माहेश्वरीति च ।
 कोमारी वैष्णवी चेति वाराह्येन्द्रीति चापरे ॥ १४ ।
 ब्राह्मीति विद्याऽविद्येति मायेति च तथापरे ।
 प्रकृतिश्च परा चेति† वदन्ति परमर्षयः ॥ १५ ।

* इत्थं यथाविलसद्भवतीति रूपं भवति, इष्टते इत्याप्यम् ।

† लक्ष्मीति चापरे, लक्ष्मीरिति छा० ।

‡ प्रकृतिश्च सदा भवति (क) । प्रकृतिश्च पुनरितीति (ख) । (घ) पुनरिति निर्वाचं प्राप्यते इति (नति ?) इति पाठो भवति ।

सेयं शक्तिः परा विष्णोर्जगत्सर्गादिकारिणी ।
 व्यक्ताव्यक्तस्वरूपेण जगद्व्याप्य व्यवस्थिता ॥ १६ ॥
 प्रकृतिश्च पुमांश्चैव कालयेति त्रिधा स्थिता* ।
 सृष्टिस्थितिविनाशानामेका कारणताज्ञता ॥ १७ ॥
 येनेदमखिलं जातं ब्रह्मरूपधरेण वै ।
 तस्मात्परतरो देवो नित्य इत्यभिधीयते ॥ १८ ॥
 रक्षां करोति यो देवो जगतां परमः पुमान् ।
 तस्मात्परतरं यत्तदव्ययं परमं पदम् ॥ १९ ॥
 अक्षरो निर्गुणः शुद्धः परिपूर्णः सनातनः ।
 यः परः कालरुद्राख्यो योगिध्येयः परात्परः ॥ २० ॥
 परमात्मा परानन्दः सर्वोपाधिविवर्जितः ।
 ज्ञानैकवेद्यः परमः सच्चिदानन्दविग्रहः† ॥ २१ ॥
 योऽसौ शुद्धोऽपि परमस्त्वहङ्कारेण संयुतः‡ ।
 देहीति प्रोच्यते मूढैरहो ज्ञानं हि भेदनम् ॥ २२ ॥
 परं ब्रह्माभिधानन्तु यस्मिन्निर्म्मलतेजसि§ ।
 प्रोच्यते ह्युपचारेण वाचा मानसगोचरे॥ ॥ २३ ॥

* (ग) (घ) पुलकयोः विधा स्थित, एकः कारणताज्ञत इति पाठो वर्तते, (ख)

पुलके स्थित इत्यत्र अत इति पठितम् ।

† सच्चिदानन्दवपकः इति (ख) ।

‡ परमतमहङ्कारसंयुतः इति (क) । एव श्लोकः (ख) पुलके नास्ति ।

§ ब्रह्माभिधानन्तु परं यस्मिन्निर्म्मलतेजसि इति (ख) ।

॥ अक्षरानसगोचरे इति (ख) । स वाचनमनसगोचरः इति (घ) ।

स देवः परमः शुद्धः सत्त्वादिगुणभेदतः ।
 मूर्त्तित्रयं समापन्नः सृष्टिस्थित्यन्तकारणम् ॥ २४ ।
 यस्यायुतायुतांशांशं ब्रह्माद्यास्तिदिवौकसः ।
 तेनेदमीदृशं व्याप्तं जगदेतच्चराचरम् ॥ २५ ।
 योऽसौ ब्रह्मा जगत्कर्त्ताः यन्नाभिकमलोद्भवः ।
 स एवानन्दरूपात्मा तस्मान्नान्यः परात्मवान्* ॥ २६ ।
 अन्तर्यामी जगद्रूपी सर्वसाक्षीः निरञ्जनः ।
 भिन्नाभिन्नस्वरूपेण स्थितो वै परमेश्वरः ॥ २७ ।
 यस्य शक्तिर्महामाया जगद्विश्रम्भकारिणी‡ ।
 विश्वोत्पत्तिनिदानत्वात्प्रकृतिः प्रोच्यते बुधैः ॥ २८ ।
 आदिसर्गे महाविष्णुर्लोकान् कर्तुं समुद्यतः ।
 प्रकृतिः पुरुषश्चेति कालश्चेति त्रिधाऽभवत् ॥ २९ ।
 पश्यन्ति भावितात्मानः परं ब्रह्माभिसंज्ञितम् ।
 शुद्धं तत्परमं धाम॥ तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३० ।
 परं ब्रह्माभिधानन्तु यस्मिन्निर्गुणवस्तुनि ।
 प्रोच्यते ह्युपचारेण स विष्णुर्ज्ञानगोचरः ॥ ३१ ।

* योऽसौ विजगतः कर्त्ता, इति (ग) ।

† तस्मान्नान्यः परो सृजे इति (क) । (ख) पुस्तके ब्रह्म इत्यत्र नाद्य इति पठितम् ।

‡ सर्वव्यापी इति (ख) । तत्र भिन्नोऽभिन्नस्वरूपेति च पाठो वर्तते ।

§ जगद्विश्रम्भकारिणी इति (ख) (ग) ।

॥ धाम इति (क) ।

एष शब्दोऽचरोऽनन्तः कालरूपी महेश्वरः ।
 गुणरूपी गुणाधारी जगतामादिकृद्भिः* ॥ ३२ ।
 † प्रकृतौ† चोभमापन्ने पुरुषाख्ये‡ जगद्गुरौ ।
 ‡ इहान्मादुरभूद्बुद्धिस्ततोऽहं समवर्त्तत ॥ ३३ ।
 ‡ महद्द्वाराच्च सूक्ष्माणि तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ।
 तन्मात्रेभ्यो हि भूतानि जातानि जगतः कृते ॥ ३४ ।
 आकाशवायुग्निजलभूमयोऽजभवात्मज ।
 यथाक्रमं कारणतामेकैकस्थोपयान्ति वै॥ ॥ ३५ ।
 ततो ब्रह्मा जगद्वाता सृष्टवान् पादपादिकान् ।
 तमोमयः स विज्ञेयो यः सर्गोऽबुद्धिपूर्वकः । ॥ ३६ ।
 असाधकमिति ज्ञात्वा तं ब्रह्मा सृष्टवान् विभुः॥ ।
 तिर्यग्योनिगताञ्चत्तून् पशुपक्षिसृगादिकान् ॥ ३७ ।
 तमप्यसाधकं मत्वा देवसर्गं समातनोत् ।
 ततो वै मानुषं सर्गं कल्पयामास पद्मजः ॥ ३८ ।
 ततो दक्षादिकान्पुत्रान्भानसान्सृष्टिसाधकान् ।

* आदिकृद्भुवः इति (ख) । आदिकृत् प्रभु, इति (ग) ।

† प्रकृत्या इति (ख) ।

‡ पुरुषाख्यो जगद्गुरः इति (घ) ।

§ विभुः इति (ख) ।

॥ (ख) यथाकारणतामेकैकस्थोपयान्ति वै इति पाठो वर्त्तते ।

॥ पुन, इति (ख) ।

असृजत्तैरिदं व्याप्तं सदेवासुरमानुषम् ॥ ३८ ॥
 भूर्भुवश्च* स्वरयैव महयैव जनस्तथा ।
 तपय सत्यमित्येवं लोकाः सप्तोपरिस्थिताः ॥ ४० ॥
 अतलं वितलञ्चैव सुतलञ्च तलातलम् ।
 महातलञ्च विप्रेन्द्र ततोऽधश्च रसातलम् ॥ ४१ ॥
 पातालञ्चेति सप्तेति पातालानि क्रमाद्धः ।
 एषु सर्वेषु लोकेषु लोकनाथांश्च सृष्टवान् ॥ ४२ ॥
 कुलाचलान्नदीयासौ तत्र लोकनिवासिनाम्† ।
 वर्त्तनादीनि योग्यानि‡ यथायोग्यमकारयत् ॥ ४३ ॥
 भूतले मध्यमे॥ मेरुः सर्वदेवसमाश्रयः ।
 लोकालोकश्च भूभ्यन्ते तन्मध्ये सप्त सागराः ॥ ४४ ॥
 द्वीपाश्च सप्त विप्रेन्द्रा द्वीपे द्वीपे कुलाचलाः ।
 नद्यश्च बहवस्तत्र जनायामरसन्निभाः ॥ ४५ ॥
 जम्बुप्लक्षाभिधानौ च शाल्मलश्च कुशस्तथा ।
 क्रौञ्चः शाकः पुष्करश्च ते सर्वे देवभूमयः ॥ ४६ ॥

* ततस्तु ते इति (ख) ।

† भूर्भुवश्च महयैव स्वरयैव जनस्तथा इति (ख) ।

‡ लोकनिवासिन इति (घ) ।

§ सर्वाणि इति (ख) (ग) (घ) ।

॥ मध्यत इति (ख) ।

एते द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः ।
 लवणेषुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः* सह ॥ ४७ ।
 एते द्वीपाः समुद्राद्य पूर्वोन्नाद्वै परस्परः† ।
 ज्ञेया द्विगुणविस्तारा आलोकालोकपर्वतात् ॥ ४८ ।
 क्षीरोदधेरुत्तरं यद्विमाद्वैथैव दक्षिणम् ।
 ज्ञेयं तद्भारतं वर्षं सर्व्वकर्मफलप्रदम्‡ ॥ ४९ ।
 अत्र कर्माणि कुर्व्वन्ति त्रिविधान्यजनन्दन ।
 तत्फलं भुज्यते ब्रह्मन् भोगभूमिष्वनुक्रमात् ॥ ५० ।
 भारते तु कृतं कर्म शुभं वाऽशुभमेव वा ।
 आपलक्षयणं कर्म भुज्यतेऽन्यत्र जन्तुभिः§ ॥ ५१ ।
 अद्यापि देवा इच्छन्ति॥ जन्म भारतभूतले ।
 सञ्चितं समुहत्पुण्यमच्युतममलं शुभम् ॥ ५२ ।
 कदा वयं हि लप्स्यामो जन्म भारतभूतले ।
 कदा पुण्येन सहता प्राप्स्यामः परमं पदम् ॥ ५३ ।
 दानैर्व्वा विविधैर्यज्ञैस्तपोभिर्व्वाऽव्धिषायिनम् ।
 पूजयित्वा कदा यामो यद्वै पश्यन्ति सूरयः ॥ ५४ ।

* क्षीरजले, घनम् इति (ग) ।

† परस्परम् इति (उ) (ग) ।

‡ कालफलप्रदमिति (उ), कामफलप्रदमिति (ग) ।

§ आपलक्षयणं विप्र इति (ग) ।

॥ वाञ्छन्ति इति (उ) ।

भक्ता वा कर्मभिर्वाऽपि ज्ञानेनाऽप्यथवा हरिम् ।
 जगदीशं कदा यामो नित्यानन्दमयं विभुम्* ॥ ५५ ॥
 यो भारतभुवं प्राप्य विष्णुपूजापरो भवेत् ।
 न तस्य सदृशश्चास्ति† यथा वै रवितेजसः ॥ ५६ ॥
 हरिकीर्त्तनशीलो वा तद्भक्तानां प्रियोऽपि वा ।
 शृङ्ग्युर्वाऽपि महतां स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ५७ ॥
 हरिपूजारतो वाऽपि हरिपूजायुतोऽपि वा ।
 हरिध्यानपरो वाऽपि स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ५८ ॥
 नारायणेति कृणोति वासुदेवेति वा ब्रुवन् ।
 अहिंसादिपरः शान्तः स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ५९ ॥
 शिवेति नीलकण्ठेति शङ्करेति च यो ब्रुवन् ।
 सर्वभूतहितो नित्यं स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६० ॥ ‡
 शुरुभक्तः शिवध्यानी आश्रमाचारतत्परः ।
 अनस्रयः सदा शान्तः§ स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६१ ॥
 ब्राह्मणानां हितकरः सद्भावात्सर्व्वकर्मसु ।
 वेदवादरती नित्यं स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६२ ॥

* शृङ्गम् इति (घ) (ग) ।

† सदृशः कोऽपि इति (घ), सदृशश्चास्ति इति (ग) ।

‡ (ग) वृत्तके हरिपूजाराज इत्यादि श्रीवचनं नास्ति ।

§ सदा शान्त इति (क) ।

अभेददर्शी देवेशे नारायणशिवाम्बके ।
 स वन्द्यो ब्राह्मणो नित्यमस्माभिः किमु सत्तमः ॥ ६३ ।
 गोपु चान्तोः ब्रह्मचारी परनिन्दाविवर्जितः ।
 अपरिग्रहशीलश्च स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६४ ।
 स्त्रियादिदीपरहितः† कृतज्ञः सत्यवाक् शुचिः ।
 परोपकारनिरतः स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६५ ।
 तद्भागोद्यानकान्तारनिरतो यो निरन्तरम् ‡
 वेदार्थग्रहणे बुद्धिः पुराणश्रवणे तथा ।
 सत्सङ्गेऽपि च यस्य स्यात्स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६६ ।
 एवमादीन्यनेकानि धर्माणि§ अद्ययान्वितः ।
 करोति भारते वर्षे स वन्द्योऽस्माभिरुत्तमः ॥ ६७ ।
 एतेष्वन्यतमेनापि नात्मानं भावयेन्नरः ॥¶
 स एव दुष्कृतिर्मूढः कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ६८ ।
 संप्राप्य भारते जन्म सुकर्मसु पराद्बुधः ।

● गौडकान्तः इति (ग) ।

† स्त्रियादिदीपविमुक्तः इति (ख) ।

‡ तद्भागोद्यानकान्तारनिरतो यो नरोत्तमः इति (घ), एव ग्रीकः (ग)पुस्तके नास्ति ।

§ धर्मशब्दस्य पुंसि प्रयोग एव सार्धविक्रः ।

¶ एतेर्दुष्कृतोऽन्यतमेनात्मानं भावयेन्नरः इति (क), एतेर्दुष्कृतोऽन्यतमेनापि नात्मानं

भावयेन्नरः इति (ख), उभयत्र वन्द्योत्तमः ।

पीयूषकलसं त्यक्त्वा विषभाण्डं* स मार्गति ॥ ६८ ।

श्रुतिनोदितधर्मैश्च नात्मानं भावयेन्नरः ।

स एवमात्मघाती स्यात्पातकिनामनुत्तमः ॥ ७० ।†

कर्म्मभूमिं समासाद्य न धर्मं कुरुते नरः‡ ।

स एव सर्वथा दुःखी कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ७१ ।

स्वकर्म्मफलदे स्थित्वा दुष्कर्म्माणि करोति यः§ ।

कामधेनुमतिक्रम्य ह्यर्कचौरं स मार्गति॥ ७२ ।

एवं भारतभूभागं प्रशंसन्ति दिवौकसः॥ ।

सनत्कुमारब्रह्माद्याः स्वभोगचयभीरवः ॥ ७३ ।

तस्मात्पुण्यतमो ज्ञेयः सर्वकर्म्मफलप्रदः ।

भारताख्यो महाभाग देवानामपि दुर्लभः ॥ ७४ ।

अस्मिन् वै पुण्यभूभागे** यस्तु सत्कर्म्मसूद्यतः†† ।

न तस्य सदृशः कश्चिच्चिपु लोकेषु विद्यते ॥ ७५ ।

* विषकुण्ड इति (ख) । मार्गतीति पार्श्वे, गम्यतीति साधु ।

† श्रुतिनोदितधर्मैस्तु नात्मानं भावयेन्नरः । स एव सर्वथादृश्य, कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ इति (ख) ।

‡ एवोऽर्कचौरः (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ (ख) पुस्तके, स्वकर्म्मफलं स्थित्वा दुःखानि करोति यः' एव अदृश्य पाठोऽस्ति ।

॥ गम्यतीति साधु ।

॥ मभीषिच इति (ख) ।

•• तस्मिन् भारतभूभागे इति (घ) ।

†† यः स्वकर्म्म समाचरेत् इति (ख) ।

अस्मिञ्जातो नरो यस्तु स्वकर्मचयणीयतः * । ।
 नररूपपरिच्छिन्नो हरिरेव न संग्रयः ॥ ७६ ।
 परलोकफलं प्रेषुः कुर्यात्कर्मस्य तन्द्रितः ।
 हरेर्निवेद्येत्तानि तत्फलं त्वचयं भवेत् ॥ ७७ ।
 विरागी चेत्† कर्मफलैश्चपि किञ्चिन्न कारयेत् ।
 अर्पयेत्स्वकृतं‡ कर्म प्रीयतामिति मे हरिः ॥ ७८ ।
 आब्रह्मभुवनांल्लोकाः पुनरुत्पत्तिदायकाः§ ।
 तत्रागृध्रुः परं धाम निष्कामं॥ प्राप्यते पुनः ॥ ७९ ।
 वेदोदितानि कर्माणि कुर्यादीश्वरतुष्टये ।
 यथाग्रमं त्यक्तुकामः प्राप्नोति परमं पदम् ॥ ८० ।
 निष्कामी वा सकामी वा॥ कुर्यात्कर्म यथाविधि ।
 आग्रमाचारहीनस्तु पतितः प्रीयते बुधैः ॥ ८१ ।
 सदाचारपरो विप्रो वर्धते ब्रह्मतेजसा ।
 तस्य विष्णुश्च तुष्टः स्यात्तद्ब्रह्मासुत्रं पुण्यभाक् ॥ ८२ ।
 वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरन्तपः ।
 वासुदेवपरं ज्ञानं तस्मादन्यत्र विद्यते ॥ ८३ ।

* स्वकर्मचयणीयतमः इति (घ), स्वकर्मचयणीयतमः इति (ख) ।

† न रागी चेत् इति (घ) ।

‡ स्वकृतं इति (ख) ।

§ पुनरावृत्तिदायकाः इति (ख) ।

॥ निष्कामी इति (ग) ।

॥ निष्कामी वा सकामी वा इति (घ) ।

- वासुदेवात्मकं सर्वं जगत्स्यावरजद्गमम् ।
 आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं तस्मादन्यत्र विद्यते ॥ ८४ ।
- स एव धाता त्रिपुरान्तकश्च
 स एव देवासुरयक्षसिद्धाः ।
 स एव ब्रह्माण्डमिदं ततोऽन्य-
 त्र किञ्चिदस्ति व्यतिरिक्तरूपम् ॥ ८५ ।
- यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चिद्-
 यस्मादणीयाञ्च तथा महीयान् ।
 व्याप्तं हि तेनेदमिदं विचित्रं
 तं देवमीशं प्रणमेत्सुखार्थी ॥ ८६ ।

इति बृहन्नारदीये पुराणे तृतीयोऽध्यायः ।

न दानैर्न तपोभिर्वा यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः ।
 भक्तिहीनैर्मुनिश्रेष्ठ तुष्यते भगवान् हरिः ॥ ७ ।
 मेरुमाचसुवर्णानां कोटिः कोटिसहस्रशः ।
 दत्ता चाप्यर्थनाशाय यतो भक्तिर्विवर्जिता ॥ ८ ।
 अभक्त्या यत्तपस्तप्तं केवलं कायशोषणम् ।
 अभक्त्या यदुतं हव्यं भस्मनि न्यस्तहव्यवत् ॥ ९ ।
 यत्किञ्चित्कुरुते कर्म यदयाऽप्यणुमात्रकम्* ।
 तन्नाम जायते पुंसां शाश्वतप्रीतिदायकम् ॥ १० ।
 अश्वमेधसहस्रं वा कर्म वेदोदितं कृतम् ।
 तत्सर्व्वं निष्फलं ब्रह्मन् यतो भक्तिविवर्जितम् ॥ ११ ।
 हरिभक्तिः परा नृणां कामधेनूपमा स्मृता† ।
 तस्यां सत्यां पिवन्त्यग्नाः संसारगरलं ह्यहो ॥ १२ ।
 असारभूते संसारे सारमेतदजात्मज ।
 भगवत्कृतसङ्ग्रह हरिभक्तिस्तितिस्तुता ॥ १३ ।
 असूयोपेतमनसां भक्तिदानादि कर्म यत् ।
 अपेहि निष्फलं ब्रह्मन्तेषां दूरतरो हरिः ॥ १४ ।
 परश्रियाः‡ भित्तमानां दग्धाचाररतात्मनाम् ।
 शृष्या तु कुर्व्वतां कर्म तेषां दूरतरो हरिः ॥ १५ ।

* अणुमात्रकमित (ग) ।

† कामधेनु परा धृति (ग) ।

‡ परश्रिया इति (ग) । परश्रियेन्द्रादिद्वीप (ग) पुनश्च नास्ति ।

पृच्छताञ्च महाधर्मान् वदतां वै शृणु च तान् ।
 धर्मेष्वभक्तिमनसां तेषां दूरतरो हरिः ॥ १६ ।
 वेदप्रणिहितो धर्मो वेदी नारायणः परः ।
 तत्राश्रयापरा ये तु तेषां दूरतरो हरिः ॥ १७ ॥
 यस्य धर्मविहीनानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
 स लोहकारमस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १८ ।
 धर्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्थाः सनातनाः ।
 श्रद्धावतां हि सिध्यन्ति नान्यथा ब्रह्मनन्दन ॥ १९ ।
 स्वाचारमनतिक्रम्य हरिभक्तिपरी हि यः ।
 स याति विष्णुभवनं यद्वै पश्यन्ति सूरयः ॥ २० ।
 कुर्वन्वेदोदितान्यर्मान्मुनीन्द्र स्वायमोचितान् ।
 हरिध्यानपरी यस्तु स याति परमं पदम् ॥ २१ ।
 आचारप्रभवो धर्मः॥ धर्मस्य प्रभुरच्युतः ।
 आश्रमाचारयुक्तेन पूजितः सर्वदेो हरिः ॥ २२ ।
 यः स्वाचारपरिभ्रष्टः॥ साङ्गवेदान्तगोऽपि वा ।
 स एव पतितो ज्ञेयो यतः कर्मवह्निष्कृतः ॥ २३ ।

* (घ) पुस्तके एतौ श्लोकौ 'परयिया' इत्येतस्य पुरस्तान् सः, तथापि च मयमं
 "देवादिश्लोकः । (ख) पुस्तके पृच्छताञ्चित्यादि श्लोकद्वयं नास्ति ।

† भक्ति इति (घ) ।

‡ धर्मो इति (ख) ।

§ यथाचारपरिभ्रष्टः इति (घ) ।

हरिभक्तिपरो वाऽपि हरिध्यानपरोऽपि वा ।
 भ्रष्टो यः स्वायमाचारात्पतितः सोऽभिधीयते ॥ २४ ।
 वेदो वा हरिभक्तिर्या भक्तिर्यापि महेश्वरे ।
 आचारात्पतितं मूढं न पुनाति द्विजोत्तम ॥ २५ ।
 पुण्यक्षेत्राभिगमनं पुण्यतीर्थनिषेधनम् ।
 यज्ञो वा विविधो ब्रह्मन्यक्ताचारं न रक्षति* ॥ २६ ।
 आचारात्प्राप्यते स्वर्गः† आचारात्प्राप्यते सुखम् ।
 आचारात्प्राप्यते मोक्षः‡ आचारात्किं न लभ्यते§ ॥ २७ ।
 आचाराणान्तु सर्वेषां योगानाञ्चैव सत्तम ।
 हरिभक्तेरपि तथा निदान भक्तिरिष्यते ॥ २८ ।
 भक्तेऽयं पूज्यते विष्णुर्वान्वितार्थफलप्रदः ।
 तस्मात्समस्तलोकानां भक्तिर्मातेति गीयते ॥ २९ ।
 जीवन्ति जन्तवः सर्वे यथा मातरमाश्रिताः ।
 तथा भक्तिं समाश्रित्य सर्वे जीवन्ति धार्मिकाः ॥ ३० ।
 स्वायमाचारयुक्तस्य हरिभक्तिर्यदा भवेत् ।
 न तस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्यजनन्दन ॥ ३१ ।
 भक्त्या सिध्यन्ति कर्माणि कर्माभिसुथते॥ हरिः ।

* पतित नाभिरक्षतीति (ख) ।

† स्वर्गमित्यर्थं तस्य पुलिङ्गत्वात् ।

‡ मोक्षमित्यर्थं तस्य पुलिङ्गत्वात् ।

§ आचारात्किं न साध्यते इति (ख) (ग) ।

॥ सुथते इत्यत्र आत्मनेपदमात्म ।

तस्मिंस्तु भवेज्ज्ञानं ज्ञानान्मोक्षमवाप्यते । ३२ ।

भक्तिस्तु भगवद्भक्तसङ्गेन परिजायते ।

तत्सङ्गं प्राप्यते पुंभिः सुकृतैः पूर्वसञ्चितैः ॥ ३३ ।

वर्णायमाचाररता भगवद्भक्तमानसाः ।

कामादिदोषनिर्मुक्तास्ते सन्ती लोकशिक्षकाः ॥ ३४ ।

सत्सङ्गः परमो ब्रह्मत्र लभ्येताकृतात्मना ।

यदि लभ्येत विज्ञेयं पुण्यं जन्मान्तरार्जितम् ॥ ३५ ।

पूर्वार्जितानि पापानि नाशमायान्ति यस्य वैः ॥

सत्सङ्गतिर्भवेत्तस्य नान्यथा घटते हि सा ॥ ३६ ।

रविर्हि रश्मिजालेन दिवा हन्ति वहिस्तमः ।

सन्तः सृक्तिमरीचोघैशान्तर्ध्वान्तं हि सर्व्वदा ॥ ३७ ।

दुर्लभाः पुरुषा लोके भगवद्भक्तिमानसाः ॥

तेषां सङ्गो भवेद्यस्य तस्य शान्तिर्हि शाश्वती । ३८ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

किंलक्षणा भागवतास्ते च किं कर्म कुर्य्यते ।

तेषां लोको भवेत्कीदृक् तत्सर्व्व ब्रूहि तत्त्वतः ॥ ३९ ॥

* सद्गमिथ्यव ह्योवल्लिङ्गत्वमर्थम् ।

† (ख) पुलके सत्सङ्ग परमो ब्रह्मर्ष्यते च कृतात्मनामिति पाठो वर्तते, स च पाठो न पराहेन सङ्गच्छते ।

‡ तस्य वै इति (क) ।

§ भगवद्भक्तमानसा इति (ग) ।

त्वं हि भक्तो महेशस्य देवदेवस्य चक्रिणः ।

एवं निगदितुं शक्तस्त्वत्तो नास्त्यधिकोऽपरः* ॥ ४० ।

नारद उवाच ।

शृणु ब्रह्मन्परं गुह्यं मार्कण्डेयस्य धीमतः ।

यदुवाच जगन्नाथो योगनिद्राविमोचितः ॥ ४१ ।

योऽसौ विष्णुः परं ज्योतिर्देवदेवः सनातनः† ॥

जगद्रूपी जगत्कर्त्ता शिवब्रह्मस्वरूपवान् ॥ ४२ ।

युगान्ते रौद्ररूपेण ब्रह्माण्डासवृंहितः‡ ॥

जगत्त्रिकाण्वीभूते नष्टे स्थावरजङ्गमे ।

भगवानेव शेषात्मा शैते वटदले§ हरिः ।

असंख्याताञ्जजन्माद्यैः॥ अभूषिततनूरुहः ॥ ४३ । ४४ ।

पादाङ्गुष्ठानिनिर्यातगङ्गाशेषांशुपावनः॥ ।

सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरो देवो ब्रह्माण्डासवृंहितः॥ ४५ ।

* नास्त्यपरोऽधिक इति (घ) । त्वत्तोनास्ति परोऽधिक इति (ग) ।

† देवदेवो जनार्दन इति (ग) ।

‡ ब्रह्माण्डासवृंहित इति (घ) ।

§ वटतले इति (घ) । भगवानपि शेषात्मा शैते विनाकुलो हरि इति (ग) ।
भगवानशेषात्मा इति (घ) ।

॥ असंख्यातैश्च ब्रह्माद्यै इति (घ) ।

॥ पादाङ्गुष्ठानिनिर्याता गङ्गाशेषांशुपावनो इति (घ) । पादाङ्गुष्ठानिनिर्यात इति (घ) ।

॥ ब्रह्माण्डासवृंहित इति (घ) ।

वटच्छदे शयानोऽभूत्सर्वशक्तिसमन्वितः ।

तस्मिन्स्थाने महाभागो* नारायणपरायणः ।

मार्कण्डेयः स्थितस्तस्य लीलाः पश्यन्महेशितुः† ॥ ४६ ॥

ऋषय ऊचुः ।

तस्मिन्काले महाधोरे नष्टे स्यावरजङ्गमे ।

हरिरेकः स्थित इति मुने पूर्वं हि श्रुष्टम‡ ॥ ४७ ॥

जगत्प्रेकार्णवीभूते नष्टे स्यावरजङ्गमे ।

सर्वग्रस्तेन हरिणा किमर्थं सोऽवशेषितः ॥ ४८ ॥

परं कौतूहलं ह्यत्र वर्त्ततेऽतीव सूत नः § ।

हरिकीर्त्तिसुधरपाने कस्यालस्य प्रजायते ॥ ४९ ॥

सूत उवाच ।

आसीन्मुनिर्महाभागो ऋकण्डुरिति विद्युतः ।

शालग्रामे महातीर्थे¶ सौऽतप्यत महत्तपः ॥ ५० ॥

युगानामयुतं ब्रह्मगृह्यग्नयः॥ सनातनम् ।

निराहारः क्षमायुक्तः सत्त्वसन्धो जितेन्द्रियः ॥

* तस्मिन् काले महाभाग इति (ख) ।

† मार्कण्डेयः स्थितां सर्वां तस्य लीलामपश्यत इति (ख) । अपश्यत् इति आर्वम् ।

‡ युगे पूर्वं हि श्रुष्टम् इति (क) (घ) ।

§ सूत मे मन इति (घ) ।

¶ महाक्षेत्रे इति (ख) (ग) (घ) ।

॥ शयन् ब्रह्म इति (ख) ।

आत्मवत्सर्वभूतानि पश्यन्विषयनिष्पृहः ।

सर्वभूतहितो दास्तस्तताप सुमहत्तपः* ॥ ५१ । ५२ ।

तत्तपःश्रद्धिताः सर्वे देवा इन्द्रादयस्तदा ।

परेण शरणं जग्मुर्नारायणमनामयम्† ॥ ५३ ॥

घीराब्धेरुत्तरं तीरं संप्राप्य त्रिदिवौकसः ।

तुष्टुर्देवदेवेशं पद्मनाभं जगद्गुरुम् ॥ ५४ ॥

देवा कष्टुः ।

नारायणाचरानन्त शरणागतपानक ।

सृकण्डुतपसा तप्तान‡ पाहि नः शरणागतान् ॥ ५५ ॥

जय देवाधिदेवेश जय ब्रह्मगदाधर ।

जय लोकस्वरूपाय जय ब्रह्माण्डहेतवे§ ॥ ५६ ॥

नमस्ते देवदेवेश नमस्ते लोकपावन ।

नमस्ते लोकनाथाय नमस्ते लोकसाक्षिणे ॥ ५७ ॥

नमस्ते ध्यानगम्याय नमस्ते ध्यानहेतवे ।

नमस्ते ध्यानरूपाय नमस्ते ध्यानसाक्षिणे ॥ ५८ ॥

* तताप परम तप इति (ख) । तपे इति साधु ।

† नारायणपरायणा इति (घ) ।

‡ तपसा तप्तान् इति (ख) । तपसस्तप्तान् इति (ग) ।

§ जय लोकस्वरूपायैत्यादौ चतुर्थी न समीचीना, सत्तुष्टुरेवौचित्यम्, (ख) पुस्तके जय लोकस्वरूपाय जय ब्रह्माण्डकारण इति पाठो वर्तते । जय लोकस्वरूपेण जय ब्रह्माण्डकारण एव कृते न कश्चिद्दोषः ।

॥ एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

केगिहन्ते नमस्तुभ्यं मधुहन्ते परात्मने ।
 नमो भूम्यादिरूपाय नमश्चैतन्यरूपिणे ॥ ५८ ।
 नमो ज्येष्ठाय शुद्धाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
 अरूपाय स्वरूपाय बहुरूपाय ते नमः ॥ ६० ।
 नमो ब्रह्मरूपदेवाय गोत्राद्ब्रह्महिताय च ।
 जगदिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ ६१ ।
 नमो हिरण्यगर्भाय नमो ब्रह्मादिरूपिणे ।
 नमः सूर्यादिरूपाय हव्यकथ्यभुजे नमः ॥ ६२ ।
 नमो नित्याय वन्द्याय सदानन्दैकरूपिणे ।
 नमः स्मृतार्त्तिनागाय भूयो भूयो नमो नमः ॥ ६३ ।
 एवं देवस्तुतीः शुक्ला भगवान्कमन्दापतिः ।
 प्रत्यक्षतामगात्तेषां गङ्गचक्रगदाधरः ॥ ६४ ।
 विक्रान्तसुजपत्राक्षं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं श्रीवल्गाद्वितद्वन्द्वम् ॥ ६५ ।
 पीताम्बरधरं सोम्यं स्वर्णवस्त्रैर्वस्त्रितम् ।
 हेमासुजसपत्राक्षं मूयमानं दूरदर्शम् ॥ ६६ ।
 दृष्ट्वायतो देवहन्दा वदन्ते चरन्ति च ॥ ६७ ॥

मेघगम्भीरनिनदपरिभूताब्धिनिस्रनः ।

उवाच भावगम्भीरं दयोदन्वान्सुरेश्वरान्* ॥ ६७ ।

श्रीभगवानुवाच ।

जाने वो मानसं दुःखं मृकण्डुतपसोद्भवम् ।

युष्मान्न बाधते नूनं मृकण्डुः सज्जनी यतः ॥ ६८ ।

सम्पद्भिः संयुता वापि विपद्भिर्वापि सज्जनाः ।

सर्वथान्यं न बाधन्ते स्वतपःचयितैरसः† ॥ ६९ ।

सततं बाध्यमानो यो विषयाख्यैररातिभिः ।

अविधायाम्नो रक्षामन्यान्वेष्टि हि मूढधीः‡ ॥ ७० ।

तापक्षयाभिधानेन बाध्यमानोऽरिणा नरः ।

अन्यन्तु पीडितुं शक्तः कथम्भवति सत्तमः ॥ ७१ ।

कर्म्मणा मनसा वाचा बाधयेद्यः सदापरान्§ ॥

स गङ्गते ह्यात्मनोऽपि बधं स्वेनापि निर्जितैः¶ ॥ ७२ ।

लोभाभिभूतमनसामत्यल्पधनसम्पदाम् ।

साध्यसं नियतं तेषां महामायाविमोहिनाम् ॥ ७३ ।

* दयोदन्वान्सु तान् सुरान् इति (क) ।

† सर्वथात्मात्र बाधनी स्वप्नैऽपि चयितैरसः इति (ख); (ग) पुत्रकथीः एष एष पाठः, केवलमन्यानिवचनं अत्यमित्यसि ।

‡ अथ हेरीह मूढधीः इति (ख) ।

§ सदा परान् इति (क), (ख), (घ) ।

¶ बाधमानोऽपि निर्जिते, इति (क), बाधां स्वेनैव निर्जिते, इति (ख) ।

सशङ्कः सर्वदा दुःखी निःशङ्कः सर्वदा सुखी ।
 सर्वभूतहितो दान्तो निःशङ्कः सर्वदैव हि ॥ ७४ ।
 यो लोकहितक्षन्त्यो गतासूयो विमत्सरः ।
 निःशङ्कः प्रोचते सद्भिरिहामुत्र च सत्तमाः* ॥ ७५ ।
 शब्दध्वममराः सर्वे युष्माक्यो बाधते मुनिः ।
 करोम्यहं सदा रक्षां विरमध्व† यथासुखम् ॥ ७६ ।
 इति दत्त्वा वरं तेषामतसीकुसुमप्रभः ।
 पश्यतामेव देवानां पुरतोऽन्तर्दधे हरिः ॥ ७७ ।
 तुष्टात्मानः सुरगणा ययुर्नाकं यथागताः ।
 मृकण्डोरपि तुष्टात्मा हरिः प्रत्यक्षतामगात् ॥ ७८ ।
 स्वरूपं परमं ब्रह्म स्वप्रकाशं निरञ्जनम् ।
 मृकण्डुर्दृष्टवान् पूर्वं परमेष्ठ समाधिना ॥ ७९ ।
 अतसीपुष्पसङ्काशं पीतवासःसमन्वितम् ।
 दिव्याम्बरधरं‡ दृष्ट्वा मृकण्डुर्विस्मितोऽभवत् ॥ ८० ।
 पश्चादुन्मील्य नयने अपश्यदरिमागतम् ।
 प्रसन्नवदनं शान्तं सर्वधातारमच्युतम् ॥ ८१ ।
 रोमाञ्चविग्रहो विप्रः सानन्दाद्युविलोचनः ।
 ननाम दण्डवद्भूमौ देवदेवस्य चक्षिणः ॥ ८२ ।

* इहामुत्र च मीदते इति (ख) ।

† विरमध्वमिति चार्धं, विरमत इति साधु ।

‡ पीताम्बरधरमिति (क), (घ) ।

क्षालयंश्चरणौ तस्य मृकण्डुर्हर्षवारिभिः॥

शिरस्यञ्जलिमाधाय स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ ८३ ।

मृकण्डुरुवाच ।

नमः परेशाय परस्वरूपिणे

परात्परस्तात्परमात्पराय ।

अपारपाराय परात्मकर्त्रेण

नमः परेभ्यः परपावनायः॥ ८४ ।

यो नामऽजात्यादिविकल्पहीनः

शब्दादिदीपव्यतिरेकरूपः ।

बहुस्वरूपोऽपि न निरञ्जनय

तमीशमाद्यं परमं भजामि॥ ८५ ।

वेदान्तवेद्यं पुरुषं पुराणं

हिरण्यगर्भादिजगत्स्वरूपम् ।

स्वरूपसंभूतकलत्रसङ्गं

भजामि सर्वेश्वरमीशमाद्यम्॥ ८६ ।

मृकण्डुवाच ।

देव देव जगन्नाथ कृतार्थोऽस्मि न संग्रयः ।

त्वद्दर्शनमपुण्यानां यतोऽपूर्वतरं स्मृतम् ॥ ८३ ।

ब्रह्माद्या यं न पश्यन्ति यं न पश्यति च श्रुतिः ।

तत्पश्येयम्परं ब्रह्म किमस्मादधिकं परम्* ॥ ८४ ।

यत्र पश्यन्ति सद्ब्रह्मास्तथैव समदर्शिनः ।

तत्पश्येयं परं वस्तु वक्ष्यामि किमतः परम्* ॥ ८५ ।

सूरयो यत्र पश्यन्ति यत्र पश्यन्ति योगिनः ।

तत्पश्येयं परं धाम किमस्मादधिकं परम्* ॥ ८६ ।

परोपकारनिरता यत्र पश्यन्त्यनिष्ठुराः ।

तत्पश्येयं परं धाम किमस्मादधिकं परम्* ॥ ८७ ।

एतेनैव कृतार्थोऽस्मि जनार्दन जगद्गुरो ।

त्वद्दर्शनमपुण्यानां स्वप्नेऽपि हि न लभ्यते ॥ ८८ ।

* किमस्मादधिकं वर इति (ख), (ग) ।

यत्र पश्यन्ति कश्चिन्ना यत्र पश्यन्ति दीक्षिता ।

त पश्येयमनाद्यर्कं किमस्मादधिकं परम् ॥ इति (घ) ।

(ग) पुस्तके परमिष्यत्यप्याने वरमिति पाठः । तत्र (ग पुस्तके)

यस्मिन् यत्र पश्यन्ति धीतरागा विमकराः ।

चिद्रूपं परमं वस्तु पश्येयं किमतः परम् ।

इत्यधिकं श्रीको वर्णते । (घ) पुस्तके च एव श्रीकोऽस्ति ।

त्वन्नामः॥धृतिमात्रेण महापातकिनोऽपि ये ।

यत्पदं परमं यन्ति दृष्टानां किमुताच्युत ॥ ८८ ।

श्रीभगवानुवाच ।

सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मन्प्रीतोऽस्म्यद्यापि१ पण्डित ।

मद्दर्शनं हि विफलं न कदाचिद्भवियति ॥ १०० ।

विष्णुभक्तः कुटुम्बीति वदन्ति विबुधाः सदाः२ ।

तदेव३ पालयिष्यामि सज्जनी नानृतं वदेत् ॥ १०१ ।

तस्माद्गुणवत्४ विप्रेन्द्र यास्यामि तव पुत्रतान् ।

समस्तगुणसंयुक्तो दीर्घजीवी सुरूपवान्॥ ॥ १०२ ।

मम जन्म कुले यस्य तत्कुलं मोक्षगामि वै ।

मयि तुष्टे सुनियेष्ट किमसाध्यं वदस्व ते५॥ ॥ १०३ ।

मयि भक्तिपरो यस्तु मद्याजी मत्परायणः६॥॥ ।

महाराणी स्रक्कुलं७ः७ः सर्वं नयत्यच्युतरूपताम् ॥ १०४ ।

० यन्नाम इति (क), (ख), (ग) ।

१ प्रीयितोऽस्म्यपि इति (घ) ।

२ वदन्ति परमवयः इति (ख) ।

३ तत्पदं इति (क) ।

४ तस्माद्गुणवत् इति (क), (घ) ।

५ स्रक्कुलं इति (क), (ख), (ग) ।

०० वदस्व मे इति (घ) ।

११ मत्परायण इति (ग) ।

१२ महर्षे इति (क) ।

मदर्थं कर्म कुर्वाणो मन्त्रणामपरो नरः ।
 मन्मनाः स्वकुलं* सर्वं नयत्यच्युतरूपताम् ॥ १०५ ।
 तस्मात्प्रीतोऽस्मि ते विप्र स्तोत्रेण तपसा तथा† ।
 आनृत्यं पुत्रभावेन गमिष्यामि न संशयः ॥ १०६ ।
 इत्युक्त्वा‡ स्वकरं न्यस्य नृकण्ठोर्मस्तकोपरि§ ।
 स्पृष्ट्वाङ्गानि च सर्वाणि॥ तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥ १०७ ।
 नृकण्ठः परमप्रीत आत्मानं पुण्यरूपिणम् ।
 मन्यमानो हरिं नत्वा स्वाश्रमं पुनराययौ ॥ १०८ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे चतुर्थोऽध्यायः ।

* मन्मनाय कुल इति (क) ।

† यथा इति (क), (घ) ।

‡ (ख) पुस्तके इत्युक्तेत्यादिश्लोकान् पूर्वं 'एत उवाच' इति पाठो वर्तते ।

§ मस्तके हरिः इति (क), (ग) । मस्तकेऽव्यय इति (ख) ।

॥ तदा तावापि सर्वेषां इति (ख) ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

मुनिर्लब्धवरो विष्णोः परिचर्यापरः सदा ।
 मार्कण्डेयं नाम सुतमवाप हरिसन्निभम् ॥ १ ।
 मार्कण्डेयो महाभागी दयावान्धर्मवत्सलः ।
 आत्मवान्सत्यसन्धश्च मार्तण्डसदृशप्रभः ॥ २ ।
 वशी शान्तो महाघ्नानी सर्वतत्त्वार्थकोविदः ।
 तपश्चचार परममच्युतप्रीतिकारणम् ॥ ३ ।
 आराधितो जगन्नाथो मार्कण्डेयेन धीमता ।
 पुराणसंहितां कर्तुं दत्तवान्वरमच्युतः ॥ ४ ।
 मार्कण्डेयो मुनिस्तस्माद्वारायण इति स्मृतः ।
 चिरजीवी महाभक्तो देवदेवस्य चक्रिणः ॥ ५ ।
 जगत्केकार्णवीभूते स्वप्रभावं जनार्दनः ।
 तस्य दर्शयितुं विप्रास्तं न संश्रुतवान्हरिः ॥ ६ ।
 मृकण्डुतनयो धीमान्विष्णुभक्तिसमन्वितः ।
 तस्मिन्मले महाघोरे स्थितवान्गीर्णपद्मपतः ॥ ७ ।

• भद्रकाल इति (घ) ।

† तत्रममृतवाग्मुनिः इति (ग), तत्रात्र इतवाग्मुनि इति (घ), तत्रममृत
 न स इति ।

‡ तस्मिन् बाने महाघोरे स्थितवान् श्रीचरभेते इति (घ) ।

मार्कण्डेयः स्थितस्तावद्यावच्छेते हरिः स्वयम् ।
 तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि कालस्य वदतः शृणु ॥ ८ ।
 दशभिः पञ्चभिश्चैव निमेषैः परिकीर्त्तिता ।
 काष्ठा, तत्त्रिंशता ज्ञेया कला पञ्चजनन्दन ॥ ९ ।
 तत्त्रिंशता क्षणो ज्ञेयस्तैः पङ्क्तिभिर्घटिका स्मृता ।
 तद्वयेन मुहूर्त्तः स्याद्दिनं तत्त्रिंशता भवेत् ॥ १० ।
 त्रिंशद्दिनैर्भवेन्मासः पञ्चद्वितयसंयुतः* ।
 ऋतुर्मासद्वयेन स्यात्, तत्त्रयेणायनं स्मृतम् ॥ ११ ।
 तद्वयेन भवेदब्दः, स देवानां दिनं भवेत् ।
 उत्तरं दिवसं ग्राह्यं रात्रिर्वै दक्षिणायनम् ॥ १२ ।
 मानुषेणैव† मासेन पितृणां दिनमुच्यते ।
 तस्मात्सूर्येन्दुसंयोगे ज्ञातव्यं कल्पमुत्तमम् ॥ १३ ।
 दिव्यैर्वर्षसहस्रैर्द्वादशभिर्दैवतं युगम् ।
 दैवे युगसहस्रे द्वे ब्राह्मणः कल्पौ तु तौ नृणाम्‡ ॥ १४ ।
 एकसप्ततिसंख्यातैर्दिव्यैर्मन्वन्तरं युगैः ।
 चतुर्दशभिरेतैश्च ब्रह्मणो दिवसं मुने ॥ १५ ।
 यावत्प्रमाणं दिवसं तावद्वात्रिः प्रकीर्त्तिता ।
 नाशमायाति विप्रेन्द्र तस्मिन्काले जगत्त्रयम् ॥ १६ ।

• दिव्यदिर्दिवसीति इति (ग), पञ्चयुगसप्ततित इति (घ) ।

† मानुषे इति (घ) ।

‡ कल्प एतौ नृणामिति (घ), (ग), (घ) ।

मानुषेण सहस्रेण यत्प्रमाणं भवेच्छृणु ।
 चतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिवसं मुने ॥ १७ ।
 तद्वन्मासो वत्सरश्च त्रैयस्तस्यापि वेधसः ।
 परार्द्धद्वयकालस्तु तन्मतेन भवेद्विजाः ॥ १८ ।
 विष्णोरहस्तु विज्ञेयं तावद्वात्रिः प्रकीर्त्तिता ।
 शृङ्खलतनयस्तावत्स्थितः संजीर्णपर्णवत् ॥ १९ ।
 तस्मिन्धोरे जलमये विष्णुश्शङ्खपर्व्वहितः ।
 आत्मानं परमं ध्यायन्स्थितवान्हरिसन्निधौ ॥ २० ।
 अथ काले समायाते योगनिद्राविमोचितः ।
 सृष्टवान्ब्रह्मरूपेण जगदेतच्चराचरम् ॥ २१ ।
 संहतन्तु जलं वीक्ष्य सृष्टं विभ्रं शृङ्खलजः ।
 विस्मितः परमप्रीतो बभूवे चरणी हरिः ॥ २२ ।
 शिरस्रञ्जलिमाधाय मार्कण्डेयो महाशुनिः ।
 तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः सदानन्दैकविद्रहन् ॥ २३ ।
 मार्कण्डेय उवाच ।
 सहस्रशिरसं देवं नारायणमनन्दनम् ।
 वासुदेवमनाधारं प्रणतोऽग्निं जगद्गन् ॥ २४ ॥

परं ज्योतिः* परं धाम पवित्रं परमं पदम् ।
 सर्वैकरूपं परमं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥ २५ ।
 तं सदानन्दचिन्मात्रं पराणां परमं परम् ।
 सर्वं† सनातनं श्रेष्ठं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥ २६ ।
 सगुणं निर्गुणं शान्तं मायाऽतीतं सुमायिनम्‡ ।
 अरूपं बहुरूपं तं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥ २७ ।
 यत्र तद्भगवान्विष्व सृजत्यवति हन्ति च ।
 तमादिदेवमीशानं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम्§ ॥ २८ ।

* (क) पुस्तके परं ज्योतिरित्यादि श्लोकचतुष्टयं नास्ति । (ख) (ग) पुस्तकयो
 परं ज्योतिरित्यध्यात् पूर्व एते श्लोका वसन्ते—

“अमेधमजर नित्य सदानन्दैकविग्रहम् ।
 अवतर्कमनिर्हेयं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥
 अक्षरं परमं नित्यं विद्यात्वं विग्रहस्थवम् ।
 सर्वतत्त्वमयं शान्तं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥
 पुराणं पुर्वं सिद्धं सर्वज्ञानैकभाजनम् ।
 परात्परतरं रूपं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥

तथापि च पाठभेदा यदा अमेधमित्यत्र (ख) पुस्तके अत्रेवमिति पाठः, अपरं
 निश्चय अक्षरमित्याद्याः ।

† (ग) पुस्तके सर्वमित्यत्र पूर्वमिति पाठः ।

‡ अमादिनमिति (क), (ख), (ग) ।

§ प्रणतोऽस्मि जगद्गुरु इति (ग) ।

परेश परमानन्द शरणागतवत्सल ।

चाहि मां करुणासिन्धो मनोऽतीत नमोऽस्तु ते ॥ २८ ।

एवं सुवन्तं विप्रेन्द्रं मार्कण्डेयं जगद्गुरुम्* ।

उवाच परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २९ ।

श्रीभगवानुवाच ।

लोके भागवता ये च† भगवद्भक्तमानसाः ।

तेषां तुष्टो न सन्देहो रक्ष्याम्येतांश्च सर्वदा ॥ ३० ।

अहमेव दिजयेष्ठ नित्यं प्रच्छन्नवियहः ।

भगवद्भक्तरूपेण लोकात्रचामि सर्वदा ॥ ३१ ।

मार्कण्डेय उवाच ।

किंलक्षणा भागवता जायन्ते केन‡ कर्मणा ।

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कौतूहलपरो यतः ॥ ३२ ।

श्रीभगवानुवाच ।

लक्षणं भागवतानां शृणुष्व मुनिसत्तम ।

वक्तुं तेषां प्रभावं हि शक्यते नाब्दकोटिभिः ॥ ३३ ।

ये हिताः सर्वजन्तूनां गतासूया अमकराः§ ।

ययिनी निस्पृहाः शान्तास्ते वै भागवतीत्तमाः ॥ ३४ ।

* जगद्गुरु इति (ग)

† भागवताद्यैव इति (ग) ।

‡ येन कर्मणा इति (ख), (ग), (घ) ।

§ विमकरा इति (ग) ।

कर्मणा मनसा वाचा परपीडां न कुर्वते ।
 अपरिग्रहशीलाय ते वै भागवताः॥ स्मृताः ॥ ३६ ।
 सत्कथाश्रवणे येषां वर्त्तते सात्विकी मतिः† ।
 तद्भक्तविशुभक्ताय‡ ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ३७ ।
 मातापित्रोश्च§ शुश्रूषां कुर्वन्ति ये नरोत्तमाः ।
 गङ्गाविश्वेश्वरधिया ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ३८ ।
 ये तु देवार्चनरता ये तु तत्साधकाः स्मृताः¶ ।
 पूजां दृष्ट्वानुमोदन्ते ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ३९ ।
 व्रतिनाञ्च॥ यतीनाञ्च परिचर्यापराय ये ।
 वियुक्तपरनिन्दाय ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४० ।
 सर्वेषां हितवाक्यानि ये वदन्ति नरोत्तमाः ।
 ये शुष्पग्राहिणी लोके ते वै भागवताः स्मृताः॥ ४१ ।
 आत्मवत्सर्वभूतानि ये पश्यन्ति नरोत्तमाः ।
 तुल्याः शत्रुषु मित्रेषु ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४२ ।

• भागवतोत्तमाः इति (छ'), (ग), (घ) ।

† सरकदाश्रवणे तेषां इति (क), (घ) ।

‡ तद्भक्तविशुभक्ताय इति (घ) ।

§ मातापित्रोरित्यादि प्रीतिद्वयं (घ) पुस्तके नास्ति । कुर्वन्ति ये नरोत्तमाः इति (छ), (ग) ।

¶ तत्साधका नरा इति (छ) ।

॥ व्रतिनाञ्च इति (ग) ।

•• एतद्वचं (क) पुस्तके नास्ति ।

धर्मशास्त्रप्रवक्तारः सत्यवाक्यरताश्च ये ।
 सतां शूद्रूपवी ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४३ ।
 ध्याकुर्वन्ते पुराणानि* तानि शृण्वन्ति ये तथा ।
 तद्वक्तारि च भक्ता ये ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४४ ।
 ये शोवाद्भरणशूद्रूपां कुर्वन्ते सततं नराः ।
 तीर्थयात्रापरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४५ ।
 अन्येषामुदयं दृष्ट्वा येऽभिनन्दन्ति मानवाः ।
 हरिनामपरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४६ ।
 आरामारोपणरतास्तडागपरिरक्षकाः ।
 काशारकूपकर्त्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४७ ।
 ये वै तडागकर्त्तारो देवसद्मानि कुर्वन्ते ।
 गायत्रीनिरता ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४८ ।
 येऽभिनन्दन्ति नामानि हरेः श्रुत्वाऽतिहर्षिताः ।
 रोमाञ्चितशरीराश्च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ४९ ।
 तुलसीकाननं दृष्ट्वा ये नमस्कुर्वन्ते नराः ।
 तत्काष्ठाद्वितकर्णा ये ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५० ।
 तुलसीगन्धमाग्राय सन्तोषं कुर्वन्ते तु ये ।
 तन्मूलमृत्तिका ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५१ ।
 आयमाचारनिरतास्तथैवातिथिपूजकाः ।
 ये च वेदार्थयत्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५२ ।

शिवप्रियाः शिवासक्ताः शिवपादार्चने रताः ।
 त्रिपुण्ड्रधारिणी ये च ते वै भागवतीत्तमाः ॥ ५३ ।
 व्याहरन्ति च नामानि हरेः शम्भोर्महात्मनः ५ ।
 रुद्राचालङ्कृता ये च ते वै भागवतीत्तमाः ॥ ५४ ।
 ये यजन्ति महादेवं क्रतुभिर्बहुदक्षिणैः ।
 हरिं वा† परया भक्त्या ते वै भागवतीत्तमाः ॥ ५५ ।
 विदितानि च शास्त्राणि परार्थं प्रवदन्ति ये ।
 सर्व्वत्र गुणभाजो ये ते वै भागवताः स्मृताः‡ ॥ ५६ ।
 शिवे च§ परमेशे च विष्णौ च परमात्मनि ।
 समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्ते ते वै भागवताः स्मृताः॥ ५७ ।
 शिवाग्निकार्य्यनिरताः पञ्चाक्षरजपे रताः॥ ।
 शिवध्यानरताः* ये च ते वै भागवतीत्तमाः ॥ ५८ ।

* ये शम्भोश्च महात्मनः इति (क) (ग), ये शम्भो, परमात्मनः इति (ख) ।

† हरिश्च इति (ख) ।

‡ ते वै भागवतीत्तमा इति (क), (ख), (ग) ।

§ शिवे च परमेशाने इति (ख) (ग) (ख)पुस्तके च विष्णोर्विश्वे च हरादिति पाठः ।

॥ भागवतीत्तमा इति (ख), (ग) ।

॥ पञ्चाक्षरपराय ये इति (ख) ।

●● शिवध्यानपरा ये च इति (क), (ख), (ग) ; (ख), (ग), (घ) पुस्तकेषु एत
 आश्वीकादगन्तर विदितानोति श्रीको वर्त्तन्ते । (ख) पुस्तके तु तत्र 'विदिता सर्व्व-
 शास्त्राणि' इति पाठो वर्त्तते ।

पानीयदाननिरता येऽन्नदानरतास्तथा ।
 एकादशीव्रतरताः* ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ५८ ।
 गोदाननिरता ये च कन्यादानरताश्च ये† ।
 मदर्थं कर्मकर्तारस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥ ६० ।
 एते भागवता विप्र केचिदत्र प्रकीर्तिताः‡ ।
 मयाऽपि गदितुं शक्या नाद्वकोटिशतैरपि ॥ ६१ ।
 तस्मात्त्वमपि विप्रेन्द्र सुशीलो भव सर्वदा ।
 सर्वभूताग्रयो दान्तो मैत्रो धर्मपरायणः§ ॥ ६२ ।
 पुनर्युगान्तपर्यन्तं॥ धर्मं सर्वं समाचरन्॥ ।

* एकादशीव्रतपराः इति (ख) ।

† कन्यादानरतास्तथा इति (ग) ।

‡ (घ) पुस्तके एतच्छ्लोकस्यानेऽन्यदेव श्लोकद्वयं वर्णते—

मन्त्रागसाध मङ्गला मङ्गलजनसौलुषा ।

मन्त्रामयव्यासकाक्षे वै भागवतोत्तमा ॥

बहुनाऽपि किमुक्तेन सधेपालु त्रयीम्वदन् ।

मद्ब्रूया यत्र वर्णन्ते ते वै भागवतोत्तमाः ॥

(ख) पुस्तके मन्त्रागसा इत्याद्येक एवाधिक श्लोको वर्णते ; (ग) पुस्तके तु एतद्व्या-
 दधिकाश्लोकादनन्तरं आत्मवदित्यारभ्य तुलसीदासमितायना सर्वे श्लोका, पठिता,
 ततश्च बहुनेत्यधिक श्लोकः ।

§ सर्वभूतदयाशीलो धर्मकर्मपरायण इति (ख) ।

॥ पुनः सर्वोत्पत्त्यर्थमिति (क) ।

॥ धर्मं सर्वं समाचर इति (ख), (ग) ।

मन्मूर्त्तिध्याननिरतः परं निर्वाणमाप्नुहि ॥ ६३ ।

एवं मृकण्डुपुत्रस्य भक्तस्य करुणानिधिः* ।

इति दत्त्वा वरं देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६४ ।

मार्कण्डेयो महाभागो हरिभक्तिरतः सदा ।

चचार परमान्धर्मानियाज विधिवन्मखान् ॥ ६५ ।

शालग्रामे महाक्षेत्रे स तताप परन्तपः† ।

तद्ग्रानचयितायुस्तु परं‡ निर्वाणमाप्तवान् ॥ ६६ ।

तस्माज्जन्तुषु सर्वेषु हितकृद्भरिपूजकः ।

ईप्सितं मनसा यत्तु तत्तदाप्नोत्यसंशयम् ॥ ६७ ।

नारद उवाच ।

सनत्कुमार यत्पृष्टं तत्सर्वं गदितम्भया ।

भगवद्भक्तिमाहात्म्यं किमन्यच्छीतुमिच्छसि§ ॥ ६८ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे पञ्चमोऽध्यायः ।

* करुणान्निधि, इति (ख) ।

† तताप परमन्तपः इति (क), (ख), (ग), तेषां इति साधु ।

‡ निर्वाणं परमाप्तवान् इति (घ) ।

§ किमन्यच्छीतुमिच्छसि इति (ग) ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

भगवद्भक्तमाहात्म्यं श्रुत्वा प्रीतो मुनीश्वरः ।

सनत्कुमारः प्रपच्छ नारदं मुनिसत्तमम् ॥ १ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

चेत्राणामुत्तमं चेत्रं तीर्थानामुत्तमोत्तमम् ।

परया दयया तथ्यं ब्रूहि देवर्षिसत्तम ॥ २ ॥

नारद उवाच ।

शृणु ब्रह्मन् परं गुह्यं सर्वसम्पत्करं शुभम् ।

दुःखप्रनाशनं पुण्यं सर्वपापहर शुभम् ॥ ३ ॥

श्राव्यञ्च मुनिभिर्नित्यं दुष्टग्रहनिवारणम् ।

सर्वरोगप्रगमनमायुर्वर्द्धनकारणम् ॥ ४ ॥

चेत्राणामुत्तमं चेत्रं तीर्थानामुत्तमोत्तमम् ॥ ५ ॥

गङ्गायमुनयोदीर्घं यदन्ति परमर्षयः ॥ ६ ॥

* एष श्लोक (ग) पुस्तके नास्ति ।

† एतदर्थं (घ) पुस्तके नास्ति । (ग) पुस्तके पूर्वार्धे शुभमित्यस्य स्थाने शुभमिति पाठः । परार्धे दुःखप्रनाशनमित्यस्य स्थाने दुःखप्रणाशनमिति पाठः ।

‡ (घ) पुस्तके चेत्राणामधिकं चेत्रमिति पाठः ।

§ तीर्थानामुत्तमं तीर्थे चेत्राणामुत्तमोत्तममिति (क) । उपानामधिकं पुण्यं तीर्थानाञ्च तथोत्तममिति (घ) ।

सितासितोदकं तीर्थं ब्रह्माद्याः सर्वदेवताः ।
 मनुयो मनवश्चैव सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षिणः ॥ ६ ।
 गङ्गा पुण्यनदी ज्ञेया यतो विष्णुपदीदृवा ।
 रविजागृ यमुना ब्रह्मन् तयोर्योगमनुत्तमम् ॥ ७ ।
 स्मृतार्त्तिनाशिनी गङ्गा नदीनां प्रवरा शुभा ।
 सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ ८ ।
 यानि क्षेत्राणि पुण्यानि समुद्रान्ते महीतले ।
 तेषां पुण्यतमं ज्ञेयं प्रयागाख्यं महामुने ॥ ९ ।
 द्रयाज वेधा यज्ञेन स्वपितामहमच्युतम् ।
 तथा च मुनयः सर्वे चक्रुथ विविधान्मखान् ॥ १० ।
 सर्वतीर्थाभिषेकाणि यानि पुण्यानि तानि वै ।
 गङ्गाविन्दभिषेकस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ ११ ।
 गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनायुतदूरगः ।
 विमुच्यते सोऽपि पापैः किमु गङ्गासमीपगः ॥ १२ ।

विष्णुपादोद्भवा देवी विश्वेश्वरसमीपगाः ।
 संसेव्या मुनिभिर्दिव्यैः का स्यादन्योत्तमा नदी ॥ १३ ।
 यत्कैकतं ललाटे तु ध्रियते येन सत्तमाः ।
 तत्रैव नेत्रं शिरसि विधोरदं च धारयेत् ॥ १४ ।
 यन्मङ्गलं महापुण्यं दुर्लभं सुकृतात्मनाम् ।
 सारूप्यदायकं विष्णोः किमस्मात्कथ्यते परम् ॥ १५ ।
 यत्र स्नाताः पापिनोऽपि सर्वपापविवर्जिताः ।
 महद्भिमानमारुढाः प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥ १६ ।
 यत्र स्नाता महात्मानः पितृमातृकुलानि तु ॥ ।
 समस्तानिः॥ समुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते ॥ १७ ।
 स स्नातः सर्वतीर्थेषु गङ्गां श्रमति यः सदा ।
 पुण्यक्षेत्रेषु सर्वेषु स्थितवान्नात्र संशयः ॥ १८ ।

• पतदष्टे (ग) पुस्तके नास्ति ।

† दुष्कृतात्मना इति (क), अज्ञतात्मनामिति (ख) ।

‡ किमस्मात्कथ्यते इति (ख) ।

§ स्नाता इति (घ) ।

॥ परमं पदं इति (ख), (ग) ।

॥ कुलावृता इति (घ) ।

•• सदस्यापि इति (ख) ।

†† यज्ञतापो न भवति (ग) ।

यत्र स्नातं नरं दृष्ट्वा पापोऽपि स्वर्गभूमिभाक्* ।
 यदङ्गस्पर्शमात्रेण देवानामधिपो भवेत् ॥ १८ ।
 यन्मृदं मस्तके धृत्वा जटाजूटधरो भवेत् ।
 देहे तु लेपनं कृत्वा शिवसात्रिध्य†माप्नुयात् ॥ २० ।
 दृष्ट्वाऽपि पापिनो यान्ति यन्मृदाद्वितमस्तकम् ।
 यत्पश्यन्ति महात्मानस्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २१ ।
 तुलसीमूलसंभूता हरिभक्तपदोद्भवा‡ ।
 गङ्गोद्भवा च श्लेष्मा नयत्युत्तरूपताम् ॥ २२ ।
 गङ्गा च तुलसी चैव हरिभक्तिरचक्षला ।
 अत्यन्तदुर्लभा नृणां भक्तिर्धर्मप्रवक्तुरि ॥ २३ ।
 सत्त्वैवभक्तुः पदसम्भवा मृद-§
 गङ्गोद्भवा चैव तथा तुलस्याः ।
 मूलोद्भवा चैव तथा च भक्ति-
 रेपा नयत्याशु हरेः पदं यत् ॥ २४ ।
 कदा यास्याम्यहं गङ्गां कदा पश्यामि तामहम् ।
 अनुतापीति यो नित्यं स विष्णुपदमश्रुते ॥ २५ ॥

* पापिनः स्वर्गगतिः इति (ख) ।

† साध्व्य इति (ग) ।

‡ (ख) प्रसक्ते येष तात हरो भक्तिः स स्वर्गादेव पापनुत् इत्यधिकाङ्क्षं वर्तते ।

§ खलु पादमृत्तिका इति (ग) ।

गङ्गाया महिमा ब्रह्मन् बहु वर्षशतैरपि* ।
 वक्तुं† न शक्यते विष्णुः किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ २६ ॥
 अहो माया जगत्सर्व्वं मोहयत्याशु सत्तमाः ।
 यतस्तन्मरकं याति गङ्गानाम्नि स्थिते सति ॥ २७ ॥
 संसारपाशविच्छेदि गङ्गानाम प्रकीर्तितम् ।
 तथा तुलस्यां भक्तिश्च हरिभक्तिप्रवक्तारि‡ ॥ २८ ॥
 सकृदुच्चरते यस्तु गङ्गा गङ्गेति मानवः ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तो§ विष्णुलोकं समश्नुते ॥ २९ ॥
 योजनत्रितयं यस्तु गङ्गां यामीति गच्छति ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तः सर्व्वलोकाऽधिपो भवेत्¶ ॥ ३० ॥
 सेयं गङ्गा महापुण्या नदीनां प्रवरा शुभा॥ ।
 मेपादिषु च मासेषु पावयत्यखिलं जगत् ॥ ३१ ॥
 गोदावरी भीमरथी हाण्या रेवा सरस्वती ।
 उद्गमद्वा च कावेरी कालिन्दी बाहुदा तथा ॥

* वस्तु वर्षशतैरपीति (ग) ।

† न शक्यते विष्णुनाऽपीति (ग) ।

‡ हरिकीर्तिप्रवक्तारि इति (ख) ।

§ स सर्व्वपापविनिर्मुक्त इति (ग) ।

¶ सर्व्वलोके महीयते इति (ख) ।

॥ नदी रम्या प्रविष्टा वै इति (ख), (ग) ।

वेचवती ताम्रपर्णी शतद्रुसु द्विजोत्तमाः ।
 एवमादिषु सर्वाषु नदीषु सततं स्थिता ॥ ३२ । ३३ ।
 या पुण्यतिथयः प्रोक्ताः शास्त्रेषु मुनिभिर्द्विजाः ।
 तासु सर्वजलस्था सा पावयत्यखिलं जगत् ॥ ३४ ।
 यथा सर्वगतो विष्णुर्यथा विष्णुपदं द्विजाः ।
 तथेयं व्यापिनी गङ्गा सर्वपापप्रणाशिनीः ॥ ३५ ।
 अहो गङ्गा जगद्धात्री स्नानपानादिभिर्जगत् ।
 पुनाति पावयत्येषा न कथं सेव्यते नृभिः ॥ ३६ ।
 तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणाञ्च तथोत्तमम् ।
 वाराणसीति विख्यातं सर्वदेवनिषेवितम् ॥ ३७ ।
 गङ्गायमुनयोर्योगो ज्ञेयस्तस्य ह्यनुत्तमः ।
 यस्य दर्शनमात्रेण नरा यान्ति परां गतिम् ॥ ३८ ।
 मकरस्थे रथो गङ्गा जलमात्रव्यवस्थिता ।
 पुनाति स्नानपानाद्यैर्नयतीन्द्रपदंः जगत् ॥ ३९ ।
 यो गङ्गां भजते नित्यं शङ्करो लोकशङ्करः ।
 लिङ्गरूपी कथं तस्य महिमा परिकीर्त्यते ॥ ४० ।
 हरिरूपधरं लिङ्गं लिङ्गरूपधरो हरिः ।
 ईषदप्यन्तरं नास्ति भेदकृत्पापमश्रुते ॥ ४१ ।

• सर्वपापविनाशिनी इति (ग), सर्वथा पापनाशिनी इति (ख) ।

† क्षेत्राणामुत्तममथा इति (ख) ।

‡ नदतीन्द्रपुरं इति (क, ग), पुरी इति (ख) ।

अनादिनिधने देवे हरिशङ्करसंज्ञिते* ।
 अज्ञानसागरे मग्ना भेदं कुर्वन्ति पापिनः ॥ ४२ ।
 यो देवो जगतामीशः कारणानाञ्च कारणम् ।
 युगान्ते जगदत्येतद्गुह्यरूपधरोऽव्ययः† ॥ ४३ ।
 रुद्रो वै विष्णुरूपेण पालयत्यस्थिलं जगत् ।
 ब्रह्मरूपेण सृजति तदत्येव स्वयं हरिः‡ ॥ ४४ ।
 हरिशङ्करयोर्मध्ये ब्रह्मणस्याऽपि यो नरः ।
 भेदकन्नरकं भुङ्क्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ४५ ।
 हरं हरिं विधातारं यः पश्येदेकरूपिणम् ।
 स याति परमानन्दं शास्त्राणामेव निर्णयः ॥ ४६ ।
 योऽसावनादिः सर्वज्ञो जगतामादिकृद्भिः§ ।
 नित्यं सन्निहितस्तत्र लिङ्गरूपी जनार्दनः ॥ ४७ ।
 काशीविश्वेश्वरं लिङ्गं ज्योतिर्लिङ्गं तदुच्यते ।
 तं दृष्ट्वा परमं ज्योतिराप्नोति मनुजोत्तमः ॥ ४८ ।
 शिखान्धारापानपाणनेख्यजागृ मूर्तिरुत्तमा ।
 यियस्याऽप्यच्युतस्याऽपि तत्र सन्निहितो हरिः ॥ ४९ ॥

* अनादिनिधनो देवो हरिशङ्करसंज्ञितो इति (ख) ।

† अच्युत इति (ग) ।

‡ ४३, ४४ शीकरथं (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ रुद्र इति (ग) ।

¶ शिखान्धारापानपाणनेख्यजागृ इति (ख) ।

तुलसीकाननं यत्र यत्र पञ्चवनानि च ।
 पुराणपाठनं* यत्र तत्र सन्निहितो हरिः ॥ ५० ।
 यो वदेत्सततं भक्त्या पुराणानि द्विजोत्तमाः ।
 आत्मारथं वा परार्थं वा स हरिर्नात्र संशयः ॥ ५१ ।
 कर्मणा मनसा वाचा यो विष्णुं भजते सदा ।
 शिवं वा पूजयेन्नित्यं तत्र सन्निहितो हरिः ॥ ५२ ।
 पुराणसंहितावक्ता हरिरित्यभिधीयते ।
 तद्भक्तिं कुर्वतां नृणां गङ्गास्नानं दिने दिने ॥ ५३ ।
 पुराणश्रवणे भक्तिर्गङ्गास्नानोपमा श्रुता ।
 तद्वत्तरि† च या भक्तिः सा प्रयागोपमा श्रुता ॥ ५४ ।
 पुराणैर्धर्मकथनैर्यः समुद्धरते जनम् ।
 संसारसागरे मग्नं स हरिर्नात्र संशयः‡ ॥ ५५ ।
 नास्ति गङ्गासमं तीर्थं नास्ति मातृसमी गुरुः ।
 नास्ति विष्णुसमी देवो§ नास्ति तत्त्वं गुरोः परम् ॥ ५६ ।

* पुराणपाठनमिति (ग), पुराणश्रवणमिति (ख) ।

† तद्वत्तरि इति (ख) ।

‡ पुराणधर्मकथकान् यः समुद्धरते जनान् ।

§ पुराणसंग्रहो भगवान् —

इति (ग) पुस्तकस्य न बहिष्कर पाठ ।

§ नास्ति विष्णोः परो देव इति (ख) ।

यथा वेदः* परो मन्त्रो यथा स्वात्माधिदेवता ।
 यथा परं धनं विद्या तथा गङ्गा परा स्मृता ॥ ५७ ।
 वर्णानां ब्राह्मणाः श्रेष्ठास्ताराणां ग्लौर्यधोत्तमः ।
 यथा पयोधिः सिन्धूनां तथा गङ्गा परा स्मृता ॥ ५८ ।
 नास्ति शान्तेः परो बन्धुर्नास्ति सत्यात्परन्तपः ।
 नास्ति मोक्षात्परो लाभो नास्ति गङ्गासमा नदी ॥ ५९ ।
 गङ्गायाः परमं नाम पापारण्यदधानलः ।
 भवव्याधिहरा गङ्गा तस्मात्स्विव्या प्रयत्नतः ॥ ६० ।
 गायत्रीं जाह्नवीं चीमे सर्व्वपापहरै स्मृते ।
 एतयोर्भक्तिहीनो यस्तं विद्यात्पतितं द्विजाः ॥ ६१ ।
 गायत्रीं छन्दसां माता लोकस्याऽस्य च जाह्नवी ।
 उभे ते सर्व्वपापानां नाशकारणतां गते ॥ ६२ ।
 यस्य प्रसन्ना गायत्री तस्य गङ्गा प्रसीदति ।
 विष्णुभक्तियुते ते तु सर्व्वकामार्थसिद्धिदे ॥ ६३ ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां फलरूपे निरञ्जने ।
 सर्व्वलोकानुग्रहार्थं प्रवर्त्तेते महोत्तमे† ॥ ६४ ।
 अतीवदुर्लभा नृणां गायत्री जाह्नवी तथा ।
 तथैव तुलसीभक्तिर्हरिभक्तिय सात्त्विकी‡ ॥ ६५ ।

* यद्वागादः परो मन्त्र इति (ख), (ग) ।

† निरञ्जने इति (घ) ।

‡ सात्त्विकी इति (ख) ।

अहो गङ्गा महाभागा स्मृता पापप्रणाशिनी
 हरिलोकप्रदा दृष्टा पीता सारूप्यदायिनी ॥ ६६ ।
 यत्र स्नाता नरा यान्ति विष्णोः पदमनुत्तमम् ।
 स्नाता पीता च परमा वरमोक्षप्रदायिनीः ॥ ६७ ।
 नारायणो जगज्जाता वासुदेवः सनातनः † ।
 गङ्गानामपराणान्तु वाञ्छितार्थफलप्रदः ॥ ६८ ।
 गङ्गाजलकण्ठेनाऽपि यः सिक्तो मनुजोत्तमः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमं पदम् ॥ ६९ ।
 यद्विन्दुसेवनादेव सगरान्वयसम्भवाः ‡ ।
 विसृज्य राक्षसं भावं प्रयान्ति परमं पदम् ॥ ७० ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे षष्ठीऽध्यायः ।

• परमोज प्रदायिनी इति (ख) ।

† अनाद्यं इति (ग) ।

‡ सागराण्यस्य ते सुताः इति (ख) ।

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

नटपय ऊचुः ।

कोऽसौ राक्षसभावेन मोक्षितः सगरान्वयेः ।

सगरः कतमो राजा कुत्र जातो मुनीश्वर ॥ १ ।

भगीरथस्तत्कुलजो गङ्गामाहृतवान् किल ।

सूत तत्सर्व्वमस्माकं विस्तराद्ब्रुमर्हसि ॥ २ ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वन्मृपयः सर्व्वे नारदेन प्रभाषितम् ।

सम्यक् सनत्कुमाराय गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् ॥ ३ ।

सर्व्वे यूयं महाभागाः क्षतार्था नात्र संशयः ।

यतः प्रभावं गङ्गाया भक्तितः श्रोतुमुद्यताः ॥ ४ ।

माहात्म्यवर्णः यस्या गङ्गायाः सुक्षतात्मनाम् ।

दुर्लभं प्रादुरलान्तं मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ ५ ।

शृणुध्वन्मृपयश्चिन्नं सगरान्वयमुत्तमम् ।

गङ्गाजलाभिषेकेण गतं विष्णुपदं यथाऽ ॥ ६ ।

* सगरान्वयः इति (क) ।

† इतान् ब्रुमर्हसि इति (क) ।

‡ माहात्म्यवर्णमिति (ग) ।

§ तथा इति (ख) ।

आसीद्रविकुले प्राज्ञो बाहुर्नाम* वृकात्मजः† ।
 बुभुजे पृथिवीं सर्वां धर्म्मतो धर्म्मतत्परः ॥ ७ ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रायान्ये च जन्तवः ।
 पालिताः स्वस्वभृत्यैव‡ तस्माद्बाहुर्विशाम्पतिः§ ॥ ८ ।
 इयाज सीऽश्वमेधान्यै सप्तद्वीपेषु सप्ततिम्¶ ।
 अतर्पयत्पुराणसर्वान् गेहे मात्यादिभिर्हिजाः ॥ ९ ।
 अरंस्त नीतिशास्त्रेषु व्यजेष्ट परिपन्थिनः ।
 मेने कृतार्थमात्मानमनन्यमुपकारिणम् ॥ १० ।
 चन्दनानि मनोज्ञानि अनुलिम्पन्नरः** सदा ।
 विभूषणानुरपस्कुर्वीस्तद्राष्ट्रे सुखिनी जनाः ॥ ११ ।
 अकृष्टप्रच्या पृथिवी फलपुष्पसमन्विता ।
 ववर्ष हृष्टिं देवेन्द्रः†† काले काले मुनीश्वराः ॥ १२ ॥

* बाहुनामा इति (ग) ।

† वृकात्मज इति (ख), (ग) ।

‡ स्वस्वभृत्यैव इति (ग) ।

§ तस्माद्बाहुर्विशाम्पतिम् इति (क), तस्मात् प्राहुर्विशाम्पतिम् इति (ग) ।

¶ अश्वमेधान् प्रकर्तुं वै सप्तद्वीपेन सप्ततीन् इति (ख) ।

॥ अनन्यत परायणमिति (घ), अनन्यतपचारणं इति (ख) । पाठस्यासौर्धो न

सम्यक् सङ्गच्छते ।

** अनुलिप्य इति (घ), चन्दनानि मनोज्ञान्यनुलिम्पेरन् इति (ग) ।

†† देवेश इति (क) ; (ख) पुस्तके अकृष्टप्रच्या इत्येतेऽनन्यरम् नृपयथातपम्
 साधु इत्यर्थे दृश्यते ।

मनो दधुर्नाऽपराधे प्रजा धर्मेण पालिताः ।
 ऋषयधातपन् साधु निष्प्रत्यूहेन सर्व्वदा ॥ १३ ।
 सर्व्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः कृतज्ञः शुभलक्षणः ।
 अरचद्वां महाभागां समानानुरतिं गुणाम्* ॥ १४ ।
 एकदा तस्य राज्ञो वै सर्व्वसम्पदिनाशकृत् ।
 अहङ्कारो महाज्जने सासूयो लोभहेतुकः ॥ १५ ।
 अहं राजा समस्तानां लोकानां शासको बली ।
 मयाऽकारि क्रतुचयो मत्तः पूज्योऽस्ति कः परः† ॥ १६ ।
 अहं विचक्षणः श्रीमाञ्जिताः सर्व्वे ह्यरातयः ।
 पाता समस्तद्वीपानां विश्वजिच्छिचको गुणी‡ ॥ १७ ।
 अहङ्कारस्थितो यस्तु रक्षिता यिचको गुणी§ ।
 वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो नीतिशास्त्रार्थकोविदः ॥ १८ ।
 अजेयो॥ व्याहृतैश्वर्य्यो मत्तः कोऽन्योऽधिको विभुः ।
 एवं तस्य महीपस्य ह्यहङ्कारो विमोहजः ।
 नाशहेतुः समस्तानां सम्पदामभवन्मुने ॥ १९ ॥

• समानां नवति गुणान् इति (क), अरचद्वां सदृष्टार्थां समानां नवति गुणान् इति (ग) ।

† कोऽपरः इति (क) ।

‡ सम्पदामभवन्मुने इति (क), (ग) ।

§ एतदर्थे (घ) पुस्तके नास्ति ।

¶ अत्राप्य इति (ग) ।

अहङ्कारः स्थितौ यत्र तत्र कामादयो ध्रुवम् ।
 येपुः स्थितेपु स नरो विनश्यति न संशयः ॥ २० ।
 यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता† ।
 एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २१ ।
 असूया महती जाता सर्वलोकविरोधिनी‡ ।
 स्वदेहनाशिनी पापा सर्वसम्पद्दिनाशिनी ॥ २२ ।
 विवेकहीने पुरुषे यदि सम्पत्प्रवर्त्तते ।
 अतीव चञ्चला ज्ञेया तटिनी शारदीव सा ॥ २३ ।
 असूयाविष्टमनसां§ यदि सम्पत्प्रवर्त्तते ।
 तुपाग्निवायुसंयोगमिव जानीध्वंसुत्तमाः॥ ॥ २४ ॥
 असूयोपेतमनसां दम्भाचारवतान्तथा** ।
 परूपोक्तिरतानाञ्च सुखं नेह परत्र च ॥ २५ ।

* एषु स्थितेषु इति (ख) ।

† अविवेकता इति (ख), (ग) ।

‡ तस्याऽसूया समुद्भूता जाता लोकविरोधिनी इति (ख), तस्याऽपि महती जाता सर्वलोकविरोधिनी इति (ग) ।

§ असूयाविष्टमनसि इति (घ) ।

॥ जानीत सत्तमा इति (ग) ।

॥ (क) पुलके २४म. शीको नास्ति ।

** दम्भाचारवताम्बुजा इति (ग) ।

असूयाविष्टमनसां सदा निष्ठुरभाषिणाम् ।
 प्रिया वा तनया वाऽपि बान्धवा वाऽप्यरातयः ॥ २६ ।
 योऽसूयां कुरुते नित्यं समीक्ष्य च परथियम् ।
 सर्वस्वपक्षेदाय कुठारो नात्र संशयः* ॥ २७ ।
 यः स्वयेयोविनाशाय कुर्याद्यज्ञं नरो यदि ।
 सर्वेषां श्रेयसां दम्भात् कुर्यान्मत्सरं सदा† ॥ २८ ।
 मित्राऽपत्यगृहक्षेत्रधनधान्ययशःसु च ।
 हानिमिच्छन्नरः कुर्यादसूयां सततं दिजाः ॥ २९ ।
 अथ तस्य स्थिरापत्यादसूयाविष्टचेतसः ।
 हैहयास्तालजङ्घाश्च बलिनीऽरातयोऽभवन् ॥ ३० ।
 यस्यानुकुलः पद्मेशः सौभाग्यन्तस्य वर्धते ।
 स एव विमुखो यस्य सौभाग्यन्तस्य हीयते ॥ ३१ ।
 तावत्पुत्राय पौत्राय धनधान्यगृहादयः ।
 यावदीक्षित लक्ष्मीशः कृपापाद्वेन सत्तमाः ॥ ३२ ।
 अपि भूषांश्च धिरजङ्गाः शूराऽविवेकिनः‡ ॥
 श्लाघ्या भवन्ति विम्रेन्द्राः प्रेक्षिता माधवेन ये ॥ ३३ ।

* सर्वस्वपक्षेदाय कुठारास्ते न संशयः इति (क) ।

† स्वयेवा विवर्षा ददा इति (ख), (ग) ।

‡ जङ्गाशूराऽविवेकिनः इति (घ) । अपि भूषांश्च धिरैत्यादि द्योतय (च)
 पुस्तके नास्ति ।

सौभाग्यं यस्य हीयेत तस्याऽसूयादिदुर्गुणाः* ।
 भवन्ति नाऽत्र सन्दिहो जन्तुद्वेषोऽविशेषतः ॥ ३४ ।
 यस्य कस्याऽपि यो द्वेषं कुरुते भूदधीर्नरः ।
 तस्य सर्वाणि नश्यन्ति श्रेयांसि मुनिसत्तमाः ॥ ३५ ।
 असूया वर्त्तते यस्मिन्† तस्य विष्णुः पराधुखः ।
 तस्य श्रेयांसि सर्वाणि विनश्यन्ति ततो ध्रुवम् ॥ ३६ ।
 विवेकं हन्यहङ्कारो ह्यविवेकोऽनुजीविनः‡ ।
 आपदः सम्भवन्त्येव अहङ्कारं त्यजेत्ततः ॥ ३७ ।
 अहङ्कारो भवेद्यस्य तस्य नाशोऽतिवेगतः§ ।
 असूयाद्या अहङ्कारमनुगच्छन्ति ये द्विजाः ॥ ३८ ।
 असूयाविष्टमनसस्तस्य राज्ञः परैः सह ।
 आयोधनं घोरमासीन्मासमेकं निरन्तरम् ॥ ३९ ।
 हैहयैस्तालजङ्घैश्च रिपुभिः समराजितः ।
 सजायो विपिनं भेजे सहसा अष्टपिष्टपः ॥ ४० ।
 तैरेव रिपुभिस्तस्य भार्यायां विबुधोत्तमाः ।
 दत्तो गरो महाघोरो गर्भस्तन्नाथ भीरुभिः ॥ ४१ ।

* तस्याऽसूयादिदुर्गुणा इति (घ) ।

† यस्य इति (ग) ।

‡ अविवेकात्मजीविन इति (घ), अविवेकात्मजीविन इति (ग) ।

§ तस्य नाम शिरोऽपत इति (घ) ।

स बाहुः सहितो दुःखी अन्तर्व्वक्ष्या च भार्यया ।
 वनादनान्तरं गच्छन्नीर्वाग्रमपदं ययौ ॥ ४२ ।
 निदाघतापितो बाहुः पादचार्य्यतिदुःखितः ।
 स्वकर्म्म विलपंस्तत्र क्षुत्क्षामस्तृपितोऽभवत्* ॥ ४३ ।
 क्षुत्क्षामया तया युक्तो गर्भिण्या भार्यया सह ।
 अवाप परमां तृष्टिं तत्र दृष्ट्वा महत्सरः ॥ ४४ ।
 असूयोपेतमनसस्तस्य भावं निरीक्ष्य च† ।
 स रोगता विहङ्गास्ते लीनाश्चित्रमिदं जगुः‡ ॥ ४५ ।
 अहो कष्टमसो§ नूनं पापकर्म्मा समागतः ।
 विगध्वमण्डजा वासमित्युक्षुस्ते विहङ्गमाः¶ ॥ ४६ ।
 असूयोपेतमनसं तं दृष्ट्वा क्षुभुशः खगाः॥ ।
 अहोऽसूयां कष्टतरां धिग्जगत्कष्टहेतुकीम्** ॥ ४७ ।
 सोऽयगाद्य सरो भूपः स्रात्वा पीत्वा जलं बहु†† ।

-
- * स्वयं कर्म विलपन् क्षुत्क्षामी विविधे चरन् इति (घ) ।
 † निरीक्ष्य ये इति (ग) ।
 ‡ लीनाश्चित्रमिदं जगन् इति (ग), लीनाश्चित्रमिदं जगन् इति (घ) ।
 § अहो नूनं इति (ग), (घ) ।
 ¶ वासमिदमुक्षुस्ते विहङ्गमा इति (घ) ।
 ॥ विजा इति (ग) ।
 ** प्रेयस्हेतुकीम् इति (ग), त्रिजगद्देहेतुकीम् इति (घ) ।
 †† सुद इति (ग) ।

वृक्षमूलं समाश्रित्य सभाय्यः प्रजहौ यमम् ॥ ४८ ।
 तस्मिन् बाह्यो यनं याते तेनैव परिरक्षिताः ।
 दुर्गुणान् संगणय्यास्य* धिग्धिगित्यवदन् जनाः ॥ ४९ ।
 यो वा कौ वा गुणी मर्त्यः सर्वज्ञाप्यतरो द्विजाः †
 सर्वसम्पत्समायुक्तोऽप्यगुणी निन्दितोजनैः‡ ॥ ५० ।
 अहोऽकीर्त्तिसमो मृत्युस्त्रिषु लोकेषु नो नृणाम्§ ।
 तथा कीर्त्तिसमा माता त्रिषु लोकेषु नो नृणाम् ॥ ५१ ।
 यदा बाहुर्वनं यातस्तदा तद्राष्ट्रगा जनाः ।
 सन्तोषं परमं याता स्वरिपो निहतो यथा॥ ५२ ।
 निन्दितो बाहुजो बाहुर्मृतवत्कानने स्थितः ।
 न हन्ति कमप्यथो लोके विबुधसत्तमा' ॥ ५३ ।
 नास्त्यकीर्त्तिसमो मृत्युर्नास्ति क्रोधसमो रिपुः ।
 नास्ति निन्दासमं पापं नास्ति मोहसमं भयम्॥ ५४ ।

* ततोऽगुणान् संगणय्य इति (क), ततोऽगुणान्संगण्य इति (घ) ।

† एष श्लोक (घ) पुस्तके नास्ति ।

‡ योऽगुणी निन्दितोजनै इति (क) ।

§ (घ) पुस्तके अथ यो नृणामिति पाठो वर्तते, स तु भ्रान्त एव । (ख) पुस्तके पराद्धं नास्ति पूर्वार्द्धं यो नृणामिति पाठ ।

॥ (ख) पुस्तके स्वरिपो विगतो यथा इति पाठ । सच जग इति सविशेषण एकवचनान् ।

॥ मोहसमो रिपु इति (ख) ।

नास्त्यसूयासमाऽकीर्त्तिर्नास्ति कामसमोऽनलः ।
 नास्ति रागसमः पापेः नास्ति सङ्गसमं विषम् ॥ ५५ ।
 एवं विलप्य बहुधा बाहुरत्यन्तदुःखितः ।
 जीर्णाङ्गो मनसस्तापाद्भृशभावमुपागतः ॥ ५६ ।
 गते बहुतिथे काले श्रीर्वाश्रमसमीपगः ।
 स बाहुव्याधिसंयुक्तोऽममार मुनिसत्तमाः ॥ ५७ ।
 तस्य भार्यातिदुःखार्ता गर्भिणी विजने वने ।
 विलप्यः बहुधा तत्र सहगन्तुं मनोदधे ॥ ५८ ।
 आनीय सा ततस्त्विन्धान् चितां कृत्वाऽतिदुःखिता ।
 आरोप्य पतिमारोढुं स्वयं समुपचक्रमे ॥ ५९ ।
 एतस्मिन्नन्तरे धीमानौर्व्वस्तेजोनिधिर्मुनिः ॥ १ ।
 एतद्विज्ञातवान्सर्व्वं परमेण समाधिना ॥ ६० ।
 भूतश्च वर्त्तमानश्च भावि चाऽपि मुनीश्वराः ।
 गताऽसूया महात्मानः पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा ॥ ६१ ।
 तपोधिस्तेजसां रागिरीर्व्वः पुण्यतमो मुनिः ।

• पाप इति (छ), (ग) ।

† व्याधिभिर्बुद्ध इति (ग) ।

‡ चिरं विलप्य बहुधा इति (छ), (ग) ।

§ ततस्तेषां इति (छ), (ग) ।

¶ निधिर्दिग्गज इति (छ) ।

प्राप्तवांस्तरसा* साध्वी यत्र बाहुप्रिया स्थिता ॥ ६२ ।

चितामारोढुमुद्युक्तां तां दृष्ट्वा मुनिसत्तमः ।

प्रोवाच धर्ममूलानि वाक्यानि विबुधर्षभाः ॥ ६३ ।

ऋषिरुवाच । †

राजवर्यप्रिये साध्वि मा कुरुष्वतिसाहसम् ।

तवोदरे चक्रवर्तीं शत्रुहन्ता हि तिष्ठति‡ ॥ ६४ ।

बालापत्याय गर्भिण्यो ह्यदृष्टकृतवस्तथा ।

रजस्वला राजसुते नारोहन्ति चितां शुभे ॥ ६५ ।

ब्रह्महत्यादिपापानां प्रोक्ता निष्कृतिरुत्तमैः ।

दम्भस्य निन्दकस्याऽपि भ्रूणघ्नस्य न निष्कृतिः ॥ ६६ ।

नास्तिकस्य कृतघ्नस्य धर्मोपेक्षारतस्य च ।

विश्वासघातकस्याऽपि निष्कृतिर्नास्ति सुव्रते ॥ ६७ ।

तस्मादेतन्महापापं कर्तुं नार्हसि भाविनि ।

तदेतद्दुःखमुत्पन्नं तत्सर्वं शान्तिमेप्स्यति ॥ ६८ ।

इत्युक्ता मुनिना साध्वी निश्चय्य तदनुग्रहम्§ ।

यिसलापातिदुःखार्त्ता निगृह्य चरणौ मुनेः ॥ ६९ ।

* तपसा इति (क), (घ) ।

† (ख) पुस्तके ऋषिरुवाचस्थाने श्रीर्षे उवाच इति पाठ ।

‡ शत्रुहन्तामितिष्ठति इति (क), (ख) ।

§ विश्वस्य तदनुग्रहम् इति (ख), (ग) ।

ओर्वोऽपि तां पुनः प्राह सर्वशास्त्रार्थकोविदः ।
 मा रोदी राजतनये श्रियमन्यां गमिष्यसि । ७० ।
 मा मुञ्चाश्च महाबुधे' प्रेतं दहति तत्त्वतः ।
 तस्माच्छोकं परित्यज्य कुरु कालोचितं क्रियाम् ॥ ७१ ।
 पण्डिते वाऽतिमूर्खे वा दरिद्रे वा श्रियान्विते ।
 दुर्वृत्ते वा यतो वाऽपि मृत्योः सर्वत्र तुल्यता ॥ ७२ ।
 नगरे वा वने वाऽपि समुद्रे पर्वतेऽपि च* ।
 यत्कृतं जन्तुना येन‡ तद्भीक्ष्ण्यं न संशयः ॥ ७३ ।
 अप्रार्थितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।
 सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमचातिरिच्यते ॥ ७४ ।
 यद्यत्पुरातनं§ कर्म तत्तदेवेह भुज्यते ।
 कारणं दैवमेवाऽत्र नान्योऽस्यौपाधिको जनः ॥ ७५ ।
 गर्भे वा बाल्यभावे वा यौवने वाऽपि वार्धके ।
 मृत्योर्व्यगं॥ प्रयातव्यं जन्तुभिः कमलानने ॥ ७६ ।
 हन्ति पाति च गोविन्दो जन्तून् कर्मवशस्थितान् ।

* महाभावे इति (क) ।

† पर्वतेऽपि वा इति (ग) ।

‡ प्राणिना येन इति (ख) ।

§ पुरातनं इति (घ) ।

॥ वयमिति (क), (घ) ।

प्रवादं रोपयन्त्यज्ञाः* हेतुमात्रेषु जन्तुषु ॥ ७७ ।
 तस्मादेतन्महदुःखं परित्यज्य सुखीभवे ।
 कुरु पत्युश्च कर्माणि विवेकेषु स्थिरा भवन् ॥ ७८ ।
 एतच्छरीरं दुःखानां व्याधीनामयुतैर्युतम् ।
 दुःखभोगमहत्क्लेशकर्मपाशेन यन्वितम् ॥ ७९ ।
 इत्याश्वस्य महाबुद्धिस्तथा कर्माण्यकारयत् ।
 त्यक्तशोका च सा तन्वी ववन्दे चाब्रवीन्मुनिम् ॥ ८० ।
 किमत्र चित्रं यत्नन्तः† परार्थफलकाङ्क्षिणः ।
 नहि ह्रमाः स्वभोगार्थं फलन्ति पृथिवीतले ॥ ८१ ।
 योऽन्यदु खानि विज्ञाय साधुवाक्यैः प्रबोधयेत् ।
 सएव विष्णुसत्वस्थो यतः सर्वहिते रतः ॥ ८२ ।
 अन्यदुःखेन यो दुःखी योऽन्यहर्षेण हर्षितः ।
 सएव जगतामीशो नररूपधरो हरिः ॥ ८३ ।
 सद्भिः श्रुतानि शास्त्राणि सुखदुःखविमुक्तये ॥
 सर्वेषां दुःखनाशाय यदि सन्ती‡ वदन्ति हि ॥ ८४ ॥

* प्रवाद रोपयन्त्यज्ञा इति (ग), अत्र चारोपयन्त्यज्ञा इति (ख) ।

† एतदर्थं (घ) पुस्तके नास्ति ।

‡ सुखभोगमहत्क्लेश इति (घ), सुखं शोकं महत्क्लेश कर्मपाशेन तत्पर इति (ख) ।

§ ये सन्त इति (क) (घ) ।

¶ न खदुःखविमुक्तये इति (क) ।

॥ भवन्ति हि इति (क) ।

यत्र सन्तः प्रवर्तन्ते तत्र दुःखं न वाधते ।
वर्तते यत्र मार्त्तण्डः कथं तत्र तमो भवेत्* ॥ ८५ ।
इत्येवं वादिनी सा तु स्वपत्युचीत्तराः क्रियाः ।
प्रचकार सरित्तीरे† मुनिचोदितमार्गतः‡ ॥ ८६ ।
तस्मिन्मुनौ शवे दृष्टे स राजा देवराडिव ।
ज्वलहिमानकोटीशः प्रपेदे परमं पदम् ॥ ८७ ।
कलेवरं वा तद्भस्म तद्भूमिस्थाऽपि§ सत्तमाः ।
यदि पश्यति पुण्यात्मा स याति परमं पदम्॥ ८८ ।
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
परं पदं प्रयात्येव महद्भिरवलोकितः ॥ ८९ ।
पत्युः॥स्तक्रिया सा तु गत्वाथमपदं मुनेः ।
चकारानुद्दिनं तत्र शूयूपामादरात्पराम्॥ ९० ।

इति श्रीबृहन्नारदोद्यो पुराणे सप्तमोऽध्यायः ।

* (ख) पुस्तके इत्यतः, श्रीकादमन्तरं गत उवाच इति पाठो वर्धते ।

† चकार शक्तिरीरे इति (क), चकार सरित्तीरे इति (ख) ।

‡ मुनिचोदितमार्गसा इति (ग) ।

§ तद्भूमिस्थाऽपि इति (ग) ।

॥ एष श्लोकः, (क) पुस्तके नास्ति । (ख), (ग) पुस्तकयोरेष श्लोको महापातक-
युक्तो वेत्यादि श्रीकादमन्तरं दृश्यते ।

॥ एष श्लोकः, (क) पुस्तके नास्ति । परम इति (ख), (ग) ।

अष्टमोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

सा तस्यानुदिनं चक्रे शूयूषां भक्तिसंयुताम् ।
भूलेपनादिभिः सम्यक् साध्वी सद्भावसंयुता ॥ १ ॥
गते बहुतिथे काले गरेण सहितं सुतम् ।
लेभे पुण्यतमेऽ काले शूयूपागतकल्मषा ॥ २ ॥
अहो सत्सङ्गतिर्लोके किं विषं न निवारयेत् ।
न ददाति शुभं किं वा नराणां मुनिसत्तमाः ॥ ३ ॥
ज्ञानाज्ञानकृतं पापं यच्चाऽपि कारितं परैः ॥
तत्सर्वं नाशयत्याशु परिचर्या महात्मनाम् ॥ ४ ॥
जङ्घोऽपि याति पूज्यत्वं सत्सङ्गाज्जगतीतले ।
कलामानोऽपि यद्यन्द्रः शम्भुना स्वीकृतो यथा ॥ ५ ॥
सत्सङ्गतिः परामर्शं ददाति हि नृणां सदा ।
इहामुत्र च विम्रेन्द्राः सन्तः पूज्यतमाः स्मृताः ॥ ६ ॥

• पुण्यतमा इति (ग) ।

१ सुखं किं वा इति (घ), (ग) ।

३ यच्चाऽपि कारितं परैः इति (ब) ।

६ पूज्यतमास्त, इति (घ), (ग) ।

अहो महद्गुणान्वक्तुं कः समर्थो मुनीश्वराः ।
 गर्भस्थितो गरो नष्टः सत्त्वेष्वपि समाश्रयः* ॥ ७ ।
 गरेण सहितं पुत्रं दृष्ट्वा तेजोनिधिर्मुनिः ।
 जातकर्म चकाराऽसौ नाम्ना च सगरस्तथा ॥ ८ ।
 पुपीप सगरं बालं मधुचीरादिभिर्मुनिः ।
 तपःप्रभावसम्पन्नैरीर्ष्यस्तेजोनिधिस्तथा† ॥ ९ ।
 कृत्वा चौड़ादिकर्माणि सगरस्य मुनीश्वरः ।
 शास्त्राख्यध्यापयामास राजयोग्यानि मन्त्रवित् ॥ १० ।
 समर्थं सगरं दृष्ट्वा किञ्चिदुद्भिन्नगैश्वर्यम्‡ ॥
 मन्त्रवत्सर्वशस्त्राणि§ दत्तवान्मुनिसत्तमः ॥ ११ ।
 सगरः शिषितस्तेन सम्यगौर्ष्येण सत्तमाः ।
 बभूव यत्नवान्धन्वी कृतज्ञो गुणवान्शुचिः ॥ १२ ।
 धर्मज्ञः सोऽपि सगरो॥ मुनेरमितविक्रमः ।
 समित्कुशादिकं सोऽथ कल्पं कल्पमुपाययत्॥ ॥ १३ ।
 स कदाचिद्गुणनिधिः प्रणिपत्य स्वमातरम् ।
 उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा सगरो विनयाऽन्वितः ॥ १४ ।

• सप्तसप्तसमाश्रयः इति (घ), सप्तसप्तपि समाश्रयः इति (छ), (ग) ।

† और्ष्यं तेजसां निधिः इति (छ) ।

‡ रोमम् इति (छ) ।

§ मन्त्रवत् सर्वकर्मणि इति (घ) ।

॥ सर्वं सोऽपि सगर इति (क), धर्मज्ञः सोऽपि तत्तत्तः इति (ग) ।

॥ समित्कुशादिकं साधु काले कालेमुपाययत् इति (छ) ।

सगर उवाच ।

मातः क यातो मत्तातः कुत्रास्ते नाम तस्य किम्* ।
 सोऽपि कः सर्वमेतन्मे यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १५ ।
 पित्रा विहीना ये लोके जीवन्तोऽपि मृतीपमाः ।
 दरिद्रोऽपि पिता यस्य आस्ते स धनदोपमः† ॥ १६ ।
 यस्य माता पिता नास्ति सुखन्तस्य न विद्यते ।
 धर्महीनो यथा मूर्खः परत्राऽमुत्र सत्तमे‡ ॥ १७ ।
 मातः§ पितृविहीनस्याप्यन्नस्याप्यविवेकिनः ।
 अपुत्रस्य वृथा जन्म ऋणग्रस्तस्य चैव हि ॥ १८ ।
 चन्द्रहीना यथा रात्रिः पद्महीनं यथा सरः ।
 पतिहीना यथा नारी तथा पितृवियोजितः ॥ १९ ।
 धर्महीनो यथा॥ जन्तुर्धनहीनो यथा॥ गृही ।
 शिशुहीनः** यथा वेश्म तथा पितृवियोजितः ॥ २० ।

* तस्य नाम किम् इति (ख) ।

† छास्ते स त्वनलोपम इति (ख) ।

‡ (क) पुस्तके श्रीकानामेतिषा स्थाने सपादैकं श्रीको दृश्यते, यथा, “मात क यातो मत्तात कुत्रास्ते धनदोपम । यस्य माता पिता नास्ति सुख तस्य न विद्यते । यथा हीनो यथा मूर्खः परत्राऽमुत्र सत्तमे ॥” इति । यथा मृत्यु इति (क) ।

§ मातापितृविहीनस्येति (ख), (ग) ।

॥ धर्महीनो यथा इति (ख) ।

॥ धर्महीनो यथा इति (ख), (ग) ।

** पयहीन इति (ख), (ग) ।

हरिभक्तिविहीनसु यथा धर्मा मुनीश्वराः ।
 न फलेत मनुष्याणां तथाऽपिष्टकजीवनम्* ॥ २१ ।
 अस्त्राध्यायी यथा विप्रोऽनातिथेयो यथा गृही ।
 दानशून्यं यथा द्रव्यं तथा पिष्टवियोजितः ॥ २२ ।
 सत्यहीनं यथा वाक्यं मन्त्रिहीना यथा सभा† ।
 तपो यथा दयाहीनं तथा पिष्टवियोजितः‡ ॥ २३ ।
 गुणहीना यथा नारी जलहीना यथा नदी ।
 अशान्तिदा§ यथा विद्या तथाऽपिष्टकजीवनम् ॥ २४ ।
 यथा लघुतरोलीके मातर्याज्यापरो नरः ।
 तथा पिष्टविहीनसु लघुर्दुःखयतान्वितः¶ ॥ २५ ।

सूत उवाच ।

इतीरितं सुतेनैषा श्रुत्वा निश्चस्य दुःखिता ।
 आदितसु यथा वृत्तं सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ २६ ।

* तथा पिष्टवियोजितः इति (घ), (ग) पुस्तके पूर्वार्धे हरिभक्तिविहीनसु यथा धर्ममपीश्वर इति पाठो वर्तते । (ख) पुस्तके श्रीकोऽयमेव पठितः

‘हरिभक्तिविहीनासु यथा धर्मा मुनीश्वराः’ ।

न फलति मनुष्याणां तथाऽपिष्टकजीवनम् ॥*

† सङ्घिहीना यथा सभा इति (ख), (ग), (घ) ।

‡ तथाऽपिष्टकजीवनं इति (क) ।

§ शान्तिहीना यथा विद्या इति (ख) ।

¶ दुःखायतान्वितः इति (ख), (ग) ।

तच्छ्रुत्वा सगरः क्रुद्धः कोपसंरक्तलोचनः* ।
 हनिष्यामि रिपून्सद्यः† प्रतिज्ञामकरोत्तदा ॥ २७ ॥
 प्रदक्षिणीकृत्य पुनः‡ जर्जनीक्ष प्रणम्य सः ।
 प्रस्थापितः प्रतस्थे च तेनैव मुनिना तदा ॥ २८ ॥
 श्रीर्व्याग्रमाहिनिप्रक्रान्तः सगरः सत्यवाक् शुचिः ।
 वशिष्ठं प्राप्तवान् शीघ्रं स्ववंशस्य पुरोहितम् ॥ २९ ॥
 प्रणम्य कुलगुरवे§ वशिष्ठमुनये सुधीः ।
 सर्वं विज्ञापयामास ज्ञानदृष्ट्या विजानतः ॥ ३० ॥
 ऐन्द्राऽस्त्रं वारुणं ब्राह्ममाग्नेयं सगरो नृपः ।
 तेनैव मुनिनावाप॥ खड्गञ्चानुपमं धनुः ॥ ३१ ॥
 ततस्तेनाऽभ्यनुज्ञातः सगरः सौमनस्यवान् ।
 आशीर्भिः प्रेषितः सद्यः प्रतस्थे प्रणिपत्य तम् ॥ ३२ ॥
 एकेनैव तु चापेन सगरः परिपन्थिनः॥ ।
 सपुत्रपौत्रान्सगणानकरोत्स्वर्गवासिनः ॥ ३३ ॥

* कोपसंरक्तलोचन इति (ग) ।

† हनिष्यामीत्यरातोन् स इति (ख), (ग), (घ) ।

‡ प्रदक्षिणीकृत्य पुन इति (क), (ख) ।

§ खल्य गुरवे इति (ख) ।

॥ तेनैव मुनिना वाप इति (क) । खड्गं वधीपम धनु इति (ग) । तथादेव
 सुमेराप खड्गं वधीपम धनुरिति (ख) ।

। स धनुः परिपन्थिन इति (ग), एकेनैव तु चापेन स गुर परिपन्थिन इति (ख) ।

तच्चापमुक्तवाणाग्निसन्तप्तास्ते क्षरातयः ।

केचिद्विनष्टाः संनस्तास्तथा चान्ये प्रदुद्रुवुः ॥ ३४ ।

केचिद्विकीर्णकेशाश्च वस्त्रीकोपरि संस्थिताः ।

वृणान्यभक्षयन् केचित् नम्राश्च विविशुर्जलम् ॥ ३५ ।

शकाश्च यवनाश्चैव तथा चान्ये महीमृतः ।

तद्गुरुं शरणं जग्मुर्वशिष्ठं प्राणलीलुपाः ॥ ३६ ।

जितचितिर्बाहुपुत्री रिपून् गुरुसमीपगान् ।

चारैर्विज्ञातवान् सद्यः प्रपेदे गुरुसन्निधिम् ॥ ३७ ।

तमागतं बाहुसुतं निशम्य

मुनिर्वशिष्ठः शरणागतांस्तान् ।

प्रातुच्च शिष्याभिमतश्च कर्तुं

विचारयामास तदा क्षणेन ॥ ३८ ।

चकार पार्थिकान्मुण्डान्क्षवनान् सस्वमूर्खजान् ।

अन्याश्च श्मश्रुलान्मुण्डानन्यान्वेदवह्निष्कृतान् ॥ ३९ ।

वशिष्ठमुनिना तेन हतप्रायान्निरीक्ष्य सः ।

प्रहसन्नाहूँ सगरम्तं गुरुं तपसां निधिम् ॥ ४० ।

सगर उवाच ।

भो भो गुरो दुराचारानेताव्रचसि किं त्वया ।

सर्वथाऽहं हनिष्यामि मद्राद्रङ्गहरणीयतान् ॥ ४१ ।

* वृणान्यभक्षन् केचित् इति (क), (घ) ।

† माह इति (ग) ।

‡ मद्राज्य इति (ग) ।

दृष्ट्वा तु य उपेक्षेत धर्म्मस्य॥ परिपन्थिनः ।
 स एव सर्व्वनाशाय हेतुभूतो न शयः ॥ ४२ ।
 बाधन्ते प्रथमं मत्ता दुर्जनाः सकल जगत् ।
 तएव बलहीनाद्येद्भजन्तेऽत्यन्तसाधुताम् ॥ ४३ ।
 अहो मायाकृतं कर्म्म खलाः कल्मषचेतसः ।
 तावत्कुर्व्वन्ति कार्पण्यं यावत्स्यात्प्रबल बलम् ॥ ४४ ।
 दासभावश्च शत्रूणां वारस्त्रीणाञ्च सौहृदम् ।
 साधुभावश्च सर्पाणां१ श्रेयस्कामी न विश्वसेत् ॥ ४५ ।
 प्रहासं कुर्व्वते पूर्वं यान्दन्तान्दर्शयन् खलाः२ ।
 तावैव दर्शयन्त्याशु स्वसामर्थ्यविपर्य्यये ॥ ४६ ।
 पिशुना जिह्वया पूर्वं परुषं ह्यवदन् यया ।
 अतीव करुणं वाक्यं वदन्त्येव तयाऽबलाः३ ॥ ४७ ।
 श्रेयस्कामी गुरोर्ग यन् न नीतिशास्त्रार्थकोविदः ।
 साधुत्वं दासभावश्च खलानां नैव विश्वसेत् ॥ ४८ ।

* खपञ्चं इति (ग) ।

† दर्पाणां इति (घ) ।

‡ यान्दन्तान्दर्शयितान् इति (ङ) ।

§ (ग) पुनश्च एतच्छ्रीकोट 'यया' 'तया' खानि यथाक्रमं 'यया' 'तया'

यजेत ।

¶ गुरवन्तु इति (घ) ।

मा कुरुष्व मनःप्रीतिं दुर्जने प्रणतिद्वये ।
 अवलम्ब्य खलाः कोपादाहरन्त्येव जीवनम् ॥ ४८ ।
 दुर्जनं प्रणतिं यातं, मैत्रं कैतवशीलिनम् ।
 दुष्टाच्च भार्यां[†] विश्वस्ती मृत एव न संशयः ॥ ५० ।
 मा रक्ष तस्मादेतान्त्वे गोरूपान् व्याघ्रकर्म्मिणः ।
 हत्वैतानखिलान् शत्रून्[‡] त्वत्प्रसादान्महीं भुजे ॥ ५१ ।
 वशिष्ठस्तद्वचः श्रुत्वा मनसि प्रीतिमाप्तवान् ।
 कराभ्यां सगरस्याङ्गं सृशन्नेदमभाषत ॥ ५२ ।

वशिष्ठ उवाच ।

साधु साधु महाभाग सत्यमात्यः[§] न संशयः ।
 तथाऽपि मद्वचः श्रुत्वा परां शान्तिं लभस्व तत् ॥ ५३ ।
 मयैता निहताः पूर्वं तत्प्रतिज्ञाविरोधिनः ।
 हतानां हनने कीर्त्तिः का समुत्पद्यते^{||} तव ॥ ५४ ।
 पृथ्वीय जन्तवः सर्वे कर्मपायेन यन्विताः ।
 तथाऽपि पापैर्निहताः^{||} किमर्थं तान् हनिष्यसि ॥ ५५ ॥

• (ग) पुनर्के श्रीकीट्य — “भारद्वं सुमन प्रीतिं दुर्जने प्रणतिद्वये । अवलम्ब्य
 खला कोपादाहरन्त्येव जीवनम्” — इत्यत्र पठित ।

† भार्या सजारा इति (ग), (घ) ।

‡ शत्रून् इति (ग) ।

§ सत्यमाद्य न समश्च इति (घ) ।

|| समुत्पद्यते इति (क), (घ) ।

|| निहतान् इति (ग) ।

देहसु पापजनितः पूर्वमेवैनसा हतः ।

आत्मा ह्यभेद्यः पूर्णत्वाच्छास्त्राणामपि निर्णयः ॥ ५६ ।

स्वकर्मफलभोगानां हेतुमात्रा हि जन्तवः ।

कर्माणि दैवमूलानि दैवाधीनमिदं जगत् ॥ ५७ ।

तस्मादैवं हि साधूनां रचिता दुष्टयिचिता ।

ततो नरैरंस्तन्त्रैः किं कार्यं सांध्यते वद ॥ ५८ ।

शरीरं पापसम्भूतं पापेनैव प्रवर्द्धते ।

पापमूलमिदं ज्ञात्वा कथं हन्तुं सद्युद्यतः ॥ ५९ ।

आत्मा शुद्धोऽपि देहस्थो देहीति प्रोच्यते बुधैः ।

तस्मादिदं वपुर्भूयः पापमूलं न संशयः ॥ ६० ।

पापमूलं वपुर्हन्तुः का कीर्त्तिस्तव बाहुज ।

भविष्यतीति निश्चित्यऽ तान्न हिंस ततः परम् ॥ ६१ ।

सूत उवाच ।

इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं विरराम स कोपतः ।

सृशन् करेण सगरं ननन्द च मुनिस्तदा ॥ ६२ ।

* पूर्णत्वादिति (क) (घ) ।

† प्रवर्द्धते इति (घ) ।

‡ वपुर्भूय इति (घ) ।

§ निश्चित्येतान् इति (ग) ।

अथायर्ज्वनिधिः सस्य सगरस्य महात्मनः ।
 राज्याभिषेकं कृतवान्मुनिभिः सह सुव्रतैः ॥ ६३ ॥
 भार्याद्वयञ्च तस्यासीत्केशिनी सुमतिस्तया ।
 कौशिकस्य च विदर्भस्य तनये मुनिसत्तमाः ॥ ६४ ॥
 राज्ये प्रतिष्ठितं श्रुत्वाकः मुनिरौर्ज्वस्तपोनिधिः ।
 वनादागत्य राजानं सम्भाष्य स्त्रायमं ययौ ॥ ६५ ॥
 कदाचित्तस्य भूपस्य भार्याभ्यां प्रार्थितो मुनिः ।
 वरं ददावपत्वार्यमौर्वी भार्गवमन्त्रवित् ॥ ६६ ॥
 और्वः संप्रार्थितस्त्राभ्यां परमेण समाधिना ।
 केशिनीं सुमतिश्चैव प्रोक्तवान् हर्षयन्मुनिः ॥ ६७ ॥
 मुनिरुवाच ।
 एका वंगधरं पुत्रमन्या पृथुतानि च ।
 यस्यायऽवदभिमतं तदाशु त्रियतामिति ॥ ६८ ॥
 केशिन्येकसुतं वने वंगहेतुं विचक्षणा ।
 अन्या हि मूढा पुत्राणां वने पृथुतानि च ॥ ६९ ॥
 केशिन्येकसुतं लेभे असमञ्जससंग्रहम् ।
 सुमत्याः पटिपुत्राणां सहस्राख्यभवनमुने ॥ ७० ॥

असमञ्जसनामा तु बालत्वेनाऽपि सत्तमाः ।
 असमञ्जसकर्माणि चकारोन्नतपण्डितः ॥ ७१ ।
 तं दृष्ट्वा सागराः सर्व्वे ह्यासन्दुर्ब्वृत्तचेतसः ।
 तदालभावकर्मेति मेने बाहुसुतो नृपः ॥ ७२ ।
 अहो कष्टतरा लोके दुर्जनानां हि सङ्गतिः ।
 कारुकैस्तांब्यते वङ्गिरयःसंयोगमावतः ॥ ७३ ।
 शंशुभावाम तनयो जप्ते वै ह्यसमञ्जसः ।
 सत्यघो गुणवाश्चर्मी पितामहहिते रतः ॥ ७४ ।
 दुर्ब्वृत्ताः सागराः सर्व्वे लोकोपद्रवकारिणः ।
 अनुष्ठानवतां नित्यमन्तराया भवन्ति ते ॥ ७५ ।
 हुतानि यानि यज्ञेषु हवींषि विधिवद्विजैः ।
 शुभुञ्जस्तानि सर्वाणि निराकृतदिषीकसः ॥ ७६ ।
 स्वर्गादाहृत्य सततं रग्भाद्यस्तरसः स्त्रियः ।
 विमानिताः सागरैस्तैर्यन्तात्कारकचपदैः ॥ ७७ ।
 पारिजातादिहृत्पाशां पुष्पाण्यादाय ते खलाः ।
 स्वशरीराण्युपस्कुर्व्वन्मद्यपानपरायणाः ॥ ७८ ।
 पाज्जुः साधुवित्तानि सर्व्वधर्माननाशयन् ।
 पिबैव योऽहुमारब्धा बलिनोऽत्यन्तपापिनः ॥ ७९ ।

० अं वाक्यमप्युच्यते (७) ।

१ अदृष्टान्तराया भवन्ति (७) ।

एतद्वद्वाऽतिदुःखार्त्ता देवा इन्द्रादयस्तथा* ।
 विंचारं परमं चक्रुरेतेषां नाग्रहेतवे ॥ ८० ।
 निश्चित्य विबुधाः सर्वे पातालान्तरगोचरम् ।
 कपिलं विष्णुसदृशं ययुः प्रच्छन्नरूपिणम् ॥ ८१ ।
 ध्यायन्तं निर्मलं विष्णुं परानन्दैकरूपिणम् ।
 प्रणम्य दण्डवद्भूमौ तुष्टुबुद्धिदयास्तदा ॥ ८२ ।

देवा ऊचुः ।

नमस्तपोनिधे तुभ्यं त्यक्तरागादिशालिने ।
 नररूपपरिच्छन्नविष्णवे जिष्णवे नमः ॥ ८३ ।
 नमः परेशभक्ताय लोकानुग्रहहेतवे ।
 संसाराऽरण्यदावाग्निज्ञानसम्पन्न ते नमः ॥ ८४ ।
 महते वीतकामाय तुभ्यं भूयो नमो नमः ।
 सागरैर्दुःखितानस्मान्वायस्व शरणागतान् ॥ ८५ ।
 इति श्रुतः कपिलर्षिः सर्वशास्त्रविशारदः ।
 उवाच हर्षयन् देवान्यथावत्परिपूजितान् ॥ ८६ ।

कपिल उवाच ।

ये नाशं तरसा यान्ति सम्पदायुर्गर्भशोबलैः ।
 त एव लोकान् बाधन्ते नात्राश्चर्य्यं सुरोत्तमाः ॥ ८७ ।

* सदा इति (ग) ।

† सम्पदाये इति (ग) ।

यस्तु बाधितुमुद्युक्तो जनान्निरपराधिनः ।
 त विद्यात्सर्व्वलोकेषु पापभोगरतं बुधाः ॥ ८८ ।
 कर्मणा मनसा वाचा यस्त्वन्यान् बाधते सदा ।
 तं हन्ति दैवमेवशु नाऽत्र कार्या विचारणाः ॥ ८९ ।
 आयुःसन्तानतेजोभिर्यः शीघ्रं नाशमेयति ।
 स बाधते जन सर्व्वमिति सन्तो वदन्ति हि ॥ ९० ।
 अहोभिरत्यैरेवाशु तेषां नाशो भविष्यति ।
 तस्माद्दु खं परित्यज्य गच्छध्व नाकमुत्तमाः ॥ ९१ ।
 इत्युक्त्वा मुनिना तेन कपिलेन महात्मना ।
 प्रणम्य त यथान्यायं गता नाकं दिवोक्तसः ॥ ९२ । *
 अत्रान्तरे तु सगरो वशिष्ठाद्यैर्महर्षिभिः ।
 आरेभे हयमेधाख्यं यज्ञं कर्त्तुमनुत्तमम् ॥ ९३ ।
 त यज्ञयोजितं सप्तमपहृत्य सुरेश्वरः ।
 पाताले स्थापयामास कपिलो यत्र तिष्ठति ॥ ९४ ।
 गूढविग्रहशक्रेण† हतमश्वन्तु सागराः ।
 अग्रात्वा बभ्रुमुल्लोकान् भूरादीन् संत विस्मिताः ॥ ९५ ।
 अद्भुतसप्तयस्तत्र पाताले गन्तुमुद्यताः ।
 चरन्तुः‡ महीतलं सर्व्वं त्वेकैकयोजनं पृथक् ॥ ९६ ।

* (८१) (८९) एतौ श्रीकौ (क) पुस्तके न सः ।

† पञ्चविग्रहशक्रेण इति (घ) ।

‡ चरन्तु इति (क), (घ) ।

सृक्तिकां खनितां काञ्चिदब्धितीरे समाकिरन् ।
 एकैकयोजनोद्भूतां प्रत्येकं ते ह्यतश्चयन् ॥ ८७ ।
 तद्वारेण गताः सर्वे पातालं* सगरात्मजाः ।
 विचेष्टन्ती† हयं तत्र ययुः शीघ्रं रसातलम् ॥ ८८ ।
 तत्रापश्यन्महात्मानं कीटिसूर्यसमप्रभम् ।
 कपिलं ध्याननिरतं सप्तिच्चैव तदन्तिके ॥ ८९ ।
 प्रमत्ताः पापनिरताः सागरा अविवेकिनः‡ ।
 सर्वे ते सहसा ह्येत्य मुनिं बन्धुं समुद्यताः§ ॥ ९० ।
 हन्यतां हन्यतामेव वध्यतां वध्यतामिति ।
 गृह्यतां गृह्यतामाश इत्युचुस्ते परस्परम् ॥ ९१ ।
 हृत्वाश्वं साधुवदसी वक्थ्यानपरायणः ।
 आङ्गम्बरमहो लोके कुर्वन्ति सततं खलाः ॥
 इत्युक्तवन्ती** जहसुः कपिलं ते मुनीश्वरम् ॥ ९२ ।
 समस्तेन्द्रियसम्भोहं नियम्यात्मानमात्मनि ।
 पश्यन्मुनिवरस्तेषां तत्कर्म्मज्ञोऽभवन्नहि†† ॥ ९३ ॥

* पाताले इति (घ) ।

† विचेष्टन् इति भावे, विचेष्टमाना इति साधु ।

‡ अतिपापिन इति (क) ।

§ त मुनि बन्धुमुद्यता इति (क) । एतदर्थं (घ) पुस्तके नास्ति ।

॥ एष द्वीकश्च (घ) पुस्तके नास्ति ।

॥ (क)(ग) पुस्तकयो परस्परं ध्यायते येन ध्यायते परमोवगम् इत्यधिकमस्ति ।

** इत्युचरन्त इति (क) ।

†† तत्कर्म्मज्ञानवामहि इति (क) ।

आसन्नमृत्यवस्तान् विनष्टमतयो मुनिम् ।
 पद्भिः संताडयामासुर्बाहुश्च जगद्गुः परे ॥ १०४ ॥
 परित्यक्तसमाधिसु तान्द्रुष्टा विक्षितो मुनिः ॥
 उवाच भावगम्भीरं लोकोपद्रवकारिणः ॥ १०५ ॥
 ऐश्वर्यमदमत्तानां क्षुधितानाञ्च कामिनाम् ।
 अहङ्काररतानाञ्च विवेको नहि जायते ॥ १०६ ॥
 निधेराधारमात्रेण मही ज्वलति सर्व्वदा ।
 तमेव मानवो भूत्वा ज्वलतीति* किमद्भुतम् ॥ १०७ ॥
 किमत्र चित्रं सुजनान् बाधन्ते यदि दुर्ज्जनाः ।
 महीरुहांस्तटरुहान् पातयन्ति नदीरयाः ॥ १०८ ॥
 यत्र श्रीर्यौवनं वाऽपि परदारोऽपि† तिष्ठति ।
 तत्र सर्व्वान्यता नित्यमीत्यञ्चाऽपि प्रजायते ॥ १०९ ॥
 अहो कनकमाहात्म्यं व्याख्यातुं केन शक्यते ।
 नामसाम्यादहो चित्रं धूसूरोऽपि मदप्रदः ॥ ११० ॥
 भवेद्यदि खलस्य श्रीः सैव लोकविनाशिनी ।
 यथा सखानेः पवन उरगस्य पथो यथा ॥ १११ ॥
 अहो धनमंदान्यस्तु पश्यन्नपि न पश्यति ।
 यदि पश्यत्यात्महितं स पश्यति न संशयः ॥ ११२ ॥

* तान्द्रुष्टान् प्रेक्ष्य विक्षित इति (क), (ग) ।

† तमेव मानवा भूत्वा ज्वलन्तीति इति (ग), ज्वलतीव इति (घ) ।

‡ परदारापि तिष्ठति इति (ग) । परदारा अपि तिष्ठन्ति इति साधु, दारमदस्य पुत्र इत्यप्य ।

इत्युक्त्वा कपिलः क्रुद्धो नेत्रादग्निं विसृष्टवान् ।
 स वक्रिः सागरान्सर्वान्भस्मसादकरोत्तदा* ॥ ११३ ।
 तन्नेत्रजानलं† इद्धा पातालतलवासिनः ।
 अकालप्रलयं भत्वा चुक्रुशः सकला जनाः‡ ॥ ११४ ।
 तदग्नितापिताः सर्वे दन्दशूकाश्च राक्षसाः ।
 सागरं विविशुः सर्वे सतां कोपो हि दुःसहः ॥ ११५ ।
 अथ तस्य महीपस्य समागम्याध्वरन्तदा ।
 नारदः सागरायैतद्यथावृत्तं न्यवेदयत् ॥ ११६ ।
 एतत्सर्वं समाकर्ण्य सगरः सर्वविग्रभुः ।
 दैवेन शिचिता दुष्टा इत्युवाचातिहर्षितः ॥ ११७ ।
 माता वा जनको वाऽपि भ्रातरस्तनयोऽपि वा ।
 अधर्मं कुरुते नित्यं स एव रिपुरुच्यते ॥ ११८ ।
 यः स्वधर्मेष्वनिरतः सर्वलोकविरोधकृत् ।
 तं रिपुं परमं विद्याच्छास्त्राणामेव निर्णयः ॥ ११९ ।
 सगरः पुत्रनाशेऽपि न कदाचिच्छुशीच ह ।
 दुर्वृत्तनिधनं यस्मात्सतामुत्साहकारणम् ॥ १२० ।
 यन्नेष्वनधिकारत्वादपुत्राणां महीपतिः ।
 असमञ्जसपुत्रं तं पौत्रं जग्राह पुत्रवत् ॥ १२१ ।
 अंशुमन्तं महावीर्यं सुधियं वाग्विदां वरम् ।

* वषात् इति (ग) ।

† यन्नेत्रजानलं इति (क), (घ) ।

‡ श्रीकलालषाः इति (ग) ।

युयोज सारविज्ञूपो ह्यश्नानयनकर्म्मणि ॥ १२२ ।

स गत्वा तद्विलङ्घारा दृष्ट्वा तं मुनिपुङ्गवम् ।

कपिलं तेजसां राशिं संपूज्य च ननाम च* ॥ १२३ ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विनयात्† पाश्वर्कसंस्थितः ।

अर्घ्यादिपूजितं शान्तं मुनिमेतदुवाच सः ॥ १२४ ।

अंशुमानुवाच ।

दौःशील्यं यत्कृतं ब्रह्मन्मत्तातैस्तत्त्वमस्व मे‡ ॥

परोपदेशनिरताः क्षमासारा हि साधवः ॥ १२५ ।

दुर्जनेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः§ ॥

न हि संहरते जगोत्स्रां चन्द्रद्याण्डालवेश्मनि ॥ १२६ ।

बाध्यमानोऽपि सुजनः सर्वेषां हितकृद्भवेत् ।

ददाति परमां तुष्टिं भुज्यमानोऽमरैः शशी ॥ १२७ ।

दारित्च्छेदितो॥ वास्यामोदेनैव तु॥ चन्दनः ।

सौरभं कुरुते सर्वं तथैव सुजनो जनः ॥ १२८ ।

स्वशान्त्या तपसाचारैः सद्गुणजाः॥॥ मुनीश्वराः ।

* स इति (ग) ।

† विनयो इति (ग) ।

‡ त्वमस्व च इति (क), (घ) ।

§ एतदर्थं (क) पुनश्च नास्ति ।

॥ दारित् सृद्धि इति (क), दारित स्त्रीदित इति (ख) ।

॥ भोदेनैव च इति (क), भोदने चैव इति (ख), एव पाठो न युक्तः ।

॥ सद्गुणजा इति (ख) ।

सञ्ज्ञाताः शासितुं लोकांस्तान्विदुः पुरुषोत्तमान् ॥ १२८ ।
 नमो ब्रह्मन्मुने त्वभ्यं नमस्ते ब्रह्ममूर्त्तये ।
 नमो ब्रह्मखशीलाय ब्रह्मध्यानपराय ते ॥ १२९ ।
 इति श्रुतो मुनिस्तेन प्रसन्नवदनस्तदा ।
 वरयेति वरं प्राह प्रसन्नोऽस्मीति सादरम् ॥ १३० ।
 एवमुक्ते मुनौ तस्मिन्नंशुमान्प्रणिपत्य तम् ।
 प्रापयास्मत्पितॄन् ब्रह्मलोकमित्यभ्यभाषत ॥ १३१ ।
 ततस्तस्योक्तिसन्तुष्टो मुनिस्तं प्राह सादरम् ॥ १३२ ।
 गङ्गामानीय पीबस्ते न विष्यति न संशयः ॥ १३३ ।
 त्वत्पीबेण समानीता गङ्गा पुण्यजला नदी ।
 क्षते तान् हृतपापान् न विष्यति परं पदम् ॥ १३४ ।
 प्रापयेमं हयं पुत्र पितामहमखीचितम् ।
 भव धर्मपरो नित्यं तव श्रेयो भविष्यति ॥ १३५ ।
 इत्युक्तशुभा प्रणम्याशु हयमादाय सत्वरः ।
 सगरं तं पुनः प्राप्य यथावृत्तं न्यवेदयत् ॥ १३६ ।
 जज्ञे ह्यंशुमतस्तस्माद्विस्तीर्ण इति विवृतः ।
 तस्माद्गङ्गीरधो जातो गङ्गामाहृतवान् द्वि यः ॥ १३७ ।

* स्तं विष्णुः परमेश्वरः इति (ख) ।

† (ख) पुत्रश्च एतच्छ्रीकादमन्तरं “हृत उवाच” इति पाठो वर्तते ।

‡ (ख) पुत्रश्च एतदमन्तरं “अपि उवाच” इति पाठो वर्तते ।

§ नित्यमतः श्रेयो भविष्यति इति (ख) ।

¶ इत्युक्तः च प्रणम्याशु इति (ख) ।

भगीरथाऽन्वये जातः सुदासाख्यो महाबली ।
 तस्य पुत्रो मित्रसहः सर्व्वलोकेषु विद्युतः ॥ १३८ ।
 वशिष्ठयापतः प्राप्तः सौदासो राक्षसीं तनुम् ।
 गङ्गाविन्दभिपेकेन कथं भूयो विमोक्षितः* ॥ १३९ ।

इति श्रीहृद्वारदीयपुराणेऽष्टमोऽध्यायः ।

अथ नवमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

शतः* कथं वशिष्ठेन सौदासो मुनिसत्तम ।
 गङ्गाविन्दभिपेकेण कथं भूयो विमोक्षितः† ॥ १ ।
 सर्व्वमेतदशेषेण सूत नो वक्तुमर्हसि ।
 शृण्वतां वदताश्चैव गङ्गा पापप्रणाशिनी‡ ॥ २ ।
 सूत उवाच ।

सौदासः सर्व्वधर्म्मज्ञः सर्व्वज्ञो गुणवान् शचिः ।

* विमुक्तिं प्राप्तवान् पुनः इति (ख) ।

● प्राप्त इति (घ) ।

† विमोक्षितः इति (क), (घ) ।

‡ पाप्मानं वदताश्चैव गङ्गा पापविनाशिनी इति (घ) ।

बुभुजे पृथिवीमेतां धर्मेकरसनिष्ठितः* ॥ ३ ।

सगरेण यद्यापूर्वं महीयं सप्तसागरा† ।

रक्षिता तेन विधिवत्तया धर्माविरोधिना‡ ॥ ४ ।

पुत्रपोत्रसमायुक्तः सर्वैश्वर्य्यसमन्वितः ।

त्रिंशद्वत्सहस्राणि बुभुजे पृथिवीं पुरा§ ॥ ५ ।

सौदास एकदा राजा नृगयाभिरतिर्वनम् ।

विवेश सबलः सम्यक् शोधितं ह्याशु मन्त्रिभिः॥ ॥ ६ ।

वने स विचरन्॥ राजा निस्सृदन् नृगसञ्चयान् ।

आजगाम नदीं रेवां मध्याह्नेऽतिपिपासितः** ॥ ७ ।

सुदासतनयस्तत्र कृत्वा कर्माण्यतन्द्रितः ।

भुक्ता च मन्त्रिभिः सार्धं निशां तत्र निनाय सः ॥ ८ ।

ततः प्रातः समुत्थाय कल्प कर्म समाप्य च ।

वन्त्राम मन्त्रिभिः सार्धं नृगयाभिरतिर्वने॥ ॥ ९ ।

* धर्मेकरसनिष्ठितान् इति (ग) । धर्मनिष्कर्मस्थितान् इति (ख) ।

† सगरेण मही सञ्चा यवेद्य सप्तसागरा इति (ङ), (घ) । पत्न्यौ सप्तसागरा इति (ख) ।

‡ धर्माविरोधिनी इति (ग) ।

§ पृथिवीं पुरा इति (घ) ।

॥ शोधितं ह्याशुमन्त्रिभिः इति (ङ) । शोधितं ह्याशुमन्त्रिभिः इति (ख) । शोधितो ह्याशुमन्त्रिभिः इति (घ) ।

॥ मन्त्रिभिः इति (घ) ।

** अतिमात्रपिपासित इति (घ) ।

†† श्रीहोऽयं (ख) पुस्तके नास्ति ।

वनावनान्तरं गच्छन्नेक एव महीपतिः* ।
 आकर्णाकृष्टवाणः सन्† क्षणसार समुद्रयन् ।
 एकदाऽदृष्टसैन्योऽसावनुगच्छन् मृगं रुरुम् ।
 व्याघ्रद्वयं गुहासंस्थ दृष्टवान्मुरते रतम् ॥ १०।११ ।
 रुरुमार्गं परित्यज्य व्याघ्रयोः सम्मुखे‡ ययो ।
 पातयामास तत्रैकं शरेण शरमन्त्रवित् ॥ १२ ।
 पतमानो§भवद्वाघ्नो योजनत्रिंशदायतः ।
 युगान्तमेघनिर्घोषो राक्षसो घोरविग्रहः ॥ १३ ।
 पतितं राक्षसं वीक्ष्य व्याघ्रोऽन्यो वेगसयुतः¶ ।
 प्रतिक्रियां करिष्यामीत्युक्त्वा चान्तर्दधे ततः ॥ १४ ।
 राजाऽपि भयसविग्ने दृष्टः सैन्येन तदने॥ ।
 कथयन्मन्त्रिणां सर्वं स्त्रां पुरीं संन्यवर्त्तत ॥ १५ ।
 स राजा स्वपुरं प्राप्य सर्वालङ्कारसयुताम्** ।
 धर्मतः पृथिवीमेतां शशास हृदि शङ्कितः ॥ १६ ।
 गते बहुतिथे काले अश्वमेधमखं नृपः ।

* एकदा स महीपति इति (घ) ।

† आकर्णाकृष्टवाणश्च इति (ग) । क्षणसार समन्वयात् इति (ख) ।

‡ सम्मुख इति (क) (ख) । सयुगे इति (ग) ।

§ पतमान इति आर्षे, पतन् पातमानो वा साधु ।

¶ व्याघ्रशान्यो वेगेन सयुत इति (ख) ।

॥ राजाऽपि समयोद्दिष्टो दृष्टः सैन्येन सत्त्वान् इति (घ) । सैन्येदृष्टस्तु तदने इति (ख) ।

** सर्वालङ्कारसयुत इति (क), (ख), (घ) ।

आरिभे परमप्रीतो वशिष्ठाद्यैर्मुनीश्वरैः ॥ १७ ।

तत्र ब्रह्मादिदेवानां हविर्दत्त्वा यथाविधिः ।*

समाप्य यज्ञं निष्क्रान्तो† वशिष्ठः स्नानकारणात् ॥ १८ ।

अत्रान्तरे राक्षसोऽसौ नृपेणानेन बाधितः‡ ।

कर्त्तुं प्रतिक्रियामसौ ह्यायातः§ क्रोधमूर्च्छितः ॥ १९ ।

सुरते क्रियमाणे तु सुरतां॥ हतवानृपः ।

तेनैव दुःखितो दैत्यः समायातोऽतिक्रोपनः ॥ २० ।

स राक्षसस्तस्य गुरौ प्रयाते

वशिष्ठवेयन्तु तथैव कृत्वा॥ ।

राजन्समासादय भोजनार्थं

मांसं समेध्याम्यहमित्युवाच ॥ २१ ।

भूयः समास्थाय स सूदवेशं

राज्ञे ददौ मानुषमांसमाशु ।

स्थितश्च राजाऽपि हिरण्यपात्रे

धृत्वा गुरोरागमनं प्रतीक्ष्य ॥ २२ ।

* हविर्दत्तं यथाविधि इति (घ) । (घ) पुनर्के श्रीवक्ष्य प्रवक्तव्यादस्यं नाति ।

† समाप्यञ्चो निष्क्रान्तः इति (घ) ।

‡ नृपराजेन बाधितः इति (घ) । नृपेणानेन यो हतः इति (घ) ।

§ वयात इति (ङ), (घ), आगत इति (घ) ।

॥ सुरतमिति (ङ), (ङ), सुरतमिति (घ) । अथ न पूर्वापरसङ्गतिः, पूर्वेण हतस्य पुंस्तस्यस्य स्त्रीत्वमिति ।

॥ धृत्वा इति (ङ), (घ), तदेव धृत्वा इति (घ) ।

तन्मांसं हेमपात्रस्थं सौदासी विनयान्वितः ।
 समागतौ गुरवे ददौ तस्मै स सादरम् ॥ २३ ।
 तद्वद्वा* चिन्तयामास किमेतदिति विस्मितः ।
 अपश्यन्मानुषं मांसं परमेण समाधिना ॥ २४ ।
 अहोऽस्य राज्ञो दौःशील्यमभोज्यं दत्तवान्मम† ।
 इति विस्मयमापन्नः प्रमन्युरभवन्मुनिः‡ ॥ २५ ।
 अभोज्यं मद्विधानाच्च§ दत्तं यस्मात्त्रिचतीश्वर ॥
 तस्मात्तवाऽपि भवतु एतदेव हि भोजनम् ॥ २६ ।
 नृमांसं रक्षसामेव भोज्यं दत्तं त्वया मम ।
 तद्याहि राक्षसत्वं त्वं तदाहारीचितं श्वम् ॥ २७ ।
 इति शापं ददत्यस्मिन्सौदासी भयविघ्नलः ।
 आन्नप्तो भवतैवेति॥ सङ्कल्पोऽस्य व्यजिज्ञपत् ॥ २८ ।
 भूयश्च चिन्तयामास वशिष्ठस्तेन चोदितः ।
 रक्षसा वञ्चितं भूपं ज्ञातवान् ज्ञानचक्षुषा ॥ २९ ।

* दृष्टा तदिति (घ) ।

† मांसभोज्यं प्रदत्तवानिति (ग) ।

‡ समन्युरभवन्मुनि इति (ख) । अथ श्रीकादेतस्मादनन्तरं वशिष्ठ उवाच इति पाठश्च वर्तते ।

§ अभोज्यं मद्विधानां यदिति (ग) ; मद्विधानार्थेनिति (क) ।

॥ तदाहारीचितं परमिति (क), तद्याहि राक्षसत्वं त्वं तदाहारी भविष्यसि इति (ख) ।

॥ भयता चेति इति (घ) ।

राजाऽपि जलमादाय वशिष्ठं शत्रुमुद्यतः ।
 अविवेकी हृद्या शत्रुमुत्तमसर्जं मयीति सः ॥ ३० ।
 गुरुं शत्रुं समुद्यन्तं राजानं क्रोधमूर्च्छितम् ।
 मदयन्तीति विख्याता प्रिया तस्येत्युवाच तम् ॥ ३१ ।

मदयन्त्युवाच ।†

भो भोः क्षत्रियदायाद कोपं संहर्तुमर्हसि‡ ।
 त्वया यत्कर्म भोक्तव्यं तत्प्राप्तं नान्यदुत्तम§ ॥ ३२ ।
 गुरुं हूँक्षत्य हूँक्षत्य यो वटेन्मूढधीर्नरः ।
 अरस्ये निर्जने देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ ३३ ।
 जितेन्द्रियास्तपोनिष्ठा गुरुशून्यपवक्ष्या ।
 प्रयान्ति ब्रह्मसदनमिति शास्त्रेषु निश्चितम् ॥ ३४ ॥ ¶
 तयोक्तो भूपतिः कोपं त्यक्त्वा भार्यां ननन्द च ।
 जलं कुत्र विपामीति॥ चिन्तयामास चात्मना ॥ ३५ ।
 तज्जलं यत्र संसिक्तं भवेत्तद्भस्म निश्चितम् ।
 इति मत्वा जलं तत्तु स्वपादावभ्यसेचयत् ॥ ३६ ।
 तज्जलस्पर्शमात्रेण पादो कल्मषतां गतो ।

० मयीति च इति (घ) ।

† एष पाठ (ग) पुस्तके नास्ति ।

‡ मङ्गलमिच्छति इति (घ) ।

§ नाशदुत्तममिति (क), (ख) ।

¶ यत एव (ख) पुस्तके नूनं चराच इति पाठोऽस्ति ।

॥ ३५ क विपामीति (ख) ।

तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन् स कल्माष इति श्रुतः* ॥ ३७ ।

कल्माषपादो मतिमान् प्रियया शमितस्तदा† ।

मनसा भीतिमापन्नो बबन्धे चरणौ गुरोः‡ ॥ ३८ ।

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयान्नयकोविदः ।

चमस्व भगवन्सर्व्वं नापराधः कृतो मया ॥ ३९ ।

पुनश्चोवाच भूपालं मुनिर्निश्चयस्य दुःखितः ।

आत्मानं गर्हयामास अविवेकपरायणम् ॥ ४० ।

अविवेको हि सर्व्वासां परमं पदमापदाम्§ ।

विवेकरहितो लोके पशुरेव न संशयः ॥ ४१ ।

राज्जसु ज्ञानशून्यत्वादेतत्कस्मींचितं कृतम् ।

विवेकसहितोऽहं॥ वै महापापं समाचरम् ॥ ४२ ।

विवेकनिरतो याति यो वा को वाऽपि निर्वृतिम् ।

विवेकरहितो याति यो वा कोवाऽप्यनिर्वृतिम्॥ ४३ ।

प्रत्युवाच मुनिर्भूपः॥ मित्युक्त्वात्मानमात्मना ।

* इति श्रुत इति (क), (ग), (घ) ।

† शमितस्तदा इति (ग), (घ) । आत्राशित इति (ख) । आशित इति (ङ) ।

‡ मुनेरिति (ग) ।

§ आपदा परम पदमिति (घ) ।

॥ रहितोऽहमिति (क), (ख) (ग) ।

॥ (ग), (ङ) पुलकशो केवलं प्रोवाहं पठितम् । यथा—‘विवेकरहितो याति यो वा को वाऽप्यनिर्वृतिम् ॥’ (ख) पुलके पूर्वाहंशार्त्तं पठितम् ।

०० पुंभूषमिति (ख) । तत्र एतच्छास्त्रीकारादिसनत् इति च वाच्य इति पाठो वर्त्तते ।

नात्यन्तिकमेतदिति द्वादश्याब्दं भविष्यति ॥ ४४ ।
 गङ्गाविन्दभिपित्तशु त्वक्का वै राक्षसीं तनुम्* ।
 त्वं पुनारूपमापन्नो भोक्ष्यसे पृथिवीमिमाम्† ॥ ४५ ।
 तद्विन्दुपेकसम्भूतज्ञानेन हतकल्मषः‡ ।
 हरिसेवापरो भूत्वा परां शान्तिं गमिष्यसि§ ॥ ४६ ।
 इत्युक्त्वा धर्मसम्पन्नो वशिष्ठः स्वायम् ययौ ।
 राजाऽपि दुःखसम्पन्नो राक्षसीं तनुमाश्रितः ॥ ४७ ।
 क्षुत्पिपासाविशेषार्त्तो नित्यं क्रोधपरायणः ॥
 कृष्णपादद्युतिर्भीमो बभ्राम विजने बने ॥ ४८ ।
 मृगांश्च विविधांस्तत्र मानुषांश्च सरीसृपान् ।
 विहङ्गांश्च प्लवङ्गांश्च प्रमत्तस्तानभक्षयत् ॥ ४९ ॥
 अस्थिभिर्वहुभिर्विप्राः पीतरक्ताकलेवरैः ।
 रक्तान्द्रप्रेतकेशैश्च तेनासीद्भूभयद्वरा ॥ ५० ॥
 ऋतुत्रयेऽ॥ स पृथिवीं शतयोजनविस्तृताम् ।

० एतदर्थे (ग) पुस्तकेऽपि नास्ति (४५) ओक्तादशमरमसि ।

† मेदिनीमिमामिति (ग) । अपूर्व्यरूपमापन्न इति (ङ) ।

‡ नतकल्मष इति (क), (ख) ।

§ शान्तिमवाप्सतीति (ख) । तथातः परं मृत उवाचेति पाठो वर्तते ।

॥ (घ) पुस्तके ओक्ताहमात्रं वर्तते । यदा—“क्षुत्पिपासादिभ्यो भीमो बभ्राम विजने बने ।”

॥ रक्तान्द्रप्रेतकेशैरिति (क) ।

०० ऋतुत्रये इति (क), (ङ) ।

कृत्वा विदूषितां* पद्याहनान्तरमगात्पुनः† ॥ ५१ ।

तत्राऽपि क्षतवानित्यं नरमांसाशनः सदा ।

जगाम नर्म्मदातीरं मुनिसिद्धनियेवितम् ॥ ५२ ।

विचरन्नर्म्मदातीरे सर्व्वलोकभयङ्करः ।

अपश्यत्क्षन् मुनिं रमन्तं‡ प्रियया सह ॥ ५३ ।

क्षुधातपनसन्तप्त§ स्तं मुनिं समुपाद्रवत् ।

जग्राह चातिवेगेन व्याघ्रो मृगशिखं यथा ॥ ५४ ।

ब्राह्मणी स्वपतिं वीक्ष्य निशाचरकरस्थितम् ।

शिरस्यञ्जलिमाधाय प्रोवाच भयविह्वला ॥ ५५ ।

ब्राह्मण्युवाच ।

भो भोः क्षत्रियदायाद त्राहि मां भयविह्वलाम् ।

प्रियप्राणप्रदानेन सुसम्पूर्णमनोरथाम्¶ ॥ ५६ ।

नाम्ना मित्रसहस्रं हि रविवंशसमुद्भवः ।

न राक्षसस्ततोऽनाथां॥ पाहि मां विजने वने ॥ ५७ ।

या नारी भर्तृरहिता जीवन्त्यपि मृतोपमा ।

तथाऽपि बालवैधव्यं किं वक्ष्याम्यरिमर्द्दन ॥ ५८ ।

० कृत्वाऽस्त्रिभूषितानिति (घ), कृत्वाऽतिदूषितानिति (ख), (ठ) ।

† यनान्तरमुपागमदिति (ख) ।

‡ रमन्मिति शार्धे, रममाणमिति साधु ।

§ क्षुधानलेन संतप्त इति (ग), (ख) ।

¶ सुखि पूर्णमनोरथामिति (घ), असम्पूर्णमनोरथामिति (ख) ।

॥ अनीनाथ इति (घ) ।

न मातापितरौ जाने नाऽपि बन्धुं कथञ्चन ।
 पतिरेव परी बन्धुः परमं जीवनं मम ॥ ५८ ।
 भवान्वेत्त्यखिलान्धर्मान्योपितां वर्त्तनं तथाः ।
 त्रायस्व बन्धुरहितां बालाऽपत्यां जनेश्वर ॥ ६० ।
 कथं जीवामि पतिना हीनाऽस्मिन् विजने यने ।
 दुहिद्वत्वं तव गता पाहि मां पतिदानतः ॥ ६१ ।
 प्राणदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ।
 वदन्तीति* महाप्राज्ञाः प्राणदानं कुरुष्व मे ॥ ६२ ।
 इत्युक्त्वा राक्षसस्यास्य सा पपात मद्वये ।
 पतिदानेन मां पाहि त्वत्सुताऽस्मि न संशयः ॥ ६३ ।
 इति संप्रार्थमानोऽपि राक्षसो ब्राह्मणन्तु तमूढः ।
 अभक्षयत्कृष्णसारशिशुं व्याघ्रो यथा बलात् ॥ ६४ ।
 ततो विलप्य बहुधा तस्य पत्नी पतिव्रता ।
 पूर्व्वगापहतं दुष्टमश्वपत्क्रोधिता पुनः‡ ॥ ६५ ।
 मत्पतिं मुरतासक्तं यस्माद्विंसितवान्बलात् ।
 तस्माद्यदा रतिं यासि तदा नागमुपैष्यसि ॥ ६६ ।
 शयैवं ब्राह्मणी क्रुद्धा पुनः गापान्तरं ददी ।

* यथा इति (ग) ।

† वदन्ति च इति (घ) ।

‡ ब्राह्मणं इतिमिति (घ) ।

§ (घ) पुनश्च एव श्लोकः परश्लोकस्य पूर्व्वार्द्धं न दृश्यते । श्रीमिता पुनः
 इति (घ) ।

राक्षसत्वं भुवं तेऽस्तु मत्पतिं हतवान्यतः ॥ ६७ ॥
 सोऽपि शापद्वयं श्रुत्वा तया दत्तं निशाचरः ।
 प्रमन्युः प्राह विसृजन्मुखादङ्गारसञ्चयम् ॥ ६८ ॥
 दुष्टे कथं प्रदत्तासि* वृथा शापद्वयं मम ।
 एकस्यैवाऽपराधस्य शापस्त्वेकस्तथोचितः ॥ ६९ ॥
 यस्माच्छ्रुताऽसि दुष्टाग्रे मयि शापान्तरं ततः ।
 पिशाचयोनिमयैव याहि पुत्रसमन्विताः ॥ ७० ॥
 इति शप्ता ब्राह्मणी सा पिशाचत्वं गता तदा ।
 क्षुधात्तां सुखरं भीता रुरोदापत्यसंयुता ॥ ७१ ॥
 राक्षसश्च पिशाची च क्रोशन्तौ विजने वने ।
 जग्मतुर्नर्मदातीरे वट राक्षससेवितम् ॥ ७२ ॥
 उदासीनं गुरोः कृत्वाऽ राक्षसीं तनुमाश्रितः ।
 तत्रास्ते दुःखबहुलाः कश्चिन्नोकविरोधकृत् ॥ ७३ ॥
 राक्षसश्च पिशाचीश्च दृष्ट्वा स्ववटमागता ।
 उवाच क्रोधबहुलो वटस्थो ब्रह्मराक्षसः ॥ ७४ ॥

वटस्थराक्षस उवाच ।

किमर्थमागता भीमौ युवां मद्रूपधारिणौ ।

* (ख) पुस्तके एतस्माच्छ्रीकादगन्नरं सूत उवाच इति पाठो वर्तते ।

† दुष्टे कस्मात्प्रमत्तासीति (क), (घ) (ङ) । कस्मात्प्रदत्तासीति (ख) ।

‡ तत्रात पर सूत उवाच इति पाठो वर्तते ।

§ उदासीनं गुरु कृत्वा इति (घ) ।

॥ धर्मबहुल इति (घ) ।

ईदृशी केन पापेन जातौ तत्सम्यगुच्यताम् ॥ ७५ ॥

सौदासस्तद्वचः श्रुत्वा तया तेन च यत्कृतम् ।

तत्सर्वं कथयित्वाऽस्मै पश्चादेतदुवाच ह ॥ ७६ ॥

सौदास उवाच ।

कस्त्वं भद्र महाभाग त्वया वै किं कृतं पुरा ।

सख्युन्ममातिस्नेहेन तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ ७७ ॥

करोति वञ्चनं मित्रे यो वा को वा नराधमः ।

स हि पापफलं भुङ्क्ते युगानां कोटिकोटिपुत्र ॥ ७८ ॥

नराणां सर्वदुःखानि ह्रीयन्ते मित्रदर्शनात् ॥

तस्मान्मित्रेषु सुमतिर्नऽकुर्याद्वञ्चनं सदा ॥ ७९ ॥

व्याधितस्य दरिद्रस्य वञ्चितस्यातिदुःखिनः ॥

मित्रस्य दर्शनादेव सर्वं दुःखं विनश्यति ॥ ८० ॥

कल्पापपादेनेत्युक्तौ वटस्थौ ब्रह्मराक्षसः ।

उवाच प्रीतिमापन्नो धर्मवाक्यानि श्रुत्वाऽहम् ॥ ८१ ॥

० तत्सर्वं सम्यगुच्यतामिति (क) । (घ) पुनर्दृष्ट्वा, परं न न उवाच इति पाठो वर्तते ।

† कोटिकोटिम इति (घ)

‡ सोपमे न कदापन इति (घ) ।

§ मतिमात्र इति (घ) ।

॥ अतिदुःखिन इति (घ), (न), (द) ।

॥ एतदर्थे (घ) पुनर्दृष्ट्वा इति । (घ), पुनर्दृष्ट्वा दीवादिश्रापुर्णं न न उवाच इति पाठो वर्तते ।

वटस्थब्रह्मराक्षस उवाच ॥

अहमासं पुरा विप्रो मागधो वेदपारगः ।

सोमदत्त इति ख्यातो नाम्ना धर्मपरायणः ॥ ८२ ।

प्रमत्तोऽहं महाभाग विद्यया ययसा धनैः ।

उदासीनं गुरोः कृत्वा[†] प्राप्तवानीदृशीं दशाम् ॥ ८३ ।

न लभामि[‡] सुखं किञ्चिद्विराहारोऽतिदुःखितः ।

तद्यापि भक्षिता विप्राः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८४ ।

क्षुत्पिपासातुरो नित्यं मनस्तापेन पीडितः[§] ।

जगन्नासकरो नित्यं मांसाशनपरायणः ॥ ८५ ।

गुर्व्ववज्रा मनुष्याणां राक्षसत्वप्रदायिनी ।

मयैव दृष्टा सा बाहुं ततो धीमान्न कारयेत् ॥ ८६ ।

सौदास उवाच ॥

गुरुस्तु कीदृशः प्रोक्तः कस्त्वया श्लाघितः पुरा ॥

सखे वदस्व तत्सर्व्वं परं कौतूहलं हि मे[॥] ॥ ८७ ।

* एष पाठ (ग) पुस्तके नास्ति ।

† उदासीनं गुरु कृत्वा इति (क), (घ) ।

‡ लभामि[‡] चापे, लभे इति साधु ।

§ मनस्तापेन पीडित इति (घ) । मांसाशनपरायण इति (ग), तत्र श्रीकृष्णस्य द्वितीयाहं नास्ति ।

॥ कस्यापपाद उवाच इति (क), (ख), (ग) ।

॥ कस्त्वया श्लाघ्यते पुन इति (ख) ।

॥ महाकौतूहलं हि मे इति (क) ।

सोमदत्त उवाच ।

गुरवः सन्ति बहवः पूज्या वन्द्याश्च सादरम् ।
तानहं कथयिष्यामि शृणु नान्यमनाः सखे ॥ ८८ ।
अध्येतारश्च वेदान्ते वेदार्थानाञ्च बोधकाः ।
ये च शास्त्रार्थवक्तारो वक्ता धर्मस्य यः सदा ॥ ८९ ।
नीतिशास्त्रार्थवक्तारो वक्ता धर्मांश्च यः सदा ॥ ९० ।
मन्त्राणां वेदवाक्यानां सन्देहच्छेदिनस्तथा ॥ ९१ ।
व्रतानि वदते यस्तु भयनाता तथैव च ।
अन्नदातोपनेता च यस्त्वकर्म निवारयेत् ॥ ९२ ।
श्वशुरो मातुलश्चैव ज्येष्ठभ्राता तथा पिता ।
नियेकादीनि कर्माणि क्षतवांश्च महीपते ॥ ९३ ।
एते वै गुरवः प्रोक्ताः केचिदुक्ता मया तव ।
एते वन्द्याश्च पूज्याश्च नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ९४ ।

सोदास उवाच ॥

बहवो गुरवः प्रोक्ता एतेषां कतमी वरः ॥
तत्र सर्वे च तुल्या वा यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ९५ ।

० एतद्वहे (घ) पुस्तके नास्ति । वक्ता धर्मांश्च यः सदा इति (ङ) ।

† मन्त्रवाक्याकृतश्च य इति (ख) ।

‡ उपभोक्त इति बहुषु पुस्तकेषु पाठः ।

§ यस्तु कर्माणि निवारयेत् इति (ल) ।

५ कन्यापवाद उवाच इति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

॥ गुरु इति (ग) ।

सोमदत्त उवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ यत्पृष्टं तद्वदाम्यहम् ।
 अस्माकमपि वेगेन* महच्छ्रेयो भविष्यति ॥ ८५ ।
 वयं राक्षसभावस्थाः क्षुत्पिपासातुरा अपि ।
 गुरुमाहात्म्यनिरतास्ततः श्रेयो भविष्यति ॥ ८६ ।
 एते सम्मानपूजार्हाः सर्वदा नात्र संशयः ।
 तथापि शृणु वक्ष्यामि शास्त्राणां सारमुत्तमम् ॥ ८७ ।
 अध्यापकस्तु वेदानां मन्त्रव्याख्यानकृततया ।
 पिता च धर्मवक्ता च विशेषगुरवः स्मृताः ॥ ८८ ।
 एतेषामपि भूपाल शृणुष्व परमं गुरुम् ।
 सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञैर्भाषितं प्रवदामि ते ॥ ८९ ।
 य. पुराणानि वदति धर्मयुक्तानि पण्डितः† ।
 संसारपापविच्छेदकारणानि स उत्तमः‡ ॥ ९० ।
 वेदपूजाहंकार्माणि देवतापूजने फलम् ।
 धर्मोपायश्च वदति§ स गुरुः परमः स्मृतः॥ ॥ ९१ ।
 सर्ववेदार्थसाराणि पुराणानीति देवताः ।
 वदन्ति मुनयश्चैव तद्वक्ता परमो गुरुः ॥ ९२ ।

* अतिवेगेन इति (ख), (ग) (घ), (ङ) ।

† स गुरुः परमः स्मृत इति (ख) ।

‡ संसारपापविच्छेदकारकं मुनिवक्ता इति (ख) ।

§ योगोपायश्च वदति इति (ख) ।

॥ परमो मत इति (ग) ।

यः संसारार्णवं तर्तुमुद्योगं कुरुते नरः ।

शृणुयाच्च पुराणानि इति शास्त्रेषु निश्चितम् ॥ १०३ ॥

सर्वधर्माणि वक्ष्यन्ति* पुराणानि द्विजोत्तमाः† ।

तस्माद्विचक्षणैः‡ त्रैयस्तद्वक्ता परमोगुरुः ॥ १०४ ॥

वेदव्यासस्तु धर्मात्मा वेदशास्त्रविभागज्ञः ।

प्रोक्तवान्सर्वधर्माणि पुराणेषु महीपते ॥ १०५ ॥

तर्कय वादहेतुः स्याद्वीतिस्त्वैहिकसाधनम् ।

पुराणानि महाबुद्धे ब्रह्मसुत्र सुखाय वै§ ॥ १०६ ॥

यः शृणोति पुराणानि॥ सततं भक्तिसंयुतः ।

तस्य स्याद्विमला बुद्धिर्भूय धर्मपरायणा ॥ १०७ ॥

यः शृणोति पुराणानि भक्तिमान् प्रणतः सदा॥ ।

हरिभक्तिर्भवेत्तस्य समस्तगुणदायिनी ॥ १०८ ॥

पुराणश्रवणान्मृणां बुद्धिर्धर्मे प्रवर्तते ।

धर्मात्पापानि नश्यन्ति ज्ञानं॥ शुद्धञ्च लायते ॥ १०९ ॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां ये फलान्यभित्तिश्रवः ।

शृणुयुस्ते महात्मानः पुराणानि न सशयः ॥ ११० ॥

० सर्वधर्माणि रचयि इति (घ) ।

† पुराणेषु महीपते इति (ख) । अथ इति सार्धैकं श्लोकी नास्ति ।

‡ विचक्षणै इति (क), (ग) ।

§ सुखाय हि इति (ङ), (घ) ।

॥ महाबुद्धे इति (क) ।

॥ प्रणतः सदा इति (ग) ।

०० शान्तमिति (घ) ।

अहन्तु गौतमाख्येन मुनिना ब्रह्मवादिना ।
 श्रुतवान्सर्व्वधर्मांश्च गङ्गातीरे मनोरमे ॥ १११ ।
 पुराणशास्त्रकथनैस्तेन सम्बोधितो ह्यहम् ।
 कृतवान्सर्व्वधर्मांश्च तेनोक्तानखिलानहम् ॥ ११२ ।
 कदाचित्परमेशस्य पूजां कुर्व्वन्नहं सखे ।
 उपस्थितायाऽपि तस्मै प्रणामं न ह्यकारिषम् ॥ ११३ ।
 स तु शान्तो महाबुद्धिर्गौतमस्तेजसां निधिः ।
 मयोदितानि कर्माणि करोतीति मुदं ययौ ॥ ११४ ।
 स त्वर्चिती महादेवः शिवः सर्व्वजगद्गुरुः ।
 गुर्व्ववज्जाकृतं पापं राक्षसत्वे नियुक्तवान् ॥ ११५ ।
 ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि अवज्ञां कुरुते तु यः ॥ १ ।
 महत्सु तस्य नश्यन्ति श्रेयोऽपत्यधनक्रियाः ॥ ११६ ।
 शत्रूणां कुरुते यस्तु महतां सादरं नरः ।
 तस्य सम्पद्भवेत्साध्वी इति प्राहुर्विपश्चितः ॥ ११७ ।
 तेन पापेन दह्यामि अन्तश्चैव क्षुधाग्निना ॥ १ ।
 मोक्षं कदाऽहं यास्यामि न जाने नृपसत्तम ॥ ११८ ॥

० न ह्यकारयम् इति (ग) ।

† (ग) पुस्तके ज्ञानतोऽज्ञानतो वाप्यवज्ञां कुरुते तु य एव पाठोऽस्ति, ततश्च वन्द्यो भङ्गः । अज्ञानतो ज्ञानतो वाप्यवज्ञां कुरुते तु य एव कृते न कश्चिद्दोषः ।

‡ विषयश्चा इति (ग) ।

§ युतयेव क्षुधाग्निना इति (घ) ।

॥ मोक्षं कदाऽहं यासीतीति (क), (ग), कदा हि यास्यामीति (घ) ।

सूतस्योक्तिः* ।

एवं वदति विप्रेन्द्रा वटस्थेऽस्मिन्निशाचरे ।
 धर्मशास्त्रप्रसङ्गेन तयोः पापं क्षयं गतम् ॥ ११८ ।
 एतस्मिन्नन्तरे प्रातः कश्चिद्विप्रोऽतिधार्मिकः ।
 कलिङ्गदेशसम्भूतो नाम्ना गर्ग इति श्रुतः ॥ १२० ।
 वहन् गङ्गाजलं स्कन्धे सुवन्धिशेखरं प्रभुम् ।
 गायत्रामानि तस्यैव समायातीतिहर्षितः ॥ १२१ ।
 तमागतं मुनिं दृष्ट्वा पिशाची राक्षसौ च तौ ।
 प्राप्ता नः पारणेत्युक्ता भुजमुदयम्† तं ययुः ॥ १२२ ।
 तेन कीर्तितनामानि श्रुत्वा दूरे व्यवस्थिताः ।
 अशक्तास्तं दिजं गन्तुमिदमूचुद्य राक्षसाः ॥ १२३ ।
 राक्षसा जघुः‡ ।

अहो भद्र महाभाग नमस्तुभ्यं महात्मने§ ।
 नामस्मरणमाहात्म्याद्राक्षसा अपि दूरगाः ॥ १२४ ।
 अस्माभिर्भक्षिताः पूर्वं विप्राः कीटिसहस्रयः ।
 नामप्रावरणं विप्र रक्षति त्वां महाभयात्¶ ॥ १२५ ।
 नामश्रवणमात्रेण॥ राक्षसा अपि गोचराः ।

* एष पाठः (ग) पुस्तके नास्ति ।

† भुजावुदय इति (क), भुजावुदय इति (ग) ।

‡ एष पाठः (क), (ग) पुस्तकयोर्नास्ति ।

§ परात्मने इति (क), महात्मने इति (घ) ।

¶ एष श्लोक (क) पुस्तके नास्ति ।

॥ अरपमात्रेण इति (घ) ।

परां शान्तिं समापन्ना महिमाऽहोऽच्युतस्य कः ॥ १२६ ।

सर्व्वथा त्वं महाभाग रागादिरहितो द्विजः ।

गङ्गाजलाभिषेकेण पाह्यस्मात्* पातकीत्तमात् ॥ १२७ ।

हरिसेवापरो भूत्वा यद्यात्मानन्तु तारयेत् ।

स तारयेज्जगत्सर्व्वमिति शंसन्ति सूरयः ॥ १२८ ।

अघापहं हरेर्नाम घोरसंसारभेषजम् ।

आत्मनो लभते मुक्तिं तेनोपायेन पण्डितः† ॥ १२९ ।

लौहीडुपेन‡ प्रतरन्निमज्जत्युदके यथा ।

तथैवाकृतपुण्यास्तु तारयन्ति कथं परान्§ ॥ १३० ।

अहो चरित्रं महतां सर्व्वलोकसुखावहम् ।

यथाहि¶ सर्व्वजगतां ह्लादको वै कलानिधिः ॥ १३१ ।

पृथिव्यां यानि तीर्थानि पवित्राणि द्विजोत्तम॥ ।

तानि सर्वाणि गङ्गायाः कणस्याप्यसमानि वै ॥ १३२ ।

तुलसीदलसमिश्रमत्पं सर्घपमात्रकम् ।

गङ्गाजलं पुनात्येव कुलानामेकसप्ततिम्** ॥ १३३ ।

* पाह्यस्मामिति (ङ) ।

† आत्मनो लभते मुक्तिमिति (क), तेनोपायेन पण्डित इति (ग) । एतदर्थं (ख) पुस्तके नास्ति ।

‡ लौहीडुपेन इति (क) ।

§ परमिति (क) (ग) ।

¶ तथापीति (ग), तथाहोति (ख), (ङ) ।

॥ परामि जलदा नदा इति (क) ।

** एकविंशतिमिति (ख), (ग) ।

तस्माद्ब्रह्मन्महाभाग सर्वशास्त्रार्थकोविदः* ।
 गङ्गाजलप्रदानेन पाप्मन्मान् पापकर्म्मणः† ॥ १३४ ।
 इत्याख्यातं राक्षसैस्तैर्गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् ।
 निश्चयं विस्मयाविष्टो बभूव द्विजसत्तमः ॥ १३५ ।
 एषामपीदृशीः‡ भक्तिर्गङ्गायां लोकमातरि ।
 किमु ज्ञातप्रभावाणां महतां पुण्यशालिनाम् ॥ १३६ ।
 अथाऽसौ मनसा धर्म्मं निश्चित्य§ ब्राह्मणोत्तमः ।
 सर्वभूतहिते युक्तः प्राप्नोति॥ परमम्यदम् ॥ १३७ ।
 ततो विप्रः कृपाविष्टो गङ्गाजलमनुत्तमम् ।
 तुलसीदलसंमिश्रं तेषु रक्षःस्त्रसेचयत् ॥ १३८ ।
 राक्षसास्तेन सिक्तास्ते सर्पपोपमबिन्दुना ।
 विस्त्रय्य राक्षसं भावमभवन्देवतीपमाः ॥ १३९ ।
 ब्राह्मणी पुत्रयुक्ता सा सीमदत्तस्तथैव च ।
 कोटिसूर्यप्रतीकाशमापन्नो विबुधर्षभाः ॥ १४० ।
 यद्वचक्रगदाधारो हरिसारूप्यमागतौ ।
 सुवन्तो ब्राह्मणं सम्यग्जगन्तुर्हरिमन्दिरम् ॥ १४१ ।
 स तु कल्माषपादसु निजरूपं समागतः ।

• सर्वशास्त्रवेद्य रद इति (घ), (ङ) ।

† पापकर्म्मिण इति (छ) ।

‡ येषामपि इति (ज) ।

§ निश्चित्य इति (ग) ।

५ प्राप्नोतीति परम्यदमिति (घ) ।

परां शान्तिं समापन्ना महिमाऽहोऽप्युतस्य कः ॥ १२६ ।

सर्वथा त्वं महाभाग रागादिरहितो द्विजः ।

गङ्गाजलाभिषेकेण पाद्वस्त्रात्* पातकोत्तमात् ॥ १२७ ।

हरिसेवापरो भूत्वा यथात्मानन्तु तारयेत् ।

स तारयेज्जगत्सर्वमिति शंसन्ति सूरयः ॥ १२८ ।

अघापहं हरेर्नाम घोरसंसारभेषजम् ।

आत्मनो लभते मुक्तिं तेनोपायेन पण्डितः† ॥ १२९ ।

लौहोडुपेन‡ प्रतरन्निमज्जत्युदके यथा ।

तथैवाकृतपुण्यास्तु तारयन्ति कथं परान्§ ॥ १३० ।

अहो चरित्रं महतां सर्व्वलोकसुखावहम् ।

यथाहिणं सर्व्वजगतां ह्लादको वै कलानिधिः ॥ १३१ ।

पृथिव्यां यानि तीर्थानि पवित्राणि द्विजोत्तम॥ ।

तानि सर्वाणि गङ्गायाः कणस्याप्यसमानि वै ॥ १३२ ।

तुलसीदलसंमिश्रमल्पं सर्पपमात्रकम् ।

गङ्गाजलं पुनात्येव कुलानामेकसप्ततिम्** ॥ १३३ ।

* पाद्वस्त्रानिति (ड) ।

† आत्मानं लभते मुक्तिमिति (क), केनोपायेन पण्डित इति (ग) । एतदर्थं (ख)
पुनरुक्ते शान्ति ।

‡ महीडुपेन इति (क) ।

§ परमिति (क), (ग) ।

॥ तथापीति (ग), तथाहोति (ख), (रु) ।

॥ सर्पविषमलदा मदा इति (क) ।

** एकविंशतिमिति (ख), (ग) ।

तस्माद्वज्रमहाभाग सर्वशास्त्रार्थकोविदः* ।
 गङ्गाजलप्रदानेन पाह्यस्नान् पापकर्म्मणः† ॥ १३४ ।
 इत्याख्यातं राक्षसैस्तेर्गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् ।
 निश्चयं विज्जयाविष्टो बभूव द्विजसत्तमः ॥ १३५ ।
 एषामपीदृशीः‡ भक्तिर्गङ्गायां लोकमातरि ।
 किमु ज्ञातप्रभावाणां महतां पुण्यशालिनाम् ॥ १३६ ।
 अथाऽसौ मनसा धर्म्मं निश्चित्य§ ब्राह्मणीत्तमः ।
 सर्वभूतहिते युक्तः प्राप्नोति॥ परमम्पदम् ॥ १३७ ।
 ततो विप्रः कृपाविष्टो गङ्गाजलमनुत्तमम् ।
 तुलसीदलसंमिश्रं तेषु रक्षःस्वसेचयत् ॥ १३८ ।
 राक्षसास्तेन सिक्तास्ते सर्पपोषमविन्दुना ।
 विस्मज्य राक्षसं भावमभवन्देवतोपमाः ॥ १३९ ।
 ब्राह्मणी पुत्रयुक्ता सा सोमदत्तस्तथैव च ।
 कीटिसूर्यप्रतीकाशमापन्नौ विबुधर्षभाः ॥ १४० ।
 शङ्खचक्रगदाधारो हरिसारूप्यमागतौ ।
 सुवन्तौ ब्राह्मणं सम्यग्जग्मतुर्हरिमन्दिरम् ॥ १४१ ।
 स तु कल्पापपादस्तु निजरूपं समागतः ।

* सर्वशास्त्रविश्वरूप इति (घ), (ङ) ।

† पापकर्म्मणः इति (ख)

‡ येषामपि इति (ङ)

§ निश्चयः इति (ग) ।

॥ प्राप्नोतीति परम्पदमिति (घ) ।

ततोऽपि मनसा चिन्तां महतीमाप्तवांस्तदा ॥ १४२ ।
 तस्मिन्नाजनि दुःखार्त्तं गूढरूपा सरस्वती ।
 धर्ममूलं महावाक्यं बभाषे विप्रसत्तमाः ॥ १४३ ।
 भो भो राजन्महाभाग न दुःखं गन्तुमर्हसि ।
 तवाऽपि राज्यभोगान्ते महच्छ्रेयो भविष्यति ॥ १४४ ।
 सत्कर्मधूतपापा ये हरिभक्तिपरायणाः ।
 प्रयान्ति नाऽत्र सन्देहस्तद्विष्णोः परमम्पदम् ॥ १४५ ।
 सर्वभूतदयायुक्ताः श्रुतिमार्गप्रवर्त्तिनः ।
 प्रयान्ति परमं स्थानं गुरुपूजापरायणाः* ॥ १४६ ।
 इतीरितं समाकर्ण्य सीदासी नृपसत्तमः† ।
 मनसा निर्वृतिं प्राप्य सस्मार च गुरोर्वचः‡ ॥ १४७ ।
 सुयन् गङ्गाञ्च तं विप्रं विस्मेश्चाऽतिहर्षितः ।
 पूर्व्ववृत्तन्तु विप्राय सर्व्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ १४८ ।
 ततो नृपस्तं कालिङ्गं प्रणम्य विधिवद्विजाः§ ।
 नामानि व्याहरन्विष्णोः सद्यो वाराणसीं ययौ ॥ १४९ ।
 आगत्य गङ्गां परमासान्दृष्ट्वा विश्वेश्वरं विभुम्॥

* गुरुभक्तिपरायणा इति (घ) । (ङ) पुष्पकं इति पत्रं नृपसत्तमाचेति पाठो वर्त्तते ।

† सुनिमग्नमा इति (घ) । भारत्या नृपसत्तम इति (ङ) ।

‡ गुरोर्वचमिति (ग) ।

§ द्विजमिति (घ), (ग) ।

॥ अथ कल्याणपादसु दश विंशत्यंशं प्रथममिति (घ) । तत्र (१५९) टीको नास्ति ।
 इत्युक्ति (घ) ।

परां निर्वृतिमाप्नुः स्वकं राज्यमवाप्तवान् ॥ १५० ।
 अभिषिक्तो वशिष्ठेन भुक्ता भोगान्ननोरमान् ।
 सर्व्यां महीच्च संरक्ष्य ततो निर्वृतिमाप्तवान् ॥ १५१ ।
 । सूत उवाच ।

तस्माच्छृणुष्वं विप्रेन्द्रा गङ्गाया महिमीक्षितम् ।
 ब्रह्मविष्णुशिवैर्वाऽपि पारं गन्तुं न शक्यते ॥ १५२ ।
 यन्नामश्रवणादेव* महापातककोटिभिः ।
 विमुक्तो ब्रह्मसदनं नरो याति न संशयः ॥ १५३ ।
 गङ्गा गङ्गेति यन्नाम सकृदुच्चार्यते† यदा ।
 तदैव पापनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ १५४ ।
 ये पठन्तीममध्यायं भक्त्या शृण्वन्ति ये नराः ।
 गङ्गास्नानफलं पुण्यं भूयात्तेषां न संशयः‡ ॥ १५५ ।

इति श्रीवैष्णवपुराणे नवमीऽध्यायः ।

* यन्नामश्रवणादेव इति (घ) ।

† सकृदुच्चार्यते यदा इति (ख), सकृदुच्यते यदा इति (ग) ।

‡ (१५४) (१५५) एतेौ द्वौकौ (क) पुलके न भ ।

अथ दशमोऽध्यायः ।

कृपय ऊचुः ।

विष्णुपादार्घ्यसम्भूता येयं गङ्गेति गीयते* ।

मुनिभिस्तन्महाभाग सूत नो वक्तुमर्हसि ॥ १ ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृपयः सर्व्वे विष्णुध्यानपरायणाः ।

गीतं सनत्कुमाराय नारदेन महात्मना ॥ २ ।

उपाख्यानं महापुण्यं वदतां शृण्वतां तथा ।

सर्व्वपापप्रथमनमपवर्गफलप्रदम् ॥ ३ ।

आसीदिन्द्रादिदेवानां जनकः कश्यपो द्विजः ।

दत्तात्मजे तस्य भार्य्ये दितिश्चादितिरेव च ॥ ४ ।

अदितिद्वमाता सा† दैत्यानां जननी दितिः‡ ।

तेऽपि देवासुराः सर्व्वे परस्परजयैषिणः ॥ ५ ।

प्रह्लादात्मजपुत्रस्तु श्रीमान्वैरोचनी बली ।

बलिर्नाम§ राक्षसेन्द्रो बुभुजे¶ पृथिवीमिमाम् ॥ ६ ।

बलेन महता युक्तो बलिर्वैरोचनोऽसुरः ।

* कीर्यते इति (घ) । (ख) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

† अदितिदेवतामाता इति (ग) ।

‡ दैत्यानां दितिरेव च इति (ख) ।

§ बलिर्नाम चासुरेन्द्र इति (ङ) ।

¶ बुभुजे पृथिवीमिमामिति आद्ये, बुभुजे पृथिवीमिमामिति साध ।

विजित्य वसुधामेतांः स्वर्गञ्जेतुश्मनो दधे ॥ ७ ।

गजाय यस्याऽयुतकोटिसचा-

स्तायन्त एवाश्वरथा मुनीन्द्राः ।

गजे गजे पञ्चशती पदातिः ॥

किं वर्ण्यते तस्य बलेः प्रशस्तिः ॥ ८ ।

अमात्यकोटिप्रवरावमात्मी

कुम्भाण्डनामाऽप्यथ कूपकर्णः ।

पिता समः शास्त्रपराक्रमाभ्यां

वाणो बलेः पुत्रशताप्रजोऽभूत् ॥ ९ ।

बलिः सुराञ्जेतुमनाः प्रमत्तः

सैन्येन युक्तो महता प्रतस्ये ।

ध्वजातपत्रैर्गगनाभ्युरागे

स्तरङ्गविद्युत्स्मरणं प्रकुर्वन् ॥ १० ।

अवाप्य हवाऽरिपुरं सुरारी

रुरोध दैत्यैर्मृगराजगाढैः ।

सुराय युधाय पुरात्तदैव

विनिर्ययुर्व्यक्तरादयध ॥ ११ ।

ततः प्रवृत्ते युधं धीर्गोर्वाणरत्नसाम् ।

कल्पान्तमेघनिर्घोषडिण्डिमध्वानयिभ्रमम्* ॥ १२ ।
 सुसुप्तुः शरजालानि राक्षसा देवतागणे ।
 देवाश्च राक्षसाऽनीके संग्रामेऽत्यन्तदारुणे ॥ १३ ।
 जहि जह्यसुरं भिन्धि भिन्धि दारय दारय ।
 वध्यतामिति विप्रेन्द्रा महान् घोषः समुद्गतः ॥ १४ ।
 सुरदुन्दुभिनादैश्च सिंहनादैश्च रक्षसाम् ।
 फीकारैश्च† रथानाञ्च वाणटङ्कारनिस्वनैः ॥
 अश्वानां क्लेपितैश्चैव गजानां वृहितैस्तथा ।
 टङ्कारैर्धनुषाञ्चैव लोकः शब्दमयोऽभवत् ॥ १५ । १६ ।
 सुरासुरविनिर्मुक्तवाणनिष्पेपजानलम् ।
 अकालप्रलयं मेने निरीक्ष्य सकलं जगत् ॥ १७ ।
 बभौ सा राक्षसी सेना स्फुरच्छस्त्रीघधारिणी ।
 चलद्वियुन्निभा रात्रिच्छादिता जलदैरिव ॥ १८ ।
 तस्मिन्युद्धे महाघोरे गिरीन् क्षिप्तान्सुरारिभिः ।
 नाराचैर्दूर्णयामास मघवान्मेघनिस्वनः ॥ १९ ।
 केचित्सन्ताडयामासुर्नागैर्नागाव्रथैरथान् ।
 अश्वैरश्वांश्च केचिच्च दण्डान्दण्डैश्च केचन‡ ॥ २० ।
 परिघैस्ताडिताः केचित्पेतुः शीणितकर्हमे ।

* समुभ्रममिति (ग) ।

† फीकारैश्च इति (ख), (ग) ।

‡ गदादण्डेभ्यः केचन इति (घ) ।

समुत्क्रान्तास्ततः^१ केचिद्विमानानि समाश्रिताः ॥ २१ ॥

राक्षसा निहता देवैर्यै त एव तदैव हि ।

देवभावं समुत्पन्ना असुरान्समुपाद्रवन् ॥ २२ ॥

अथ ते राक्षसाः सर्वे तादृमानाः सुरैर्भृशम् ।

सर्व एव समाजघ्नुः शस्त्रैर्वहुविधैः सुरान् ॥ २३ ॥

दृघणैर्भिन्दिपालैश्च खड्गैः परशुतोमरैः ।

परिघैश्छुरिकाभिश्च दण्डैश्चैव महुभिः^२ ॥ २४ ॥

मुपलैरङ्गुशैश्चैव लाङ्गलैः पट्टिगैस्तथा ।

शक्यपलमतघ्नोभिः प्रासादोदण्डमुष्टिभिः ॥ २५ ॥

शूलैः कुठारैः पागैश्च क्षुद्रायष्टिहृच्छरैः^३ ।

अयोमुखैश्च तुण्डैश्च चक्रदण्डैर्भयङ्करैः ॥ २६ ॥

क्षुद्रपट्टिशनाराचैः क्षेपणीयास्त्रमकुलैः ।

रथाश्वनागपादातसङ्कुलो वहधे रणः ॥ २७ ॥

देवाश्च विविधास्त्राणि राक्षसेभ्यः समाक्षिपन् ।

एवमद्भ्यस्तस्मात्तु युद्धमासीत्पदारुणम् ॥ २८ ॥

अथो रघोर्वले हृते पराभूता दिवौकसः ।

सुरलोकं परित्यज्य भीताः सर्वे^४ प्रदुद्रुवुः ॥ २९ ॥

१. समुत्क्रान्तास्ततः इति (घ) ।

२. महुभिः इति (घ) ।

३. एतदण्डे (ग) पुस्तके नास्ति । यत्र परपदादेशे क्षुद्रायष्टिपरश्वरैरिति (घ) ।

क्षुद्रायष्टिहृच्छरैरिति (घ) ।

४. (घ) पुस्तके (२१) (२५) (२६) श्लोका न सन्ति ।

५. सर्वे भीता इति (घ), (ङ) ।

देवाः स्वर्गं परित्यज्य रक्षोभिः परिशङ्किताः ।
 नररूपपरिच्छन्नाः विचेरुरवनीतले ॥ ३० ॥
 वैरोचनिस्त्रिभुवनं नारायणपरायणः ।
 बुभुजेऽव्याहृतैश्वर्यं प्रवृद्धग्रीर्महावजः ॥ ३१ ॥
 इयाज यज्ञैर्देत्येन्द्रो विष्णुप्रीणनतत्परः ।
 इन्द्रत्वञ्चाकरोल्लोके दिक्पालत्वन्तथैव च ॥ ३२ ॥
 देवानां प्रीणनार्थाय येन क्रियन्ते द्विजैर्मखाः ।
 तेषु यज्ञेषु सर्वेषु हविर्भुङ्क्ते स राक्षसः ॥ ३३ ॥
 अदितिः स्वात्मजान्वीक्ष्य देवमाताऽतिदुःखिता ।
 वृथापुत्राऽहमस्मीति जगाम हिमवद्गिरिम् ॥ ३४ ॥
 शक्रस्यैश्वर्यमिच्छन्ती दैत्यानाञ्च पराजयम् ।
 हरिध्यानपरा भूत्वा तपस्तेपेऽतिदुश्चरम् ॥ ३५ ॥
 कश्चित्कालं समासीना तिष्ठन्ती च ततः परम् ।
 पादेनैकेन तिष्ठन्ती ततः पादाग्रमात्रतः ॥ ३६ ॥
 कश्चित्कालं फलाहारा ततः शीर्णदलाशना ।
 ततोऽकमरुहत्तिर्निराहारा क्रमादिति ॥ ३७ ॥
 सखिदानन्दसन्दीहं ध्यायन्त्यात्मानमात्मना ।

* नररूपपरिनिर्भिन्ना इति (ग) ।

† ये इति (ख), (ग) (घ) ।

‡ अतिदुश्चरमिति (ख) ।

§ ततः सदृश इति साधु ।

॥ निराहारा क्रमादिना इति (घ) ।

दिव्याब्जानां सहस्रं सा तपस्त्रिपेऽतिदुश्चरम्* ॥ ३८ ।

उदन्तमेतं श्रुत्वा तु राक्षसा मायिनो दितिम् ।

देवतारूपमास्थाय संप्रोक्षुर्वसिनोदिताः ॥ ३९ ।

किमर्थं तप्यते† मातः शरीरमतिशोपितम् ।

यदि जानन्ति रक्षांसि महद्दुःखं भविष्यति ॥ ४० ।

त्वज्जदं दुःखबहुलं कायशोषणकारणम् ।

प्रयाससाध्यं सुकृतं न प्रशंसन्ति पण्डिताः ॥ ४१ ।

शरीरं यत्नतो रक्ष्यं धर्मसाधनतत्परैः ।

ये शरीरमुपेक्षन्ते ते स्युरात्मविघातिनः ॥ ४२ ।

तत्तावत्तिष्ठतु शुभे पुत्रानस्मान्न खेदय ।

मात्रा हीना जना मातर्मृता एव न संग्रयः ॥ ४३ ।

यस्य माता गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी ।

अरक्ष्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ४४ ।

खगा वा पशवो वाऽपि पन्नगा वा महीरुहाः ।

न लभन्ते सुखं किञ्चिन्मात्रा हीना मृतीपमाः ॥ ४५ ।

दरिद्रो वाऽपि रोगी वा देगान्तरगतोऽपि वा ।

मातुर्दर्शनमात्रेण लभन्ते परमं सुखम् ॥ ४६ ।

अन्ने वा सलिले वाऽपि धनादौ वा प्रियासु च ।

कदाचिद्विमुखो वाऽपि जनी मातरि कोऽपि न ॥ ४७ ।

यस्य माता गृहे नास्ति पुत्रा धर्मपरायणाः ।

* अतिदुश्चरमिति (घ) । सुदुश्चरमिति (घ) ।

† तप्यते इति (घ) ।

साध्वी च स्त्री पतिप्राणा यातव्यं तेन वै वनम् ॥ ४८ ।

धर्माय नारायणभक्तिहीना

धनञ्च सम्भोगविबर्जितञ्च ।

गृहञ्च भार्यातनयैर्विहीनं

वथा तथा माद्विहीनमर्थः† ॥ ४९ ।

तस्माद्देवि परित्राहि दुःखार्त्तानामजांस्तव ।

इत्युक्त्वाऽप्यदितिदैत्यैर्न चचाल समाधितः ॥ ५० ।

एवमुक्त्वाऽसुराः सर्वे परध्यानपरायणाम् ।

निरीक्ष्य क्रोधितास्ते तु हन्तुं चक्रुर्मनीरथम् ॥ ५१ ।

कल्पान्तमेघनिर्घोषाः क्रोधसंरक्तलोचनाः ।

दंष्ट्राग्रैरसृजन्वङ्गिं दग्धुं तत्काननं क्षणात् ॥ ५२ ।

अदहत्काननं सोऽग्निः शतयोजनमायतम् ॥

तेनैव राक्षसा दग्धा सा न जानाति किञ्चन ॥ ५३ ।

सैकाऽवशिष्टा जननी सुराणां

तेनाऽनलेनाच्युतसक्तचित्ता ।

संरक्षिता विष्णुसुदर्शनेन

नारायणध्यानपरायणा सा ॥ ५४ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे दशमोऽध्यायः ।

—:—

• गमय्य तेन वै वनमिति (घ) ।

† माद्विहीनमर्थ इति (ग) ।

‡ विस्मृतमिति (ग) ।

अथ एकादशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

अहो चित्रमिदं प्रोक्तमस्माकं सूत यत्त्वया ।
स वज्रिरदितिं त्यक्त्वा कथं तानदहच्छणात् ॥ १ ॥
यदादितेर्महासत्त्वं त्वमव्याचर्यकारणम्* ।
परोपदेशनिरताः† सज्जना हि मुनीश्वराः ॥ २ ॥

सूत उवाच ।

विप्राः शृणुष्वं माहात्म्यं हरिभक्तिरतात्मनाम् ।
हरिध्यानपराणाञ्च कः समर्थः‡ प्रवाधितुम् ॥ ३ ॥
हरिभक्तिपरो यत्र तत्र ब्रह्मा हरिः शिवः ।
तत्र देवाश्च सिद्धाश्च नित्यं तिष्ठन्ति सत्तमाः ॥ ४ ॥
हरिरास्ते महाभागा हृदये शान्तचेतसान् ।
हरिनामरतानाञ्च§ किमु ध्यानरतात्मनाम् ॥ ५ ॥
शिवपूजापरो वापि हरिपूजापरोऽपि वा ।
यत्र तिष्ठति तत्रैव लक्ष्मीः सर्व्वाश्च देवताः ॥ ६ ॥
यत्र पूजापरो विष्णोस्तत्र विघ्नो न बाधते ।
राजाऽपि तस्करो वाऽपि व्याधयश्च न सन्ति हि ॥ ७ ॥

* एतदहं (क) पुस्तके नास्ति ।

† परोपकारनिरता इति (ग) ।

‡ क शक्त इति (क) ।

§ हरिनामपरायाश्चेति (क), (ग) । (क) पुस्तकेऽत्र परं चत्वारं श्लोका न सन्ति ।

प्रेताः पिशाचाः कुष्माण्डा ग्रहा बालग्रहास्तथा ।
 डाकिन्यो राक्षसाश्चैव न बाधन्तेऽच्युतार्चकम् ॥ ८ ।
 परपीडारता ये च भूतवेतालकादयः ।
 नश्यन्ति* यत्र सद्भक्तो हरिलिङ्गार्चने रतः ॥ ९ ।
 जितेन्द्रियः सर्व्वहितो मृदुर्विष्णुर्चने रतः ।
 यत्र तिष्ठति तत्रैव सभार्य्याश्चैव देवताः ॥ १० ।
 निमिष निमिषार्धं वा यत्र तिष्ठन्ति योगिनः ।
 तत्रैव सर्व्वतीर्थानि तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ॥ ११ ।
 यन्नामीच्चारणादेव सर्व्वं नश्यन्त्युपद्रवाः ।
 स्तोत्रैर्वा अर्हणैर्वा किमु ध्यानेन कथ्यते ॥ १२ ।
 तस्मान्न बाधते चाग्निर्देव्या चान्ये च सत्तमाः ।
 नश्यन्ति सर्व्वदुःखानि हरिस्मरणमाचतः ॥ १३ ।
 ततः प्रसन्नवदनः पद्मपत्रायतेक्षणः ।
 प्रादुरासीत्कमीपेऽस्याः शङ्खचक्रादिभृद्गरिः ॥ १४ ।
 ईषडासस्फुरद्दन्तप्रभाभासितदिङ्मुखः† ।
 मृशन् करेण पुण्येन ग्राह कश्चपवन्नभाम् ॥ १५ ।

श्रीभगवानुवाच ।

देवमातः प्रसन्नोऽस्मि तपसाराधितस्त्वया ।
 धिरं शान्तासि भद्रं ते भविष्यति न संशयः ॥ १६ ।
 वरं वरय दास्यामि यत्ते मनसि वसति ।

० न भवति इति (घ) ।

† शङ्खचक्रादिविमुख इति (घ) ।

मा भैर्भद्रे महाभागे ध्रुवं येयो भविष्यति ॥ १७ ।

इत्युक्ता देवमाता सा देवदेवेन चक्षिणा ।

तुष्टाव प्रणिपत्यैनं सर्व्वलोकसुखावहम् ॥ १८ ।

अदितिरुवाच ।

नमस्ते देवदेवेश सर्व्वव्यापिञ्जनाईन ।

सत्त्वादिगुणभेदेन लोकव्यापारकारण ॥ १९ ।

नमस्ते बहुरूपाय नीरूपाय महात्मने* ।

सर्व्वैकरूपरूपाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥ २० ।

नमस्ते लोकनाथाय परमज्ञानरूपिणे ।

सद्भक्तजनवात्सल्यशीलिने मङ्गलात्मने ॥ २१ ।

यस्यावताररूपाणि अर्चयन्ति सुनीश्वरा ।

तमादिदेवं पुरुषं नमामीष्टार्थसिद्धये ॥ २२ ।

यत्र जानन्ति सुनयो यत्र जानन्ति सूरयः ।

तं नमामि जगद्देतुं मायिनन्तममायिनम् ॥ २३ ।

यस्याऽवलोकनं† चित्रं मायोपद्रवकारणम्‡ ।

जगद्रूपं जगद्देतुं तं वन्दे सर्व्ववन्दितम् ॥ २४ ।

यत्पादाङ्गुजकिञ्चल्कसेवारञ्जितमस्तुकाः ।

अवापुः परमां सिद्धिं तं वन्दे पद्मजापतिम्§ ॥ २५ ।

* विश्वे परमात्मने इति (क) ।

† तस्यावभोक्षमिति (घ) ।

‡ मायोपद्रवकारणमिति (ङ) ।

§ पद्मजापतिमिति (क), (ग), (ङ) ।

श्रुतयोऽपि* न जानन्ति महिमानन्तु यदरेः ।
 अत्यासक्तश्च† भक्तानां तं वन्दे भक्तिसङ्गिनम् ॥ २६ ।
 देवो यस्यक्तसङ्गानां शान्तानां करुणार्णवः ।
 करोति ह्यात्मनः सङ्गं तं वन्दे सङ्गवर्जितम् ॥ २७ ।
 यज्ञेश्वरं यज्ञभुजं यज्ञकर्मसु निष्ठितम् ।
 नमामि यज्ञफलदं यज्ञकर्मप्रबोधकम्‡ ॥ २८ ।
 अजामिलोऽपि पापात्मा यन्नामोच्चारणोद्धृतः§ ।
 प्राप्तवान्परमं धाम तं वन्दे लोकसाक्षिणम्॥ २९ ।
 हरिरूपी महादेवः शिवरूपी जनार्दनः ।
 इति लोकस्य ते नाथ नताऽस्मि जगतां गुरुम्॥ ३० ।
 ब्रह्माद्या अपि ये देवा यन्मायापाशयन्त्रिताः ।
 न जानन्ति परं भावं तं वन्दे सर्वनायकम् ॥ ३१ ।
 हृत्पद्मनिलयोऽज्ञाना॥॥॥ दूरस्थ इव†† भाति यः ।
 प्रमाणाऽतीतसङ्गावं तं वन्दे ज्ञानसाक्षिणम् ॥ ३२ ।
 यन्मुखाद्वाङ्मणो जातो बाहुभ्यां क्षत्रियोऽजनि ।

* सूरयोऽपि इति (क), (घ) ।

† अत्यासक्तश्च इति (क), अत्यासक्तश्च इति (घ), (ङ) ।

‡ (क) पुस्तके शोकसेतस्य पूर्वाह्णे नास्ति । यज्ञकर्मविबोधकमिति (ङ) ।

§ यन्नामोच्चारणगत इति (घ) ।

॥ सङ्गवर्जितमिति (ग) ।

॥ तं नताऽस्मि जगद्गुरुमिति (क), (ग) ।

०० हृत्पद्मनिलयो ज्ञानमिति (ग) ।

†† इति इति (घ) ।

तथैव चोरुतो वैश्वः पद्भ्यां शूद्रोऽप्यजायतः ॥ ३३ ॥

मनसयन्द्रमा जातो जातः सूर्यश्च चक्षुषः ।

सुखादग्निरधेन्द्रश्च^१ श्रीवाहायुरजायतः^२ ॥ ३४ ॥

ऋग्यजुःसामरूपाय सप्तस्वरगतात्मने^३ ।

पङ्कजरूपिणे तुभ्यं भूयो भूयो नमो नमः ॥ ३५ ॥

त्वमिन्द्रः परमः सोमस्त्वमीयानस्त्वमन्तकः^४ ।

त्वमग्निर्वरुणश्चैव निर्ऋतिस्त्वं दिवाकरः ॥ ३६ ॥

देवाश्च स्थावराश्चैव पिशादाश्चैव राक्षसाः ।

गिरयः सिद्वगन्धर्वास्तथा भूमिश्च सागराः ॥ ३७ ॥

त्वमेव जगतामीशो यस्मान्नास्ति परात्परः^५ ॥

यद्रूपमखिलं देव तस्मान्नित्यं नमोऽस्तु ते ॥ ३८ ॥

अनाथनाथ सर्वज्ञः^६ भूतादिर्वेदविग्रहः^७ ॥

रक्षोभिर्वाधितान् पुत्रान्मम चाहि जनार्दन ॥ ३९ ॥

इति सुत्वा देवधात्री देवं नत्वा पुनः पुनः ।

उवाच प्रान्जलिभूत्वा हृषीगुचास्तितस्तनी ॥ ४० ॥

* चक्षुषजायत इति (क), अजायत इति (ग), अजायत इति (ङ) ।

† सुखादिन्द्रश्च वज्रिण इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ श्रीवाहायुरजायत इति (क), (ङ), प्राचेभ्य इति साधु ।

§ सप्तस्वर्गात्मने नम इति (क) ।

॥ एतदहं (ग) पुनश्च नास्ति ।

|| स्वतो नास्ति परात्पर इति (ग) ।

●● अनाथनाथ सर्वज्ञ इति (क) ।

†† देवविग्रह इति (घ) ।

अदितिरुवाच ।

अनुग्रहोऽस्मि देवेश यदि सर्वोदिकारण ।
 अकण्टकां श्रियं देहि मत्सुतानां दिवौकसाम् ॥ ४१ ।
 अन्तर्यामिञ्चगद्रूप सर्व्वेण परमेश्वर ।
 अन्नातं किं त्वया देव किं मां मोहयसि प्रभो ॥ ४२ ॥
 तथापि तव वक्ष्यामि यन्मे मनसि रोचते ।
 वृथापुत्राऽस्मि देवेश रक्षोभिः परिपीडिता ॥ ४३ ।
 तान्न हिंसितुमिच्छामि मत्सुता दितिजा यतः† ।
 तानहत्वा श्रियं देहि मत्सुतायेति‡ चाम्रवीत् ॥ ४४ ।
 इत्युक्तो देवदेवेशः पुनः प्रीतिसुपागतः ।
 उवाच हर्षयन्साध्वीं समालिङ्ग्य महोत्सवात्§ ॥ ४५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्रीतोऽस्मि देवि भद्रन्ते भविष्यामि सुतस्तव ।
 यतः॥ सपत्नीपुत्रेषु अपि वात्सल्यशालिनी ॥ ४६ ।
 त्वया तु यत्कृतं स्तोत्रं पठन्ति भुवि ये नराः॥ ।
 तेषां पुत्रा धनं सम्पन्नं ह्रीयन्ते कदाचन ॥ ४७ ॥

* (ख) पुनर्न प्रथमतो वाचत्वारिंशच्छ्लोका न सन्ति ।

† दितिजादय इति (क), दितिजातय-इति (ग), (ङ) ।

‡ मत्सुतायेतीति (ख), तथावाञ्छीकादगन्तर मृत उवाच इति पाठो वर्तते ।

§ महोत्सवागिति (ख), (ङ) ।

॥ यथा इति (ग) ।

॥ मानवा इति (क), (ग) । पठिष्यन्ति च मानवा इति (ख) ।

आत्मजे वाऽन्यपुत्रे वा यः समत्वेन वर्त्तते ।

न तस्य पुत्र्योकः स्यादित्याह भगवान् हरिः ॥ ४८ ।

अदितिरुवाच ।

नाहं वीरुं^० चमा देव त्वामाद्यं पुरुषोत्तमम्[†] ।

ब्रह्माण्डकोटिसाहस्रं रोम्णि रोम्णि तवाऽव्ययकं[‡] ॥ ४९ ।

यस्य भावं न जानन्ति श्रुतयः सर्वदेवताः ।

तमहं देवदेवेशं धारयामि कथं प्रभो ॥ ५० ।

अणोरणीयांसमजं परात्परतरं विभुम्[§] ।

धारयामि कथं देव त्वामहं पुरुषोत्तमम्[¶] ॥ ५१ ।

महापातकयुक्तोऽपि यन्नामस्मृतिमात्रतः^{||} ।

प्रयाति मुक्तिं देवेश तं कथं धारयाम्यहम् ॥ ५२ ।

सूत उवाच ।

तयोक्तं वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः ।

दत्त्वाऽभयं देवमातुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५३ ।

सत्यमुक्तं महाभागे त्वया नास्त्यत्र संशयः ।

० वीरुमिति (ग) ।

† पुरुषं प्रभुमिति (ग) ।

‡ तवाऽव्यय इति (क) । एतदर्थे (छ), (ग) पुस्तकयो एव पठितं “ब्रह्माण्डकोटि-
साहस्रं रोम्णि रोम्णि तवाऽव्यय ।”

§ प्रभुमिति (क), (घ) ।

¶ पुरुषोत्तम इति (क) । तत्र (१०) श्रीको नास्ति ।

|| यन्नामोपासनात् इति (क) ।

तथापि तव वक्ष्यामि* गुह्याद्गुह्यतरं शुभे ॥ ५४ ।
 रागद्वेषविहीना ये मद्भक्ता मत्परायणाः ।
 वहन्ति सततं ते मां गतासूया अदान्धिकाः † ॥ ५५ ।
 परीपतापविमुखाः शिवार्चनपरायणाः ।
 भक्त्याश्रयणासक्ता वहन्ति सततं हि माम् ॥ ५६ ।
 पतिव्रताः पतिप्राणाः पतिभक्तिपरायणाः ‡ ॥
 वहन्ति सततं बाले स्त्रियोऽपि त्यक्तमत्सराः ॥ ५७ ॥
 मातापित्रोश्च शूद्रपूगुरुभक्तोऽतिथिप्रियः ।
 हितकृद्वाङ्मणानां यः स मां वहति सर्वदा ॥ ५८ ॥
 सक्त्याश्रयणे सक्तो यतिशूद्रपूरेव च § ॥
 स्वायमाचारनिरतः स मां वहति सर्वदा ॥ ५९ ॥
 पुण्यतीर्थरता नित्यं सत्सङ्गनिरताः सदा ।
 लोकानुग्रहशीलाश्च वहन्ति सततं हि माम् § ॥ ६० ॥
 परीपकारनिरताः परद्रव्यपराश्रुखाः ।
 नपुंसकाः परस्त्रीषु वहन्ति सततं हि माम् ॥ ६१ ॥
 तुल्यसुपासनरताः सदा नामपरायणाः ।
 गौरक्षणपरा ‖ ये च वहन्ति सततं हि माम् ॥ ६२ ॥

* तथापि शूद्र वक्ष्यामि इति (क), (ख), (ग) ।

† पतिभक्तिसमन्विता इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ पद्मपद्मे च इति (क) । एव श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ एतच्छ्लोकपूर्वार्धे (ख) पुस्तके नास्ति ।

॥ गौरक्ष्यरता इति (घ), (ङ) ।

प्रतिग्रहविहीना ये परार्थविमुखास्तथा ॥
 अत्रोदकप्रदातारो वहन्ति सततं हि माम् ॥ ६३ ॥
 त्वं हि देवि पतिप्राणा साध्वी भूतहिते रता ।
 संप्राप्य पुत्रभावं ते नागयाम्यरिसङ्कुलम् ॥ ६४ ॥
 इत्युक्त्वा देवदेवेभ्यः अदितिं देवमातरम् ।
 दत्त्वा कण्ठगतं मालामभयञ्च तिरोदधेः ॥ ६५ ॥
 साऽपि तं तुष्टमनसाऽ देवसूर्दचनन्दिनी ।
 प्रणम्य कमलाकान्तं पुनः स्वस्थानमन्वगात् ॥ ६६ ॥
 ततो दितिर्दचसुताऽ प्रथिता लोकवन्दिता ।
 असूत समये पुत्रं सर्वलोकत्रियोज्ज्वलम् ॥ ६७ ॥
 ग्रहचक्रधरं शान्तं चन्द्रमण्डलमध्यगम् ।
 सुधाकलसदध्यन्नकरं वामनसंज्ञितम् ॥ ६८ ॥
 सहस्रादित्यसङ्घामं व्याकीपकमलेषणम् ।
 सर्वाभरणसंयुक्तं पीताम्बरधरं हरिम् ।
 सुत्यं मुनिगणैर्युक्तं सर्वलोकैकनायकम् ॥ ६९ ॥
 आविर्भूतं हरिं ज्ञात्वा कश्यपि हर्षसंभ्रमः ।
 प्रणम्य प्राञ्जलिर्भूत्वा स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ ७० ॥

० पराग्रविमुखाश्च ये इति (ख), (घ), (ङ) ।

† सर्वभूतहिते रता इति (ग) ।

‡ (ख) पुत्रके एतस्मात् पुत्रे भूत उवाच इति पाठो वर्धते ।

§ सापि समुष्टमनसा इति (क), (ख) ।

॥ देवमाता इति (क), प्रतीता इति (ङ) ।

कश्यप उवाच ।

नमो नमस्तेऽखिलकारणाय
 नमो नमस्तेऽखिलपालकायः ।
 नमो नमस्तेऽखिलनायकाय†
 नमो नमो दैत्यविनाशनाय ॥ ७१ ।
 नमो नमो भक्तजनप्रियाय
 नमो नमः सज्जनरञ्जिताय ।
 नमो नमो दुर्जननाशकाय
 नमोऽस्तु तस्मै जगदीश्वराय ॥ ७२ ।
 नमो नमः कारणवामनाय‡
 नारायणायामितविक्रमाय ।
 त्रीशार्ङ्गचक्राऽसिगदाधराय
 नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥ ७३ ।
 नमः पयोराशिनिवासनाय
 नमोऽस्तु ते हृत्कमलासनाय ।
 नमोऽस्तु सूर्यांशुनिभप्रभाय
 नमोनमः पुष्पकथागताय§ ॥ ७४ ।
 नमो नमोऽर्कैन्दुविलोचनाय

० पावनाय इति (ग) । पालनाय इति (ङ) ।

† अमरनायकाय इति (ख) ।

‡ कारणकारणाय इति (क) ।

§ पुष्पकथागताय इति (क) ।

नमोऽस्तु ते यज्ञफलप्रदाय ।
 नमोऽस्तु यज्ञाङ्गविराजिताय
 नमोऽस्तु ते सङ्गनयज्ञभाय ॥ ७५ ।
 नमो नमः कारणकारणाय*
 नमोऽस्तु शब्दादिविवर्जिताय† ।
 नमोऽस्तु ते दिव्यसुखप्रदाय
 नमो नमो भक्तमनोगताय ॥ ७६ ।
 नमोऽस्तु तस्मै‡ : भ्रमनाशनाय
 नमोऽस्तु ते मन्दरधारणाय ।
 नमोऽस्तु ते यज्ञवराहनाम्ने
 नमो हिरण्वाख्यविदारणाय ॥ ७७ ।
 नमोऽस्तु ते वामनरूपभाजे
 नमोऽस्तु ते चक्रकुलान्तकाय ।
 नमोऽस्तु ते रावणमर्दकाय§
 नमोऽस्तु ते नन्दसुताग्रजाय ॥ ७८ ।

नमस्ते कमलाकान्त नमस्ते सुखदायिने ।

स्मृतातिर्तिनाग्निने तुभ्यं भूयो भूयो नमो नमः ॥ ७९ ।

* कारणवामनाय इति (क), (घ) ।

† शब्तादिविवर्जिताय इति (ख) ।

‡ नमो नमस्ते भ्रमनाशकाय इति (ग) ।

§ रावणमर्दनाय इति (घ) ।

य इदं वामनस्तीक्ष्णं त्रिसन्ध्यं* पठते नरः ।

बलारोग्यार्थसन्तानै†स्तस्य नित्योत्सवा भवेत् ॥ ८०

इति स्तुतः स देवेशी वामनो लोकपालनः‡ ।

उवाच प्रहसन्तुष्टिं वर्द्धयन् कश्यपस्य सः ॥ ८१ ।

श्रीभगवानुवाच ।

तात तुष्टोऽस्मि भद्रं ते भविष्यति सुरार्चित§ ।

अचिरात्साधयिष्यामि अखिलं त्वन्मनोरथम्¶ ॥ ८२ ।

अहं जन्मद्वयेऽप्येवं युवयोः पुत्रतां गतः ।

भाविजन्मन्यपि तथा साधयामुत्तमं सुखम्॥ ॥ ८३ ।

अत्रान्तरे बलिर्देव्यो दीर्घसत्रं महामखम् ।

आरेभे गुरुणा युक्तः काव्येन च मुनीश्वरैः ॥ ८४ ।

तस्मिन्मखे ॥ समाहृतो विष्णुर्लक्ष्मीसमन्वितः ।

हविःस्वीकरणार्थाय ऋषिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ ८५ ।

प्रहृष्टैश्चर्य्यदैत्यस्य वर्त्तमाने महाकृती ।

* त्रिसन्ध्यासु पठेन्नर इति (क), (ख), (घ) । त्रिसन्ध्यं य पठेन्नर इति (ङ) ।

† धनारोग्यार्थसन्तानैरिति (ख) ।

‡ लोकपालक इति (ग), (घ) ।

§ भविष्यति सुरार्चित इति (ग) । अहं तुष्टोऽस्मि भद्रं ते भविष्यति सुरार्चित इति (ख) ।

¶ सम्युक्ते त्वन्मनोरथमिति (ग) ।

॥ भविष्यामुत्तमं सुखमिति (क) । भाविष्यामुत्तमं सुखमिति (ङ) । ॥ ८३ पर (ख) पुत्रार्थे मूल उवाच इति पाठोऽस्ति ।

८० यष्टे इति (ग) ।

वामनाख्यो महाविष्णुराजगाम बलेर्भस्त्रम् ॥ ८६ ।

स्त्रितेन मोहयन्तीकं वामनो भक्तवत्सलः ।

बलेः प्रत्यक्षतां गत्वा हविर्भोक्तुमुपाययौ ॥ ८७ ।

दुर्वृत्तो वा सुहृत्तो वा जड़ो वा पण्डितोऽपि वा ।

भक्तियुक्तो भवेत्तस्य सदा सन्निहितो हरिः ॥ ८८ ।

आयान्तं वा वामनं दृष्ट्वा ऋषयो ज्ञानचक्षुषः ।

ब्राल्वा नारायणं देवमुद्ययुर्वृद्धयादिनः ॥ ८९ ।

एतज्ज्ञात्वा दैत्यगुरुरेकान्ते बलिमब्रवीत् ।

स्वसारमविचार्यैव खलाः कार्य्याणि कुर्व्यते ॥ ९० ।

भा. उवाच ।

भो भो दैत्यपते सौम्य अपहर्तुं तय त्रियम् ।

विष्णुर्वामनरूपेण अदितेः पुत्रतां गतः ॥ ९१ ।

तवोद्धरं समायाति त्वया तस्मात्सुखम् ।

न किञ्चिदपि दातव्यं मम तं शृणु पण्डित ॥ ९२ ।

आत्मबुद्धिः शुभकरी गुरुबुद्धिर्विग्रेयतः ।

परबुद्धिर्विनागाय श्रीबुद्धिः प्रत्यक्षरी ॥ ९३ ।

शत्रूणां हितकृदस्य स हमाश्री विग्रेयतः ।

सहाये नाशमायाते किं कार्यं साध्यते वद ॥ ८४ ।

वलिरुवाच ।

एवं गुरो न वक्तव्यं धर्ममार्गविरोधकम्* ।

यद्यादत्ते स्वयं विष्णुः किमस्मादधिकं परम्† ॥ ८५ ।

कुर्वन्ति विदुषो यज्ञान्विष्णुप्रीणनकारणम्‡ ।

स चेत्साक्षाद्विभुञ्जीत इतः§ कोऽप्यधिको भुवि ॥ ८६ ।

दरिद्रेणाऽपि यत्किञ्चिद्विष्णवे दीयते गुरो ।

तदेव परमं दानं दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ ८७ ।

स्मृतोऽपि परया भक्त्या पुनाति पुरुषोत्तमः ।

येन केनाप्यर्चितस्तु ददाति परमां गतिम् ॥ ८८ ।

हरिर्हरति पापानि दुष्टचित्तैरपि स्मृतः ।

अनिच्छयाऽपि संस्पृष्टो दहत्येव हि पावकः ॥ ८९ ।

जिह्वाग्रे वर्त्तते यस्य हरिरित्यचरद्वयम् ।

विष्णुलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितः॥ १०० ।

गोविन्देति सदा ध्यायेद्यस्तु रागादिवर्जितः ।

स याति विष्णुभवनमिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ १०१ ।

* विरोधक इति (ख), (ग) ।

† अधिक फलमिति (ख) ।

‡ कारणान् इति (ख) ।

§ साक्षाद्विभुञ्जीत इति (ग), (घ) । भुञ्जीताय भुञ्जीत इति साधु । इतिभुञ्जीत
कोऽप्यधिको भुवि इति (ङ) सचेत्साक्षाद्विभुञ्जी मत् कोऽप्यधिको भुवीति (ख) ।

॥ पुनरावृत्तिदुर्लभमिति (घ) ।

प्रग्नो वा ब्राह्मणे वाऽपि हवतेः यद्विर्गुरो ।
 हरिवृद्धा महाभाग तेन विष्णुः प्रसीदति ॥ १०२ ।
 अहन्तु हरितुष्टयं करोम्यध्वरमुत्तमम् ।
 स्वयमायाति चेद्दिणुः कृतार्थोऽस्मि न संगमयः ॥ १०३ ।
 एवं वदति दैत्येन्द्रे विष्णुर्वामिनरूपदृक् ।
 प्रविवेगाध्वरगृहं हृतवज्जिमनोरमम् ॥ १०४ ।

सूत उवाच ।

विष्णवेऽमौ जगदान्ते दत्त्वाऽर्थं विधिवदन्तिः ।
 रोमाञ्चिततनुर्भूत्वा हर्षानुनयनोऽब्रवीत् ॥ १०५ ।
 बलिरुवाच ॥

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलो मयः ।
 जीवनं सफलं मेऽद्य कृतार्थोऽस्मि न संगमयः ॥ १०६ ।
 अमोघाऽमृतद्वष्टिर्मे समायाताऽतिदुर्मेमा ।
 त्वदागमनमात्रेण अनायासो मदीयवः ॥ १०७ ।
 एते च ऋषयः सर्वे कृतार्था नात्र संगमयः ।
 यैः पूर्वं यत्तपसात्तं तदद्य सफलं प्रभो ॥ १०८ ।
 कृतार्थोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि न संगमयः ।
 तस्मात्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमो नमः ॥ १०९ ।

• विद्यते इति (२) ।

† (घ) पुष्पदेवः परं दत्तं उवाच इति पुनरी कर्तव्यम् ।

‡ एवमात्रं (२), (३) पुष्पदेवोऽस्मि ।

त्वदाज्ञया त्वन्नियोगं * साधयामीति मे मनः ।
 इत्युत्साहसमायुक्तं समाज्ञापय मां विभीक्ष्णं ॥ ११० ।
 इत्युक्ते दीक्षिते तस्मिन् प्रहसन्त्वामनोऽब्रवीत् ।
 देहि मे तपसि स्थातु भूमिं त्रिपदसम्भिताम् ‡ ॥ १११
 एतच्छ्रुत्वा बलिः प्राह राज्यं याचितवान्हि ।
 ग्रामं वा नगरं वाऽपि धनं वा किं कृतन्त्वया § ॥ ११२
 तन्निग्रस्य बलिं प्राह विष्णुः कपटवेशधृक् ॥
 आसन्नभ्रष्टराज्यस्य वैराग्यं जनयन्निव ॥ ११३ ।
 शृणु दैत्येन्द्र वक्ष्यामि गुह्याहुह्यतरं परम् ।
 सर्वसङ्गविहीनानां किमर्थैः साध्यते वद ॥ ११४ ।
 अहन्तु सर्वभूतानामन्तर्यामीति भावय ॥ *
 मयि सर्वमिदं दैत्य किमन्यैः साध्यते धनैः ॥ ११५ ।
 रागद्वेषविहीनानां शान्तानां त्यक्तमायिनाम् †† ॥

* यदाज्ञापय यन्नियोगमिति (क) ।

† (ख) पुस्तकेऽत पर मूल उवाच इति पाठो वर्तते ।

‡ संयुक्तानिति (क) ।

§ धनं वापि कृतन्त्वया इति (क) । चान्यत्किञ्चिद्भूतं लया इति (ख) ।

पर मूल उवाच इति पाठोऽस्ति ।

॥ वेषकृदिति (ग) ।

॥ (ख) पुस्तके एतस्यादनन्तर श्रीभगवानुवाच इति पाठो वर्तते ।
 श्रीकृष्ण पूर्वार्धे नास्ति ।

●● भावयेदिति (ग) ।

†† कृतमायिनामिति (ग) । एष श्रीकृष्ण (क) पुस्तके नास्ति ।

नित्यानन्दस्वरूपाणां किमन्यैः साध्यते धनेः ॥ ११६ ॥

आत्मवत्सर्वभूतानि पश्यतां शान्तचेतसाम् ।

अभिन्नमात्मनः सर्वं को दाता दीयते च किम् ॥ ११७ ॥

पृथ्वीयं क्षत्रियवशा इति शस्त्रेषु निश्चितम् ॥

तदाज्ञया स्थिताः सर्वे लभन्ते परमं सुखम् ॥ ११८ ॥

दातव्यो मुनिमियाऽपि षठांगो भूभुजे वले ।

महीयं ब्राह्मणानान्तु दातव्या सर्वयत्नतः ॥ ११९ ॥

भूमिदानस्य माहात्म्यं शृणु त्वं गदतो मम ।

न कोऽपि गदितुं शक्नो लोकेऽस्मिन्दैत्यसत्तम ॥ १२० ॥

भूमिदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ।

परं निर्वाणमाप्नोति भूमिदानान्न सगयः ॥ १२१ ॥

स्वत्पामपि महीं दत्त्वा श्रोत्रियायाहिताग्नये ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १२२ ॥

भूमिदः सर्वदः प्रोक्तो भूमिदो मोक्षभागभवेत् ।

भूमिदानन्तु तज्ज्ञेयं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १२३ ॥

महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।

दग्धहस्तां महीं दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १२४ ॥

सत्पात्रे भूमिदाता यः सर्वदानफलं लभेत् ।

भूमिदस्य समो नान्यद्भिषु लोकेषु विद्यते ॥ १२५ ॥

० दीयते इति (घ) ।

१ यदुच्यते इति (ङ, (घ) । यदुच्य इति (घ) ।

१ भूमिदानस्य माहात्म्यं शृणु त्वं गदतो मम इति (घ) ।

द्विजस्य वृत्तिहीनस्य यः प्रदद्यान्महीं* बले ।
 तस्य पुण्यफलं वक्तुं नाहं वर्षशतैरपि ॥ १२६ ।
 सक्तस्य देवपूजासु वृत्तिहीनस्य भूमिप* ।
 स्वल्पामपि महीं दद्यात् विष्णुर्नात्र संशयः* ॥ १२७
 वृत्तिहीनस्य विप्रस्य दरिद्रस्य कुटुम्बिनः ।
 अल्पामपि महीं दत्त्वा विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥
 सक्तस्य देवपूजासु विप्रस्यादृक्तिकां महीम् ।
 दत्त्वा भवति गङ्गायां त्रिरात्रस्नानजं फलम् ॥ १२८
 विप्रस्य वृत्तिहीनस्य सदाचाररतस्य च ।
 द्रोणिकां पृथिवीं दत्त्वा यत्फलं लभते शृणु ॥ १२९
 गङ्गातीरेऽश्वमेधानां गतानि विधिवन्नरः ।
 कृत्वा यत्फलमाप्नोति तदाप्नोति महत्फलम् ॥ १३०
 ददाति स्वारिकां भूमिं दरिद्राय द्विजातये ।
 तस्य पुण्यं प्रवक्ष्यामि वदतस्तन्निशामय ॥ १३१ ।
 अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयगतानि च ।
 विधाय जाङ्गवीतीरे यत्फलं लभते ध्रुवम् ॥ १३२
 भूमिदानं महादानमतिदानं प्रकीर्तितम् ।
 सर्वपापप्रगमनमपवर्गफलप्रदम् ॥ १३३ ।

इतिहासमिमं वक्ष्यामि शृणु दैत्यकुलेश्वर ।
यच्छुत्वा ग्रहया युक्ती भूमिदानफल लभेत् ॥ १३५ ।
आसीत्पुरा द्विजवरो ब्रह्मकल्पो^० महामुनिः ।
दरिद्रो वृत्तिहीनश्च नाम्ना भद्रमतिर्वले ॥ १३६ ।
श्रुतानि सर्वशास्त्राणि^१ तेन वेदविदा वले ।
श्रुतानि च पुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः ॥ १३७ ।
अभवंस्तस्य पट् पत्राः श्रुता सिन्धुर्यशोवती ।
कामिनी मानिनी चैव शोभा चैव प्रकीर्तिता ॥ १३८ ।
तासु पत्नीषु तस्यासंख्यत्वारिंशच्छतत्रयम्^२ ।
पुत्राणामसुरग्रेष्ठ सर्वे नित्यं वुभुक्षिताः ॥ १३९ ।
अकिञ्चनो भद्रमतिः क्षुधार्त्तनाम्नजान् प्रियान् ।
पश्यन् स्वयं क्षुधार्त्तं विललाप्ताकुलेन्द्रियः ॥ १४० ।
धिग्जन्म भाग्यरहितं धिग्जन्म धनवर्जितम् ।
धिग्जन्म यत्ननिरतं धिग्जन्म सुखवर्जितम् ॥ १४१ ।
धिग्जन्म धर्मरहितं धिग्जन्मातिथ्यवर्जितम्^३ ।
धिग्जन्माचाररहितं धिग्जन्म याज्ञया रतम् ॥ १४२ ।

० अत्र वक्ष्ये इति (घ) ।

१ ब्रह्मकल्पो इति (घ) ।

२ सर्वशास्त्राण्युक्तानि इति (ग) ।

३ अतद्वयमिति (ग) ।

४ धिग्जन्म यत्ननिरतं धिग्जन्मातिथ्यवर्जितमिति (ग) ।

धिग्जन्म बन्धुरहितं धिरजन्म ख्यातिवर्जितम् ॥ १४३ ॥
 नरस्य बह्वपत्यस्य धिग्जनैश्वर्यवर्जितम् ॥ १४३ ॥
 अहो गुणाः सौम्यता च विदत्ता जन्म सत्कुले ।
 दारिद्र्याम्बुधिमग्नस्य सर्व्वमेतन्न शोभते ॥ १४४ ॥
 प्रियाः पुत्राश्च पौत्राश्च बान्धवा भ्रातरस्तथा ।
 शिष्याश्च सर्व्वे मनुजास्त्यजन्त्यैश्वर्य्यवर्जितम् ॥ १४५ ॥
 चाण्डालो वा द्विजो वाऽपि भाग्यवानिव पूज्यते ।
 दरिद्रः पुरुषो लोके श्ववह्नीकनिन्दितः ॥ १४६ ॥
 अहो सम्पत्समायुक्तो निष्ठुरो वाऽप्यनिष्ठुरः ।
 गुणहीनोऽपि गुणवान्मूर्खो वाऽपि स पण्डितः ॥ १४७ ॥
 निष्ठुरो वा गुणी वाऽपि धर्महीनोऽपि वा नरः ।
 ऐश्वर्य्यगुणयुक्तयेत्पूज्य एव न संशयः ॥ १४८ ॥

तदेवाशाख्यरिपुणा प्रनष्टाहो दरिद्रता* ।
 सर्वशास्त्रार्थवेत्तापि दरिद्री भाति मूर्खवत् ॥ १५१ ।
 अकिञ्चनमहारोगग्रस्तानां को विमोचकः† ।
 अहो दुःखमहो दुःखमहो दुःखं दरिद्रता ।
 तत्राऽपि‡ पुत्रदाराणां बाहुल्यमतिदुःखदम् ॥ १५२ ।
 एवमुक्त्वा भद्रमतिः सर्वशास्त्रार्थकोविदः§ ।
 अल्पैश्वर्यपदं धर्म्ममनसाऽचिन्तयत्तदा ॥ १५३ ।
 भूमिदानं विनिश्चित्य सर्वदानोत्तमोत्तमम् ।
 पावकं॥ परमं धर्म्मं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १५४ ।
 दानानामुत्तमं दानं भूदानं परिकीर्तितम् ।
 यद्वत्त्वा समवाप्नोति यद्यदिष्टतमं नरः ॥ १५५ ।
 इति निश्चित्य मतिमान्धीरो भद्रमतिर्वले ।
 कौशाम्बीनाम नगरीं कलत्रसहितो ययौ ॥ १५६ ।
 सुघोषं नाम विप्रेन्द्रं सर्वैश्वर्यसमन्वितम् ।
 गत्वा याचितवान् भूमिं पञ्चहस्तायतां बले ॥ १५७ ।
 सुघोषो धर्म्मनिरतस्तं निरीक्ष्य कुटुम्बिनम् ।

० सा प्रनष्टा दरिद्रता इति (क) । रिपुणाहोप्रनष्टा दरिद्रता इति (ग), (ङ) ।

† मद्यामोदपलागामिति (क), (ङ) । मद्यामोदपलागामिति (ख) ।

‡ तथापि इति (ग) । एतदहं (ङ) पुत्रस्य भाति ।

§ सर्वशास्त्रपरायण इति (ख) । एतस्मात् पूर्वं मृतं चराच इति पाठो वर्तते ।

॥ सर्वशास्त्रार्थपारंग इति (घ), (ङ) ।

॥ चापसं इति (क), (ग) ।

मनसा प्रीतिमापन्नः समभ्यर्च्य नमत्रवीत् ॥ १५८ ।
 कृतार्थोऽस्मि भद्रमते सफलं मम जन्म च ।
 मत्कुलं चाऽनघं जातमनुयाह्योऽस्मि ते यतः ॥ १५९ ।
 इत्युक्त्वा तं समभ्यर्च्य सुघोषो धर्मतत्परः ।
 पञ्चहस्तप्रमाणन्तु ददौ तस्मै महामतिः ॥ १६० ।
 पृथिवी वैष्णवी पुण्या, पृथिवी विष्णुपालिता ।
 पृथिव्यासु प्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ १६१ ।
 मन्त्रेणानेन दैत्येन्द्र सुघोषस्तं द्विजेश्वरम् ॥
 विष्णुबुद्ध्या समभ्यर्च्य तावतीं पृथिवीं ददौ ॥ १६२ ।
 सोऽपि भद्रमतिर्विप्रीण धीमांस्तां याचितां सुवम् ॥
 दत्तवान्हरिभक्ताय श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥ १६३ ।
 सुघोषो भूमिदानेन कोटिवंशसमन्वितः ।
 प्रपेदे विष्णुभवनं यत्र गत्वा न शोचति ॥ १६४ ।
 बले भद्रमतिश्चाऽपि यतः प्रार्थितवान् श्रियम् ॥
 स्थितवान्विष्णुभवने सकुटुम्बो युगायुतम् ॥ १६५ ।

* समभ्यर्च्येदमद्वोदिति (ख) ।

+ मनुपाल्योऽस्मि ते वर इति (ख) । तत्र अस्माक्योकादनन्तरं श्रीकृष्ण उवाच इति पाठोऽस्ति ।

‡ द्विजोत्तममिति (ख) ।

§ भारतीं पृथिवीं ददौ इति (क), (घ) ।

॥ भद्रमतिर्धीर इति (क), (घ), (ङ) ।

॥ मन्त्रोमिति (ख) ।

०० बले भद्रमतिस्त्वेव कृत्वा प्रापितवान् श्रियमिति (क) ।

ततस्तु ब्रह्मसदने स्थित्वा युगयतायुतम्* ।

ऐन्द्रं पदं समाश्रित्य स्थितवाङ्मत्स्यपञ्चसु† ॥ १६६ ॥

ततो भुवं समासाद्य सर्वैश्वर्य्यसमन्वितः ।

जातिस्मरो महाभागो वृभुले भोगमुत्तमम् ॥ १६७ ॥

ततो भद्रमतिर्देव्य निष्कामी विष्णुतत्परः ।

पृथिवीं वृत्तिहीनानां ब्राह्मणानां प्रदत्तवान्‍‡ ॥ १६८ ॥

तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मादत्तैश्वर्य्यमनुत्तमम् ।

कोटिवङ्गसमेतस्य ददौ मोक्षमनुत्तमम्§ ॥ १६९ ॥

तस्मादैत्यपते मर्ह्यं सर्वधर्मपरायण ।

तपश्चरित्रे मोक्षाय देहि मे त्रिपदां महीम् ॥ १७० ॥

विरोचनसुतो हृष्टः कक्षसं जलपूरितम् ।

आददे पृथिवीं दातुं वञ्चितोऽग्न भार्गवस्य सः ॥ १७१ ॥

* युगयत वक्षे इति (क) ।

† (ख) पुलकेश्य द्वाकक्ष दूषाहं नास्ति अन्वयमिति (ग) ।

‡ (ख) पुलकेशे (१६८) द्वाकक्षोनास्ति, च य च ततो भद्रमतिर्देव्यनिर्लेप इति पाठः ।

एतद्वचनस्य (घ) पुलकेशे नास्ति । तत्र केवलं द्वाकक्षो विद्यते, न दत्तव्यविधं यदा—कोटि-
वङ्गसमेतस्य ददौ मोक्षमनुत्तमम् । कोण्डभीरुः ब्राह्मणानामिति (ङ) ।

§ (ग) पुलकेशे द्वाकक्षेतस्य पराहं नास्ति, दूषाहं च चद्रक्षेत्र्यमिति पाठोऽस्ति ।

(घ) पुलकेशे (१६८) द्वाकक्षोनास्ति, च य च दूषाहं नास्ति, (ङ) पुलकेशे दूषाहं तस्य विष्णु-
प्रसन्नात्मा मर्ह्यैश्वर्यमनुत्तममिति पाठो वर्तते ।

८ (ख) पुलकेशे (१७१) द्वाकक्षोऽर्थे मृत उवाच इति पाठो वर्तते । वरुण-
पुलकेशे वञ्चितो भार्गवस्य स इति पाठो वर्तते, (ख) (ङ) पुलकेशोऽग्न वञ्चितो वामनस्य
स इति पाठोऽस्ति ।

विष्णुः सर्वगतो ज्ञात्वा जलाधारविराधिनम् ।
 काव्यं हस्तस्य दर्भायं तद्वारे सन्नप्रवेशयत् ॥ १७२ ॥
 दर्भायोऽभूत्तहागस्तं रविकोटिसमप्रभम् ।
 अमोघं ब्राह्ममत्युषं काव्याच्छिप्रासलीलुपम् ॥ १७३ ॥
 यथापः* भार्गवः शूराः† न सुरानेकचक्षुषा ।
 पश्येति व्यादिदेशैव दर्भायं शस्त्रसन्निभम् ॥ १७४ ॥
 बलिर्ददौ महाविष्णोर्महीं त्रिपदसन्निताम् ।
 बहुधे सोऽपि विश्वात्मा आब्रह्मभवनं तदा ॥ १७५ ॥
 अमिमीत‡ महीं ज्ञाभ्यां पद्भ्यां विश्रुतगुह्रिः§ ।
 आब्रह्माण्डकटाहान्तं यदान्येनामितप्रभः॥ ॥ १७६ ॥
 पादाङ्गुष्ठाग्रनिर्भिन्नो ब्रह्माण्डो विभिदे द्विधा ।
 तद्वारा बाह्यसलिलं बहुधारं समागतम् ॥ १७७ ॥
 धीतविष्णुपदं तोयं निर्मलं लोकपावनम् ।
 अजाण्डबाह्यसलिलं धारारूपमवर्त्तत॥ ॥ १७८ ॥
 तज्जलं पावनं येष्टं ब्रह्मादीन् पावयन् सुरान् ।
 संसेवितं सप्तर्षिभिः पतितं मेरुमूर्धनि ॥ १७९ ॥

* यथाप इति (क), (घ) ।

† सुरानिति (ख), (ग) ।

‡ अमीमित इति (क), (ग) ।

§ विश्रुतगुरिति (ख) ।

॥ यद निर्व्येधितप्रभ इति (ग) ।

॥ (घ) पुस्तके श्रीकल्लेख स्थाने केवलं श्रीकाईमसि, यथा धीतविष्णुपदं तोयं धारारूपमवर्त्तत इति ।

इति दृष्टाद्भुतं कर्म ब्रह्माद्या देवतागणाः ।

ऋषयो मनवश्चैव असुवन् हर्षसंयुताः ॥ १८० ।

ब्रह्माद्या कृत्तुः ।

नमः परेयाय परात्मरूपिणे†

परात्पराय पररूपधारिणे ।

ब्रह्मात्मने ब्रह्मरतात्मबुद्धये‡

नमोऽस्तु ते व्याहृतकर्मशालिने ॥ १८१ ।

परेण परमानन्द परमात्मन् परात्पर ।

सनातन जगन्नाथ§ प्रमाणातीत ते नमः ॥ १८२ ।

विश्वतश्चक्षुषे तुभ्यं विश्वतोऽबाहवे नमः ।

विश्वतः शिरसे तुभ्यं विश्वतोऽगतये नमः॥ १८३ ।

एवं मुतो महाविष्णुर्ब्रह्मादीनां दिवौकसाम् ।

दत्त्वा स्वस्वपदन्तीषां प्रहसन्नभयं ददौ ॥ १८४ ।

नराचनात्मजं दैत्यं बन्धयामास माधवः ।

ददौ रसातलं तन्मै॥ निवास भोगसंयुतम् ॥ १८५ ।

० सुनयनैर असुवन् हर्षसमना इति (क), (घ), (ङ) ।

† बहुषु पुलकेषु परमात्मरूपिणे इति पाठो वर्तते । (घ) पुलके परमात्मरूपिणे (पर स्वरूपिणे ?) इति पाठः ।

‡ ब्रह्मविष्णुबुद्धये इति (ख), ब्रह्मभरतात्मबुद्धये इति (ङ) ।

§ जगन्मूर्ते इति (क), (ख), (घ) ।

॥ (घ) पुलके दीक्षयौतव्यं ज्ञाने केवलं परस्वरूपमस्ति, यदा विगतमसुखे मुक्त विपत्तीदयस्ये नम इति । विपत्तीदयसुखे नम इति (ङ) ।

॥ तथा इति (क), (ख), (ङ) ।

ऋपय ऊचुः ।

रसातले महाविष्णुर्विरोचनमुतस्य वै ।

किं भोज्यं कल्पयामास धीरे सर्पभयाकुले ॥ १८६ ।

सूत उवाच ।

अमन्त्रितो हविर्यसु ह्रयते जातवेदसि ।

अपात्रे दीयते यच्च तद्द्वोरं भोगसाधनम्* ॥ १८७ ।

हुतं हविरशुचिना दत्तञ्च कर्म यत्कृतम्† ॥

तत्सर्वं तत्र भोगार्थमधःपातफलप्रदम् ॥ १८८ ।

एवं रसातलं विष्णुर्वलीन्द्राय प्रदत्तवान्‡ ॥

राक्षसानाञ्च सर्वेषां सुराणां नाकमुत्तमम् ॥ १८९ ।

अर्चमानोऽमरगणैः स्तूयमानो महर्षिभिः ।

गन्धर्वैर्गीयमानश्च पुनर्वामनतां गतः§ ॥ १९० ।

एतदृष्ट्वा महत्कर्म मुनयो ब्रह्मवादिनः ।

परस्परं स्मितमुखाः प्रणमुः पुरुषोत्तमम् ॥ १९१ ।

सर्वभूतात्मको विष्णुर्वामनत्वमुपागतः ।

मोहयन्नखिलं लोकं प्रपेदे तपसे वनम् ॥ १९२ ।

एवंप्रभावा सा देवी गङ्गा विष्णुपद्मीदृवा ।

* तत्सर्वं भोगसाधनमिति (क) ।

† हुतं दत्तञ्चाशुचिना यन्मया कर्म यत्कृतमिति (क) ।

‡ यस्यै वै प्रदत्तवान् इति (ख) ।

§ वामनतां ययौ इति (क) ।

यस्याः स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १८३ ।
 गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके भव्हीयते ॥ १८४ ।
 यः पठेदिसमध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ।
 देवालये वास्तये वा सौख्यमेधसहस्रकृत् ॥ १८५ ।
 समाहितमनाऽ ये तु व्याख्यानं कुर्वन्ते नराः ।
 न तेषां पुनरावृत्तिर्गङ्गाविष्णुप्रसादतः ॥ १८६ ।

इति श्रीवृद्धभारदीये पुराणे एकादशोऽध्यायः ।

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

दानानि कस्य देयानि दानकालस्य कीदृशः ।
 कस्य वा प्रतिगृहीयात्कृतं नो वक्तुमर्हसि ॥ १ ।

० तस्या इति (क) ।

१ सर्वपापं प्रमुच्यते इति (ख) ।

१ ध्यायन्पठन्शृण्वन् इति (क) ।

१ समाहितमना इति आर्थः, समाहितमनस इति भाष्य । 'समाहितमना दण्ड

व्याख्यानं कुर्वन्ते नराः, न तेषां' इति उच्यते कथंचन इति तु न दोषः ।

सूत उवाच ।

सर्व्वेपामेव वर्णानां ब्राह्मण. परमो गुरुः ।
 तस्य दानानि देयानि स तारयति पण्डित' ॥ २ ।
 ब्राह्मणः प्रतिगृह्णीयात्सर्व्वत्राभीरवर्जितः ।
 न कदाचित्चत्रविशौ प्रतिग्रहपरौ स्मृतौ ॥ ३ ।
 दम्भस्य* पुत्रहीनस्य दम्भाचाररतस्य च ।
 वेदविहेपिणश्चैव दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ४ ।
 देवविहेपिणश्चैव द्विजविहेपिणस्तथा ।
 स्त्रकर्मन्त्यागिनश्चाऽपि दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ५ ।
 परदाररतस्याऽपि परद्रव्यरतस्य च ।
 न चत्रपाठकस्याऽपि दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ६ ।
 असूयाविष्टमनसः कृतघ्नस्य च मायिनः ।
 अयान्ययाजकस्याऽपि दत्तं भवति निष्फलम्† ॥ ७ ।
 नित्यं याज्ञापरस्याऽपि हिंसकस्य शठस्य च ।
 नामविक्रयिण्याऽपि वेदविक्रयिणस्तथा‡ ॥ ८ ।
 स्मृतिविक्रयिण्यापि धर्मविक्रयिणस्तथा§ ।

* यद्यस्य पुत्रहीनस्य इति (ख) । तत्र श्लोकस्यास्य परार्थे नास्ति ।

† (क) पुस्तके (५) (६) (७) चङ्किता श्लोका न सन्ति । (ग) पुस्तके 'दत्तं भवति निष्फलम्' एतच्चरणं तदा परश्लोकस्य प्रथमं चरणं नास्ति, तत्र अपेक्षितं हिंसकस्य शठस्य चेति चरणं वर्तते ।

‡ नामविक्रयिणश्चेव वेदविक्रयिणस्तथा इति (क) ।

§ एतदर्थे (क) पुस्तके नास्ति ।

परोपतापशीलस्य दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ८ ।
 ये केचित्पापनिरता निन्दिताः सुजनैः सदा* ।
 न तेभ्यः प्रतिगृह्णीयात् देयं वाऽपि किञ्चन ॥ १० ।
 सत्कर्मनिरतायैव श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
 वृत्तिहीनाय वै देयं दरिद्राय कुटुम्बिने ॥ ११ ।
 देवपूजासु सक्तस्य सत्कथाकथने तथा ।
 देयं प्रयत्नतो विप्रा दरिद्रस्य विज्ञेयतः ॥ १२ ।

इति श्रीवद्वत्तारदीये पुराणे द्वादशीऽध्यायः † ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

कथय कर्तुः ।

कथं विज्ञातवान्सूत महाभागी भगीरथः ।
 गङ्गायाः शुभमाहात्म्यं कथञ्चानीतवान्पुरा ॥ १ ।
 सूत उवाच ।
 सम्यग्व्यवसिता बुद्धिर्युष्माकं दिजसत्तमाः ।

* क्षजनैश्च वा इति (घ) ।

† (ङ) पुस्तके एषोऽध्यायो न सम्यग्वर्तते ।

० (ख) पुस्तके श्रीकीर्त्यमेव पठित — कथं विज्ञातवान् सूत महाराजोभगीरथ,
 गङ्गायासुप्तनाञ्जनामाहात्म्यं कथञ्चन, कथं वानीतवान्पुरा वैसीक्यादन्दवर्हिनीम् ।

यत्तद्भामहिमासक्ताः प्रयान्ति परमाद्भुतिम् ॥ २ ।
 शृणुध्वमृषयः सर्वे नारदेन महात्मना ।
 सनत्कुमारमुनये गीतं यत्पुण्यसाधनम् ॥ ३ ।
 यच्छ्रुत्वा पुण्यमाख्यानं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति इत्याह भगवान्मुनिः ॥ ४ ।
 कथमानीतवान्गङ्गां सागरयो भगीरथः ।
 केन प्रचोदितोऽप्यासीत्तत्सर्वं कथयामि वः ॥ ५ ।
 भगीरथो महाराजः सगरान्वयसम्भवः ।
 शशास पृथिवीमेनां सप्तद्वीपां ससागराम् ॥ ६ ।
 सर्वधर्मरतो* नित्यं सत्यचः सर्वधर्मवित् ।
 सत्यव्रतो महाभागो यायजूको विचक्षणः ॥ ७ ।
 कन्दर्पसदृशो रूपे सोमवप्रियदर्शनः ।
 प्रालेयाद्रिसमो धैर्यै‡ स वै धर्मसमो नृपः§ ॥ ८ ।
 सर्वलक्षणसम्पन्नः सर्वयास्त्रार्थपारगः ।
 सर्वसम्पत्समायुक्तः सर्वानन्दकरो नृपः ॥ ९ ।
 अतिविप्राणको॥ नित्यं वासुदेवार्चने रतः ।

* सच्छ्रुत्वा इति (क) ।

† सर्वधर्मरत इति (घ) ।

‡ प्रालेयाद्रिसमं धैर्यं इति (क), (घ) ।

§ सर्वधर्ममयी नृप इति (क), धर्मो धर्मसमो नृप इति (ख), सर्वधर्मसमो नृप इति (घ) ।

॥ अतिविप्रीयतरो नित्य इति (क), (ख), (ग), पाठोऽत्राचराधिक्यम् ।

पराक्रमी गुणनिधिर्मेवः प्राणिहिते रतः* ॥ १० ।

एवं बहुगुणनिधिं राजानन्तं भगीरथम् ।

धर्मराजो महाप्राज्ञः कदाचिद्ब्रष्टुमागतः† ॥ ११ ।

समागतं धर्मराजमर्हणमभिर्भगीरथः ।

यथोचिताभिरुद्यम्य‡ ननाम चितिमण्डले ॥ १२ ।

कृतातिथ्यक्रियं कालं कृतासनपरिग्रहम् ।

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयेन भगीरथः ॥ १३ ।

राजोवाच ।

कृतार्थोऽस्मि महाभाग सर्वतत्त्वार्थकीविद§ ।

उपकर्तुं समर्थोऽस्मि कथं देवस्य मानुषः ॥ १४ ।

द्रव्युक्तं सागरं वीरं॥ प्रहसन्हादयात्मजः ।

कृपया परयाविष्टो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १५ ।

काल उवाच ।

राजन्धर्मविदां श्रेष्ठ प्रसिद्धोऽसि॥ जगत्त्रये ।

विद्धि मां ब्रष्टुमायातं** धर्मज्ञं त्वां नृपोत्तमम् । १६ ।

* मित्राणाञ्च हिते रत इति (ख) ।

† (ख) पुस्तके श्रीकृष्णस्य पूर्वार्द्धे नास्ति ।

‡ उद्गम्य इति (क) ।

§ सर्वशास्त्रार्थकीविद इति (ग) ।

॥ सागरं तत्र इति (क) ।

॥ प्रसिद्धोऽसि इति (ग) ।

** ब्रष्टुमायान्तमिति (क), (घ) ।

सन्नार्गनिरतं मर्त्यं सर्वभूतहिते रतम् ।
 द्रष्टुमिच्छन्ति विबुधा उत्कृष्टगुणलोलुपाः ॥ १७ ।
 कीर्त्तिनीतिश्च सम्पत्तिर्वर्त्तते यत्र भूपतेः ।
 वासं प्रकुर्वते तत्र* सन्तः सर्वाश्च देवताः ॥ १८ ।
 अहो राजन्महाभाग शोभनं चरितं तव ।
 सर्वभूतहितैर्मित्वं मादृशमपि दुर्लभम् ॥ १९ ।
 इत्युक्तवन्तं धर्मेशं प्रणिपत्य यथाविधि ।
 प्रोवाच भगवान्वाणीः॥ स्मृतां वदतां वरः ॥ २० ।

राजीवाच ।

भगवन् सर्वधर्मज्ञ समदर्शिन् सुरेश्वर ।
 कृपया परयाविष्टो यदृणोमि वदस्व मे॥ ॥ २१ ।
 धर्माः कीदृग्विधाः प्रोक्ताः के लोकाश्च धर्मशीलिनः ।
 कियन्त्यो॥ यातनाः प्रोक्ताः केपान्ताः परिकीर्त्तिताः ॥ २२
 त्वया सम्माननीया ये** शासनीयास्तथा च ये ।
 एतत्सर्वं महाभाग विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ २३ ।

* यत्र भूतले इति (क), (ङ) ।

† वासं कुर्वन्ति तत्रैव इति (ङ) ।

‡ विमयाविष्ट इति (क), (ग) ।

§ यददामि शृणुष्व इति (क), यत् पृच्छामि वदस्व तदिति (ग) ।

॥ के लोका इति (ग), (घ) ।

॥ कियन्त्य इति चाधे, कियन्त्य इति साधु ।

*** सम्माननीया ये इति (क) ।

धर्मराज उवाच ॥

साधु साधु महाभाग ॥ मतिस्ते विमलीज्वला ।
 धर्माऽधर्मान् ॥ प्रवक्ष्यामि तत्त्वतः शृणु भूपते ॥ २४ ।
 धर्मा बहुविधाः प्रोक्ताः ॥ पुण्यलोकप्रदायकाः ।
 तथैव यातना घोरा असंख्याताः प्रकीर्त्तिताः ॥ २५ ।
 विस्तराद्दत्तं नाऽलमपि वर्णयितुमिह ॥
 तस्मात्समासतो वक्ष्ये शृणु नान्यमनाः प्रभो ॥ २६ ।
 हृत्तिदानं द्विजातीनां महापुण्यं प्रकीर्त्तितम् ।
 तच्चेदध्यात्मविदुषे दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ २७ ।
 कलत्रिणं वा गाम्भजं त्रीत्रिणं वा गुणाऽन्वितम् ॥
 यो दत्त्वा स्थापयेद्धृत्तिं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २८ ।
 मातृतः पित्रृत्यैव द्विकोटिकुलसंयुतः ।
 निर्व्विण्णं विष्णुना कल्पं तत्रैव परिमुच्यते ॥ २९ ।
 गण्यन्ते पांगवो भूमेर्गण्यन्ते हृष्टिबिन्दवः ।
 न गण्यन्ते विधाताऽपि ब्रह्मसंस्थापनं फलम् ॥ ३० ।
 समस्तदेवतारूपो ब्राह्मणः परिकीर्त्तितः ।

० (ग) पुण्ये काम उवाच इति पाठो दृश्यते ।

१ महापुण्य इति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

२ धर्मधर्मादिति (क) ।

३ धर्माश्च विविधाः प्रोक्ता इति (ख) ।

४ धर्मशतयुगमिति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

५ द्वितीयाप्रयोग आर्यं ।

जीवनन्ददतस्तस्य कः पुण्यं गदितुं क्षमः ॥ ३१ ।
 यो विप्रहितकृन्नित्यं स सर्वान् कृतवान्मखान् ।
 स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु तप्तं तेनाऽखिलं तपः ॥ ३२ ।
 यो ददस्वेति विप्राणां जीवनं प्रोच्यतेऽ नरः ।
 सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ३३ ।
 तद्भागं कारयेद्यस्तु स्वयमेव करोति यः† ।
 वक्तुं तत्पुण्यगणनां नालं वर्षशतायुतम् ॥ ३४ ।
 तद्भागकृन्नरो राजन् पञ्चकोटिकुलान्वितः ।
 निर्व्विश्य विष्णुना कल्पं तत्रैव परिमुच्यते ॥ ३५ ।
 यः कश्चिदध्वगो राजन्तत्तद्भागजलं पिबेत् ।
 तत्कर्त्तुः सर्व्वपापानि नश्यन्त्येव न संशयः ॥ ३६ ।
 एकाहमपि यः कुर्याद्भूमिष्ठमुदकं नरः ।
 स मुक्तः सर्व्वपापेभ्यः शतवर्षं चरेद्दिवि ॥ ३७ ।
 कर्त्तुं तद्भागं यो नर्त्त्यः साधकः शक्तितो भवेत् ।
 सोऽपि तत्फलमाप्नोति तदुपायप्रदय यः ॥ ३८ ।
 मृदं तिलार्द्धमात्रं वा तद्भागद्वयः समाहरेत्‡ ।
 वसेत्स दिवि पञ्चाशद्विमुक्तः पापकोटिभिः ॥ ३९ ।
 देवतायतनं यस्तु कुरुते कार्य्यत्यपि ।

* यो ददाति अ विप्राणां जीवनं प्रोच्यते इति (घ) । प्रोच्यते इति भाषे, प्रवक्ति
 इति चाधु ।

† करोति वा इति (ख) ।

‡ तद्भागान् समाहरेदिति (ग) ।

शिवस्य वा हरेर्वापि तस्य पुण्यफलं नृणु ॥ ४० ॥
 मातृतः पितृतथैव लज्जकोटिकुलाऽन्वितः ॥
 कल्पतथं विष्णुपदे स्थित्वा तत्रैव मुच्यते ॥ ४१ ॥
 दारुभिः कारयेद्यसु तस्यैव द्विगुणं फलम् ।
 श्रृङ्गाभिश्च त्रिगुणं शिलाभिश्च चतुर्गुणम् ॥ ४२ ॥
 स्फटिकादिशिलाभेदैर्ज्ञेयं दशगुणोत्तरम् ।
 ताम्रैः शतगुणं ज्ञेयं^७ हेम्ना कोटिगुणं भवेत् ॥ ४३ ॥
 देवालये तडागं वा ग्रामं वा पालयेत्तु यः ।
 तेषां शतगुणं ज्ञेयं कर्त्तृभ्योऽपि महीपते ॥ ४४ ॥
 ये च शत्रून्परो राजन्मर्मेभ्यस्तेषु जन्तवः ।
 ते सर्वेऽश्रुवते नित्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ४५ ॥
 उपाधिरहिता ये तु^८ बलाद्वा कारिताश्च ये ।
 शतकोटिकुलैर्युक्ताः^९ भोदन्ते विष्णुना सह ॥ ४६ ॥
 तडागाद्वै फलं राजन् कासारं परिकीर्तितम् ।
 कूपे पादफलं ज्ञेयं कुल्यायां तच्छतोत्तरम्^{१०} ॥ ४७ ॥
 धनाढ्यः कुरुते ग्रामं ददाति गामकिञ्चनः ।
 अपि हस्तप्रमाणं वा समं पुण्यं प्रकीर्तितम् ॥ ४८ ॥

-
- ७ नवकोटिगुणान्वित इति (क) ।
 + श्रोत्रभिति (घ), (ङ) । ।
 † ये च इति (क) ।
 § मुहूर्तं इति (ख) ।
 * (ख) पुनरे एतदर्थं सान्नायके दृश्यते ।

दृशद्भिः कारयेद्यस्तु धनाढ्यो देवतागृहम् ।

मृदा दरिद्रः कुरुते समं पुण्यं प्रकीर्तितम् ॥ ४८ ।

धनाढ्यः कुरुते यस्तु तडागं फलसाधनम् ।

दरिद्रः कुरुते कूपं समं पुण्यं प्रकीर्तितम् ॥ ५० ।

आरामं कारयेद्यस्तु बहुजन्तूपकारकम्* ।

स याति ब्रह्मसदनं पुनरावृत्तिदुर्लभम्† ॥ ५१ ।

स्थापयेद्दुत्तमेक वा दरिद्री लोकसाधकम् ।

स याति ब्रह्मसदनं कुलत्रितयसंयुतः‡ ॥ ५२ ।

गावो वा ब्राह्मणो वाऽपि यो वा कोवाऽपि भूतले§ ।

क्षणाहमपि तच्छायं तिष्ठन्नाक नयत्यमुम् ॥ ५३ ।

आरामदा महाभागा देवतागृहकारिणः ।

तडागग्रामकर्तारः पूज्यन्ते हरिणा सदा ॥ ५४ ।

सर्व्वलोकोपभोगार्थिण पुष्पारामं जनेश्वर ।

कुर्व्वते दैवतार्थं वा तेषां पुण्यफलं शृणु ॥ ५५ ।

तत्र यावन्ति पत्राणि॥ कुसुमानि भवन्ति च ।

तावत्कालं यमेतत्सर्गे शतकोटिकुलान्वितः ॥ ५६ ॥

* तडागग्रामस्य सममिति (क) । बहुजन्तोपभोगमिति (ग) ।

† स याति ब्रह्मसदनं कुलत्रितयसंयुत इति (क), (ग), कुलत्रितयसमन्वित इति (घ) ।

‡ एक द्रीक (क) (ग) पुलकयोर्न क, (घ) पुलके कुलद्वितीयसंयुत इति पाठ ।

§ भुवने इति (क) (घ) (ग) ।

॥ सप्तलोकोपभोगाऽऽहमिति (क), (घ) ।

॥ पत्राणि इति (क), (घ), (ग), (ङ) ।

प्राकारकारिणस्तस्य कण्टकावरणप्रदाः ।

ते युगवितथं राजन्ः वसन्ति ब्रह्मणः पदे ॥ ५७ ।

आरामाणाञ्च प्राकारं कण्टकावरणस्तथा ।

वसन्ति ते युगगतं यथायोग्यं दिवि प्रभोः† ॥ ५८ ।

तुलसीरोपणं ये तु कुर्वन्ते मनुजेश्वर ।

तेषां पुण्यफलं वक्ष्ये गदन्तः‡स्तन्निशामय ॥ ५९ ।

सप्तकोटिकुलैर्युक्तो भावतः पिबतस्तथा ।

वसेत्कल्पगतं सार्धं नारायणसमीपतः§ ॥ ६० ।

ऊर्ध्वपुण्ड्रकरो यस्तु तुलसीमूलमृत्तिकाम् ।

तत्रैव नेत्रं तस्यासीन्मूर्ध्निन्दोर्विभृश्यात्कलाम् ॥ ६१ ।

दृष्टानि तुलसीमूलाद्यावन्त्यपहृतानि वै ।

तावन्ति ब्रह्महत्यानि क्षिप्तान्येव न संग्रहः॥ ॥ ६२ ।

तुलसीं सिञ्चयेद्यस्तु शुक्लकोदकमात्रकम् ।

क्षीरोदशायिना सार्धं वसत्याचन्द्रतारकम् ॥ ६३ ।

ददाति ब्राह्मणानान्तु तुलसीकीमलं दलम् ।

० ते युगवितथं यावदिति (ख) ।

† दिवि प्रभो इति (ख) ।

‡ (ख) पुस्तक ५८—६३ श्लोकाः, ६४ श्लोकस्य पूर्वार्धं न सन्ति । वदतः इति (क), (घ) ।

§ वसेद्वि कल्पगतं नारायणसमीपत इति (ग) । नारायणसमीपत इति (क), (ङ) ।

॥ क्षिप्तान्येव न संग्रह इति (घ) ।

स याति विष्णुभवनं : कुलत्रितयसंयुतः ॥ ६४ ।
 कर्णेन धारयेद्यस्तु तुलसीं सतत नरः ।
 तत्काष्ठं धारयेद्यस्तु तस्य नास्त्यपपातकम् ॥ ६५ ।
 कण्टकावरणं वाऽपि प्राकारं वाऽपि कारयेत् ।
 तुलस्याः शृणु राजेन्द्र^१ तस्य पुण्यफलं महत् ॥ ६६ ।
 यावद्दिनानि सतिष्ठेत्कण्टकावरणं प्रभो ।
 कुलत्रययुतं सोऽपि तिष्ठेद्ब्रह्मपदे स्वयम्^२ ॥ ६७ ।
 प्राकारकल्पको यः स्यात्तुलस्या मनुजेश्वर ।
 कुलत्रयेण सहितो विष्णोः सारूप्यतां व्रजेत्^३ ॥ ६८ ।
 योऽर्चयेद्भरिपादाब्जं तुलस्या कोमलैर्दलैः ।
 न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ ६९ ।
 द्वादश्यां पौर्णमास्याञ्च क्षीर^४स्रपनतो हरेः ।
 कुलायुतयुतः सोऽपि विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७० ।
 प्रस्थप्रमाणपयसा यः स्नापयति केशवम् ।
 कुलायुतयुतः सोऽपि विष्णोः सारूप्यमाप्नुयात्^५ ॥ ७१ ॥
 दृतप्रस्थेन यो विष्णु द्वादश्यां स्नापयेन्नरः ।

* ब्रह्मसदनमिति (क) ।

† शृणु तुलस्या राजेन्द्र इति (ग) ।

‡ ब्रह्मपदे युगमिति (घ), (ङ) ।

§ (क) पुनर्के ६४—६७ श्लोका न सन्ति । सारूप्यमाप्नोति इति तु सुष्ठु संज्ञितम् ।

॥ क्षीरस्रपनतो हरे इति (क) । पौर्णमास्या वा क्षीरे इति (ग) ।

॥ कुलायुतयुतोक्षीर इति (घ) । सारूप्यमिति (ग) ।

॥ सायुज्यमाप्नुयादिति (घ), (ङ) । ७१—७४ श्लोका (ग) पुनर्के न सन्ति ।

कुलकोटियुतो राजन् सायुज्यं लभते हरः ॥ ७२ ।
 पञ्चामृतेन स्नापयेदेकादश्यां जनार्दनम् ।
 कुलकोटिसमायुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७३ ।
 एकादश्यां पूर्णिमास्यां द्वादश्यां वा नृपोत्तम ।
 नारिकेलीदकैर्विष्णुं स्नापयेत्तत्फलं शृणु ॥ ७४ ।
 शतजन्मार्जितैः पापैर्विमुक्तो मनुजो नृप ।
 शतद्वयकुलैर्युक्तो विष्णुना सह मोदते ॥ ७५ ।
 इक्षुक्षीरेण देवेशं यः स्नापयति केशवम् ।
 कुलायुतयुतो भूत्वाः विष्णुना सह मोदते ॥ ७६ ।
 पुष्पोदकेन देवेशं तथा गन्धोदकेन च ।
 स्नापयित्वा नरो भक्त्या युगं स्वर्गाधिपो भवेत् ॥ ७७ ।
 जलेन यस्तपूतेन यः स्नापयति केशवम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शताब्दं दिवि मोदतेऽऽ ॥ ७८ ।
 क्षीरेण स्नापयेद्विष्णुं रविसंक्रमणेषु च ।
 स यसेद्विष्णुभयने द्विसप्तपुरुषान्वितः ॥ ७९ ।
 शुक्लपत्रे चतुर्दश्यामष्टम्यां पूर्णिमादिने ।
 एकादश्यां भानुवारे द्वादश्यां पञ्चमीदिने ।
 सोमसूर्योपरागे च मन्वादिषु युगादिषु ।

• सर्वं इति (घ), (ङ) ।

† नीविन्दमिति (क), (ङ) ।

‡ मोदते दिवि इति (क) । अथ श्रीकादश्यादनन्तरं (७१) श्रीको वर्धते ।

§ द्विसप्तपुरुषान्वित इति (घ) ।

व्यतीपाते वैधृतौ च गजच्छायाघ्नये तथा ।
 अक्षौदये च पुष्याके हस्ताके रोहिणीबुधे ।
 तथैव गनिरोहिण्यां भौमाश्विन्यान्तथैव च ।
 शन्याश्विन्यां^० बुधाश्विन्यां^१ भृगुपातेऽर्कवैधृतौ ।
 तथा बुधानुराधायां श्रवणाके तथैव च ।
 तथापि सोमश्रवणे हस्तस्ये च बृहस्पतौ ।
 बुधाष्टम्यां बुधापादे भृगुरेवतिसंयुते ।
 स्नापयन् पयसा विष्णुं शिवं वा वाग्यतः शुचिः ।
 घृतेन मधुना वाऽपि देवानान्तत्फलं^३ शृणु ॥ ८०।८१।
 सर्वयज्ञफलं प्राप्य सर्वपापविमोचितः ।
 वसेद्विष्णुपदे कल्पं त्रिसप्तपुरूपान्वितः ॥ ८२ ।
 तत्र वै ज्ञानमासाद्य योगिनामपि दुर्लभम् ।
 तत्रैव मोक्षमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ८३ ।
 कृष्णपत्रे चतुर्दश्यां सोमवारे च भूपते ।
 शिवं संस्त्राप्य दुग्धेन शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ८४ ।
 नारिकेलोदकेनाऽपि शिवं संस्त्राप्य भक्तितः ।
 अष्टम्यामिन्दुवारे च शिवसायुज्यमाप्नुयात्^५ ॥ ८५ ।
 कृष्णपत्रे चतुर्दश्यान्तथाष्टम्याच्च भूपते ।

० एकाश्विन्यामिति (ख) ।

१ बुधादिव्यामिति (ग) ।

३ दद्या वा तत्फलमिति (ख), (घ) ।

५ एतौ द्वौकौ (ख) (ग) पुस्तकधीनं स ।

घृतेन मधुना स्नाप्य शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ८६ ।
 शिवं संस्नाप्य* यत्नेन पुष्पोदकफलोदकैः ।
 सोमवारि महाभाग वसेत्कल्पशतं दिवि‡ ॥ ८७ ।
 तिलतैलेन संस्नाप्य विष्णुं वा शिवमेव वा ।
 स याति तत्तत्सारूप्यं§ कुलचित्तयसंयुतः ॥ ८८ ।
 शिवमिन्दुरसेनाऽपि यः स्नापयति भक्तितः॥ ।
 शिवलोके॥ वसेत्कल्पं शतकोटिकुलान्वितः ॥ ८९ ।
 घृतेन स्नापयेद्भिद्रं पुण्यवान्‡‡ द्वादशीदिने ।
 क्षीरेण वा महाभाग तत्फलं वदतः शृणु ॥ ९० ।
 जन्मायुतार्जितैः पापैर्विमुक्तो मनुजोत्तमः॥॥ ।
 कुलकोटिसमायुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ९१ ।
 यः स्नापयति पयसा उत्थानद्वादशीदिने ।
 केशवं परया भक्त्या तत्फलं गदतः॥‡‡ शृणु ॥ ९२ ।

* मधुते इति (ख) ।

† सपूज्य इति (ग) ।

‡ स वसेदपुन दिवि इति (क) ।

§ तस्य सारूप्यमिति (ख) ।

॥ भक्ति इति (ग), (ङ) ।

॥ देवकीकमिति (क) ।

॥ उत्थाने द्वादशीदिने इति (ख) ।

॥ मनुजेश्वर इति (ख) ।

‡‡ वदत इति (क), (ग) ।

जन्मायुतार्जितैः पापैर्विमुक्तः परमं पदम् ।
 कुलकोटिसमायुक्तः स प्राप्नोति न संशयः* ॥ ८३ ।
 सधुप्रस्थेन गोविन्दं कार्त्तिक्यां पूर्णिमादिने ।
 संस्त्राप्य† हरिमायाति शतकोटिकुलान्वितः ॥ ८४ ।
 मनोहरैश्च गन्धैश्च पुष्पैश्चापि मनोहरैः ।
 अभ्यर्च्य‡ विष्णुमीशं वा तत्तत्सारूप्यमाप्नुयात्§ ॥ ८५ ।
 पद्मपुष्पेण यो विष्णुः॥ शिवं वार्चति मानवः ।
 स याति विष्णुभवनं॥ कुलत्रितयसंयुतः ॥ ८६ ।
 हरिश्च केतकीपुष्पैः शिव धूसूरजैर्विशि॥ ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो वसेद्विष्णुपदे युगम् ॥ ८७ ।
 हरिश्चम्पकपुष्पैश्च अर्कपुष्पैश्च शङ्करम् ।
 समभ्यर्च्य महाभाग तत्तत्सारूप्यमाप्नुयात्¶ ॥ ८८ ।

* (घ) पुस्तके एष श्लोको नास्ति, (ङ) पुस्तके तु भिन्नरूपी, अस्ति, यथा —

जन्मायुतयुतैः पापैर्विमुक्तो मनुजीवसः ।

कुलकोटिसमायुक्तः प्राप्नोति परमं पदम् ॥

† सम्पूज्य इति (ग) ।

‡ तत्सारूप्यं ततोव्रजेदिति (ख), तत्तत्सारूप्यमाव्रजेदिति (घ), (ङ) ।

§ पद्मपुष्पेण विष्णुं वा इति (क) ।

॥ भवने इति (ग) ।

॥ धूसूरके इति (ग) । (ख) पुस्तके एतदारभ्य श्लोकस्यैतस्य पादत्रयं परशोक्तं परम्परेणैव न स्तः ।

॥ तत्तत्सारूप्यमाप्नुयादिति (क), (ख) ।

जातिपुत्रैः॥ शिवं पूज्यन् बभूवुकुसुमैर्हरिम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो मेरुमूर्ध्नि युगं वसेत् ॥ ८८ ।
 काकोलकुसुमैर्विष्णुं रुद्रपुष्पैर्महेश्वरम् ।
 अभ्यर्च्य देवदेवेशं सारूप्यं यान्ति मानवाः ॥ १०० ।
 शिवं विष्णुञ्च संपूज्य प्रस्यपुष्पैर्मनीहरैः ।
 शमीपुष्पैश्च राजेन्द्र सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ १०१ ।
 अपामार्गदलेर्यसु पूजयेद्दिरिजापतिम् ।
 स याति शिवसायुज्यं चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ १०२ ।
 शङ्करस्याथवा विष्णोर्धृतयुक्ताश्च गुग्गुलुम् ।
 दत्त्वा धूपं नरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १०३ ।
 तिलतैलान्वितं दीपं विष्णोर्वा शङ्करस्य वा ।
 दत्त्वा नरः सर्वकामान् संप्राप्नोति नृपोत्तमः ॥ १०४ ।
 घृतेन दीपं यो दद्याच्छङ्कराद्याऽथ विष्णवे ।
 स मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥ १०५ ।

० यक्षीपुत्रे इति (ख) ।

१ पूज्य इति धार्यं, पूजयिता इति साधु ।

३ साफलककुसुमैरिति (ख), (ग) ।

४ विषय विष्णुमिति (क), (ख), (ग), (घ) ।

५ शङ्करस्याऽथ विष्णोर्धृतं इति (क), (घ), (ङ) ।

॥ वऽप्रीतिः समुत्प्रेतस्य इति (क), भवऽप्रीतिः नरीत्यस्य इति (ख) ।

०० (क) (ङ) पुस्तकयो एतदर्थं, १०० श्लोक, १०८ श्लोक (१०८) श्लोकान् पूजा-

संघ ग सति ।

ग्राम्येन वाऽपि तैलेन राजहव्येन वा पुनः ।
 दीपं दत्त्वा महाविष्णोः शिवस्यापि फलं शृणु ॥ १०६ ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
 तत्तत्कालोक्त्यमाप्नोति त्रिःसप्तपुरुषान्वितः ॥ १०७ ।
 यद्यदिष्टतमं लोके तत्तदीशाय विष्णवे ।
 दत्त्वा तु तत्पदं याति चत्वारिंशत्कुलान्वितः ॥ १०८ ।
 यद्यदिष्टतमं वसु तत्तद्विप्राय दापयेत् ।
 स याति ब्रह्मभवनं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १०९ ।
 भूषणहाऽप्यन्नदानेन शुद्धो भवति भूपते ।
 अन्नतोयसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ११० ।
 अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदद्यापि सर्वदः ।
 सर्वदानफलं तस्मादन्नदस्य नृपोत्तम ॥ १११ ।
 अन्नदो ब्रह्मसदनं याति वंशायुतान्वितः ।
 न तस्य पुनरावृत्तिरिति शास्त्रेषु निश्चितम् ॥ ११२ ।
 अन्नदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ।
 सद्यस्तुष्टिकरं ज्ञेयं जलदानन्ततोऽधिकम् ॥ ११३ ।
 महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
 शृणुष्व चित्रं भूपाल शुद्ध्यन्त्यन्नजलप्रदाः ॥ ११४ ।

० स याति विष्णुभवनमिति (ख), (घ), (ङ) ।

† भूतले इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ इति वेदेषु निश्चितमिति (क), शास्त्रे विनिश्चितमिति (ग) ।

§ सद्यस्तुष्टिकरं ज्ञेयमिति (ख) ।

शरीरमन्नं प्राहुः प्राणमन्नं प्रचक्षते ।
 तस्मादन्नप्रदो ज्ञेयः प्राणदः पृथिवीपते ॥ ११५ ।
 सद्यस्तुष्टिकर दानं सर्वकामफलप्रदम् ।
 तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ११६ ।
 अन्नदस्य कुले जाता आसहस्रकुलानृपः ।
 नरकगते न पश्यन्ति तस्मादन्नप्रदो वरः ॥ ११७ ।
 योऽतिथिं भक्तितो राजन् समभ्यर्च्य यथाविधि ।†
 अन्नदो मोक्षमाप्नोति तस्मादन्नप्रदो भव ॥ ११८ ।
 पादाभ्यङ्गं भक्तितो वा योऽतिथेः कुरुते नरः ।
 स स्नातः सर्वतीर्थेषु गङ्गास्नानपुरःसरम् ॥ ११९ ।
 तैलाभ्यङ्गं महाराजः‡ ब्राह्मणानां करोति यः ।
 स स्नातोऽद्भ्यस्त सायं गङ्गायां नात्र संग्रहः ॥ १२० ।
 रोगितान्§ ब्राह्मणान् यन्नु रक्षति चितिरक्षकः ।
 स कोटिकुलसंयुक्तो वसेद्ब्रह्मपुरे युगम् ॥ १२१ ।
 यो रक्षेत् पृथिवीपाल एकं वा रोगिणं नरम् ।
 तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा सर्वान् कामान् प्रयच्छति ॥ १२२ ॥

० आसहस्रकुलानि वै इति (ख) ।

† योऽतिथिं भक्तितोरक्षेत् समुत्तम यथाविधि इति (ख), समुत्तम यथाविधि इति (घ), (ङ) ।

‡ महाभाग इति (ख) ।

§ रोगिण इति (क), (ख) ।

कर्मणा मनसा वाचा यो रक्षत्यातुरं जनम्* ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति सर्वपापविवर्जितः ॥ १२३ ॥
 यो ददाति महीपाल निवासं ब्राह्मणाय तु ।
 तस्य प्रसन्नो देवेशः प्रसन्नाः सर्वदेवताः ॥ १२४ ॥
 ब्राह्मणाय वेदविदे यो दद्याद्ग्रां पयस्विनीम् ।
 स याति विष्णुभवनं पुनरावृत्तिवर्जितः ॥ १२५ ॥
 अन्येभ्यः प्रतिगृह्णापि यो दद्याद्ग्रां महीपते ।
 तस्य पुण्यफलं वक्तुं न हि शक्नोऽस्मि पण्डितः† ॥ १२६ ॥
 कपिलां वेदविदुषे यो ददाति पयस्विनीम् ।
 स एव रुद्रो भूयाच्च सर्वपापविवर्जितः‡ ॥ १२७ ॥
 विप्रायाध्यात्मविदुषे दद्यादुभयतो सुखीम्§ ।
 तस्य पुण्यञ्च संख्यातुं न क्षमोऽन्द्यतैरपि ॥ १२८ ॥
 यो दद्याच्चाभयं नृणां भूष विह्वलचेतसाम् ।
 तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः समर्थोऽस्ति पण्डितः ॥ १२९ ॥
 एकतः क्रतवः सर्वे समग्रयरदक्षिणाः ।
 एकतो भयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणम् ॥ १३० ॥

* यो रक्षन्नामयाऽनितमिति (ख) ।

† (१२५) श्रीकण्ठ पराहर्षदारभ्य श्रीकण्ठर्ष (ग) पुस्तके नास्ति ।

‡ (क) पुस्तके एव श्रीको नास्ति । (घ) पुस्तके एतत्पराहर्षे नास्ति ।

§ विप्राय वेदविदुषे दद्यादुभयतो सुखीमिति (ग) । (क) पुस्तके तु विप्राया

आत्मविदुषे इति तदर्थमात्रं वर्तते ।

संरक्षति महीपाल यो विप्रं भयविह्वलम् ।
 स स्नातोऽद्भुतं सायं गङ्गायां नाऽत्र संग्रहः ॥ १३१ ।
 यो दद्यादभयं राजन् स विष्णुर्नाऽत्र संग्रहः ।
 सर्वेषामेव धर्माणामुत्तमं तत्प्रवक्षते ॥ १३२ ।
 वस्त्रादी रुद्रभवनं कन्यादो ब्रह्मणः पदम् ।
 हेमदो विष्णुभवनं प्रयाति कुलसंयुतः ॥ १३३ ।
 यस्तु कन्यामलङ्कृत्य दद्यादध्यात्मवेदिने ॥
 शतवंशसमायुक्तो ब्रह्मणः पदमश्रुते ॥ १३४ ।
 कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां वा आषाढ्यां वाऽपि भूपति ।
 वृषभं शिवतुल्यार्थमुत्सृजेत्तत्फलं शृणु ॥ १३५ ।
 सप्तजन्मार्जितैः पापैर्विमुक्तो रुद्ररूपधृक् ॥
 कुलसप्ततिसंयुक्तो रुद्रेण सह मोदते ॥ १३६ ।
 शिवलिङ्गाङ्कितः ॥ कृत्वा महिषं यः समुत्सृजेत् ।
 न तस्य यातनालोकदर्शनं भवति प्रभो ॥ १३७ ॥

• (क) पुस्तके एतदर्थं नास्ति ।

† सर्वेषामेव धर्माणामुत्तमं धर्ममुच्यते इति (क) ; (ख) पुस्तके एतदर्थं नास्ति ।

‡ एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ दद्यादध्यात्मवेदिने इति (क), ददाति ब्रह्मवेदिने इति (ख) ।

॥ उत्सृष्टानां (उत्सृष्टानां) फलं यत् इति (क), (घ), (ङ) ; उत्सृष्टं तापं यत् इति (ख) ।

॥ रुद्ररूपभाक् इति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

०० शिवलिङ्गाङ्कितमिति (क), (ग), (घ) ।

ताम्बूलदानं यं कुर्याद्भक्तितो नृपसत्तम ।
 तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा ददाति श्रेयुत पदम् ॥ १३८ ॥
 चीरदो घृतदश्चैव मधुदो दधिदस्तथा ।
 दिव्याब्दयुगपर्यन्तं स्वर्गलोके वसेत्सुखी ॥ १३९ ॥
 प्रयाति चन्द्रभवनमिच्छुदानान्मृषोत्तम ।
 गन्धदं पुष्पफलदः प्रयाति ब्रह्मणः पदम् ॥ १४० ॥
 गुह्येक्षुरसदश्चैव प्रयाति चीरसागरम् ।
 मठदो जलदो याति सूर्यलोकमनुत्तमम् ॥ १४१ ॥
 विद्यादानेन सायुज्यमतिदानं यतः स्मृतम् ।
 विद्यादानं महादानं गोदानमुत्तमोत्तमम् ॥ १४२ ॥
 व्रीह्यादुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
 नरकादुद्धरन्त्येते विद्यादानन्ततोऽधिकम् ॥ १४३ ॥
 ज्ञानदानेन सायुज्यं सत्यदानं परन्तप ।
 अक्रोधश्चार्जवं चैव मोक्षदं परिकीर्तितम् ॥ १४४ ॥
 धान्यदं श्रियमाप्नोति ब्रह्मलोके परन्तप ।
 तरन्ति धान्यदानेन मुच्यन्ते ह्युपपातकैः ॥ १४५ ॥

• मधुदयाऽपीति (ग) ।

† मिठाग्रजलदो यातीति (क) सततं जलदो यातीति (ख), मठानीं जलदो यातीति (घ) ।

‡ अथ व्रीहस्त पूजाहे (क) पुस्तके नास्ति । विद्यादानं मधोदानमिति (ग) ।

§ अथ गावि परम्परेति (ख) ।

• एव व्रीह (ख) पुस्तके नास्ति । (क) पुस्तके "तरन्ति धान्यदानेन" इत्यत्र नरविमलदानमति पाठो वर्तते ।

बृहन्नारदीयपुराणे

ताम्बूलदानं यः कुर्याद्भक्तिर्नृपसत्तम ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा ददाति त्रीयुतं पदम् ॥ १३८ ॥
क्षीरदो घृतदक्षैव* मधुदो दधिदस्तथा ।
दिव्याब्द्युगपर्थ्यन्तं स्वर्गलोके वसेत्सुखी ॥ १३९ ॥
प्रयाति चन्द्रभवनमिच्छुदानान्नृपीत्तम ।
गन्धद, पुष्पफलदः प्रयाति ब्रह्मणः पदम् ॥ १४० ॥
गुह्येक्षुरसदक्षैव प्रयाति क्षीरसागरम् ।
मठदो† जलदो याति सूर्यलोकमनुत्तमम् ॥ १४१ ॥
विद्यादानेन सायुज्यमतिदानं यतः स्मृतम् ।
विद्यादानं महादानं गोदानमुत्तमोत्तमम्‡ ॥ १४२ ॥
त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
नरकादुद्धरन्त्येते विद्यादानन्ततोऽधिकम् ॥ १४३ ॥
ज्ञानदानेन सायुज्यं सत्यदानं§ परन्तप ।
अक्रोधश्चार्ज्वं चैव मोक्षदं परिकीर्तितम् ॥ १४४ ॥
धान्यद* त्रियमाप्नोति ब्रह्मलोके परन्तप ।
तरन्ति धान्यदानेन मुच्यन्ते ह्युपपातकैः ¶ ॥ १४५ ॥

* मधुदद्यादपौति (ग) ।

† मिटाग्रजलदो यातीति (क) सततं जलदो यातीति (ख), मठानां जलदो
तीति (घ) ।

‡ अथ शोकस्य पूर्वाह्नं (क) पुस्तके भ्राति । विद्यादानं महीदानमिति (ग) ।

§ अथ वापि परन्तपेति (घ) ।

¶ एष शोकः (ख) पुस्तके अस्ति । (क) पुस्तके "नरन्ति, धान्यदानेन" इत्यत्र
स्तिभनदानेनेति पाठो वर्तते ।

ब्रह्माण्डकोटिदानेन यत् फलं लभते नरः ।
 तत् फलं समवाप्नोति शिवलिङ्गप्रदानतः* ॥ १४६ ।
 शालग्रामशिलादानन्ततोऽपि द्विगुणं फलम् ।
 शालग्रामशिलारूपी विष्णुरेव न संशयः† ॥ १४७ ।
 यो ददाति नरो दीपं हृतयुक्तं परं प्रभोः ।
 गङ्गास्नानफलन्तस्य सम्पूर्णं भवति प्रभो ॥ १४८ ।
 रत्नान्वितसुवर्णस्य प्रदानेन नृपोत्तम ।
 परमं मोक्षमाप्नोति महादानं यतः स्मृतम्‡ ॥ १४९ ।
 ततो माणिक्यदानेन परं मोक्षमवाप्नुयात् ।
 भुवलोकमवाप्नोति वज्रदानेन भूपते§ ॥ १५० ।
 स्वर्गं विद्रुमदानेन मोक्षिकैः सोमसन्निधिम् ।
 वैदूर्यदो रुद्रलोकं पद्मरागप्रदस्तथा॥ ॥ १५१ ।
 माणिक्यस्य प्रदानेन ब्रह्मलोकमवाप्नोति॥ ।

* एष श्लोक (क), (घ), (ङ) पुस्तकेषु नास्ति ।

† विष्णुरेव इति युतमिति (क), विष्णुर्वेति वै युतिरिति (ख), विष्णुर्वेति विद्युत इति (घ), (ङ) ।

‡ परं मोक्षमवाप्नोति महादानं यतः स्मृतमिति (क), महादानमिति (ग), परं मोक्षमवाप्नोति महादानं यतः स्मृतमिति (घ) ।

§ वृमदानेनेति (क), रवदानेनेति (ङ) ।

॥ (क), (घ) पुनश्चोऽथ श्लोकस्य द्वितीयपादादाख्य [५३] श्लोकस्य प्रथमचरान् यान् यावन् सन्दर्भो नास्ति । पद्मरागेत्यत्र पापाचारिप्रदस्तथा इति (घ) ।

॥ मवाप्नुयादिति (ख) ।

अलङ्कारप्रदानेन सर्व्वत्र सुखमश्रुतेः ॥ १५२ ।
 प्रयाति यानदानेन विमानारोहतां नरः ।
 भवां तृणप्रदानेन रुद्रलोकमनुत्तमम् ।
 वारुणं लोकमाप्नोति महीय लवणप्रदः ॥ १५३ ।
 आश्रमाचारनिरताः स्वकर्म्मसु सदीयताः ।
 अदाभिका गतासूयाः प्रयान्ति ब्रह्मणः पदम् ॥ १५४ ।
 परोपदेशनिरता वीतरागा विमत्सराः ।
 हरिपादार्चनरताः प्रयान्ति ब्रह्मणः पदम् ॥ १५५ ।
 सत्सङ्गाच्चादनिरताः सर्व्वभूतहिते रताः ।
 पराऽपवादविमुखा न पश्यन्ति यमालयम् ॥ १५६ ।
 नित्यं हितरता ये च ब्राह्मणेषु च गोषु च ।
 परस्त्रीसङ्गविमुखा ॥ न पश्यन्ति यमालयम् ॥ १५७ ।

* (ख) पुस्तकेऽत पर कथिदधिक श्लोको वर्त्तते, यथा—

“आश्रितं लोकमाप्नोति अन्नदानेन पण्डित ।

यज्जदानेन मरुतः सर्व्वान् कामान् समश्रुते ॥”

† सत्कर्म्मसु इति (क), (ख), (घ) ।

‡ एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

§ (ख) पुस्तके श्लोकोऽयमेव पठित —

“सत्सङ्गेषु निरता सर्व्वभूतहिते रता ।

पराऽपवादनिरता सर्व्वभूतहितेष्वपि ।

परोपदेशनिरता पश्यन्ति न यमालयम् ॥”

॥ नित्यं भक्तिपरा ये तु इति (ख) ।

॥ परस्त्रीसङ्गोपादेति (ख) ।

जितेन्द्रिया जिताहाराः गोपु ज्ञाताः सुगीर्जिनः ॥ १५८ ।
 ब्राह्मणानां हितकराः प्रयान्ति परमं पदम् ॥ १५८ ।
 अग्निशूयूपवद्यैव गुरुशूयूपवस्तथा ।
 यतिशूयूपवद्यैव न याति यमघातनाम् ॥ १५९ ।
 सदा देवार्चनरताः सदा नामपरायणाः ॥ १६० ।
 प्रतिग्रहनिवृत्ता ये प्रयान्ति परमं पदम् ॥ १६० ।
 अनायं विप्रकुण्ठपं ये दद्वैयुर्नरोत्तमाः ॥ १६१ ।
 अश्वमेधमहस्ताणां फलं प्राप्नुवन्त्यनुत्तमम् ॥ १६१ ।
 पत्नैः पुण्यैः फलैर्वाऽपि जलैर्वा मनुजैश्चर ।
 पूजया रक्षितं निद्रमर्धवेत्तत्फलं नृणाम् ॥ १६२ ।
 तुलकोदकमात्रेण शून्यनिद्रं जनाधिप ।
 स्नाप्याऽश्वमेधस्तप्ताणां फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १६३ ।
 यः पत्नैः कुसुमैर्वाऽपि शून्यनिद्रप्रपूजकः ।

हयमेधायुतफलं सहस्रगुणितं लभेत्* ॥ १६४ ।
 भक्ष्यैर्भोज्यैः फलैर्वाऽपि शून्यलिङ्गप्रपूजकः† ।
 शिवसायुज्यमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १६५ ।
 पूजया रक्षितं विष्णुं योऽर्चयेदर्कवंशजः‡ ।
 तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये वदतस्तन्निगमय ॥ १६६ ।
 जलेन स्नापयेद्यस्तु पूजारहितमच्युतम् ।
 स याति विष्णुसालोक्यं§ कुलसप्ततिसंयुतः ॥ १६७ ।
 पत्रैः पुष्पैः फलैर्वाऽपि पूजारहितमच्युतम्¶ ।
 प्रयाति हरिसारूप्यं शतद्वयकुलाऽन्वितः ॥ १६८ ।
 भक्ष्यभोज्यादिभिर्भूष पूजया शून्यमच्युतम् ।
 समभ्यर्च्य लभेन्मोक्षं कुलायुतसमन्वितः॥ ॥ १६९ ।
 शीर्णस्फुटितसन्धानं यः करोति नरोत्तमः ।
 शिवस्यायतने वाऽपि विष्णोर्वा शृणु तत्फलम् ॥ १७० ।
 शतजन्मार्जितैः पापैर्मुक्तो वंशत्रयाऽन्वितः ।
 स्थित्वा विष्णुपुरे** कल्पं तत्रैव परिमुच्यते ॥ १७१ ।

* भवेदिति (ग) ।

† भक्ष्यैर्भोज्यैः फलैर्वापि जलेन मनुजेश्वर इति (क) । लिङ्गस्यैव ।

(घ), (ङ) ।

‡ योऽर्चयेत्परमेस्वरमिति (ख), योऽर्चयेत् सूर्यवशज इति (घ), (ङ) ।

§ सायुज्यमिति (क) ।

¶ अर्चयेद्युत यदि इति (ख) ।

॥ (क) पुस्तके अत पर श्लोकद्वय नास्ति ।

** विष्णुपदे इति (घ) ।

देवतायतने राजन्दत्वा सम्मार्जनं नरः* ।
 यत् फलं समवाप्नोति तन्मे निगदतः शृणु ॥ १७२ ।
 यावत्पु. पांशुकणिका यस्य सम्मार्जिता नृप† ।
 तावत्कल्पसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥ १७३ ।
 वासुदेवालये वाऽपि राजन् गोचर्भ्रमात्रकम् ।
 जलेन सेचनं कुर्यात्तत्फलं वदतः शृणु ॥ १७४ ।
 यावत्पु. पांशुकणिका द्रवीभूता‡ जनेश्वर ।
 तावज्जन्मार्जितेः पापैः सद्य एव प्रमुच्यते ॥ १७५ ।
 गन्धोदकेन यो मर्त्यो देवतायतनेषु च ।
 भक्तितः सेचनं कुर्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १७६ ।
 द्रवीभूतानि§ यावन्ति रजांसि मनुजेश्वर ।
 तावत्कल्पसहस्राणि हरिसारूप्यमश्रुते॥ ॥ १७७ ।
 ऋदा धातुविकारैर्वा देवतायतनं नरः ।
 कुलद्वयसमेतसु विष्णुलोके महीयते॥ ॥ १७८ ।
 शिलाचूर्णेन यो मर्त्यो देवतायतने नृप ।

* देवतायतने यत्नं कृत्वा सम्मार्जनमिति (क) ।

+ द्रवीभूता इति (घ), (ङ) । (क), (ख) पुस्तकयोस्त पर कटो श्लोकपादा न सन्ति ।

‡ द्रवीभूता इति (घ) ।

§ द्रवीभूतामिति (घ) ।

॥ (क) पुस्तकेऽत पर एक श्लोको नास्ति ।

॥ विष्णुलोके युगं वसेदिति (ख), (घ), (ङ) ।

करोति स्वस्तिकादीनि तेषां पुण्यं निशामय ॥ १७८ ।
 यावत्पुः कणिका भूमौ क्षिप्ता रविकुलोद्भव ।
 तावद्युगसहस्राणि हरिसारूप्यमश्रुते ॥ १८० ॥
 यः कुर्याद्दीपरचनां शालिपिष्टादिभिर्नृपः ।
 न, तस्य पुण्यमाख्यातुमुत्तमेऽष्टमशतैरपि ॥ १८१ ॥
 अश्वखण्डं दीपं यः कुरुतेऽथ विष्णोर्वा शङ्करस्य च ।
 दिने दिनेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ १८२ ॥
 अर्चितं शङ्करं दृष्ट्वा विष्णुं वाऽपि नमोत्तु यः ।
 स विष्णुभवनं प्राप्य वसेदष्टमशतं नृप ॥ १८३ ॥
 प्रदक्षिणत्रयं कुर्यादथ विष्णोर्भक्तुजेश्वर ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो देवेन्द्रत्वं समश्रुते ॥ १८४ ॥
 अथ ॥ प्रदक्षिणं कुर्याद्यस्तु विष्णोः परात्मनः ।
 एकीनेवाश्वमेधस्य सम्पूर्णं फलमश्रुते ॥ १८५ ॥
 शिवं प्रदक्षिणं कृत्वा स ध्यासव्यविधानतः ।

* शालिपिष्टादिभिर्नृप इति (क) ।

+ शतो वर्षमशतैरपि इति (क) ।

‡ यः कुर्यादिति (ख) ।

§ फलमाप्नोत्यनुत्तममिति (क), (ख), (घ), (ङ) ।

¶ वेद्यं प्रदक्षिणमिति (क) ।

॥ अङ्गमिति (क), (ङ) ।

०० (क) पुस्तके अत परं “द्वितीयेनाधिराजत्वं तृतीयेनेन्द्रसम्पद”मिति श्लोकादं
 वसते ।

†† शिवं प्रदक्षिणं कुर्यादिति (क), (घ), (ङ) ।

यत् फलं समवाप्नोति तन्मे निगदतः शृणु ॥ १८६ ॥
 राजन् प्रदक्षिणैकेन मुच्यते ब्रह्महत्याया ।
 द्वितीयेनाधिराजत्वं तृतीयेनेन्दुसम्पदम्* ॥ १८७ ॥
 शिवप्रदक्षिणे मर्त्यः सोमसूत्रं न लङ्घयेत् ।
 लङ्घयित्वैकमेकं स्यादलङ्घ्यादयुतत्रयम्† ॥ १८८ ॥
 स्तुत्वा स्तोत्रैर्जगन्नाथं नारायणमनामयम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति मनसा यद्यदिच्छति ॥ १८९ ॥
 देवतायतने यस्तु भक्तियुक्तः प्रवृत्त्यति ।
 गीतानि गायत्यथवा तत्फलं शृणु भूपते ॥ १९० ॥
 गन्धर्व्वराजतां गानैर्नृत्यैरिन्द्रगणेशतान्‍धः ‡
 प्राप्नोत्यष्टकुलैर्युक्तं आकल्पं मीचभाङ्गनरः ॥ १९१ ॥
 सुखवाद्यस्ततो ये तु देवतायतने नराः ।
 विमानगतसंयुक्ताः कल्पं स्वर्गाधिवासिनः ॥ १९२ ॥
 करशब्दं प्रकुर्व्वन्ति देवतायतने तु ये ।
 ते सर्वे पापनिर्मुक्ता विमानेया युगदयन्‍ऽ ॥ १९३ ॥
 देवतायतने ये तु घण्टानादं प्रकुर्व्वन्ति ¶

* तृतीयेनेन्दुसमुत्त इति (घ) ।

† अलङ्घ्यादयुतत्रयमिति (ख) ।

‡ नृत्यैरिन्द्रगणेशतान्मिति (छ) ।

§ युगदयमिति (क), कल्पं स्वर्गाधिवासिन इति (ङ) ।

¶ सदापत्यं प्रकुर्व्वन्ति इति (ज) ।

तेषां पुण्यं निगदितुं कः गतोऽस्तीह पण्डितः* ॥ १८४ ।

मृदा धातुविकारैर्वा वर्णकैर्गोमयेन वा ।

उपलेपनकृद्यस्तु नरो वैमानिको भवेत् ॥ १८५ ।

मेरीमृदङ्गपटहविपाणाद्यैश्च† डिण्डिमैः ।

सन्तर्प्य देवदेवेशं लभन्ते यत्फलं शृणु ॥ १८६ ।

देवस्त्रीशतसंयुक्ताः सर्व्वकर्मसमन्विताः ।

सर्व्वलोकमनुप्राप्य‡ भीदन्ते कल्पपञ्चकम् ॥ १८७ ।

देवतायतने राजन् कुर्व्वन् ग्रहरवं नरः ।

सर्व्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणा सह भीदते ॥ १८८ ।

काहलादिरवं कुर्व्वन् देवतायतने नरः ।

सर्व्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोकाधिपो भवेत् ॥ १८९ ।

तालादिकांस्यनिनदं कुर्व्वन् विष्णुगृहे नरः ।

यत्फलं लभते प्राज्ञः शृणुष्व§ गदतो मम ॥ २०० ।

सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विमानशतसङ्कुलः ।

गीयमानश्च गन्धर्व्वैर्विष्णुना सह भीदते ॥ २०१ ।

एवमाद्या महाधर्माः शतशोऽथ सहस्रशः ।

उक्ताः कियन्ती राजेन्द्र कस्तान्वर्णयितुं क्षमः ॥ २०२ ।

* क समर्थोऽस्ति पण्डित इति (क), (ख), (घ), क गतोऽस्ति च पण्डित इति (ङ) ।

† निशाभाजैरेति (ख), निषादाद्यैरेति (ग), निखनाद्यैरेति (ङ) ।

‡ स्वर्गलोकमनुप्राप्येति (ख) ।

§ शृणुष्व गदत इति (ङ) ।

यो देवः सर्वभुविष्णुः कामरूपी^१ निरञ्जनः ।

सर्वधर्मफलं राजन् सम्पूर्णं प्रददाति च ॥ २०३ ।

, यस्य स्मरणमात्रेण देवदेवस्य चक्रिणः ।

सफलानि भवन्त्येव सर्वकर्माणि भूपति ॥ २०४ ।

परमात्माचरोऽनन्तः^१ पुण्यकर्मफलप्रदः ।

सत्कर्मकर्तृभिर्नित्यं स्मृतः सर्वार्त्तिनाशनः ॥ २०५ ।

धर्माय विष्णुः सकलानि^३ विष्णुः

कर्माणि विष्णुश्च स एव भोक्ता ।

कार्यञ्च विष्णुः करणानि विष्णु-

स्तस्मान्न किञ्चिद्व्यतिरिक्तमस्ति ॥ २०६ ।

इति श्रीब्रह्मरदीये पुराणे चयोदशोऽध्यायः ।

१ कामरूपीति (ख) ।

१ परमात्मा जगन्नाथ इति (ख) ।

३ सकलाय विष्णुरिति (घ) ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

काल उवाच ।

पापभेदान् प्रवक्ष्यामि तद्यात् स्थूलाद्य यातनाः ।
 शृणुष्व धैर्यमास्थाय रौद्रा हि नरका यतः ॥ १ ।
 पापिनो ये दुरात्मानो नरकाग्निषु सन्ततम् ।
 पचन्ते तेषु तान्वक्ष्ये भयङ्करफलप्रदान् ॥ २ ।
 तपनो बालुकाकुम्भो महारौरव-रौरवौ ।
 कुम्भीपाको निरुच्छासः कालसूत्रः प्रमर्दनः ॥ ३ ।
 असिपत्रवनं घोरं ॥ लालाभक्षो हिमोत्कटः ।
 मृपावस्था वसाकूपस्तथा ॥ वैतरणी नदी ॥ ४ ।
 श्वभक्षो मूत्रपानश्च पुरीषहृद् एव च ।
 तप्तशूलं तप्तगिलाशास्त्रलीट्टममेव च ॥ ५ ।
 तथा शीणितकूपय घोरं शीणितभोजनम् ॥ ।
 स्वमांसभोजनश्चैव ॥ वह्निज्वालाप्रवेशनम् ॥ ६ ।

* (ख) पुलके चतुर्दशाध्याय, पञ्चदशाध्यायस्यापि किंदां भागो नास्ति ।

† यथा इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ प्रमर्दन इति (ग) ।

§ नरकमणिपचय इति (क) ।

॥ भटाकूपस्तथेति (क), (घ), (ङ) ।

॥ शीणितभयमिति (घ) ।

॥ स्वमांसभयमिति (घ) ।

शिलाहट्टिः शस्तहट्टिर्वज्रहट्टिस्तथैव च ।
 क्षीरोदकं क्षीणतीयं तप्तायःपिण्डभक्षणम्* ॥ ७ ।
 अधःशिरःशीपणञ्च मरुत्पतनन्तथा ।
 तथा पापाण्यन्त्राणि क्षुमिभोजनमेव च ॥ ८ ।
 चारास्युपानभ्रमणं तथा क्रकचदारणम् ।
 पुरीपलेपनञ्चैव पुरीपस्य च भोजनम् ॥ ९ ।
 रेतःपानं महाघोरं सर्व्वसन्धिषु दाहनम् ।
 अङ्गारगयनञ्चैव तथा मुपलमर्दनम् ॥ १० ।
 बह्मनि काष्ठयन्त्राणि कर्पणं छेदनं तथा ।
 पतनीत्यतनञ्चैव गदादण्डादिपीडनम्† ॥ ११ ।
 गजदन्तैः प्रहरणं नानासर्पैश्च दंशनम् ।
 धूमपानं पाशबन्धं नानाशूलायरीहणम्‡ ॥ १२ ।
 चारास्युसेचनञ्चैव नासायाञ्च मुखे तथा ।
 घोरं चारास्युपानञ्च तथा लवणभक्षणम् ॥ १३ ।
 स्रायुच्छेदं स्रायुबन्धमस्थिच्छेदन्तथैव§ च ।
 चारास्युकर्णरन्ध्राणां प्रवेशं मांसभोजनम् ॥ १४ ।
 पित्तपानं महाघोरं तथैव श्लेष्मभोजनम् ।

* तप्ताय पिण्डभोजनमिति (घ) ।

† पदा दण्डायरीहणमिति (ङ) ।

‡ शूलायरीपणमिति (ङ), (घ), (ङ) ।

§ अस्तिभेदनमेव च इति (घ) ।

¶ चारास्युर्कर्णरन्ध्राणामिति (ङ) ।

वृक्षाग्रात्पतनञ्चैव जलान्तर्गम्यजनन्तथा ॥ १५ ॥
 पाषाणधारणञ्चैव शयन कण्टकोपरि ।
 पिपीलिकाभिर्दशनः* वृश्चिकैश्चाऽपि पीडनम् ॥ १६ ॥
 व्याघ्रपीडा शिवापीडा तथा महिषपीडनम्† ।
 कर्दमे शयनञ्चैव दुर्गन्धपरिपूरितैः‡ ॥ १७ ॥
 शस्त्रास्त्रशयनञ्चैव महातीक्ष्णनिषेवणम्§ ।
 अत्युष्णतैलपानञ्च महत्कटुनिषेवणम् ॥ १८ ॥
 कपायीदकपानञ्च तप्तपाषाणभक्षणम्॥ ।
 अत्युष्णसिकतास्नानं तथा दशनशीर्णनम् ॥ १९ ॥
 तप्तायःशयनञ्चैव तप्तगीताम्बुसेचनम् ।
 सूचीप्रक्षेपणञ्चैव नेत्रयोर्मुखसन्धिषु ॥ २० ॥
 शिश्ने च हृदये चैव अयोभारस्य बन्धनम् ॥ २१ ॥
 एवमाद्या महाभाग यातनाः कोटिकोटिशः ।
 अपि वर्षसहस्रेण नाहं निगदितुं क्षमः ॥ २२ ॥
 एतेषु यस्य यत्पापं पापिनः क्षितिरक्षक ।
 तत्क्षर्व्वं संप्रवक्ष्यामि तस्मै निगदतः शृणु ॥ २३ ॥
 ब्रह्महा च सुरापी च स्त्रीघी च गुरुतल्पगः ।

* दशनमिति (ग), (घ) । एवं सति दन्दीभङ्ग ।

† एतदर्थं (घ) पुस्तके गालि ।

‡ दुर्गन्ध परिती भव इति (क) ।

§ महातीक्ष्णनिषेवणमिति (ग) ।

॥ महाकटुनिषेवणमिति (क), (घ) पुस्तके श्रीकृष्णस्य पूर्वाह्ने गालि ।

महापातकिनस्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ २४ ।
 पंक्तिभेदी ह्यवापाकी ब्राह्मणानाञ्च निन्दकः ।
 आटेगी वेदविक्रेता पञ्चेति ब्रह्मघातकाः ॥ २५ ।
 ब्राह्मणान्यः समाह्वय दास्यामीति धनादिकम् ।
 पद्यात्रास्तीति तं पद्यात्तमाहुर्व्रह्मघातकम् ॥ २६ ।
 यस्मादहर्म् परित्राय तमेवः द्वेष्टि योऽधमः ।
 करोति चाऽप्युदासीनं तमाहुर्व्रह्मघातकम् ॥ २७ ।
 गवां वृणामिभूतानां पानार्थमभियायिनाम् ॥
 अन्तरायीभवेद्यमु तमाहुर्व्रह्मघातकम् ॥ २८ ।
 स्नानार्थं भोजनार्थं वा गच्छती ब्राह्मणस्य यः ।
 समायात्यन्तरायत्वं तमाहुर्व्रह्मघातकम् ॥ २९ ।
 अनधीत्य च शास्त्राणि शास्त्रार्थं वक्ति योऽधमः ।
 अहद्वाररती यद्य तमाहुर्व्रह्मघातकम् ॥ ३० ।
 प्रायश्चित्तं चिकित्साञ्च ज्योतिषं धर्मनिर्णयम् ।
 विना शास्त्रेण यो व्रूते तमाहुर्व्रह्मघातकम् ॥ ३१ ।
 ययैग्वर्थाभिमानेन विद्याधनमदेन वा ।

० ब्राह्मणाः समाह्वय इति (घ) ।

† पद्यात्रास्तीति यो दूयादिति (ङ) ।

‡ तमेव द्वेष्टीति (ग) ।

§ (घ) पुलके (१०) दोषो नास्ति ।

५ पानार्थमभियायिनामिति (ङ), (च) ।

६ (ङ) पुलके (३०) दोषो नास्ति, तदप्याने (३८) दोषः पठितः ।

द्विजानाक्षिपते सर्वान्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ३२ ।
 परनिन्दासु निरतः स्वात्मीत्कर्षपरसः यः ।
 असत्यनिरतश्चैव ब्रह्महा परिकीर्तितः ॥ ३३ ।
 अन्योद्दिगकरश्चैव तथा चान्यस्य सूचकः ।
 दम्भाचारपरश्चैव ब्रह्महेत्यभिधीयते ॥ ३४ ।
 नित्यं प्रतिग्रहरतस्तथा प्राणिवधे रतः ।
 अधर्मस्यानुमन्ता च ब्रह्महेत्यभिधीयते ॥ ३५ ।
 ब्रह्महत्यासमं पापमेवं बहुविधं नृप ।
 सुरापानसमं पापं प्रवक्ष्यामि समासतः ॥ ३६ ।
 गणान्नभोजनश्चैव गणिकान्ननिषेवणम् ।
 पतितान्नादनश्चैव सुरापानसमं स्मृतम् ॥ ३७ ।
 ओपासनपरित्यागो देवलस्यान्नभोजनम् ।
 सुरापयोषित्संयोगं सुरापानसमं स्मृतम् ॥ ३८ ।
 यः शूद्रेण समाहृतो भोजनं कुरुते द्विजः ।
 सुरापी स हि विज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ ३९ ।
 यः शूद्रेणाभ्यनुज्ञातः कुर्याद्वा भोजनं द्विजः ।
 सुरापी स हि विज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ ४० ।

० आत्मीत्कर्षपरसु य इति (क) ।

† ब्रह्महा परिकीर्तित इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ सुरापरापि इति (ग) ।

§ सुरापी च स विज्ञेय इति (क), (घ) ; सुरापी स च विज्ञेय इति (ङ) ।

॥ सुरापी च स इति (क) ।

अकालकर्मकरणं पुत्रीगमनमेव च ।
 हीनजात्यभिगमनं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 परस्त्रीगमनञ्चैव गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ ४८ ।
 वेदग्रन्थाविहीनत्वं गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ ४९ ।
 पित्र्यज्जपरित्यागी धर्मकार्यविलोपकृत् ।
 यतिनिन्दापरश्चैव विज्ञेयो गुरुतल्पगः ॥ ५० ।
 इत्येवमादयो राजन्महापातकसंज्ञिताः ।
 एतैश्चन्यतमे वापि सङ्गृह्यत्तत्क्षमां भवेत् ॥ ५१ ।
 यथा कथञ्चित्पापानां महद्भिः परमर्षिभिः ।
 शास्त्रेषु निष्कृतिर्दृष्टा प्रायश्चित्तादिकल्पनैः ॥ ५२ ।
 प्रायश्चित्तविहीनानि पापानि शृणु भूपते ।
 समस्तपापतुल्यानि महानरकदानि वै ॥ ५३ ।
 यः शूद्रेणार्चितं लिङ्गं विष्णु वा प्रणमेन्नरः ।
 न तस्य निष्कृतिश्चास्ति प्रायश्चित्तायुतैरपि ॥ ५४ ।
 न मेघः शूद्रसंस्पृष्टं लिङ्गं वा हरिमेव वा ।
 स सर्व्वयातनाभोगी यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ५५ ।
 पापण्डपूजितं लिङ्गं नत्वा पापण्डतां व्रजेत् ।

• अथ पुस्तके (४०।४८) शोकयोर्विपर्यासो दृश्यते ।

† धर्मकार्यविनाशकृदिति (घ) ।

‡ (क) पुस्तके (४८।५०) श्रीश्री न स्त ।

§ (क) पुस्तके (५५।५४) श्रीश्री न स्त ।

राजन्वेदविदो वापि सर्वशास्त्रार्थविद्यदिः ॥ ५६ ।

आभीरपूजितं लिङ्गं नत्वा नरकमश्नुते ॥ ५७ ।

योपिङ्गिः पूजितं लिङ्गं विष्णुं वापि नमेत्तु यः ।

स कीटिकुलसंयुक्त आकल्पं रौरवे वसेत् ॥ ५८ ।

यदा प्रतिष्ठितं लिङ्गं सन्धविद्भिर्यथाविधि ।

तदाप्रभृति शूद्रश्च योपितो वापि न स्पृशेत् ॥ ५९ ।

स्त्रीणामनुपनीतानां शूद्राणाञ्च जनेश्वर ।

स्पर्शने नाधिकारोऽस्ति विष्णोर्वा शङ्करस्य वा ॥ ६० ।

विष्णुं वा शङ्करं वापि आश्रमाचारवर्जितैः ।

अर्चितं राजशार्दूल स्वप्नेऽपि च न पूजयेत् ॥ ६१ ।

यः शूद्रसंस्कृतं लिङ्गं विष्णुं वाऽपि नमेत्ररः ।

इहैवात्यन्तदुःखानि पश्यन्त्यामुष्मिकं किमुगा ॥ ६२ ।

आभीरपूजितं लिङ्गं विष्णुं वापि जनेश्वर ।

। नमन्तन्नाशयत्येव किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ६३ ।

शूद्रो वाऽनुपनीतो वा स्त्रियो वा ॥ पतितोऽपि वा ।

केशवं वा शिवं वाऽपि स्पृष्ट्वा नरकमश्नुते ॥ ६४ ।

० सर्वशास्त्रविदो यदि इति (क) ।

† आकल्पं रौरवे वसेदिति (क), रौरवे वसेदिति (घ), (ङ) ।

‡ शूद्रो न स्पृशेत्, योपितो वापि न स्पृशेदिति (घ) ।

§ विष्णो वा शङ्करेऽपि वा इति (क), (घ), (ङ) ।

॥ संश्रयं धितवान् गृहे इति (क) ।

॥ योपिदिति (घ) ।

ब्रह्महत्यादिपापानां कदाचिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
 ब्राह्मणं द्वेष्टि यस्तस्य निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् ॥ ६५ ।
 विश्वासघातकानाञ्च कृतघ्नानां जनेश्वर ।
 शूद्रस्त्रीसङ्गिनाञ्चैव निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित्* ॥ ६६ । -
 शूद्रान्पुष्टदेहानां वेदनिन्दारतात्मनाम् ।
 शूद्रनिन्दापराणाञ्च निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ ६७ ।
 शिवनिन्दापराणाञ्च विष्णुनिन्दारतात्मनाम् ।
 सत्कथानिन्दकानाञ्च नेहाऽमुत्र च निष्कृतिः ॥ ६८ ।
 बौद्धास्यं विशेष्यस्तु महापदपि वै द्विजः ।
 तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति† प्रायश्चित्तशतैरपि ॥ ६९ ।
 बौद्धाः पापण्डिनः प्रोक्ता यतो वै वेदनिन्दकाः ।
 तस्माद्विजस्तान्नेचेत् यदि वेदेषु भक्तिमान् ॥ ७० ।
 ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि द्विजा बौद्धास्यं विशेष्य ।
 ज्ञात्वा यैः‡ निष्कृतिर्नास्ति शास्त्राणामपि निर्णयः ॥ ७१ ।
 एतेषां पापबाहुल्याद्वरकं कल्पकोटिपुङ्गु ।
 एते पापण्डिनः प्रोक्तास्तस्मादेषां न निष्कृतिः ॥ ७२ ।
 प्रायश्चित्तविहीनानि प्रोक्तान्येतानि ते प्रभो ।

• (६) पुल्लिङ्गे (६६) शिवोक्तं द्वितीयवर्तमानेन तदा (६७) श्रीकृष्ण न उच्यते ।

† न तस्य निष्कृतिर्नास्ति इति (ग) ।

‡ यथा च इति (घ) ।

§ अत्र च निवर्तते इति (ङ) ।

अघानि तेषां नरकान् गदतो मेः निशामय ॥ ७३ ।

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ।

पच्यन्ते नरकेष्वेषु^० वंशायुतसमन्वितः ॥ ७४ ।

ततः कर्मा[†]वसानेन[‡] स्थावराः प्रभवन्ति ते ।

कल्पत्रितयपर्यन्तं तदन्ते क्षमयो हि ते[§] ॥ ७५ ।

पष्टिं वर्षसहस्राणि पष्टिं वर्षशतानि च ।

विष्ठाभुजो भवन्त्येते पुरीषक्षमयस्तथा[॥] ॥ ७६ ।

ततस्वाशीविषाः कल्पं तदन्ते क्षमयो हि ते[॥] ।

तथैव युगसाहस्रं तदन्ते स्त्रीच्छजातयः ॥ ७७ ।

क्रमेण[॥] कर्मशेषेण गोलकाः^{††} प्रभवन्ति ते ।

कुण्डाश्च जन्मन्येकस्मिंस्ततो विप्रो ह्यकिञ्चनः ॥ ७८ ।

दारिद्र्यपीडितो नित्यं प्रतिग्रहपरायणः ।

पापं प्रतिग्रहाद्याति पापान्नरकमयुते ॥ ७९ ।

तव राजन्महाभाग यातना याः प्रकीर्तिताः ।

महापातकिनस्तासु प्रत्येकं युगवासिनः ॥ ८० ।

० गदतो मे इति (क) ।

† नरको घोरे इति (ग) ।

‡ कर्मा[†]वशेषेण इति (ग) ।

§ क्षमयो हि ते इति (क) ।

॥ क्षमयस्तथा इति (घ), (ङ) ।

॥ तदन्ते पश्यो हि ते इति (क), (घ), (ङ) ।

॥ तदन्ते इति (घ) ।

†† गणका इति (ग), गणिका इति (घ), (ङ) ।

तदन्ते पृथिवीमेत्य सप्तजन्मसु गर्हभाः* ।
 ततः श्वानो विड्वराहा भवेयुर्दशजन्मसु ॥ ८१ ।
 आशताब्दं विट्कमयस्ततस्ते मृषिका नृप* ।
 तावत्कालं भवेयुश्च सर्पा द्वादशजन्मसु† ॥ ८२ ।
 ततः सहस्रजन्मानि‡ मृगाद्याः पशवो नृप ।
 शताब्दं स्थावरा राजंस्तदन्ते गोशरीरिणः॥ ८३ ।
 ततस्तु सप्त जन्मानि चाण्डालाः परिकीर्त्तिताः ।
 ततः षोडश जन्मानि शूद्राद्या हीनजातयः ॥ ८४ ।
 ततस्तु जन्मद्वितये वैश्यः क्षत्रिय एव च ।
 तत्राऽप्यतिबलैर्नित्यं बाध्यमानो हि॥ जीवति ॥ ८५ ।
 ततश्च विप्रतां प्राप्य दरिद्रो व्याधिपीडितः ।
 प्रतिग्रहपरो नित्यं ततो नरकमश्रुतेः॥ ८६ ।
 असूयाविष्टमनसां रौरवं नरकं स्मृतम् ।
 तत्र कल्पव्रयं स्थित्वा चण्डालाः कोटिजन्मसु ॥ ८७ ।
 मा ददस्वेति यो ब्रूयाद्देवाग्नौ ब्राह्मणेपु च ।

* गर्हिता इति (घ) गर्हिता इति (ङ) ।

† (क) पुस्तकेऽत पर कति श्लोका न सन्ति ।

‡ (घ) पुस्तकेऽत पर सार्द्धैकश्लोको नास्ति ।

§ तत षोडश जन्माभीति (ङ) ।

¶ तदन्तेष्वशरीरिण इति (ङ) ।

॥ बाध्यमानोऽपि जीवति इति (ङ) ।

०० (घ) पुस्तके (८५) श्लोकस्य चतुर्थपञ्चाशदारभ्य (८६) श्लोकस्य तृतीयपरञ्चाश-

धिकं प्रपञ्ची नास्ति ।

स श्रयोनियतं गत्वा चाण्डालेषु निपात्यते ॥ ८८ ।

ततो विष्ठाकृमिः कल्पं ततो व्याघ्रस्त्रिजन्मनि ।

तदन्ते नरकं याति युगानामेकविंशतिम् ॥ ८९ ।

परनिन्दारता ये च ॥ ये च निष्ठुरभाषिणः ।

दानानां विघ्नकर्त्तारस्तेषां पापफलं शृणु ॥ ९० ।

तप्तायःपिण्डवदनाः सूचीपूरितलोचनाः ।

अधःशिरार्धपादाश्च ताद्यन्ते यमकिङ्करैः ॥ ९१ ।

एवं शताब्दपर्यन्तं तदन्ते शोणिते हृदे ।

मग्नाः कण्डस्यपापाणाः शताब्दं निवसन्ति ते ॥ ९२ ।

ततः सर्वेषु घोरिषु नरकेषु समाः शतम् ।

स्थित्वा कर्मवशेषेण तरन्त्यामिषभोगिनः ॥ ९३ ।

परद्रव्यापहर्तृणां नरकं शृणु पण्डितग ।

सुप्रसीदूखलाभ्याश्च तुद्यन्ते ॥ तस्करा भृशम् ॥ ९४ ।

तदन्ते तप्तपाप्राणग्रहणं वत्सरत्रयम् ।

ततश्च कालसूत्रेण भिद्यन्ते सप्तवत्सरान् ॥ ९५ ।

शोचन्तः स्वानि कर्माणि परद्रव्यापहारकाः ॥ ९६ ॥

० युगो योनियतं गत्वा चाण्डालेषु च प्रापते इति (घ), (ङ) ।

† युगानामेकविंशतिमिति इति (घ), (ङ) ।

‡ परनिन्दारता ये चेति (घ), (ङ) ।

§ एतदर्थं (क) पुस्तके नास्ति ।

¶ एतदर्थं (क) पुस्तके नास्ति, (ङ) पुस्तके तु ताडयन्तानामप्यमारोपितम् ।

॥ ताद्यन्ते इति (क), दूष्यन्ते इति (घ), (ङ) ।

०० परद्रव्यापहारता इति (ग) ।

ततः क्रमेण पच्यन्ते नरकाग्निषु सन्ततम् ॥ ८६ ।
 परस्वसूचकानाञ्च नरकं शृणु भूपतेः ।
 तावद्युगसहस्राणि तप्तायःपिण्डभक्षणम्* ॥ ८७ ।
 उत्पाद्यन्ते तु रदनाः सन्दंशैर्भृगदारुणैः ।
 निरुच्छासे महाघोरे कल्पान्तं निवसन्ति ते ॥ ८८ ।
 परस्त्रीलोलुपानाञ्च नरकं शृणु भूपते ।
 तप्तताम्रस्त्रियस्तेन रमन्ते† प्रसभं बहु‡ ॥ ८९ ।
 रमन्ते तेन संगृह्य विद्रावन्तं प्रसह्य ताः॥
 दिग्मन्थस्य कृतं कर्म तदन्ते नरकाङ्क्रमात् ॥ ९० ।
 अन्यं भजन्ते भूपाल पतिं त्वक्ता च या स्त्रियः ।
 तासाञ्च नरकान्वक्ष्ये गदतो मे निशामय ॥ ९१ ।
 तप्ताय पुरुषास्तास्तु॥ तप्तायःशयने बलात् ।
 गृहीत्वा कल्पपर्यन्तं रमन्तेऽतिबलान्विताः ॥ ९२ ।
 ततस्तैर्योपितो मुक्ता हुताशनसमोत्खणम्** ।
 अयस्तम्भं समाहित्य तिष्ठन्त्यद्दसहस्रकम् ॥ ९३ ।

* (क) पुस्तकेऽत परमटी श्लोकपादा न सन्ति ।

† तावद्युगसहस्रान्तु तप्ताय पिण्डभोजनमिति (घ), (ङ) ।

‡ रमन्ते इति (क), (घ) ।

§ बलादिति (क), (घ), (ङ) ।

॥ ता स्त्रियो विद्रावन्त त संगृह्य तेन सह रमन्त इत्यर्थः ।

॥ तप्ताय पुरुषास्तास्तु इति (क), (घ), (ङ) । एव बहुषु पुस्तकेषु पुरुषाणां कर्तृत्वे स्थितेऽपि कर्तृत्वस्याधिकसारस्यानदेवाऽवलम्बितमस्माभिः ।

•• हुताशनसमेभिर्नमिति (ग) ।

ततः चारोदकस्नानं चारोदकनिषेवणम् ।
तदन्ते नरकान्सर्वान्क्रमेण परिभुञ्जते ॥ १०३ ।
यो हन्ति ब्राह्मणीं गाञ्च चत्रियाञ्च नृपोत्तम ।
स एता यातनाः सर्वा भुङ्क्ते कल्पेषु पञ्चसु ॥ १०४ ।
यः शृणोति महन्निन्दां सादरञ्च शृणुष्व मे ।
तेषां कर्षेणु पालयन्ते तप्तायःकीलसञ्चयाः† ॥ १०५ ।
ततश्च तेषु छिद्रेषु तैलमत्युष्णमुख्यणम् ।
पूर्यते‡ च ततस्यापि कुम्भीपाकं प्रपद्यते ॥ १०६ ।
नास्तिकानां प्रवक्ष्यामि नरकं शृणु भूपते§ ।
अप्दानां कीटिपर्यन्तं नरकं भुञ्जते हि ते ॥ १०७ ।
ततश्च कल्पपर्यन्तं पुरीषं भुञ्जते नृप ।
युगन्तु॥ रौरवं पयात्तप्तसैकतभोजनम् ॥ १०८ ।
ब्राह्मणान्ये निरीक्षन्ते क्रोधदृष्ट्या॥ नराधमाः ।
तप्तसूचीसङ्घस्रन्तु तेषां नेत्रेषु पूर्यते॥ ॥ १०९ ।
ततः चाराम्बुधाराभिः सिच्यन्ते नृपसत्तम ।

० सादरं तच्छृणुष्व मे इति षड्गु पाठः ।

† तप्तायः कालसञ्चया इति (ग) ।

‡ सिच्यन्त इति (ङ) ।

§ (ए) पुस्तके एतदहं नास्ति ।

॥ युगन्तु रौरवं पयात्तप्तसैकतभोजनम् इति षड्गु ।

॥ क्रोधदृष्ट्या इति (घ), (ङ) ।

०० चतुः पुण्यते इति (घ), (घ), (ङ) ।

ततश्च क्रकचैर्घोरैर्भिद्यन्ते पापकारिणः ॥ ११० ।
 विश्वासघातिनाञ्चैव मर्यादाघातिनान्तथा ।
 पराव्रलीलुपानाञ्च नरकं शृणु दारुणम् ॥ १११ ।
 श्वमांसभोजिनो नित्यं भक्ष्यमाणाः श्वभिस्तथा ।
 नरकेषु समस्तेषु प्रत्येकं युगवासिनः ॥ ११२ ।
 प्रतिग्रहरता ये च ॥ ये च नक्षत्रपाठकाः ।
 ये च देवलकान्नानां भोगिनस्तच्छृणुष्व मे ॥ ११३ ।
 राजन्नाकल्पपर्यन्तं यातनासु च दुःखिनः ।
 पच्यन्ते सततं पापा विष्ठाभोगरताः सदा ॥ ११४ ।
 ततश्च भुवमासाद्य चाण्डालाः शतजन्मसु ।
 भवन्ति बहुदुःखार्ता दरिद्रा व्याधिपीडिताः ॥ ११५ ।
 असत्यनिरतानाञ्च तथा निष्ठुरभाषिणाम् ।
 उत्पाद्यन्ते सदा जिह्वाः सन्दंशैर्भृशदारुणैः ॥ ११६ ।
 ततस्त्रैलेन सिध्यन्ते ॥ कालसूत्रप्रपीडिताः ।
 ततः चारोदकस्नानं मूत्रविष्ठानिषेवणम् ।
 तदन्ते भुवमासाद्य भवन्ति स्त्रीच्छजातयः ॥ ११७ ।
 अन्योद्दिगकरा ये तु यान्ति वैतरणीं नदीम् ।

• पापकर्म्मिण इति (ग) ।

† श्वमांसभोजिनो नित्यमिति (क), (घ), (ङ) ।

‡ प्रतिग्रहरता ये चेति (क) ।

§ पच्यन्ते इति (क), (घ), (ङ) ।

मुक्तपञ्चमहायज्ञाः नानाभक्षाः भवन्ति हि ॥ ११८ ।
 श्रीपासनपरित्यागी रौरवं नरकं व्रजेत् ।
 अनुष्ठानविहीनाय क्षमिभक्षं प्रयान्ति हि ॥ ११९ ।
 नृपैतेपाञ्चतुर्णाञ्च दुःखं पञ्चयुगावधि ।
 तदन्ते भुवमासाद्य भवन्ति परशेवकाः ॥ १२० ।
 विप्रग्रामकरादानं कुर्वतां शृणु भूपते ।
 यातनास्वास पचन्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १२१ ।
 विप्रग्रामेषु भूपाल यः कुर्यादधिकद्वरम् ।
 ससहस्रकुलो भुङ्क्ते नरकान् कल्पकोटिषु ॥ १२२ ।
 विप्रग्रामे करादाने योऽनुमन्यति पातकीऽ ।
 स एव कृतवानाजन् ॥ ब्रह्महत्यायुतायुतम् ॥ १२३ ।
 श्वविठाभोगिनो नित्यं नरा ह्यातिथ्यवर्जिताः ॥ ।
 कालसूत्रे महाघोरे यंसन्ति हि चतुर्युगम् ॥ १२४ ।
 अयोनी च वियोनी च पशयोनी च यो नरः ॥ ।
 सिद्धा रैतो महापापी रैतोभीजनमाप्नुयात् ॥ १२५ ।

● मृतपञ्चमहायज्ञा इति बहुषु पाठः ।

† सासाभवा इति (ग) ।

‡ (क) पुनश्च एव श्रीको नास्ति ।

§ पापकदिति बहुषु पाठः ।

॥ स एव कृतवान् पापी ब्रह्महत्यायुतायुतमिति (घ) ।

॥ वाह्यातिथ्यविवर्जिता इति (क) ।

●● चयोनी पशयोनी च यो नरः कर्तुमिच्छतीति (क) ।

वसाकूपं ततः प्राप्य स्थित्वा दिव्याद्भसमतिम् ।
 रेतीभोगी भवेन्नर्त्यः सर्व्वलोकेषु निन्दितः ॥ १२६ ।
 उपवासदिने राजन्दन्तधावनस्तन्नरः ।
 स धीरं नरकं याति* व्याघ्रभक्ष्यं चतुर्युगम् ॥ १२७ ।
 खदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्तु† वसुन्धराम् ।
 तस्य पापफलं वक्ष्ये गदतो मे निशामय ॥ १२८ ।
 स कोटिकुलसंयुक्तः प्रभुञ्जन् पूतिसृत्तिकाम् ।
 यातनास्वासु पच्यन्ते प्रत्येकं कल्पकोटिषु ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि जायन्ते विड्भुजश्च ते ॥ १२९ ।
 गणयेद्यस्तु‡ पृथिवीं मृषा तन्नरकं शृणु ।
 स कोटिकुलसंयुक्तो निमज्जत्युष्णकर्द्दमे ॥ १३० ।
 ततो विष्ठाङ्गदे मग्नस्तिष्ठेद्युगसहस्रकम् ।
 तदन्ते यातनास्वासु यावदिन्द्राश्चतुर्हस्य ॥ १३१ ।
 ततश्च पृथिवीमेत्य सर्व्वलोकेषु निन्दितः ।
 व्रणी कुष्ठाभिभूतश्च भवेद्युगशतं नरः§ ॥ १३२ ।
 यः स्वकर्मपरित्यागी पापण्डीत्युच्यते बुधैः ।
 तत्सङ्गच्छतत्समयम्॥ तावुभावतिपापिनी ॥ १३३ ॥

* अधीरं नरकं यातीति (क), (घ), (ङ) ।

† यो हरेत्ते इति (क), (घ) । हरेत्तेति (ङ) ।

‡ गोपयेद्यस्तु पृथिवीमिति (क) ।

§ भव अन्यगत नर इति (क), (घ), (ङ) ।

॥ तत्कम स्यादिति (ग) ।

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिगतानि च ।

सहस्रवंशसंयुक्तो नरके वासमश्रुते ॥ १३४ ॥

यस्तु सन्ततशब्दादिलिङ्गचिह्नतनुर्नरः८ ।

स सर्वयातनाभोगी चाण्डालो जन्मकोटिषु ॥ १३५ ॥

तं द्विजं९ तमशब्दादिलिङ्गाद्धिततनुन्नरः ।

सम्भाष्यः१० रौरवं याति यावदिन्द्राद्यतुर्दश ॥ १३६ ॥

चक्राद्धिततनुर्यत्र तत्र कोऽपि न संवसेत् ।

यदि तिष्ठेन्महापापी सहस्रब्रह्महा भवेत् ॥ १३७ ॥

गङ्गास्नानरतो वाऽपि अश्वमेधरतोऽपि वा ।

चक्राद्धिततनुं दृष्ट्वा पश्येत्सूर्यं जपेन्नरः११ ।

जपेत्तत्र पौरुषं सूक्तमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ १३८ ॥

लिङ्गाद्धिततनुं दृष्ट्वा पश्येत्सूर्यं जपेन्नरः॥ १ ।

जपेच्च शतरुद्रीयमन्यथा रौरवं व्रजेत् ॥ १३९ ॥

ब्राह्मणस्य तनुर्ज्ञेया सर्वदेवसमाग्रिता ।

सा चेत्सन्तापिता राजन् किं वक्ष्यामि महेनसः ॥ १४० ॥

• शब्दारिलिङ्गचिह्नतनुरिति (ग), (घ) । (ङ) पुस्तके इत आरभ्य षाट्शोडशव

नासि ।

† य द्विजमिति (ग) । तमशब्दारिलिङ्गेति (ङ), (घ) ।

‡ संभाष्य नरकमिति (ग) ।

§ जपेन्नर इति (ग) ।

¶ जपेत्तत्र पौरुषं सूक्तमिति (ङ), जपेत् पौरुषं सूक्तमन्यथा रौरवं व्रजेदिति (घ), (ङ) । जपेत्तत्र च जपेदिति साधु ।

॥ जपेन्नर इति (ग) ।

चक्राद्विततमुर्वापि राजसिंहाद्वितोऽपि वा ।

नाधिकारी परिज्ञेयः* यौतस्मार्त्तेषु कर्मसु ॥ १४१ ॥

भृतकाध्यापकायैव भृतकाध्यायिनस्तथा ।

आकल्पं यातनां मुहूर्त्तैः† तदन्ते स्नेच्छजातयः ॥ १४२ ॥

स्त्रीशूद्राणां समीपे तु वेदाध्ययनहातरः ।

कल्पकोटिसहस्रेषु प्राप्नोति नरकान् क्रमात् ॥ १४३ ॥

देवद्रव्यापहर्त्तारो गुरुद्रव्यापहारकाः ।

ब्रह्महत्यायुतसमं दुष्कृतं भुञ्जते नराः ॥ १४४ ॥

अनाथधनहर्त्तारोऽनाथं ये विदिपन्ति च‡ ।

तेषां पापफलं वक्ष्ये शृणुष्व सुसमाहिताः ॥ १४५ ॥

अधःशिरोर्द्धपादाश्‡ कीलितास्तम्भकद्वये ।

धूमपानरता नित्यं तिष्ठन्त्याब्रह्मवासरम् ॥ १४६ ॥

आरामे पुष्पहर्त्तारो देवपूजार्थकल्पिते॥ ।

ते यान्ति नरकं घोरं वह्निज्वालाप्रवेशनम् ॥ १४७ ॥

जले देवास्तये वाऽपि यः सृजेद्देहजं मलम् ।

भूणहत्यासमं पापं प्राप्नोतीत्यतिदारुणम्॥ ॥ १४८ ॥

* नाधिकारी सविज्ञेय इति (क) ।

† आकल्प यातना मुहूर्त्ता इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ अनाथधनहर्त्ता यदनाथं ये विदिपन्ति चेति (क) ।

§ अधःशिरोर्द्धपादा इति आर्थे, अधःशिरोर्द्धपादा अधःशिरोर्द्धपादावेति साधु ।

॥ आरामपुष्पहर्त्तारो देवपूजाऽनुकल्पित इति (क) ।

॥ भूणहत्यादिकं पापं स प्राप्नोतीत्यतिदारुणमिति (क), भूणहत्यासमं पापं संशोभति दारुणमिति (घ), (ङ) ।

दन्तास्थिकेशनखरान्यः सृजेद्वेतालये ।

जले वा भुक्तशेषश्च तस्य पापफलं शृणु ॥ १४८ ।

प्राप्तप्रतोदनैर्भिन्ना आर्त्तरावविराविणः ।

अत्युष्णतैलपानञ्च कुम्भीपाकान्ततः क्रमात् ॥ १५०-।

ब्रह्मस्वं हरते यस्तु तृप्यं वा काष्ठमेव वा ।

स याति नरकं घोरं यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १५१ ।

ब्रह्मस्वहरणं राजन्निहामुत्र च दुःखदम्* ।

इह सम्पद्दिनाशाय परत्र नरकाय च ॥ १५२ ।

कूटसाध्यं वदेद्यस्तु तस्य पापफलं शृणु ।

स याति यातनाः सर्वा यावदिन्द्रायतुर्दश ॥ १५३ ।

इह पुत्राय मीत्राय विनश्यन्ति परत्र च† ।

रौरवं नरकं याति यः साध्यममृतं वदेत् ॥ १५४ ।

ये चातिकामिनो मर्त्या ये च मिथ्याभिवाद्दिनः ।

तेषां मुखे जलौकाय‡ पूर्यन्ते पन्नगोपमाः ॥ १५५ ।

एवं यष्टिसमाः स्थित्वा ततः चाराम्बुसेचनम् ।

श्लमांसाहारनिरता विशन्ति चारकईमम्§ ॥ १५६ ।

ततो गजैर्निपात्यन्ते मरुप्रपतनन्तद्याम् ।

० इहाऽमुत्राऽपि दुःखदमिति (क), (घ), (ङ) ।

† परत्र वा इति (क), (घ) ।

‡ जलौकान् इति (क), (ङ) ।

§ चारकईमे इति (क), (घ), (ङ) ।

५ मरुप्रपतनं तथा इति (क), (घ) ।

तदन्ते भुवमासाद्य हीनाङ्गाः प्रभवन्ति च* ॥ १५७ ।
 ऋतौ नाभिगमेद्यस्तु स्वस्त्रियं मनुजेश्वर ।
 स याति रौरवं† घोरं ब्रह्महत्याञ्च विन्दति ॥ १५८ ।
 अनाचाररतान्दृष्ट्वा यः शक्नो न निवारयेत् ।
 तत्पापार्धमवाप्नोति यतोऽपेक्षापरायणः‡ ॥ १५९ ।
 पापिनां पापगणनां यः करोति नराधमः ।
 अस्तित्वे तुल्यपापी स्यान्निष्ठ्यात्वे द्विगुणभवेत् ॥ १६० ।
 अपापे पातकं यस्तु समारोपति§ निन्दति ।
 स याति नरकान् घोरान्यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १६१ ।
 पापिनां पातकं यस्तु वदेत्तत्सदृशो॥ भवेत् ।
 पापिनां नित्यपापानां पापार्धं नश्यति क्षणात् ॥ १६२ ।
 कन्यागामी नरो॥ यस्तु भक्ष्यमाणः श्वभिः सदा ।
 स याति धूमपानञ्च नृपावस्थां ततः क्रमात् ॥ १६३ ।
 यस्तु व्रतानि संगृह्य असमाप्य परित्यजेत् ।
 सोऽसिपत्रवनं प्राप्य हीनाङ्गो जायते भुवि ॥ १६४ ।
 अन्यैः संगृह्यमाणानां व्रतानां विघ्नकृत्वरः ।

* विहीनाङ्गा भवन्ति च इति (क) ।

† नरकं रौरवमिति (क) । पुनर्कालिन् श्रौकादक्षा दनमरं दशग्रीवा न सति ।

‡ यतोऽपेक्षापरायण इति आद्ये, यतः सपेक्षा यदुपेक्षा वेति साधु ।

§ समारोपयतीत्यर्थे, समारोपयतीति साधु ।

॥ तत्सदृशो भवेदिति (च) ।

॥ एतौ यस्तु इति (ग) ।

त्रिसप्तकुलसंयुक्तः स याति श्लेषभोजनम् ॥ १६५ ।
 न्याये च धर्मशिखायां पचपातं करोति यः ।
 न तस्य निष्कृतिर्भूष प्रायश्चित्तगतैरपि ॥ १६६ ।
 अभोज्यभोजी संप्राप्य पित्तपानं समायुतम् ।
 चण्डालवंग्रे संजातो गोमांसाशी भवेत्सदा ॥ १६७ ।
 अवमन्य द्विजान्वाग्भिर्ब्रह्महत्याश्च विन्दति ।
 सर्वाय यातना भुक्ता चाण्डालो दगजन्मसु ॥ १६८ ।
 विप्राय दीयमाने तु यो विघ्नं कुरुते नरः ।
 स याति ब्रह्महत्यानां सहस्राणां शतायुतम् ॥ १६९ ।
 अपहृत्य परस्वार्थं यः परेभ्यः प्रयच्छति ।
 स दाता नरकं याति यस्वार्थस्तस्य तत्फलम् ॥ १७० ।
 अन्यायसाधितं द्रव्यं यद्यान्यस्मै प्रयच्छति ।
 स याति नरकं घोरं यस्वार्थस्तस्य तत्फलम् ॥ १७१ ।
 प्रतिश्रुत्याऽप्रदानेन लालाभक्षं ब्रजेन्नरः ।
 यतिनिन्दापरो राजञ्जिह्वायन्त्रं ब्रजेन्नरः ॥ १७२ ।
 आरामच्छेदिनो यान्ति युगानामेकविंशतिम् ।
 श्वभोजनं ततो यान्ति क्रमात्सर्वाय यातनाः ॥ १७३ ।
 देवतागृहमेतारस्तडागानाश्च मेदिनः ।
 पुष्पारामभिदैव्यां यां गतिं प्राप्नुयुः शृणु ॥ १७४ ।
 कोटिकोटिकुलेर्युक्ताः कल्पकीटयुतानि पट् ।

• द्विजादयं ब्रजेन्नर इति (क) ।

† पुष्परोममेदिनश्च इति (ग) ।

यातनासु च सर्वासु* पच्यन्ते वै पृथक् पृथक् ॥ १७५ ।
 ततश्च विष्ठाकृतमयः कल्पकोटिषु भूपते ।
 तदन्ते विद्भुजस्ते वै कल्पानामेकविंशतिम् ॥ १७६ ।
 तथैव ते कृमिभुजो युगानामेकविंशतिम् ।
 ततश्च भुवमासाद्य चाण्डालाः कोटिजन्मसु ॥ १७७ ।
 ग्रामनाशकराणाञ्च पापञ्च सुमहत्तरम् ।
 न समर्थो† निगदितुं जन्मकोटिशतैरपि ॥ १७८ ।
 देवप्रदाहका ये तु तथैव ग्रामदाहकाः ।
 यावद्ब्रह्मा सृजत्येतत्तावन्नरकमाप्नुयुः ॥ १७९ ।
 यस्य कस्य च पापस्य योऽनुमन्ता भवेन्नरः ।
 स याति तत्र पापाहं नरकांश्च यथोचितान्‡ ॥ १८० ।
 कुण्डाशी गोलकाशी च तथैव ग्रामयाजकः ।
 अयाज्ययाजकश्चैव महापातकिनः स्मृताः ॥ १८१ ।
 आध्यायका§ देवलका ग्रामनक्षत्रयाजकाः ।
 त एते ब्रह्मचाण्डालाः महापातकपञ्चमाः॥ १८२ ।
 एतेषां यातनाः सर्वा युगानामेकविंशतिम् ।

* यातनास्त्रासु इति बहुषु पाठः ।

† न समर्थोऽपि गदितुमिति (क) ।

‡ यथोदितानिति (क), (ख), (ग) ।

§ अयाजका देवलका इति (क) ।

॥ तदन्ते ब्रह्मचाण्डाला इति (क), (ख) ; त एव ब्रह्मचाण्डाला इति (घ) ।

॥ महापातकपञ्चमा इति (ग), (घ) ।

तदन्ते भुवमासाद्य चाण्डालाः सप्तजन्मसु ॥ १८३ ।
 उच्छिष्टभोजिनो ये च मित्रद्रोहरताश्च ये ।
 तेषाञ्च यातनाः सर्वा यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १८४ ।
 उत्सन्नपितृदेवेभ्यो वेदमार्गवहिष्कृताः ।
 पापण्डा इति विख्याता यातना बहवः स्मृताः ॥ १८५ ।
 एवं बहुविधाः प्रोक्ताः पातकाद्योपपातकाः ।
 तेषान्तु संख्याबाहुल्यालियन्तस्ते प्रकीर्तिताः ॥ १८६ ।
 पापानां यातनानाञ्चैः धर्माणाञ्चैव भूपते !
 संख्यां निगदितुं शक्नो लोके को विष्णुना ऋते ॥ १८७ ।
 एतेषां सर्वपापानां धर्मशास्त्रविधानतः ॥
 प्रायश्चित्तेषु चीर्णेषु पापराशिः प्रणश्यति ॥ १८८ ।
 प्रायश्चित्तानि कार्याणि समीपे कमलापते ।
 न्यूनातिरिक्ता न स्यात्सफलानि भवन्ति हि ॥ १८९ ।
 शङ्गा च तुलसी चैव सक्तङ्गी हरिकीर्तनम् ।
 अनसूया ह्यहिंसा च सर्वपापप्रणाशिनः ॥ १९० ।
 विष्णुर्पितानि कर्माणि सफलानि भवन्ति हि ॥
 अनर्पितानि कर्माणि भस्मनि न्यस्तहव्यवत् ॥ १९१ ।

* पातकाणाञ्च इति (क), (घ), (ङ) , कर्मणाञ्चैव, भूपते इति (ङ) ।

† संख्यां निगदितुं शक्नो क यमो विष्णुना ऋते इति (क), (घ), (ङ) ।

‡ धर्मशास्त्रविशारद इति (ङ) ।

§ सफलानि भवन्ति च इति बहुषु पुस्तकेषु पाठः ।

॥ भवन्ति च इति (ग) ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्चान्यन्मोक्षसाधनम्* ।
 विष्णोः समर्पितं सर्वं सात्त्विकं सफलं भवेत् ॥ १८२ ।
 विष्णोर्भक्तिः† परा नृणां सर्वपापप्रणाशिनी ।
 भक्तिमद्भिः कृतं कर्म सफलं स्यान्महीपते ॥ १८३ ।
 भक्तिर्दशगुणा नृणां‡ पापारण्यदवानलः ।
 तामसै राजसैथैव सात्त्विकैश्च नृपोत्तम ॥ १८४ ।
 यथान्यस्य विनाशार्थं भजते यद्वयां हरिम् ।
 शृणुष्व पृथिवीपाल सा भक्तिस्तामसाधमा ॥ १८५ ।
 योऽर्चयेत्कैतवधिया खैरिणी स्वपतिं यथा ।
 नारायणं जगन्नाथं सा वै तामसमध्यमा ॥ १८६ ।
 देवपूजापरान्दृष्टा मत्सरी§ योऽर्चयेत्हरिम् ।
 शृणुष्व पृथिवीपाल सा भक्तिस्तामसोत्तमा ॥ १८७ ।
 धनधान्यादिकं यस्तु प्रार्थयन्नर्चयेत्हरिम् ।
 यद्वया परयाविष्टः सा भक्ती राजसाधमा ॥ १८८ ।
 यः सर्वलोकविख्यातां कीर्त्तिमुद्दिश्य माधवम् ।
 अर्चयेत्परया भक्त्या सा वै राजसमध्यमा ॥ १८९ ।
 सालोक्यादिपदं यस्तु प्रार्थयन्नर्चयेत्हरिम्॥

* मोक्षसाधकमिति (ग) ।

† विष्णुभक्ति परा नृणामिति बहुषु पुलकिते पाठः ।

‡ दशगुणाजया इति (क), (घ), (ङ) । पापारण्यदवीपमा इति (घ), (ङ) ।

§ देवपूजापरान्दृष्टा मनुजानिति (क), (ङ) । मनुभोयोऽर्चयेत्हरिमिति (घ) ।

॥ समुद्दिश्याम्येद्वरिमिति (क), (घ) ।

विज्ञेया पृथिवीपाल सा भक्ती राजसोत्तमा ॥ २०० ॥
यसु स्रक्तपापानां चयार्थं पूजयेद्धरिम् ।
अदया परया राजन् सा भक्तिः सात्त्विकाधमा ॥ २०१ ॥
हरेरिदं प्रियमिति शयूपां कुरुते नरः ।
जनेषु अदया युक्तो भक्तिः सात्त्विकमध्यमा ॥ २०२ ॥
विधिवद्वार्द्धयेद्यमु दासवच्चक्रपाणिनम् ।
भक्तीनां प्रवरा ज्ञेया सा भक्तिः सात्त्विकोत्तमा ॥ २०३ ॥
नारायणस्य महिमांकां काञ्चिच्छ्रुत्वाऽपि यो नरः ।
तन्मयत्वेन सन्तुष्टः सा भक्तिः सात्त्विकोत्तमा ॥ २०४ ॥
अहमेव परो विष्णुर्मायि सर्व्वमिदं जगत् ।
इति यः सततं पश्येत्तं विद्यादुत्तमोत्तमम् ॥ २०५ ॥
एवं दग्धविधा भक्तिः संसारच्छेदकारिणी ।
तत्रापि सात्त्विकी भक्तिः सर्व्वकामफलप्रदा ॥ २०६ ॥
तस्माच्छृणुष्व भूपाल ससारच्छेदमिच्छता ।
स्वकर्म्मणोऽविरोधेन भक्तिः कार्या जनार्द्धने ॥ २०७ ॥
यः कर्म्माणि परित्यज्य भक्तिमात्रेण जीवति ।
न तस्य तुष्यते विष्णुराचारात्पूज्यते यतः ॥ २०८ ॥

* हरिर्इदं प्रियमिति कृत्वा मनसि योनर इति (क) ।

† कर्म्माणि कुरुते भूप ज्ञेया सात्त्विकमध्यमा इति (क), ज्ञेया सात्त्विकमध्यमा इति (घ), (ङ) ; (ग) (घ) प्रसक्तधी जनेषु इत्यस्य स्थाने जनेषु इति पाठोऽस्ति ।

‡ महिमामिमांसे महिमामिति माधु ।

§ काञ्चिच्छ्रुत्वा च इति (क), (ग) । अप मुनेति चार्थम्, उक्तं साधु ।

सर्वांगमानामाचारः प्रथमः परिकल्प्यते* ।
 आचारप्रभवो धर्मा धर्मस्य प्रभुरच्युतः ॥ २०८ ।
 तस्मात्कार्या हरौ भक्तिः स्वधर्मस्याविरोधिनी ।
 सदाचारविहीनानां धर्मायै न सुखप्रदो† ॥ २१० ।
 त्वया महीश यत्पृष्टं तत्सर्वं गदितं मया ।
 तस्माद्धर्मपरो भूत्वा सुखी भव दृढतत ॥ २११ ।
 पूजयस्व प्रयत्नेन नारायणमनामयम् ।
 तस्मिन् संपूज्यमाने तु सर्वान् कामानवाप्स्यसि ॥ २१२ ।
 पूजयस्व हरं विष्णुमेकबुद्धगः‡ महीपते ।
 भेदकृद्ब्रह्महत्यानामयुतायुतदुष्कृतम् ॥ २१३ ।
 शिव एव हरिः साक्षाद्भरिरेव शिवः स्वयम्§ ।
 तयोरन्तरकृद्याति नरकान् कोटिकोटिशः ॥ २१४ ।
 आत्मघातनपाप्मानो॥ राजस्तव पितामहाः ।
 वसन्ति नरके ते च दम्भा, कपिलकीपतः ॥ २१५ ।
 तानुद्धर महाभाग गङ्गाजलनिषेवणैः॥ ।
 गङ्गा सर्वाणि पापानि नाशयत्येव पण्डित ॥ २१६ ।

* प्रथम परिकल्पित इति (ड) ।

† धर्मा अप्यासुखप्रदा इति (ग) ।

‡ एकमत्या इति (क), (घ), (ङ) ।

§ हरि साक्षाद्भिव स्वयमिति (घ) ।

॥ आत्मघातकपाप्मान इति (ग), (घ), (ङ) ।

॥ निषेवणे इति (घ) ।

केशमस्य नखं दन्तं भस्म वापि जनेश्वर ।

गङ्गायाः स्पर्शमात्रेण तात्रैवत्यक्षुतं पदम् ॥ २१७ ॥

यस्यास्य भस्म वा राजन् गङ्गायां क्षिप्यते नरैः ॥

महापातकमुक्तीऽपि स याति परमं पदम् ॥ २१८ ॥

गुह्यं शृणुष्व राजेन्द्र गङ्गा पापप्रणायिनी ।

यद्विन्दुसेवनादेव प्रयान्ति परमं पदम् ॥ २१९ ॥

यानि कानि च पापानि प्रोक्तानि तव षण्डित ।

तानि पापानि नश्यन्ति गङ्गाविन्दुभिषेकतः ॥ २२० ॥

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा पृथिवीपालं धर्मराजो मुनीश्वराः ।

अन्तर्दधे स राजाऽपि तपस्तप्तु मनोदधे ॥ २२१ ॥

निक्षिप्य पृथिवीं सर्व्यां सचिवेषु महीपतिः ।

तपस्तप्तुं मुनियेष्ठानुहिनाद्रिं जगाम सः ॥ २२२ ॥

इति श्रीवृद्धशारदीये पुराणे कामसभादी नाम

चतुर्दशीऽध्यायः ।

—४—

० केशमस्यनखं दन्तमिति (क) ।

१ स्पर्शमात्रेण गङ्गायास्तपस्तप्तुनं पदमिति (क), (घ), (ङ) ।

२ जने इति (क) ।

३ महापातकमुक्ती वा इति (ग), महापातकमुक्ती वा इति (घ), महापातकमुक्तीऽपीति (ङ) ।

४ एव प्रोक्तं (घ) पुस्तके नास्ति ।

५ गङ्गाविन्दुभिषेकनादिति (ङ) ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

हिमवद्गिरिमासाद्य किं चकार महीपतिः ।

कथं वा हृतवान् गङ्गां सूत तद्वक्तुमर्हसि ॥ १ ।

सूत उवाच ।

भगीरथो महाराजा^१ जटाचीरधरो वने ।

गच्छन् हिमाद्रिं तपसे ययौ गोदावरीतटम्^२ ॥ २ ।

तत्रापश्यन्महारथं भृगोराथममुत्तमम् ।

क्षणसारसमाकीर्णं मातङ्गचयसेवितम्^३ ॥ ३ ।

भ्रमद्भ्रमरसंयुक्तं कूजद्विहगसङ्कुलम् ।

व्रजद्वराहनिकरं चमरीबालवीजितम्^४ ॥ ४ ।

नृत्यन्मयूरनिकरं शारङ्गगणयोजितम्^५ ।

प्रवर्द्धितमहावृक्षं मुनिकन्याभिरादरात् ॥ ५ ।

शालतालतमालाढ्यं वृहद्विन्तालमण्डितम्^६ ।

प्लव्यद्वाङ्मकुन्दालशमीरुचकयोभितम्^७ ॥ ६ ।

* कथञ्चिद्वृतवान् गङ्गामिति (क), (घ), (ङ) ।

† महाभाग इति (घ), (ङ) ।

‡ गोदावरीतटं इति (क), (घ), (ङ) ।

§ शारङ्गगणसेवितमिति (घ) ।

॥ धूतद्विन्तालमण्डितमिति (क), (घ) ; तथोक्तं पर चरणद्वयमधिकं वर्णं

यथा—श्रीशार्ङ्गपुत्रागनागचम्पकसेवितम् ।

मालतीयूथिकाकुन्दचम्पकाश्लथभूपितम् ॥
 उत्फुल्लकुसुमोपेतं ऋपिसङ्घनिषेवितम् ।
 वेदशास्त्रसमुद्घोषं भृगोः प्राविशदाश्रमम् ॥ ७ ।
 गृणन्तं परमं ब्रह्म हृतं शिष्यवरैर्मुनिम् ।
 तेजसा सूर्यसङ्काशं भृगुन्तत्र ददर्श सः ॥ ८ ।
 ननाम विधिवद्भूपस्तस्मै मुनिवराय सः ।
 आतिथ्यं भृगुरप्यस्मै चक्रे सम्मानपूर्वकम् ॥ ९ ।
 कृतातिथ्यक्रियो राजा भृगुणा परमर्षिणा ।
 उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा विनयान्मुनिपुङ्गवम् ॥ १० ।

राजीवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 भगवांस्तुष्यते येन संसारार्णवतारकः ॥ ११ ।
 पूज्यते कर्मणा येनः भगवान् भूतभावनः ।
 अनुयाह्वीऽस्मि ते ब्रह्मन् सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १२ ।

भृगुरुवाच ।

राजंस्तुतेष्वितं ज्ञातं त्वं हि पुण्यवतां वर ।
 अन्यथा शक्तुलं सर्वं कथमुदत्तुमर्हसि ॥ १३ ।
 यो वा की वापि भूपाल गङ्गासेकादिभिः स्वकान् ।

• यातिनिघादेष्टाकुलचम्पकाश्लथभूपितमिति (क); (घ), (ङ) पुष्पको कुन्द
 म्यानि पुञ्जति पाठो वर्तते ।

+ याशम प्राविशदुगोरिति (क), (घ), (ङ) ।

• कर्मणा पूज्यते येनेति (क), (ङ) । कर्मणा तुष्यते येनेति (घ) ।

उद्धर्तुकामस्तं विद्यान्नररूपधरं हरिम् ॥ १४ ।
 कर्मण्य येन देवेशो नृणामिष्टफलप्रदः ।
 तत्रवक्ष्यामि राजेन्द्र शृणुष्व सुसमाहितः ॥ १५ ।
 भव सत्यपरो राजेन्द्रहिसानिरतस्तथा ।
 सर्वभूतहितो नित्यं न वदेद्यानृतं क्वचित् ॥ १६ ।
 त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमम् ।
 कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर विष्णुं सनातनम् ॥ १७ ।
 कुरु पूजां महाविष्णोर्याहि शान्तिमनुत्तमाम् ।
 अष्टाचरं महामन्त्रं जप्त्वा श्रेयो गमिष्यसि ॥ १८ ।

राजोवाच ।

सत्यन्तु कीदृशं प्रोक्तमहिंसा वाऽपि कीदृशी ।
 सर्वभूतहितत्वञ्च प्रोक्तं कीदृग्विधं मुने ॥ १९ ।
 अनृतं कीदृशं प्रोक्तं दुर्जनाद्यैव कीदृशाः ।
 साधवः कीदृशाः प्रोक्तास्तथा पुण्यञ्च कीदृशम् ॥ २० ।
 अर्त्तव्यञ्च कथं विष्णुस्तस्य पूजा च कीदृशी ।
 शान्तिर्नाम च का प्रोक्ता किमष्टाचरसंज्ञकम् ॥ २१ ।
 सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ मुनेः तत्त्वार्थकोविद ।
 एतन्मे पुत्रवात्सल्यात्सर्व्वमाख्यातुमर्हसि ॥ २२ ।

भृगुरुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ तव बुद्धिरनुत्तमा ।
 यत्पृष्टोऽहं त्वया राजन्तत्सर्व्वं प्रवदामि ते ॥ २३ ।

यथार्थकथनं राजन्सत्यमित्यभिधीयते* ।
 धर्माविरोधतो वाच्यन्तद्धि धर्मपरायणैः ॥ २४ ।
 देयकालादिविज्ञानात्स्वधर्मस्याविरोधतः ।
 यद्वचः प्रोच्यते सद्भिस्तत्कत्वमभिधीयते ॥ २५ ।
 सर्वेषामेव जन्तूनामक्लेशजननं हि यत् ।
 राजब्रह्मसा विज्ञेया सर्वकामार्थदायिनी ॥ २६ ।
 धर्मकार्यसहायत्वमकार्यपरिपन्थिता ।
 सर्वलोकहितत्वं वै प्रोच्यते धर्मकोविदैः ॥ २७ ।
 इच्छानुवृत्तिकथनं धर्माधर्माविवेकतः ।
 अनृतं तद्धि विज्ञेयं सर्वत्रेयोविरोधितम्† ॥ २८ ।
 ये लोकविद्धिपो मूर्खाः कुमार्गैरतबुद्धयः ।
 ते राजन्दुर्जनाः प्रोक्ताः सर्वकर्मवहिष्कृताः‡ ॥ २९ ।
 धर्माधर्माविवेकेन वेदमार्गानुसारिणः ।
 सर्वलोकहिते सक्ताः§ साधवः परिकीर्त्तिताः ॥ ३० ।
 हरिप्रीतिकरं यच्च सद्भिष्य परिरञ्जितम्॥ ।
 आत्मनः प्रीतिजनकं॥ तत्पुण्यं परिकीर्त्तितम् ॥ ३१ ।

* सत्यमाहुर्विंवचित इति (क), (घ) । गत्य माहुर्विंवचित इति (ङ) ।

† सर्वत्रेयोविरोधक इति (क), विरोधि त इति (ङ) ।

‡ सर्वधर्मवहिष्कृता इति (घ) ।

§ सक्ता इति केचित्पठन्ति ।

॥ परिकीर्त्तितमिति (घ) ।

॥ प्रीतिजनकमिति (घ) ।

सर्वं जगदिदं विष्णुर्विष्णुः सर्वस्य कारणम् ।
 अहञ्च विष्णुरिति यत्तद्विष्णोः स्मरणं विदुः ॥ ३२ ।
 सर्वदेवमयो विष्णुर्विधिनेतस्य पूजनम् ।
 इति या मनसः प्रीतिः सा भक्तिः परिकीर्त्तिता ॥ ३३ ।
 सर्वभूतमयो विष्णुः परिपूर्णः सनातनः ।
 इत्यभेदपरा भक्तिः सा पूजा परिकीर्त्तिता ॥ ३४ ।
 स मता शत्रुमित्रेषु वशित्वञ्च तथा नृप ।
 यदृच्छालाभसन्तुष्टिः शान्तिर्नान्ना प्रकीर्त्तिता ॥ ३५ ।
 एते सर्वे समाख्यातास्तपःसिद्धिप्रदायकाः ।
 समस्तपापराशीनान्तरसा नाशहेतवः* ॥ ३६ ।
 अष्टाक्षरमहामन्त्रं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 वक्ष्यामि तव राजेन्द्र पुरुषार्थैकसाधनम्† ॥ ३७ ।
 विष्णुप्रियकरं मन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदायकम्‡ ।
 नमो नारायणायैति जपेन्नृणवपूर्वकम् ॥ ३८ ।
 शङ्खचक्रधरं शान्तं नारायणमनामयम् ।
 लक्ष्मीसंस्थितवामाङ्गं तथाऽभयकरं प्रभुम् ॥ ३९ ।
 किरीटकुण्डलधरं नानामण्डनभूषितम्§ ।
 भ्राजत्कौस्तुभमालाढ्यं श्रीवत्साङ्कितवचसम् ॥ ४० ॥

* तपसा नाशहेतव इति (ङ) ।

† (घ) पुलकित पर चलार श्लोकपादा न सन्ति ।

‡ सर्वपापप्रणाशनमिति (क), (ङ) ।

§ नानामण्डनशोभितमिति (क), (घ) (ङ) ।

पीताम्बरधरं देवं सुरासुरनमस्कृतम् ।
 ध्यायेदनादिनिधनं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ४१ ।
 एवंभूतं महाविष्णुं पश्येदात्मानमात्मनि ।
 स याति सर्वश्रेयांसि विद्यामं कुरु भूपते ॥ ४२ ।
 वाचो नारायणः प्रोक्तो मन्त्रस्तद्वाचकः स्मृतः ।
 वाच्यवाचकसम्बन्धो नित्य एव महात्मनः ॥ ४३ ।
 यथाऽनादिप्रवृद्धोऽयं घोरः संसारसागरः ।
 तथाऽनादिर्महाविष्णुः संसारान्तोचकः स्मृतः ॥ ४४ ।
 स एव धाता जगतां सर्वकामफलप्रदः ।
 अन्तर्यामी ज्ञानरूपी^१ परिपूर्णः सनातनः ॥ ४५ ।
 इत्येतत्सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 स्रस्ति तेऽसु तपःसिद्धिं लभ गच्छ यथासुखम् ॥ ४६ ।

श्रीसूत उवाच ।

एवमुक्त्वा महीपालो भृगुणा परमयिणा ।
 परमां प्रीतिमापन्नः प्रपटे तपसे वनम् ॥ ४७ ।
 हिमवद्गिरिमासाद्य गङ्गातीरे मनोरमे ।
 नाटेश्वरे महावेधे तपस्त्रेपेऽतिदुश्चरम् ॥ ४८ ।
 राजा विषवणस्त्रायी कन्दमूलफलागनः ।
 कृतातिप्यर्हण्याऽपि नित्य होमपरायणः ॥ ४९ ।

१. यथा नादाद्वदतोऽयमिति (क), यथाऽनादिप्रवृद्धोऽयमिति (ङ) ।

१. कालदधीति (क), (ख) । ज्ञानदधीति (ङ) ।

सर्वभूतहितः शान्तो नारायणपरायणः॥
 पत्रैः पुष्पैः फलैस्तोयैस्त्रिकालं हरिपूजकः ॥ ५० ॥
 एवं बहुविधं कालं नीत्वा ह्यत्यन्तधैर्यवान्॥
 ध्यायन्नारायणं देवं श्रीर्णपर्णाग्रनोऽभवत् ॥ ५१ ॥
 प्राणायामपरो भूत्वा राजा परमधार्मिकः ।
 निरुच्छासपरो भूत्वा तपस्तप्तुं प्रचक्रमे ॥ ५२ ॥
 ध्यायन्नारायणन्देवमनन्तं परमव्ययम् ।
 पट्टिं वर्षसहस्राणि निरुच्छासपरोऽभवत् ॥ ५३ ॥
 तस्य नासापुटाद्राज्ञो धूमो जज्ञे भयङ्करः ।
 तं दृष्ट्वा देवतानाञ्च चासौ जज्ञे महामुने ॥ ५४ ॥
 अधिंकारक्षयभयाद्देवाः॥ सन्तासपीडिताः ।
 अभिजग्मुर्महाविष्णुर्यत्रास्ते जगतां पतिः॥ ५५ ॥
 क्षीरोदस्योत्तरं तीरं संप्राप्य त्रिदिवेश्वराः ।
 असुवन्देवदेवेशं पशुपाशविमोचकम् ॥ ५६ ॥

देवा ऊचुः ।

नताः स्म विष्णुं जगदेकनाथं
 स्मरन्ममस्तार्त्तिहरं परेशम् ।

• एतदर्थं (क) (ङ) पुस्तकधीनानि ।

† सोऽन्य धैर्यवानिति (घ) ।

‡ स्वाधिकारक्षयभयादिति (घ), (ङ) ।

§ जगतां गतिरिति (ङ) ।

¶ प्राणुवन्देवदेवेशमिति (क), (घ), (ङ) ।

स्वभावशुद्धं परिपूर्णभावं
 वदन्ति* तं ज्ञानगतञ्च तज्ज्ञाः ॥ ५७ ।
 ध्येयः सदा धर्मिजनैः परात्मा
 स्वेच्छागरीरैः कृतदेवकार्यः ।
 जगत्स्वरूपो जगदेकनाथ-
 स्तस्मै नमस्ते पुरुषोत्तमाय ॥ ५८ ।
 यन्नामसङ्कीर्त्तनतो मुरारैः†
 समस्तपापाः प्रगमं प्रयान्ति ।
 तमीशमाद्यं पुरुषं पुराणं
 नताः ‡ विष्णुं पुरुषार्थसिद्धयैः ॥ ५९ ।
 यत्तेजसा भान्ति दिवाकराद्या
 नातिक्रमन्त्यब्धिनदीनदाद्याः ।
 कास्तात्तकं तं विदयादिदेवं
 नताः § रूपं पुरुषार्थरूपम् ॥ ६० ।
 जगत्करीत्यजभवस्त्वजस्त्रम्§
 पुनन्ति लोकान् श्रुतयश्च विप्राः॥

* विदन्ति तमिति (क) ।

† मुरारैरिति (ग) ।

‡ पुरुषार्थसिद्धयैरिति (घ) ।

§ अज्ञभवोऽज्ञज्ञत्वमिति (घ) ।

॥ श्रुतयश्च देवा इति (क) ।

तमादिदेव गुणमन्निधानं
 यदाज्ञया तं प्रणताः स्म विष्णुम् ॥ ६१ ।
 वरं वरेण्यं मधुकैटभारिं
 सुरासुराद्यर्चितपादपद्मम् ।
 सङ्गक्तसङ्गल्पितसिद्धिहेतुं,
 ज्ञानैकवेद्य प्रणताः स्म विष्णुम् ॥ ६२ ।
 नारायणन्देवमनन्तमीश†
 पीताम्बर पद्मभवादिसेव्यम् ।
 यज्ञप्रियं यज्ञभुजं‡ विष्टुहं
 नताः स्म सर्वोत्तममिष्टदत्तम् ॥ ६३ ।
 सच्चित्तदानन्दकृतस्वरूप-
 मभेद्यमज्ञानतिरोहितानाम् ।
 अनादिमध्यान्तमजं परेशं
 रूपादिहीनं प्रणताः स्म देवम्§ ॥ ६४ ।

● प्रणता स्म देवमिति (क) ।

† नारायण विष्णुमनन्तमीशमिति (क), (घ), (ङ) ।

‡ यज्ञकरमिति (क), (घ), (ङ) ।

§ एष श्लोक (क) (घ) पुस्तकयोरेव पठित —

अनादिमध्यान्तमज परेश

मभेद्यमज्ञानतिरोहितानाम् ।

सच्चित्तदानन्दकृतस्वरूपं

रूपादिहीनं प्रणता स्म देवम् ॥ इति ।

(ङ) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

इति सुतो महाविष्णुर्देवैरिन्द्रादिभिस्तदाः ।
 चरितं तस्य राजर्षिर्देवानां संन्यवेदयत् ॥ ६५ ।
 हरिः सुरात्ममाश्रयास्य तेषां दत्त्वाऽभयं द्विजाः ।
 तपश्चरति राजर्षिर्यत्र तं देशमाययौ ॥ ६६ ।
 शङ्खचक्रधरो देवः सच्चिदानन्दविग्रहः ।
 प्रत्यक्षतामगात्तस्य राज्ञः सर्वजगद्गुरुः ॥ ६७ ।
 ददर्शाराहरिं राजा भाभासितदिगन्तरम् ।
 श्रतसीपुष्पसङ्घातं स्फुरत्कुण्डलमण्डितम् ॥ ६८ ।
 विकसत्प्रपञ्चार्चं विभ्राजन्मुकुटोज्ज्वलम् ।
 श्रीयत्सकौमुभधरं पीताम्बरधरं प्रभुम् ॥ ६९ ।
 दीर्घबाहुमुदाराङ्गः सुरार्चितपदाम्बुजम् ।
 पश्यन्ननाम भूपालोदण्डवत् क्षितिमण्डले ॥ ७० ।
 अनन्तहर्षसम्पूर्णः सरोमाक्षः सगद्गदः ।
 कृणु कृण्येति कृण्येति कृण्येत्याह पुनः पुनः ॥ ७१ ।
 तस्य विष्णुः प्रसवात्मा ह्यन्तर्यामी जनार्दनः ।
 उवाच कृपयाविष्टोऽभगवान् भूतभावनः ॥ ७२ ।

० तदा इति (ङ) ।

† ददर्शाराहरिं साक्षात्प्रभाभासितदिगुपमिति (क) ।

‡ पीताम्बरधरं विभुमिति (क), (घ), (ङ) ।

§ छतमाङ्गमिति (क) ।

॥ अत्यन्तहर्षसम्पूर्णं इति (घ) ।

॥ अथाह उपमा विधुरिति (क), (ङ) ।

श्रीभगवानुवाच ।

भगीरथ महाभाग तवाभीष्टं भविष्यति ।
 आगमिष्यन्ति मल्लोकं तव पूर्वपितामहाः ॥ ७३ ।
 मम मूर्त्यन्तरं ग्रन्थं यज स्तोत्रैः स्वशक्तितः ।
 स ते समस्तश्रेयांसि विधास्यति न संशयः* ॥ ७४ ।
 अहमप्यद्रिजानाथं यजामि प्रत्यहं नृप ।
 तस्मादाराधयेऽनं स्तोत्रैः सुखं सुखप्रदम्† ॥ ७५ ।
 अनादिनिधनो देवः सर्वकामफलप्रदः ।
 त्वया संपूजितो राजंस्तव श्रेयो विधास्यति ॥ ७६ ।
 इत्युक्त्वा देवदेवेशो जगतां पतिरच्युतः‡ ॥
 अन्तर्दधे स विश्वात्मा उत्तस्यौ सोऽपि भूपतिः ॥ ७७ ।
 किमिदं स्वप्न आहोस्त्रिस्तत्यश्चेति द्विजोत्तमाः ।
 चिन्ताकुलोऽभूद्राजन्द्रः किं करोमीति विस्मितः ॥ ७८ ।
 अथान्तरीक्षे वागुच्चैः प्राह सम्भ्रान्तचेतसम्§ ।
 सत्यमेतद्वेदितव्यं॥ न चिन्तां कर्तुमर्हसि ॥ ७९ ।
 तदोम्भनाः क्षितिपतिरीशानं लोककारणम् ।

* तेन स्तोत्रेण श्रेयांसि विधास्यामि न संशय इति (क) ।

† श्लोकेण तु सुखप्रदमिति (क) ।

‡ जगत् पतिरिति (घ), जगतां पतिरच्युत इति (ङ) ।

§ (क) पुस्तके सम्भ्रान्तचेतनेति वाक्यविशेषणम् ।

॥ सत्यमेतदिति व्यक्तमिति (क), (ङ), सत्यमेतदिति प्रीतिमिति (घ) ।

समस्तदेवतारूपमस्तीषीद्वक्तितत्परः* । ८० ।
 प्रणमामि जगन्नाथं प्रणतार्त्तिप्रणाशनम् ।
 प्रमाणागोचरं† देवमीशानं प्रणवात्मकम् ॥ ८१ ॥
 जगद्रूपमयोनिन्तं‡ सर्गस्थित्यन्तकारणम् ।
 ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं§ विश्वरूपं नतोऽस्मि तम् ॥ ८२ ॥
 आदिमध्यान्तरहितमनन्तमजमव्ययम् ।
 यमामनन्ति योगीन्द्रास्तं वन्दे तुष्टिर्वर्धनम्¶ ॥ ८३ ॥
 नमो लोकाधिनाथाय रञ्जते परिरञ्जते॥ ।
 नमोऽस्तु नीलकण्ठाय पशूनां पतये** नमः ॥ ८४ ॥
 नमयैतन्यरूपाय पुष्टानां पतये नमः ।
 नमः कल्मषनाशाय नमो मीढुष्टमाय तै०० ॥ ८५ ॥
 नमो रुद्राय देवाय‡‡ कपर्दीय§§ प्रचेतसे ।

* समस्तदेवतादीनामस्तीषीदिति (क) । (क), (घ) उल्लेखयोरित्येतत् परं राक्षसी-
 वाचेति पाठो वक्तव्यः ।

† प्रणमनोपरमिति (ग) ।

‡ जगद्रूपमये नित्यमिति (क) ।

§ ऊर्ध्वरेतमिति अर्धे, ऊर्ध्वरेतमिति बाधु ।

¶ तुष्टिर्वर्धनमिति (क), (घ) ।

॥ रञ्जते, परिरञ्जते इति चार्थप्रयोगौ ; रञ्जते, परिरञ्जते इति तयोर्द्वयोर्वाच्यं
 बाधुरूपे ।

** पशूनां पतये नम इति (क) ।

†† नमस्ते विद्यमानादिषु इति (क) ।

‡‡ देवेभ्य इति (क) ।

§§ कन्दर्पाय इति (क), (घ) ।

नमः पिनाकहस्ताय शूलहस्ताय ते नमः ॥ ८६ ।
 नमस्ते सर्वभूताय घण्टाहस्ताय ते नमः* ।
 नमः पञ्चास्यहस्ताय क्षेत्राणां पतये नमः ॥ ८७ ।
 नमः कपालहस्ताय पाशमुद्गरपाणिने ।
 नमः समस्तपापानां मुञ्चतां पतये नमः ॥ ८८ ।
 नमो गणाधिदेवाय क्षेत्रिणां† पतये नमः ।
 नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यपतये नमः ॥ ८९ ।
 हिरण्यरेतसे तुभ्यं विश्वरूपाय वै नमः ।
 नमो ध्यानस्वरूपाय नमस्ते ध्यानसाक्षिणे ।
 नमस्ते ध्यानसंख्याय अहिब्रध्नाय ते नमः ॥ ९० ।
 येनेदं विश्वमखिलं चराचरविराजितम् ।
 प्रधानं पुरुषस्यैव अम्ब्राहृष्टिरिवाऽजनिः‡ ॥ ९१ ।
 स्वप्रकाशं महात्मानं परं ज्योतिः सनातनम् ।
 यमामनन्ति तं वन्दे§ सवितारं नृचक्षुषः॥ ॥ ९२ ।
 उमाकान्त विरूपाक्ष नीलकण्ठ सदाशिव ।
 मृत्युञ्जय महाभाग यद्गद्रं तत्त्वमावह ॥ ९३ ।
 कपर्दिने नमस्तुभ्यं नीलघ्रीवाय ते नमः ।

* १०८६ (क) पुनर्के नास्ति ।

† घण्टायां पतये नम इति (क) ।

‡ इमीं हृष्टिरिवाज्योति (क) ।

§ यमामनन्ति तत्त्वमावह इति (क), (ख) ।

॥ १०८७ इति (क) ।

कृशानुरेतसे तुभ्यं शिवो नः सुमना भव ॥ ८४ ।

यतः समुद्राः सरितोऽद्रयश्च

गन्धर्व्वयक्षाः सुरसिद्धसङ्घाः ।

यतश्च चेष्टां कुरुते हि जन्तुः

स नोऽस्तु देवश्च शुभप्रदश्च ॥ ८५ ।

ध्यायन्ति यं योगिजना विशुद्धं

सर्व्वान्तरात्मानयोरूपगमम् ।

स्वतन्त्रमेकं गुणवन्निधानं

नमामि भूयः प्रणमामि भूयः ॥ ८६ ।

तदिदं शङ्करस्तीव्रं सागरेण प्रभाषितम् ।

सर्व्वान् कामानवाप्नोति त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ॥ ८७ ।

इति सुतो महादेवः शङ्करो लोकशङ्करः ।

आविर्बभूव भूपस्य सन्तप्ततपसन्मदा ॥ ८८ ।

पञ्चवक्त्रं दशभुजं चन्द्रार्द्धकृतशेखरम् ।

त्रिलोचनमुदारान्नं नागयज्ञोपवीतिनम् ।

विशालवचसं देवमष्टबाहुं महौजसम् ॥ ८९ ।

गजचर्माम्बरधरं* सुरार्चितपदाम्बुजम् ।
 दृष्ट्वा सगद्गदो राजा दण्डवद्विचरितमण्डले ।
 ननामोच्चैर्महादेवं महादेवेति कीर्त्तयन् ॥ १०० ।
 विघ्नाय भक्तिं भूपस्य शङ्करः शशिशेखरः ।
 राजानं प्राह तुष्टोऽस्मि वरयेति वरं मुदा ॥ १०१ ।
 पूजितोऽस्मि त्वया सम्यक् स्तोत्रेण तपसाऽनघ ।
 भुक्त्वा च भोगानतुलान्† तथा‡ मोक्षमवाप्स्यसि ॥ १०२ ॥
 इत्युग्रतो देवदेवेन राजा सन्तुष्टमानसः ।
 उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा जगतामीश्वरेश्वरम् ॥ १०३ ॥
 राजोवाच ।

अनुग्राह्योऽस्मि यदि ते वरदेन महेश्वर ।
 त्रिमार्गगाप्रसादेन उदरास्मत्पितामहान् ॥ १०४ ॥
 देवदेव उवाच ।

तव‡ दत्ता मया गङ्गा तेषाञ्चैव परा गतिः ।
 तव मोक्षपदं दत्तमितुगङ्गाऽन्तर्दधौ शिवः ॥ १०५ ॥
 कपर्दिमुकुटाग्रस्था गङ्गा लोकैकपावनी ।
 पावयन्ती जगत्सर्वमन्वगच्छद्भगीरथम् ॥ १०६ ॥
 ततःप्रभृति सा देवी निर्मला मलहारिणी ।

* व्याघ्रचर्माम्बरधरमिति (क) ।

† भुक्त्वा भोगानखिलानिति (क), (ख) ।

‡ तत इति (क), (ख) ।

§ राजदत्ता मयति (ख), एषा ददति (ग), (घ) ।

भागीरथीति विख्याता सर्वलोकेषु पण्डित ॥ १०७ ।
 सगरस्यात्मजाः पूर्वं यत्र दग्धा मुनीश्वराः ।
 तं देशं ग्रावयामास गङ्गा सर्वसरिह्वरा ॥ १०८ ।
 यदा संज्ञावितं भस्म सागराणान्तु गङ्गया ।
 तदैव नरके मग्नाः सागरास्ते गतैनसः ॥ १०९ ।
 पुरा सन्नुद्यमानेन० यमेन परिशिक्षिताः ।
 त एव पूजितास्तेन गङ्गोदकपरिप्लुताः ॥ ११० ।
 गतपापान् परिज्जाय यमः सगरसम्भवान् ।
 प्रणम्याभ्यर्च्य विधिवदित्याह विनयाऽन्वितः ॥ १११ ।

यम उवाच ।

भो भो राजसुता यूयं नरकान् भृगदारुणान् ।
 एतावन्तं तु समयं भुक्तवन्तः स्वकर्माभिः ॥ ११२ ।
 धन्यस्तदन्वये जातो भगीरथ इति श्रुतः ।
 ततोऽस्मात्तारिता यूयं नरकाद्भृगदारुणात् ॥ ११३ ।
 आरुह्याशु विमानानि सर्वकामाऽन्वितानि च ।
 गच्छध्वं१ विष्णुभवनं सर्वलोकोत्तमोत्तमम् ॥ ११४ ।
 इत्युक्तास्ते महाकानो यमेन गतकल्मषाः ।
 शतकीटिकुलैर्युक्ता विष्णुलीकं प्रपेदिरे ॥ ११५ ।
 एवंप्रभावा सा गङ्गा हरिपादाग्रसम्भवा ।
 सर्वलोकेषु विख्याता महापातकनाशिनी ॥ ११६ ।

• संतापयामेति (क) ।

† गच्छध्वमिति चापे, गच्छत इति साधु ।

इदं॑ सुपुण्यमायुथं महापातकनाशनम् ।

यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि गङ्गास्नानफलं लभेत्॥ ११७ ।

यद्यैतत्पुण्यमाख्यातं प्रपठेद्देवतालये ।

स याति विष्णुसालीक्यं३ यावदिन्द्रायतुर्दश ॥ ११८ ।

इति वृद्धनारदीयपुराणे भगीरथसत्त्वादे पञ्चदशोऽध्यायः ।

—:—

अथ षोडशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

व्रतानि संप्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः ।

प्रसीदति हरिर्यैश्च पशुपाशविमोचकः४ ॥ १ ।

अनायासेन सर्व्वेषां प्रसीदति जनार्दनः ।

इहामुत्र सुखञ्चापि५ तपोवृद्धिश्च जायते ॥ २ ।

येन केनाऽप्युपायेन हरिपूजापरायणाः ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे द्वादशां जलगायिनम् ।
उपोषितोऽर्चयेत्सम्यङ्गुरः श्रद्धासमन्वितः* ॥ ४ ।
स्नातः शुक्ताम्बरधरी† दन्तधावनपूर्वकम् ।
गन्धपुष्पाक्षतैः सम्यगर्चयेद्वाग्यतो‡ ः हरिम् ॥ ५ ।
केशवाय नमस्तुभ्यमिति विष्णुम्भूजयेत् ।
जुहुयादम्नो§ यत्नेन अनेनैव तिलाहुतीः ॥ ६ ।
रात्रौ जागरणं कुर्याच्छालग्रामसमीपतः ।
स्नापयेत्प्रस्यपयसा नारायणमनामयम् ॥ ७ ।
गीतैर्व्याधैश्च नैवेद्यैर्भक्ष्यैर्भोज्यैश्च केशवम् ।
त्रिकालं पूजयेद्देवं महालक्ष्म्या समन्वितम् ॥ ८ ।
पुनः कथं समुत्थाय कृत्वा कथं यथोचितम् ।
पूर्ववत्पूजयेद्देवं वाग्यतो नियतः शुचिः ॥ ९ ।
पायसं घृतसंयुक्तं¶ नारिकेलजलान्वितम् ।
मन्त्रेणानेन विप्राय दद्याद्भक्त्या सदक्षिणम् ॥ १० ।
केशवः केशिहा देवः सर्वसम्पत्प्रदायकः ।
परमान्नप्रदानेन मम स्यादिष्टसाधकः॥ ॥ ११ ।

* तपःश्रद्धासमन्वित इति (ख) ।

† स्नात शुक्ताम्बरधर इति (क), (ग) ।

‡ गन्धपुष्पैः फले, सम्यक् पूजयेदिति (ख) ।

§ जुहुयाददत्तादिति (ख) ।

¶ घृतसंयुक्तमिति (क) ।

॥ इष्टसाधक इति (ख) ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या गतितो बन्धुभिः सह ।
 नारायणपरो भूत्वा* स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ १२ ।
 इति यः कुरुते भक्त्या केशवार्चनमुत्तमम् ।
 स याति पौण्डरीकस्य फलमष्टगुणं द्विजाः ॥ १३ ।
 पौपे मासि† सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ।
 नमो नारायणायेति पूजयेत्प्रयतो हरिम् ॥ १४ ।
 पयसा पूर्वमानेन नारायणननामयम् ।
 संस्नाप्य जागरं कुर्यात्त्रिकालार्चनतत्परः ॥ १५ ।
 धूपदीपैः सनैवेद्यैर्गन्धैः पुष्पैर्मनोहरैः ।
 नृत्यैर्गीतैः प्रवाद्यैश्च‡ स्तोत्रैश्चापि यजेद्हरिम् ॥ १६ ।
 छपरान्नञ्च§ विप्राय दद्यात्क्षुद्रतदक्षिणम् ॥ १७ ।
 सर्व्वात्मा सर्वलोकेशः सर्व्वव्यापी सनातनः॥ ॥ १८ ।
 नारायणः प्रसन्नः स्यात्क्षपरान्नप्रदानतः॥ ॥ १८ ।
 मन्त्रेणानेन विप्राय दत्त्वा चाप्यन्नमुत्तमम्॥ ॥ १९ ॥

* नारायणप्रीतये च स्वयमिति (क) ।

† पुष्यमासि इति (क), (ग) ।

‡ नृत्यैर्गीतैश्च वाद्यैश्चेति (क), भीतवाद्यैश्च नृत्यैश्चेति (ख), नृत्यैश्च गीतवाद्यैश्चेति (ग) ।

§ छपरान्नञ्च विप्रायेति (क), (ग), (ख) पुस्तकेऽस्मात्पुत्रीकात्पूर्व्वमिदं श्लोकाद्वै
 वर्तते यथा—“तत प्रातः समुत्थाय पूर्व्ववत्पूजयेद्हरिम् ।”

छपरक्षिप्ततण्डुलसम्पाक ।

॥ सर्व्वव्यापी जनार्दन इति (घ) ।

॥ छपरान्नमुत्तमम् इति (ग) ।

॥ दद्याच्चात्रमुत्तममिति (ख) ।

द्विजांश्च भोजयेद्भक्त्या स्वयमद्यात्सवान्यवः ॥ १८ ।

य एवं पूजयेद्भक्त्या देवं नारायणं प्रभुम् ।

अग्निष्टोमाष्टकफलं सम्पूर्णं समवाप्नुयात् ॥ २० ।

माधस्य शुक्लदादयः पूर्ववत्^१ समुपोषितः ।

ओं नमो माधवायेति^२ हुत्वा चाष्टौ^३ घृताहुतीः ।

पूर्वमानेन पयसा, चापयेन्माधवं तथा^४ ॥ २१ ।

गन्धपुष्पादिभिः सम्यगर्चयेत्प्रयतो नरः ।

रात्रौ जागरणं कुर्यात्पूर्ववद्भक्तितो नरः^५ ॥ २२ ।

कल्पकर्म^६ च निर्वर्त्य माधवं पुनर्र्चयेत् ।

प्रस्थं तिलानां विप्राय दद्याद्दे मन्त्रपूर्वकम् ।

सदक्षिणं सवस्तश्च सर्वपापविमुक्तये ॥ २३ ।

माधवः सर्वभूतात्मा सर्वकर्मफलप्रदः ।

तिलदानेन महता सर्वान्कामान्प्रयच्छतु^७ ॥ २४ ।

मन्त्रेणानेन विप्राय दत्त्वा भक्तिसम्पन्नितः ।

• पूर्ववत् समुपोषित इति (क) ।

† नमो माधवायेति (ख), नमोनारायणायेति (ग) ।

‡ हुत्वा चाष्टौ च आहुती इति (क), हुत्वाष्टौ च घृताहुती इति (ख), हुत्वा

चष्टौ च आहुती इति (घ) ।

§ चापयेत्केशवनादा इति (ग) ।

¶ रात्रौ जागरणं कृत्वा पूर्ववद्भक्तिनिर इति (ख) ।

॥ कल्पं कर्म च निर्वर्त्य इति (ख), कल्पं कर्म चेति (ग), (घ) ।

•• कामान्प्रयच्छति (क) ।

ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या* संस्मरन्माधवं प्रभुम्† ॥ २५ ।
 एवं यः कुरुते भक्त्या तिलदानव्रतं द्विजः ।
 स सम्पूर्णमवाप्नोति याजपेयफलं शतम्‡ ॥ २६ ।
 फाल्गुनस्य सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ।
 गोविन्दाय नमस्तुभ्यमिति संपूजयेद्धृती ॥ २७ ।
 अष्टोत्तरशतं कृत्वा घृतसन्निधितं तिलम् ।
 पूर्वमानेन पयसा गोविन्दं स्नापयेच्छुचिः ॥ २८ ।
 रात्रौ जागरणं कार्यं§ त्रिकालं पूजयेद्भक्तिम् ॥ २९ ।
 समाप्य कल्पकर्मणि॥ गोविन्दं पूजयेन्मुने ।
 ब्रीह्यादृक्क्ष॥ विप्राय दद्याद्दत्तं सदक्षिणम् ॥ ३० ।
 नमो गोविन्द सर्वेश गोपिकाजनवल्लभ ।
 अनेन धान्यदानेन प्रीतो भव जगद्गुरो ॥ ३१ ।
 एवं कृत्वा व्रतं सम्यक् सर्वपापविवर्जितः ।
 गोमेधमखजं पुण्यं सम्पूर्णं प्राप्नुयान्नर* ॥ ३२ ।
 चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ।

* ब्राह्मणान् भोजयेत्पयसादिति (ख), (ग) ।

† सम्पूज्य माधवं प्रभुमिति (क) ।

‡ याजपेयफलं द्विजा इति (ख) ।

§ कुर्यादिति (ख) ।

नमोऽस्तु विष्णवे तुभ्यमिति पूर्व्ववर्चयेत् ॥ ३३ ।

क्षीरेण स्नापयेद्दिष्णं पूर्व्वमानेन भक्तितः ।

तथैव स्नापयेद्दिप्ता घृतप्रस्थेन सादरम् ॥ ३४ ।

कृत्वा जागरणं रात्रावर्चयेत्पूर्व्ववद्वतीः ।

ततः कर्णं यथा कर्णं समाम्य हरिमर्चयेत् ॥ ३५ ।

अष्टोत्तरशतं हुत्वा मधुमित्रतिलाहुतीः ।

सदक्षिणञ्च विप्राय दद्यादाढकतण्डुलम् ॥ ३६ ।

प्राणरूपी महाविष्णुः प्राणदः प्राणवल्लभः ।

तण्डुलस्य प्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दन ॥ ३७ ।

एवं कृत्वा नरो भक्त्या सर्वपापविवर्जितः ।

अथग्नितोमयज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् ॥ ३८ ।

वैशाखशुक्लद्वादश्यामुपोष्य मधुसूदनम् ।

द्रोणक्षीरेण देवेशं स्नापयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ३९ ।

जागरस्तत्र कर्त्तव्यस्त्रिकालार्चनसंयुतः ॥

नमस्ते मधुहन्तेति जुहुयाद्भक्तितो घृतम् ॥ ४० ।

ततः प्रातः समभ्यर्च्य विधिवन्मधुसूदनम् ॥

* अर्चयेत्प्रपद्यते इतिमिति (क), अर्चयेत्प्रपद्यते प्रतीति (ख) ।

† (ख) पुस्तके ततः, कर्णं सहज्यायेति पठित्वा चरचचतुष्टय परिश्रम दद्यादाढक-
तुल्यमिति पठितम् ।

‡ लभेदिति चार्णे, लभेतेति साधु । एवं परत्याश्रयि ।

§ जागरस्तत्र कर्त्तव्यमिति केषुविष्णुः, तत्र जागरश्चन्द्रस्य स्वीकृतमायम् ।

॥ (क) पुस्तकेऽतः पर श्लोकद्वय नास्ति ।

दद्यादध्यात्मविदुषे घृतप्रस्थं सदक्षिणम् ॥ ४१ ।
 नमस्ते देवदेवेश सर्वलोकैकभावनः ।
 घृतदानेन महता सर्वान्कामान्ददस्व मे ॥ ४२ ।
 एवं दत्त्वा घृतं विप्राः^(१) संपूज्य मधुसूदनम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तोऽश्वमेधाष्टफलं लभेत् ॥ ४३ ।
 ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यामुपवासकृत् ।
 क्षीरेणाढ्यमानेन स्नापयेच्च त्रिविक्रमम् ॥ ४४ ।
 नमस्त्रिविक्रमायेति पूजयेद्भक्तिसंयुतः ।^(२)
 जुहुयात्पायसेनैव अष्टोत्तरशताहुतीः ॥ ४५ ।
 कृत्वा जागरणं सम्यक् पुनः पूजां प्रकल्प्य च^(३) ।
 अपूपयिंशतिं दद्यात्^(४) ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ ४६ ।
 देवदेव जगन्नाथ प्रसीद परमेश्वर ।
 उपायमस्तु संगृह्य भवाऽभीष्टफलप्रदः ॥ ४७ ।
 भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो नरमेधफलं लभेत्^(५) ॥ ४८ ।

• सर्वलोकैकभावन इति (ग) ।

१ एवं दत्त्वा घृतं भक्ष्या इति (घ) ।

२ (ग) पुलकेन परं द्वादश्यां मासि ।

३ पुनः पूजां प्रकल्पये इति (ङ) ।

४ पूजानां विंशतिर्दशति (छ), अपूपयिंशतिं दशति (ज), (घ) ।

॥ भवाऽभीष्टफलप्रदेति (घ), (ङ) ।

•• नरमेधफलं लभेत् इति (छ), भोजयेद्ब्राह्मणान् भुञ्जीत इति (ज) ।

आषाढशुक्लद्वादश्यासुपवासी जितेन्द्रियः ।
 वामनं पूर्वमानेन स्नापयेत्पथसा व्रती ॥ ४८ ।
 नमस्ते वामनायेति दूर्वाहोमञ्च शक्तितः ।
 कुर्याज्जागरणं सम्यग्ग्रामनं चार्चयेत्ततः* ॥ ५० ।
 सदक्षिणञ्च दध्यन्नं नारिकेलसमन्वितम् ।
 दद्यादात्मविदे भक्त्या वामनार्चनशालिने ॥ ५१ ।
 वामनो बुद्धिदोदाता द्रव्यस्थो वामनः स्वयम् ।
 वामनस्तारकी भूयाद्वामनाय नमो नमः ॥ ५२ ।
 अनेन दत्त्वा दध्यन्नं शक्तितो भोजयेद्विजान् ।
 संप्राप्नोति दिजयेष्ठाः स गोयासशतत्रयम्† ॥ ५३ ।
 श्रावणस्य सिते पक्षे द्वादश्यासुपवासकृत् ।
 धीरेण मधुमिश्रेण श्रीधरं शक्तितोयजेत्‡ ॥ ५४ ।
 नमोऽस्तु श्रीधरायेति गन्धाद्यैः पूजयेत् क्रमात् ।
 क्षुड्वारुणपदाब्जिन यद्याशक्तिं द्विजोत्तमाः ॥ ५५ ।
 जागरणञ्च कर्त्तव्यं§ पुनः पूजां तथैव च ।
 दातव्यं चैव विप्राय आढकक्षीरमुत्तमम् ॥ ५६ ।

* वामनचार्चयेत्पुनरिति (ख), (ग) ।

† चान्द्रायणस्य फलमिति (क), स गोवासशतं फलमिति (ख), यदिदोममते फलमिति (ग) ।

‡ श्रीधरं शक्तितोऽर्चयेदिति (ग) ।

§ जागरणेऽहर्षमिति (घ), (ग), (घ), जागरणञ्च कर्त्तव्यं इति पाठः ।

वस्त्रञ्च दक्षिणाञ्चैव दातव्यं हेमकुण्डलेः ।
 मन्त्रेणानेन विप्रेन्द्राः सर्वकामार्थसिद्धये† ॥ ५७ ।
 क्षीराब्धिं शयिन्देवेश पशुपाशविमोचकः ।
 क्षीरदानेन सुप्रीतो भव सर्वसुखप्रदः ॥ ५८ ।
 अनेन दत्त्वा विप्रांश्च भोजयेच्छक्तितो व्रती‡ ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य सम्पूर्णं फलमश्रुते ॥ ५९ ।
 मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादश्यां समुपोषितः ।
 स्नापयेद्गोणपयसा हृषीकेशं जगद्गुरुम् ॥ ६० ।
 हृषीकेश नमस्तुभ्यमिति संपूज्य यत्नतः ।
 चरुणा मधुयुक्तेन जुहुयाच्छक्तितो व्रती ॥ ६१ ।
 जागरादीणि निर्वर्त्य दद्यादात्मविदे ततः ।§
 आढकार्दञ्च गोधूमं दक्षिणाञ्च स्वशक्तितः ॥ ६२ ।
 हृषीकेश नमस्तुभ्य सर्वलोकैकहेतवे ।
 भम सर्वसुखं देहि गोधूमस्य प्रदानतः ॥ ६३ ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्ताणां स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्ममेधफलं लभेत् ॥ ६४ ।
 मासि चाश्वयुजे शुक्ले द्वादश्यां समुपोषितः ।

* हेमकुण्डलमिति (घ) ।

† सर्वकामसिद्धये इति (घ) ।

‡ भोजयेच्छक्तितो व्रतीति (क), (ग), मलिनोभोजयेद्व्रतीति (घ) ।

§ (घ) पुस्तकेन परं षट् पादा न सन्ति ।

॥ भोजयेद्व्रतीति (क), (ग) भोजयेत्वादि (घ) ।

पद्मनाभश्च पयसा स्नापयेत्पूर्ववच्छुचिः ॥ ६५ ।
 नमस्ते पद्मनाभाय इति होमं स्वशक्तिः ।
 तिलव्रीहियवैश्वैव पूजाश्च विधिवत्ततः ॥
 जागरश्चैव निर्व्वर्त्य पुनः पूजां प्रकल्प्य च ।
 दद्यादिप्राय कुड्बवं ॥ मधुमिश्रं सदक्षिणम् ॥ ६६।६७ ।
 पद्मनाभ नमस्तुभ्यं सर्व्वलोकपितामह ।
 मधुदानेन सुप्रीतो भव सर्व्वसुखप्रदः ॥ ६८ ।
 एवं यः कुरुते भक्त्या पद्मनाभस्य पूजनम् ।
 ब्रह्ममीधसहस्रस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ६९ ।
 कार्त्तिके मासि द्वादश्यामुपवासी जितेन्द्रियः ।
 क्षीरेणादकमानेन दध्ना चान्येन तावता ।
 नमो दामोदरायेति स्नापयेद्भक्तिसंयुतः ।
 अष्टोत्तरशतं हुत्वा मधुमिश्रतिलाहुतीः ॥ ७०।७१ ।
 जागरं नियतः कुर्यात्त्रिकालार्चनतत्परः ।
 प्रातः संपूज्य देवेशं पद्मपूष्पैर्मनोहरैः ॥ ७२ ।
 पुनरष्टोत्तरशतं जुहुयात्सद्यस्तैस्त्रिभिः ।
 पद्मभक्त्ययुतं चार्च्यं दद्यादिप्राय भक्तितः ॥ ७३ ।

० स्नापयेत्पद्मनाभस्य पूजयेत्पूर्व्ववच्छुचिरिति (क) ।

१ कर्त्तव्यो विधिवत्तत इति (ग) ।

३ लघ्वरं मधुमिश्रमिति (क), कुड्ब मधु पिपा इति (ख), (ग) ।

५ मधुपूष्पैर्मनोहरैरिति (क), पद्मपूष्पैर्मनोहरैरिति (ख), (ग) ।

७ पद्मपूष्पयुतं चार्च्यमिति (क) ।

दामोदर जगन्नाथ सर्वकारणकारण ।

त्राहि मां कृपया देव शरणागतवत्सल ॥ ७४ ।

अनेनीपायनं दद्यात्* शोचिष्याय तपस्विने ।

दक्षिणाञ्च यथाशक्त्या† ब्राह्मणाञ्चैव भोजयेत् ॥ ७५ ।

एवं कृत्वा व्रतं सम्यगग्नीयादभ्युभिः सह ।

अश्वमेधसहस्राणां द्विगुणं फलमश्रुते ॥ ७६ ।

एवं कुर्याद्ब्रती यस्तु द्वादश्यां व्रतमुत्तमम्‡

संवत्सरं मुनिश्रेष्ठाः स याति परमम्पदम् ॥ ७७ ।

एकमासे द्विमासे वा यः कुर्याद्भक्तितत्परः ।

तत्फलं समवाप्नोति स याति परमम्पदम् ॥ ७८ ।

एवं संवत्सरं कृत्वा कुर्यादुद्यापनं व्रती ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे पञ्चदश्यां मुनीश्वराः§ ॥ ७९ ।

स्नात्वा प्रातर्यथाचारं दन्तधावनपूर्वकम् ।

शुक्लमालाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।

मण्डलं कारयेद्दिव्यं चतुरस्रं सुशोभनम्॥

घण्टाचामरसंयुक्तं किङ्किणीवरशोभितम्॥ ।

• (क) पुनश्चोपानेन पापसं दद्यादिति पठित्वा चरणषट्कं परित्यज्य विग्रहं फलमश्रुते इति पठितम् ।

† यथाशक्त्येति आद्ये, यथाशक्त्येति साधु ।

‡ द्वादशोव्रतगुणमभिति (ख) ।

§ द्विमीपमा इति (ख) ।

॥ सुशोभितमिति (क) ।

॥ द्विद्विमीपशोभितमिति (ख) ।

अलङ्कृतं गन्धमालैरर्चितं ध्वजराजितम्* ।

छादितं शुक्लपुष्पेण दीपमालाविभूषितम्† ॥ ८०।८१।८२।

तन्मध्ये सर्वतोभद्रं कुर्यात्सर्वमलङ्कृतम् ।

तस्योपरि न्यसेत्कुम्भान्द्वादशाश्वप्रपूरितान् ॥ ८३ ।

एकेन शुक्लवस्त्रेण केशवाद्यैः शोभितेन च ।

कुम्भानाच्छादयेद्दिवाः‡ पञ्चरत्नैः समन्वितान् ॥ ८४ ।

लक्ष्मीनारायणं देवं कारयेद्भक्तिमान् व्रती ।

हिम्ना वा राजतेनाऽपि तथा ताम्ब्रेण वा द्विजाः ॥ ८५ ।

स्नापयेत्§ प्रतिमान्ताञ्च कुम्भोपरि सुसंयमी ¶

तन्मूर्त्त्यं वा द्विजयेष्ठाः काञ्चनं वापि शक्तितः ॥ ८६ ।

सर्वव्रतेषु मतिमान्वित्तशाल्यं परित्यजेत् ।

यदि कुर्यात्त्वयं यान्ति तस्यायुर्धनसम्पदः ॥ ८७ ।

अनन्तशायिनं देवं नारायणमनामयम् ।

पञ्चामृतेन प्रथमं॥ स्नापयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ८८ ।

नामभिः केशवाद्यैश्च उपचारान्प्रकल्पयेत् ।

* अलङ्कृतं पुष्पमालैर्वितानध्वजशोभितमिति (ख) ।

† दीपमालाविराजितमिति (ख) ।

‡ तान् कुम्भान् छादयेद्दिवा, पञ्चरत्नसमन्वितानिति (क), कुम्भानाच्छादयेद्दिवाः पञ्चरत्नसमन्वितानिति (ख) ।

§ स्नापयेदिति (ख) ।

¶ स्वार्थं यमिति (क) ।

॥ पञ्चामृतेन परममिति (क), (ख) ।

रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुराणग्रवणादिभिः ॥ ८८ ।
 जितनिद्रो भवेत्सम्यगुपवासी जितेन्द्रियः ।
 त्रिकालमर्चयेद्देवं यथाविभवविस्तरम् ॥ ८९ ।
 ततः प्रातः समुत्थाय कल्यकर्म समाप्य च ।
 तिलह्रीमं व्याहृतिभिर्व्रती कुर्यात्सहस्रकम् ॥ ९० ।
 पुनः सम्पूजयेद्देवं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
 देवस्य पुरतः कुर्यात्पुराणपठनं द्विजाः† ॥ ९१ ।
 दद्याद्वादयविप्राणां दध्यन्नं पायसं बुधाः‡ ।
 अपूपैर्दशभिर्युक्तं सष्टतच्च सदक्षिणम् ॥ ९२ ।
 देवदेव जगद्रूप भक्तानुग्रहविग्रह ।
 गृहाणोपायनं कृष्ण§ सर्वाभीष्टप्रदो भव ॥ ९३ ।
 अनेनोपायनं दद्याद्भार्गयेत् प्राञ्चलिस्ततः¶ ।
 आधाय भूमिं जानुभ्यां विनद्यावनतो व्रती ॥ ९४ ।
 नमो नमस्ते सुरदेवराज॥
 नमोऽस्तु ते देव जगन्निवास ।
 कुरुष्व सम्पूर्णफलं ममाद्य
 नमोऽस्तु तुभ्यं पुरुषोत्तमाय ॥ ९५ ॥

• काल्य कर्मेति (ख) ।

† देवदेवस्य पुरतः कुर्यात्पाठं पुराणकर्मिति (क), पुराणपठनं युध इति (ख) ।

‡ तथेति (ख) ।

§ गृहाण पायसं कृष्ण इति (ख) ।

¶ अर्चयेत्प्राञ्चलिस्तत इति (क) ।

॥ सुरदेव राजमिति (क) ।

- इति संप्रार्थयेद्विप्रा देवश्च पुरुषोत्तमम् ।
 दद्यादर्घ्यञ्च देवाय जानुभ्यामवनीं गतः ॥ ८७ ।
 सत्समीपते नमस्तुभ्यं पयोनिधिनिवासिने ।
 अर्घ्यं गृहाण देविश्रिया च सहितो विभुः* ॥ ८८ ।
 यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु† ।
 न्यूनं सम्पूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ॥ ८९ ।
 इति विज्ञाप्य देवस्य तत्सर्वं संयमी व्रती‡ ।
 प्रतिमां वस्त्रसंयुक्तामाचार्याय निवेदयेत्§ ॥ १०० ।
 ब्राह्मणान्भोजयेत्पद्याच्छक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम्॥ ।
 भुञ्जीत वाग्यतः पद्यास्त्रयं बभ्रुजनेः सह॥ ॥ १०१ ।
 आसायं शृणुयाद्विष्णुकथां विद्वज्जनैस्तथा॥ ॥ १०२ ।
 इत्येवं कुरुते यस्तु पावनं दादशीव्रतम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति परचाऽमुच चीत्तमान् ॥ १०३ ।
 त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः सर्वपापविवर्जितः ।

* श्रिया त्वं सहितः प्रभो इति (ख), (ग) ; सहितं विभुरिति (घ) ।

† तपोयज्ञक्रियासु चेति (घ) ।

‡ सयमी व्रतमिति (ख), (ग) ।

§ प्रतिमां सत्संयुक्तामाचार्याय निवेदयेदिति (क), (ङ) ; प्रतिमां दक्षिणायुक्ता-
 माचार्यावेति (घ) ।

॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पद्याच्छक्त्या दद्याच्च दक्षिणामिति (घ) ।

॥ बभ्रुजनेः सह इति (क) ।

०० एतद्वत्ते (क) पुरुषो नास्ति, विद्वज्जनैः सहति (ग), (ङ) ।

प्रयाति विप्रा भवनं यत्र गत्वा न शोचति ॥ १०४ ।

य इदं शृणुयान्नित्यं द्वादशीव्रतसुत्तमम् ।

वाचयेद्वापि विप्रेन्द्रा वाजपेयफलं लभेत् ॥ १०५ ।

इति वृहन्नारदीयपुराणे सवत्सरैकादशीव्रतकथनं नाम षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

अन्यद्वतं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ।

सर्वपापहरं पुण्यंः सर्वदुःखनिवर्हणम् ॥ १ ।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्चैव योपिताम् ।

समस्तकामफलदं सर्वव्रतफलप्रदम् ।

दुःखप्रनाशनं धर्म्मगुणं दुष्टग्रहनिवर्हणम् ॥ २ ॥

सर्वलोकेषु विख्यातं पौर्णमीव्रतसुत्तमम् ॥ २।३ ।

विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुध्वं गदतो मम ।

येन चीर्णेन पापानां कीटिः कीटिः प्रशम्यति ॥ ४

• सर्वपापहरं दिव्यमिति (ग) ।

† दुःखप्रनाशनं धर्ममिति (घ) ।

‡ दुष्टग्रहनिवारणमिति (ङ) ।

§ पूर्वमीव्रतसुत्तममिति (क) ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे पीर्णमाभ्यां यतः शुचिः* ।
 स्नानं कुर्याद्यथाचारं दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ५ ।
 शुक्ताम्बरधरः शुद्धो गृहमागत्य वाग्यतः ।
 प्रक्षाल्य पादावाचम्य स्मरन्नारायणं प्रभुम् ।
 नित्यं देवार्चनं कृत्वा प्रयासद्वयपूर्वकम्† ।
 लक्ष्मीनारायणं देवमर्चयेद्भक्तिभावतः ॥ ६।७ ।
 आवाहनासनाद्यैश्च गन्धपुष्पादिभिर्व्रती ।
 नमो नारायणायेति पूजयेद्भक्तितत्परः ॥ ८ ।
 गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च‡ पुराणपठनादिभिः ।
 स्तोत्रैराराधयेद्देवं व्रतकृद्वाग्यतः शुचिः ॥ ९ ।
 देवस्य पुरतः कुर्यात्स्थण्डिलं चतुरस्रकम् ।
 अरन्निमात्रं तत्राग्निं स्थापयेद्ब्रह्ममार्गतः§ ॥ १० ।
 आश्वभागान्तपर्यन्तं॥ कृत्वा पुरुषसूक्ततः॥ ।
 चरुणा च तिलैवापि हृतेन जुहुयात्तथा ॥ ११ ॥

* पीर्णमा नित्यतः शुचिरिति (ग), (घ), (ङ) ।

† पयास भक्षितत्पर इति (घ) ; पयासद्वयमाचरेदिति (घ) ; (घ) पुलकैः ततः परं चरुचयं नास्ति, (ङ) पुलके एव द्रोणं परमोक्षय न स ।

‡ गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्चेति (ङ) ।

§ स्थापयेद्ब्रह्ममार्गतः इति (ङ), गृहमागतः इति (ङ), स्थापयेद्ब्रह्ममार्गतः इति क्षत्रिपाठः ।

॥ आश्वभागे ततः कुरुर्दिति (घ) ।

॥ कृत्वा पुरुषसूक्तिमिति (ङ) ।

एकवारं द्विवारं वा त्रिवारं वापि शक्तितः* ।
 होमं कुर्यात्प्रयत्नेन सर्वपापनिवृत्तये ॥ १२ ।
 प्रायश्चित्तादिकं सर्वं स्वगृह्योक्तविधानतः ।
 समाप्य होमं विधिवच्छान्तिस्मृतं जपेद्बुधः ॥ १३ ।
 पश्चाद्देवं समागत्य पुनः पूजां प्रकल्पयेत् ।
 तत्रोपवासं देवाय अर्पयेद्भक्तिसंयुतः† ॥ १४ ।
 पौर्णमास्यां निराहारः स्थित्वा देव तवाज्ञया ।
 भोक्ष्यामि पुण्डरीकाक्ष परेऽङ्घ्रि शरणं भव ॥ १५ ।
 इति विज्ञाप्य देवाय अर्घ्यं दद्यात्तथेन्दवे ।
 जानुभ्यामवनीं गत्वा शुक्लपुष्पाक्षतान्वितम्‡ ॥ १६ ।
 क्षीरोदार्षणवसम्भूत अत्रिनेत्रसमुद्भव ।
 गृहाणार्घ्यं मया दत्त रोहिण्या सहितः प्रभो§ ॥ १७ ।
 एवमर्घ्यं प्रदायेन्दोः प्रार्थयेत्प्राञ्जलिस्ततः ।
 तिष्ठन्पूर्वमुखो भूत्वा पश्यन्निन्दुञ्च सत्तमाः ॥ १८ ।
 नमः शुभ्राङ्गवे तुभ्य॥ द्विजराजाय ते नमः ।
 रोहिणीपतये तुभ्यं लक्ष्मीभ्रात्रे नमो नमः॥ ॥ १९ ।

* वा च शक्तित इति (ख) ।

† तत्रोपवासं कृत्वा तु अर्पयेद्भक्तितत्पर इति (ख), तत्रोपवासं देवायेति (घ) ।

‡ शुक्लपुष्पमालान्वितमिति (ख) ।

§ रोहिण्यामहिमं प्रभो इति (घ) ।

॥ नमः शुभ्राङ्गवे तुभ्यमिति (ख) ।

॥ लक्ष्मीभात्रे नमोऽस्तु ते इति (ख) ।

ततश्च जागरं कुर्यात्पुराणश्रवणादिभिः ।
 जितेन्द्रियो वशी शुद्धः पापशुद्धालापवर्जितः ॥ २० ॥
 ततः प्रातः प्रकुर्वीत* आचारश्च यथाविधि ।
 पुनः सम्पूजयेद्देवं यथाविभवविस्तरम् ॥ २१ ॥
 ब्राह्मणान्भीजयेत्पद्याच्छक्तिः† प्रयतो नरः ।
 बन्धुभृत्यादिभिः सार्द्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २२ ॥
 एवं पुण्यादिमासेषु पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 अर्चयेद्भक्तिसंयुक्तो नारायणमनामयम् ॥ २३ ॥
 एवं संवत्सरं कृत्वा कार्त्तिक्यां पौर्णमीदिने‡ ॥
 उद्यापनं प्रकुर्वीत तद्विधानं वदामि वः ॥ २४ ॥
 मण्डपं कारयेद्दिव्यं चतुरस्रं सुमण्डलम्§ ।
 शोभितं पुष्पमालाभिर्वितानध्वजराजितम्॥ ॥
 बहुदीपसमाकीर्णं किङ्किणीवरशोभितम्॥ ।
 दर्पणैर्यामरैश्चैव कलसेयं समावृतम् ॥ २५ ॥ २६ ॥
 तन्मध्ये सर्वतीभट्टं पञ्चवर्णविराजितम् ।

* ततः प्रातश्च कुर्वीत इति (क) ।

† भुञ्जितः प्रयतो नर इति (क) ।

‡ पूर्णिमादिने इति (क), (ख) । कार्त्तिक्यामिति चापि कार्त्तिके इति साधु दिने
 तस्य विशेषतात् ।

§ चतुरस्रं सुशीमलमिति (ग), चतुरस्रं प्रमण्डलमिति (घ), चतुरस्रं सुमण्डल-
 मिति (ङ) ।

॥ वितानध्वजपूजितमिति (घ) ।

॥ किङ्किणीवरशोभितमिति (घ), (ग) ।

कृत्वा जलान्वितं कुम्भं न्यसेत्तस्योपरि द्विजाः ॥ २७ ।
 पिधाय कुम्भं वस्त्रेण शोधितेनातिशोभिनाः ।
 हेम्ना वा राजतेनापि तथा ताम्रेण वा† द्विजाः ।
 लक्ष्मीनारायणं देवं कृत्वा तस्योपरि न्यसेत् ॥ २८ ।
 यज्ञान्मृतेन संस्त्राप्य गन्धपुष्पादिभिस्तथा‡ ।
 भक्ष्यभोज्यादिनैवेद्यैः§ पूजयेत्संयतेन्द्रियः॥ ॥ २९ ।
 जागरञ्च तथा कुर्यात्सम्यक्प्रदासमन्वितः॥ ।
 ततः प्रातश्च विधिवत्पूर्ववद्विष्णुमर्चयेत् ॥ ३० ।
 आचार्याय प्रदातव्या प्रतिमा दक्षिणान्विता ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या विभवे सत्यवारितम्** ॥ ३१ ।
 तिलदानं प्रकुर्वीत यथाशक्तिसमन्वितः†† ।
 कुर्यादग्नौ च विधिवत्तिलहोमञ्च पूर्ववत् ॥ ३२ ।
 एवं कृत्वा नरः सम्यग्लक्ष्मीनारायणं व्रतम् ।

* शोधितेनापि शोभिना इति (क) ।

† ताम्रेण वै द्विजा. (घ) ।

‡ गन्धपुष्पादिभिः क्रमादिति (ख), (ग) ।

§ यज्ञभोज्यादिनैवेद्यैरिति (घ) ।

॥ संयतेन्द्रिय इति (ख) ।

॥ (क) प्रसक्तोऽत परं—

“कुर्यादग्नौ च विधिवत्तिलहोमञ्च पूर्ववत्”दित्यधिकारो वर्तते ।

** ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या यथाविभवमागत इति (क) ।

†† यथाशक्त्या सनाहित इति (ख), यथाशक्त्या समन्वित इति (ग), (ङ) ।

इह भुक्ताः महाभोगान्पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ ३३ ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः कुलायुतसमन्वितः† ।

प्रयाति विष्णुभवनं योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ३४ ।

इति इन्द्रजित्दीये पुराणे पौर्णमासीव्रतकथन नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

(ध्वजारोपणव्रतम् ।)

सूत उवाच ।

अन्यद्वतं प्रवक्ष्यामि ध्वजारोपणसंज्ञितम्* ।

• सर्वपापहरं पुण्यं विष्णुप्रीणनकारणम् ॥ १ ।

ब्राह्मणचक्रियविद्यां स्त्रीशूद्राणाञ्च सत्तमा ।

सर्वदुःखोपशमनं संसारच्छेदकारकम्† ॥ २ ।

यः कुर्याद्विष्णुभवने ध्वजारोपणमुत्तमम् ।

* इति भुक्ताः इन्द्रजित्दीये पुराणे पौर्णमासीव्रतकथन इति (ख) ।

† (ग) पुस्तके एतदर्थं नास्ति ।

* ध्वजारोपणमुत्तममिति (ख), ध्वजारोपणसद्व्रतमिति (घ) ।

† सर्वदुःखोपशमनं संसारच्छेदकारकमिति (ख) ।

स पूज्यते विरिञ्चयाद्यैः किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ३ ॥*

हेमभारसहस्रन्तु योददाति कुटुम्बिने ।

तत्फलन्तु समानं स्याद्भजारोपणकर्मणः ॥ ४ ॥†

ध्वजारोपणतुल्यं स्याद्गङ्गास्नानमनुत्तमम् ।

अथवा तुलसीसेवा शून्यलिङ्गप्रपूजनम्‡ ॥ ५ ॥

अहो पूर्वमहो पूर्वमहोपूर्वमिदं द्विजाः ।

सर्व्वपापहरं पुण्यं ध्वजारोपणसंज्ञितम्§ ॥ ६ ॥

ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वाचम्य यथाविधि॥

यानि कर्माणि कार्याणि ध्वजारोपणकर्मणि ।

तानि सर्वाणि वक्ष्यामि॥ शृणुध्वं गदतो मम ॥ ७ ॥

कार्तिकस्य सिते पक्षे द्वादश्यां प्रयतो नरः ।

स्नानं कुर्यात्प्रयत्नेन दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ८ ॥

एकादश्यां ब्रह्मचारी॥ जपेन्नारायणं स्मरन् ।

धीताम्बरधरः शुद्धः स्वपेन्नारायणाग्रतः ॥ ९ ॥

* संपूज्यते विरिञ्चयाद्यैरिति (क), (ङ) ।

† ताफलसहस्रदानं स्याद्भजारोपणकर्मणः इति (ख), ध्वजारोपणकर्मणः इति (ग), ध्वजारोपणसंज्ञितमिति (ङ), अथ पुस्तकेऽतः परं सार्धद्वितीयां न सः ।

‡ शिवलिङ्गप्रपूजनमिति (ख) ।

§ ध्वजारोपणसंज्ञितमिति (ख) ।

॥ एतदहं पुस्तकालरेषु न दृश्यते ।

ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वाचम्य यथाविधिः ।
 नित्यकर्माणि निर्वर्त्त्य पश्चाद्विष्णुं समर्चयेत्* ॥ १० ।
 चतुर्भिर्वाङ्मणैः सार्धं कृत्वा च स्वस्तिवाचनम् ।
 गान्दीयाहं प्रकुर्वीत ध्वजारोपणकर्मणि ॥ ११ ।
 ध्वजस्तम्भी च गायत्र्या प्रोचयेदस्त्रसंयुती ।
 सूर्यश्च वैनतेयश्च हिमांशु तत्पटेऽर्चयेत्† ॥ १२ ।
 धातारश्च विधातारं पूजयेत्स्तम्भके द्वये‡ ॥
 हरिद्राक्षतगन्धाद्यैः शुद्धमुष्पैर्विंशेपतः॥ १३ ।
 ततो गोचर्ममात्रन्तु स्पर्णिलक्ष्मोपलिप्य तु ।
 आधायाम्निं स्मरन्तुश्चोक्त्या आन्यभागादिकं क्रमात् ।
 जुहुयात्पायसेनैव॥ घृतमष्टोत्तर भतम् ॥ १४ ।
 प्रथमं पौरुषं सूक्तं विष्णवे समिदाहुतीः॥ ॥
 ततश्च वैनतेयाय स्वाहेत्यष्टाहुतीस्त्रया ॥ १५ ।
 सामीधेनुस्वाहा पञ्च॥॥ जुहुयात्प्रयतो द्विजाः ।

* विधानत इति (ङ) ।

† समुत्थयेदिति (क) ।

‡ हिमांशुश्च ततोऽर्चयेदिति (क), (ख) ।

§ पूजयेत्स्तम्भकद्वये इति (ख) ।

॥ शतपथे विंशेपत इति (ङ) ।

॥ जुहुयात्पायसेनैवेति (ख) ।

•• विष्णोरेकामरावतीमिति बहुषु पाठः ।

॥ सामीधेन्या घृतेनैवेति (क), सामीधेन्यु समुद्धूयति (ख) ।

सौरं मन्त्रं जपेत्तत्र* शान्तिसूक्तांश्च शक्तितः ॥ १६ ।
 रात्रौ जागरणं कुर्यादुपकण्ठं हरेः शुचिः ।
 ततः प्रातः समुत्थाय नित्यं कर्म समाप्य च ।
 गन्धपुष्पादिभिर्देवमर्चयेत्पूर्ववत्क्रमात् ॥ १७ ।
 ततो मङ्गलवाद्यैश्च सूक्तपाठैश्च शोभनैः ।
 नृत्यैश्च स्तोत्रपठनैर्नयेद्विष्णुालये ध्वजाम् ॥ १८ ।
 देवस्य द्वारदेशे वा शिखरे वा मुदान्वितः ।
 सुस्विरं स्थापयेद्विप्रा ध्वजं सुस्तम्भसंयुतम् ॥ १९ ।
 गन्धपुष्पाक्षतैर्देवं धूपदीपैर्मनोरमैः ।
 भक्ष्यभोज्यादिसंयुक्तैर्नैवेद्यैश्च हरिं यजेत् ॥ २० ।
 एवं देवालये स्थाप्यः शोभनं ध्वजमुत्तमम् ।
 प्रदक्षिणमनुब्रह्म स्तोत्रमेतदुदीरयेत् ॥ २१ ।
 नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ।
 नमस्तेऽस्तु हृषीकेश महापुरुष पूर्वज ॥ २२ ।
 येनेदमखिलं जातं यत्न सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
 लयमेष्यति यन्नैतत्तं प्रपन्नोऽस्मि माधवम् ॥ २३ ।
 न जानन्ति परं भावं यत्र ब्रह्मादयः सुराः ।

यद्वत्त्वं परमन्वाम सर्व्वलोकोत्तमोत्तमम् ॥
 निर्गुणं परमं सूक्ष्मं प्रणतीऽस्मि पुनः पुनः ॥ ३२ ॥
 अविकारमजं शुद्धं सर्व्वतोबाहुमीश्वरम् ।
 यमानमन्ति योगीन्द्राः सर्व्वकारणकारणम् ॥ ३३ ॥
 एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ।
 त्रीँलोकान्वराप्य भूतात्मा मुहूर्त्ते विश्वभुगव्ययः ॥ ३४ ॥
 यो देवः सर्व्वभूतानामन्तरात्मा जगन्मयः ॥
 निर्गुणः परमानन्दः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३५ ॥
 हृदयस्थोऽपि दूरस्थो मायया मोहितात्मनाम् ।
 ज्ञानिनां सर्व्वगो यस्तु स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३६ ॥
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
 ह्रयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३७ ॥
 ज्ञानिनां कर्मिणाञ्चैव तथा भक्तिमतां नृणाम् ।
 मतिदाता विश्वभुग्यः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३८ ॥
 जगद्विनाशं ये देहाभियन्ते लीलया हरेः ॥
 तानर्घयन्ति विबुधाः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३९ ॥
 यमानमन्ति ये सन्तः सच्चिदानन्दविग्रहम् ।

सर्व्वलोकोत्तमोत्तमिति (क) ।

त्रिभिर्द्वारमजमिति (ख) ।

(ग) पुनः पुनः एतद्वत् नालि । सर्व्वभूतात्मा जगद्वारापो जगन्मय इति (ग) ।

(घ) पुनः पुनः एतद्वत् नालि ।

जगद्विनाशं यो देहोभियन्ते लीलया हरेः । यमर्घयन्तीति (घ) ।

निर्गुणञ्च गुणाधारं* स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ४० ॥
 परेशः परमानन्दः परात्परतरः प्रभुः ।
 चिद्रूपचित्परिज्ञेयः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ४१ ॥
 य इदं कीर्त्तयेन्नित्यं स्तोत्राणामुत्तमोत्तमम् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके भक्ष्यते ॥ ४२ ॥
 इति स्तुत्वा नमोद्विष्युं ब्राह्मणांश्च प्रपूजयेत् ॥
 आचार्यं पूजयेत्पद्याद्विष्णोच्छादनादिभिः ॥ ४३ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या शक्तिती भक्तिभावतः ॥
 पुत्रमित्रकलत्राद्यैर्वन्धुभिः सह वाग्यतः ॥
 कुर्वीत पारणां विप्रा नारायणपरायणः ॥ ४४ ॥
 यस्त्वित्यग्न्यं कुर्वीत ध्वजारोपणसंज्ञितम् ॥
 तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुध्वं* सुसमाहिताः ॥ ४५ ॥
 षट्ध्वजस्य† विप्रेन्द्रा यावच्चलति वायुना ।

* निर्गुणञ्च गुणाधार इति (प) ।

† (ख) पुनर्कोऽत परं चत्वारः पादा न सन्ति ।

‡ ब्राह्मणांश्च प्रपूजयेदिति (क) ।

§ दविष्णोच्छादनादिभिः इति (घ) ।

॥ भक्तिभावतः इति (ख) । यत्र परार्हं च ॥ भक्ति ।

॥ ध्वजारोपणसंज्ञितम् इति (घ) ।

॥ यद्यप्यभिति याये, यद्यत इति वापु ।

॥ परं ध्वजस्येति (ख), षट्ध्वजस्येति (घ) ।

यद्ब्रह्म परमन्धाम सर्व्वलोकीत्तमोत्तमम् ॥
 निर्गुणं परमं सूक्ष्मं प्रणतोऽस्मि पुनः पुनः ॥ ३२ ।
 अविकारमजं शुद्धं सर्व्वतोबाहुमीश्वरम् ।
 यमानमन्ति योगीन्द्राः सर्व्वकारणकारणम् ॥ ३३ ।
 एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ।
 त्रींशो कान्वगाप्य भूतात्मा मुद्धक्ते विश्वभुगव्ययः ॥ ३४ ।
 यो देवः सर्व्वभूतानामन्तरात्मा जगन्मयः ॥
 निर्गुणः परमानन्दः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३५ ।
 हृदयस्थोऽपि दूरस्थो मायया मोहितात्मनाम् ।
 ज्ञानिनां सर्व्वगो यस्तु स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३६ ।
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
 ज्ञयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३७ ।
 ज्ञानिनां कर्मिणाञ्चैव तथा भक्तिमतां नृणाम् ।
 मतिदाता विश्वभुग्यः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३८ ।
 जगद्धितार्थं ये देहाभियन्ते लीलया हरेः ॥
 तानर्चयन्ति विबुधाः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ३९ ।
 प्रमानमन्ति वै सन्तः सच्चिदानन्दविग्रहम् ।

सर्व्वलोकीत्तमोत्तममिति (क) ।

निर्व्विकारमजमिति (ख) ।

(ख) पुस्तके एतदर्थं नास्ति । सर्व्वभूतात्मा जगदात्मा जगन्मय इति (ग) ।

(ग) पुस्तके एतदर्थं नास्ति ।

जगद्धितार्थं यो देहाभियन्ते लीलया हरेः । यमर्चयन्तीति (ख) ।

निर्गुणश्च गुणाधारः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ४० ।

परेशः परमानन्दः परात्परतरः प्रभुः ।

चिद्रूपचित्परिज्ञेयः स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ ४१ ।

य इदं कीर्त्तयेन्नित्यं स्तोत्राणामुत्तमोत्तमम् ।†

सर्वपापविनिर्मुक्ती विष्णुलोके महीयते ॥ ४२ ।

इति स्तुत्वा नमोद्विष्यं ब्राह्मणांश्च प्रपूजयेत्‡ ।

आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्विष्णोश्चादनादिभिः§ ॥ ४३ ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या भक्तिती भक्तिभावतः॥

पुत्रमित्रकलत्राद्यैर्वन्धुभिः सह वाग्यतः ।

कुर्वीत पारणां विप्रा नारायणपरायणः ॥ ४४ ।

यस्त्वितत्कार्यं कुर्वीत ध्वजारोपणसंज्ञितम्॥ ।

तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुध्वं॥॥ सुसमाहिताः ॥ ४५ ।

पटध्वजस्य†† विप्रेन्द्रा यावच्चलति वायुना ।

* निर्गुणश्च गुणाधार इति (घ) ।

† (ख) पुस्तकेऽत एव चत्वारः पादा न सन्ति ।

‡ ब्राह्मणांश्च प्रपूजयन्निति (ल) ।

§ दक्षिणाद्यर्चनादिभिः इति (प) ।

॥ ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या भक्तिती भक्तिभावतः इति (ख) । तत्र परार्हश्च नास्ति ।

॥ ध्वजारोपणसंज्ञितम् इति (ख) ।

॥॥ शृणुध्वमिति चाप्ये, शृणुत इति साधु ।

†† एवं भजयेति (ख), पटध्वजयेति (घ) ।

तावन्ति पापजालानि नश्यन्त्येव न संशयः ॥ ४६ ।
 महापातकयुक्तीवा युक्तीवा सर्वपातकैः ।
 ध्वजं विष्णुगृहे कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४७ ।
 यावद्दिनानि वसति ध्वजं विष्णुगृहे हिजाः ।
 तावद्युगसहस्राणि हरिसारूप्यमश्नुते ॥ ४८ ।
 आरोपितं ध्वजं दृष्ट्वा येऽभिनन्दन्ति धार्मिकाः ।
 तेऽपि सद्यो विमुच्यन्ते महापातककोटिभिः ॥ ४९ ।
 आरोपितो ध्वजो विष्णुगृहे धुन्वन् स्वकं पटम् ।
 कर्तुः सर्वाणि पापानि धुनोति निमिषार्धतः ॥ ५० ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वम्पयः ॥ पुण्यमितिहासं पुरातनम् ।
 सर्वपापप्रशमनं नारदेन प्रभाषितम् ॥ ५१ ।
 आसीत्पुरा कृतयुगे सुमतिर्नाम भूपतिः ।
 सोमवंशोद्भवः श्रीमान्सप्तद्वीपैकराट् स्वयम् ॥ ५२ ।
 धर्मवान् सत्यसंकल्पः शुचिर्ब्रह्मतिथिप्रियः ।

सर्वलक्षणसम्पन्नः सर्वसम्पद्भिर्भूषणः ॥ ५३ ।
 सदा हरिकथासेवी हरिपूजापरायणः ।
 हरिभक्तिपराणाञ्च शून्यपुरनहङ्गतिः† ॥ ५४ ।
 पूज्येषु पूजानिरतः समदर्शी‡ गुणान्वितः ।
 सर्वभूतहितः शान्तः क्षतघ्नः कीर्त्तिमानृषः ॥ ५५ ।
 तस्य भार्या महाभागा सर्वलक्षणसंयुता ।
 पतिव्रता पतिप्राणा नाम्ना सत्यमतिः स्मृता§ ॥ ५६ ।
 तावुभौ दम्पती नित्यं हरिपूजापरायणौ ।
 जातिधरौ महाभागौ सत्यधौ सत्परायणौ॥ ५७ ।
 अन्नदानरतौ नित्यं जलदानपरायणौ॥ ।
 तद्गंगारामवप्रादीनसंख्यातान्वितेनतुः ॥ ५८ ।
 सा तु सत्यमतिर्नित्यं शुचिर्विष्णुभृहे सती ।
 नृत्यत्यत्यन्तसन्तुष्टा मनोघ्रा मञ्जुवादिनी** ॥ ५९ ।
 सोऽपि राजा महाभागी षादशीषादशीदिने ।
 ध्वजमारोपयामास मनोघ्नं बहुविस्तरम् ॥ ६० ।
 एवं हरिपरं नित्यं राजानं धर्मकोविदम् ।

* सर्वलक्षणसम्पूर्ण इति (क), सर्वसम्पद्भिर्भूषित इति (ख), (ग) ।

† अगहङ्ग इति (ख), (ग) ।

‡ समदर्शीति (घ) ।

§ सत्यमति युता इति (ग), सत्यमति समा इति (ङ) ।

¶ एतदर्थं (घ) पुस्तके नास्ति ।

॥ एतदर्थं (क) पुस्तके नास्ति ।

•• नित्यं श्रवति समुष्टा मनोघ्रा मञ्जुभाविणीति (ख) ।

तस्य प्रियां सत्यमतिं देवा अपि सदाऽऽशुवन् ॥ ६१ ।
 त्रिलोकविद्युतौ तौ च दम्पत्यन्तधार्मिकौ* ।
 आययौ बहुभिः शिष्यैर्द्रष्टुकामो विभाण्डकः ॥ ६२ ।
 विभाण्डकं मुनिं श्रुत्वा समायान्तं जनेश्वरः ।
 प्रत्युद्ययौ सपत्नीकः पूजाभिर्विविधैः स्तवैः ॥ ६३ ।
 कृतातिथ्यक्रिय शान्तं कृतासनपरियत्नम् ।
 नीचासनगता भूपः प्राञ्जलिर्मुनिमञ्जरीत् ॥ ६४ ।

राजोवाच । †

भगवन् कृतकृत्योऽस्मि त्वदभ्यागमने प्रभो‡ ।
 सतामागमनं सन्तः प्रशसन्ति सुखावहम् ॥§ ६५ ।
 यत्र स्यान्महतां प्रेम तत्र स्युः सर्वसम्पदः ।
 तेजः॥ कीर्त्तिर्दनं पुत्रा॥ इति प्राहुर्विपश्चितः ॥ ६६ ।
 यत्र वृद्धिः॥ गमिष्यन्ति त्रेधांस्त्रयुद्दिनं मुने ।
 तत्र सन्तः प्रकुर्वन्ति महतीं कष्टणां प्रभो ॥ ६७ ।
 यो मूर्ध्नि धारयेद्ब्रह्महत्यादतलोदकमू॥॥ ॥

* दम्पत्यन्तधार्मिकावित्तव सम्प्रिया ।

† प्रादानिर्वाक्यमत्र बोदिति (क), (घ) ।

‡ विभी इति (क), त्वदभ्यागमनेषु चेति (ख) ।

§ सुखाव इति (क) ।

॥ मेवामिति (क), (घ) ।

॥ यत्नं विना इति (घ) ।

॥ विदिति (क) ।

॥ तद्वत्वाच्च पदोदकमिति (क) ।

स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु पुण्यवान्नात संशयः ॥ ६८ ।

मम पुत्राश्च दाराश्च सम्पत्त्वयि समर्पिता ।

मामाज्ञापय शास्ता मेः ब्रह्मन् किं करवाणि ते ॥ ६९ ।

विनयावनतं भूपं तं निरीक्ष्य मुनीश्वरः ।

सृशन् करेण राजानं प्रत्युवाचातिहर्षितः ॥ ७० ॥†

ऋषिर्वाच ।

राजन्यदुक्तं भवता तत्सर्व्वं त्वत्कुलोचितम् ।

विनयावनताः सर्व्वे परं श्रेयोऽलभन्ति‡ हि ॥ ७१ ।

धनं चार्थं च कामं च मोक्षं च नृपसत्तम ।

विनयाल्लभते सर्व्वं विनयात्किं न साध्यते ॥ ७२ ।

प्रीतोऽस्मि तव भूपाल सन्मार्गाः परिपन्थिनः§ ।

स्वस्ति तेऽस्तु महाभाग यत्पृच्छामि तदुच्यताम् ॥ ७३ ।

अर्हणा बहवः सन्ति हरिसन्तुष्टिकारिकाः ।

त्वमद्याप्युद्यतो न नित्यं ध्वजारीपणकर्मणि ॥ ७४ ।

तव भार्यापि साध्वीयं नित्यं नृत्यपरायणा॥ ।

किमर्थमेतद्वृत्तान्तं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ७५ ।

* शान्तात्मन्निति (ख), (ग) ।

† एषश्लोक (ख) पुस्तके नास्ति ।

‡ सम्भवीति आये, सम्भवे इति साधु ।

§ सन्मार्गाः परिपन्थिन इति (ख), (ग) ।

॥ त्वमप्यलुद्यत इति (क), त्वमद्याप्युद्यत इति (ख) ।

॥ नित्यं ध्वजपरायणा इति (ख) ।

•राजीवाच ।

मृणुष्व भगवन् सर्वं यत्पृच्छसि वदामि तत् ।
 आश्चर्य्यभूत भूतानामावयो यरित सुने ॥ ७६ ।
 अहमास पुरा शूद्रे मातलिर्नाम सत्तम ।
 कुमार्गनिरतो नित्य सर्व्वलोकाहिते रत ॥ ७७ ।
 पिशुनो धर्मविद्वेषी देवद्रव्यापहारक ।
 महापातकससर्गाद्विषुत्तपुत्रक्षय गत ॥ ७८ ।
 नित्य निष्ठुरवक्ता च पापी वेश्यापरायण ।
 एव स्थित कश्चिक्कालमनाहत्य महद्ब्रह्म ॥ ७९ ।
 सर्व्वबन्धुपरित्यक्तो दुःखी वनमुपागमम् ।
 मृगमासाशनो नित्य तथा मार्गविरोधकृत् ॥ ८० ।
 एकाकी दुःखवह्नुर्न अवस निर्जने वने ।
 एकदा क्षुत्परित्यान्तो निदाघान्ते पिपासित ॥
 जीर्णं देवानलयं विष्णोरपश्य निर्जने वने ।
 हसकारणवाकीर्णं समीपेऽस्य महत्तर ॥ ८१ ८२ ।

* कृतमावयो लोकागामावयोरिति (क), आश्चर्य्यभूत लोकागामिति (ख) (ग) (ङ) ।

† मीयस महापातकससर्गाद्विषुत्तपुत्रक्षय इति (ख), महापातकससर्गा विषुत्तपुत्रक्षय इति (ग), (ङ) ।

‡ एतद्वा तु दुःखमन्वेष्ट्यतो महाकामिरिति (क) ।

§ कृतमावयो विषुत्तपुत्रक्षय इति (ख) ।

॥ एतद्वा क्षुत्परित्याग इति (क) एतद्वा क्षुत्परित्याग इति (ख) ।

॥ महापातकससर्गा इति (ङ) ।

मर्थ्यन्तवनपुष्पौघच्छादितं तन्मुनीश्वर ।
 अपिवं तत्र पानीयं तत्तटे विगतत्रयमः॥ ८३ ।
 उन्मूल्य विषमूलानि लट्क्षुच्य विनिवारिताः ।
 तस्मिञ्जीर्णालयेः॥ विष्णोर्निवासं कृतवानहम् ॥ ८४ ।
 जीर्णस्फुटितसन्धानं॥ तथा चाहमकारिपम् ।
 पर्यैस्तृणैश्च काष्ठैश्च गृहं सम्यक् प्रकल्पितम् ॥ ८५ ।
 भूमी मद्भाग्यबाहुन्यादुपलिप्ता॥ मुनीश्वर ।
 तत्राहं व्याधवृत्तिस्थो हत्वा बहुविधान्मृगान् ।
 आजीवं वर्त्तनं कृत्वा वत्सराणाञ्च विंशतिम् ॥ ८६ ।
 अथेयमागता साध्वी विन्ध्यदेशसमुद्भवा ।
 निपादकुलसम्भूता नाम्ना कोकिलिनी स्मृता ॥ ८७ ।
 बन्धुवर्गपरित्यक्ता दुःखिता जीर्णविग्रहा ।
 ब्रह्मन् चुत्तृट्परिव्रान्ता शोचन्ती स्त्रक्ततां क्रियाम् ॥ ८८ ।
 दैवयोगात्समायाता भ्रमन्ती विजने बने ।
 मामेपा ग्रीष्मतापात्ता अन्तस्तापप्रपीडिता ॥ ८९ ।
 इमां दुःखवतीं दृष्ट्वा जाता मे विपुला हृषा ।
 मया दत्तं जलञ्चासौ मांसं वन्यफलं तथा ॥ ९० ।

* तत्तटे विगतत्रयम् इति (क) ।

† सा तुषा विनिवारिता इति (ख) ।

‡ तस्मिन् शीर्णालये विष्णोरिति (ख) ।

§ शीर्णस्फुटितसन्धानमिति (क), (ख), (ग) ।

॥ भूमिर्भोग्यबाहुन्यादिति (क), (ख), मद्भाग्यबाहुन्यादिति (ग) ।

गतश्रमा तथा ब्रह्मन्मया पृष्टा यथायथम् ।
 न्यवेदयत्स्वकर्माणि तानि शृणु महासुने ॥ ८१ ।
 इयं कौकिलिनी नाम्ना निपादकुलसम्भवा ।
 दान्तिकस्य* सुता विद्वद्यवसद्विन्ध्यपर्वते ॥ ८२ ।
 परस्वहारिणी नित्य सदा पैशुन्यवादिनी ।
 बन्धुवर्गैः परित्यक्ता यतो हतवती यतिम् ॥ ८३ ।
 कान्तारे विजने ब्रह्मन्मत्समीपमुपागता ।
 इत्येवं स्वकृतं कर्म सर्वं मद्भ्यं न्यवेदयत् ॥ ८४ ।
 तस्मिन्देवालये विष्णोरहश्चेयच्च† वे मुने ।
 दम्पतीभावमाश्रित्य स्थितौ मांसाशनी तदा ॥ ८५ ।
 एकदा मद्यपानेन मत्तावावाञ्च निर्भरौ‡ ।
 तत्र§ देवालये रात्रौ मुदितौ मांसभीजनात् ॥ ८६ ।
 बद्धा वस्त्रे च दण्डाग्रे प्रमत्तौ मद्यसेवया ।
 अत्यन्तहर्षसम्पन्नावावां सम्यगवृत्त्यताम् ॥ ८७ ।
 तत्काल एव पञ्चत्वभावयोरभवन्मुने॥ ।
 आगता यमदूताश्च पाशहस्ता भवङ्गराः ॥ ८८ ।
 कर्मणा तेन तुष्टात्मा भगवान्मधुसूदनः ।

* दान्तिकस्य सुतेति (ख) ।

† तस्मिन्देवालये ब्रह्मन्निति (ग) ।

‡ मत्ताव इति (ख) ।

§ तस्मिन्देवालये इति (क) ।

॥ तत्काल एव पञ्चत्वभावभावयोरभवेति (ख) ।

स्रूतान् प्रेषयामास मदाहरणकारणात् ॥ ८८ ।

सवादन्तु महानासीदूतानां तत्र सत्तम ।

मया श्रुतञ्च तत्सर्वं शृणु धर्मविदां वरः ॥ १०० ।

दूतास्ते देवदेवस्य शङ्खचक्रगदाधराः ।

सहस्रसूर्यसङ्काशाः शान्ताः कीमलभाषिणः ॥ १०१ ।

भयहरान् पाशहस्तान्दंष्ट्रिणी यमकिङ्करान् ।

तानूचुर्देवदूतास्ते हरिनांमपरायणाः ॥ १०२ ।

देवदूता ऊचुः ।

भो भोः क्रूरा दुराचारा विवेकपरिवर्जिताः ।

मुञ्चध्वमेतौ निष्पापो दम्पती हरिवल्लभौ ॥ १०३ ।

विवेकस्त्रिषु लोकेषु सम्पदामादिकारणम् ।

तथा विवेकशून्यत्वमापदामादिकारणम् ।

अपापे पापधीर्यस्य तं विद्यात्युरुपाधमम् ॥ १०४ ।

यमदूता ऊचुः ।

युष्माभिः सत्यमेवोक्तमेतौ पातकिसत्तमौ ।

ज्ञेया हिः पापिनी दण्डास्तन्नेयामी वयन्त्विनीः ॥ १०५ ।

श्रुतिप्रणिहितो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥

* यत्तु वदन्निदां वर इति (क) ।

+ एतदर्थे (ख) पुलकं गालि ।

‡ ये इति (ख), (ग) ।

§ यमाऽलिकमिति (ग) ।

¶ विपर्यये इति (क), लघुधर्मं विपर्यय इति (ख) ।

एतावधर्माचरितौ तन्नेष्यामी यमान्तिकम्* ॥ १०६ ।

एतच्छ्रुत्वाऽतिक्वलिता देवदूता महौजसः ।

प्रत्यूचुः ‡स्तान्यमभटान् भाभासितदिगन्तराः ॥ १०७ ।

देवदूता ऊचुः ।

अहो कष्टं धर्मदृशामधर्मैः सृशते§ महान् ।

सम्यग्विवेकशून्यत्वमापदां हि पदं महत् ¶ ॥ १०८ ।

प्राप्तेनावविशेषेण॥ नरकाध्यक्षतां गताः ।

यूयं किमर्थमद्यापि कर्तुं पापानि सोद्यमाः** ॥ १०९ ।

अधर्मा††क्षयपर्यन्तं महापातकिनोऽपि च‡‡ ।

तिष्ठन्ति नरके यूयं§§ यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ११० ।

पूर्वसञ्चितपापानां न दृष्टा निष्कृतिः क्वचित् ।

किमर्थं पापकर्माणि करिष्यथ पुनः पुनः ॥ १११ ।

* वयन्विमौ इति (ग) ।

† श्रुत्वा तु इति (ख), (ग) ।

‡ इत्युचुरिति (ग) ।

§ सृशते इति आर्षे, सृशतीति साधु ।

¶ निदानं आपदां महति (ख) ।

॥ अवविशेषेणेति (क), (ग), पूर्वपापविशेषेणेति (ङ) ।

** सोद्यता इति (ख) ।

†† स्वकर्मेति (ख), (ग), (ङ) ।

‡‡ य इति (क) ।

§§ नूनमिति (घ), (ङ) ।

श्रुतिप्रणिहिता धर्माः सत्यं सत्यं न संशयः ।

किन्त्वाभ्यां चरितान्धर्मान् प्रवक्ष्यामी१ यथातथम् ॥ ११२ ।

एतौ पापविनिर्मुक्तौ हरिशुश्रूषणे रतौ ।

हरिणा शुध्यमानौ३ च मुञ्चध्वं मा विलम्बयताम् ॥ ११३ ।

एषा वै नर्त्तनञ्चक्रे तथा चैषध्वजं५ भटाः ।

अन्तकाले विष्णुगृहे तेन पापविमोचिती ॥ ११४ ।

उत्क्रान्तिकाले यन्नाम श्रुतवन्तोऽपि ये१ सकृत् ।

लभन्ते॥ परमं स्थानं किमु शुश्रूषणे रताः ॥ ११५ ।

महापातकयुक्ती वा युक्ती वा सर्व्व१ पातकैः ।

इक्षिता भगवद्भक्तैर्लभन्ते परमं पदम्११ ॥ ११६ ।

यतीनां विष्णुभक्तानां परिचर्यापरायणैः ।

इक्षिताः३३यापि गच्छन्ति पापिनोऽपि परां गतिम् ॥ ११७ ।

• श्रुतिप्रणिहितौ धर्म इति (क), (ख) ।

† प्रवक्ष्यामीति बहुषु पाठः ।

‡ शुष्यमाद्यौ इति (क), (ङ), गृह्यमाद्यौ इति (ख), शुष्यमाद्यौ इति (ग) ।

§ तथाचैक इति (ख) ।

॥ हि वै इति (क), चद वै इति (ख), चपि वै इति (ग), (ङ), (ख) यानि ते इति (ङ) ।

॥ यानि ते इति (ङ) ।

•• यदोति (क), (घ) ।

† परमां गतिमिति (ख) । तत्र इक्षितास्थाने क्षारिता इति पाठः ।

‡ दीक्षिता इति (ङ) ।

मुहूर्त्तं वा मुहूर्त्तार्धं यस्तिष्ठेद्वरिमन्दिरे ।
 स याति परमं स्थान किमु शृण्वूपणे रताः ॥ ११८
 उपलेपनकर्त्तारौ सग्नार्जनपरायणौ ।
 एतौ हरिगृहे नित्यं शीर्णसन्धानकारिणौ ॥ ११९ ।
 जलसेचनकर्त्तारौ दीपदौ हरिमन्दिरे ।
 कथमेतौ महाभागौ प्रणेष्यथ यमचयम् ॥ १२० ।
 इत्युक्त्वा देवदूतास्ते कृत्वा पाशं तदैव* हि ।
 आरोप्यावां विमाने तु‡ ययुर्विष्णोः परम्पदम् ॥ १२१
 आवां समीपमापन्नौ देवदेवस्य चक्रिणः ।
 भुक्तवन्तौ महाभोगान्यावत्कालं शृणुष्व मे ॥ १२२ ।
 युगकोटिसहस्राणि युगकोटिशतानि च ।
 उपित्वा विष्णुभवने ब्रह्मलोकं समागतौ ॥ १२३ ।
 तावत्कालञ्च तत्राऽपि स्थित्वेन्द्रपदमागतौ ।
 तत्राऽपि भावुकं भोगं भुक्त्वा दिव्यमनुत्तमम् ॥
 ततः पृथ्वीशतां प्राप्य क्रमेण मुनिसत्तम ।
 अत्राऽपि सम्पदतुला हरिपूजाप्रसादतः ॥ १२४।१२५ ।
 अनिच्छया कृतेनाऽपि प्राप्तमेवविध मुने ।
 सम्यगाराध्य विग्वेशं भक्तिभावेन माधयम् ।

• नदिष्यथ यमानिबभिति (छ), नदिष्यथेति पाठे, नदिष्येति छा०, तत्र च परं तु तत्राप इति पाठो वर्तते ।

† तदैवेति (क), (घ) ।

‡ विमानान्विति (छ), (ग) ।

प्राप्तामीतिः परं येय इति मे निश्चिता मतिः । १२६ ।

अवशेनाऽपि† यत्कर्म कृतन्तु‡ सुमहत्फलम् ।

ददाति हि नृणां विप्र किं पुनः सम्यगर्चनात् ॥ १२७ ।

एतत्सर्वं निश्चय्याऽसौ विभाग्डको मुनीश्वरः ।

अभिनन्द्य महीपालं प्रययौ स्वतपोवनम् ॥ १२८ ।

सूत उवाच ।

तस्माच्छृणुष्वं विप्रेन्द्रा देवदेवस्य चक्रिणः ।

परिचर्यां च सर्वेषां कामधेनूपमा स्मृता ॥ १२९ ।

हरिपूजापराणाञ्च हरिरेव सनातनः ।

ददाति परमं येयः सर्वकामफलप्रदः ॥ १३० ।

य इदं पुण्यभाष्यानं सर्वपापप्रणाशनम् ।

वाचयेच्छृणुयाद्वाऽपि ध्वजारोपणपुण्यभाक् ॥ १३१ ।

इति श्रीवृत्तारदीये पुराणेऽष्टादशोऽध्यायः ।

समाप्तं ध्वजारोपणं ।

१. प्राप्तामीति. (१८), (१९), प्राप्तामीति. (१८), १.

† यवग्रभावेति (७) ।

‡ यदिति (५) ।

जनविंशोऽध्यायः ।

(हरिपञ्चकव्रतम् ।)

सूत उवाच ।

अन्यद्वतं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः* ।
हरिपञ्चकविख्यात सर्व्वलोकेषु दुर्लभम्† ॥ १ ॥
नारीणाञ्च नराणाञ्च सर्व्वदुःखनिवर्हणम् ।
धर्मार्थकामः‡ मोक्षाख्यपुरुषार्थैकसाधनम् ॥ २ ॥
सर्व्वभीष्टप्रदश्चैव§ सर्व्वव्रतफलप्रदम् ।
सर्व्वव्रतोत्तमं श्रेष्ठं सर्व्वकामफलप्रदम् ॥ ३ ॥
मार्गशीर्षे सिते पक्षे दशम्यां नियतेन्द्रियः ।
कुर्यात्स्नानादिकं कर्म दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥ ४ ॥
क्षत्वा देवार्चनं सम्यक् तथा पञ्च महाध्वरान् ।
एव व्रती भवेत्॥ तस्मिन्दिने निगृहीतेन्द्रियः ॥ ५ ॥
ततः॥ प्रातः समुत्थाय एकादश्यां मुनीश्वराः ।

● अपिसप्तमा इति (ग) ।

† एतद्वदेति (ग) पुस्तके नास्ति ।

‡ सर्व्वकामार्थेति (क) ।

§ फलधेयेति (ख) ।

५ एकादशी भवेदिति (ग), (ङ), एकादशीदिने इति (घ) ।

॥ तदेति (ग) ।

स्नानं कृत्वा यथाचारं हरिश्चैवाः^{*}र्चयेद्गृहे ॥ ६ ।

स्नापयेद्देवदेवेशं पञ्चामृतविधानतः ।

अर्चयेत्परया भक्त्या गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ७ ।

धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैस्ताम्बूलैश्च प्रदक्षिणेः ।

सम्पूज्य देवदेवेशमिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ८ ।

नमस्ते ज्ञानरूपाय ज्ञानदाय नमोऽस्तु ते[†] ।

नमस्ते सर्वरूपाय सर्वसिद्धिप्रदाय च ॥ ९ ।

एवं प्रणम्य देवेशं देवदेवं जनार्दनम् ।

वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण उपवासं समर्पयेत् ॥ १० ।

पञ्चरात्रं निराहारो हृद्यप्रभृति केशव ।

त्वदाज्ञया जगत्स्वामिन्ममाभीष्टप्रदो भव ॥ ११ ।

एवं समाप्य देवस्य उपवासान्कं जितेन्द्रियः ।

रात्रौ जागरणं कुर्यादिकादश्यां व्रती द्विजाः ॥ १२ ।

द्वादश्याञ्च त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां जितेन्द्रियः ।

पौर्णमास्याञ्च कर्त्तव्यमेवं विष्णुर्जनं द्विजाः ॥ १३ ।

एकादश्यां पौर्णमास्यां कर्त्तव्यं जागरं द्विजाः[‡] ॥ १४ ।

पञ्चामृतेन[§] पूजा तु सामान्यदिनपञ्चसु ।

* हरिर्नैवेति (ग) ।

† (च) इति (घ) ।

‡ उपवासमिति (ख), (ङ) ।

§ कर्त्तव्यं जागरं इति साधु, कर्त्तव्यं जागरणं द्विजा इति (घ), (ङ) ततश्चोक्तम् ।

¶ पञ्चामृतादीति (घ) ।

क्षीरेण स्नापयेद्विष्णुं पौर्णमास्यान्तु शक्तिः ॥ १५ ।
 तिलहोमश्च कर्त्तव्यस्तिलदानञ्च सत्तमाः ।
 ततः षष्ठे दिने प्राप्ते निर्व्वर्त्य स्नायमक्रियाम् ।
 संप्राश्य पञ्चगव्यन्तु अर्चयेत्पूर्व्ववद्धरिम् ॥ १६ ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विभवे सत्यवारितम्* ।
 ततः स्वबन्धुभिः सार्द्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ १७ ।
 एवं पुण्यादिमासेषु कार्त्तिकान्तेषु सत्तमाः ।
 शुक्लपक्षे व्रतं कुर्यात्पूर्व्वमुक्तविधानतः ॥ १८ ।
 एवं संवत्सरं कुर्याद्व्रतं पापविनाशनम् ।
 पुनर्मासे मार्गशीर्षे कुर्यादुद्यापनं व्रती ॥ १९ ।
 एकादश्यां निराहारो भवेत्पूर्व्ववदुत्तमाः ।
 द्वादश्यां पञ्चगव्यञ्च प्राशयेत्सुसमाहितः ॥ २० ।
 गन्धपुष्पादिभिः सम्यग्देवदेवं जनार्दनम् ।
 अभ्यर्चोपायनं दद्याद्ब्राह्मणाय जितेन्द्रियः ॥ २१ ।
 पायसं मधुसंमिश्रं घृतयुक्तं फलाऽन्वितम् ।
 सुगन्धिफलसंयुक्तं पूर्णकुम्भं सदक्षिणम् ॥

परमान्नप्रदानेन सुप्रीतो भव माधव ॥ २४ ।
 नारायण नमस्तुभ्यं जगन्नाथपरायण ।
 कुम्भोदकप्रदानेन प्रीतो भव जनार्दन ॥ २५ ।
 अनेनोपायनं दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।
 शक्तितो बन्धुभिः सार्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २६ ।
 व्रतमेतत्तु यः कुर्याद्वरिषच्चकसंश्रितम्* ।
 न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥ २७ ।
 व्रतमेतत्तु कर्त्तव्यमिच्छद्भिर्भोजमुत्तमम् ।
 समस्तपापकान्तारे दावानलसमं द्विजाः ॥ २८ ।
 गवां कीटिसहस्राणि दत्त्वा यत्फलमनुते ।
 तत्फलं समवाप्नोति एकध्यादुपवासतः ॥ २९ ।
 यद्येतच्छृणुयाद्भक्त्या नारायणपरायणः ।
 स मुच्यते† महाघोरैरुपपातककोटिभिः ॥ ३० ।

इति श्रीवृद्धनारदोद्यो पुराणे जनविंशोऽध्यायः ।

समाप्तश्च हरिषच्चकव्रतम् ।

* सप्रश्नमिति (क), (ख) ।

† प्रमुच्यते इति (ङ) ।

विंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

अन्यद्वतं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ।
सर्वपापहरं पुण्यं सर्वलोकोपकारकम् ॥ १ ।
आपादे आवणे वापि तथा भाद्रपदेऽथवा* ।
तथा चाश्वयुजे वापि कुर्यादेतद्वतं द्विजाः ॥ २ ।
एतेष्वन्यतमे मासि शुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ।
प्रातर्दशम्यां स्नायीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ३ ।
नित्यं देवार्चनं कुर्याद्यत्नतो नियतेन्द्रियः ।
एकादश्यां ब्रह्मचारी अधःशायी जितेन्द्रियः ॥ ४ ।
प्राशयेत्पञ्चगव्यञ्च स्वपेक्षिणुसमीपतः† ।
ततः प्रातः समुत्थाय नित्यं कर्म समाप्य च ॥
श्रद्धया पूजयेद्विष्णुं वशी क्रोधविवर्जितः ।
विहङ्गिः सहितो विष्णुमर्चयित्वा यद्योचितम्‡ ॥ ५ ।
संकल्पन्तु तथा कुर्यात्स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
मासमेकं निराहारो ह्यद्यप्रभृति केशव ॥ ७ ।
मासान्ते पारणं कुर्यां देवदेव§ त्वदाज्ञया ।

● तथेति (क), (ख) ।

† समीपत इति (ख) । (क) पुस्तके एष श्लोक परमोक्तस्य पूर्वाक्षेपे च न स्तः ।

‡ यद्योदितमिति (घ), (ङ) ।

§ देवमेवमिति (ख), (घ) ।

तपोरूपं नमस्तुभ्यं* तपसां फलदायिने† ॥ ८ ।
 समाभीष्टफलं देहि सर्वविघ्नान्निवारय ।
 एवं समर्प्य‡ देवस्य विष्णोर्मांसव्रतं शुभम् ।
 ततःप्रभृति मासान्तं निवसेदरिमन्दिरे ।
 प्रत्यहं स्नापयेद्देवं पञ्चामृतविधानतः ॥ ९ । १० ।
 दीपं निरन्तरं कुर्यात्तस्मिन्नामे हरिर्गृहे§ ।
 प्रत्यहं दन्तकाष्ठञ्च अपामार्गस्य शाखया ।
 कृत्वा स्नायीत विधिवन्नारायणपरायणः ॥ ११ ।
 तर्पणं विष्णवे॥ कुर्यात्केशवाद्यैश्च नामभिः ।
 द्वादशभिर्विष्णुपूजामेभिरेव न संशयः॥ ॥ १२ ।
 एवं मासोपवासञ्च** कुर्यादरिपरायणः ।
 तदन्ते प्रयतः स्नायाद्विष्णुं पूर्ववदर्चयेत् ॥ १३ ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छतधा†† भक्तियुक्तः सदक्षिणम् ।
 स्वयञ्च बन्धुभिः सार्धं भुञ्जीत प्रयतेन्द्रियः‡‡ ॥ १४ ।

* नमस्तोऽस्त्विति (घ) ।

† फलदायकेति (ग) ।

‡ समार्पेति (घ) ।

§ गृहे गृहे इति (ख), तत्र तर्पणमित्यादि श्राव्यो नास्ति ।

॥ विष्णोस्तु तर्पणमिति (क) ।

॥ सप्तचरेदिति (ग) ।

●● तु इति (ग) ।

†† पद्यादिति (ख) ।

‡‡ (ख) पुस्तकेऽयं परं सार्धैकं श्राव्यो नास्ति ।

व्रतं मासोपवासाख्यमेवं कुर्याच्चयोदश ।
 तदन्ते वेदविदुषे गां दद्याच्च सदक्षिणाम् ॥ १५ ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या द्वादश प्रयतेन्द्रियः ।
 शक्त्या च दक्षिणां दद्यादस्त्राण्याः भरणानि च ॥ १६ ।
 मासोपवासेनैकेन वाजपेयफलं लभेत्[†] ।
 यदि द्वयङ्गतं तस्य पौण्डरीकफलं लभेत् ॥ १७ ।
 मासोपवासचितयं यः कुर्यात्संयतेन्द्रियः ।
 असी सोमस्य[‡] यज्ञस्य द्विगुणं फलमश्नुते ॥ १८ ।
 चतुःकृत्वः कृतं येन पराकं मुनिसत्तमाः ।
 स लभेत्परमं पुण्यमग्निष्टोमाष्टसम्भवम्[§] ॥ १९ ।
 पञ्चकृत्वो व्रतमिदं कृतं येन महात्मना ।
 अत्यग्निष्टोमजं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः[¶] ॥ २० ।
 मासोपवासं षट्कृत्वः कुर्याद्यस्तु समाहितः ।
 ज्योतिष्टोमस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत्^{||} ॥ २१ ।

* वदन्तीति (ख) ।

† लभेदिति आर्षे, लभेतीति साधु । एवं लभधातोः परस्मैपदप्रयोगोऽन्यत्र च आर्षोऽन्येयः ।

‡ आश्वीर्यामस्येति (क), (ग), (घ), (ङ) ।

§ अग्निष्टोमाष्टकोद्भवमिति (ख) ।

¶ द्विगुणं फलमाप्नुयादिति (क), अग्निष्टोमायकं पुण्यं द्विगुणं प्राप्नुयादत्र इति (ख), द्विगुणं प्राप्नुयादत्र इति (ग), (ङ) ।

|| द्विगुणं फलमश्नुते इति (ग) ।

निराहारेण यो मासं सप्तकृत्वस्तथा नयेत्* ।
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं† लभेत्‡ ॥ २२ ।
 मासोपवासं यः कुर्यादष्टकृत्वो मुनीश्वराः ।
 नरमेधाख्ययज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत्§ ॥ २३ ।
 यस्तु मासोपवासांश्च॥ नवकृत्वः समाचरेत् ।
 गोमेधमखजं पुण्यं लभते द्विगुणं नरः॥ ॥ २४ ।
 दशकृत्वस्तु यः कुर्यात्पराकां मुनिसत्तमाः ।
 स याति ब्रह्ममेधस्य त्रिगुणं** फलमुत्तमम् ॥ २५ ।
 एकादश पराकांश्च यः कुर्यात्संवतेन्द्रियः ।
 सर्वयज्ञफलं प्राप्य हरिसालीक्य††मश्नुते ॥ २६ ।
 मासोपवासान्यः कुर्याद्वादश प्रयतेन्द्रियः‡‡ ॥
 स याति हरिसारूप्यं सर्वभोगसमन्वितम् ॥ २७ ।
 त्रयोदश पराकांश्च यः कुर्यात्प्रयती नरः§§ ॥

* मुनीश्वरा इति (ख) ।

† नरमेधस्य यज्ञस्य फलं पञ्चगुणमिति (ख), तत्र परं श्लोको नास्ति ।

‡ भवेदिति (ग) ।

§ भवेदिति (ग) ।

॥ उपवासश्चेति (घ) ।

॥ स लभेद्विगुणं नर इति (क), (घ) ।

●● द्विगुणमिति (ख), (घ) ।

†† सारूप्यमिति (ग) ।

‡‡ संवतेन्द्रिय इति (ख) ।

§§ संवतेन्द्रिय इति (ख) ।

स याति परमानन्दं यत्र गत्वा न शोचति ॥ २८ ।

मासोपवासनिरता गङ्गास्नानपरायणाः ।

धर्ममार्गप्रवक्तारो मुक्ता एव* न संशयः ॥ २९ ।

यतीनां ब्रह्मचारीणामवीराणाञ्च† सत्तमाः ।

मासोपवासः कर्त्तव्यो वनस्थानां विशेषतः ॥ ३० ।

नारी वा पुरुषो वापि व्रतमेतच्च दुर्लभम् ।

कृत्वा मोक्षमवाप्नोति योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ३१ ।

गृहस्थो वानप्रस्थो वा वर्णी वा भिक्षुरेव‡ च ।

अद्वैतज्ञानशून्योऽपि§ मोक्षमस्मात्तमेव॥ ॥ ३२ ।

य इदं व्रतमाहात्म्यं नारायणपरायणः ।

शृणुयाद्वाचयेद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३३ ।

इति श्रीबृहन्नारदीये पुराणे मासोपवासव्रतकथने
नाम विंशोऽध्यायः ।

* ऐवेति (घ) ।

† ब्रह्मचारीणामिति बन्धोऽपुरीषादादे, ब्रह्मचारिणामिति पाठः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

(एकादशीव्रतम् ।)

सूत उवाच ।

इदमन्यत्र वक्ष्यामि व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।

सर्वपापप्रशमनं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १ ।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणाञ्चैव योपिताम् ।

मोक्षदं कुर्वतां भक्त्या विष्णोः प्रियतरं द्विजाः* ॥ २ ।

एकादशीव्रतं नाम सर्वकामफलप्रदम् ।

कर्त्तव्यं सर्वथा विप्रा† विष्णुप्रीणनकारणम्‡ ॥ ३ ।

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।

यदि भुङ्क्ते स पापी स्यात्परत्र नरकं व्रजेत् ॥ ४ ।

उपवासकाले प्रेम्णु§र्ज्ज्ज्ञाद्वक्तव्यं चतुष्टयम् ।

पूर्वापरदिने रात्रावहोरात्रन्तु मध्यमे ॥ ५ ।

एकादशीदिने यस्तु भोक्तुमिच्छति सत्तमाः ।

स भोक्तुं सर्वपापानि स्पृहयातुर्न सशयः॥ ॥ ६ ।

भवेद्दृग्म्यामेकाशी द्वादश्याच्च सुनीश्वरा ।

* तथेति (ग) ।

† विप्रैरिति (ख), (ग) ।

‡ हेतवे इति (ख) ।

§ लिखरिति बहुषु पुस्तकेषु पाठः ।

॥ स्पृहयेश्च सशय इति (ख) ।

एकादश्यां निराहारो यदि मुक्तिमभीप्सति ॥ ७ ।
 यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ।
 अब्रमाश्रित्य तिष्ठन्ति संप्राप्ते हरिवासरे ॥ ८ ।
 ब्रह्महत्यादिपापानां कथञ्चिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
 एकादश्यान्तु यो भुङ्क्ते निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् ॥ ९ ।
 महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
 एकादश्यां निराहारः स्थित्वा याति परं ॥ १० ॥
 एकादशी महापुण्या विष्णुप्रियकरी ॥ तिथिः ।
 सखेया सर्वथा विप्रैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥ ११ ॥
 दशम्यां प्रातरुत्थाय दन्तधावनपूर्वकम् ।
 स्नात्वा च विधिवद्विष्णुमर्चयेत्प्रयतो नरः ॥ १२ ॥
 एकादशीं चरेत्तस्मिन्दिने ॥ निगृहीतेन्द्रियः ।
 विष्णोः समीपे शयीत ॥ नारायणपरायणः ॥ १३ ॥
 एकादश्यां तथा स्नात्वा सम्पूज्य च जनार्दनम् ।
 गन्धपुष्पादिभिः सम्यक् ततस्त्वेवमुदीरयेत् ॥ १४ ॥

• समानि चेति (ख) ।

† कदाविग्राहि निष्कृतिरिति (ग), भापि कुत्रचिदिति (ङ) ।

‡ स याति परमिति (ख) ।

§ प्रियतरिति (ख) ।

एकादश्यां निराहारः स्थित्वाऽहनि परे ह्यहम् ।
 भोक्ष्यामि पुण्डरीकाच्च शरणं मे भवाऽच्युत ॥ १५ ।
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य देवदेवस्य चक्रिणः ।
 भक्तिभावेन तुष्टात्मा उपवासं समर्पयेत् ॥ १६ ।
 देवस्य पुरतः कुर्याज्जागरं नियतो व्रती ।
 गीतैर्वाद्यैश्च नृत्यैश्च पुराणश्रवणादिभिः ॥ १७ ।
 ततः प्रातः समुत्थाय द्वादशीदिवसे व्रती ।
 स्नात्वा च विधिवद्विष्णुं पूजयेत्संयतेन्द्रियः ॥ १८ ।
 पञ्चान्वृतेन संस्त्राप्य एकादश्यां जनार्दनम् ।
 द्वादश्यां पयसा स्त्राप्य† हरिसारूप्यमश्रुते ॥ १९ ।
 अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनाऽनेन केयव ।
 प्रसीद‡ सुमुखो नाय ज्ञानदृष्टिप्रदी भव ॥ २० ।
 एवं विज्ञाप्य विप्रेन्द्रा देवदेवस्य चक्रिणः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पथाच्छ्रद्धया दद्याच्च दक्षिणाम्§ ॥ २१ ।
 ततः स्वबन्धुभिः सार्द्धं नारायणपरायणः ।
 हृतपञ्चमहायज्ञः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २२ ।
 एवं यः प्रयतः कुर्यात्पुण्यमेकादशीव्रतम् ।
 स याति विष्णुभजनं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २३ ।

• पूजयेच्च जितेन्द्रिय इति (ख) ।

† द्याप्येति धाथे, द्यापयित्वेति धाप्र ।

‡ प्रसादेति (ग) ।

§ दद्याच्च दक्षिणामिति (ख) ।

उपवासव्रतपरो धर्मकारी च सत्तमाः* ।
 चण्डालान्पतितश्चापि वाङ्मात्रेणापि नार्चयेत् ॥ २३
 नास्तिकान् भिन्नमर्यादान्निन्दकान् विष्णुनाम्नान्
 उपवासव्रतपरो नालपेक्षर्व्वथा वधः† ॥ २४
 वृषलीसूतिपीठारं‡ वृषलीपतिमेव न ॥
 अयाज्ययाजकश्चैव नालपेक्षर्व्वथः॥ २५ ॥
 कुण्डाशिनं गायकञ्च॥ तथा देवदेकां नमः॥
 भैषज्यकार्य्यकर्त्तारं देवहिजविरोधिन्म् ॥
 परान्नलोलुपश्चैव परस्त्रीनिरतं तथा ।
 व्रतोपवासनिरतो वाङ्मात्रेणाऽपि नार्चयेत् ॥ २७
 इत्येवमादिभिः शुद्धो वशी सर्व्वगुणैर्युतः॥ ।
 उपवासपरो भूत्वा परां सिद्धिं गमिष्यति ॥ २८
 नास्ति गङ्गासमं तीर्थं नास्ति मातृसमो गुरुः ।
 नास्ति विष्णुसमो देवस्तपो नाऽनशनात्परम् ॥ २९
 नास्ति वेदसमं शास्त्रं नास्ति शान्तिसमं सुखम् ।
 नास्ति चक्षुःसमं* ‡ ज्योतिस्तपो नाऽनशनात्परम् ॥

* धर्मधारीति (ख), उपवासपरो धर्मकारी च मुनिसत्तमा इति (ग)

† च कुक्कर्मभिरिति (क) ।

‡ वृषलीमभिपीठारमिति (ख) ।

§ सर्व्वदेति (ख) ।

॥ मोक्षकश्चेति (ख) ।

॥ सर्व्वेदिते रत इति (ख), (ग) ।

•• सत्यसममिति (ख) ।

नास्ति चमासमा स्थाति^१ नास्ति कीर्त्तिसमं धनम्^२ ।
 नास्ति ज्ञानसमो लाभस्तपो नाऽन्यनात्परम् ॥ ३२ ।
 अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 सवाद् भद्रशीलस्य तत्पितुर्गालवस्य च ॥ ३३ ।
 पुरा हि गालवो नाम मुनिः सत्यपरायणः ।
 उवास नम्रदातीरे यान्तो दान्तस्तपोनिधिः ॥ ३४ ।
 बहुवृत्तसमाकीर्णं नानामृगनिषेवितैः^३ ।
 सिद्धचारणगन्धर्व्वश्चविद्याधराऽन्विते ॥ ३५ ।
 कन्दमूलफलैः पूर्णैः मुनिवृन्दनिषेविते ।
 गालवो नाम विप्रेन्द्रो निवासमकरोच्चिरम् ॥ ३६ ।
 तस्याऽभवद्भद्रशील इति स्थातः सुतो यशो ।
 जातिस्मरौ महाभागो नारायणपरायणः ॥ ३७ ।
 बालक्रीडनकालेऽपि भद्रशीलो महामतिः ।
 मृदा च विष्णोः प्रतिमा कृत्वा पूजापरोऽभवत् ॥ ३८ ।
 विप्रान् बोधयतेन नित्यं विष्णुः पूज्यो नरैरिति ।
 एकादशीव्रतश्चैव कर्त्तव्यमतिपण्डितैः ॥ ३९ ।
 एतेन बोधिताद्यापि शिशवोऽपि सुनीचरः ।

१ धर्म इति (छ) ।

२ वलमिति (घ), (ङ) ।

३ मयवर्गनिषेविते इति (छ) ।

४ कर इति (क), (ग), (घ) पुस्तके एतदुक्ते परशोक्तं न स ।

५ बोधयतीति साधु, विप्रानावोपयमिवति (क) ।

हरेर्गृहं विनिर्माय सदाः पूजापराभवन् ॥ ४० ॥
 नमस्कुर्वन् भद्रशीलोऽऽ विष्णवे सर्व्वजिष्णवे ।
 सर्व्वेषां जगतां स्वस्ति भूयादित्यब्रवीत्तदा ॥ ४१ ॥
 क्रीडाकाले मुहूर्त्तं वा मुहूर्त्तार्द्धमथाऽपि वा ।
 एकादशीति सङ्कल्प्य विष्णवे प्रणमत्यसौ ॥ ४२ ॥
 एवं सुचरितं दृष्ट्वा तनयं गालवो मुनिः ।
 अपृच्छद्विस्रयाविष्टः समाभाष्य तपोनिधिम् ॥ ४३ ॥

गालव उवाच ।

भद्रशील महाभाग भद्रशीलोऽसि सुव्रतः ।
 चरितं मङ्गलं यत्ते योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ४४ ॥
 हरिपूजापरो नित्यं सर्व्वभूतहिते रतः ॥ ४५ ॥
 एकादशीव्रतपरो लोकानुग्रहतत्परः ॥ ४६ ॥
 निर्द्वन्द्वो निर्गमः शान्तो हरिध्यानपरायणः ।
 जातेयं परमा बुद्धिः कथं वक्तु ममार्हसि ॥ ४७ ॥

० हरिं मदैव निर्माय सर्व्व इति (ख) ।

† परा अभवन्निति साधु ।

‡ भद्रमतिरिति (ख) ।

§ समालिङ्गति (ख), समाधिष्य इति (ङ), तपोनिधिरिति (ख), (ग) ।

॥ पुत्रकेति (ख) ।

॥ चरितमिति (ख) ।

०० (ग) पुत्रकेति परं सार्धं शोको नास्ति ।

†† दृष्टार्होति (ख) ।

भद्रशीलः पितुर्वाक्यं श्रुत्वा प्रहसिताननः ।

स्नानुभूतं यथावत् सर्वं पित्रे न्यवेदयत् ॥ ४७ ।

भद्रशील उवाच ।

शृणु तात महाभाग अनुभूतं मया पुरा ।

जातिस्मरत्वाज्जानामि यमेन परिभाषितम् ॥ ४८ ।

एतच्छ्रुत्वा मुनिश्रेष्ठो गालवो विस्मयान्वितः ।

उवाच प्रीतिमापन्नो भद्रशीलं महामतिम् ॥ ४९ ।

गालव उवाच ।

कस्त्वं पूर्वं महाभाग किमुक्तञ्च यमेन ते ।

कस्य वा केन हेतोश्च तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ ५० ।

भद्रशील उवाच ।

अहमासं पुरा तात राजा सोमकुलोद्भवः ।

धर्मकीर्तिरिति ख्यातो दत्तात्रेयेण शासितः ॥ ५१ ।

नववर्षसहस्राणि महीं कृत्स्नामपालयम् ।

अधर्मास्तु तथा धर्मा मया तु बहवः कृताः ॥ ५२ ।

ततः त्रिया प्रमत्तोऽहं बह्वधर्माण्यकारिषम् ।

० स्नानुभूतमिति (क), स्नानुभूतमिति (ग) ।

† (घ) पुनः केन परं नूत उवाच, इति पाठो वर्तते ।

‡ वा हेतोरिति (घ) ।

§ धर्मकीर्तिरिति (क), (ग), (घ) ।

॥ च इति (घ) ।

॥ बह्वधर्माण्येति (क) ।

पापण्डजनसंसर्गात्पापण्डचरितोऽभवत् ॥ ५३ ।
 पुरार्जितानि पुण्यानि मया तु सुबह्वन्यपि ।
 पापण्डालापमात्रेण प्रनष्टानि तपोधन ॥ ५४ ।
 पापण्डैर्बोधितोऽहन्तु वेदमार्गं समत्यजम् ।
 मखाय सर्व्वं विध्वस्ता कूटयुक्तिविदा मया ॥ ५५ ।
 अधर्म्मनिरतं मान्तु दृष्ट्वा महेशजाः प्रजाः ।
 सदैव दुष्कृतं चक्रुः पष्ठांशस्तत्र मेऽभवत् ॥ ५६ ।
 एवं पापसमाचारो व्यसनाभिरतस्तथा ।
 मृगयाभिरतोभूत्वाः ह्येकदा प्राविशं वनम् ॥ ५७ ।
 ससैन्योऽहं वने तत्र हत्वा बहुविधान्मृगान् ।
 क्षुत्तृट्परिगतः* आन्तो रेवातीरमुपागमम् ॥ ५८ ।
 प्रवृद्धतापविक्रान्तो रेवायां स्नानमाचरम् ।
 अदृष्टसैन्य एकाकी पीड्यमानः क्षुधा तृपाः† ॥ ५९ ।
 समेतास्तत्र मे केचित्तात तीर्थनिवासिनः‡ ।
 एकादशीव्रतपरा मया दृष्टा निशामुखे ॥ ६० ।
 निराहारश्च तत्राहमेकाकी तज्जनैः सह ।
 जागरं कृतवांस्तात सेनया रहितो निश्रिण ॥ ६१ ।

* भूयानिति (ग) ।

† परिष्ठत इति (ख) ।

‡ पीड्यमानो वृमुषयेति (ख), क्षुधातृपमिति (ग), (ङ) ।

§ तपोरवासिन इति (ग), (ङ) ।

ग (क) पुस्तके ६१, ६२ श्लोकयोः स्थाने एव पाठोऽस्ति—एकादशीतिथिं सा य
 वैवधोगाप्रिणामुखे । निराहारश्च तत्राहमेकाकी वन्धुवर्जितः । जागरं कृतवानिति ।

अध्वयमपरित्रान्तः क्षुत्पिपासाप्रपीडितः ।
तत्रैव जागरान्तेऽह तातः पञ्चत्वमागतः ॥ ६२ ।
ततो यमभटैर्बद्धो महादृष्टाभयङ्करैः ।
अनेकक्लेशसम्पन्नान्मार्गान् प्राप्नो यमान्तिकम् ।
दंष्ट्राकरालवदनमपश्यं समवर्त्तिनम् ॥ ६३ ।
अथ कालश्चित्रगुप्तमाह्वयेदमभाषत ।
अस्य शिखाभिधानञ्च यथा तद्वद् पण्डित ॥ ६४ ।
एवमुक्तश्चित्रगुप्तो धर्मराजेन सत्तमाः* ।
विरं विचारयामास पुनयेदमभाषत ॥ ६५ ।
असौ पाप्मरतः सत्यं तथापि शृणु धर्मप ।
एकादश्यां निराहारात्सर्वपापैर्विमोचितः† ॥ ६६ ।
एकादशीदिने ह्येष रेवातीरे मनोरमे ।
जागरजोपवासञ्च कृत्वा पापैर्विमोचितः ॥ ६७ ।
यानि कानि च पापानि कृतानि सुबह्वनि च ।
तानि सर्वानि नष्टानि उपवासप्रभावतः ॥ ६८ ।
एवमुक्तो धर्मराजश्चित्रगुप्तेन धीमता ।
ननाम दण्डवद्भूमौ मम तातातिऽकम्पितः ॥ ६९ ।
पूजयामास मां तात भक्तिभावेन धर्मराट् ।

* तत इति (घ). (ङ) ।

† धर्मवान् सत्यविक्रम इति (क) ।

‡ सर्वपापविमोचित इति बहुषु पाठः ।

§ तथेति (ख) ।

ततश्च* स्वभटान्सर्व्वानाह्वयेदमभापत ॥ ७० ।

यम उवाच ।

शृणुध्वं महर्षी दूता हितं वक्ष्याम्यनुत्तमम् ।

धर्मेषु निरतान्मर्त्यान्मानयध्वं ममाऽन्तिकम् ॥ ७१ ।

ये विष्णुभक्तिनिरताः प्रयताः कृतज्ञा†

एकादशीव्रतपरा विजितेन्द्रियाश्च ।

नारायणाच्युत हरे शरणं भवेति

सन्तोऽ‡ वदन्ति सततं तरसा त्यजध्वम् ॥ ७२ ।

नारायणाच्युत जनार्दन कृष्ण विष्णो

पद्मेश पद्मजनितः§ शिव शङ्करेति ।

नित्यं वदन्त्यखिललोकहिताः प्रशान्ता

दूराद्भटान्मयजत तत्र न मेऽस्ति शिञ्चा ॥ ७३ ।

नारायणार्पितक्रियान्¶ हरिभक्तभक्ता-

नाचार॥मार्गनिरतान् गुरुसेवकांश्च॥॥ ।

सत्पात्रदाननिरतान् हरिभक्तिमूलान्††

* ततोऽयमथ स्वभटानिति (क) ।

† कृतपञ्चदश इति (घ) ।

‡ शान्ता इति (क), (ग) ।

§ पद्मदयित, इति (ख), पद्मशपित, इति (घ) ।

¶ विधीनिति (ख) ।

॥ स्वाचार इति (क) ।

॥॥ हरिकीर्तिमूलानिति (ख) ।

†† एव शब्द, (ख) पुस्तके नास्ति ।

दूताख्यजध्वमनिशं हरिनामशक्तान् ॥ ७४ ।
 पापण्डसद्वरहितान्निजभक्तिनिष्ठान्
 सत्सङ्गलोलुपपरांश्च तथाऽऽतिथेयान् ।
 यन्महीर्हरेश्च समबुद्धिमतस्तथैव
 दूताख्यजध्वमुपकारपराञ्जनानाम् ॥ ७५ ।
 ये वीचिताः हरिकथामृतसेवकैश्च
 नारायणस्तुतिपराश्रयमानसैश्च ।
 विप्रेन्द्रपादजलसेवनसंप्रहृष्टै-
 स्त्वाङ्गापिनीऽपि च भटाः सततं त्वजध्वम् ॥ ७६ ।
 ये भावतातपरिभर्त्सनशीलिनश्च
 लोकद्विषो द्विजजनाद्वितकर्मण्ययम् ।
 देवस्त्रलोभनिरताञ्जननामहेतू-
 स्त्वनानयध्वमपराधरतांश्च दूताः ॥ ७७ ।
 एकादशीव्रतपराङ्मुखमुग्रशीलं
 लोकापवादनिरतं परऽनिन्दुकञ्च ।
 ग्रामस्य नायकरणमुत्तमनिन्दुकञ्च
 दूताः समानयत विप्रधनेषु लुब्धम् ॥ ७८ ।

* वीचिता इति (क), तत्र सेवकाः मानसाः, दूता इति प्रथमान्ता, पश्यन्ते ।

† कर्मणश्च इति चाये, कर्मणश्च इति चापु । कर्मिणश्चेति (ख), (ग) ।

‡ अपराधरताश्चेति (ख) ।

§ द्विजेति (ग) ।

¶ ये ग्रामनायकमिति (क) ।

ये विष्णुभक्तिविमुखा न नमन्ति ये च

नारायणाय शरणागतपालकाय ।

विष्णुलयञ्च नहि याति नरोऽतिमूर्खः*

स्तानानयध्वमतिपापतरान्† प्रशास्यान् ॥ ७८ ।

एवं संशुतवान् पूर्वं यमेन परिभाषितम् ।

दक्षेऽह‡मनुतापेन स्मृत्वा तत्कर्म§ तत्र वै ॥ ८० ।

पितर्ममानुतापेन तदश्विनयणेन॥ च ।

तदैव सर्वपापानि निःशेषं विगतानि च॥ ८१ ।

पापशेषविनिर्मुक्तं हरिसारूप्यतां गतम् ।

सहस्रसूर्यसङ्काशं मां ननाम यमस्तदा ॥ ८२ ।

एतद्वद्वा विचितास्ते यमदूता भयोत्कटाः ।

विश्वासं परमं चक्रुर्यमोक्ते सर्व एव ते ॥ ८३ ।

ततः सम्पूज्य मां कालो विमानशतसङ्कुलम् ।

सद्यः सम्प्रेषयामास तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ८४ ।

विमानकोटिभिः सार्द्धं सर्वभोगसमन्वितैः ।

कर्मणा तेन जनक विष्णुलोके मयोपितम् ॥ ८५ ।

* मूढ इति (क) ।

† पापकानिति (ख) ।

‡ दक्षेऽहमिति (क) ।

§ सरश्चेति (ख) ।

॥ शरणेनेति (क) ।

॥ भी इति (ग), वै इति (घ) ।

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटियतानि च ।
 स्थित्वा विष्णुपदे पद्यादिन्द्रलोकं समागतः ॥ ८६ ।
 तत्रापि सर्वभोगाद्यः सर्वदेवनमस्कृतः ।
 तावत्कालं दिवि स्थित्वा ततो भूमिं समागतः ॥ ८७ ।
 अत्रापि* विप्रप्रवर कुले महति सम्भवः ।
 जातिभ्ररत्वाज्जानामि सर्वमेतस्मिनीश्वर ॥ ८८ ।
 तस्माद्विष्णुर्चनेद्योगं ततोऽहं† प्रकरोमि वै ।
 एकादशीव्रतमिदमिति न ज्ञातवान्‡ पुरा ॥ ८९ ।
 जातिस्मृति§प्रभावेण तज्ज्ञातं साम्प्रतं मया ।
 अवशेनापि यत्कर्म कृतं तस्य फलम्विदम् ॥ ९० ।
 एकादशीव्रतं भक्त्या कुर्वतां किमुत¶ प्रभो ।
 तस्माच्चरिष्ये जनक शुभ॥मेकादशीव्रतम् ।
 विष्णुपूजाच्छाहरहः परमस्थान**काङ्क्षया ॥ ९१ ।
 एकादशीव्रतं ये तु कुर्वन्ति यद्वया नराः ।

* तत्र इति (ग), (ङ) ।

† ताताहमिति (ख), (घ) ।

‡ चाज्ञातवानिति (क) ।

§ आर इति (घ) ।

¶ किमुत इति (ङ) ।

॥ पुण्यमिति (घ) ।

** पूजाय परम वरव स्थानेति (क), पूजाय वरव इति (ङ) ।

ते यान्ति विष्णुभयनं* परमानन्ददायकम्† ॥ ८२ ॥

यथेतत्‡ ॥ शृणुयान्नित्यं पठेद्य भक्तिभायतः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ८३ ॥

सूत उवाच ।

एवं पुत्रवचः श्रुत्वा सन्तुष्टो गान्त्यो मुनिः ।

अथाप परमां तुष्टिं मनसाऽप्यतिऽहृषितः ॥ ८४ ॥

मज्जन्म सफलं जातं मद्भगः पावनीकृतः ।

यतोऽसौ॥ मत्कुले जातो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ८५ ॥

इति सन्तुष्टचेताम्बु तस्य पुत्रस्य धीमतः ।

हरिपूजाविधानञ्च यथावत्समबोधयत्॥ ८६ ॥

इत्येतद्दो मुनिगणा यथावत्कथितं मया ।

सङ्क्षीचविस्तराभ्याञ्च किमन्यत्कथयामि वः ॥ ८७ ॥

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे एकादशीव्रतकथनो नामैकविंशोऽध्यायः ।

* भयनं विभीरिति (ड) ।

† कारुण्यमिति (ग) ।

‡ त्वेतिदिति (ख) ।

§ चातोति (ख) ।

॥ यतस्तमिति (क) ।

॥ समक्षीचयदिति (क), (घ), (ङ) तन्तु आर्षभेव ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

वर्णाश्रमविधिः ।

ऋषय ऊचुः ।

कथितं भवता सर्व्वं सूत तत्त्वार्थकोविद ।
भागीरथ्याः सुमहिमा धर्म्मधर्म्माश्च सत्तमः ॥ १ ।
हरिपूजाविधानञ्च व्रतपूजा सविस्तरम् ।
एकादश्याश्च महिमा त्वया प्रोक्ता विशेषतः ॥ २ ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामो वर्णाश्रमविधिं मुने ।
तथैव चाश्रमाचारं प्रायश्चित्तविधिं मुने ॥ ३ ।
एतत्सर्व्वं महाभाग सूत तत्त्वार्थकोविद ।
क्षपया परयाविष्टो यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४ ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृषयः सर्व्वे यदुक्ता ब्रह्मसूनुना ।
सनत्कुमारमुनये वर्णाश्रमविनिर्णयः ॥ ५ ।
वर्णाश्रमाचारवताः पूज्यते हरिरव्ययः ।
तस्माद्वक्ष्यामि विप्रेन्द्रा मन्वाद्यैश्वर्यदितश्च यत् ॥ ६ ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चत्वार एव ते ॥ ७ ॥

* कोविद इति (ख), सत्तमा इति (ग) ।

† यदुक्तं निर्णयमिति वङ्गपु पाठोऽस्ति । निर्णयश्च पुंस्त्वात्कार्ष एव ।

‡ युतैरिति (ख), (ग) ।

§ इति (ङ) ।

वर्णा इति समाख्याता एतेषां ब्राह्मणोऽधिकः ॥ ७ ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो द्विजाः प्रोक्तास्त्रिजास्तथाः ।
 मातृतद्योपनयनाद्दीक्षाया जन्म वै क्रमात् ॥ ८ ।
 एतैर्वर्णैः सर्वधर्माः कार्या वर्णानुरूपतः ।
 स्ववर्णधर्मत्यागेन पापण्डः प्रोच्यते बुधैः ॥ ९ ।
 स्वगृह्यचोदितं कर्म द्विजः कुर्वन् कृती भवेत् ।
 अन्यथा पतितं विद्यात्सर्वधर्मोऽवहिष्कृतम् ॥ १० ।
 युगधर्माः परिग्राह्या वर्णैरेतैर्यथोचितम् ।
 ग्रामाचारस्तथा ग्राह्यः स्मृतिमार्गाविरोधतः ॥ ११ ।
 कर्मणा मनसा वाचा यत्नादधर्मान् समाचरेत् ।
 अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु ॥ १२ ।
 समुद्रयानास्त्रीकारः कमण्डलुविधारणम् ।
 द्विजानामसवर्णासु कन्यासूपयमस्तथा ॥ १३ ।
 देवरेण सुतोत्पत्तिर्मधुपर्के पशोर्वधः ॥ ।
 मांसदानं तथा ग्राहे वानप्रस्थायमस्तथा ॥ १४ ।
 दत्ताक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं परस्य च ।

• विज्ञातय इति (ङ) ।

† स्वरूपत इति (क) ।

‡ स्वकर्मेति (ख) ।

§ सर्वधर्मेति (घ) ।

॥ असवर्णानामिति (ग) ।

॥ च गोवध इति (क), अपि गोरिति (ङ) ।

दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्चमेधकौ ॥ १५ ।
 महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्च तथा मखम् ।
 द्रमान्धर्मान् कलियुगे वल्ग्वानाहुर्मनीषिणः ॥ १६ ।
 देशाचाराः परिग्राह्यास्तत्तद्विशीयजैर्नरेः ।
 अन्यथा पतितो ज्ञेयः सर्वधर्मवह्निभूतः ॥ १७ ।
 ब्राह्मणचनियविशां शूद्राणाञ्चैव सत्तमाः ।
 क्रियाः समासता वक्ष्ये शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १८ ।
 दानं दद्याद्विजेन्द्राणां यज्ञैर्देवान्यजेत्तथा* ।
 स्ववृत्त्यर्थं यजेच्चैव† अन्यानध्यापयेत्तथा ॥ १९ ।
 याजयेद्यजने‡ योग्यान्विप्रो नित्योदकी भवेत् ।
 कुर्याच्च वेद्यहणं यज्ञैर्देवान्यजेत्तथा§ ॥ २० ।
 शास्त्रजीवी भवेच्चैव तद्याग्नेयं परिग्रहम् ।
 ग्राधे रत्ने च॥ पारक्ये समवुद्धिर्भवेत्तथा ॥ २१ ।
 सर्व्वलोकहितं कुर्यान्मृदुवाक्यमुदीरयेत् ।
 ऋतावभिगमः पत्न्यां ब्राह्मणस्य प्रशस्यते॥ ॥ २२ ।

* यजेदित आग्ने, यजेतेति साधु, एव परचापि ।

† वृत्त्यर्थं याजयेदेकमिति (क), याजयेद्वैकमिति (ख), याजयेदेव इति (ग)
 याजयेच्चैव इति (ङ) ।

‡ याजयेद्युर्जनमिति (ख) ।

§ तथाप्रेथ परिग्रहमिति (ख), तथातः पर चरणद्वयं नास्ति, (क) पुस्तकेऽत परं
 सार्धविश्रीका न सन्ति ।

॥ याधद्रत्ने चेति (ख) ।

॥ मखमे ब्राह्मणस्य वै इति (ख), (ग), (ङ) ।

न कस्याप्यहितं ब्रूयाद्विष्णुपूजापरो भवेत् ।
 दानानि दद्याद्विप्रेभ्यः* चत्रियोऽपि द्विजोत्तमाः† ॥ २३ ।
 कुर्याच्च वेदग्रहणं यज्ञैर्देवान्यजेत्तथा ।
 गस्त्राजीवी भवेच्चैव पालयेद्धर्मातो महीम् ।
 दुष्टानां शासनं कुर्याच्छिष्टांश्च परिपालयेत् ॥ २४ ।
 पाशुपाव्यञ्च वाणिज्यं क्षपिञ्च द्विजसत्तमाः ।
 वेदस्याध्ययनञ्चैव वैश्याऽपि प्रकीर्तितम् ॥ २५ ।
 दद्याद्दानञ्च शूद्रोऽपि पाकयज्ञैर्यजेन्न च‡ ।
 ब्राह्मणचत्रियविद्यां शुश्रूषानिरतो भवेत् ॥ २६ ।
 ऋतुकालाभिगमनं स्वदारेषु प्रशस्यते ।
 सर्वलोकहितैपित्वं भङ्गलं प्रियवादिता ।
 अनायासो महोत्साहस्तितित्दानभिमानिता ।
 सामान्यं सर्ववर्णानां मुनिभिः परिकीर्तितम् ॥
 सर्वे च मुक्तिमायान्ति स्वायमोचितकर्मणा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
 ब्राह्मणः चत्रियाचारमाश्रयेदापदि द्विजाः ।
 चत्रियोऽपि च विड्भृत्तिमत्यापदि समाश्रयेत् ॥ ३० ॥
 नाश्रयेच्छूद्रवृत्तिं तु अत्यापद्यपि वै द्विजः ।

* विप्राद्यामिति बहुषु पाठः ।

† द्विजोत्तम इति (ख), (ङ) ।

‡ दद्याद्दानञ्च विप्राद्या यज्ञैर्देवान्यजेत्तवेति (क), दद्याद्दानञ्च विप्रेभ्यो यज्ञैर्देवान्यजेत्तवेति । कुर्याच्च दारग्रहणं धर्मं येन समाचरेत् । ऋषिब्रह्मण्यैर्वापि धने, कादत्तैश्च विष्णुपूजा । (ख), (ग) पुस्तकयोर्द्वन्द्वम् । यज्ञत इति (ग), यजेत इति (ङ) ।

यथाशयेद्विजो मूढः स चाण्डाल इति स्मृतः ॥ ३१ ।
 ब्राह्मणचत्रियविशो द्विजा इति हि विश्रुताः ।
 चत्वारश्चाश्रमास्त्रीपां पञ्चमो नोपपद्यते ॥ ३२ ।
 ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुश्च सत्तमाः ।
 एते चैवाश्रमाः प्रोक्ताः पञ्चमो नोपपद्यते ॥ ३३ ।
 चतुर्भिराश्रमैरेभिः साध्यते धर्म उत्तमः ॥ ३४ ।
 विष्णुमुपति विप्रेन्द्राः कर्मयोगरतात्मनाम् ॥ ३४ ।
 निस्पृहाः शान्तमनसः स्वकर्मपरिनिष्ठिताः ।
 ते यान्ति परमं स्थानं नावर्त्तन्ते यतः पुनः ॥ ३५ ।

इति श्रीवैष्णवसूक्तपुराणे वर्णाश्रमविधिक्षपणे द्वाविंशोऽध्यायः ।

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

वर्णाश्रमाचारविधिः ।

सूत उवाच ।

वर्णाश्रमाचारविधिं प्रवक्ष्यामि विशेषतः ।
 शृणुध्वमप्रयः सर्वे सुसमाहितचेतसः ॥ १ ।

* एतदवाश्रमा इति (ग) ।

† (ख) पुस्तके एव श्लोकी नास्ति ।

‡ सत्तमा इति (ख), उत्तमा इति (घ), (ङ) ।

§ स्वकर्मपरिनिष्ठिता इति (क) ।

यः स्वकर्म परित्यज्य परकर्म निषेवते ।
 पापण्डः स हि विज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ २ ॥
 गर्भाधानादिसंस्काराः कार्या मन्त्रविधानतः ।
 स्त्रीणाममन्त्रतः कार्या यथाकालं यथाविधि ॥ ३ ॥
 सीमन्तं प्रथमे गर्भे चतुर्थे मासि शस्यते† ।
 पष्ठे वा सप्तमे वापि अष्टमे वापि कारयेत् ॥ ४ ॥
 जाते पुत्रे पिता स्नात्वा‡ सचेलं जातकर्मसु§ ।
 कुर्यान्नान्दीमुखं श्राद्धं॥ स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ ५ ॥
 हेन्ना वा॥ चारुधान्यैर्वा जातश्राद्धं प्रकल्पयेत्** ।
 अन्नेन†† कारयेद्यस्तु स चण्डालसमी भवेत् ॥ ६ ॥
 कृत्वाऽभ्युदयिकं श्राद्धं पिता पुत्रस्य वाग्यतः ।
 कुर्वीत नामनिर्देशं सूतकान्ति‡‡ यथाविधि ॥ ७ ॥
 अस्यष्टमर्घहीनश्च§§ अतिगुर्वक्षरान्वितम् ।

* सर्वकर्मवहिष्कृत इति (क), (ङ) , सर्वधर्मवहिष्कृत इति (ग) ।

† कारयेदिति (ग) ।

‡ स्नात्वादिति (क) ।

§ जातकर्म तु इति (ख) ।

॥ नान्दीश्राद्धेति (क), (ङ) ; नान्दीश्राद्ध वै इति (घ) ।

॥ हेन्ना चेति (क), हेन्नावेति (ख), (ग) ।

** प्रकल्पयेति इति (ग) ।

†† अथ न कारयेद्यस्तु स च चण्डाल उच्यते इति (ग) ।

‡‡ सूतकायेति (घ) ।

§§ अर्घहीनत्विति (ग) ।

नाद्यानाम० विप्रेन्द्रास्तथा च विपमाचरम् ॥ ८ ।

तृतीये वक्तरे चौडं पञ्चमे सप्तमेऽपि वा ।

पष्ठे चैवाष्टमे वाऽपि कुर्याद्दृष्टोक्तमार्गतः* ॥ ९ ।

दैवयोगादतिक्रान्ते गर्भाधानादिकर्मणि ।

कर्त्तव्यं कच्छपादो वै चोडे वार्धं प्रकल्पयेत्† ॥ १० ।

गर्माष्टमेऽष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।

आपोऽश्वान्दपर्यन्तं कालमाहुश्च गोणतः ॥ ११ ।

गर्भैकादशमेऽब्दे तु राजन्यस्योपनायनम् ।

आर्वाविंशब्दपर्यन्तं कालमाहुर्विपश्चितः ॥ १२ ।

विशोपनयनं प्रोक्तं गर्भैकादशमेव च ।

चतुर्विंशतिपर्यन्तं कालमाहुर्मनीषिणः ॥ १३ ।

एतत्कालावधेर्यस्य द्विजस्यातिक्रमो यदि‡ ।

सावित्रीपतितं विद्याबालपेत्तं कदाचन ॥ १४ ।

द्विजोपनयने विप्रा मुख्यकालव्यतिक्रमे ।

द्वादशाब्दं चरेत्कृच्छ्रं पश्चाच्चान्द्रायणं चरेत्॥ ॥ १५ ।

* न कुर्यान्नामेति (ड) ।

† षड्गु पुस्तकेषु—

तृतीये च चतुर्थे च पञ्चमे षष्ठमे तथा ।

सप्तमे चाष्टमे वापि कुर्याद्दृष्टोक्तमार्गतः ॥

इति श्लोकोऽस्ति । (क) पुस्तके तु षष्ठम इत्यत्र षष्ठक इति पाठोऽस्ति ।

‡ पादकच्छी वै गौणं दुर्गं प्रकल्पयेदिति (क), चौडं वर्धमिति (ख) ।

§ भवेदिति (ख) ।

॥ चान्द्रायणं तथेति (क) ।

सान्तपनद्वयश्चैव कृत्वा कर्म समाचरेत् ।
 अन्यथा पतितं विद्यात्कर्त्तापि ब्रह्महा भवेत् ॥ १६ ।
 मौञ्जी विप्रस्य विज्ञेया धनुर्ज्या चत्रियस्य च ।
 आवी वैश्यस्य विज्ञेया शृणुष्वमजिनन्तथा ॥ १७ ।
 विप्रस्य प्रोक्तभैष्यं रौरवं चत्रियस्य च ।
 आजं वैश्यस्य विज्ञेयं दण्डान्वक्ष्ये यथाक्रममात्* ॥ १८ ।
 पालाशं ब्राह्मणस्योक्तं नृपस्यौडुम्बरन्तथा ।
 वैल्वं वैश्यस्य विज्ञेयं प्रमाणं शृणुत द्विजाः ॥ १९ ।
 विप्रस्य केशमानं स्यादाललाटं नृपस्य तु ।
 नासाग्रसन्मितं दण्डं वैश्यस्याहुर्मनीषिणः† ॥ २० ।
 तथा वासांसि वक्ष्यामि विप्रादीनां यथाक्रमात् ।
 काषायश्चैव माञ्जिष्ठं हारिद्रक्ष‡ ॥ प्रकीर्तितम् ॥ २१ ।
 उपनीतो द्विजो विप्राः परिचर्यापरो गुरोः ।
 वेदग्रहणपर्यन्तं निवसेद्गुरुवेश्मनि§ ॥ २२ ।
 प्रातःस्नायी भवेद्दर्शी¶ समित्कुशफलादिकान् ।
 शुर्वर्थमाहरेन्नित्यं कल्यं कल्यं मुनीश्वराः ॥ २३ ।
 यन्प्रोपवीतमजिनं दण्डश्च द्विजसत्तमाः ।

* एषग्रीक (ख) (घ) पुस्तकयोगांलि ।

† विपश्चित इति (ख), (ग) ।

‡ हारिद्रक्षेति (घ) ।

§ भद्रिभित्ति (घ) ।

¶ गृह्योमिति (घ) ।

नष्टे भ्रष्टे नवं मन्वाद्वाह्यं* भ्रष्टं जले क्षिपेत् ॥ २४ ।

वर्णिनी वर्त्तनं प्राहुर्भिक्षान्नैव केवलम् ।

भिक्षाच्च योत्रियागारादाहरेत्यतेन्द्रियः ॥ २५ ।

भवत्पूर्वं† ब्राह्मणस्य भवत्तद्व्यं नृपस्य च† ।

भवदन्तं विग्रः प्रीतं भिक्षयाहार एव च ॥ २६ ।

सायं प्रातरग्निकार्यं यथाकालं जितेन्द्रियः‡ ।

कुर्यात्पतिदिनं वर्णीं ब्रह्मयज्ञञ्च तर्पणम् ॥ २७ ।

अग्निकार्यपरित्यक्तः पतितः प्रोच्यते बुधैः ।

ब्रह्मयज्ञविहीनश्च ब्रह्महा परिकीर्त्तितः ॥ २८ ।

देवताभ्यर्चनञ्चैव शृणूया च परं गुरोः ।

भिक्षात्रं भोजयेन्नित्यं नैकान्नाशी§ कदाचन ॥ २९ ।

आनीय नित्यं॥ विप्राणां गृहाङ्गिचां जितेन्द्रियः ।

निवेद्य गुरवेऽग्नीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥ ३० ।

मधुस्त्रीमांसलवणताम्बूलं दन्तधावनम् ।

उच्छिष्टभोजनञ्चैव दिवास्त्रापञ्च॥ वर्जयेत् ॥ ३१ ।

छत्रपादुकगन्धाश्च तथा मात्यानुलेपने ।

* धत्ता इति (ख) ।

† तु इति (ग) ।

‡ २६ श्लोक, २७ श्लोकस्य पूर्वार्द्धञ्च (क) (ख) पुस्तकयो र्भेदः ।

§ नैकान्नाशीति (ख) ।

॥ आनीयाऽग्नियेति (ख), (ख), (ङ) ।

॥ छत्रञ्चेति (ख), (ङ) ।

जलकेलियूतगीतवाद्यञ्च परिवर्जयेत्* ॥ ३२ ॥
 परीवादं रोषतोषं† धिप्रस्तापं तथाञ्जनम् ।
 पापण्डजनसंयोगं‡ शूद्रसंज्ञञ्च वर्जयेत् ॥ ३३ ॥
 अभिवादनशीलः स्याद्दृष्टेषु च यथाक्रमम् ।
 ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा वयोवृद्धा इति चयः ॥ ३४ ॥
 आध्यात्मिकानि दुःखानि निवारयति योगुरुः ।
 वेदशास्त्रोपदेशेन तं पूर्वमभिवादयेत् ॥ ३५ ॥
 असावहमिति ब्रूयाद्विजोवै अभिवादाने ।
 नाभिवाद्याद्य विप्रेण क्षत्रियाद्याः कदाचन ॥ ३६ ॥
 नास्तिकं भिन्नमर्यादं कृतघ्नं ग्रामयाजकम् ।
 तथा पातकिनश्चैव कदाचिन्नाभिवादयेत्§ ॥ ३७ ॥
 पापण्डं पतितं मूर्खं¶ तथा नक्षत्रपाठकम् ।
 तथा पातकिनश्चैव कदाचिन्नाभिवादयेत् ॥ ३८ ॥
 उन्मत्तञ्च शठं धूर्तं धावन्तमशुचिन्तया ।
 अभ्यक्ताङ्गशिरस्यैव जपन्तं नाभिवादयेत् ॥ ३९ ॥
 तथा स्नानं प्रकुर्वन्तं समित्पुष्पकरं तथा ।
 उदपात्रधरस्यैव भुञ्जानं नाभिवादयेत् ॥ ४० ॥

* एष ग्रीक (ख) (घ) पुस्तकयोर्नास्ति ।

† रोषतापमिति (क), (ग) ; भीषतापमिति (घ) ।

‡ पापण्डजनसमर्गमिति (ग) ।

§ शीघ्रशक्तिरधोऽथ कदाचिन्नाभिवादयोदिति (क), (ङ) ।

¶ पतितं प्राण्यमिति (ग) (ङ), ३३—३८ ग्रीका, (घ) पुस्तके न सति ।

विवादशीलिनश्चण्डं रमन्तं जलमध्यगम् ।
 भिचान्नधारिणश्चैव शयानं नाभिवादयेत्* ॥ ४१ ।
 भर्तृघ्नीं पुष्पिणीं जारां सूतिकां गर्भपातिनीम्† ।
 कृतघ्नीञ्च तथा चण्डां कदाचित्राभिवादयेत् ॥ ४२ ।
 सभायां यज्ञशालायां देवतायतनेष्वपि‡ ।
 प्रत्येकन्तु नमस्कारो हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ ४३ ।
 पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे स्वाध्यायसमये तथा ।
 प्रत्येकन्तु नमस्कारो हन्ति पुण्यं पुराकृतम्§ ॥ ४४ ।
 ग्राहं व्रतं तथा दानं देवताभ्यर्चनं तथा ।
 यज्ञञ्च तर्पणञ्चैव कुर्वन्तं नाभिवादयेत् ॥ ४५ ।
 कृतेऽभिवादनं यस्तु न कुर्यात्प्रतिवादनम् ।
 नाभिवाद्यः स विज्ञेयो यथा गूढस्तथैव सः ॥ ४६ ।
 प्रचाल्य पादावाचम्य गुरोरभिमुखः¶ सदा ।
 तस्य पादौ च संगृह्य अधीयीत॥ विचक्षणः ॥ ४७ ।
 अष्टकास्तु चतुर्दशानां प्रतिपत्पर्वण्योऽस्तथा ।

* एष श्लोकः (घ) पुस्तके नास्ति ।

† एतां गर्भपातिनीमिति (क) ।

‡ देवतायतने तथेति (ग) ।

§ पुरातनमिति (ख) ।

¶ गूढशब्दमिरत इति (क) ।

॥ अधीयत इति (घ) ।

॥ पचथोरिति (क), (ख) ।

महाभरण्यां विप्रेन्द्राः श्रवणद्वादशीदिने ॥
 भाद्रपदापरपक्षे द्वितीयायां तथैव च ।
 शयनोत्थानद्वादश्यां श्रोत्रिये मरणं गते ॥
 आषाढी कार्त्तिकी चैव फाल्गुनी च द्विजोत्तमाः ।
 द्वितीया शुक्लपक्षस्य ग्रामदाहे तथैव च ॥
 माघस्य सप्तमी शुक्ला नवम्यश्वयुजे तथा ।
 परिवेशाधिकेः सूर्ये श्रोत्रिये गृहमागते ॥
 वन्दिते ब्राह्मणे चैव प्रवृद्धे कलहे तथा ।
 सन्ध्यायां गर्जिते मेघे ह्यकालगर्जिते तथा^१ ॥
 उल्काग्रनिप्रपाते च तथा विप्रेऽवमानिते ।
 मन्वादिषु च विप्रेन्द्रा युगादौ च चतुष्टये^२ ।
 नाधीयीत द्विजः कश्चित्सर्व्वकर्म^३ फलोत्सुकः ॥ ४८—५३ ॥
 शुक्लद्वितीया वैशाखे प्रेतपक्षे त्रयोदशी ।
 कार्त्तिके नवमी शुक्ला माघमासे च पूर्णिमा ।
 एते युगादयः प्रोक्ता दत्तस्याक्षयकारकाः^४ ॥ ५४ ॥
 मन्वादींश्च प्रवक्ष्यामि शृणुष्वं सुसमाहिताः ॥ ५५ ॥
 अश्वयुक्शुक्लनवमी कार्त्तिके द्वादशी सिता ।

१० परिवेशादिके इति (क) ।

† (क) पुस्तके परिवेश इत्यारभ्य सार्धैकं श्लोकं नास्ति । शुभ्यायाभिषेकं (ख) पुस्तके नास्ति ।

‡ युगादिषु चतुर्षु च इति (ख), चतुर्ष्वपीति (ग) ।

§ सर्व्वधीक इति (ख), फलादिभ्य इति (क) ।

॥ दत्तस्याक्षयकारिका इति (ख), (ग), (क) ।

द्वतीया चैवमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ।
 आपादशुक्लदशमी सिता माघस्य सप्तमी ।
 आषाढस्याष्टमी कृष्णा तथापादौ च पूर्णिमा ।
 फाल्गुनस्याप्यमावास्याः पूषस्यैकादशीः* सिता ।†
 कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री‡ ज्यैष्ठी पञ्चदशी सिता ।
 मन्वाद्यः समाख्याता दत्तस्याक्षयकारकाः॥ ।
 द्विजैः॥ आहन्तु कर्त्तव्य मन्वादिषु युगादिषु ।५६—५८।
 आदि निमन्त्रिते चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः॥॥ ।
 अयनद्वितये चैव नाधीयीत द्विजोत्तमाः ॥ ६० ।
 शवानुगमने चैव आरण्यकमधीत्य च ।
 सूतकद्वितये चैव अनध्यायः प्रशस्यते ॥ ६१ ।
 सर्पादिदर्शने चैव॥॥ तथा भूकम्पनेऽपि च ।
 एवमादिषु सर्वेषु अनध्यायः प्रशस्यते ॥ ६२ ।

* फाल्गुनस्य तमावास्याय (क), (ग), (ङ) ।

† पूषस्यैकादशीति (क), (ग) (ङ) ।

‡ (ख) पुस्तके द्वतीयेत्यारभ्य त्रीकद्वयं नास्ति ।

§ चैवेति (क) ।

॥ कारिका इति (ख), (ग), (ङ) ।

॥ द्विजैरिति (ग) ।

॥॥ तथा भूकम्पनेऽपि चेति (ख) ।

†† (ख) पुस्तके आदि निमन्त्रित इत्यत आरभ्य सर्पादिदर्शने चैवेत्यत प्रवन्ती नास्ति ।

अनध्यायेष्वधीतानां प्रजाः प्रजा ययः त्रियम् ।
 आयुष्यं बलमारोग्यं निरुक्तमिति यमः स्वयम् ॥ ६३ ।
 अनध्यायेषु योऽधीते तं विद्याद्वन्धाघातिनम्* ।
 न तं सम्भाषयेद्विप्रा न तेन सह संवसेत् ॥ ६४ ।
 कुण्डगोलकयोः केचिज्जडादीनाञ्च सत्तमाः ।
 वदन्ति चोपभयनं तत्पुत्रेषु च† केचन ॥ ६५ ।
 अनधीत्य तु यो वेदाञ्छास्त्राणि पठते नरः ।
 शूद्रतुल्यः स विज्ञेयो नरकायोपपद्यते ॥ ६६ ।
 नाचारफलमाप्नोति‡ यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ ६७ ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्चान्यत्कर्म वैदिकम् ।
 अनधीयानविप्रस्य सर्वं भवति निष्फलम् ॥ ६८ ।
 शब्दो ब्रह्ममयो§ विष्णुर्वेदः साक्षाद्वरिः स्मृतः ।
 वेदाध्यायी ततो विप्राः सर्वाङ्कामानवाप्सरति॥ ६९

इति श्रीसहस्रारदीये पुराणे वर्णाश्रमविधौ अधीविशीऽध्यायः ।

* घातकमिति (क), (ख) (ग) ।

† तत्पुत्रादिष्विति (ख), (ग), (ङ) ।

‡ नैव ताफलमाप्नोतीति (क), (ख) ; (ङ) पुस्तके एतस्मात्पूर्वमनधीतो वि
 यस्तु आचारेषु प्रपद्यते इत्यभिवादे वक्तव्ये ।

§ सर्वधर्ममय इति (ख) ।

॥ महापुरुषादिति (ख) ।

। चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

वेदग्रहणपर्यन्तं शुश्रूषानिरतो गुरोः ।

अनुज्ञातस्ततस्तेन कुर्यादग्निपरिग्रहम् ॥ १ ॥

वेदाङ्गानि च वेदांश्च धर्मशास्त्राणि च द्विजाः ।

अधीत्य गुरवे दत्त्वा दक्षिणां स भवेद्दृष्टी ॥ २ ॥

रूपलक्षणसम्पन्नां सगुणां सुकुलोद्भवाम् ।

द्विजः समुद्वहेत्कन्यांऽ सुशीलां धर्मचारिणीम् ॥ ३ ॥

मातृतः पञ्चमादीनां पितृतः सप्तमात्तथा ।

द्विजः समुद्वहेत्कन्यामन्यथा गुरुतत्पगः ॥ ४ ॥

रोगिणीश्चैव वृत्ताचीं सरोगकुलसम्भवाम् ।

अतिकेशामकेशाश्च वाचालां नोद्वहेद्बुधः ॥ ५ ॥

कोपनां च यामनाश्चैव दीर्घदेहां विरूपिणीम् ।

न्यूनाधिकाङ्गीसुन्मत्तां पिशुनां नोद्वहेद्बुधः ॥ ६ ॥

स्थूलगुल्फा दीर्घजङ्घां तथैव पुरुषाकृतिम् ।

श्मश्रुव्यञ्जनसंयुक्तां विकारां नोद्वहेद्बुधः ॥ ७ ॥

* वेति (ग) ।

+ सुकुलोद्भव मिति (क) ।

‡ (ख) पुस्तकेऽत पर चत्वार पादः न सन्ति ।

§ काला नोद्वहेदिति (ग) ।

¶ कपिलामिति (ख) ।

॥ श्मश्रुव्यञ्जनसंयुक्तामिति (ङ) । कन्या नैवाद्वहेदिति (ख) ।

वृथाहास्यमुखीश्चैव सदान्यगृहवासिनीम् ।
 विवादशीलां भ्रमितां निष्ठुरां नोदहेद्बुधः ॥ ८ ।
 वद्वशनीं स्थूलदन्तां स्थूलोष्ठीं घर्घरस्त्रराम् ।
 अतिकृष्णां रक्तवर्णां धूर्त्तां नैवोदहेद्बुधः ॥ ९ ।
 सदा रोदनशीलाश्च पाण्डुवर्णाश्च कुक्षिताम् ।
 श्वासकाशादिसंयुक्तां निद्राशीलाश्च नोदहेत् ॥ १० ।
 अनर्थभाषिणीश्चैव लोकद्वेषपरायणाम् ।
 परापवादनिरतां तस्करां नोदहेद्बुधः ॥ ११ ।
 दीर्घनासाश्च कितवां तनूरुहविभूयिताम् ।
 खर्विकांश्च वक्तृत्तिश्च सर्वथा नोदहेद्बुधः ॥ १२ ।
 बालभावादविज्ञातस्वभावामुदहेद्यदि ।
 प्रगल्भामगुणां ज्ञात्वा सर्वथा तां परित्यजेत् ॥ १३ ।
 भर्तृपुत्रेषु या नारी निष्ठुरा सर्वथा भवेत् ।
 परानुकूलिनीऽश्चैव सर्वथा तां परित्यजेत् ॥ १४ ।
 विवाहास्तत्राष्टविधा ब्राह्मण्या मुनिसत्तमाः ॥
 पूर्वः पूर्वो वरो ज्ञेयः पूर्वाभावे परः परः ॥ १५ ॥

• (क) पुलके ८८ श्लोको न ल ।

† नो गृहहेद्बुध इति (क) ।

‡ गव्यशामिति (क) (ख) , खर्वितामिति (ग) , (ङ) ।

§ पराशब्दादिनोति (घ) , परानुकूलिनोमिति (ङ) ।

¶ एतदहे (क) पुलको भालि । विवाहाष्टमविधा इति (घ) , विवाहीष्टम
इति (ङ) । तत्राष्टमेत्यर्थम् ।

ब्राह्मो दैवस्तथैवार्पः* प्राजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचो ह्यष्टमः† श्रुतः ॥ १६ ॥
 ब्राह्मणैव विवाहेन विवहेद्वै‡ द्विजोत्तमः ।
 दैवेनाप्यथवा कुर्यात्कीचिदार्पं प्रचक्षते ॥ १७ ॥
 प्राजापत्यादयो विप्रा विवाहाः पञ्च गर्हिताः ।
 अभावेऽपि च पूर्वेषु§ कुर्यादेवं परान् बुधः ॥ १८ ॥
 यज्ञोपवीतद्वितयं सोत्तरीयञ्च धारयेत् ॥ १९ ॥
 सुवर्णकुण्डले॥ चैव धीतवस्त्रद्वयं तथा ।
 अनुलेपनलिप्ताङ्गः कृतकेशनखः॥ शुचिः ॥ २० ॥
 धारयेद्दणवं दण्डं सोदकञ्च कमण्डलुम् ॥ २१ ॥
 उष्णीषममलं छत्रं पादुके चाप्युपानही ।
 धारयेत्पुष्पमाल्ये च** सुगन्धे†† प्रियदर्शनः ॥ २२ ॥
 नित्यमध्यायशीलश्च‡‡ यथाचारं समाचरेत् ।

* तथा चार्प इति (क), (ग) ।

† यादम इति (ख), (ङ), यादमीमव इति (ग) ।

‡ विवहेद्वै सर्वथापीति (घ) ।

§ उक्तपूर्वेषु इति (क), श्रुतपूर्वेषु इति (ख), अभावेऽपि तु इति (ग) ।

॥ कुण्डलचैवेति (क), (ङ) ।

॥ कृतकेशनख इति (ख) ।

** पुष्पमाल्येति (ङ) ।

†† सुगन्ध प्रियदर्शन इति (क), (ग) ; सुगन्धिरिति (ङ) ।

‡‡ नित्यमध्यायशीलश्च इति (क), स्वाध्यायशील इति (ख), (ग) ।

परान्नं नैव भुञ्जीत परदारांश्च वर्जयेत्* ।

पादेन नाक्रमेत्† पादमुच्छिष्टं नैव लङ्घयेत् ॥ २३ ।

न संहताभ्यां कण्डूयेत्‡ बाहुभ्यामात्मनः शिरः ।

पूज्यदेवालयश्चैव§ नापसव्यं व्रजेद्विजाः ॥ २४ ।

देवार्चाचमनस्नानव्रतग्राहक्रियासु च ।

न भवेन्मुक्तकेशश्च नैकवस्त्रधरस्तथा ॥ २५ ।

नारोहेदुद्वयानश्च॥ शुष्कवादं॥ विवर्जयेत् ।

अन्यस्त्रियं न गच्छेच्च पैशुन्यं परिवर्जयेत् ॥ २६ ।

नापसव्यं व्रजेद्विप्रानश्चत्यश्च चतुष्पथम् ।

असूयां मत्सरश्चैव दिवास्वापश्च** वर्जयेत् ॥ २७ ।

न वदेत्परपापानि स्वपुण्यं नैव कीर्त्तयेत्†† ।

स्वकं नाम‡‡ स्वनक्षत्रं मानश्चैवापि§§ गोपयेत् ॥ २८ ।

* परवाद विवर्जयेदिति (ख), परदारश्च वर्जयेदिति (ग), परपाकश्च वर्जयेदिति (ङ) ।

† आहंयेदिति (ख) ।

‡ न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदिति (क), (ख), (ग) (ङ) ।

§ पूजने देवतानां चेति (क) ।

॥ न पिबेदुद्वयपानश्चेति (ख) ।

॥ शुष्कवैरमिति (ग) ।

** स्वप्नश्चेति (ग) ।

†† १२।१० श्लोकी (ख) पुस्तके न स्त ।

‡‡ स्वधनञ्च स्वजनचमिति (ख), स्वनाम चिति (ग) ।

§§ मानश्चेति गोपयेदिति (ग), मानश्चैव भोगोपयेदिति (ङ) । मानश्चैवापि गोपयेदिति कनिष्ठाठ ।

न दुर्जनैः सह* वसेन्नाशास्तं शृणुयान्तथा ।
 असारद्युतगीतेषु द्विजसु न रतिं चरेत् ॥ १८ ।
 मार्गस्थितमयोच्छिष्टं† शूद्रश्च पतितं तथा ।
 शवश्च मिषजं स्पृष्ट्वा‡ सचेलं स्नानमाचरेत् ॥ २० ।
 चित्तिश्च चित्तिकाष्ठश्च यूपं चाण्डालमेव च ।
 स्पृष्ट्वा देवलकञ्चैव सचेलं स्नानमाचरेत्§ ॥ २१ ।
 दीपखट्वातनुच्छायायां केशवस्त्रं घटीदकम् ।
 आजमानार्जरेणुश्च॥ हन्ति पुण्यं पुरा कृतम् ॥ २२ ।
 सूर्पवातं प्रेतधूमं तथा शूद्रान्नभोजनम् ।
 वृषलीपतिसङ्गश्च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ २३ ।
 असच्छास्त्राभिगमनं खादनं नखकेशयोः ।
 तथैव नग्मशयनं सर्वथा** परिवर्जयेत् ॥ २४ ।
 गामखच्च†† सभाञ्चैव तथैव च चतुष्पदम् ।
 देवतायतनञ्चैव नापसव्यं व्रजद्विजाः ॥ २५ ।

* दुर्जने सहसवास इति (ख) ।

† आर्द्रास्त्रिष्विष्विष्टमिति (ख) ।

‡ हरेति (क) , समुद्र पाचक स्पृष्ट्वा सुवासा जलमाविशेदिति (ख) ।

§ सुवासा जलमादिशेदिति (ख) ।

॥ प्रदीपस्य तथा छाया इति (ख) ।

॥ दुग्धधिति (क) ।

** सज्जयेति (ख) ।

†† शानाश्रममिति (ख) ।

शिरोऽभ्यङ्गावशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेत्॥ १९ ॥
 ताम्बूलमशुचिर्नाद्यात्तथा सुप्तं न बोधयेत् ॥ २० ॥
 नाशुद्धोऽग्निः^१ परिचरेत्पूजाञ्च गुरुदेवयोः^२ ॥
 न वामहस्तैर्नैकेन पिवेद्वक्त्रेण वा जलम् ॥ २१ ॥
 न चाक्रमेद्गुरोश्चायां तदाज्ञाञ्च मुनीश्वराः ।
 न निन्देद्योगिनोऽपि विप्रा व्रतिनोऽपि यतींस्तथा ॥ २२ ॥
 परस्परस्य नम्राणि कदाऽपि न वदेद्विजाः ।
 दर्शे च पौर्णमास्याञ्च^३ यागं कुर्याद्यथाविधि ॥ २३ ॥
 श्रीपासनञ्च होतव्यं सायं प्रातर्द्विजातिभिः ।
 श्रीपासनपरित्यागी सुरापीत्युच्यते बुधैः ॥ २४ ॥
 अयने विषुवे चैव युगादिषु चतुर्ष्वपि^४ ॥
 दर्शे च प्रेतपक्षे च ग्राहं कुर्याद्गृही द्विजाः ॥ २५ ॥
 मन्वादिषु मृतादिषु अष्टकासु^५ च सत्तमाः ।
 नवधान्ये समायाते गृही ग्राहं समाचरेत् ॥ २६ ॥
 श्रावित्ये गृहमायाते ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

१ न भिषगभिति (घ) ।

२ नाशुद्धाग्निमिति (घ) ।

३ पूजाञ्च गुरुदेवता इति (घ) ।

४ योनिषु इति (घ) ।

५ पौर्णमासे इति (ग) ।

६ तमक्षिभिति (घ) ।

७७ अष्टकादिभिति (घ) ।

पुण्यक्षेत्रेषु तीर्थेषु* गृही आर्द्रं समाचरेत् ॥ ३३ ।
 यज्ञो दानं तपो होमः स्वाध्यायः पिबतर्पणम् ।
 वृथा भवति विप्रेन्द्रा ऊर्ध्वपीण्ड्र' विनाकृतम् ॥ ३४ ।
 ऊर्ध्वपीण्ड्रश्च तुलसीं आदौ नेच्छन्ति केचन ।
 वृथा†चारः परियाह्यस्तस्माच्छ्रेयोऽर्थिभिर्नरैः ॥ ३५ ।
 इत्येवमादयो धर्माः स्मृतिमार्गेषु‡ चोदिताः ।
 कार्य्यां द्विजातिभिः सम्यक् सर्व्वकामफलप्रदाः ॥ ३६ ।
 सदाचारपरा ये तु तेषां विष्णुः प्रसीदति ।
 विष्णौ प्रसन्नतां याते किमसाध्यं द्विजोत्तमाः§ ॥ ३७ ।

इति श्रीवृद्धभारदीयपुराणे वर्णाश्रमविधिवर्णनं चतुर्विंशोऽध्यायः ।

— . —

* पुण्येति (ख) ।

† वृथाचार इति (घ) ।

‡ स्मृतिमार्गेति (ख) ।

§ अदम्य ने इति (क) । एष ग्रीक (ख) पुस्तके नास्ति ।

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

सदाचारविधिः ।

गृहस्थस्य सदाचारं वक्ष्यामि मुनिसत्तमाः ।
 कुर्वतां सर्वपापानि नश्यन्त्येव न संशयः ॥ १ ।
 ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय पुरुषार्थाविरोधिनीम् ।
 वृत्तिं सञ्चिन्तयेद्दिवाः कृतकेशप्रसाधनः ॥ २ ।
 दिवा सन्ध्यासु कर्णस्थब्रह्मसूत्रं च दध्नुः ।
 कुर्यान्मूत्रं पुरीषञ्च ॥ रात्रौ च दक्षिणामुखः ॥ ३ ।
 शिरः प्राहृत्य वस्त्रेण अन्तर्धाय तृणैर्महीम् ।
 वहन् काष्ठं करणैकं तावन्मौनी भवेद्दिजाः ॥ ४ ।
 पथि गोष्ठे नदीतीरे तडागगङ्गकूपसन्निधौ ॥
 तथैव वृक्षच्छायायां कान्तारे वल्लिसन्निधौ ॥ ५ ।
 देवालये तथोद्याने कष्टभूमौ चतुष्पथे ।
 ब्राह्मणानां समीपे च तथा गोऽश्वत्थयोपिताम् ॥ ६ ।

• कुर्यान्मूत्रपुरीषे इति (ख), पुरीषम् इति (ग) ।

† तडामे इति (क) ।

‡ पाचसन्निधौ इति (ख) ।

§ एतद्वहे (ख) पुनर्लक्ष्यं ।

॥ तथा गोष्ठसमीपे इति (क), गोष्ठसन्निधाविति (ख), गोष्ठगोष्ठिता
 भिति (ग) ।

तुपाङ्गारकपालेषु जलमध्ये तथैव च ।

एवमादिषु देशेषु मलमूत्रं न कारयेत् ॥ ७ ।

शौचे यत्नः सदा कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः ।

शौचाचारविहीनस्य समस्तं कर्म निष्फलम् । ८ ।

शौचं तद्विविधं प्रोक्तं वाङ्मनाभ्यन्तरं स्मृतम् ॥ ९ ।

मृज्जलाभ्यां वह्निःशुद्धिर्भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥ १० ।

गृहीतमिश्रणं उत्याय शौचार्थं मृत्तिकां गृहेत् ॥ ११ ।

गन्धलेपचयकरं शौचं कुर्यात्प्रयत्नतः ।

अनुच्छिष्टप्रदेशे तु शौचार्थं मृत्तिकां गृहेत् ॥ १२ ।

न मूषिकादिजनितां कालोत्कृष्टां तथैव च ।

वापीकूपतडागेषु नाहरेद्वाह्यमृत्तिकाम् ॥ १३ ।

शौचदुर्गन्धप्रयत्नेन नादायान्तर्जले मृदम् ।

लिङ्गे मृदेका दातव्या तिस्रो वा मेद्वयोर्द्वयम् ॥ १४ ।

* शौचयत्नः सदा कार्यः इति (ग), शौचमूला द्विजः स्मृतः इति च (ग) ।

+ शौचचेति (ग), तद्विविधं प्रोक्तमिति (क) ।

‡ तथेति (ख) ।

§ तथापरिति (ख) ।

॥ गृहीतमिश्रणं उत्यायेति (क) ।

॥ गृहेदिति शौचार्थं, गृहीयादिति साधु । एवमन्यथापि । अरेदिति (ख), मृद-
माहरेदिति (ग) ।

॥ गृहं परितः १. अरेदिति. (ख) ।

++ न च मूषादिजनिता इति (ख) ।

‡‡ कालोत्कृष्टा इति (ख) ।

अपाने पञ्च वामे तु दश सप्त तथोभयोः ।

तिस्रस्तिस्रः प्रदातव्याः पादयोर्मृत्तिकाः पृथक् ॥ १३ ।

एवं शौचं प्रकुर्वीत गन्धलेपापनुत्तये ।

एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ १४ ।

त्रिगुणन्तु वनस्थानां यतीनान्तु चतुर्गुणम् ।

स्वश्रमेऽ* पूर्णमाचारं पथ्यर्द्ध† मुनिसत्तमाः ॥ १५ ।

आतुरे नियमो नास्ति महापदि तथैव च ॥ १६ ।

गन्धलेपचयकरं शौचं कुर्यात्प्रयत्नतः‡ ।

स्त्रीणामनुपनीतानां गन्धलेपचयावधि§ ॥ १७ ।

व्रतस्थानाञ्च¶ सव्वेषां यतिवच्छौचमिष्यते ।

विधवानाञ्च विप्रेन्द्रा एव शौचं प्रकीर्त्तितम् ॥ १८ ।

एवं शौचञ्च निर्व्वर्त्य पश्चाद्दे सुसमाहितः ।

प्राप्नुवोदप्नुवो वापि॥ ह्याचामेत्प्रयतेन्द्रियः ॥ १९ ।

त्रिद्यतुर्व्वापि चेदापो गन्धफेनादिवर्जिताः ।

द्विर्माजयेत्कपालञ्च त्रयेणैष्टौ च सत्तमाः ॥ २० ।

* स्वाश्रमे इति (ग) ।

† यथार्णमिति (घ) ।

‡ कुर्वीत सव्येत इति (ख) । एतदुक्तं (ग) पुस्तके नास्ति ।

§ चयोविधिरिति (ख) ।

¶ व्रतस्थानान्तु इति (ग) ।

॥ आदाविति (क) ।

तर्ज्जन्यङ्गुष्ठयोगेन नासारम्भद्वयं स्पृशेत्* ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च नेत्रयोत्रे यथाक्रमम् ॥ २१ ।
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन नाभिदेशं स्पृशेद्दुधः† ।
 तलेनोर.स्रलक्षैव अङ्गुल्यग्रेः शिरः स्पृशेत् ॥ २२ ।
 तलेन वाङ्गुल्यग्रेर्वा स्पृशेदंसो विचक्षणः ।
 एवमाचम्य विप्रेन्द्राः शुचिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २३ ।
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत‡ मार्जनं तिलतर्पणम् ।
 ततः सन्ध्यामुपासीत गायत्रीार्घ्यं रवेः क्षिपेत् ॥ २४ ।
 गायत्रीञ्च जपेत्प्रातस्तिष्ठन्नासूर्य्यदर्शनात्§ ।
 तथैव सायमासीनी जपेदाह्न्यदर्शनात् ॥ २५ ।
 उपास्य सन्ध्यां मध्याह्ने क्षिपेदर्घ्यञ्च॥ पूर्व्ववत् ।
 गायत्रीञ्च जपेत्सम्यक् तिष्ठन्नासीन एव वा ॥ २६ ।
 प्रातर्मध्यन्दिने चैव गृहस्थः स्नानमाचरेत् ।
 बह्मयज्ञं प्रकुर्वीत॥ दर्भपाणिर्मुनीश्वराः ॥ २७ ।
 वेदोदितानि कर्माणि** प्रमादादकृतानि वै ।

* (क) पुस्तकेऽत पर पादचय नास्ति । तलेनोहारिति (घ), (ग) ।

† दिशा इति (ख) ।

‡ प्रकुर्वन्तीति (ख) ।

§ तिष्ठन्नासीन एव च इति (क) ।

॥ सूर्य्यञ्च पूर्व्ववदिति (क) ।

॥ ब्रह्मचर्य्यञ्च कुर्वीतिति बहुषु पाठ ।

** कात्यायनीति (ख) ।

शर्व्वर्थाः प्रथमे यामे तानि कुर्याद्यथाक्रमम्* ॥ २८ ।
 नोपास्ते यो द्विजः सन्ध्यां धूर्त्तो मर्ध्यो क्षनापदि ।
 पापण्डः स हि विज्ञेयः सर्वकर्मोऽवहिष्कृतः ॥ २९ ।
 यस्तु सन्ध्यादिकर्माणि कूटयुक्तिविशारदः ।
 परित्यजति तं विद्यान्महापातकिनां वरम् ॥ ३० ।
 ये द्विजा अभिः॑भापन्ते त्यक्तसन्ध्यादिकर्मणाम् ।
 ते यान्ति नरकान् घोरान्यावदाचन्द्रतारकम् ॥ ३१ ।
 देवार्चनं तथा कुर्याद्दैत्यदेवं यथाविधि ।
 आयातमतिथिं सम्यग्गन्धाद्यैश्च॑ प्रपूजयेत् ॥ ३२ ।
 वक्तव्या मधुरा वाणी अतिथिस्वागतेषु वै ।
 जलाक्षकन्दमूलैर्वा गृही यानेन॑ वा॒र्चयेत् ॥ ३३ ।
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृह्णात्प्रतिनिवर्त्तते ।
 स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥ ३४ ।
 अज्ञातगोचनामानमन्यग्रामादुपागतम् ।
 विपश्चितोऽतिथिं प्राहुर्विष्णुजन्तं॥ प्रपूजयेत् ॥ ३५ ।

* अतन्द्रित इति (ग) ।

† सर्व्ववर्णेति (ग) ।

‡ अपीति (ख) ।

§ अर्चनाद्यैरिति (ख) ।

॥ गृही दानेन वेति (क), (ख) ।

॥ विष्णुवर्चमिति (क), विष्णुभक्तमिति (ख) ।

स्वयामवासिनं त्वेकं* श्रीत्रियं विष्णुतत्परम् ।
 अनार्यं† प्रत्यहं विप्रमुद्दिश्य स्वपितृभ्यजित् ॥ ३६ ।
 पञ्चयज्ञपरित्यागी नृक्षहेत्युच्यते बुधैः ।
 दुर्यादहरहस्तस्मात्पञ्च यज्ञान् प्रयत्नतः ॥ ३७ ।
 देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।
 ऋयज्ञो ब्रह्मयज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्त्तिताः । ३८ ।
 ऋत्विमित्रादिसंयुक्तः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 द्विजो नाभोज्यमश्रीयात्पात्रं नैव परित्यजेत् ॥ ३९ ।
 संस्थाप्य चासने‡ पादौ वस्त्रार्द्धं परिधाय वा ।
 मुखेन§ धर्मितं भुङ्क्ता सुरापीत्युच्यते बुधैः ॥ ४० ।
 खादिताम्रं पुनः खादेन्नोदकानि फलानि चै ।
 प्रत्यक्षलवणञ्चैव गोमांसाशी निगद्यते ॥ ४१ ।
 आपोशाने चाचमने पेयद्रव्येषु च द्विजः ।
 शब्दं न कारयेद्विप्राः कुर्याच्चेन्मरकी भवेत् ॥ ४२ ।
 पथ्यमन्नं प्रभुञ्जीत यास्यतोऽन्नं न कुत्सयेत् ।
 ततस्वाचम्य विप्रेन्द्राः॥ शास्त्रचिन्तापरो भवेत् ॥ ४३ ।
 रात्रावपि यथाशक्त्या शयनासनभोजनैः ।

* लोकमिति (ख) ।

† अश्रादौ इति (ख) ।

‡ आसने इति (ख) ।

§ अद्वेनेति (ख) ।

॥ (ख) पुनकः परं एकं श्रीकी नाति ।

कन्दमूलफलैर्वापि चायातमतिथिं यजेत् ॥ ४४ ।
 एवं गृही सदाचारं कुर्यात्प्रतिदिनं बुधाः ।
 यथाचारः परित्यागी प्रायश्चित्तीयते ध्रुवम् ॥ ४५ ।
 दूषितां[†] स्वतनुं दृष्ट्वा पलिताद्यैश्च सत्तमाः ।
 पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य[‡] वनं गच्छेत्सहैव वा ॥ ४६ ।
 भवेत्क्षिपवणस्त्रायी नखश्मश्रुजटाधरः ।
 तृणशायी ब्रह्मचारी पञ्चयज्ञपरायणः ॥ ४७ ।
 फलमूलाशने नित्यं स्वाध्यायनिरतस्तथा ।
 दयावान्सर्वभूतेषु नारायणपरायणः ॥ ४८ ।
 वर्जयेद्द्वामजातानि पुष्पाणि च फलानि च ।
 अष्टौ आसांश्च भुञ्जीत न कुर्याद्रात्रिभोजनम् ॥ ४९ ।
 अभ्यङ्गं वन्यतैलेन वानप्रस्थः समाचरेत् ।
 व्यवायं वर्जयेच्चैव निद्रालसश्च वर्जयेत् ॥ ५० ।
 मृपावादं[§] परीवादं मिथ्यावादश्च वर्जयेत् ।
 गङ्गचक्रगदापाणिं नित्यं नारायणं स्मरन् ॥ ५१ ।
 वानप्रस्थः प्रकुर्वीत तपश्चान्द्रायणादिकम् ।
 सहेत शीततापादि वर्जितं परिचरेत्सदा ॥ ५२ ।

* यथाचारंति (ख) ।

† दुःखितानिति (ख) ।

‡ पुत्रे भार्यां निक्षिप्येति (ख) ।

§ परिवादं परीवादमिति (क) । एव श्लोकः (ख) पुस्तके नास्ति ।

यदा मनसिः वैराग्यं जातं सर्वेषु जन्तुषु* ।
 तदैव संन्यसेद्विद्वानन्यथा पतितो भवेत् ॥ ५३ ।
 वेदान्ताभ्यासनिरतः† शान्तो दान्तो जितेन्द्रियः ।
 निर्द्वन्द्वो निरहङ्कारी निर्भ्रमः सर्वदा भवेत् ॥ ५४ ।
 समादिगुणनिर्युक्तः कामक्रोधविवर्जितः ।
 नम्रो वा जीर्णकौपीनो भवेन्मुण्डो यती द्विजः ।
 समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानाऽपमानयोः ॥ ५५ ।
 एकरात्रं वसेद्ग्रामे चिरात्रं नगरे वसेत् ।
 भैक्ष्येण वर्त्तयेन्नित्यमेकान्नाशी‡ भवेद्यतिः ॥ ५६ ।
 अनिन्दितद्विजगृहे व्यङ्गारे भुक्तवर्जिते ।
 विवादादरहिते चैव भिक्षार्थं पर्यटयेत् ॥ ५७ ।
 भवेत्तिसवनस्त्रायी नारायणपरायणः ।
 जपेच्च प्रणवं नित्यं यतात्मा विजितेन्द्रियः ॥ ५८ ।
 नैकान्नाशी भवेद्यसु कदाचिह्नम्पटी यतिः ।
 तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्तयतैरपि ॥ ५९ ।
 विप्रा यदि यतिर्लिङ्गुः॥ प्रवृत्तः॥ दम्भको भवेत् ।

* समन्तु इति (क) ।

† वस्तुषु इति (क), (ख) ।

‡ वेदाभ्यासेषु निरत इति (क) ।

§ नैकान्नादीति (ख) ।

॥ दीर्घाद्यादिति (क) ।

॥ प्रवृत्तदण्डक इति (ङ) । लीलात्प्रवृत्तदण्डक इति (ख) दण्डक इति (क) ।

स चण्डालसमी ज्ञेयो वर्णाश्रमविगर्हितः ॥ ६० ।
 आत्मानं चिन्तयेद्देवं नारायणमनामयम् ।
 निर्द्वन्द्वं निर्गमं शान्तं मायावीतममत्सरम् ॥ ६१ ।
 अय्ययं परिपूर्णं सदानन्दैकवियहम् ।
 ज्ञानस्वरूपममलं परं ज्योतिः सनातनम् ॥ ६२ ।
 अविकारमनाद्यन्तं जगच्चैतन्यकारणम् ।
 निर्गुणं परमं ध्यायेद्भक्त्या न परमात्परम् ॥ ६३ ।
 पठेदुपनिषद्वाक्यं वेदार्थाद्यैव चिन्तयेत् ।
 सहस्रशीर्षं देवेशं सदा ध्यायेज्जितेन्द्रियः ॥ ६४ ।
 एवं ध्यानपरो यस्तु यतिर्विगतमत्सरः ।
 स याति परमानन्दं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ ६५ ॥
 इत्येवमाश्रमाचारान्यः करोति द्विजः क्रमात् ।
 स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शीचति ॥ ६६ ।
 वर्णाश्रमाचाररताः सर्वपरपविमोचिताः ।
 नारायणपरा यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ६७ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे सदाचारवर्णने पञ्चविंशोऽध्यायः ।

* मायावीतमिति (क) ।

† परज्योतिरिति (क) ।

‡ (क) पुस्तकेऽतः परं गतं अवाप इति पाठोऽवर्णितः ।

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

आहविधिः ।

सूत उवाच ।

शृणुध्वमृषयः सर्वे आहस्य विधिमुत्तमम् ।
यच्छ्रुत्वाः सर्वपापेभ्यो मुच्यते नाऽत सशयः ॥ १ ।
विप्रः क्षयाह्नः पूर्व्वेद्युः स्नात्वा त्वेकाशतो भवेत् ।
अधःशायी ब्रह्मचारी निशि विप्रान्निमन्त्रयेत् ॥ २ ।
दन्तधावनताम्बूल तैलाभ्यङ्गं तथैव च ।
स्नाध्यायञ्च परात्रानि आहकर्त्ता विवर्जयेत् ॥ ३ ।
अध्मानं कलहं क्रोधं व्यवायञ्च बुधस्तथा ।
आहकर्त्ता च भोक्ता च दिवास्नापञ्च* वर्जयेत् ॥ ४ ।
आहे निमन्त्रितो यस्तु व्यवायं कुरुते यदि ।
ब्रह्महत्यामवाप्नोति नरकायोपपद्यते ॥ ५ ।
आहे नियोजयेद्दिप्रं श्रीत्रियं विष्णुतत्परम् ।
यथार्थाचारनियतं† प्रसन्नं‡ सुकुलोद्भवम् ॥ ६ ।
रागद्वेषविहीनञ्च पुराणार्थविशारदम् ॥ ७ ।

* यत्कलेति (घ) ।

† स्वश्चेति (क) ।

‡ तथा स्वाचारनियतमिति (ख), यथा स्वाचारनिरतमिति (ग) (ङ) ।

§ पशान्तमिति (क), (ख), (ङ), प्रशान्तं परकुलोद्भवमिति (ग) ।

¶ (क) पुनर्के तृतीयपुण्यं चरणी न क्ष ।

त्रिमधुत्रिसुपर्णं सर्वभूतदयापरम् ॥ ७ ।
 देवपूजारतश्चैव*, स्मृतितत्त्वविशारदम् ।
 वेदार्थतत्त्वसम्पन्नं† सर्वलोकहिते रतम् ॥ ८ ।
 हातज्ञं गुणसम्पन्नं गुरुश्रम्यूपणे रतम् ।
 परोपदेशनिरतं शास्त्रार्थकथनैस्तथा‡ ॥
 एते नियोजितव्या वै आद्ये विप्रा मुनीश्वराः ॥ ९ ॥
 आद्ये वर्ज्यान् प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं गदतो मम ।
 न्यूनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च प्रायशो§ रोगिणस्तथा ॥ १० ॥
 कुण्ठी च कुनखी चैव लम्पटश्च॥ क्षतव्रतः॥ ।
 नक्षत्रपाठजीवी च तथाच शवदाहकः॥ ॥ ११ ॥
 कुवादी॥ परिवेत्ता च तथा देवलकश्च यः॥ ॥
 निन्दको मर्षणो धूर्त्तस्तथैव ग्रामयाजकः§§ ॥ १२ ॥

* देवपूजापरं नियमिति (घ), देवपूजापक्षेवेति (ग) ।

† वेदान्ततत्त्वसम्पन्नमिति (क) ।

‡ शब्दापकथनैस्तदिति (क), (घ), (ग) ।

§ शवदाह इति (घ), रोगिण इति (ग) ।

॥ लम्पटश्च इति (क), (ग), (घ) ।

॥ क्षतव्रतश्च इति (घ) ।

॥ ग्रामयाजक इति (घ) ।

॥ विषादीति (क) ।

॥ तथा देवलकश्च यश्च इति (क), (ग), गद इति (घ) ।

§§ ग्रामदाहक इति (घ) ।

असच्छास्त्राभिःनिरतः परान्ननिरतस्तथा ।

हृषलीसूतिपोष्टा च हृषलीपतिरेव च ॥ १३ ।

कुण्डस्थ गोलकयैव अयान्यानाञ्च याजकः ।

दण्डाचारो वृथामुण्डी अन्यस्त्रीधनतत्परः ॥ १४ ।

विष्णुभक्तिविहीनश्च शिवभक्तिपराङ्मुखः ।

वेदविक्रायणश्चैव स्मृतिविक्रयिणस्तथा ॥ १५ ।

व्रतविक्रयिणश्चैव मन्त्रविक्रयिणस्तथा ॥ १६ ।

गायकाः काव्यकर्तारो भिषक्शास्त्रोपजीविनः ॥ १६ ।

वेदनिन्दापराश्चैव विप्रनिन्दापरास्तथा ॥ १७ ।

नित्यं राजोपसेवी च कृतघ्नः कितवस्तथा ॥ १७ ।

सदामानपरश्चैव दूरतसेवापरायणाः ॥ १८ ।

मिथ्याभिवादिनश्चैव ग्रामारण्यप्रदाहकः ॥ १८ ।

तथातिकामुकश्चैव तथैव रसविक्रयी ।

कूटयुक्तिरतश्चैव ॥ आर्क्षे वर्ज्याः प्रयत्नतः ॥ १९ ।

निमन्त्रयीत पूर्वैर्दुस्तस्मिन्नेव दिनेऽथवा ।

निमन्त्रितो भवेदिप्सो व्रजवारी जितेन्द्रियः ॥ २० ।

* असच्छास्त्रायेति (न) ।

† (क), (घ) इत्युक्तयोः अयान्यानाञ्च तथेत्यन्तः पाठः पठितः ।

‡ गायना इति (ख) ।

§ परनिन्दापराश्चैव दूरतसेवापरायणा इति (ख), तत्र परः शीको नास्ति ।

¶ ग्रामारण्यप्रदाहक इति (क), तत्रातः परः अरण्यं नास्ति ।

॥ परायेति बहुषु पाठः ।

आदौ चणसु कर्त्तव्यः प्रशस्त्येति सत्तमाः ।
 निमन्त्रयेद्विजं प्राञ्चं दर्भपाणिर्जितेन्द्रियः ॥ २१ ।
 ततः प्रातः समुत्थाय कल्यं कर्म समाप्य च ।
 आहं समाचरेद्विद्वान् काले कुतपसंज्ञके ॥ २२ ।
 दिवसस्याष्टमे भागे यदा मन्दायते रविः ।
 स कालः कुतपो नाम पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ २३ ।
 अपराह्नः पितॄणान्तु दत्तः कालः स्वयम्भुवा ।
 तत्काल एव दातव्यं कव्यं तस्माद्द्विजोत्तमैः ॥ २४ ।
 यत्कव्यं दीयते विप्रैरकाले मुनिसत्तमाः ।
 राक्षसं तद्धि विज्ञेयं पितॄणां नोपसर्पति ॥ २५ ।
 कव्यं दत्तन्तुः सायाह्ने राक्षसं तद्भवेद्विः ।
 दाता नरकमाप्नोति भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ २६ ।
 क्षयाहस्य तिथिर्विप्रा यदि खण्डतिथिर्भवेत् ॥
 व्याप्तापराह्निकायान्तु आहं कार्यं विजानता ॥ २७ ।
 क्षयाहस्य तिथिर्या तु अपराह्नद्वये यदि ।
 पूर्वा क्षये तु कर्त्तव्या वृक्षी कार्या तथोत्तरा ॥ २८ ।

* कालं कर्त्तव्येति (घ) ।

† कुतपसंज्ञके इति (घ) ।

‡ मध्ये इति (घ) ।

§ दर्भं कल्पयति (ङ), कव्यं दत्तयेति (ङ) ।

॥ रागसं तद्भवेदिति (ख) ।

॥ यदि पुनरिति विभवेदिति (घ) ।

मुहूर्त्तद्वितयं पूर्वदिने स्यादपरेऽहनि ।
 तिथिः सायाह्ना तत्र पराः कव्यस्य विद्युता ॥ २८ ।
 केचित्पूर्वदिनं[†] प्राहुर्मुहूर्त्तद्वितये सति ।
 नैतन्मतं हि सर्वेषां कव्यदाने मुनीश्वराः ॥ २९ ।
 निमन्त्रितेषु विप्रेषु मिलितेषु द्विजोत्तमाः ।
 प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा तेभ्योऽनुज्ञां समाचरेत् ॥ ३० ।
 आहार्यं समनुज्ञातो विप्रान् भूयी निमन्त्रयेत् ।
 उभौ च विखेदेवार्थं पित्रर्थं[‡] चीन्ः यथाविधि ॥ ३१ ।
 देवतार्थं[§] च पित्रर्थमेकैकं वा निमन्त्रयेत् ।
 आहार्यं समनुज्ञातो मण्डलं कारयेद्द्वयम्[§] ॥ ३२ ।
 चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ।
 वैश्यस्य वर्तुलं शूद्रस्याभ्युक्ष्णं भवेत् ॥ ३३ ।
 ब्राह्मणानामभावे तु भ्रातरं पुत्रमेव च ।
 आत्मानं वा नियुञ्जीत न विप्रं वेदवर्जितम् ॥ ३४ ।
 प्रचाव्य विप्रपादांश्च आचान्तानुपवेश्य च ।
 यथावदर्चनं[¶] कुर्यात्परं नारायणं प्रभुम् ॥ ३५ ।

* यचेति (क), या ध्यादिति (ख) ।

† पूर्वदिने इति (घ) ।

‡ पित्रे चीन्हीति (क), (घ) ।

§ कारयेन्नयमिति (क), (ङ) ।

¶ यथावर्चनं तत इति (घ) ।

ब्राह्मणानान्तु मध्ये तु० दारदेगे च सत्तमाः ।
 अपहता इत्युच्चार्य कर्त्ता तु विकिरेत्तिलान्॥ ३७ ।
 यवैर्दर्भैश्च विज्ञेयां देवानामिदमासनम् ।
 दत्त्वेति भूयोदद्याच्च देवेक्षणप्रतीक्षणम्॥ ३८ ।
 अक्षय्यासनयोः षष्ठी द्वितीयावाहने स्मृता ।
 अन्नदाने चतुर्थी स्याच्छेपाः सम्युद्भयः स्मृताः ॥ ३९ ।
 आसाद्य पात्रं दितयं दर्भगाखासमन्वितम् ।
 तत्पात्रे सेचयेत्तायं शन्नोदेवीत्यृचा द्विजः ॥ ४० ।
 यवोऽसीति यवान्छिन्ना गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत्॥ ४१ ।
 आवाहयेत्ततो देवान्छिन्नेदेवास इत्यृचा ॥ ४२ ।
 या दिव्या इति मन्त्रेण दद्यादर्घ्यं॥ समाहितः ॥ ४३ ।
 गन्धैश्च पत्रपुष्पैश्च धूपदीपैश्च सत्तमाः॥ ।
 वासोविभूषणैश्चैव यथाविभवमर्चयेत्॥ ४४ ॥

* ब्राह्मणानाञ्च मध्ये चेति बहुषु पाठः ।

† कर्त्ता भुवि किरेत्तिलानित्यपि कचित् पाठः ।

‡ दत्ते च भूयो दद्याच्च देवे इत्येव वहेत्तत इति (क), (ङ) ।

दत्ते तु भूयो दद्याच्च पितॄणां तदन्तरमिति (ख) ।

दत्त्वेति भूयो दद्याच्च देवेक्षण इति अथमिति (ग) ।

§ प्रपूज्य चेति (ख), (ग), (ङ) ।

॥ कुर्यादर्घ्यमिति (क), दद्यादर्घ्यं च पूर्ववदिति (ङ) ।

॥ यजेत्तत इति (ख) ।

•• एतदहो (क) पुस्तके नास्ति ।

देवेभ्य समनुप्रातो यजेत्पितृगणांस्तथाः ।
 तिलसंयुक्तदर्भेभ्य दद्यात्तेषां तथासनम् ॥ ४४ ॥
 पात्राण्यासादयेत्क्षीणि अर्घ्यार्थं पूर्व्ययहिजाः ।
 शत्रोदेव्या जलं क्षिप्वा तिलोऽसीति तिलं क्षिपेत् ॥ ४५ ॥
 उग्रन्त इत्यृचावाह्य पितृन् विप्रः समाहितः ।
 या दिव्या इति मन्त्रेण दद्यादर्घ्यं च पूर्व्ववत् ॥ ४६ ॥
 गन्धैश्च पत्रपुष्पैश्च धूपदीपैश्च सत्तमाः ।
 वासोविभूषणैश्चैव यथाविभवमर्चयेत् ॥ ४७ ॥
 ततोऽन्नप्रासमादायः कृत्युक्तं विचक्षणः ।
 अग्नीकरिष्ये इत्युक्त्वा तेभ्योऽनुप्रां समाहरेत् ॥ ४८ ॥
 करवै करवाणीति विप्रोक्त्वा ब्राह्मणैर्हिजाः ।
 कुरुष्व क्रियताञ्चेति कुरु, चेत्याहृतं हिजाः ॥ ४९ ॥
 श्रीपासनाग्निमाधाय खगृह्योक्तविधानतः ।
 सोमाय पितृमते स्वाहा॥ नम इति च सत्तमाः ।
 अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा नम एव च ॥ ।
 स्वधान्तेनापि वा विप्रा जुहुयात्पितृयज्ञवत् ॥ ५०॥५१ ॥

१ यजेदिवि आर्चये, यजेतेति साधु ।

२ (ख), (ग), (ङ) पुस्तकेषु ४४—४६ श्लोका न सन्ति ।

३ ततोऽनुप्रां समादायेति (क), (ग), (घ) पुस्तकेषु पाठः ।

४ कुरुतेत्याहरेहिजा इति (ग) । (ख) पुस्तके एतदर्थं नास्ति ।

५ (ख) पुस्तके स्वर्पति पाठः, एवं परत्वादि ।

स्वधा नम इति क्रमात्स्वाधान्तेनापीति (ग) ।

आभ्यामेवाहुतिभ्याश्च पितरस्तृप्तिमाप्नुयुः ।
 अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणौ होमो विधीयते ॥ ५२ ।
 यथाचारं प्रकुर्वीत पाणावग्नौ च वा द्विजाः ॥ ५३ ।
 नष्टाग्निर्दूरभार्य्येत्पार्वणे समुपस्थिते ।
 सन्ध्यायाग्निं ततः कार्यं कृत्वा तं विसृजेत्कृती ॥ ५४ ।
 यदाग्निर्दूरगो विप्राः पार्वणे समुपस्थिते ।
 ऋत्विग्भिः कारयेच्छ्राद्धं साग्निकैर्विधिवद्विजाः ॥ ५५ ।
 क्षयाहदिवसे प्राप्ते स्वस्याग्निर्दूरगो यदि ।
 तदैव भ्रातरस्तत्र लौकिकाग्निरिति स्थितिः ॥ ५६ ।
 औपासनाग्नौ दूरस्थे समीपे भ्रातरि स्थिते ।
 यद्यग्नौ जुहुयाद्वापि पाणौ वा स हि पातकी ॥ ५७ ।
 औपासनाग्नौ दूरस्थे केचिदिच्छन्ति सत्तमाः ।
 पाणावेव च होतव्यमिति† तत्र समञ्जसम् ॥ ५८ ।
 प्राचीनावीतिना होमः कार्योऽग्नौ द्विजसत्तमाः ।
 तच्छ्रेयं विप्रपात्रेषु विकिरेत्संस्मरन् हरिम् ॥ ५९ ।
 भक्ष्यैर्भोज्यैश्च खाद्यैश्च लेह्यैर्विप्रान् प्रपूजयेत् ।
 अत्रत्यागं ततः कुर्यादुभयत्र समाहितः ॥ ६० ।
 आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ।
 ये यत्र विहिताः याज्ञे सावधाना भवन्तु ते ॥ ६१ ॥

• (ग) पुस्तकेऽत्र पाठकमविपर्य्ययी सत्यते, केचित् पूर्वपरिहृताः पठिताः ।

† प्रहोतव्यमिति (ग) । (ख) पुस्तके एतदर्थे परस्त्रीकथं न सः ।

इति संप्रार्थयेद्देवान्ये देवा स ऋचाऽनुवे॥ ।
 तथा संप्रार्थयेद्दिवान्ये चेति ऋचा पितॄन् ॥ ६२ ।
 अमूर्त्तानां समूर्त्तानां पितॄणां दीप्ततेजसाम् ।
 नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां१ योगघञ्जुषाम् ॥ ६३ ।
 एवं पितॄन्ममस्कृत्य नारायणपरायणाः ।
 दत्तं हविष तत्कर्मैः३ विष्णवे च समर्पयेत् ॥ ६४ ।
 ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे भुञ्जीरन्वाग्यता द्विजाः ।
 हसते रोदते घोरं राक्षसं तद्भवेद्दविः ॥ ६५ ।
 यथाचारं प्रदेयञ्च भक्षुमांसादिकं तथा ।
 पाकादि न प्रशंसेरन्वाग्यता घृतभाजनाः ॥ ६६ ।
 यदि पात्रं त्यजेयुस्ते ब्राह्मणाः श्राद्धभोजिनः ।
 श्राद्धे हन्ता स विघ्नेयी नरकायीपपद्यते ॥ ६७ ।
 भुञ्जानेषु च विघ्नेषु चान्योन्यं ससृशेद्यदि ।
 तदन्नमत्यजन् भुक्ता गायत्र्यष्टयतं जपेत् ॥ ६८ ।
 भुञ्जमानेषु३ विघ्नेषु कर्त्ता श्राद्धपरायणः ।
 स्मरन्वारायणं देवमनन्तमपराजितम् ।
 रक्षोघ्नान्वैष्णवांश्चैव पैटकांश्च विशेषतः ।
 जपेच्च पौरुषं सूर्त्तं नाचिकेतत्रयन्तथा ॥ ६९।७० ।

* ये देवा मातृवाचयेदिति (ग) ।

† ऋषीणां इति (क), ध्यायिनामिति (ख), (ङ) ।

‡ यत्कर्मैति हवित्पाठः ।

§ आर्यं प्रयोगः, मुष्माण्डेति साधु ।

त्रिमधुत्रिसुपर्णींश्च पादमानीर्यजुंषि च ।
 सामान्यपि तथोक्तानि वदेत्युण्यकथास्तथा ॥ ७१ ।
 इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
 सुञ्जीरन् ब्राह्मणा यावत्तावदेव जपेत्* द्विजाः ॥ ७२ ।
 ब्राह्मणेषु च भुक्तेषु विकिरेन्निक्षिपेत्तथा ।
 शेषमन्नं वदेच्चैव मधुसूक्तञ्च वै जपेत् ॥ ७३ ।
 स्वयञ्च पादौ प्रक्षाल्य सम्यगाचम्य पण्डिताः ।
 आचान्तेषु च विप्रेषु पिण्डं निर्वापयेत्ततः ॥ ७४ ।
 स्वस्तिवाचनकं कुर्यादक्षय्योदकमेव च ।
 दत्त्वा समाहितः कुर्यात्कृत्वा† गोत्राभिवादनम् ।
 अचालयित्वा पात्रन्तु स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 वत्सरं पितरस्तेषां भवन्त्युच्छिष्टभोजिनः ॥ ७५।७६ ।
 दातारो नो विवर्द्धन्तामित्याद्यैः स्मृतिभाषितैः ।
 आशीर्वादो भवेत्तेभ्यो‡ नमस्कार चरेत्ततः ॥ ७७ ।
 दद्याच्च दक्षिणां शक्त्या ताम्बूलं गन्धसंयुतम् ।
 न्युलपातमथानीय स्वधाकारमुदीरयेत् ॥ ७८ ।
 वाजे वाजे इति ऋचा पितृन्देवान्विसर्जयेत् ।
 भोक्ता च श्राद्धकृत्तस्यां रजन्यां मैथुनं त्यजेत् ॥ ७९ ।
 तथा स्वाध्यायमध्वानं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ८० ।

* सुधते ब्राह्मणा यावत्तावदेव वदेदिति (क) ।

† तथेति (ख) ।

‡ चाभीर्वादे धर्मोपेक्ष इति (ख) ।

अध्वगयातुरथैव विहीनश्च धनैस्तथा ।
 आमयादन्तु कुर्वीत होन्ना वा द्विजसत्तमाः ॥ ८१ ।
 द्रव्याभावे द्विजाभावे अन्नमात्रन्तु पाषयेत् ।
 पैतृकेन तु सूक्तेन होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ८२ ।
 अत्यन्तद्रव्यगूढश्च यत्तथा दद्यात्तृष्णं गवाम् ।
 छात्वा च विधिवद्विप्राः कुर्याद्वा तिलतर्पणम् ॥ ८३ ।
 अथवा रोदनं कुर्यादत्युच्चैर्विजने वने ।
 दरिद्रोऽहं महापापी वदेदिति विचक्षणः ॥ ८४ ।
 परेद्युः श्राद्धकर्मार्थं यो न तर्पयते पितॄन् ।
 तत्कुलं नाशमाप्नोति ब्रह्महत्याञ्च विन्दति ॥ ८५ ।
 श्राद्धं कुर्वन्ति ये मर्त्याः श्राद्धावन्तो मुनीश्वराः ।
 न तस्य सन्ततिच्छेदः सम्भासो वापि* जायते ॥ ८६ ।
 पितॄन्मज्जन्ति ये श्राद्धे तैश्च† विष्णुः प्रपूजितः ॥ ८७ ।
 पितरो देवताथैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा‡ ।
 यच्चाद्य सिद्धा मनुजा हरिरेव सनातनः ॥ ८८ ।
 येनेदमखिलं जातं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 तस्माद्भीक्ता च दाता च सर्वं विष्णुः सनातनः ॥ ८९ ।
 विप्रा यदस्ति यत्रास्ति दृश्यञ्चादृश्यमेव च ।

* सम्पन्न सोऽपीति (ङ) ।

† तर्पेति (ङ) ।

‡ तस्मिन्नुटे जगत्त्राये धर्मान्मुटालु देवता इति (ख) पुस्तके अधिक पाठो

सर्व्वं विष्णुमयं ज्ञेयं तस्मादन्यन्न विद्यते ॥ ८० ॥
 आधारभूतो विश्वस्य सर्व्वभूतात्मकोऽव्ययः† ।
 अनौपम्यस्वभावश्च भगवान् हव्यकव्यभुक् ॥ ८१ ॥
 परं ब्रह्माभिधेयो यः एक एव‡ जनाईनः ।
 कर्त्ता कारयिता चैव स वै विष्णुः§ सनातनः ॥ ८२ ॥
 इत्येष वो मुनिश्रेष्ठाः श्राद्धस्य विधिरुत्तमः ।
 कथितः कुर्व्वतामेवं पापशान्तिर्भविष्यति ॥ ८३ ॥
 य इदं पठते नित्यं॥ श्राद्धकाले मुनीश्वराः ।
 पितरश्चैव तुष्यन्ति सन्ततिश्चैव वर्द्धते ॥ ८४ ॥

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे श्राद्धविधिकपनी नाम षष्ठविंशोऽध्यायः ।

* (क) पुस्तके एष श्लोको नास्ति । दृश्यद्वाद्दृश्यमेव चेति (ग), (ख) पुस्तकयो
श्लोकमेव ।

† सर्व्वभूतात्मने नम इति (ख) ।

‡ परब्रह्माभिधेयत्वात् पर एवेति (ख) ।

§ सर्व्वो विष्णुरिति (क), (ख), (ग) ।

॥ भवतीति (ख), (ग) ।

सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथ तिथिनिर्णयः ।

सूत उवाच ।

तिथीनां निर्णयं वक्ष्ये प्रायश्चित्तविधिं तथा ।
शृणुष्वं सर्वधर्माणां सिद्धयेन प्रजायते ॥ १ ॥
श्रोतस्मार्त्तव्रतं दानं यच्चान्यत्कर्म वैदिकम् ।
अनिर्णीतासु तिथिषु न किञ्चित्फलति द्विजाः ॥ २ ॥
एकादश्यष्टमी पक्षीः पौर्णमासी चतुर्दशी ।
अमावास्या द्वितीया च† उपवासव्रतादिषु ॥ ३ ॥
परविदाः प्रगस्ताः स्युर्न ग्राह्याः‡ पूर्वसंयुताः ।
आभिरन्याथ तिथयो ग्राह्याः स्युः पूर्वसंयुताः ॥ ४ ॥
नागविदा च या पक्षी शिवविदा तु सप्तमी ।
दशम्येकादशीविदा नोपीथा स्यात्‡ कदाचन ॥ ५ ॥
दर्शश्च पौर्णमासीश्च सप्तमीं पितृवासरम् ।
पूर्वविदां प्रकुर्वाणो नरकायोपपद्यते ॥ ६ ॥
क्षणापचे पूर्वविदामष्टमीश्च चतुर्दशीम् ।

* चैरति (ख) ।

† द्वितीया चेति (ख), (ग), (ङ) ।

‡ अमावास्या इति (ग) । (ग) पुनश्च श्रौतस्यास्य परादौ नास्ति ।

§ नैमीषीथा इति (ख), नोपीथा चेति (ग) ।

प्रशस्तां केचिदाहुः॥ तृतीयां नवमीं तथा ॥ ७ ।
 व्रतादीनाञ्च सर्वेषां शुक्लपक्षे विगिष्यते ।
 अपराह्णाच्च पूर्वार्द्धं† याद्यं श्रेष्ठतरं‡ विदुः ॥ ८ ।
 असम्भवे व्रतादीनां यदि पूर्वार्द्धिकी तिथिः ।
 सुहृत्तद्धितयं याद्यं भगवत्युदिते रवौ§ ॥ ९ ।
 प्रदोषव्यापिनी याद्या तिथिर्नक्तव्रते सदा ।
 उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः ॥ १० ।
 तिथिनक्षत्रसंयोगविहितव्रतकर्मणि ।
 प्रदोषव्यापिनी याद्या त्वन्यथा विफलं॥ भवेत् ॥ ११ ।
 अर्द्धरात्रादधी या तु नक्षत्रव्यापिनी तिथिः ।
 सैव याद्या मुनिश्रेष्ठा नक्षत्रविहितव्रते ॥ १२ ।
 यदार्द्ध॥रात्रयोर्ध्यामं नक्षत्रन्तु दिनद्वये ।
 तत्पुण्यतिथिसंयुक्तं नक्षत्रं याद्यमुच्यते ॥ १३ ।
 अर्द्धरात्रद्वये स्यातां नक्षत्रञ्च तिथिर्यदि ।
 घये पूर्वा प्रशस्ता स्याद्द्वौ कार्या तथोत्तरा** ॥ १४ ।

* केचिदाहुःइति (क), (ग) ; स्तामिति (घ) ।

† अपराह्णाच्च पूर्वार्द्धादिति (ग), (घ), (ङ) ।

‡ श्रेष्ठतरमिति बहुषु पाठः । श्रेष्ठोवते सदेति (ख) ।

§ (ख) पुस्तके श्रीकोट्य परशोकस्य च पूर्वार्द्धे नास्ति ।

॥ नितयमिति (ख), (ग) ।

॥ यदार्द्धरात्रधीरिति (क), (ख) ।

** यत्र पूर्वा प्रशस्ता स्यात्पुण्ये कार्या तथोच्यतेति (ख) ।

ऋसहस्रविंशत्यां चेद्वाद्या पूर्वा तर्थापरा ।
 ज्येष्ठाः संमिश्रिता मूला रोहिणी वृजिसंयुता ॥ १५ ।
 मैत्रे संमिश्रिता ज्येष्ठा सन्तानादिविनाशिनी ।
 ततः स्युस्तिथयः पुण्याः कर्माणुष्ठानतो दिवा ॥ १६ ।
 रात्रिव्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगो विशिष्यते ॥ १७ ।
 तिथिनक्षत्रयोगेन या पुण्या परिकीर्तिता ।
 तस्यान्तु यद्वतं कार्यं सैव कार्या विचक्षणैः ॥ १८ ।
 उदयव्यापिनी ग्राह्या श्रवणद्वादशीव्रते ।
 सूर्येन्दुयहणं यावन्नावद्वाद्या जपादिषु ॥ १९ ।
 संक्रान्तिषु च सर्वासु पुण्यकालं निगद्यते ।†
 स्नानदानजपादीनां कुर्वतामन्नयं फलम् ॥ २० ।
 तत्र कर्कटके ज्येष्ठो दक्षिणायनसंक्रमः‡ ।
 पूर्वतो घटिकास्त्रिंशत्पुण्यकालं विदुर्बुधाः ॥ २१ ।
 हपमे हृषिके चैव सिंह कुम्भे तथैव च§ ।
 पूर्वमष्टमुहर्त्तन्तु ग्राह्यं स्नानजपादिषु ॥ २२ ।
 तुलायाश्चैव मेघे च पूर्वतः परतः स्थिताः ।
 ज्येष्ठा दशैव घटिका दत्तस्याक्षयकारिकाः ॥ २३ ।

• व्याप्तिरिति (ख) । वृजिषु मूल इति पुस्तके निर्दिष्टम् ।

† (क) पुनः के रूपपठे पूर्वविद्धा इत्यारम्भे पुण्यकालं निगद्यते इत्यन्तं सन्दर्भोक्तिः ।

‡ अथ कर्कटके ज्येष्ठो दक्षिणायनसंक्रमः इति (ख) ।

§ तथैव हीति (ख) ।

कन्यायां मिथुने चैव मीने धनुषि च द्विजाः ।
 घटिका षोडश त्रैयाः परतः पुष्यदायिकाः ॥ २४ ।
 माकरं संक्रमं* प्रादुरुत्तरायणसंज्ञकम् ।
 पराशक्त† चिंशद्वटिकायत्वारिंशच्च पूर्वतः ॥ २५ ।
 आदित्यधीतकिरणौ‡ यस्तावस्तं गतौ यदि ।
 दृष्टा§ भुञ्जीत विप्रेन्द्राः परेद्युः शुद्धमण्डलम् ॥ २६ ।
 दृष्टचन्द्रा सिनीवाली नष्टचन्द्रा कुहः स्मृता ।
 अमावस्या द्विधा प्रोक्ता विशुद्धै॥धर्मलिप्सुभिः ॥ २७ ।
 सिनीवाली द्विजैर्ग्राह्या साग्निकैः आदिकर्मणि ।
 कुहः शूद्रैस्तथा स्त्रीभिरपि चानग्निकैस्तथा** ॥ २८ ।
 अपराह्णद्वयव्यापिन्यमावास्या तिथिर्यदि ।
 चये पूर्वा तथा कार्या वृद्धौ कार्या तथा पराशक्त† ॥ २९ ।
 अमावास्या प्रतीता चेन्मध्याह्नात्परतो यदि ।
 भूतविदेति विख्याता सद्भिः शास्त्रविशारदैः‡‡ ॥ ३० ।

* अर्कश्च सद्रममिति (ख), सशितमिति च (ख) ।

† पराशक्तश्चेति (ख), (ग) ।

‡ शीतकिरणाविति (ख) ।

§ आलिति (ख) ।

¶ शुद्धमण्डलमिति (ख) ।

॥ विशद्विरिति (ख), (घ) ।

** नाग्रिधरेरिति (ख) ।

†† चये पूर्वा तु कर्मण्या वृद्धौ कार्या तद्योतरेति (ख), (ग) ।

‡‡ शास्त्रार्थकोविदेरिति (ग) ।

अत्यन्तक्षयपक्षे तु परेद्युर्नापराह्णगा ।

तत्र ग्राह्या सिनीवाली सायाह्नव्यापिनी तिथिः ॥ ३१ ।

अर्वाचीनक्षयेः चैव सायाह्नव्यापिनी तत्राक्ष ।

सिनीवाली परा ग्राह्या सर्वथा यादृक्कर्मणि ॥ ३२ ।

अत्यन्ततिथिह्रदौ तु भूतविदां परित्वजेत् ।

ग्राह्या स्यादपराह्णस्या कुहः पैटककर्मणि ॥ ३३ ।

तथाऽर्वाचीनह्रदाक्षः तु संख्याज्या भूतसंस्थिता ।

परेद्युर्विबुधश्रेष्ठैः कुहर्ग्राह्यापराह्णगा । ३४ ।

मध्याह्नद्वितये प्राप्ताः अमावास्या तिथिर्यदि ।

तत्रेच्छया च संग्राह्या पूर्वा वाप्यथवा परा ॥ ३५ ।

अग्न्याधानं प्रवक्ष्यामि॥ मतं सम्पूर्णपर्वणि ।

प्रतिपद्विषये कुर्याद्यागश्चः॥ मुनिसत्तमाः ॥ ३६ ।

पर्वणो यद्यतुर्थांश आद्याः प्रतिपदस्तयः ।

यागकालः परिज्ञेयः॥ प्रातरुक्तो मनीषिभिः ॥ ३७ ।

* व्रते इति (ख) ।

† तिथिरिति (ख) ।

‡ अर्वाचीनविदा इति (क), यथाऽर्वाचीनह्रदौ तु इति (ख), तथाऽर्वाचीन
ह्रदा इति (ख) ।

§ व्याप्तेति (घ) ।

॥ पूर्वा वाऽय पराऽयवेति (ग) ।

॥ अग्न्याधानं प्रवक्ष्यामि इति ब३३ पाठ ।

•• व्रतचेति (ख) ।

†† स विज्ञेय इति (ख), (ग), (ङ) ।

मध्याह्नद्वितये स्याताममावास्या च पूर्णिमा ।
 परेदुरेव विप्रेन्द्राः सद्यः* कालो विधीयते ॥ ३८ ।
 पूर्वद्वये† परेदुः स्यात्सङ्गमात्परतो‡ यदि ।
 सद्यः कालः परेदुः स्याज्ज्ञेयमेवं तिथिचये ॥ ३९ ।
 सर्वैरेकादशी ग्राह्या दशमीपरिवर्जिता ।
 दशमीसंयुता हन्ति पुण्यं जन्मत्रयार्जितम् ॥ ४० ।
 एकादशी कलामात्रा द्वादश्यान्तु प्रतीयते ।
 द्वादशी च त्रयोदश्यामस्ति चेत्ता परा स्मृताऽ ॥ ४१ ।
 सम्पूर्णेकादशी शुद्धा द्वादश्यान्तु प्रतीयते ।
 त्रयोदशी च रात्रयान्तु तत्र वक्ष्यामि सुव्रताः॥ ४२ ।
 पूर्वा गृहस्थैः कार्या स्यादुत्तरा यतिभिः स्मृता ।
 गृहस्था वृद्धि॥मिच्छन्ति यतो मोक्षं यतीश्वराः॥ ४३ ।
 द्वादश्यान्तु कलायाश्च यद्यलभ्यतः॥ पारणम् ।
 तदानीं दशमीविहाप्युपोष्यैकादशी तिथिः ॥ ४४ ।
 शक्ते वा यदि वा कृष्णे भवेदेकादशीद्वयम् ।

* सद्य इति (च) ।

† पूर्वकाल इति (ग), पूर्वद्वये इति (ङ) ।

‡ सङ्गरात्परत इति (ग), (ङ), (क) पुस्तके श्लोकशास्त्रान्तिमशब्दो नास्ति ।

§ (ख) पुस्तके एतदर्थं परश्लोकस्य पूर्वाह्णं न स्त, ।

॥ सप्तमा इति (ग) ।

॥ अद्विमिति (ग) ।

** सुनोवरा इति (क), (ख) ।

†† कलायां वा यदि लभ्येत पारणमिति (क) ।

गृहस्थानान्तु पूर्वोक्ता यतीनामुत्तरा स्मृता ॥ ४५ ।
 द्वादश्यां विद्यते किञ्चिद्गमी संयुता यदि ।
 दिनत्रये द्वितीयैव सर्वेषां परिकीर्त्तिता ॥ ४६ ।
 विद्याप्येकादशी ग्राह्या परतो द्वादशी न चेत् ।
 अविद्यापि निषिद्धैव परतो द्वादशी यदि ॥ ४७ ।
 एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ।
 द्वादश द्वादशी हन्ति* त्रयोदश्यान्तु पारणम् ॥ ४८ ।
 एकादशी कलामात्रा विद्यते द्वादशीदिने ।
 द्वादशी च त्रयोदश्यां नास्ति वा विद्यतेऽथवा ।
 विद्याप्येकादशी तत्र पूर्वा स्याद्गृहिणान्तथा ।
 यतिभिद्योत्तरा ग्राह्या अवीराभिस्तथैव च† ॥ ४९।५० ।
 सम्पूर्णैकादशी शुद्धा‡ द्वादश्यान्नास्ति किञ्चन ।
 द्वादशी च त्रयोदश्यां नास्ति तत्र कथं भवेत् ॥ ५१ ।
 पूर्वा गृहस्थैः कार्या स्यादुत्तरा यतिभिस्तिथिः ।
 तपोयैव द्वितीयाऽपि§ केचिदाहुव भक्तितः ॥ ५२ ।
 एकादशी यदा विद्या द्वादश्यां॥ न प्रतीयते ।

* तत्र कतुशतं पुण्यमिति (ग) ।

† समंदैश्च तथैव चेति (ख) ।

‡ विद्धेति (ङ), तत्र द्वादश्याच्चातीति पाठ ।

§ द्वितीयेतीति (ख) ।

॥ दम्भ्यामिति (ख), (ग) । (ङ) पुस्तके विद्धेत्यत्र हृद्धेति पाठ ।

द्वादशी च त्रयोदश्यामस्ति तत्र कथं भवेत् ॥ ५३ ।
 उपोष्या द्वादशी शुद्धा† सवैरेव न संग्रयः ।
 केचिदाहुय पूर्वा‡ तु तन्मतं ह्यसमञ्जसम् ॥ ५४ ।
 संक्रान्तौ रविवारे च ग्रामे च ग्रहयोस्तथा ।
 पारणक्षोपवासश्च न कुर्यात्पुत्रवान् गृहीः ॥ ५५ ।
 अर्केऽङ्गि पर्वरात्रौ च चतुर्दश्यष्टमी दिवा ।
 एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५६ ।
 आदित्यग्रहणे प्राप्ते पूर्व्यामचतुष्टये ।
 न कुर्याद्भोजनं विद्वान् कुर्याच्चिन्मांसभोजनम् ॥ ५७ ।
 चन्द्रस्य ग्रहणे प्राप्ते पूर्व्यामत्रये तथा ।
 नाद्याद्वै यदि भुञ्जीत सुरापानसमं स्मृतम् ॥ ५८ ।
 आदित्यशीतकिरणौ यस्तावस्तद्गतौ यदि ॥
 दृष्ट्वा स्नात्वा च भुञ्जीत परित्युः शुद्धमण्डलम् ॥ ५९ ।
 अग्न्याधानेष्टिमध्ये तु ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
 प्रायश्चित्तं मुनियेष्टाः कथं कुर्वन्ति॥ याज्ञिकाः ॥ ६० ।

• एतदर्थं (ख) पुस्तके नास्ति ।

† इति (क) ।

‡ (क), (ङ) पुस्तकयोर्वैद्यमाण्डिकीऽधिको दृश्यते—

“तथा च ह्येकादश्यां मन्दवारे च वैधृती ।

पारणक्षोपवासश्च न कुर्यात्पुत्रवान् गृही” ।

§ प्रमेदिति (ख) ।

॥ इति (ङ) ।

॥ कुर्वन्तिति (ख) ।

चन्द्रोपरागे जुहुयादयमे सोम इत्यृचाः ।
 आप्यायस्व ऋचा चैव सोमपास्त इति द्विजाः ॥ ६१ ।
 सूर्योपरागे जुहुयादादित्वं जातवेदसम् ।
 आसाद्य नोदयश्चैव त्रयो मन्त्रा उदाहृताः ॥ ६२ ।
 एवं तिथिं विनिश्चित्य* स्मृतिमार्गेण पण्डितः ।
 यः करोति व्रतादीनि तस्य स्यादक्षयं फलम् ॥ ६३ ।
 वेदप्रणिहितो धर्म्मो धर्म्मेस्तुष्यति केशवः ।
 तस्मादभंगपरा यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ६४ ।
 ये धर्म्मान् कर्तुमिच्छन्ति ते वै विशुस्वरूपिणः ।
 तस्माच्चैषां भवव्याधिः कदाचिन्नैव बाधते ॥ ६५ ।

* इति श्रीहज्ज्वरदीयपुराणे तिथिप्रायश्चित्तनिर्णये तिथिनिर्णयो नाम

सप्तविंशोऽध्यायः ।

• (ख) पुस्तकेऽनैवविधः पाठोऽस्ति—

चन्द्रोपरागे जुहुयाद्यजुषा सुसमाहितः ।

आप्यायस्व ऋचा चैव सोमपास्त इति द्विजाः ।

सूर्योपरागे जुहुयादुदित्वं जातवेदसमिति ।

अथ ६१—६२ श्लोका न सन्ति ।

† सुनिश्चित्येति (ङ) ।

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तविधिः ।

सूत उवाच ।

प्रायश्चित्तविधिं वक्ष्ये शृणुष्वं सुसमाहिताः ।

प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्वकर्मफलं लभेत् ॥ १ ।

प्रायश्चित्तविहीनैस्तु यत्कर्म क्रियते द्विजाः* ।

तत्सर्वं निष्फलं याति न लभन्ते क्रियाफलम् ॥ २ ।

कामक्रोधविहीनैस्तु सर्वशास्त्रविशारदैः ।

विप्रस्तु धर्मः प्रष्टव्यः† स्वधर्मफललिप्सुभिः ॥ ३ ।

प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराङ्मुखैः ।

न निष्पुणन्ति‡ विप्रेन्द्राः सुराभाण्डमिवाप्रगाः ॥ ४ ।

ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।

महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ५ ।

यस्तु संवत्सरं यावच्छयनाशनभोजनैः ।

संवसेत्सततं विद्याभ्यतितं सर्वकर्मसु§ ॥ ६ ।

अज्ञानाद्वाह्मणं हत्वा चीरवासा जटी भवेत् ।

* शभिरिति (ग) ।

† कर्तव्य इति (घ) ।

‡ न विप्रश्नन्तीति (ख), निष्पुवन्तीति (ङ) ।

§ (ग) पुस्तके द्यौर्केऽच महान् पाठभेदो लक्ष्यते, यथा, यस्तु संवत्सरमेतैः शयना-
शनभोजनैः । संवत्सरगतं विद्याभ्यतितं सर्वकर्मसिद्धिः ।

तस्यैव हतविप्रस्य कपालंमभिःधारयेत् ॥ ७ ।
तदभावे मुनिश्रेष्ठाः कपालं चास्यमेव वा ।
तद्वर्ष्यं ध्वजदण्डे तु धृत्वा वनचरो भवेत् ॥ ८ ।
वन्धाहारी भवेन्नित्यमेकाहारी मिताशनः ।
सम्यक् सम्यामुपासीत त्रिकालं स्नानमाचरेत्* ॥ ९ ।
अध्ययनाध्यापनादीन्वर्जयेत्संस्मरन् हरिम् ।
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं गन्धमाल्यादि वर्जयेत् ॥ १० ।
तीर्थान्यनुवसेच्चैव पुण्यतीर्थान्नमाणि च ।
यदि वन्यैर्न जीवेत‡ ग्रामे भिक्षां समाचरेत् ॥ ११ ।
शरावपात्रधारी स्याद्धारस्त्री विष्णुतत्परः ।
वदेच्च ब्रह्महास्त्रीति सप्तागाराणि पर्य्यटेत्§ ॥ १२ ।
चातुर्वर्षेषु वा भिक्षां त्रिवर्षेष्वथवा चरेत् ।
मिष्टामिष्टाविवेकेन॥ एककालन्तु भोजयेत् ॥ १३ ।
हादशाब्दं व्रतं कुर्यादैवं हरिपरायणः ।
ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति कर्मार्हथैव जायते॥ ॥ १४ ।

* मपीति (ग) ।

† (ख) पुस्तके णट् श्लोकी न स्त ।

‡ जीवेतेति भावे, जीवेदिति साधु ।

§ सर्वत्रैव हि पर्य्यटति (ख) ।

॥ एवमेष (क) पुस्तके नास्ति । दृष्टादृष्टाविवेकेनेति (ङ), मृष्टापृष्टाविवेके-
ति (ग) ।

॥ उपजायत इति (ख) ।

व्रतमध्ये सृगैर्वापि रोगैर्वापि निरुद्धितः ।

गोनिमित्तं द्विजार्थं च प्राणान्वापि परित्यजेत् ॥ १५ ।

यदा दद्याद्विजेन्द्राणां गवामयुतमुत्तमम् ।

एतेष्वन्यतमं कृत्वा ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ १६ ।

दीक्षितं चत्रियं हत्वा चरेद्ब्रह्महृणो व्रतम् ।

अग्निप्रवेशनं वापि मरुत्प्रपतनं^१ तथा ।

दीक्षितं ब्राह्मणं हत्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥ १७ ।

आचार्य्यादिवधे चैव व्रतमुक्तं चतुर्गुणम् ।

हत्वा तु विप्रमाचरन्तुः^२ चरेत्संवत्सरं व्रतम् ॥ १८ ।

एवं विप्रस्य कथितः^३ प्रायश्चित्तविधिर्द्विजाः ।

द्विगुणं चत्रियस्योक्तं त्रिगुणन्तु विशः स्मृतम् ॥ १९ ।

ब्राह्मणं हन्ति यः शूद्रस्त्वं सुपत्यं विदुर्मुधाः^४ ।

राज्ञैव शिष्या कर्त्तव्या इति शास्त्रेषु निश्चितम् ॥ २० ।

ब्राह्मणीनां वधेऽप्यर्हं पादस्तु^५ कन्यकावधे ।

● सृचिमायुयादिति (ख) ।

† मरुत्प्रपतनमिति (ख), मरुत्प्रपतनमिति (ग) । (ख) पुस्तके एतच्छ्लोकादनन्तरं षट् पादा न सन्ति ।

‡ आपवेति (ग) ।

§ एष विप्रस्य कथित इति (ख), एष—कथित इति (ग) ।

¶ तस्य न निष्कृतिर्भवेदिति (ख), तं हि ब्रह्म विदुरिति (ख) ।

§ पाद आदिति (ख) ।

हत्वा त्वनुपनीतांस्तथा पादव्रतं चरेत् ॥ २१ ॥

हत्वा तु क्षत्रियं विप्रः पण्डितं क्षत्रमाचरेत्॥

संवत्सरत्रयं वैश्यं हत्वा शूद्रन्तु वत्सरम् ॥ २२ ॥

दीक्षितस्य स्त्रियं हत्वा ब्राह्मणीं चाष्टवत्सरम् ।

ब्रह्महत्याव्रतं कृत्वाः शुद्धी भवति निश्चितम् ॥ २३ ॥

प्रायश्चित्तविधानन्तु सर्वत्र मुनिसत्तमाः ।

वृद्धातुरस्त्रीवालानामर्द्धमुक्तं मनीषिभिः । २४ ।

गौड़ी माध्वी च विज्ञेया पैष्टी चऽ त्रिविधा सुरा ।

चातुर्वर्ण्यैरेषा स्यात्तदा स्त्रीभिश्च यष्टिताः ॥ २५ ॥

चीरं घृतं वा गोमूत्रमेतेष्वन्यतमं द्विजाः ।

स्वात्वाद्रैवासा नियतो नारायणमनुस्मरन् ।

पक्षाग्निसन्निभं कृत्वा पिवेच्च कुङ्कुमं ततः ।

तत्तु लीहेन पात्रेण चायसेनायवा पिबेत् ॥ २६।२७ ।

ताम्रेण वाय पात्रेण तत्पीत्वा मरणं व्रजेत् ।

सुरापी शुद्धिमाप्नोति नान्यथा शुद्धिरिष्यते ॥ २८ ॥

* (क) पुस्तकश्लोक एव पठित, — “शास्त्राणां वधे तर्हि पाद च वधे स्मृतम् ।
अनुशासनीयानां (अनुपनीतस्य ?) दद्याद्वा दत्तं तथा ।”

† पठ्य वषै तत्तुगाचरंदिति (ख), पठ्यद् व्रतमिति (ग) ।

‡ कुर्यात्कृत्वा एहो भवतीति ।

§ गौड़ी पेटो च माध्वो च विज्ञेयेति (क) ।

शु कालिनाख्यवशादिबेदिति (ख) । (ग) पुस्तके प्रथमपाद एव कालिनेति पाठोऽस्ति ।

अन्नान्जलमुद्गा तु सुरां पीत्वा द्विजचरेत् ।
 मद्यहत्याघ्नतं सम्यक् तच्चिह्नपरिवर्जितम् ॥ २८ ।
 यदि रोगनिवृत्त्यर्थमीषधार्थं सुरां पिवेत् ।
 तस्योपनायनं भूयसन्द्रायणद्वयस्तथा* ॥ २९ ।
 सुरासंसृष्टमवक्ष्य† सुराभाण्डोदकं तथा ।
 सुरापानसमं प्राहुस्तथा चार्द्रस्य भक्षणम् ॥ ३० ।
 तालश्च पानसञ्चैव द्राघं खर्जूरसम्भवम् ।
 माधुकं शैलमाविष्टं मैरेयं नारिकेलजम् ॥ ३१ ।
 गौडी माध्वी सुरा मद्यमेवमेकादशं स्मृतम् ।
 एतैश्चन्यतमं विप्रो न पिवेद्द्वै‡ कदाचन ॥ ३२ ।
 एतैश्चन्यतमं यस्तु पिवेदज्ञानतो द्विजः ।
 तस्योपनायनं भूयस्तत्तकच्छ चरेत्तथा ॥ ३३ ।
 समक्षं वा परोक्षं वा बलाच्चौर्येण वा तथा§ ।
 परस्त्रानामुपादानं॥ स्त्रियमित्युच्यते बुधैः ॥ ३४ ।
 सुवर्णस्य प्रमाणन्तु॥ मन्वाद्यैः परिभाषितम् ।
 बल्यै शृणुष्वं विप्रेन्द्राः प्रायश्चित्तोक्तिसाधनम् ॥ ३५ ।

* तथा चान्द्रायणद्वयमिति बहुषु पाठः ।

† सुरासंसृष्टपानमेति (ख) ।

‡ पिवेदिति (घ) ।

§ अज्ञानतोऽपि चेति (घ) ।

॥ परस्त्रसमुपादानमिति (क), (ग), (घ) ।

॥ चेति बहुषु पाठः ।

गवाचगतमार्त्तण्ड-रश्मिमध्ये प्रदृश्यते ।
 त्रसरेणुप्रमाणन्तु रज इत्युच्यते बुधेः ॥ ३७ ।
 त्रसरेणुष्टकं निष्कःस्तत्रयं राजसर्पपः ।
 गोसर्पपं तत्रयन्तु तत्पट्कं यव उच्यते ॥ ३८ ।
 यवत्रयं कृष्णलः स्यान्मापः स्यात्तस्य पञ्चकम् ।
 मापपोङ्ग्यमानन्तु सुवर्णमिति कथ्यते ॥ ३९ ।
 हृत्वा ब्रह्मस्त्रमज्ञानाद्वादशाब्दन्तु पूर्ववत् ।
 कपालध्वजहीनन्तु ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् ॥ ४० ।
 गुरुणां यज्ञकर्तृणां धर्मिष्ठानां तथैव च ।
 त्रिविधाणां द्विजानान्तु हृत्वा हेम कथं भवेत् ॥ ४१ ।
 कृतानुतापो देहश्च सम्पूर्णं लेपयेद्दृतैः ।
 कारीपच्छादितो दग्धः स्त्रियपापादिमुच्यते ॥ ४२ ।
 ब्रह्मस्त्रं चत्रियो हृत्वा अश्वमेधेन शुध्यति ।
 आत्मतुल्यसुवर्णं वा दत्त्वा^१ वा गोशतत्रयम् ॥ ४३ ।
 ब्रह्मस्त्रं यसु हृत्वा च पश्चात्तापमवाप्य च ।
 पुनर्ददाति तत्रैव प्रायश्चित्तविधिः कथम्^२ ॥ ४४ ।
 तत्र सान्तपनं कृत्वा द्वादशाहोपवासतः^३ ।
 शुद्धिमाप्नोति विम्रेन्द्रा अन्यथा पतितो भवेत् ॥ ४५ ।

१ नालमिति (ख) इत्य इति (ग) ।

२ दद्यादिति (ख), (ग), (ङ) ।

३ प्रायश्चित्त कथं भवेदिति (ख) ।

४ उपवासन इति (ख) ।

रत्नासनमनुष्यस्त्रीभूमिधेन्वादिकेषु च ।
 सुवर्णसदृशेष्वेव† प्रायश्चित्तार्हमुच्यते ॥ ४६ ।
 वसरेणुसमं हेम हत्वा कुर्यात्समाहितः ।
 प्राणायामद्वयं कुर्यात्तेन शुध्यति सत्तमाः ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा हत्वा निष्कप्रमाणकम् ॥ ४६ ।
 प्राणायामाय चत्वारो राजसर्पपमात्रके ।
 गोसर्पपप्रमाणन्तु हत्वा हेम‡ विचक्षणाः ।
 स्नात्वा च विधिवत्कुर्याद्वायवाष्टसहस्रकम् ॥ ४८ ।
 यवमात्रसुवर्णस्य§ स्त्रिये शुद्धौ जपेद्दिवा ।
 आसाय प्रातरारभ्य गायत्रीं वेदमातरम् ॥ ४९ ।
 हेम्न कृष्णलमानस्य॥ हत्वा सान्तपनं चरेत् ॥ ५० ।
 माघप्रमाणहेम्नसु प्रायश्चित्तन्तु कथ्यते ।
 गोमूत्रपक्वयवभुक् देवार्चनपरायणः ।
 मासत्रयेण शुद्धः स्यान्मारायणपरायणः ॥ ५१ ।
 किञ्चिद्व्यूनसुवर्णस्य स्त्रिये मुनिवरोत्तमाः ।
 गोमूत्रपक्वयवभुगव्देनैकेन शुध्यति ॥ ५२ ।

* तद्वत्प्रकमनुष्यस्त्रीति (ख) ।

† एष्यति (ग), (ङ) ।

‡ यद्येति (क) ।

§ यावन्मात्रसुवर्णस्यति (घ) ।

॥ हेमस्योत्पत्तिरिति (ङ) ।

॥ एतद्वदे (ग) पुस्तके नास्ति ।

सम्पूर्णस्य सुवर्णस्य स्तेयं कृत्वा मुनीश्वराः ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्वाद्यान्दान् समाहितः ॥ ५३ ।
 सुवर्णमानाग्र्ये तु रजतस्तेयकर्मणि ।
 कुर्यात्सान्त्वयन् कुर्यादन्यथा पतितो भवेत् ॥ ५४ ।
 दगनिष्कान्तपर्यन्तमर्हनिष्कचतुष्टयान् ।
 कृत्वा चेद्रजतं विद्वान् कुर्याच्चान्द्रायणं द्विजाः ॥ ५५ ।
 दगादिगतनिष्कान्तरजतस्तेयकर्मणि ।
 चान्द्रायणद्वयं प्रोक्तं तत्पापपरिशोधकम् ॥ ५६ ।
 शतादूर्ध्वं सहस्रान्तं प्रोक्तं चान्द्रायणवयम् ॥
 सहस्रादधिकस्तेये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥ ५७ ।
 कांस्यपित्तलमुख्येषु^१ अयस्कान्ते तथैव च ।
 सहस्रनिष्कमाने तु पारक्यं परिकीर्तितम् ॥ ५८ ।
 प्रायश्चित्तं तु रत्नानां स्तेये रजतवत्स्मृतम् ॥ ५९ ।
 गुरुतत्पगतानाञ्च प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यते ।
 अघ्नानान्मातरं गत्वा तत्क्षपत्रीमथापि वा ।
 स्वयमेव स्वमुष्कन्तु छिन्द्यात्पापमुदाहरन् ॥ ६० ।
 हस्ते गृहीत्वा मुष्कन्तु गच्छेद्दे नैर्ऋतीं दिशम् ।
 गच्छन्तं मार्गसंयुक्तं^२ कदाचिन्न निवारयेत् ॥ ६१ ॥

• चान्द्रायणं द्विजा इति (क) (ग), द्वौ द्वौ चान्द्रायणं द्विजा इति (ख), चान्द्रायणं द्विजा इति (ङ) ।

१ कांस्यपित्तलौघादिति (घ), कांस्यपित्तलोघादिति (ङ) ।

२ मार्गसंयुक्तमिति (ङ) ।

अपश्यन् पृष्ठतोऽगच्छेत्प्राणान्तं यः स शुध्यति ।
 मरुत्पतनं वापि कुर्यात्पापमुदाहरन् ॥ ६२ ।
 सवर्णोत्तमवर्णास्तीगमने त्वविजानतः* ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्वादशाब्दं समाहितः ॥ ६३ ।
 अमत्याभ्यासतोऽगच्छेत्सवर्णाश्चोत्तमाश्च या ।
 कारीपवह्निना दग्धः शुद्धिं याति द्विजोत्तमाः ॥ ६४ ।
 रेतःसेकपूर्वमेव निवृत्तो यदि मातरि ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्रेतःसेकेऽग्निदाहनम्† ॥ ६५ ।
 सवर्णोत्तमवर्णासु निवृत्तो वीर्यसेचनात् ।
 ब्रह्महत्याव्रतं तत्र षड्ब्दं कृच्छ्रमाचरेत्‡ ॥ ६६ ।
 चत्रियां पितृभार्याश्च गत्वा विप्रः सकलान्मुने ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यान्नवाब्दान्विष्णुतत्परः॥ ॥ ६७ ।
 वैश्यायां पितृपत्न्यान्तु षड्ब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
 गत्वा शूद्रां गुरोर्भार्यां त्रिरब्दं व्रतमाचरेत् ॥ ६८ ।

मातृस्रसारश्च पितृस्रसारं

आचार्यभार्यामथ मातुलानीम् ।

* पृष्ठत इति (क), (ग), (ङ) ।

† अविचारत इति (ख) ।

‡ क्षमतेति (क), (ग) ।

§ रेतः सेकाग्निदाहनमिति (घ), (ङ) ।

¶ कृच्छ्रमां भवेदिति (क) ।

॥ (ख) पृष्ठके एव शोको नास्ति ।

पुत्रीञ्च गच्छेद्यदि कामतो यः
 श्वश्रूञ्च गत्वा शृणु तत्फलानि* ॥ ६८ ।
 दिनद्वये ब्रह्महत्याव्रतं कुर्याद्यथाविधि ।
 एकस्मिन्नेव सेके तु बहुवारं विवर्पकम् ॥ ७० ।
 एकवारं गते ह्यव्रतं कृत्वा विशुध्यति ।
 दिनद्वये† गते वह्निदग्धः शुध्येत‡ नान्यथा ॥ ७१ ।
 चाण्डालीं पुकशीचैव§ सुपाञ्च भगिनीं तथा ।
 मित्रस्त्रियं शिष्यपत्नीं यस्तु वै कामतो व्रजेत् ॥ ७२ ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पङ्कजं मुनिसत्तमाः ।
 अकामतो व्रजेद्यस्तु त्रिरब्दं छच्छमाचरेत् ॥ ७३ ।
 महापातकिसंसर्गे॥ प्रायश्चित्तन्तु कथ्यते ।
 प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा सर्वकर्मफलं लभेत् ॥ ७४ ।
 यस्य येन भवेत्सङ्को ब्रह्महादिचतुर्विधः* ।
 तत्तद्व्रतन्तु निर्वर्त्य शुद्धिमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ७५ ।

* नरकाय केवलमिति (क), अनेद्यदि ब्राह्मणघातकः स इति (ख), (ग) पुत्रकी
 शेषपादो नास्ति ।

† दिनद्वये इति (ग) ।

‡ शुध्येतिति चार्ध, शुध्येदिति साधु ।

§ पुकशीचैवेति (क), पुकशीमिति (ख) ।

॥ त्रिरब्दमिति (क) ।

॥ महापातकसंसर्गे इति (ग) (ख) ।

•• ब्रह्महत्याचतुर्विधमिति (ख) ।

अज्ञानात्पश्चरावन्तु सङ्गमेभिः करोति यः ।
 कायव्रतं* चरेत् सम्यगन्यथा पतितो भवेत् ॥ ७६ ।
 हादशरात्रसंसर्गे महासान्तपनं† स्मृतम् ।
 सङ्गं कृत्वाहमासे तु उपवासान्दशाचरेत् ॥ ७७ ।
 पराकं माससंसर्गे चान्द्रं मासत्रये स्मृतम् ।
 कृत्वा पण्माससङ्गन्तु कुर्याच्चान्द्रायणत्रयम्‡ ॥ ७८ ।
 किञ्चिन्नूनाद्दसङ्गे तु पण्मासं व्रतमाचरेत् ।
 अस्य द्वित्रिगुणं प्रोक्तं ज्ञानात्सङ्गे यथाक्रमम् । ७९ ।
 मण्डूकं नकुलं काकं वराहं मूपिकं तथा ।
 मार्जारं राजाविकं श्वानं हत्वा वै§ कुक्कुटं तथा ।
 कृच्छ्राहमाचरेद्दिप्तिमास्त्रिकृच्छ्रमश्वहा चरेत् ॥ ८० ।
 तप्तकृच्छ्रं¶ करिवधे पराकं गोवधे स्मृतम् ।
 कामतो गोवधे नैव शुद्धिर्दृष्टा मनीषिभिः ॥ ८१ ॥
 यानशय्यासनाद्येषु पुण्यमूलफलेषु च ।
 भक्ष्यभोज्यापहारेषु पञ्चगव्यं विशेषनम् ॥ ८२ ।
 शष्पकाष्ठदणानाञ्च द्रुमाणाञ्च॥ गुडस्य च ।

* कायकृच्छ्रमिति (ख) ।

† ज्ञानपनमिति (क), (ग) ।

‡ दशमिति (ख) ।

§ अ इति (घ) ।

¶ सप्तकृच्छ्रमिति (घ), (ङ) ।

॥ द्रव्याणाञ्चेति (ख) ।

चर्मभस्त्रामिपाणाञ्च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ ८२ ।
 टिट्ठिभं चक्रवाकञ्च हंसकारण्डवं तथा ।
 सल्लूकं सारसञ्चैव कपोतं जालपादकम् ।
 कृकवाकुं वलाकञ्च शिशुमारञ्च कच्छपम् ।
 एतेष्वन्यतमं हत्वा द्वादशाहमभोजनम् ॥ ८४॥८५ ।
 प्राजापत्यव्रतं कुर्याद्वैतोविष्णुव्रभोजने ।
 चान्द्रायणत्रयं प्रोक्तं शूद्रोच्छिष्टस्य भोजने ॥ ८६ ।
 रजस्वलाञ्च चाण्डालं महापातकिनं तथा ।
 सूतिकां पतितञ्चैव उच्छिष्टैरजकादिकम् ।
 स्पृष्ट्वा सचेलं स्नायीतऽदृतस्य प्राशनं तथा ।
 गायत्रीञ्च विशुद्धाया जपेद्दृश्यतं तथा ॥ ८७॥८८ ।
 एतेष्वन्यतमं स्पृष्ट्वा अज्ञानाद्यदि भोजयेत् ।
 त्रिरात्रोपोषितः शुद्धेत्पञ्चगव्यस्य प्राशनात् ॥ ८९ ।
 दानस्नानजपादीनां भोजनाध्वरयोस्तथा ।
 मध्ये शृणोति यद्येषां शब्दं कुर्यात्कथं हिजाः ॥ ९० ।

• पातनमिति (ब) , (घ) पुस्तके ८४—८६ श्लोका न सन्ति ।

† चान्द्रायणव्रतमिति (ब) ।

‡ उच्छिष्टमिति (ग) ।

§ स्नायीतेति पात्रे, पात्रादिति साय । स्नायी च इति (घ) ।

¶ त्रिरात्रोपोषादिति (ख) ।

॥ प्राशनादिति (घ) ।

•• स च कुर्यादिति (घ) ।

उद्वेगमुक्तमग्नश्च स्नात्वा क्षीपवसेत्तथा ।
 द्वितीयेऽङ्गि घृतं प्राश्य शुद्धिमाप्नोति पण्डिताः ॥ ८१ ।
 व्रतादिमध्ये शृणुयाद्यद्येषां^१ मुनिसत्तमाः ।
 अष्टोत्तरसहस्रन्तु जपेद्दे वेदमातरम् ॥ ८२ ।
 पापानामधिकं पापं द्विजदैवतनिन्दनम् ।
 न दृष्टा निष्कृतिस्तेषां सर्वशास्त्रेषु^२ सत्तमाः ॥ ८३ ।
 महापातकतुल्यानि यानि प्रोक्तानि स्मरिभिः ।
 प्रायश्चित्तन्तु सर्वेषामेवं कुर्याद्यथाविधि ॥ ८४ ।
 प्रायश्चित्तानि सङ्ख्येयान्नारायणपरायणः ।
 तस्य पापानि नश्यन्ति ह्यन्यथा पतितो भवेत् ॥ ८५ ।
 यस्तु रागादिः^३ निर्मुक्तो योऽनुतापसमन्वितः^४ ।
 सर्वभूतदयायुक्तो विष्णुस्मरणतत्परः^५ ॥
 महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
 सर्वैः प्रसुच्यते सद्यो यतो विष्णुः परं तपः ॥ ८६।८७ ।
 नारायणमनाद्यन्तं विश्वाकारः^६ मनामयम् ।

* अनुताप इति (ख) ।

† यस्तथैवाद्य सत्तमा इति (ख), यद्येषां ध्वनिसुत्तमा इति (ग) ।

‡ क्षीणमा इति (घ) ।

§ धनादीनि (ख), कामादीनि (ङ) ।

॥ योऽनुतापसमन्वित इति (क), (ग), (ङ) ।

॥ स्मरिस्मरणतत्पर इति (ख) ।

•• विश्वकायमिति (ख) ।

यस्तु संस्मरतेः नित्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८८ ।
 स्मृतो वा पूजितो वापि ध्यातो वा नृमितोऽपि वा ।
 नाशयत्येव पापानि विष्णुरेव सनातनः ॥ ८९ ।
 सम्पर्काद्यदि वा मोहाद्यस्तु पूजयते हरिम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमं पदम् ॥ १०० ।
 सक्तत्संस्मरणादिष्णोर्नश्यन्ति क्लेशसञ्चयाः ।
 स्वर्गादिभोगप्राप्तिस्तु तस्य विघ्नोऽनुमीयते ॥ १०१ ।
 मानुष्यं दुर्लभं जन्म प्राप्यते यैर्मुनीश्वराः ।
 नत्रापि हरिभक्तिस्तु दुर्लभा परिकीर्तिता ॥ १०२ ।
 तस्मात्तद्विज्ञतालोलं मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
 हरिं संपूजयेद्भक्त्या पशुपाशविमोचकम् ॥ १०३ ।
 सर्वान्तराया नश्यन्ति मनःशुद्धिश्च जायते ।
 परं मोक्षं लभेच्चैवः पूज्यमाने जनार्दने ॥ १०४ ।
 धर्मार्थकाममोक्षाख्याः पुरुषार्थाः सनातनाः ॥
 हरिपूजापराणान्तु सिध्यन्ति नात्र संग्रयः ॥ १०५ ।
 संसारेऽस्मिन्महाघोरे मोहनिद्रासमाकुले ।
 ये हरिं शरणं यान्ति कृतार्थास्ते न संग्रयः ॥ १०६ ।

• संस्मरयेदिति (ग) ।

† विघ्नं प्रतीयते इति (घ) ।

‡ लभेदिति चार्धं, लभेत इति साधु ।

§ (ख) पुरुषे श्लोकाख्य द्वितीय तृतीयपादौ न सन् ।

¶ (ग) पुस्तके एष श्लोको नास्ति ।

पुत्रदारगृहक्षेत्रे धनधान्यविमोहिनीम् ।
 लग्ध्येमां मातुर्यीं वृत्तिं रे रे दर्पन्तु मा कथरः ॥ १०७ ।
 सत्सज्य कामं क्रोधश्च लोभं मोहं मदं तथा ।
 परापवादं निन्दाश्च यजध्वं भक्तितो हरिम् ॥ १०८ ।
 व्यापारान् सकलांस्यक्ता पूजयध्वं जनार्दनम् ।
 निकटा एव दृश्यन्ते कृतास्तनगरद्वमाः ॥ १०९ ।
 यावन्नायाति मरणं यावन्नायाति वै जरा† ।
 यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावदेवार्चये हरिम् ॥ ११० ।
 धीमान्न कुर्याद्विश्वासं शरीरेऽस्मिन्नशास्त्रतेः‡ ।
 नित्यं सन्निहितो मृत्युः सम्पद्यन्तश्चक्षुः ॥ १११ ।
 आसन्नमरणो देहस्तस्मादर्पं निषेधयः§ ।
 संयोगा विप्रयोगान्ताः सर्व्वश्च क्षणभङ्गुरम् ।
 एतज्ज्ञात्वा महाभागाः पूजयध्वं जनार्दनम् ।
 आशु यास्यथ॥ तेनैव मोक्षमत्यन्तदुर्लभम् ॥ ११२।११३ ।
 भक्त्या यजति॥ यो विष्णुं महापातकवानपि ।
 प्रयाति परमं स्थानं सर्व्वपापविमोचितः ॥ ११४ ।

• एतदर्थं कृती नर इति (ख) ।

† यावन्नीपैत्यशक्तितेति (ख), यावन्नाभ्येति मरणं यावन्नाभ्येति वै जरति (ग) ।

‡ अमात्रते शरीरेऽस्मिन्धीमान्रयेन विशेदेदिति (ख) ।

§ धर्मं निषेधयेदिति (ग) ।

॥ अशुयास्येति (ग) ।

॥ अथ यज्ञदीति आर्पे, यज्ञते इति आकनेपदं साधु ।

सर्व्वतीर्थानि यज्ञाय साङ्गवेदाय सत्तमाः ।

नारायणार्चनस्यैते कलां नार्हन्ति षोडशीम्* ॥ ११५ ॥

किं वेदैः किमु वा शास्त्रैः किं वा तीर्थाभिषेचनैः† ॥

विष्णुभक्तिविहीनानां किं तपोभिः किमध्वरैः ॥ ११६ ॥

सूत उवाच ।

एवमुक्तानि संक्षेपात्प्रायश्चित्तानि भी द्विजाः‡ ॥

सनत्कुमारमुनये नारदेन महात्मना ॥ ११७ ॥

यजन्ति§ ये विष्णुमनन्तमूर्त्तिं

निरीहमोद्धारगतं परेष्टम् ।

वेदान्तवेद्यं भयरोगवैद्यं

ते यान्ति सर्व्वे पदमच्युतस्य ॥ ११८ ॥

अनादिमात्मानमनन्तशक्ति-

माधारभूतं जगतां परेष्टम् ।

ज्योतिःस्वरूपं परमच्युताख्यं॥

सम्पूजिता यान्ति पदं पवित्रम् ॥ ११९ ॥

इति श्रीशङ्करादीवपुराणे प्रायश्चित्तविधिखण्डमोक्षानामाष्टाविंशोऽध्यायः ।

● कलां नारायणस्यैते नार्हन्ति षोडशीमपीति (घ) ।

† निषेधचेरिति (ग) ।

‡ (घ) पुस्तके एतदर्थं नास्ति ।

§ अथ यजन्तीति पार्थं, यजन्ती इति वापु ।

॥ परमच्युताख्यमिति (ङ) ।

ऊनचिंशोऽध्यायः ।

अथ यममार्गादिकाथनम् ।

ऋषय ऊचुः॥ १ ।

कथितो भवता सम्यग्वर्णयामविधिर्मुने ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामो यममार्गं सुदुर्गमम् ॥ १
तथा ससारदुःखाग्निं तत्क्लेशक्षयसाधनम् ।
ऐहिकान्नरकांश्चैव यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ।

सूत उवाच ।

विप्राः शृणुर्ध्वं वक्ष्यामि यममार्गं सुदुर्गमम् ।
सुखदं पुण्यशीलानां पापिनान्तु भयङ्करम् ॥ ३ ।
षडशीतिसहस्राणि योजनानां मुनीश्वराः ।
यममार्गस्य विस्तारः पापिनां भयदायकः ॥ ४ ।
ये नरा दानशीलाश्च ते यान्ति सुखिनो द्विजाः ।
धनंशून्या नरा यान्ति दुःखिन शृणु यातनाः ॥ ५ ।
प्रेतभूता विवस्त्राश्च शृणुकण्ठोष्ठतालुकाः ।

• (घ), (ङ) पुस्तकयोरेव पाठो गतिः ।

† सुदुस्तरमिति (ख) ।

‡ ऐहिकान्नरकांश्चैवेति (ख) ।

§ (क) पुस्तके एव श्लोक परश्लोकस्य पूर्वार्धस्य न स ।

¶ यममार्गमिति (क), (ग) (ङ) ।

॥ सुदुःखार्ता इति (ख) ।

क्रन्दन्तः सुम्बरं दीनाः पापिनो यान्ति तत्पथैः ॥ ६ ।

हन्यमाना यमभटैः प्रतोदाद्यैस्तयायुधैः ।

इतस्ततः प्रधावन्तो यान्ति दुःखेन तत्पथे ॥ ७ ।

वध्ने शृणुध्वं विप्रेन्द्रा यममार्गं भयङ्करम् ।

तत्रैव पापिनो यान्ति शृण्वतामतिभीतिदम् ॥ ८ ।

क्वचित्पट्टः क्वचिद्वह्निः क्वचिन्नन्तसर्कर्मः ।

सन्तप्तसैकतायैव तीक्ष्णधाराः शिलाः क्वचित् ॥ ९ ।

क्वचिदङ्गारहट्टियः शिलाहट्टिस्तथैव च ।

जलहट्टिः शस्त्रहट्टिरुष्णाम्बुवर्षणन्तथा ॥ १० ।

घ्नारकर्दमहट्टिय महातापान्वितो मरुत् ।

छण्णकर्दमहट्टिय महानिम्नानि च ॥ क्वचित् ॥ ११ ।

क्वचिक्लण्टकहृत्पाय दुःखारोहाः शिलास्तथा ।

शाङ्गान्धकाराय तथा ॥ कण्टकावरणं मरुत् ॥ १२ ।

वप्रायारीहणश्चैव* कन्दरस्य प्रवेशनम् ।

शर्कराय तथा लोष्टाः सूचितुल्याय कण्टकाः ॥ १२ ।

शैवालश्च कचिन्मार्गे कचिक्कीलकपङ्क्तयः† ।

एवं बहुविधैः क्लेशैः पापिनो यान्ति सत्तमाः ॥ १४ ।

क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च घातग्रन्तश्च‡ पापिनः§ ।

पाशेन यन्त्रिताः केचित्क्लिश्यमानास्तथायुधैः॥

शस्त्रास्त्रैर्नीयमानाश्च पृष्ठतः पापिनस्तथा॥ ॥

नासाग्रपाशकृष्टाश्च** कर्णपाशैस्तथापरे ।

गलपाशैः कृष्यमाणाः करे कृष्टास्तथापरे ॥

पादाग्रपाशकृष्टाश्च†† केचिद्वातैश्च बन्धिताः ।

वहन्तश्चायसम्भारं शिश्नाग्नेण प्रयान्ति वै ॥ १५।१६।१७ ।

* वप्रायारीहणश्चैवेति (ख), वप्रायारीहणश्चैवेति (घ) ।

† (क) (ख) पुस्तकयोरतः परं वक्ष्यमाणं श्लोकादं वचंते —

कचिद्गजाश्च गर्जन्ति धारयन्ति कचिन्नराः ।

(ख) पुस्तके धारयन्तीत्यत्र बाधस्त इति पाठः ।

‡ स्थापयन्तयेति (क) ।

§ बाधिता इति (ख) ।

॥ अयुधैरिति (क), (ख) ; कृष्यमाणाकृष्टाश्च तैरिति (ख), कृष्यमाणाकृष्टा कुशैरिति (ग) ।

॥ धीम्यमानाश्च केचिद्वातैश्च बन्धिता इति (ख), बन्धिता इति चात्रं बद्धा इति बाधुः ।

•• संकृष्टा इति (क), एष श्लोक (ख) पुस्तके नास्ति, नासाग्रपाशकृष्टाश्चिति (ग) ।

†† मध्यान्ते, धीम्यमानाश्च इति (ख) ।

अथोभारद्वयं केचिन्नासाग्रेण तथापरैः ।

कर्णाभ्याश्च तथा केचिद्वहन्ती यान्ति, पापिनः ॥ १८ ।

केचिच्च स्खलिताः† यान्ति ताद्यमानास्तथापरैः‡ ।

निरुच्छासतया केचित्केचिच्छादितलोचनाः§ ॥

छायाजलविहीने तु पथि यान्ति सुदु खिताः॥ ॥

शोचन्तः स्वानि॥ कर्माणि शुष्ककण्ठौष्ठतालुकाः ॥ १९ । २० ।

मुनीन्द्रा ये तु धर्म्मिष्ठा दानशीलाः सुबुद्धयः ।

अतीवसुखसम्पन्नाः प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥ २१ ।

अन्नदा विबुधश्रेष्ठा भुञ्जन्तः॥॥ स्वादुः॥ यान्ति वै ।

नीरदा यान्ति सुखिनः पिवन्तः क्षीरमुत्तमम् ॥ २२ ।

तक्रदा दधिदायैव पिवन्तः क्षीरमुत्तमम् ।

घृतदा मधुदायैव क्षीरदाश्च द्विजोत्तमाः ।

सुधापानं प्रकुर्वन्तः प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥ २३ ।

शाकदः पायस भुञ्जन्दीपदो ज्वलयन्दिशः ।

वस्त्रदो विबुधश्रेष्ठा याति दिव्याम्बरं दधत् ॥ २४ ।

• प्रयान्ति वै इति (ग) ।

† शङ्कितता इति (घ), (ग), (ङ) ।

‡ यजमाना इति (घ) ।

§ सादितलोचना इति (ङ) ।

॥ अत्यदु खिता इति (घ) ।

॥ स्वानि शोचन्तीति (घ) ।

॥॥ भुञ्जन् इति चापे, सुधाना इति साङ् ।

॥ तत्र इति (घ) ।

परिष्कारपदो याति पूज्यमानोऽमरैः सदा ।
 गोदानेन नरो याति सर्वकामसमन्वितः ॥ २५ ।
 भूमिदो गृहदद्यैव विमाने सर्वसम्पदि ।
 असरोगणसङ्कीर्णं क्रीडन्त्याति यमालयम् ॥ २६ ।
 हृयदो यानदद्यापि रथदथ द्विजोत्तमाः ।
 यमालयं विमानेन याति भोगान्वितेन वै ॥ २७ ।
 अनडुहा मुनिश्रेष्ठा यानारूढाः प्रयान्ति वै ॥ २८ ।
 फलदाः पुष्पदाश्चैव यान्ति सन्तोषसंयुताः ।
 असरोगणसङ्कीर्णाः सर्वकामसमन्विताः ॥ २९ ।
 ताम्बूलदो नरो याति तुष्टास्यो यममन्दिरम् ॥ ३० ।
 मातापित्रोश्च शश्रूपां कृतवान्यो नरोत्तमः ।
 स याति परितुष्टात्मा पूज्यमानोऽमरैर्मुहुः* ॥ ३१ ।
 शश्रूपां कुरुते यस्तु यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 द्विजग्निः† ब्राह्मणानाञ्च स यात्यतिसुखान्वितः ॥ ३२ ।
 सर्वभूतदयायुक्तः पूज्यमानोऽमरैर्द्विजाः ।
 सर्वभोगान्वितेनासौ विमानेन प्रयाति वै ॥ ३३ ।
 विद्यादानरतो याति पूज्यमानोऽक्षसूनुना ।
 पुराणपाठको याति स्तूयमानो मुनीश्वरैः ॥ ३४ ।
 एवं धर्मपरा यान्ति सुखेन यममन्दिरम् ।

* मुहुःशेति (क), (ग) (ङ) ।

† बह इति बहु पाठ ।

‡ दिशोऽति (घ) ।

तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यो धर्मसङ्ग्रहः ।
 सर्व्वत्र पूज्यते सम्यग्धर्मैवात्रात्र संग्रहः ॥ ४४ ।
 गच्छध्वं पुण्यसंस्थानं सर्व्वभोगसमन्वितम् ।
 अस्ति चेदुष्कृतं किञ्चित्पद्यात्तत्रैव भोक्ष्यथ ॥ ४५
 एवं समस्तान्भ्यर्च्य प्रापयित्वा च सद्गतिम्* ।
 आह्वय पापिनः सर्व्वान् कालदण्डेन तर्जयेत् ॥ ४
 प्रलयाम्बुधिनिर्घोषः† अञ्जनाद्रिसमप्रभः ‡
 विद्युत्प्रभायुधैर्भीमो§ द्वाविंशद्भुजसंयुतः ॥
 योजनत्रयविस्तारो रक्ताक्षो दीर्घनासिकः ।
 दंष्ट्राकरालवदनी वापीतुल्यविलोचनः ॥
 मृत्युञ्जरादिभिर्युक्तचित्रगुप्तो विभीषणः ।
 सर्व्वे दूताय गर्जन्ति यमतुल्यविभीषणाः ॥ ४७।४८।४९ ।
 ततो ब्रवीति तान् सर्व्वान् कम्पमानांघ्रः॥ पापिनः ।
 शोचतः स्नानि कर्म्माणि चित्रगुप्तो यमाज्ञया ॥ ५० ।
 भो भोः पापा दुराचारा अहङ्कारमहर्षकाः॥
 किमु स्वमर्जितं॥ पापं युष्माभिरविवेकिभिः ॥ ५१ ।

• (ख) पुण्ये एतदहं नास्ति ।

† प्रलयाम्बुधिनिर्घोष इति (ख), (ग), (ङ) ।

‡ विद्युत्प्रभायुधैर्भीम इति (ङ) ।

§ सुपाविम इति (ख) ।

॥ अदुःखिता इति (ख), अदुःखिता इति (ग), अदुःखिता इति (ङ) ।

॥ किमर्धमर्जितमिति (ख), (ग), (ङ) ।

कामक्रोधादिदुष्टेन सगर्वेण तु चेतसा ।

यद्यत्पापतरं तत्तत्किमर्थं चरितं† जनाः ॥ ५२ ।

कृतवन्तः पुरा यूयं पापान्यत्यन्तहर्षिताः ।

तथैव यातना भीज्याः किं वृथा ह्यतिदुःखिताः ॥ ५३ ।

पुत्रमित्रकलत्रार्थैः‡ दुष्कृतं चरितं महत् ।

तेषु कर्मवशाज्जाता यूयमत्रातिदुःखिताः ॥ ५४ ।

युष्माभिः पोषिता ये तु पुत्राद्यास्वन्यतो गताः ।

युष्माकमेव तत्पापं प्राप्तं किं दुःखकारणम् ॥ ५५ ।

यथा कृतानि पापानि युष्माभिस्तु बहूनि वै ।

तानि प्राप्तानि दुःखस्य कारणं नास्ति ते§ जनाः ॥ ५६ ।

धर्मराट् पक्षपातन्तु न करोति हि हे¶ जनाः ।

विचारयध्वं यूयं तद्युष्माभिश्चरितं पुरा॥ ॥ ५७ ।

दरिद्रेऽपि च मूर्खे च पण्डिते वा श्रियान्विते ।

आख्ये वापि च धीरे वा॥॥ समवर्त्ती यमः स्मृतः ॥ ५८ ।

• 'लोभेनेति' (क) ।

† विहितमिति (ख) ।

‡ भवमित्रकलत्रार्थमिति (ग), (ङ) ।

§ हे इति (घ), (ङ) ।

¶ ते इति (क), (ग) ।

॥ यकृत पुरेति (क) ।

॥॥ वापिच धीरे चेति (क), (ग), दुरीरे चेति (ङ) ।

चित्रगुप्तस्य तदाकथं श्रुत्वा ते पापिनस्तदा ।
 शोचन्तः स्वानि कर्माणि तूष्णीं तिष्ठन्ति निमग्नाः । ५८ ।
 यमाज्ञाकारिणः सर्वे चण्डाद्या अतिवेगिताः ।
 नरकेषु च तान् सर्वान् प्रक्षिपन्त्यतिवेगिताः ॥ ६० ।
 शुद्धकर्म्मफलान्ते तु भुक्तान्तेऽऽपापशेषतः ।
 महीतलस्य सम्प्राप्य भवन्ति स्थावरादयः ॥ ६१ ।

ऋषय ऊचुः ।

भगवन् संशयो जातो मच्चेतमि दयार्णवः ।
 त्वं समर्थोऽसि तं क्लृप्तुं यतो व्यासेन बोधितः ॥ ६२ ।
 धर्माश्च विविधाः प्रोक्ता पापानि सुबह्वनि वै ।
 चिरकालफलं प्रोक्तं भोगस्तेषां दयार्णव ॥ ६३ ।
 दिनान्ते ब्रह्मणः प्रोक्तो नाशो लोकत्रयस्य वै ।
 परार्द्धदितयान्तेऽपि ब्रह्माण्डस्यापि सत्तम ॥ ६४ ।
 ग्रामदानादिपुण्यानां त्वयैव व्यासवल्लभ ।
 कल्पकोटिसहस्रेषु महाभाग उदाहृतः ॥ ६५ ।
 तदन्त एव लोकानां विनाशः प्राकृते लये ।
 एकः शिष्यत एवेति त्वया प्रोक्तं जनार्दनः ॥ ६६ ।

* चित्रगुप्तेरित् वाक्यमिति (ख), (ङ) ।

† तवेति (ङ) ।

‡ कर्म्मफलान्ते तु भुक्ता अन्ते चेति ।

§ समेवाधि दयार्णव इति (ख) ।

॥ महायोग इति (ख) ।

एवं नः संग्रहं तात तत्सर्वं ह्येतुमर्हसि ।

पापादीनाञ्च भोगानां समाप्तिर्नैव जायते ॥ ६७ ।

सूत उवाच ।

साधु साधु महाभागा गुह्याद्गुह्यतमन्विदम् ।

पृष्ठं तद्वोऽवदिष्यामि शृणुष्व नान्यमानसाः ॥ ६८ ।

नारायणोऽक्षयोऽनन्तः परं ज्योतिः सनातनः ।

विश्वो निर्गुणो नित्यो महामोहविवर्जितः ॥ ६९ ।

निर्गुणोऽपि परानन्दो गुणवानिति भाति यः ।

ब्रह्मविष्णुशिवाख्यैश्च भेदेवानिति लक्ष्यते ॥ ७० ।

गुणोपाधिकभेदेषु त्रिष्वेतेषु सनातनः ।

संयोज्य मायामखिलं जगत्कार्यं करोति यः ॥ ७१ ।

ब्रह्मरूपेण सृजति विष्णुरूपेण पाति च ।

अन्ते च रुद्ररूपेण सर्वमप्तीति निश्चितम् ॥ ७२ ।

प्रलयान्ते समुत्थाय ब्रह्मरूपी जनार्दनः ।

चराचरात्मकं विभ्रं यथापूर्वमकल्पयत् ॥ ७३ ।

स्यावरादाय विम्रेन्द्रा यत्र यत्र व्यवस्थिताः ।

* पृष्ठं इति (ख) ।

† अक्षर इति (क), (ग), पर इति (ख) ।

‡ मायामोहविवर्जित इति (ग) ।

§ (घ) पुरुषे ६८ प्रोक्तं पराई, ७० प्रोक्तं न स ।

॥ संयोज्यमानमिति (क), (घ), (ङ) पुरुषेषु पाठः ।

॥ चराचरात्मकमिति (ङ) ।

ब्रह्मा तत्रः जगत्सर्वं यः पूर्वञ्च करोति वै ॥ ७४ ।
 तस्मात्कृतानां पापानां पुण्यानाञ्चैव सत्तमाः ।
 अवश्यमनुभोक्तव्यं सर्वथा ह्यक्षयं फलम् ॥ ७५ ।
 माभुक्तंऽऽधीयते कर्म कल्पकोटिशतैरपि ।
 अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ७६ ।
 यो देवः सर्वभूतानामन्तरात्मा जगन्मयः ।
 सर्वकर्मफलं भुङ्क्ते परिपूर्णः सनातनः ॥ ७७ ।
 योऽसौ विश्वोद्भवो देवो गुणभेदव्यवस्थितः ।
 सृजत्यन्ति च पात्येतत्सर्वं भुङ्क्ते वशोऽव्ययः ॥ ७८ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे यमपुरीवर्षन नामैकोनविंशोऽध्यायः ।

* यद्यति (क) (ङ) ।

१ कर्म कर्म शुभाशुभमिति (घ) तत्र परं शक्तिर्नास्ति ।

२ माभुक्तमिति (ग) ।

त्रिंशोऽध्यायः ।

संसारवर्णनम् ।

सूत उवाच ।

एवं कर्मपाशनियन्त्रिता जन्तवः स्वर्गादिपुण्यस्थानेषु
पुण्यभोगमनुभूय, यातनासु च* अतीवदुःखतर पापफलमनुभूय
धीणकर्मावसाने इमं लोकमागत्य† स सर्वभयविकलेषु‡ सत्त्व-
बाधासंयुतेषु स्यावरादिषु च जायन्ते ।

हृद्यगुल्मलतावल्लीगिरयश्च तृणानि च§ ।

स्यावरा इति विख्याता महामोहसमाहताः ॥ १ ॥

स्यावरत्वेऽपि पृथिव्यामुप्तबीजानि जलमेकानुपदं सुसंस्कार-
सामग्रीवशादन्तरुम्भणप्रपाटितान्युच्छूनत्वमासाद्य ततो मूल-
भावः॥ । तन्मूलादद्बुरोत्पत्तिस्तस्मादपि पर्णकाण्डलतादिकं,¶
काण्डेषु च प्रसवमापद्यते॥॥ । तेषु प्रसवेषु पुण्यसम्भवः, तानि

* यातनासूतीवेति (ख) ।

† प्रतिपद्य कर्मविशेषेण यमलोकमागत्येति (ख), कर्मावसरेवेति (ग) ।

‡ सविभोगविह्वलेष्विति (ख), सर्वभयविकलेष्विति (ग), (घ) पुस्तके सर्वभये-
त्यादित स्यावरत्वेऽपीत्यन्तं सन्दर्भो नास्ति ।

§ (ग) पुस्तके एतदर्थं नास्ति ।

॥ चण पुण्यप्रपाटितामीति (ग), (घ) ।

॥ स्यावरत्वेऽपि पृथिव्यामुप्तबीजानि जलमेकानुपदं संस्कारमापद्यन् इति (ख) ।

•• पर्णकाण्डलतादिकमिति बहुषु पाठः ।

†† एव पाठः (ग) पुस्तके नास्ति । प्रसवा अपद्यन् इति (ङ) ।

पुष्पाणि कानिचित्सफलानि कानिचिदफलानि कानिचि
फलहेतुभूतानि,* तेषु पुष्पेषु वृक्षभावेषु† तन्मूलतस्तुपोत्पत्ति
र्जायते । तेषु तुषेपु भोक्तृणां प्राणिनां भोगसंस्कारसामग्रं
वशादधिकारि-रविरश्मिकिरणासन्नतया‡ तदोपधिरसस्तुपा
प्रविश्य क्षीरभावं समेत्य स्वकाले तण्डुलतामुपगम्य तण्डु
द्वद्वत्मागते, ह्योपधयो म्रियन्ते । वनस्पतयस्तु ओपधिवदुत्पत्ति
मागत्य वृक्षभावमुपागम्य प्राणिनां भोगसंस्कारवशात्क्षयत्वर
फलिनः स्युः । स्थावरत्वेऽपि बहुकालं वायादिभिर्भक्ष्य
च्छेदनदावाग्निदहनशीतातपादिदुःखमनुभूय म्रियन्ते ।

ततश्च कृमयो भूत्वा सदा दुःखबहुलाः क्षणार्धं जीवन्त
क्षणार्धं म्रियमाणाश्च बलवद्वाणिपीडां निवारयितुमक्षम
शीतवातादिक्लेशभूयिष्ठा नित्यं क्षुद्धाधिता मलमूत्रादिषु
संसरन्तो दुःखमनुभवन्ति ।

ततस्त एव पशुयोनिमागत्य§ बलवद्वाधावेक्षिता हृद्योद्देग
भूयिष्ठाः क्षतजातादिनित्यमनाचारिणोऽपि मातृष्वपि विषय
नुरागादिक्लेशबहुलाः ।

कस्मिंश्चिज्जन्मनि मांसमेध्याशनाः कस्मिंश्चिज्जन्मनि

* कानि पुष्पाणि कानिचिद्वृक्षफलानि, कानिचिदफलहेतुभूतानीति (ख) ।

† पुष्पेषु वृक्षभावेत्येति (ग), (ङ) ।

‡ अश्वश्मिकिरणवशादिति (ख), किरणसन्नतयेति (ग) ।

§ वायादेति (ख) तपेनदावाग्निदहनशीतादिभिर्भक्ष्येति ।

५ नित्यं क्षतवातादिभिरिति (ख) ।

कन्दमूलफलाशना दुर्बलप्राणिपीडानिरता दुःखमनुभवन्ति,
ततोऽन्यजन्मन्यपि वातायना मेधाद्यशनाद्य परपीडापरायणा
नित्यं दुःखबहुलाः सन्ती ग्राम्यपशुयोनिमागता अपि
स्वजातिवियोगभारोद्धहनपाशादिवन्धनताडनदहनधावनादि*
सर्वदुःखान्यनुभवन्ति । एवं बहुयोनिषु सङ्गताः क्रमेण मानुषं
जन्म प्राप्नुवन्ति । क्वचित्पुण्यविशेषाच्च† क्रमेणपि मानुषं जन्म
प्राप्नुवन्ति । मनुष्यजन्मनि धर्मकारचण्डालव्याधरजककुम्भ-
कारलोहकारसुवर्णकारतन्त्रवायवणिज्जटाशिखाः‡ । क्रमेण
धावकलेखकभृत्कयासनहारिता§ दरिद्रा हीनाङ्गाधिकाङ्गत्वा-
दुःखबहुलाः ।। ज्वरतापशीतवातश्लेष्मगुल्मपादाक्षिशिरोरोग-
गर्भपार्श्ववेदनादिदुःखमनुभवन्ति । मनुष्यत्वेऽपि यदा स्त्री-
पुरुषयोर्व्यवायं गतयोस्तत्समये रीतो यदा जरायुं प्रविशति
तदैव कर्मवशाज्जन्तुः शुक्रेण सह जरायुं प्रविश्य शुक्रशोणित-
कलने प्रवर्तते, तदैव जीवः प्रविशति, जीवप्रवेशात्पञ्चाहात्
कलनं भवति, अर्द्धमासे, कलनभावमुत्पाद्य॥ मासे, प्रादेश-
भावमापद्यते । ततः प्रसृति वायुवशाच्चैतन्वभावेऽपि मातुरुदरे
दुःसहतापक्लेशतयैकत्र स्थातुमशक्यत्वाद्भ्रमति । मासद्वये

* धारणादीति (क), (ग), (ङ) ।

† वा इति (क), पुण्यविशेषादुक्तक्रमेणातीति (ग), (ङ) ।

‡ मौचिकजटाशिखा इति (ग), मौचिकचञ्चटादिछा इति (ङ) ।

§ जीवमामलहारितेति (ग) ।

॥ उपेदेति (ङ) ।

पूर्णपुरुषाकारमात्रतामुपगम्य, मासत्रितये पूर्णे करचरणाद्यव-
यवभावमुपगम्यते, चतुर्मासेषु^१ गतेषु सर्वावयवानां सन्धिभेद-
परिज्ञानम् । पञ्चस्रतीतेषु नखानामभिव्यञ्जनं,^२ षट्स्रतीतेषु
नखसन्धिपरिस्फुटता, सप्तस्रतीतेषु रोमादीनां परिस्फुटता,
अष्टमे मासे प्रारब्धे तच्छरीरे चैतन्यस्फुटतामुपगम्य नाभि-
सूत्रेण पुथमाणममेध्यमूत्रसिक्ताङ्गं जरायुणा बन्धितं रक्तास्थि-
क्षमिवसामज्जास्रायुकेशादिद्रूपितैः कुत्सितः शरीरमिति वदन्
स्वयमप्येवं परिद्रूपितदेहो मातुश्च कटुन्तलवणाद्युष्णरुक्षमक्ष-
णातिपीडिताः । एतैर्दह्यमानमात्मानं दृष्ट्वा देही पूर्वजन्म-
स्मरणानुभूतभावानुभावात्, पूर्वानुभूतदुःखितानि च स्मृत्वा-
ऽत्यन्तदुःखेन परिदह्यमानान्तःकरणो मा भूद्देहो मातुर्देहा-
सीनो मूत्रादिरूपेण दह्यमान एवं मनसि विलपति । अहो
हाऽत्यन्तपापीऽहं पूर्वजन्मनि भृत्यापत्यमित्रयोषिर्दृष्ट्वेव-
धनधान्यादिष्वत्यन्तरागेण कलत्रादिपोषणार्थं परधनक्षेत्रादिकं
पश्यतोहरणाद्युपायतोऽपहृत्य कामान्धतया परस्त्रीहरणादिक-
मनुभूय महापापः^३माचरम् । तैः पापैरहमेक एव विविध-
नरकमनुभूय पुनः स्यावरादिषु महादुःखान्यनुभूय सम्प्रति
जरायुणा परिवेष्टितान्तर्दुःखेन वह्निस्तापेन दह्यामि, मया
पोषिता दारादयः स्वकर्मवशादन्यतो गताय ।

• चतुर्षु मासत्रितये ।

† अभिव्यञ्जनमिति (क), (ख) ।

‡ महापापमिति (ख) ।

अहो दुःखमहो दुःखमहो दुःखेति* देहिनाम् ।
 देहसु पापात्तज्जातस्तस्मात्पापं न कारयेत् ॥ १ ।
 भृत्यमित्रकलत्रार्थमन्यद्रव्यं हृतं मया† ।
 तेन पापेण दद्यामि‡ जरायुपरिवेष्टितः ॥ २ ।
 दृष्ट्वा त्वन्यत्रियं पूर्वं सन्तप्तोऽहमसूयया ।
 गर्भोऽग्निना हि§ दह्येऽहमिदानीमतिपापकृत् ॥ ३ ।
 कायेन मनसा वाचा परपीडामकारिणम् ।
 तेन पापेन दद्यामि अहमेकोऽतिदुःखितः ॥ ४ ।
 एवं बहुविधं जन्तुर्विलप्य स्वयमेव च॥ ।

आत्मानमात्मनाश्चास्योत्पत्तेः स्वयमनन्तरम्** ॥ ५ ।

सत्सङ्गेन विशुद्धमना भूत्वा सत्कर्माणि†† निर्वर्त्याखिल-
 जगदाधारात्मनः‡‡सत्यज्ञानानन्दमयस्य शक्तिप्रभावानुडिताप-
 वर्गस्य लक्ष्मीपतेर्नारायणस्य सकलसुरासुर§§गन्धर्व्वयक्षराक्षस-

* दुःखं जीति (ग) ।

† अपाहतमिति (ग) ।

‡ दद्यामीति पाठे दद्यामि, दह्ये चेति साधु ।

§ भु जीति (ग) ।

¶ अपीति (ग), (क) ।

॥ एवं बहुविधं गर्भस्थोजन्तुर्विलप्येति (क) ।

** सत्यमे; समनन्तरमिति बहुषु पाठः ।

†† सकलकर्मोपीति (ग) ।

‡‡ जगदन्तरात्मन इति (ग) ।

§§ सिंहगन्धर्व्वेति (ग), (क) ।

पन्नगमुनिकिन्नरः समूहाश्चितचरणकमलं भक्तितः समभ्यर्च्य
 दुःखसंसारच्छेदनकारणभूतं वेदरहस्योपनिषद्भिः परिस्फुटं
 सकललोकपरायणं हृदि निधाय दुःखसंसाराद्भारमतिक्रमिष्या-
 मीति मनसि भावयति । ततस्तु^१ मातुः प्रसूतिसमये सति
 गर्भस्थो देही वाह्येन^२ वायुना परिपीडितो मातुद्यापि दुःखं
 कुर्वन् कर्मपाशेन बद्धो योनिमार्गान्निष्क्रामन् सकलयातना-
 भोगमेककालमेवानुभवन्नतिक्लेशेन योनियन्त्रपीडितो गर्भा-
 निष्क्रान्तो निःसंज्ञतां याति, तन्तु वाह्यवायुः समुज्जीवयति ।
 वाह्यवायुस्पर्शनानन्तरमेव नष्टसृतिः पूर्वानुभूताखिलदुःखानि
 वर्त्तमानस्यापि ज्ञानान्यभावा^३द्विज्ञायात्यन्तदुःखमनुभवति ।
 एवं बालत्वभावमापद्य^४ जन्तुस्तत्रापि स्वमलमूत्रादिलितदेह-
 आध्यात्मिकादिदुःखेन^५ पीड्यमानोऽपि किञ्चिदपि वक्तुं न
 शक्तः^६ । चुत्तृपीडितोऽनुदिने सति शिशोर्गर्भादिवेदना
 विद्यत इति मन्वानया^७ जनन्या औषधप्रयोगः क्रियते। गर्भा-

• तुनिनिकरिति (ग) ।

† ततस्तस्या मातुरिति (क), ततस्तस्यातुरिति (ग), ततस्तस्या प्रसूतिसमये इति (ङ) ।

‡ वाह्येति (क), (ग), (ङ) ।

§ ज्ञानाभावादिति (ग) ।

¶ बालत्वमापन्न इति (ग), (ङ) ।

॥ आध्यात्मिकदुःखपीड्यमान इति (ग), (ङ) ।

•• वक्तुमशक्त इति (ग) (ङ) ।

†† मत्तेति (क), चुत्तृपीडिते इदिते सति शिशोर्गर्भादिवेदना विद्यत इति मत्वा
 जनन्या औषधप्रयोगं कुर्वन् इति (ग) ।

यद्गवेदनापीडितोऽनुदिने स्तनादिकं* देयमिति मन्वानास्ताः
प्रयतन्ते । एवमनेकभोगाद्यधीनतया , अनुभूयमाना दंशा-
दीनपि† निवारयितुमशक्ताः बालभावमासाद्य मातापित्रो-
रुपाध्यायस्य ताडनं, सदा पर्य्यटनशीलत्वं, पांशुपङ्कभक्षा-
दिषु क्रीडनं, सदा कलहनिरतत्वमशुचित्वं बहुव्यापाराभास-
कार्यविनियतत्वात्सम्भवे आध्यात्मिकदुःखमेवञ्च बहुविधमनु-
भवन्ति । ततस्तस्मिन्भावे धनार्जनस्वार्जितरक्षणे तस्य नाश-
करादिषु‡ अत्यन्तदुःखिता मायामोहिताः कामक्रोधादिदुष्ट-
मानसाः सदासूयापरायणाः परस्त्रपरस्त्रीहरणीपाथपरायणाः
पुत्रमित्रकलत्रादिभरणीपायचिन्तापरायणाः वृथाऽहङ्कार-
दूषिताः पुत्रादिषु व्याधिपीडितेषु सक्तु सर्व्वव्याप्तिं§ परित्यज्य
रोगादिभिः क्लेशितानां समीपे॥ स्वयमेवाध्यात्मिकादिदुःखेन
परिप्लुता वक्ष्यमाणप्रकारेण चिन्तामुपाश्रुयन्ति॥ ।

गृहक्षेत्रादिकं कर्म किञ्चिन्नापि विचारितम् ।

समृद्धस्य॥ कुटुम्बस्य कथं भवति यत्नम्॥ ॥ १ ।

* गुणादिकमिति (घ) ।

† दंशादिष्वपीति (ग), (ङ) ।

‡ अथादिष्विति (क), (ग), (ङ) ।

§ व्याप्तिसिद्धिः (घ) ।

॥ इति १ (ङ) ।

॥ उपश्रुयन्ति १ (ग) ।

॥ समृद्धस्य (ङ) ।

॥ कथमेव प्रश्नसिद्धिः (ङ) ।

मम मूलधनं नास्ति वृष्टिद्यापि न वर्षति ।

अश्वः पलायितः, कुत्र गावः किं नागता मम ॥ २ ।

बालापत्या च मे भार्या व्याधितोऽहञ्च निर्धनः ।

अनाचारात्कृपिर्नष्टा पुत्रा नित्यं रुदन्ति च ॥ ३ ।

भग्नं छिन्नञ्च मे सद्य आन्धवा अपि दूरगाः ।

न लभ्यते वर्त्तनञ्च राजबाधातिदुःसहा ॥ ४ ।

रिपवो माञ्च बाधन्ते कथं जेष्याम्यहं[†] रिपून् ।

व्यवसायाच्चमद्याहं प्राप्तायातिथयः[‡] अभी ॥ ५ ।

एवमत्यन्तचिन्ताकुलाः स्वदुःखं निवारयितुमचमाः धिग्धि-
गीदृग्विधं भाग्यहीनं मां किमर्थं विदधातीति दैवमाक्षिपन्ति ।
तथा वृद्धत्वमापन्नो ह्यीयमानो जरापलितादिव्याप्तदेहो व्याध्य-
धैर्यान्ध्यादिकमापन्नोऽऽतिकम्पमानावयवः श्वासकाशादि-
पीडितोऽऽतिक्षेमव्याप्तकण्ठः पुत्रदारादिभिर्भर्त्यमानः कदा
मरणमुपयामीति चिन्ताकुलो मयि मृते सति मदूर्जितगृहक्षेत्रा-
दिकं सत्पुत्रादयः कथं रक्षिष्यन्ति, कस्य वा भविष्यन्ति, मद्दने
परैरपहृते पुत्रादीनां कथं जीवनं भविष्यतीति ममतादुःख-
परिप्लुतो गाढं निश्चस्य शेषे वयसि कर्माणि कृतानि पुनः

● दुर्भगा इति (ग) ।

† जेष्यामि वै इति (ग) ।

‡ प्राद्युणिका अभी इति (क), (ग) । मध्यमात्र चार्ध ।

§ अधिरान्ध्यादिकमापन्न इति (क), (ग) ।

॥ (८) पुस्तके गानाकीर्णलोचन इत्यधिकः पाठो वर्तते ।

पुनः स्मरन् चणै चणै विस्मरति च । तत्र त्वासन्नमरणे व्याधि-
पीडितोऽन्तस्तापार्त्तिः चणं शय्यायां चणं मध्ये इतस्ततः पर्य-
टन् क्षुत्क्षुत्परिपीडितः किञ्चिन्मात्रमुदकं देहीत्यतिकार्यं स्व-
तया याचमानः, तत्रापि ज्वराविष्टानामुदकं न श्रेयस्करमिति
ब्रुवतां मनसाऽतिद्वेषं कुर्वन्मन्दचेतनो भवति । ततश्च
हस्तपादाकर्षणे न क्षमः रुदन्निभुभिर्जनैर्वेदितो वक्तुमक्षमः
स्वार्जितं धनादिकं कस्य भविष्यति इति चिन्तापरो वाय-
विस्रोचनः । कण्ठे घुरघुरायिते सति शरीरान्विष्क्रान्तप्राणो
यमदूतैर्भक्ष्यमानः पाशयन्त्रितो नरकादीनि पूर्ववदेवायुते ।

तस्मात्संसारदावाग्नितापार्त्तिं दिवसत्तमाः ।

अभ्यसेत्परमं ज्ञानं ज्ञानान्मुक्तो भविष्यति ॥ १ ।

ज्ञानशून्या नरा ये तु पशवः परिकीर्त्तिताः ।

तस्मात्संसारमोक्षाय परं ज्ञानं समभ्यसेत् ॥ २ ।

मानुष्यं जन्म सम्प्राप्य सर्वकर्मप्रसाधकम् ।

हरिन्तु न भजेद्यस्तु क्रोऽन्यस्तस्माद्चेतनः ॥ ३ ।

अहो चित्रमहो चित्रमहो चित्रं मुनीश्वराः ।

संस्थिते कामदे विष्णो नरो याति हि यातनाम् ॥ ४ ।

नारायणे जगन्नाथे सर्वकामफलप्रदे ।

स्थितेऽपि ज्ञानशून्या वै पचन्ते नरके अहो ॥ ५ ।

स्रवन्मूत्रपुरीषे तु शरीरेऽस्मिन्न शाश्वते ।
 शाश्वतं भावयन्त्यङ्गा महामोहसमावृताः ॥ ६ ।
 मूर्च्छितं मांसरक्ताद्यैर्देहं सम्प्राप्य यो नरः ।
 संसारच्छेदकं विष्णुं न भजेद्यः स पातकी ॥ ७ ।
 अही कष्टमहो कष्टमहो कष्टन्तु मूर्खता ।
 हरिध्यानपरो विप्राद्यण्डालोऽपि महासुखी ॥ ८ ।
 स्वदेहान्निर्गतं दृष्ट्वा मलमूत्रादि किल्बिषम् ।
 उद्देगं मानवा मूर्खाः किं नायान्ति हि पापिनः ॥ ९ ।
 दुर्लभं जन्म मानुष्यं प्रार्थ्यते त्रिदशैरपि ।
 तल्लब्ध्वा परलोकार्थं यत्नं कुर्व्याद्विचक्षणः ॥ १० ।
 अभ्यात्मध्यानसम्पन्नाः हरिपूजापरायणाः ।
 लभन्ते परमं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ११ ।
 यतो जातमिदं विश्वं यतश्चैतन्यमग्न्युते ।
 यस्मिंश्च विलयं याति संसारस्य विमोचकः ॥
 निर्गुणोऽपि परानन्दो गुणवानिव भाति यः ।
 तं समभ्यर्च्य देवेशं संसारात्परिमुच्यते ॥ १२।१३ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे सप्तोत्तराध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

भगवन् सर्व्वमाख्यातं यत्पृष्टं नो मुनीश्वरः ।
संसारपाशबन्धानां दुःखानि सुबह्वनि च ॥ १ ।
एतत्संसारपाशस्य हेदकः कतमः स्मृतः ।
केनोपायेन मोक्षः स्यात्तन्नी ब्रूहि महामुने ॥ २ ।
प्राणिभिः कर्मजातानि क्रियन्ते प्रत्यहर्निशम् ।
भुज्यन्ते च मुनिश्रेष्ठाः तस्य नाशः कथं भवेत् ॥ ३ ।
कर्मणा देहमाप्नोति देही कामेन वर्द्धते ।
कामाक्षोभाभिभूतयः लोभात्क्रोधपरायणः ॥ ४ ।
क्रोधाच्च धर्मनाशः स्यादधर्मनाशान्मतिभ्रमः ।
प्रनष्टबुद्धिर्मनुजः पुनः पापं करोति च ॥ ५ ।
तस्माद्देहः पापमूलः पापकर्मरतस्तथा ।
देहजन्मवतां सिद्धिमोक्षोपायं वदस्व तत् ॥ ६ ।

सूत उवाच ।

साधु साधु महाभागा मतिर्वीं विमलीज्वला ।
यस्मात्संसारदुःखानां नाशोपायमभीक्षयः ॥ ७ ।
यस्याग्नया जगत्सर्व्वं ब्रह्मा सृजति नित्यम् ।

• विदुषा त्वर्यति (ङ) ।

† मरयेष्टा इति (ङ) ।

हरिश्च पालको रुद्री नाशकः स हि मोक्षकः* ॥ ८ ।

महदादिविशेषान्ता जाता यस्य प्रभावतः ।

तं विद्यान्मोक्षदं विष्णुं नारायणमनामयम्† ॥ ९ ।

यस्याभिन्नमिदं सर्वं यच्चेष्टं यच्च नेहते ।

तमीदं‡मक्षरं देवं ध्यात्वा मोक्षेण युज्यते§ ॥ १० ।

अविकारमजं शुद्धं स्वप्रकाशं निरञ्जनम् ।

ज्ञानरूपं महानन्दं¶ प्राहुस्तं मोक्षसाधकम्॥ ॥ ११ ।

यस्यावताररूपाणि ब्रह्माद्या देवतागणाः ।

समर्चयन्ति तं विद्याच्छास्त्रतस्यानन्दं** हरिम् ॥ १२ ।

जितप्राणा जिताहाराः सदा ध्यानपरायणाः ।

हृदि पश्यन्ति यं नित्यं तद्धि ज्ञेयं†† सुखावहम् ॥ १३ ।

निर्गुणोऽपि निराहारी लोकानुग्रहरूपष्टक् ।

आकाशमध्यगः पूर्णस्तं‡‡ प्राहुर्मोक्षदायकम्§§ ॥ १४ ।

* मोक्षद इति (ठ) ।

† (ख) पुस्तके ८ मन्त्रीकस्य परार्द्धे १० मन्त्रीकस्य न स्त ।

‡ नित्यमिति (क), आद्यमिति (ङ) ।

§ दुष्टेन मुच्यत इति (ग) ।

¶ सदानन्दमिति (घ) ।

|| आद्यमिति (ग), (ङ) ।

•• ध्यानाध्यानमतमिति (घ) ।

†† तं विज्ञेयमिति (घ), तद्विज्ञेयं परम्यदमिति (ग) ।

‡‡ आकाशमध्य पूर्णमिति (घ) ।

§§ आद्यमिति (घ) ।

अध्यक्षः सर्वधर्माणां योगिनां० हृदये स्थितः ।
 अनुपमोऽखिलाधारस्तं० देवं शरणं व्रजेत् ॥ १५ ।
 सर्वं सङ्गृह्य कल्पान्ते शेते यस्तु जले स्वयम् ।
 तं प्राहुर्मोक्षदं विष्णुं मनुजाऽस्तत्त्वदर्शिनः ॥ १६ ।
 वेदार्थविद्धिः कर्मणैरिष्यते बहुभिर्मलैः॥ ।
 कर्मणां फलदो विष्णुर्मोक्षदो भक्तवत्सलः ॥ १७ ।
 हव्यकव्यादिदानेषु पितृदेवादिरूपधृक्०० ।
 भुङ्क्ते यद्विश्वरोऽध्यक्षस्तं०० प्राहुर्मोक्षदं हरिम् ॥ १८ ।
 ध्यातो वा नमितो वाऽपि पूजितो वाऽपि भक्तितः ।
 ददाति शाश्वतं०० स्थानं तं दयालुं समर्चयेत् ॥ १९ ।
 आधारः सर्वभूतानामेको यः पुरुषः स्मृतः०० ।
 जरामरणनिर्मुक्तो मोक्षदो हरिरव्ययः ॥ २० ।

० कर्मणां दिव्यगामिति (ख), कर्मणामिति (ग) ।

† अरुपम इति (ख) ।

‡ गुणाधार इति (ग) ।

§ मनुज इति (ख), (ग) । (ख) पुस्तके अष्टाष्ट्रीकादनन्तरं ३१ श्लोकाधिक, सन्दर्भो नास्ति ।

॥ धर्मणैरिति (ग) तत्त्वणैरिति (ङ) ।

‡ बहुदविषेरिति (ङ) ।

०० हव्यकव्यादिनित्यं येष्वपि देवादीति (क) ।

†† अत्यन्त इति (ग) । श्लोकस्यास्य पराहे (घ) पुस्तके नास्ति ।

‡‡ स्मृतमिति (क) ।

§§ पर इति (ङ) ।

सम्पूज्य यस्य पादाब्जं देहिनीपिः सुनीग्वराः ।
 अमर्त्यतां व्रजन्त्याशु तं विदुः पुरुषोत्तमम् ॥ २१ ।
 आनन्दमचरं ब्रह्म परं ज्योतिः सनातनम् ।
 परात्परतरं यत्तु तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २२ ।
 अचरं निर्गुणं नित्यमद्वितीयमरूपकम् ।
 परिपूर्णं ज्ञानमयं विदुर्मोक्षप्रदायकम् ॥ २३ ।
 एवम्भूतं परं वस्तु योगमार्गविधानतः ।
 य उपास्ते सदा योगी स याति परमं पदम् ॥ २४ ।
 सर्वसङ्गपरित्यागी शमादिः शुणसंयुतः ।
 कामाद्यैर्वर्जितोऽयोगी लभते परमं पदम् ॥ २५ ।

ऋषय उचुः ।

कर्मणा केन योगस्य सिद्धिर्भवति योगिनाम् ।
 तदुपायं यथातत्त्वञ्च ब्रूहि नो वदतां वर ॥ २६ ।

सूत उवाच ।

ज्ञानलभ्यं परं मोक्षं प्राहुस्तत्त्वार्थचिन्तकाः ।
 तद्विज्ञानं भक्तिमूलञ्च भक्तिः सत्कर्मजा ॥ तथाः ॥ २७ ।

• देवा अपीति (घ) ।

† २१, २४ ओक्ती (घ) पुलके नास्ति ।

‡ अमर्त्यमिति (ङ) ।

§ कामादिर्वर्जित इति (घ) ।

¶ महाभाग इति (ङ) ।

•• मय्युपस्थितिः (ग) ।

•• कृता इति (ङ) ।

दानानि यन्ना विविधास्तीर्थयात्रादयः कृताः* ।
 येन† जन्मसहस्रेषु तस्य भक्तिर्भवेद्धरी ॥ २८ ।
 अक्षयः परमो धर्मो भक्तिलेगेन जायते ।
 अद्वया परया चैव सर्वपापं प्रणश्यति ॥ २९ ।
 सर्वपापेषु नष्टेषु बुद्धिर्भवति निश्मला ।
 सैव बुद्धिः समाख्याता ज्ञानशब्देन सूरिभिः ॥ ३० ।
 ज्ञानञ्च मोक्षदं प्राहुस्तज्ज्ञानं योगिनां भवेत् ।
 योगस्तु द्विविधः‡ प्रोक्तः कर्मज्ञानप्रभेदतः ॥ ३१ ।
 क्रियायोगं विना नृणां ज्ञानयोगो न सिध्यति ।
 क्रियायोगरतः§ स्तस्माच्छ्रद्धया हरिमर्चयेत् ॥ ३२ ।
 प्रतिमादिलभृम्यग्निसूर्यचित्रादिपुनः॥ द्विजाः ।
 अर्चयेद्धरिमेतेषु विष्णुः सर्वगतो यतः ॥ ३३ ।
 कर्मणा मनसा वाचा परपीडापराङ्मुखः ।
 परिपूर्णोत्सुकं विष्णुं पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ३४ ।
 अहिंसा सत्त्वमक्रोधो ब्रह्मचर्योपरिग्रहौ॥ ।
 अनीर्या च दया चैव योगयोरुभयोः समाः ॥ ३५ ।

* वेदेषु च निरूपिता इति (क) ।

† तेनेति (क) ।

‡ विविध इति (क), (घ) ।

§ क्रियायोगे मत इति (घ) ।

॥ विष्णुभक्तिरिति (ग) ।

। अपरपदेरिति (घ), (ङ) ।

चराचरात्मकं विश्वं विष्णुरेव सनातनः ।

इति निश्चित्य मनुसा योगद्वितयमभ्यसेत् ॥ ३६ ।

आत्मवत्सर्वभूतानि मन्वाना ये मनीषिणः ।

ते जानन्ति परं भावं देवदेवस्य चक्रिणः ॥ ३७ ।

यदि क्रोधादिदुष्टात्मा पूजाध्यानपरो^१ भवेत् ।

न तदा तुष्यते विष्णुः प्रयतो धर्म्मतः स्मृतः ॥ ३८ ।

यदि कामादिदुष्टात्मा देवपूजापरो^२ भवेत् ।

दम्भाचारसु विज्ञेयः स वै पातकिनां^३ वरः ॥ ३९ ।

तपःपूजा^४ध्यानरतो यस्त्वस्यापरो भवेत् ।

तत्संपः सा च पूजा च तद्वानस्य निरर्थकम् ॥ ४० ।

तस्मात्सर्वात्मकं विष्णु शमादिगुणतत्परः ।

सुक्त्यर्थमर्चयेत्सम्यक्क्रियायोगपरो नरः ॥ ४१ ।

कर्म्मणा मनसा वाचा सर्वलोकहिते रतः ।

समर्चयति देवेशं क्रियायोगः स उष्यते ॥ ४२ ।

नारायणं जगद्योनिं सर्वान्तर्यामिनं हरिम् ।

स्तोत्राद्यैः पूजयेद्यसु क्रियायोगः स उष्यते^५ ॥ ४३ ।

उपवासादिभिरेव पुराणश्रवणादिभिः ।

१ ध्यानपूजापरो इति (ग) ।

२ हरिपूजापरो इति (ग) ।

३ सर्वपातकिनामिति (घ) ।

४ तप पुत इति (क), (ख) । ३८।३९ श्लोको (घ) उपसर्ग न स ।

५ क्रियायोग इति स्मृत इति (क) ।

पुण्याद्यैः प्रार्थनं विष्णोः क्रियायोग इति स्मृतः ॥ ४४ ॥

एवं भक्तिमतां विष्णो क्रियायोगरतात्मनाम् ।

सर्वपापानि नश्यन्ति पूर्वजन्मार्जितानि वै ॥ ४५ ॥

पापक्षयाच्छुद्धमतिर्वाञ्छति ज्ञानमुत्तमम् ।

ज्ञानं हि मोक्षदं ज्ञेयः तदुपायं वदामि तत् ॥ ४६ ॥

चराचरात्मकं लोके नित्यञ्चानित्यमेव च ।

सम्यग्विधारयेद्दीमान् सद्भिः शास्त्रार्थकोविदैः ॥ ४७ ॥

अनित्याद्य पदार्था हि नित्य एको हरिः स्मृतः ।

अनित्यानि परित्यज्य नित्यमेव समाश्रयेत् ॥ ४८ ॥

इहामुत्र च भोगेषु विमुक्तश्च तथा भवेत् ।

अविरक्तो भवेद्यसु संसारे वर्त्तते पुनः ॥ ४९ ॥

अनित्येषु पदार्थेषु यस्य रागी चरेन्नरः ।

तस्य संसारव्युच्छिस्तिः कदाचिन्नैव जायते ॥ ५० ॥

शमादिगुणसम्पन्नो मुमुक्षुर्ज्ञानमश्रयेत् ।

शमादिगुणहीनस्य ज्ञानं नैव हि सिध्यति ॥ ५१ ॥

रागद्वेषविहीनो यः शमादिगुणसयुतः ।

हरिर्ध्यानपरो नित्यं मुमुक्षुरभिधीयते ॥ ५२ ॥

सर्वभूतदयायुक्तः कामक्रोधविवर्जितः ।

हरिर्ध्यानपरो नित्यं मुमुक्षुरभिधीयते ॥ ५३ ॥

• चार्थनमिति (क), (ग) ।

। स उच्यते इति (ग) । (ङ) पुस्तके एव ग्रीक, परग्रीकल पुनर्वाहं च न स्त ।

। प्रादुरिति (ग) ।

। चतुर्भिः साधनैरेभिर्विशुद्धमतिरच्युतम् ।
 सर्व्वगं भावयेद्विप्राः सर्व्वभूतदयापरम् ॥ ५४ ।
 पराचरात्मकं विष्वं स्थितं व्याप्य सनातनम् ।
 विष्णुं ज्ञानेन जानीयात्तज्ज्ञानं योगजं विदुः ॥ ५५ ।
 योगोपायमती वच्चे संसारपरिपन्थिनः ।
 योगध्यानं विशुद्धं स्वात्तज्ज्ञानं मोक्षदं विदुः ॥ ५६ ।
 आत्मनो द्विविधं प्राहुः परापरविभेदतः ।
 द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये इति चाधर्व्वणी श्रुतिः ॥ ५७ ।
 परस्त् निर्गुणः प्रोक्तः^१ अहङ्कारयुतोऽपरः ।
 तयोरभेदविज्ञानं योग इत्यभिधीयते ॥ ५८ ।
 एवं भूतात्मके देहे यः साची हृदये स्थितः ।
 अपरः प्रोच्यते सद्भिः परमात्मा परः स्मृतः ॥ ५९ ।
 शरीरं क्षेत्रमित्याहुस्तस्यः क्षेत्रज्ञ उच्यते ।
 अव्यक्तः परमः शुद्धः परिपूर्ण उदाहृतः ॥ ६० ।
 यदा त्वः^२भेदविज्ञानं जीवात्मपरमात्मनोः ।
 भवेत्तदा मुनियेष्टाः^३ पाशच्छेदो भविष्यति ॥ ६१ ।
 एकः शुद्धोऽचरो नित्यः परमात्मा जगन्मयः ।

• पराचरात्मकमिति (ग) ।

† यत्र सन्निविष्टेद चार्थ ।

‡ यदावेति (घ) ।

§ भवेदात्मनि च येष्टा इति (घ) ।

नृणां विज्ञानभेदेनः भेदवानिव लक्ष्यते ॥ ६२ ।
 एकमेवाद्वितीयन्तु परं ब्रह्म सनातनम् ।
 गीयमानञ्च वेदान्तैः^१ स्तस्मान्नास्यपरो द्विजाः ॥ ६३ ।
 न तस्य कर्म कार्यं वा रूपं वर्णमथापि वा ।
 कर्तृत्वं^२ वापि भोक्तृत्वं निर्गुणस्य परात्मनः ॥ ६४ ।
 निदानं सर्वहेतूनां^३ तेजो यत्तेजसां परम्^४ ।
 अन्यत्रास्ति किमस्मात्तु त्रयं वै^५ मुक्तिहेतवे ॥ ६५ ।
 शब्दं ब्रह्ममयं यत्तन्महदाद्यादिकं द्विजाः ।
 तद्विचाराद्भवेज्ज्ञानं^६ परं मोक्षस्य साधनम् ॥ ६६ ।
 यस्य ज्ञानविहीनैस्तु^७ दृश्यते विविधं जगत् ।
 परमज्ञानिनामेतत्तावद्ब्रह्मात्मिकां^८ द्विजाः ॥ ६७ ।
 एक एव परानन्दो निर्गुणः परमात्परः ।
 स तु^९ विज्ञानभेदेन बहुरूपधरोऽव्ययः ॥ ६८ ।

* विज्ञानमात्रेणेति (क) ।

† वेदाद्यैरिति (क) ।

‡ कार्यत्वमिति (घ) ।

§ भूतानामिति (घ) ।

॥ प्रभुमिति (क), (ङ) ।

॥ अकारे तन्मयेति (क), अकारे तन्मयेति (ग), (ङ) ।

॥ ज्ञानमिति (क), (ग), (ङ) ।

॥ सत्यव्याप्तविज्ञानमिति (क), (ग), (ङ) ।

॥ परब्रह्मात्मकमिति (घ), (ग), भवेद्ब्रह्मात्मकमिति (ङ), इतीति (घ), (ग) ।

§ स चेति (घ) ।

मायिनो मायया भेदं पश्यन्ति परमात्मनि ।
 तस्मान्मायां त्यजेद्योगान्मुमुक्षुर्विप्रसत्तमाः ॥ ६८ ॥
 नासद्गुपा न सद्गुपा माया वै नोभयात्मिका ।
 अनिर्व्याधा यिता ज्ञेया भेदबुद्धिप्रदायिनी ॥ ७० ॥
 मायैवाज्ञानशब्देन शब्दयते मुनिसत्तमाः ।
 तस्मादज्ञानविच्छेदो भवेद्विजितमायिनाम् ॥ ७१ ॥
 समातनं परं ब्रह्म ज्ञानशब्देन कथ्यते ।
 ज्ञानिनां परमात्मा वै हृदि भाति निरन्तरम् ॥ ७२ ॥
 अज्ञानं नाशयेद्योगी योगेन बुधसत्तमाः ।
 अष्टाङ्गैः सिध्यते योगस्तानि वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ ७३ ॥
 यमाश्च नियमाश्चैव आसनानि च सत्तमाः ।
 प्राणायामः प्रत्याहारो धारणा ध्यानमेव च ॥ ७४ ॥
 समाधिश्च मुनिश्रेष्ठा योगाङ्गानि यथाक्रमम् ।
 एवं संक्षेपतो वक्ष्ये विधानानि मुनीश्वराः ॥ ७५ ॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्याऽपरियहाः ।
 अक्रोधश्चानमृत्या च प्रोक्ताः सङ्क्षेपतो यमः ॥ ७६ ॥
 सर्वेषामेव भूतानामक्लेशजननं हि यत् ।
 अहिंसा कथिता सद्भिर्योगसिद्धिप्रदायिनी ॥ ७७ ॥
 यथार्थकथनं यत्तु धर्माधर्मविवेकतः ।

जयदिति (क), (ग), (ङ), विषेदिति (ख) ।

नोभयात्मिकेति (ख), (ग), (ङ) ।

भवेदे जितमायिनामिति (ख), (ग), (ङ) ।

सत्यं प्राहुर्मुनिश्रेष्ठा अस्तेयं शृणुताधुना ॥ ७८ ॥
 चीर्येण या बलेनापि परम्बहरणं हि यत् ।
 स्तेयमित्युच्यते सद्भिरस्तेयं तद्विपर्ययः ॥ ७९ ॥
 सर्वत्र मैथुनत्यागी ब्रह्मचर्यं प्रकीर्तितम् ।
 ब्रह्मचर्यपरित्यागी ज्ञानवानपि पातकी ॥ ८० ॥
 सर्वसङ्गपरित्यागी मैथुने यस्तु वर्त्तते ।
 स चाण्डालसमी ज्ञेयः सर्ववर्ण्यहिष्कृतः ॥ ८१ ॥
 यस्तु योगरतो विप्रो विप्रयेषु स्पृहान्वितः ।
 तत्कंभापणभाषेण ब्रह्महत्या भवेन्नृणाम् ॥ ८२ ॥
 सर्वसङ्गपरित्यागी पुनः सङ्गी भवेद्यदि ।
 तत्सङ्गसङ्गिनां सङ्गान्महापातकदोषभाक् ॥ ८३ ॥
 अनादानं हि ॥ द्रव्याणामापद्यपि सुनीग्रराः ।
 अपरिग्रह इत्युक्तो योगसिद्धिप्रदायकः ॥ ८४ ॥
 आत्मनस्तु समुत्कर्षं कुर्वन्निष्ठुरभाषणम् ।
 क्रीधमाहुर्धनं विदो ह्यक्रोधस्तद्विवर्त्तनम् ॥ ८५ ॥
 धनाद्यैरधिकं दृष्ट्वा भयं मनसि तापनम् ।
 अक्षया कीर्तिता सद्भिस्तद्योगीऽनसूयताऽ ॥ ८६ ॥

• तिति (घ) ।

† संविद्विचारक इति (क), (ग) ; संविद्विचारकमिति (घ) ।

‡ विमर्शनमिति (ख), तद्विपर्यय इति (ग), (ङ) ।

§ तस्यासौ ह्यनसूयतेति (क), (ख), (ग), (ङ) ।

एवं सङ्क्षेपतः प्रोक्ता यमायः बुधसत्तमाः ।

नियमानयः† यस्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ ८० ।

तपः स्वाध्यायसन्तोषः शौचञ्च हरिपूजनम् ।

सन्ध्योपासनयुक्तायः‡ नियमाः परिकीर्त्तिताः ॥ ८८ ।

चान्द्रायणादिभिर्यस्तु शरीरस्य विगोपणम् ।

तपस्तु गदितं सङ्घिर्योगसाधनमुत्तमम् ॥ ८९ ।

प्रणवञ्चोपनिषदं द्वादशाक्षरपञ्च च§ ।

अष्टाक्षरमहावाक्यमित्यादीनाञ्च यो जपः॥ ॥ ९० ।

स्वाध्यायश्च समाख्यातो योगसाधनमुत्तमम् ।

स्वाध्यायं यस्यजन्मदूतस्य योगो न सिध्यति ॥ ९१ ।

योगं विनापि स्वाध्यायैः पापनाशो भवेद्दुर्ध्रुवम् ।

स्वाध्यायैः स्तूयमानास्तु सुप्रसीदन्ति देवताः ॥ ९२ ।

जपस्तु त्रिविधः प्रोक्तो वाचिकोपांशुमानसैः॥ ।

जपेच्चेतेषु विप्रेन्द्राः पूर्वात्पूर्वात्परी वरः ॥ ९३ ।

मन्त्रस्योच्चारणं सम्यक् स्फुटाक्षरपदं यथा ।

जपस्तु वाचिकः प्रोक्तः सर्वयज्ञफलप्रदः*** ॥ ९४ ।

* यमा अपीति (ग) ।

† नियमाश्च प्रवक्ष्यामीति (ख) ।

‡ सुखादेति (ख) ।

§ द्वादशाक्षरमेव चेति (ख), (ग), (घ) ।

॥ योजयेदिति (क) ।

॥ मानसा इति बहुषु पाठः ।

*** योगविधिप्रदायक इति (ख) (क) ।

मन्तस्त्रोच्चारणं किञ्चित्पदात्पदविवेचनम्* ।
जपस्तु कथितोपांशः पूर्वस्माद† द्विगुणाधिकः ॥ ८५ ।
धिया यदचरयेत्स्यां यत्तदर्थविचारणम् ।
मानसस्तु जपः प्रोक्ता योगसिद्धिप्रदायकः‡ ॥ ८६ ।
जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ।
तस्मात्स्वाध्यायसम्पन्ना लभेत्§ सर्वमनोरयान् ॥ ८७ ।
यदृच्छालाभसन्तुष्टिः सन्तोष इति गीयते॥ ।
सन्तोषहीनः पुरुषो न लभेदस्मैसम्पदः॥ ॥ ८८ ।
न जातु कामः कामानामुपभोगेन श्राम्यति ।
इत्यधिकं** कदा लाभ इति कामः प्रवर्तते†† ॥ ८९ ।
तस्मात्कामं परित्यज्य देहसंश्लेषकारणम्‡‡ ।
यदृच्छालाभसन्तोषी भवेदस्मैपरायणः ॥ ९० ।
वाद्याभ्यन्तरभेदेन शौचं तद्विविधं स्मृतम् ।

* विवेचनमिति (ख) ।

† पूर्वमेवेति (क), (घ) ।

‡ ८३।८६ श्लोकी (क) पुस्तके न सः ।

§ लभेतेति साधु ।

॥ कथ्यते इति (ख) ।

॥ श्रमं सम्यदेति (क), (ग) । कर्म सम्यदेति (क) ।

** इतोऽधिकमिति (क), (ख), (ङ) । ततोऽधिकमिति (ग) ।

†† कामस्तु लभ्यते इति (ख) । प्रवर्तते इति (ङ) ।

‡‡ संश्लेषकारणमिति (क) ।

मृज्जलाभ्यां वह्निःशुद्धिर्भावशुद्धिरथान्तरम्* ॥ १०१ ॥

अन्तःशुद्धिविहीनैस्तु याः क्रियाः† विविधाः कृताः ।

न फलन्ति मुनिश्रेष्ठा भस्मनि न्यस्तहव्यवत् ॥ १०२ ॥

भावशुद्धिविहीनानां समस्तं कर्म निष्फलम् ।

तस्माद्रागादिकं सर्वं परित्यज्य सुखी भवेत् ॥ १०३ ॥

सृदां भारसहस्रैस्तु कोटिकुम्भजलैस्तथा ।

कृतशौचोऽविशुद्धात्मा‡ स चाण्डाल इति स्मृतः§ ॥ १०४ ॥

अन्तःशुद्धिविहीनस्तु देवपूजापरो यदि ।

तद्देवमेव तं हन्ति नरकश्च प्रपद्यते॥ ॥ १०५ ॥

अन्तःशुद्धिविहीनश्च वह्निःशुद्धिं करोति यः ।

अलङ्कृतः सुराभाण्डमिवाभाति दिजोत्तमाः॥ ॥ १०६ ॥

मनःशुद्धिविहीना ये*** तीर्थयात्रां प्रकुर्वते ।

न तान् पुनन्ति विप्रेन्द्राः सुराभाण्डमिवापगाः ॥ १०७ ॥

वाचा धर्मान् प्रयदति मनसा पापमृच्छति†† ।

* तथान्तरमिति (क), (ग), (ङ) । तथापरेति (ख) ।

† योग्येति (ख) (ग) ।

‡ दुरात्मैति इति (ख), (ग) ।

§ चाण्डालसदृशो हि स इति (ख) ।

॥ शीघ्रपद्यत इति (ग) ।

॥ चाण्डालसदृशो हि स इति (ख) इति भाति दिजोत्तमा इति (ङ) ।

*** विशीमास्तिति (ग) ।

†† इच्छतीति (ख), (ग) ।

जानीयात्तं मुनिश्रेष्ठा महापातकिनां घरम् ॥ १०८ ।

विशुद्धमानसा ये तु धर्ममात्रमनुत्तमम्* ।

कुर्वन्ति तत्फलं विद्यादक्षय्यसुखदायकम् ॥ १०९ ।

कर्मेणा मनसा वाचा सुतिस्मरणपूजनैः ।

हरिभक्तिर्दृढा यस्य हरिपूजति गीयते ॥ ११० ।

• एवं यमाद्य नियमाः संक्षेपादः प्रचोदिताः ।

एभिर्विशुद्धमनसां भोक्तुं हस्तगतं विदुः ॥ १११ ।

यमेय नियमैर्यैव स्थिरबुद्धिर्जितेन्द्रियः ।

अभ्यसेदासनं सम्यग्योगसाधनमुत्तमम् ॥ ११२ ।

पद्मकं स्रस्तिकं पीठं सौरश्चैव च† कोच्चरम् ।

कौर्म‡ वज्रासनश्चैव§ वाराहं मृगचैलिकम् ॥ ११३ ।

क्रौञ्चश्च नास्तिकश्चैव सर्वतोभद्रमेव वा ।

वार्षभं नागमात्स्यश्च वैशाख्यार्द्धचन्द्रकम् ॥ ११४ ।

दण्डं तार्क्षसिनं‡ शैलं खड्गं मुद्गरमेव वा॥ ।

माकरं त्रैपद्यं काष्ठं स्थाणु वै हास्तिकर्णिकम् ॥ ११५ ।

भौमं धीरासनश्चैव योगसाधनकारणम् ।

त्रिंशत्संख्यान्यासनानि मुनीन्द्राः कथितानि यः ॥ ११६ ।

* अनुपममिति (ग), (घ), (ङ) ।

† भोक्तुं शब्देति (ङ), (च) । पद्मं कोकुटकोष्ठराविति (गु), (ग) ।

‡ मद्रासनश्चेति (ङ) ।

§ चण्डं वापामनमिति (घ) ।

॥ एव चेति (ङ) ।

एषामेकतमं यद्वा गुरुभक्तिपरायणः ।
 अभ्यासेन जयेन्प्राणावागातीतो* विमत्सरः ॥ ११७ ।
 प्राप्नुखोदप्नुखो वापि तथा प्रत्यप्नुखोऽपि वा ।
 अभ्यासेन जयेन्प्राणाग्निः शब्दे जनवर्जिते† ॥ ११८ ।
 प्राणो वायुः शरीरस्य आयामस्तस्य निग्रहः ।
 प्राणायाम इति प्रोक्तो द्विविधः कथितो हि सः ॥ ११९ ॥
 अगर्भश्च सगर्भश्च द्वितीयस्तु तयोर्व्वरः ‡
 जपध्यानं विनाऽगर्भः सगर्भस्तत्कामन्वितः ॥ १२० ।
 रेचकः पूरकश्चैव कुम्भकः शून्यकस्तथा ।
 एवं चतुर्व्विधः प्रोक्तः प्राणायामो मनीषिभिः ॥ १२१ ।
 जन्तूनां दक्षिणा नाडी पिङ्गला परिकीर्त्तिता ।
 सूर्य्यदेवतका चैव पितृयोनिरिति स्मृता ॥ १२२ ॥
 देवयोनिरिति ख्याता इडा नाडी त्वदक्षिणा ॥ १२३ ।
 तन्नाधिदैवतं चन्द्रः शृणुध्वं श्रद्धतो मम ।
 एतयोरुभयोर्मधेयं सुषुम्ना नाडिका स्मृता ।
 अतिसूक्ष्मा गुह्यतमा ज्ञेया सा ब्रह्मदेवता ॥ १२४ ।
 वामेन रेचयेद्वायुं रेचनाद्रेचकः स्मृतः ।

* एवमेकासनमिति (क) ।

† निशान्ते जनवर्जिते इति (ख), तत्र परश्वीकीनास्ति । इन्द्रातीत इति (ग) ।

‡ (ग) पुस्तके शीतलस्य पूर्व्वार्द्धे नास्ति ।

§ एतदर्थे (घ) पुस्तके नास्ति । अगर्भश्च द्वितीयस्तु सगर्भश्च तयोर्व्वर इति (ख) ।

॥ एतौ शीकी (घ) पुस्तके न स्त । कुम्भकश्च पूरकश्च पितृयोनिरिति (क), (ग) ।

पूरयेद्विषेनैव पूरणात्पूरकः स्मृतः ॥ १२५ ।
 स्वदेहपूरितं वायुं निगृह्य न विमुञ्चति ।
 सम्पूर्णकुम्भवत्तिष्ठेत्कुम्भकः स हि विश्रुतः ॥ १२६ ।
 न गृह्णाति न त्यजति वायुमन्तर्वहिःस्थितम् ।
 ज्ञेयं तच्छून्यक नाम प्राणायामं यथास्थितम्* ॥ १२७ ।
 शनैः शनैर्विजितध्याः प्राणा मत्तगजेन्द्रवत्† ॥
 अन्यथा खलु जायन्ते महारोगभयङ्कराः ॥ १२८ ।
 क्रमेण योजयेद्वायुं योगी विगतकल्मषः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणः पदमश्नुते ॥ १२९ ।
 विषयेषु प्रसक्तानि इन्द्रियाणि सुनीश्वराः ।
 समाहृत्य निगृह्णाति प्रत्याहारस्तु स स्मृतः‡ ॥ १३० ।
 जितेन्द्रिया महात्मानो ध्यानशून्या अपि द्विजाः ।
 प्रयान्ति परमं स्थानं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १३१ ।
 अनिर्जित्येन्द्रियग्रामं यस्तु ध्यानपरो भवेत् ।
 मूढात्मानश्च तं विद्यादयानघास्य§ न सिध्यति ॥ १३२ ।
 यद्यत्पश्यति तत्सर्वं पश्येदात्मवदात्मनि॥

* प्राणायामस्य न्युत्पन्नत्वमात्रम् ।

† घनगजेन्द्रवदिति (क) ।

‡ सङ्कृत इति (ख) । तत्सङ्कृत इति (क), (ग) ।

§ चाप्ये इति (क), (ग) ।

॥ पश्येदात्मवदात्मनि॥ इति (ग) ।

प्रत्याहृतानीन्द्रियाणि धारयेत्ता सु धारणाः ॥ १३१ ॥
 योगी जितेन्द्रियप्रामस्तानि धृत्वा दृढं हृदि* ।
 आत्मानं परमं ध्यायेत्सर्वधातारमच्युतम् ॥ १३४ ॥
 ध्यायेद्दिग्वात्मकं विष्णुं सर्वलोकैककारणम् ।
 विकसत्पद्मपत्राद्यं चारुकुण्डलभूषितम्† ॥ १३५ ॥
 श्रीवत्सवक्षसन्देवं सुरासुरनमस्कृतम् ।
 अष्टारे हृत्सरोजेऽन्तर्द्वादशाङ्गुलविश्रुतम्‡ ॥ १३६ ॥
 ध्यायेदात्मानमध्यचं॥ परात्परतरं विभुम् ।
 ध्यानं सद्धिर्निगदितं प्रयतस्यैकतानता॥ ॥ १३७ ॥
 ध्यानं कृत्वा मुहूर्त्तं वा परं मोक्ष लभेन्नरः ।
 ध्यानात्पापानि नश्यन्ति ध्यानान्मोक्षश्च विन्दति॥६॥

* साधुधारणेति (ग) ।

† दृढं यदीति (ग) ।

‡ आरुमण्डलभूषितमिति (ग) ।

§ अन्तरे हृत्सरोजे तिति (क), अष्टिहाने हृत्सरोजे इति (ख), (ख), (ग) पुस्त-
कशिरसाच्छोकात् पूर्व—

दीर्घबाहु सुन्दराङ्ग सर्वालङ्कारभूषितम् ।

घोताम्बरधरं देव हेमयशोपवीतितम् ॥

विभक्तं तुलसीमाला कौकुभेन विराजितम् ।

इत्यधिक पाठो वर्तते । (ङ) पुस्तके एष श्लोक एव नास्ति ।

¶ अव्ययमिति (ख), अव्यक्तमिति (ग) ।

॥ प्रत्ययस्यैक्यात्मनिरिति (ख) ।

** स विन्दतीति (ग) ।

विभात्यज्ञाननाशे तु यथापूर्व्वं व्यवस्थितः ॥ १४६ ।

परज्योतिरमेयात्मा मायायानिव मायिनाम् ।

तन्नाशे निर्मलं ब्रह्म प्रकाशयति पण्डिताः ॥ १४७ ।

एकमेवाद्वितीयं तत्परं ज्योतिर्निरञ्जनम् ।

सर्व्वेषामेव भूतानामन्तर्यामितया स्थितम् ॥ १४८ ।

अणोरणीयान्महतो महीयान्

सनातनात्माखिलविश्वहेतुः ।

पश्यन्ति यः ज्ञानविदां वरिष्ठाः

परात्परस्मात्परमं पवित्रम् ॥ १४९ ।

सृष्टिस्थित्यन्तकरणे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 यस्यायुतायुतांशांशान्तद्वैत्यभिधीयते ॥ १५४ ।
 योगिनो हृदि पश्यन्ति परात्मानं सनातनम् ।
 अविकारात्मजं शुद्धं परब्रह्मेति गीयते ॥ १५५ ।
 ध्यानमन्यत्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः ।
 संसारतापतप्तानां सुधाहृष्टिसमं नृणाम् ॥ १५६ ।
 नारायणं परानन्दं अरिप्रणवसंस्थितम् ।
 नादरूपमनौपम्यमर्हमात्रापरिस्थितम् ॥ १५७ ।
 अकारं ब्रह्मणोरूपमुकारं विष्णुरूपवत् ।
 मकार रुद्ररूपं स्यादर्द्धमात्रा परात्मकम् ॥ १५८ ।
 मात्रा तत्र समाख्याता ब्रह्मविष्णुशैवता ।
 तेषां समुच्चयं विप्राः परं ब्रह्मप्रबोधकम् ॥ १५९ ।
 वाचन्तु परमं ब्रह्म वाचकः प्रणवः स्मृतः ।
 वाच्यवाचकसम्बन्धो ह्युपचारस्तयोर्हिजाः ॥ १६० ।
 जपन्तः परमं नित्यं मुच्यन्ते सर्वपातकैः ।
 तदभ्यासेन संयुक्ताः परं मोक्षं लभन्ति च ॥ १६१ ।
 जपय परमं नित्यं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ।

० अविकारमजमिति (ग) पाठः ।

† परब्रह्मेति (घ) पुनक्तव्य पाठः ।

‡ अत्ररूपमिति (ङ) पाठः ।

§ अर्द्धमात्रापरिस्थितमिति (क), (ङ) पुनक्तव्य पाठः ।

॥ लभन्ते इति मायु ।

विभात्यज्ञाननाशे तु यथापूर्वं व्यवस्थितः ॥ १४६ ।

परज्योतिरमेयात्मा भायावानिव मायिनाम् ।

तन्नाशे निर्मलं ब्रह्म प्रकाशयति पण्डिताः* ॥ १४७ ।

एकमेवाद्वितीयं तत्परं ज्योतिर्निरञ्जनम् ।

सर्वेषामेव भूतानामन्तर्यामितया स्थितम् ॥ १४८ ।

अणोरणीयान्महतो महीयान्

सनातनात्माखिलविश्वहेतुः ।

पश्यन्ति यं ज्ञानविदां वरिष्ठाः

परात्परस्मात्परमं पवित्रम् ॥ १४९ ।

अकारादि-चकारान्त-वर्णभेद व्यवस्थितः ।

पुराणपुरुषोऽनादिः शब्दब्रह्मेति† गीयते ॥ १५० ।

पञ्चभूतात्मके देहे ह्यन्तःकरणसंयुतः ।

पुराणपुरुषोदेवः अपरात्मेति कीर्त्यते ॥ १५१ ।

विशुद्धमजरं नित्यं पूर्णमाकाशमव्ययम्‡ ।

आनन्दं निर्मलं शान्तं परं ब्रह्मेति गीयते ॥ १५२ ।

यतोषाधो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।

परं ज्योतिः परं धाम परं ब्रह्मेति गीयते॥ १५३ ।

* सगमा इति (घ) ।

† ध्यानापराधादिति (घ) ।

‡ य च ब्रह्मेति (घ) ।

§ आकाशमव्ययमिति (घ) ।

॥ १५१—१५२ श्लोकाः (घ) पुनर्लभ्ये न सन्ति ।

सृष्टिस्थित्यन्तकरणे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 यस्यायुतायुतांशांशास्तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥ १५४ ।
 योगिनी हृदि पश्यन्ति परात्मानं सनातनम् ।
 अविकारात्मजं शब्दं परब्रह्मेति गीयते ॥ १५५ ।
 ध्यानमन्यत्र वक्ष्यामि शृणुष्वसृष्टिसत्तमाः ।
 संसारतापतप्तानां रुधावृष्टिसमं नृणाम् ॥ १५६ ।
 नारायणं परानन्दं क्षरेत्क्षणवसस्थितम् ।
 नादरूपमनौपम्यमर्हमात्रापरिस्थितम् ॥ १५७ ।
 अकारं ब्रह्मणोरूपमुकारं विष्णुरूपवत् ।
 मकार रुद्ररूपं स्यादर्हमात्रा परात्मकम् ॥ १५८ ।
 मात्रा तत्र समाख्याता ब्रह्मविष्णुशिवदेवता ।
 तेषां समुच्चयं विप्राः परं ब्रह्मप्रबोधकम् ॥ १५९ ।
 वाच्यन्तु परमं ब्रह्म वाचकः प्रणवः स्मृतः ।
 वाच्यवाचकसम्बन्धो ह्युपचारस्तयोर्दिजाः ॥ १६० ।
 जपन्तः परमं नित्यं मुच्यन्ते सर्वपातकैः ।
 तदभ्यासेन संयुक्ताः परं मोक्षं लभन्ति च ॥ १६१ ।
 जपस्य परमं नित्यं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ।

० अविकारमत्रमिति (घ) पाठः ।

† परब्रह्मेति (घ) पुनःकथ्य पाठः ।

‡ अत्ररूपमिति (ङ) पाठः ।

§ अर्हमात्रापरिस्थितमिति (ङ), (ड) पुनःकथ्य पाठः ।

९ लभन्ते इति भाष्यः ।

कीटिसूर्यसमं तेजो ध्यायेदात्मनि निर्मलम् ।
 शालग्रामशिलारूपं प्रतिमारूपमेव वा ॥ १६२ ।
 यद्यत्पापहरं वस्तु तत्तदा चिन्तयेद्बुद्धि ।
 यदेतद्वैष्णवं ज्ञानं कथितं वो मुनीश्वराः ।
 एतदिदित्वा योगीन्द्रो लभेन्मोक्षमनुत्तमम् ॥ १६३ ।
 यथैतत्पुण्यमाख्यातं शृणुयाद्वा समाहितः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्ती हरिसारूप्यमनुते ॥ १६४ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

नमो नमः ।

समाख्यातानि सर्वाणि योगाङ्गानि महामुने^१ ।
 हृदानीमपि सर्वत्र यत्पृच्छामस्तदुच्यताम् ॥ १ ।
 योगो भक्तिमतामेव सिध्यतीति त्वयोदितम्^२ ।
 यथा तुष्यति सर्वेशो^३ देवदेवो जनार्दनः ।
 तस्यो यदस्व धर्मं स तत् कारुण्यवारिधे ॥ २ ।

१ मुनीश्वर इति (ख) पुस्तके दृश्यते ।

२ यथोदितमिति (क), यथोदितमिति (ख), (ग) । तत्र (ग) पुस्तके च
 यत्र तुष्यति दिव्यशरण भक्तिय शान्तोत्पत्तिक पाठो वर्तते ।

३ दिव्य इति (ग) पाठः ।

सूत उवाच ।

पुरा सनत्कुमारेण एव पृष्टः स नारदः ।

यदुवाच मुनिश्रेष्ठाः पिवध्वं तत्कथामृतम् ॥ ३ ।

नारायणं परं देवं सच्चिदानन्दविग्रहम् ।

यजध्वमृषयः सर्वे विमुक्तिं यद्यपीप्सवः ॥ ४ ।

रिपवस्तं न बाधन्ते न बाधन्ते ग्रहाश्च तम् ।

राक्षसाश्च न खादन्ति नरं विष्णुपरायणम् ॥ ५ ।

भक्तिर्हृदा भवेद्यस्य देवदेवे जनार्दने ।

श्रेयांसि तस्य सिध्यन्ति भक्तिमन्तोऽधिकास्ततः ॥ ६ ।

तौ पादौ सफलो पुंसां कृष्णायतनगामिनौ ।

तौ करो भाग्यनिलयो हरिपूजापरायणौ ॥ ७ ।

ते च नेत्रे महाभागे पश्येते ॥ ये जनार्दनम् ।

सा जिह्वा प्रोच्यते सद्भिर्हरिनामपरायणा ॥ ८ ।

सत्यं सत्य पुनः सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते ।

वेदशाम्नात्परं नास्ति न देवः केशवात्परः ॥ ९ ।

● यद्यभीष्टय इति (क), विमुक्तिमभिलिखन् इति (ङ) पाठः ।

† पावकास न बाधन्ते न बाधन्ते ग्रहाश्च तमिति (ख) पाठः ।

‡ न बाधन् इति (क) पुस्तकपाठः ।

§ ततोऽधिका इति (ग) पुस्तकपाठः ।

¶ सफलो पुण्यौ विष्णुपरायतनगामिनौ इति (ख), (ग) पुस्तकेऽपि विष्णुपरायतन गामिनौ इति पाठः ।

॥ हृद्येते इति (ख), (ग), (ङ) पुस्तकपाठः ।

●● ज्ञानि वेदान्तरं शान्तमिति (ग) पाठः ।

सत्यं वच्मि हितं वच्मि सारं वच्मि पुनः पुनः ।
 असारे दग्धसंसारेः सारं यद्विष्णुपूजनम् ॥ १० ।
 संसारपाथं सुदृढं महामोहप्रदायकम् ।
 हरिभक्तिकुठारेणः कृत्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ११ ।
 तन्मनः संयुत विष्णौ सा वाणी तत्परायणा ।
 ते श्रोत्रे तत्कथासारपूरितेऽ लोकवन्दिते ॥ १२ ।
 आनन्दमक्षरं शुद्धं पूज्यञ्च विदगैरपि ॥
 आकाशमध्यगं देवं यजध्वमृचिसत्तमाः ॥ १३ ।
 स्थानं वा शक्यते वक्तुं स्वरूपं वा कदाचन ।
 निर्देष्टुं मुनिगार्हूलं द्रष्टुं वाप्यकृतात्मभिः ॥ १४ ।
 समस्तकरणैर्युक्तो न च तैः करणैस्तथाः* ॥
 अस्वरूपो यदात्मा च पुण्यापुण्यविवर्जितः ॥ १५ ॥
 सर्वोपाधिविनिर्मुक्तो ह्यनिन्दो निर्गुणो विभुः ।
 परं ब्रह्ममयो देवः सुसुप्त इति गीयते ॥ १६ ॥
 भावनामयमेतद्वै जगदस्यावरजश्चमम्† ॥

* खलु संसारे इति (क) पुस्तके पाठो दृश्यते ।

† सार इति पुस्तं न्यायम् ।

‡ हरिभक्तिविचारेणेति (क) पाठः ।

§ तत्कथासारपूरिते इति (ग) पाठो न सन्तीचीनः ।

॥ अथ (ग) पुस्तके अथ श्लोका न सन्ति ।

॥ दृष्ट वाप्यकृतात्मभिरिति (ग) पुस्तकपाठः ।

** न चान्न करणैस्तथेति (ग) पाठः ।

†† (क), (ग), (ङ) पुस्तकेष्वतः परं सार्धत्रिश्लोका न सन्ति ।

विद्युदिलोलं विप्रेन्द्रा यजध्वं तं जनार्दनम् ॥ १७ ।
 अहिंसा सत्यमस्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः ।
 वर्त्तन्ते यस्य तस्यैव तुष्यते* जगतां पतिः ॥ १८ ।
 सर्वभूतदयायुक्तो विष्णुपूजापरायणः ।
 मातापित्रोश्च शूयूपुत्रस्य तुष्टो जनार्दनः ॥ १९ ।
 सत्कथायाञ्च रमते सत्कथाञ्च करोति च ।
 सत्यवाग्निरहङ्कारस्तस्य प्रीत उमापतिः ॥ २० ।
 नामसङ्कीर्त्तनं विष्णोः क्षुत्तृट्प्रखलितादिषु ।
 करोति सततं विपास्तस्य प्रीतो ह्यधोऽक्षजः ॥ २१ ।
 या तु नारी पतिप्राणा पतिपूजापरायणा ।
 तस्यास्तुष्टो जगन्नाथो मधुकैटभमर्दनः ॥ २२ ।
 निरसूयापरो यस्तु अहङ्कारविवर्जितः ।
 देवपूजापरथैव तस्य तुष्यति केशवः ॥ २३ ।
 तस्माच्छृणुध्वमृषयो यजध्वं सततं हरिम् ।
 आहणुध्वमहङ्कारं विद्युक्लोलत्रिया हतम्† ॥ २४ ।
 शरीरं मृत्युसंयुक्तं जीवितञ्चापि चञ्चलम् ।
 राजादिभिर्धनं ग्राह्यं‡ सम्पदः क्षणभङ्गुराः ॥ २५ ।
 हे जनाः किं न पश्यध्वमायुषोऽर्जन्तु निद्रया ।
 हतश्च भीजनाद्यैश्च कियदायुः समाहृतम् ॥ २६ ।

* तुष्यतीति साधु ।

† हृषीति (छ), हता रति (क) पाठः ।

‡ वसमिति (क), (घ) पुस्तकयोः पाठः ।

क्रियदायुर्बालभावाद्बृहभावात्क्रियदृतम् ।

क्रियद्विषयभोगेयं कदा धर्मान् करिष्यथ ॥ २७ ।

बालभावे च यार्हये न घटेताच्छ्रुतार्चनम्* ।

वयस्येव च धर्मान्वे कुरुध्वमनद्वहताः † ॥ २८ ।

मा विनाशय† संसारगते मग्ना ह्यथा जनाः ।

वपुर्विनाशनिलयमापदां परमं पदम् ॥ २९ ।

• शरीरं रोगनिलयं मलाद्यैः परिदूषितम् ।

किमर्थं शाश्वतधिया पापं कुरुष्व सर्वदा‡ ॥ ३० ।

असारभूते संसारे नानादुःखसमन्विते ।

विश्वासी नात्र§ कर्त्तव्यो निश्चितं नाशमेष्वति ॥ ३१ ।

शृणुध्वमृषयः¶ सर्वे सत्यमेतन्मयोच्यते ।

कायः सन्निहितापायः पूज्य एव जनार्दनः ॥ ३२ ।

मानन्त्यजत हन्तारं॥ कामक्रोधादिवर्जिताः‡ ॥ ३३ ।

यजध्वं सततं कृण्वन्† मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ३३ ।

कोटिजन्मसहस्रेषु स्थावरादिषु सत्तमाः ।

* न समेताच्छ्रुतार्चनमिति (ख) पुस्तकस्य पाठ ।

† विनश्यत् इति (ख), अत्रात्मनेपदमार्थम्, सर्वत्र क्रियागतमेकवचनमर्थम् ।

‡ सर्वथेति (क), (घ) पुस्तकयोः पाठ ।

§ न चेति (ख) पुस्तके दृश्यते ।

¶ मृषध्व मृणय इति (ग) पाठ ।

॥ मान त्वज्य अहङ्कारमिति (ग) । अत्र त्यजेति साधु ।

०० कामक्रोधादिभिर्विजा इति (ङ) पाठो न मनोरम ।

† सतत विप्रा इति (ग) पाठ ।

सम्मान्तस्य तु० मानुष्यं कथञ्चित्परिलभ्यते ॥ ३४ ।
 तत्रापि देवताबुद्धिर्ज्ञानबुद्धिश्च[†] सत्तमाः ।
 भोगबुद्धिस्तथा नृणां जन्मान्तरतपःफलम् ॥ ३५ ।
 मानुष्यं दुर्लभम्प्राप्य यो हरिं नार्चयेत्सकृत्[‡] ।
 मूर्खः परतरस्तस्मात्कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ३६ ।
 दुर्लभम्प्राप्य मानुष्यं नार्चयन्ति च ये हरिम् ।
 तेषामतीव मूर्खाणां पियेकः कुत्र तिष्ठति ॥ ३७ ।
 आराधितो जगन्नाथो ददात्यभिमतं फलम् ।
 कस्तं न पूजयेद्विप्राः संसाराग्निप्रदीपितः[§] ॥ ३८ ।
 * चाण्डालोऽपि मुनियेष्ठो विष्णुभक्तो द्विजाधिकः[॥] ।
 विष्णुभक्तिविहीनश्च द्विजोऽपि श्वपचाधिकः ॥ ३९ ।
 रागद्वेषपरित्यक्त्यण्डालोऽपि[॥] द्विजाधिकः ।
 तस्मात्कामादिकं त्यक्त्वा यजध्वं हरिमव्ययम् ।
 तस्मिन्नुटे जगत्तुष्टं[॥] यतः सर्वगतो हरिः ॥ ४० ।
 यथा हस्तिपदे सर्वं पदमात्रं विलीयते ।

० * सम्भवतः लिति (ग), सम्भवत्विति (ङ) पाठः ।

† दानबुद्धिरिति (घ), (ग) ; ज्ञानबुद्धिश्च शब्दतीति (ङ) पाठः ।

‡ नार्चयन्ति च ये हरिमिति (घ) । तथातः परं चत्वारः पादा न सन्ति ।

§ प्रपीडित इति (घ) पुनर्लेख्यते ।

॥ अतः परं (ग) पुनर्लेख्यते चत्वारः पादा न सन्ति ।

॥ श्वपचोऽपि द्विजाधिक इति (घ) पाठः ।

०० तस्मिन्नुटेऽखिलं तुष्टमिति (ग) पाठः ।

तथा चराचरं विश्वं कृणु एव प्रलीयतेऽ ॥ ४१ ।
 आकाशेन यथा व्याप्तं जगत्स्यावरजद्रमम् ।
 तथैव हरिणा व्याप्तं विश्वमेतच्चराचरम् ॥ ४२ ।
 जन्मने मरणं नृणां मरणं जन्मसाधनम्* ।
 उभे ते सङ्कटेऽ नृणां तत्राग्रे हरिसेवया ॥ ४३ ।
 ध्यातः स्मृतः सुतो वापि नमितो वा जनार्दनः ।
 संसारपाशविच्छेदी कस्तत्र प्रतिपूजयेत् ॥ ४४ ।
 यन्नामोच्चारणादेव महापातकनाशनम् ।
 यं समभ्यर्च्य विम्रेन्द्राः पर मोक्ष लभेदुध्रुवम्† ॥ ४५ ।
 अहो चित्रमहो चित्रमहो चित्रमिदं द्विजाः ।
 हरिनान्नि स्थिते लोकः संसारे वर्तते पुनः ॥ ४६ ।
 भूयो भूयोऽपि वक्ष्यामि सत्यमेतत्तपोधनाः ।
 नीयमानो यमभटैरशक्तो धर्मसाधने ।
 यावन्नेन्द्रियवैकल्यं यावद्वाधिर्न बाधते‡ ॥
 तावदेवार्चयेद्दिशु यदि मुक्तिपरो॥ नरः ॥ ४७॥४८ ।

* विष्णवेवेति (ख) । (ग) पुस्तके एव श्लोको नास्ति । (क), (ङ) पुस्तकयोः श्लोकस्थान्य केवलं पूर्वाह्नमस्ति ।

† (ग) पुस्तके श्लोकस्थान्य पराङ्गं नास्ति ।

‡ निकटे इति बहुषु पुस्तकेषु पाठः ।

§ लभेदिति आर्थे, लभेतेति साधु ।

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इति (ख) पुस्तकस्य पाठः ।

॥ मुक्तिरग इति (ख), भक्तिपर इति (क) पाठः ।

मातुर्गर्भादिनिष्क्रान्तो यदा जन्तुस्तदैव हि ।
 मृत्योर्वैष्णवगतं वादं* तस्मादधर्मरतो† भवेत् ॥ ४८ ।
 अहो कष्टमहो कष्टमहो कष्टमिदं वपुः ।
 विनाशधर्मं विमोक्षा वज्रध्वं याश्चेतं प्रभुम् ॥ ५० ।
 सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते ।
 दम्भाचारं परित्यज्य यजध्वं चक्रपाणिनम् ॥ ५१ ।
 भूयो भूयो हितं वचिम् भुजमुद्धृत्य पण्डिताः ।
 विष्णुः सर्वार्थिना पूज्यस्त्याज्याऽसूत्रा तयाऽष्टतिः‡ ॥ ५२ ।
 क्रोधमूलो मनस्तापः क्रोधः संसारसाधनम् ।
 धर्मक्षयकरः§ क्रोधस्तस्मात्तं परित्यजेत् ॥ ५३ ।
 काममूलमिदं॥ जन्म कामः पापस्य कारणम् ।
 ययःक्षयकरः कामस्तस्मात्तं परित्यजेत्॥ ॥ ५४ ।
 समस्तदुःखजापानां मात्सर्यं कारणं स्मृतम् ।
 नरकाणां साधनञ्च मात्सर्यं तत्परित्यजेत्॥ ॥ ५५ ।
 मम॥॥ एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।
 तस्मात्तदेव संयोज्य परात्मनि सुखी भवेत् ॥ ५६ ।
 अहो धैर्यमहो धैर्यमहो धैर्यमहो नृणाम् ।
 विष्णो स्थिते जगन्नाथे न भजन्ति मदोदताः ॥ ५७ ।

* गर्भमिति (ख) । † धर्मपर इति (ख) । ‡ (ग) पुनर्कृतः परं शार्ङ्गेक श्लोको
 नास्ति । तदा नृभिरिति (द), (घ) । § कर्मक्षयकर इति (ग) । ॥ काममूलादिद
 मिति (घ) । ॥ तस्यात्मार्थं विषयमयमिति (ङ) । ०० एवश्रीक, (घ) पुनर्क नास्ति,
 समस्तपापनाशमिति (ग) । † मम एवेति सर्वत्र पाठः ।

अनाराध्य जगन्नाथं सर्वधातारमच्युतम् ॥
 संसारसागरे मग्नाः कथं पारं गमिष्यथ ॥ ५८ ।
 अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभीषिताः ।
 नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्य वदाम्यहम् ॥ ५९ ।
 नारायण जगन्नाथ वासुदेव जनार्दन ।
 इतीरयन्ति ये नित्यं ते वै सर्वत्र वन्दिताः ॥ ६० ।
 अद्यापि च मुनिश्रेष्ठा ब्रह्माद्या अपि देवताः ।
 प्रभावं न विजानन्ति विष्णुभक्तिरतात्मनाम् ॥ ६१ ।
 अहो मौर्ख्यमहो मौर्ख्यमहो मौर्ख्यं दुरात्मनाम् ।
 हृत्पद्मसंस्थितं विष्णुं न विजानन्ति सर्वदा ॥ ६२ ।
 नृणध्वंसयः सर्वं भूयो भूयो वदाम्यहम् ।
 हरिः श्रद्धावतां तुष्टो न धनेर्न च बान्धवैः ॥ ६३ ।
 धन्यमत्त्वं धनाव्यत्वं पुत्रवत्त्वञ्च सत्तमाः ।
 विष्णुभक्तिमतां नृणां भवेद्दे जन्मजन्मनि ॥ ६४ ।
 पापमूलमयं देहः पापकर्म्मरतस्तथा ।
 एतदिदित्वा सततं पूजयध्वं जनार्दनम् ॥ ६५ ।
 पुत्रमित्रकलत्राद्या बहवः सायसम्पदः ॥
 हरिपूजारतानाञ्च भयस्येष न संग्रहः ॥ ६६ ।
 इहाऽमुञ्च फलं प्रेषुः पूजयेत्सततं हरिम् ।

• सर्वसाधारणच्युतमिति (य) । † प्रतिमतां दृष्टामिति (ग) । ‡ बहवः नृः ससम्पद-
 इति (घ), (ङ) ।

इहामुत्र सुखं प्रेसुः परनिन्दाम्परित्यजेत् ॥ ६७ ।
 धिग्जन्म मक्तिहीनानां देवदेवे जनार्दने ॥
 सत्पात्रदानशून्यश्च तद्धनं धिक् पुनः पुनः ॥ ६८ ।
 न नमेद्विष्णवे यस्य शरीरं जन्मभेदिने ।
 पापानामाकरं तद्वै श्रेयं विबुधसत्तमाः ॥ ६९ ।
 सत्पात्रदानरहितं यद्व्यं येन रचितम् ।
 संप्रेण रचितमिव इति लोकेषु निश्चितम् ॥ ७० ।
 तद्विष्णोस्तथिया मत्ता क्षणभङ्गुरंगालिनः ।
 नाराधयन्ति विविधं पशुपक्षविमोचकम् ॥ ७१ ।
 सृष्टिस्तु द्विविधा ज्ञेया देवासुरविभेदतः ।
 हरिभक्तियुता दैवी तद्गीता छागुरी श्रुताः ॥ ७२ ।
 तस्माच्छृणुत विप्रेन्द्रा हरिभक्तिपरायणाः ।
 श्रेष्ठाः सर्वत्र विख्याता यतो भक्तिः सुदुर्लभा ॥ ७३ ।
 असूयारहिता ये तु विप्रत्राणपरायणाः ॥
 कामादिरहिता ये तु तेषां तुष्यति केयवः ॥ ७४ ।
 सम्प्राज्ञानादिभिर्ये तु हरिशून्यपणे रताः ॥
 सत्पात्रदाननिरताः प्रयान्ति पदमुत्तमम् ॥ ७५ ।

तस्मात्संसारतप्तानां हरिरेव परा गतिः ।
यन्नामश्रवणादेव* प्रयान्ति पदमुत्तमम् ॥ ७६ ॥

इति श्रीसहस्रारदीयपुराणे हरिभक्तिकथनो नाम
द्वाविंशोऽध्यायः ।

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

पुनर्वक्ष्यामि माहात्म्यं देवदेवस्य चक्रिणः ।
पठतां शृण्वतां सद्यः पापराशिः प्रणश्यति† ॥ १ ॥
शान्ता जितारिषड्वर्गा योगेनाप्यनहङ्गताः ।
यजन्ति ज्ञानरूपेण ज्ञानरूपिणमव्ययम् ॥ २ ॥
तीर्थस्नानविशुद्धा ये व्रतदानतपोमखैः ।
यजन्ति कर्मयोगेन‡ सर्वधातारमच्युतम् ॥ ३ ॥
लुब्धा व्यसनिनोऽप्राप्य न यजन्ति जगत्पतिम् ।
अजरामरवन्मूढास्तिष्ठन्ति नरकीटकाः ॥ ४ ॥

* श्रवणादेवेति (क), (ख) ।

† विनश्यतीति (ग) । ‡ ज्ञानयोगिनेति (ख) ।

तद्विभो लश्रिया मत्ताः॥ वृथाऽहङ्कारदूषिताः॥^१ ।
 न यजन्ति जगन्नाथं सर्वश्रेयोविधायकम् ॥ ५ ।
 हरिधर्मरताः॥ शान्ता हरिपादाब्जसेवकाः ।
 देवात्केऽपीहऽ जायन्ते लोकानुग्रहतप्पराः ॥ ६ ।
 कर्मणा मनसा वाचा यो यजेद्भक्तितीक्ष्णं हरिम् ।
 स याति परमस्थानं॥ सर्वलोकोत्तमोत्तमम्॥^२ ॥ ७ ।
 श्रवैवो॥॥॥दाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 पठतां शृण्वताश्चैव सर्वपापप्रणशिनम्॥॥ ॥ ८ ।
 विप्राः शृणुध्वं चरितं यक्षमात्मिसुमान्निनोः ।
 यस्य श्रवणमात्रेण बालिमेधफलं लभेत्॥॥ ॥ ९ ।
 कथिदासीत्पुरा विप्रा ब्राह्मणो रैवतेऽन्तरेण॥ ।
 देवमात्मिरिति॥॥ स्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ १० ।
 सर्वभूतदयायुक्तो हरिपूजापरायणः ।
 पुष्टमित्रकलत्रार्थं धनार्जनपरोऽभवत् ॥ ११ ।
 अपण्यविक्रयशुक्ले तथा च रसविक्रयम् ।
 चाण्डालाद्यैरपि तथा प्रतिग्रहपरोऽभवत् ॥ १२ ।

• तद्विभोऽपेक्षया मत्ता इति (ग) । + मूषिता इति (घ) ; दु म्विता इति (ख) ।
 † हरिधर्मरता इति (ङ), (च) । ‡ क्षिप्तेति (च) । ५ योऽर्चयेद्भक्ति इति (ख) ।
 ॥ परमानन्दमिति (घ) । ६० श्रेयोविधायकमिति (घ) । †† लभेति (घ) । ‡‡ एष
 षोडश (ग) पुनश्च जातिः । § लभेति माय । ५५ रैवते विराजति (घ) । ॥ वेद
 मात्मिरिति (ग), (घ) । एवं परचादि ।

तपसां० विक्रयश्चक्रे ततानां विक्रयन्तथा ।
 परार्थं तीर्थगमनं कलत्रार्थमकारयत् ॥ १३ ॥
 कालेन गच्छता विप्रा जाता तस्य सुताबुभौ† ।
 यन्नमाली सुमाली च‡ समानावतिग्रीभिनौ ॥ १४ ॥
 ततः पिता कुमारी तावतिस्त्रैहसमन्वितः§ ।
 योजयामास॥ वात्सल्याद्बहुभिः साधनैस्तथा ॥ १५ ॥
 देवमालिर्बह्वपायैर्धनं सम्पाद्य यत्नतः ।
 स्वधनं गणयामास कियत्स्यादिति वेदितुम् ॥ १६ ॥
 निष्ककोटिसहस्राणां कोटिकोटिगुणान्वितम्॥ ।
 विगण्य स्वयं हृष्टो विस्मितश्चाः००प्यचिन्तयत् ॥ १७ ॥
 असप्रतिग्रहैद्यैमपण्यानाद्भु विक्रयैः ।
 महातपोविक्रयाद्यैरेतत्तु समुपार्जितम्†† ॥ १८ ॥
 अद्यापि शान्तिं नापन्ना मम तृष्णातिदुःसहा ।
 मेरुतुल्यसुवर्णानि चासंख्यातानि‡‡ वाञ्छति ॥ १९ ॥
 अहोमन्ये महाकष्ट समस्तक्लेशसाधनम्§§ ।
 सर्वान् कामानवाप्याश पुनरन्यच्च काङ्क्षति॥ ॥ २० ॥
 जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः ।

* तपस इति बहुषु पाठः । † कालेन विप्रा जज्ञेतां चान्ती तस्य सुताबुभाविति (ख)
 ‡ यन्नमालि सुमालियेति (क), (ख), यन्नमालि सुमाली चेति (ग) । § समन्वि-
 त इति (ङ) । ॥ योजयामासेति (ग) । ॥ समन्वितमिति (ङ) । ०० विषययेति (क), (घ)
 †† एतद्भनमुपार्जितमिति (ख), (ग) । ‡‡ अप्रसूयामतीति (ख) । §§ साधकमिति (ङ)
 ५६ (ख) पुस्तकेऽत अप्री श्लोका न सन्ति ।

चक्षुःश्रोत्रे च जीर्येते दृश्यैका तरुणायते ॥ २१ ।
 ममेन्द्रियाणि सर्वाणि मन्दभावं त्रजुन्ति च ।
 बलं हृतञ्च जरसा सा दृष्ट्वा तारुणं गता^० ॥ २२ ।
 कटा सा वर्त्तते यस्य स विद्वानप्यपण्डितः ।
 स गान्तोऽपि प्रमन्युः स्वादीमानप्यतिमूढधीः ॥ २३ ।
 आया भङ्गकरी पुंसामजेयाऽरातिसन्निभा ।
 तस्मादायान्त्यजिष्वाज्ञो यद्रीच्छेच्छाश्वतं सुखम् ॥ २४ ।
 बलन्तेजो यगस्यैव विद्यां शीर्येच्च^१ वृद्धताम्^२ ।
 तथैव सुकुले जन्म आया हन्त्यतिवेगतः ॥ २५ ।
 दृष्टामायाभिभूतानामाद्यर्थमिदमुच्यते ।
 किञ्चिदृत्वाऽपि चाण्डालः^३ स्तस्मादधिकतां गतः ॥ २६ ।
 आयाभिभूता ये मर्त्या महानोद्वाः शुचादताः^४ ।
 अवमानादिकं दुःखं न जानन्ति यदप्यहो ॥ २७ ।
 तथाप्येवं बहुक्लेगैरेतदनमुपाज्जीतम्^५ ।
 गरीरमपि जीर्णञ्च जरसाऽपहृतं बलम् ॥ २८ ।
 इतः परं^६ यतिष्यामि परलोकार्थमादरात् ।
 एषं निश्चित्य विप्रेन्द्रा धर्ममार्गरतोऽभवत् ॥ २९ ।

० दृष्ट्वा तारुणायते इति (ग) । † विदो मानयेति (घ), (ग), (ङ) । ‡ किञ्चि
 दृत्वा स चाण्डाल इति (घ) । § महामोर्ध्वं श्रीदत्ता इति (ग) । ॥ यगद्वन्द्वस्यैत-
 निति (घ) । ॥ इत परमिति (घ) ।

सद्यएव धनं* सख्यं चतुर्धा व्यभजत्ततः† ।
 स्वयन्तु भागद्वितयमूर्जकत्वादपाहरत् ॥ ३० ।
 श्रेयन्तु‡ भागद्वितयं पुत्रयोरुभयोर्ददौ§ ।
 स्वेनार्जितानां पापानां नाशं कर्तुमनास्तदा ॥ ३१ ।
 प्रपातङ्गागारामांश्च तथा देवगृहान् बहून् ।
 अन्नादीनाञ्च॥ दानानि गङ्गातीरे चकार सः ॥ ३२ ।
 एवं धनविशेषञ्च विन्यास्य हरिभक्तिमान् ।
 नरनारायणस्थानं जगाम तपसे वनम् ॥ ३३ ।
 तत्रापश्यन्महारथे आश्रयं मुनिसेवितम् ।
 फलितैः पुष्पितैश्चैव शोभितं वृक्षसङ्कुलैः ।
 गृणद्भिः परमं ब्रह्म शास्त्रचिन्तापरैस्तथा ।
 परिचर्यापरैर्वृद्धैर्मुनिभिः परिशोभितम् ॥ ३४ ।
 गृणन्तं परमं ब्रह्म तेजोराशिं ददर्श ह ।
 शमादिगुणसंयुक्तं रागादिरहितं मुनिम् ॥ ३५ ।
 शीर्षपर्णाशनं दृष्ट्वा देवमालिर्ननाम तम् ।
 तस्य जानन्तिरागन्तीः कल्पयामास चार्हणाम् ॥ ३६ ।
 कन्दमूलफलाद्यैस्तु नारायणधिया तदा ।
 कृतातिथ्यक्रियस्तेन देवमालिः कृताञ्जलिः ।

* सख्येन तद्वनमिति (क), (घ) ; सद्य एतद्वनमिति (ख), (ग) । † तद्वेति (ख), (ग) । ‡ श्रेयसेति बहुषु पुस्तकेषु पाठ । § उभयोरपीति (क), (ख), (ङ) । ॥ अर्थादीनामेति (क), दीनाभानामेति (ख) । ॥ वर्यैरिति (क), (ङ) ; चापीति (ख) ।

विनयावनतो भूत्वा प्रोवाच वदतां वरम् ॥ ३७ ।

भगवन् कृतकृत्योऽस्मि विगतं कल्मषं मम ।

मासुद्धर महाभाग ज्ञानदानेन पण्डित ॥ ३८ ।

एवमुक्तस्तस्तेन जानन्तिर्मुनिसत्तमः ।

उवाच ब्रह्मसन् वाणीं देवमानिं गुणान्वितम् ॥ ३९ ।

जानन्तिरुवाच ।

शृणुष्व विप्रगार्हूल संसारच्छेदकारणम् ।

प्रवक्ष्यामि समासेन दुर्जभं दुष्कृतात्मनाम् ॥ ४० ।

भज विष्णुं परं नित्यं ॥ अर नारायणं प्रभुम् ।

परापवादं पेशुन्यं कदाचिदपि मा कथाः ॥ ४१ ।

परोपकारनिरतः ॥ सदा भव महामते ।

हरिपूजापरयैव त्यज मूर्खसमागमम् ॥ ४२ ।

कामं मोक्षं लोभं मोहं मदमत्सरौ ।

परित्यज्यात्मवलोकं मत्वा ॥ शान्तिं गमिष्यसि ॥ ४३ ।

असूयां परनिन्दाञ्च कदाचिदपि मा कथाः ।

दम्भाचारमहङ्कारं नैष्टुर्यञ्च ॥ परित्यज ॥ ४४ ।

दयां क्रुधञ्च भूतेषु शत्रूणाञ्च तथा सताम् ।

० अतः परं (ग) पुनर्देवमानिरुपाधितधिकः पाठो वर्धते । † बहुमन्त्रा-
इति (घ) । ‡ परानन्दमिति (ङ) । § परापवादविरत इति (च) । ॥ (ग) पुनर्देवताः
परं श्रीकरार्थं नास्ति । ॥ गतेति (क), (ख), (घ) ; दृष्टेति (ग) । ०० निरुराच परि-
त्यजेति (क), (ख), (ग), (ङ) ।

त्वया कृतांश्च* धर्मान्च† यथार्थं वद पृच्छताम्‡ ॥ ४५ ।

अनाचारपरान्दृष्ट्वा नोपेक्षां कुरु शक्तितः§ ।

पूजयस्वातिथीन्नित्यं स्वयमेवाऽविरोधतः ॥ ४६ ।

पत्रैः पुष्पैः फलैर्वापि दूर्वाभिः पल्लवैस्तथा ।

पूजयस्व जगन्नाथं नारायणमकामतः॥ ॥ ४७ ।

देवानृषीन् पितॄन् चैव तर्पयस्व** यथाविधि ।

अग्नेय विधिवद्विप्र परिचर्यापरोभव ॥ ४८ ।

देवतायतने नित्यं सम्भार्जनपरोभव†† ।

तद्योपलेपनञ्चैव‡‡ कुरुष्व सुसमाहितः ॥ ४९ ।

शीर्णस्फुटितसन्धानं कुरु देवगृहे सदा ।

मार्गशीभाञ्च§§ दीपञ्च विष्णोरायतने कुरु ॥ ५० ।

कन्दमूलफलैर्वापि सदा पूजय माधवम्॥॥ ।

प्रदक्षिण॥॥नमस्कारैस्तोत्राणां पठनैस्तथा ॥ ५१ ।

पुराणश्रवणञ्चैव पुराणपठनन्तथा ।

वेदान्तपठनञ्चैव कुरुष्व प्रत्यहं द्विज ॥ ५२ ।

एवं स्थिते तव ज्ञानं भविष्यत्युत्तमोत्तमम् ।

ज्ञानात्मसुखापानां*** मोक्षमाहुर्विपश्चितः ॥ ५३ ॥

* ज्ञातायेति (ग) । † धर्माद्येति (घ) । ‡ एव श्लोक. परश्लोकस्य पूर्वार्द्धञ्च (क) पुस्तके नास्ति । § पण्डित इति (घ) । ॥ पूजयधमिति (क), (ङ) । ॥ मनामयमिति (ख) । ** तर्पयधमिति (क) । †† एतदर्थं (ख) पुस्तके नास्ति । ‡‡ चापीति (ङ) । §§ मार्गशीभायेति (घ) । ॥ केशवीमीति (ग) । ॥॥ मदीवधीरीति (ख) । *** पापयेति (क), (ख), (ग), (ङ) ।

सूत उवाच ।

एवं प्रबोधितस्तेन देवमालिर्महामतिः ।

तदा ज्ञानरतीनित्यं ज्ञानलेयमवाप्तवान् ॥ ५४ ।

देवमालिः कदाचित्तु ज्ञानलेयः प्रचोदितः ।

कोऽहं मम क्रिया केति स्वयमेव विचारयन् ॥ ५५ ।

मम जन्म कथं जातं रूपद्वीदृग्विधं मम ॥ ५६ ।

एवं विचारयामास अहमेकोऽथवा बहुः ॥ ५७ ।

अनिश्चितमतिः सद्यो देवमालिर्हि जित्तमः ।

पुनर्जानन्ति मागत्व ॥ प्रणम्य समुवाच ह ॥ ५८ ।

देवमालिरुवाच ।

मम चित्तमतिभ्रान्तं गुरो ब्रह्मविदां वर ।

कोऽहं मम क्रिया का वा मम जन्म कथं वद ॥ ५९ ।

ज्ञानन्तिरुवाच ।

सत्यमाह महाभाग चित्तभ्रान्तं सुनिश्चितम् ।

अविद्यानिलयं चित्तं कथं सद्भावमेत्यति ॥ ६० ।

ममेति गदितं यत्तु तदपि भ्रान्तिरिष्यते ॥ ६१ ।

अहङ्कारो मनोधर्म आत्मनो न हि पण्डित ॥ ६२ ।

पुनर्येकोऽहमित्युक्तं देवमाले त्वया मुने ।

० ब्राह्मणेनेति (ख) । † स्वयमेवाविचारयदिति (ग), (ङ) । ‡ कोहंस्वधिर्ममिति (ङ) । § विद्याकुलितमानस इति (ख) । ६ आत्म्येति बहुषु पाठः । ॥ प्रणम्येत दुवाच इति (क), (ख) , प्रणम्येदमुवाच इति (ग), (ङ) । ०० अतिज्ञानमिति (क) । ॥ क्रिया का चेति बहुषु पाठः । † गदितमिति (क) । § भ्रान्तिरिष्यते इति (घ) ।

नामजात्यादिशून्यस्य कथं नाम करोम्यहम् ॥ ६१ ।
 अपरिच्छिन्नभावस्य* निर्गुणस्य परात्मनः ।
 नीरूपस्याग्रमेयस्य कथं रूपादि† कथ्यते ॥ ६२ ।
 परं ज्योतिःस्वरूपस्य‡ कथं नाम करोम्यहम्§ ।
 अपरिच्छिन्नभावस्य¶ कथ्यते॥ वा** कथं क्रिया ॥ ६३ ।
 स्वप्रकाशात्मनो विप्र नित्यस्य परमात्मनः ।
 अनन्तस्याक्रियाख्यस्य†† कथं जन्म च कथ्यते ॥ ६४ ।
 ज्ञानस्य वेद्यमजर परं ब्रह्म सनातनम् ।
 परिपूर्णमदानन्द तस्मात्त यज हे द्विज‡‡ ॥ ६५ ।
 तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थ§§ज्ञानं मोक्षस्य साधनम् ।
 ज्ञाने चानाहते¶¶ सिद्धे सर्वं ब्रह्ममयभवेत्|| ॥ ६६ ।
 एवम्यबोधितस्तेन देवमालिर्मुनीश्वराः*** ।
 सुमीच††† पश्य §§§ब्राह्मणमात्मन्येवाच्युतम्भुम् ॥ ६७ ।
 उपाधिवर्जितं ब्रह्म स्वप्रकाश§§§ निरञ्जनम् ।

* अरूपस्य स्वभावस्येति (क), (ख), (ग), (ङ) । † रूपापीति (घ) । ‡ स्वभावस्येति (च) । § परिपूर्णमदानन्द इति (ग) । ¶ अपरिच्छिन्नभावस्येति (ग) । ** कथ्यते इति (ङ) । *** चेति बहुषु पाठः । †† अतिपापस्येति (ख), अक्रियस्येति (ग) । ‡‡ यजत द्विजेति (क), गुण्यदिष्ट द्विज इति (ख), (ङ), तस्मान्नाम्यदिष्ट द्विजेति (ग) । §§ तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थेति (ख) । ¶¶ ज्ञाने चानाहते इति (ग) । || ब्रह्मसम भवेदिति (क), (ख), (ङ) । अत परं (ख) पुस्तके मूल उवाचेति पाठो दृश्यते । *** सुमीश्वर इति (क), (ख) । ††† सुमीदेति (क), (ख), (ग), (ङ) । §§§ ज्ञानव्रति (ख) । §§§ धेरागसमिति (ख) ।

अहमेवेति निश्चित्य परां शान्तिमवाप्तवान् ॥ ६८ ।
 ततश्च व्यवहारार्थं देवमानिर्मुनीश्वरम् ।
 गुरुं प्रणम्य जानन्तिं मदा ध्यानपरोऽभवत् ॥ ६९ ।
 गते बहुतिथे काले देवमानिर्महामतिः ।
 वाराणसीमुरीम्राप्य परं मोक्षमवाप्तवान् ॥ ७० ।
 य इमं पठतेऽध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः ।
 स्वकर्मपागविच्छेदं सम्प्राप्य सुखमयुते ॥ ७१ ।
 इति दौहद्वारदीपगुणे विष्णुहाकारवर्णे चरन्तिर्ऽध्यायः ।

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

देवमानेः सुती प्रोक्ष्य वायुमौ सुनिमत्तनाः ।
 यन्नमानिः सुमालीतिः तयोः कर्माधुनीचरति ॥ १ ।
 तयोराद्यौ यन्नमानिर्विभेदं पितृमद्वितम् ।
 घनं द्विधा कनिष्ठस्य भागमेकन्दौ तदा ॥ २ ।
 सुमाली तदनं सर्वं ध्यमनाभिरतस्तदा ।
 अमज्जनादिभिश्चैव नागवानाम मोक्षं दिजाः ॥ ३ ।

* सुमाली चेद्वि (ग) । † अमज्जनादिभिर्द्वित (क), (ग) । ‡ हि दिजा इति

गीतवाद्यरतो नित्यं मद्यपानरतोऽभवत् ।
 वेश्याविभ्रमलुब्धोऽसौ परदाररतोऽभवत् ॥ ४ ।
 तस्मिन्नाशे समायाते हिरण्ये पितृसञ्चिते ।
 अपहृत्य परद्रव्यं वारस्त्रीनिरतोऽभवत् ॥ ५ ।
 दृष्ट्वा सुमालिनः शीलं यज्ञमालिर्महामतिः ।
 बभूव दुःखितो गाढा^१मनुजचेदमब्रवीत् ॥ ६ ।
 अलमत्यन्तकष्टेन वृत्तेनानुज मत्कुलेऽ ।
 त्वमेक एव दुष्टात्मा महापापरतोऽभवः ॥ ७ ।
 एवन्निवारयन्तश्च बहुयोगा भ्रातरन्ततः ।
 हनिष्यामीति निश्चित्य खड्गहस्ताः ॥ कचेऽग्रहीत् ॥ ८ ।
 ततो ह्याहारवो जज्ञे^२ नगरे मुनिसत्तमाः ।
 बबभ्रुर्नागरायैनं कुपितास्ते सुमालिनम् ॥ ९ ।
 यज्ञमालिरमेयात्मा पौरान् सम्प्रार्थ्य दुःखितः ।
 बन्धनान्मोचयामास भ्रातृस्तेहविमोहितः^३ ॥ १० ।
 यज्ञमालिः पुनयापि विभिदे^४ स्वधनं द्विधा ।
 आददे स्वयमर्घ्यं ददावर्घं कनीयसे^५ ॥ ११ ।
 सुमाली त्वत्तिमूढात्मा तदनेनापि सत्तमाः ।

• गृह इति (ख) । † मादमिति (ग) । ‡ (ख) पुस्तकेन यज्ञमालिरवाच्य-
 धिक, पाठो वर्धते । § याकुनि इति (घ) । ¶ स रुह इति (ख) । ॥ खड्गम् इति
 (क) , खड्गम् ते करे इति (ख) ; खड्गे तुर्णमिति (ग) । ०० रवीमहानिति (घ) ।
 † धान्, येहविमोहित इति (ख) ; मादयेहेम मोहित इति (ग) । ‡ विभेद इति (ख) ।
 § कनीयसे इति (ग), (घ) ।

पूर्वैः* पापण्डचाण्डालैर्बुभुजे च मदीदृतः ॥ १२ ।
 असतामुपभोगाय दुर्जनानां विभूतयः ।
 पितुमईः फलाढ्योऽपि काकैरेवेह भुज्यते† ॥ १३ ।
 भ्रात्रा दत्तं धनमप्य सुमाली मत्ततां गतः ।
 शर्करासहितं दुग्धं पीत्वैव पवनाशनः ॥ १४ ।
 सुमाली ह्यतिमूढात्मा चाण्डालत्वमुपागतः‡ ॥
 मद्यमानप्रमत्तश्च गोमांसादीन्यभक्षयत् ॥ १५ ।
 त्यक्तोबभुजनैः सर्वैश्चाण्डालस्त्रीसमन्वितः ।
 राज्ञाऽपि बाधितश्चाऽपि प्रपेदे निर्जनं वनम् ॥ १६ ।
 यज्ञमालिः सुधीर्विप्रः सदा धर्मरतोऽभवत् ।
 अवारितं ददावन्नं सत्सङ्गगतकल्मषः ॥ १७ ।
 पित्रा कृतानि सर्वाणि तडागादीनि सत्तमाः ।
 अपालयद्यज्ञमालिः सत्यधर्मपरायणः ॥ १८ ।
 विश्राणितं धनं सर्वं यज्ञमालिर्महात्मनः ।
 सत्पात्रदाननिष्ठस्य धर्ममार्गप्रवर्तिनः ॥ १९ ।
 अहो सदुपभोगाय§ सज्जनानां विभूतयः ।
 कात्पल्लक्षफलं सर्वममरैरेव भुज्यते¶ ॥ २० ।
 धनं विद्याय धर्मार्थं यज्ञमालिर्महामतिः ।
 नित्यं विष्णुगृहे सम्यक् परिचर्यापरोऽभवत् ॥ २१ ।

* गूर्णैरिति (ख), (ग) । † विभुज्यते इति (क) ; हि भुज्यते इति (ख) । ‡ एव
 दत्तं (ख) पुष्पके नास्ति । § सुपुपभोगायति (ख) । ¶ यव भुज्यते इति (ख) ।

कामेन गच्छता ती तु वृद्धभायमुपागतौ ।

यज्ञमालिः सुमाली च एककालमृतो द्विजाः* ॥ २२ ।

हरिपूजारतस्यास्य यज्ञमालेर्महात्मनः ।

हरिः समीपयामास विमानशतमुत्तमम् ॥ २३ ।

दिव्यं विमानमारुह्य यज्ञमालिर्महामतिः ।

पूज्यमानः सुरगणैस्तूयमानोमुनीश्वरैः ॥

गन्धर्वैर्गीयमानश्च अप्सरोभिश्च सेवितः ।

कामधेन्वाकृष्यमाणश्चित्राभरणभूषितः ॥

कोमलैर्मुलसीमाल्लैर्भूषितस्तेजसां निधिः ।

गच्छन्विष्णुपुरन्तूर्णमनुजं पथि दृष्टवान्† ॥ २४-२५ ।

ताड्यमानं यमभटैः क्षुत्तृष्णापरिपीडितम् ।

प्रेतभूतं विवस्त्रश्च दृष्टवान्पाशवेष्टितम् ॥ २७ ।

इतस्ततः प्रधावन्त विलपन्तं स्वकर्म च ।

क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च व्रजन्तं पथि दृष्टवान्‡ ॥ २८ ।

यज्ञमालिर्दयायुक्तो हरिद्रूतान् समागतान्§ ।

कोऽयं भटैर्बाध्यमान इत्यपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥ २९ ।

अथ ते हरिद्रूतास्तं यज्ञमालि महीजसम् ।

असौ सुमाली भ्राता ते पापात्मा इत्यबोधयन्¶ ॥ ३० ।

यज्ञमालिः समाकर्ण्य आस्यातं विष्णुकिङ्करैः ।

* मृतावुधाधिति (ख) । † दृष्टवान् पथीति (ग) । ‡ २७।२८ श्लोकी (ख) पुस्तके न स्तः । § समीपगमिति (ग) । ¶ अचोदयन्निति (क) , अबोधयति (ग) ।

मनसा दुःखमापन्नः पुनः पप्रच्छ चापि तान् ॥ ३१ ।

कथमस्य भवेन्नोचो ह्यर्जितैः* पापमृच्चितैः ।

तदुपायं वदस्व मे शीघ्रं यूयं हि बान्धवाः† ॥ ३२ ।

सख्यं सातपदीन स्यादित्याहुर्धर्मकोविदाः ।

तस्मान्मे बान्धवा यूयमप्रार्थितसमागताः‡ ॥ ३३ ।

यज्ञमालेर्वचः श्रुत्वा विष्णुदूतो॥ दयापरः ।

पुनः क्षितमुखो भूत्वा यज्ञमालिं हरिप्रियम्॥ ॥ ३४ ।

विष्णुदूत उवाच ।

यज्ञमाले महाभाग नारायणपरायण ।

उपायं तव वक्ष्यामि शृणुष्व वदतो मम॥ ॥ ३५ ।

कृतन्तु सुमहत्कर्म त्वया प्राप्तनजन्मनि ।

प्रवक्ष्यामि समासेन शृणुष्व सुसमाहितः ॥ ३६ ।

पुरा त्वं वैश्वजातीयो नाम्ना विश्वभारः स्मृतः ।

त्वया कृतानि पापानि महान्त्यगणितानि वै ॥ ३७ ।

स्वकर्मकामनाहीनो मातापित्रोस्तथोज्झकः ।

एकदा बन्धुभिस्त्यक्तः शोकसन्तापपीडितः॥ ॥ ३८ ।

क्षुधाग्निनाऽपि सन्तप्तः प्राप्तवान्दरिमन्दिरम् ॥ ३८ ।

* रजित इति (क), (ख), वेदितु इति (ग) । † स्वाजितैरिति (ख) । ‡ श्रीदत्तव
हि बान्धवा इति (ख) । § तदुपायं वदस्व मे इति (क), (ख), वदाम्य मे इति (ग) ।
॥ अत पर (ख) पुस्तके मृत उवाच इत्यधिक पाठोऽस्ति । ॥ हरिदूत इति बहुषु पाठ ।
॥ उवाचेति क्रियापदसूत्रम् । ॥ गदतो ममेति (क), (ख), (ग) । †† श्रीकृताप
प्रपीडित इति (ख) ।

तत्र दृष्टिसमुद्भूतं कर्मं हातुमिच्छताम् ।
 निवारितस्त्वया सोऽपि उपलेपनतां गतः ॥ ३९ ।
 उपोषितस्य तद्रात्रौ तस्मिन्नेवालये द्विजाः ।
 सर्पेण दंशितः स्तत्र प्रातः पञ्चत्वमागतः ॥ ४० ।
 तेन पुण्यप्रभावेण उपलेपनजेन ते ।
 विप्रजन्म च तत्रापि हरिभक्तिरचक्षता ॥ ४१ ।
 कल्पकोटिगतं सायं निर्व्वेश्यः हरिसन्निधौ ।
 तत्रैव ज्ञानमासाद्य परं मोक्षं गमिष्यसि ॥ ४२ ।
 अनुजं पातकियैष्ठं यत्तु मोक्षमिच्छसि ।
 उपायं तत्र वक्ष्यामि तच्छृणुष्व महामते ॥ ४३ ।
 गोचर्यमात्रभूमेस्तु उपलेपनजं फलम् ।
 दत्त्वोद्धर महाभाग तस्माच्छ्रेयो भविष्यति ॥ ४४ ।
 एवमुक्तस्ततस्तेन यन्नमालिर्महामतिः ।
 देवदूतोक्तमाचक्षुः ददौ तस्मै फलान्तदा ॥ ४५ ।
 विनष्टमभवत्तस्य पापजालं मुनीश्वराः ।
 यमाज्ञाकारिणः सर्व्वे तं विमुच्य प्रदुद्बुधः ॥ ४६ ।
 विमानमागतं सद्यः सर्व्वभोगसमन्वितम् ।
 समारुह्यः सुमाली च मुमुदे देववत्तदा ॥ ४७ ।

• हातुमिच्छेति (ग) । + दष्ट इति भाष्य । ‡ निर्व्वेश्येति (घ) । § मोक्ष
 मासायेति (ग) । ¶ यत्तु मोक्षमिच्छसीति (ख) । ॥ उपायन्तु प्रवक्ष्यामीति (ख) ।
 •• एष द्रौक (ग) पुस्तके नास्ति । † देवदूतोक्तमाचक्षति (ग) । ‡ सहास्रयि
 (घ), (ग) । § त इति (क) ।

तावुभौ भ्रातरो विप्रा देवहृन्दनमस्कृतौ* ।
 अवापतुर्महाप्रीतिं समालिङ्ग्य परस्परम् ॥ ४८ ।
 यज्ञमालिः सुमाली च स्तूयमानौ महर्षिभिः ।
 गीयमानौ च गन्धर्वैर्विष्णुलोकमुपागतौ† ॥ ४९ ।
 अवाप हरिसारूप्यं सुमाली द्विजसत्तमाः ।
 यज्ञमालिय धर्मात्मा हरिसारूप्यतामगात् ॥ ५० ।
 मुक्ता भोगांश्चिरं तत्र यज्ञमालिर्महामतिः ।
 तत्रैव ज्ञानसम्पन्नः परं मोक्षमुपागतः ॥ ५१ ।
 सुमाली च महाभागो विष्णुलोके युगायुतम्‡ ।
 स्थित्वा भूमिं पुनः प्राप्य भूयोविप्रत्वमागतः ॥ ५२ ।
 यज्ञानियाजऽ तत्रैव मोक्षार्थं विष्णुतत्परः ।
 समस्तव्रतदानानि धर्मांश्च कृतवांस्तथा ॥ ५३ ।
 हरिपूजापरो नित्यं हरिनामपरायणः॥ । .
 व्याहरन् हरिनामानि प्रपेदे जाह्नवीतटम् ॥ ५४ ।
 तत्र स्नातश्च॥ गङ्गायामिष्ट्वा०० विश्वेश्वरं प्रभुम् ।
 अवाप परमं स्थानं योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ५५ ।
 अतिशुद्धकुले जातो गुणवान्वेदपारगः ।
 सर्वसम्पत्समायुक्तो हरिपूजापरायणः ॥ ५६ ॥††

* अतः पर (४) पुस्तके सार्धश्लोक इत्येव नास्ति । † विष्णुलोकं समागताविति (क) ।

‡ विष्णुलोके च शश्वते इति (ख) । विष्णुलोकमुपागत इति (ङ) । § यज्ञानियाज सुवह्निति (ग) । ॥ हरिपूजापरायण इति (घ) । ॥ ततः स्थितयेति (ख) । ॥ इति (क), (ख), (ग), (ङ) । †† एष श्लोक (क), (ग), (घ) पुस्तकेषु नास्ति ।

उपलेपनमाहात्म्यं कथितं वो सुनीसराः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजयध्व जनार्दनम् ॥ ५७ ।
 न तेषां नरक विप्राः ये प्रपन्ना जनार्दनम् ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सम्पूज्यो जगतां पतिः ॥ ५८ ।
 अकामादपिः ये विष्णोः सकृत्पूजां प्रकुर्वन्ते ।
 न तेषां भवत्रयस्तु कदाचिदपि जायते ॥ ५९ ।
 हरिपूजारतान् यस्तु हरिबुद्ध्या प्रपूजयेत् ।
 तं पूजयन्ति वा विप्रेन्द्रा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ६० ।
 हरिभक्तिपराणान्तु सद्भिर्नां सङ्गमावृतः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो महापातकवानपि ॥ ६१ ।
 हरिपूजापराणान्तु हरिनामरतात्मनाम् ॥
 शुश्रूषानिरता यान्ति पापिनोऽपि परां गतिम् ॥ ६२ ।

इति श्रीहृदयारदीयपुराणे हरिभक्तिमाहात्म्ये चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

* न तेषां रजो विप्रा इति (क), (ड) । + एतदर्थं (ख) पुस्तके नास्ति ।
 † कदाचिदपीति (ग) । § हरिपूजापरानिति (ख), हरिभक्तिरतानिति (ग) । ॥ तस्य
 बुध्यन्तीति (क), तस्यान् पृच्छन्तीति (ख), तस्य पूज्यन्तीति (ग), (घ), एतन्नु चार्थं, तेन
 पूज्यन्ते इति भावः ॥ ॥ योगिनानिति (ड) । ॥ ६० हरिभक्तिपरा ये च हरिनामरता
 सधेति (ख) ।

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

भूयः शृणुतः विप्रेन्द्रा माहात्म्यं कमलापतेः ।
 कस्य नो जायते प्रीतिः श्रोतुं हरिकथामृतम् ॥ १ ।
 नराणां विषयात्तानां^१ ममताकुलचेतसाम्^२ ।
 एकमेव हरेर्नाम सर्वपापप्रणाशनम्^३ ॥ २ ।
 सकृदा न नमेद्यस्तु विष्णवे कर्महारिणे ।
 शबोपमं तं जानीयात्कदाचिदपि नालपेत् ॥ ३ ।
 हरिपूजाविहीनस्तु यस्य वेश्म द्विजोत्तमाः ।
 श्मशानसदृशं विद्यान् कदाचिद्विशेषं तत् ॥ ४ ।
 हरिपूजाविहीनाय वेदविद्वेपिणस्तथा ।
 द्विजगोद्वेपिणश्चैव^४ राक्षसाः परिकीर्त्तिताः ॥ ५ ।
 यो वा को वापि विप्रेन्द्राः विप्रद्वेषपरायणः^५ ।
 यद्यर्चयति^६ गोविन्दं सा पूजा विफला भवेत् ॥ ६ ।
 अन्यत्र्योविघातार्थं^७ येऽर्चयन्ति जनार्दनम् ।
 सा पूजा^८ सुमहाभागाः पूजकानां हन्ति वै ॥ ७ ।

१ शृणुत्वमिति (घ), (ग) । २ विषयार्थानामिति (क), विषयाधीनानामिति (ख) ; विषयाभ्यानानामिति (ग), विषयोक्तानामिति (ङ) । ३ ममता गतचेतसामिति (ख) ।
 ४ सर्वपापकलाशनमिति (ङ) । ५ चापीति बहुषु पाठ । ॥ विप्रद्वेषपरायण इति (ङ) । ६ अर्चयतीति (घ) । ७ विनाशार्थमिति (ग) । ८ सा पूजाऽपीति (ख), सा तु पूजिति (ग) ।

हरिपूजापरो यस्तु यदि पापं करोति वै ।
 तमेव विष्णुद्वेष्टारं प्राहुस्तत्त्वार्थकोविदाः ॥ ८ ।
 ये विष्णुनिरताः शान्ता लोकानुग्रहतत्पराः ।
 सर्व्वभूतदयायुक्ता विष्णुरूपाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ९ ।
 कोटिजन्मार्ज्जितैः पुण्यैर्विष्णुभक्तिः प्रजायते ।
 दृढभक्तिमतां विष्णोः पापबुद्धिः कथं भवेत् ॥ १० ।
 जन्मकोट्यर्ज्जितं पापं हरिपूजारतात्मनाम् ।
 क्षीयं याति क्षणादेव तेषां स्यात्पापधीः कथम् ॥ ११ ।
 विष्णुभक्तिविहीना ये चाण्डालाः परिकीर्त्तिताः ।
 चाण्डाला अपि वै पूज्याः हरिभक्तिपरायणाः ॥ १२ ।
 नराणां विषयान्धानां सर्व्वदुःखविनाशिनी ।
 हरिसेवेति विख्याता भक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ १३ ।
 सङ्गान्मोहात्तथा लोभादज्ञानाद्यापि यो नरः ।
 विष्णोरुपासनं कुर्यात्तोऽक्षयं स्वर्गमश्नुते ॥ १४ ।
 हरिपादोदकं यस्तु कणमाचन्तु धारयेत् ।
 स स्नातः सर्व्वतीर्थेषु विष्णोः प्रियतरो भवेत् ॥ १५ ।
 अकालमृत्युशमनं सर्व्वव्याधिविनाशनम् ॥

० दृढबुद्धिमतामिति (क), (ख), (ग), (ङ) । † तेषामिति (ङ) । ‡ कोटि
 जन्मार्ज्जितमिति (ग) । § अपि वै श्रेष्ठा इति (क), (ग) । ¶ विषयार्थानामिति
 (क), (ङ) ; अपि वै ग्रहा इति (ग) ; विषयार्थानामिति (ख) । ॥ (ख) पुस्तके एतदर्थं
 नास्ति । ०० ज्ञानमपि भयादिति (क), (ख), (ङ) ; ज्ञानं श्रेष्ठा इत्यादिति (ग) ।
 †† प्रियतरस्तथेति बहुषु पाठः । ‡‡ सर्व्वव्याधिविनाशनमिति (ग) ।

सर्व्वदुःखोपशमनं हरिषादोदकं शुभम् ॥ १६ ॥
नारायणपरं धाम ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम् ।
ये प्रपन्ना महात्मानस्तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती ॥ १७ ॥

सूत उवाच ।

आसीत्पुरा कृतयुगं कणिकोऽनाम लुब्धकः ।
परदारपरस्वापहरणे सततोद्यतः ॥ १८ ॥
परनिन्दापरोनित्यं जन्तुपीडारतः सदा ॥
हतवान्ब्राह्मणान् गावश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १९ ॥
देवस्त्रहरणे नित्यं परस्त्रहरणे तथा ।
उद्युक्तो वर्ब्बरोऽविप्राः कीणाग्रानामधीश्वरः ॥ २० ॥
तेन पापान्यनेकानि कृतानि समहान्ति च ।
न तेषां शक्यते वक्तुं संख्या वत्सरकोटिभिः ॥ २१ ॥
स कदाचिन्महापापीणं जनानामन्तकीपमः ॥
सौचीरराज्ञां नगरं सर्व्वैश्वर्य्यसमन्वितम् ॥
योपिद्विभूषिताभिश्च सरोभिर्निर्गम्यतीदृकैः ।
असङ्गतं विपणिभिर्ययौ देवपुरीपमम् ॥ २२।२३ ॥
तस्योपवनमध्यस्थं रम्यं केशवमन्दिरम् ।

* काणिको नामिति (ग) । † परद्रव्यहरणे सततोद्यत इति बहुषु पाठ । ‡ तथेति (ख), (ग) । § सर्व्वदेति (क), (ख), (ड) , सततमिति (ग) । ¶ महापापीति (क), (ड) । ॥ अन्तिके युतमिति (क), (ख), (ड) । * सौवीर नामिति (ख) , सौवीरराज्ञ इति (ग) । †† भूषितश्चेति (घ) ।

आदिगं हेमकलमैर्दृष्टा व्याधो मृदं ययी ॥ २४ ।
 ह्यराभ्यत्र सुवर्णानि यद्गनि च विनिश्चितः* ।
 जगाम विष्णुभवनं कीर्णागयार्धनोत्पः† ॥ २५ ।
 तत्रापग्न्यद्विजवरं गान्तं तत्त्वार्थकोविदम् ।
 परिचर्यापरं विष्णोरुतङ्गं तपसां निधिम् ॥ २६ ।
 एकाकिनं दयायुक्तं‡ निष्पृहम्व्यानलीलुपम् ।
 दृष्ट्वाऽसौ लुब्धको मेने तं चौर्यस्यान्तरायिकम्§ ॥ २७ ।
 देवस्य द्रव्यजातन्तु समादातुमनां निशि ।
 उत्तङ्गं हन्तुमारभे विष्टतासिर्गर्मदीकृतः ॥ २८ ।
 पादेनाक्रम्य तद्वक्षीनिगृह्य पाणिना कचम्॥ ।
 एवङ्गतमतिं॥ तन्तु उत्तङ्गः प्रेक्ष्य चाब्रवीत् ॥ २९ ।
 भो भोः साधो हृद्या भान्त्वं हनिष्यसि निरागसम् ।
 मया किमपराधन्ते†† कृतं तद्वद लुब्धकः‡‡ ॥ ३० ।
 कृतापराधिनी लोके§§ शिचां कुर्वन्ति यत्नतः ।
 न हिंसन्ति हृद्या सौम्य सज्जना अपि पापिनम् ॥ ३१ ।
 विरोधिष्वपि मूर्खेषु निरीक्ष्यावस्थितान् गुणान् ।

* विनिश्चितमिति (घ) । † चौर्यलीलुप इति (ख), (ग) । ‡ दयायुक्तमिति (ख), दयालुचेति (ग) । § तत्रोर स्वर्णहारकमिति (ख), चौरस्यान्तरायिकमिति (ग) । ¶ विष्टतासिरिति (ख) । ॥ कच निर्गृह्य पाणिनेति (ख), जटां संगृह्य पाणिनेति (ग) । •• हन्तुं कृतमतिमिति (ग) । †† अपराधशब्दस्य स्त्रीत्वमार्थम्, किमपराध ते इति (ख), (ङ) पुस्तकयो पाठ । ‡‡ लुब्धक तद्वदिति (ङ) । §§ लोका इति (ख), (ग) ।

विरोधं नापि गच्छन्तिः सञ्जनाः शान्तचेतसः ॥ ३२ ।

बहुधा बाध्यमानोऽपि यो नरः क्षमयान्वितः ।

तमुत्तम नरं प्राहुर्विष्णोः प्रियतरं तथा ॥ ३३ ।

सृजनी न याति वैरं परहितबुद्धिर्विनाशकालेऽपि ।

छेदेऽपि चन्दनतरुर्वासयति सुखं कुठारस्य ॥ ३४ ।

अहो विधिवै बलवान् बाधते बहुधा जनान् ।

सर्वसङ्गविहीनोऽपि बाध्यते च दुरात्मनाऽ ॥ ३५ ।

अहो निष्कारणं लोके बाधन्ते पिशुना जनान् ।

तत्रापि साधून् बाधन्ते न समानान्कथञ्चन ॥ ३६ ।

नृगमीनसञ्जनानां तृणजलसन्तोषविहितवृत्तीनाम् ।

लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ३७ ।

अहो बलवती माया मोहयत्यखिलं जगत् ।

पुल्लमित्रकलत्रार्थं सर्वदुःखैः न नियोजति ॥ ३८ ।

परद्रव्यापहारेण कलत्रं पोषितं तु यैः ।

अन्ते तत्सर्वमुत्सृज्य एक एव प्रयाति वै ॥ ३९ ।

मम माता मम पिता मम भार्या ममात्मजः ॥

* गच्छन्तीति (क) , नाधिगच्छन्तीति (ग) । † विनाशनेऽपीति (घ), तत्र छन्दोदीप ।

‡ एष श्लोकी (ङ) पुस्तके नास्ति । श्लोक एष प्रसिद्ध इत्यनुमीयते । § बाध्यते न दुरा
त्मनेति (ग), (ङ) । (ख) पुस्तके एतदर्थं नास्ति । ¶ तत्रापि साधु जायन्ते न समान
कथञ्चनेति (क), (ङ) पुस्तकयोः पाठ । ॥ एष श्लोक (ङ) पुस्तके नास्ति । प्रतिप्रसाय
मित्यनुमीयते । ** सर्वं दुःखमिति (ङ) । †† नियुङ्क्ते इति साधु । नियोजितमिति
(ख), (ग) । ‡‡ ममानुज इति (क) ।

ममेदमिति जन्तूनां ममता बाधते वृथा ॥ ४० ।
 धर्माधर्मौ सहेवास्तामिहाऽमुत्र न चापरः ।
 यावदर्जयति द्रव्यं तावदेव हि बान्धवाः ॥ ४१ ।
 धर्माधर्माज्जितैर्द्रव्यैः पोषिता येन ये नराः ।
 मृतमग्निमुखे हुत्वा वृत्तान्^० भुञ्जते हि ते ॥ ४२ ।
 गच्छन्तं परलोकश्च नरं तं ह्यनुतिष्ठतः ।
 धर्माधर्मौ न च धनं न पुत्रा न च बान्धवाः ॥ ४३ ।
 कामः समृद्धिमायाति नराणां पापकर्मणाम् ।
 वृथाऽयं बाधते लोको धनादीनामुपार्जने^१ ।
 यद्वापि तद्वत्येव नैतज्ज्ञानव्यवृद्धयः^२ ॥ ४४ ।
 पादेनैकेन वक्ष्यामि यदुक्तद्वन्द्वकोटिभिः^३ ।
 भवितव्यं भवत्येव तच्च लोको न बुध्यते^४ ॥ ४५ ।
 यद्वाप्यं तद्वत्येव यदभावं न तद्ववेत् ।
 इति निश्चितबुद्धीनां न चिन्ता बाधते क्वचित् ॥ ४६ ।
 दैवाधीनमिदं सर्वं^५ जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
 तस्माज्जन्म च मृत्युश्च दैवं जानाति नाऽपरः^६ ॥ ४७ ।

० वृत्तमग्निमुखे हुत्वा वृत्तान् भुञ्जते इति (ग), '(क) पुस्तके वृत्तमग्निमुखे हुत्वा वृत्तान्
 मिति पादो वर्णते । † रुदार्जने इति (क), (ख), तद्यार्जने इति (ग), (ङ) ।
 ‡ न ज्ञानव्यवृद्धय इति (ङ) । § ब्रह्मकोटिभिरिति (ग) । ॥ (क) पुस्तकेऽत परं यद्वाप्यं
 तद्वत्येव तच्च लोको न बुध्यते इत्यधिकांशं वर्णते । ॥ अमरसर्वमिति (ङ) । ॥ ४७ नैकं
 जानाति नापरमिति (घ) ।

यत्र कुत्र स्थितस्यापि च यद्वाच्यं तद्वेदध्रुवम् ।
 लोकस्तु तद्विज्ञाय† हृद्यायाससमाकुलः‡ ॥ ४८ ।
 अहो दुःखं मनुष्याणां ममताकुलचेतसाम् ।
 महापापानि कृत्वाऽपि परान् पुष्यन्ति§ यत्नतः ॥ ४९ ।
 अर्जितन्तु धनं सर्वं भुञ्जते वान्धवाः समम् ।
 स्वयमेको नाम॥ मूढस्तत्पापफलमयुते॥ ॥ ५० ।
 इति ब्रुवाणन्तन्मपिं विमुच्य भयविह्वलः ।
 कनिकः प्राञ्जलिः प्राह क्षमस्वेति पुनः पुनः ॥ ५१ ।
 तत्संसर्गप्रभावेण॥ हरिसन्निधिमावृतः ।
 गतपापोलुब्धकय†† अनुतापीदमब्रवीत्‡‡ ॥ ५२ ।
 मया कृतानि पापानि मद्भ्रान्ति सुवह्नि च§§ ।
 तानि सर्वाणि नष्टानि विप्रेन्द्र तव दर्शनात् ॥ ५३ ।
 अहोऽहं॥ पापघोर्नित्यं महापापं समाचरम् ।
 कथं मे निष्कृतिर्भूयात्कं यामि शरणं विभो ॥ ५४ ।
 पूर्वजन्मार्जितैः पापैर्लुब्धकत्वमवाप्तवान्॥ ॥

* अतः पर (ख) पुस्तके चरणचतुष्टयं नास्ति । तत्र यत्र कुत्र स्थितस्यापि नरस्याकुलचेतस इत्येव पाठो वर्तते । † तत्र विज्ञायेति (ग), (ङ) । ‡ हृद्यायाससमाकुल इति (घ) । § परानश्रूयति (क), पपान् पुष्यतीति (ग), (ङ) । ¶ स्वयमेकोमूढतम इति (ग) । ॥ (ख) पुस्तकेऽतः परं मृत उवाच इति पाठो वर्तते । ** तद्वदस्य प्रभावेणेति (ग) । †† स तु पापो लुब्धक इति (ख), गतपापो लुब्धक स इति (ग) । ‡‡ अतः पर (ख) पुस्तके कनिक उवाचेत्यधिकं पाठो वर्तते । §§ सुहृदानिव इति (ख) । ¶¶ अतीऽहं इति (घ) । ॥ अवाप्तवानिति बहुषु पाठः ।

तथापि पापजालानि कृत्वा कां गतिमाप्नुयाम् ॥ ५५ ।

अहो ममायुः क्षयमेति शीघ्रं

पापान्यनेकानि समार्जितानि ।

प्रतिक्रिया नैव कृता मयैषां

गतिश्च का स्यान्मम जन्म किं वा ॥ ५६ ।

अहो विधिः पापशताकुलं मां

किं सृष्टवान् भारकरञ्च मद्याः ।

कथं नु तत्पापफलानि भोक्ष्य

कियत्सु जन्मस्वहमुग्रकर्मा ॥ ५७ ।

एवं विनिन्द्य* चात्मानमात्मना लुब्धकस्तदा ।

अन्तस्तापातिसन्तप्तः† सद्यः पञ्चत्वमागतः ॥ ५८ ।

उतङ्घः पतितं प्रेक्ष्य‡ लुब्धकन्तं दयापरः ।

विष्णुपादोदकेनै§नगमभ्यसिञ्चन्महामतिः ॥ ५९ ।

हरिपादोदकस्पर्शालुब्धको वीतकल्मषः ।

दिव्यं विमानमारुह्य मुनिमेनमथाव्रवीत् ॥ ६० ।

कनिक उवाच ॥

उतङ्घ मुनिशार्दूल गुरुस्त्वं मम सुव्रत ।

विमुक्तस्त्वत्पसादेन महापातकबन्धनात् ॥ ६१ ।

* विनिन्दितात्मानमिति (क), (ख) ; निन्दन्तात्मानमिति (ग) ; निदिन्द चात्मानमिति (ङ) ।
 † अन्तस्तापाभिघ्नन्त इति (क), अन्तस्तापाभिघ्नन्त इति (ङ) ।
 ‡ वीक्ष्येति (ग) । § हरिपादोदकेनेति (ग) । ॥ एवंति षड्बु पाठः । ॥ दिव्यं दृष्टं उवाचिति (ग) ।

जातस्तदुपदेशान्मे सन्तापोऽ मुनिपुङ्गव ।
 तेन मे पापजालानि विनष्टानि मह्यमते ॥ ६२ ॥
 हरिपादोदक यस्मान्मयि त्वं सिक्तवानसि ।
 प्रापितोऽस्मि ततस्तस्मात्तद्विष्णोः परमम्यदम् ॥ ६३ ॥
 त्वयाऽहङ्गतकृत्योऽस्मि गुरुस्त्वं मम सुव्रत ।
 तस्मात्प्रतोऽस्मि ते विद्वन्मृत्युतं तत्त्वमस्य मे ॥ ६४ ॥
 इत्युक्त्वा देवकुसुमैर्मुनियेष्टमवाकिरत् ।
 प्रदक्षिणत्रयङ्गुत्वा नमस्कारञ्चकार सः ॥ ६५ ॥
 ततो विमानमारुह्य सर्व्वकामसमन्वितम् ।
 अम्बरगणसङ्घीर्णे प्रपेदे हरिमन्दिरम् ॥ ६६ ॥
 एतदृष्ट्वा विस्मितोऽसावुतद्विस्तपसां निधिः ।
 शिरस्यध्वलिमाधाय अम्बुपीत्कमलापतिम् ॥ ६७ ॥
 तेन स्तुतो महाविष्णुर्दत्तवान्वरमुत्तमम् ।
 वरेण तेनोतद्वोऽपि प्रपेदे परमम्यदम् ॥ ६८ ॥

इति श्रीवृहन्नारदीयउपनिषद् हरिमाहात्म्यवर्णने पञ्चविंशोऽध्यायः ।

* भयत इति (क), (ङ), विवेक इति (ग) । † अतः पर (ख) पुनर्के शत
 लवाचयेयधिक पाठो वर्तते । ‡ प्रपेदे परम पदमिति (क), तत्र श्रीकृष्ण नास्ति, (ख)
 पुनर्के चैव श्लोकः ।

षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

किं तरस्तीव्रं महाभाग कथन्तुष्टी जनार्दनः ।
उतङ्गः पुण्यः पुरुषः कीदृश नन्वयान्वरम् ॥ १ ।

सूत उवाच ।

उतङ्गो नाम विप्रेन्द्रो हरिध्यानपरायणः ।
हरिपूजनसामर्थ्य* दृष्ट्वा तुष्टाव भक्तितः ॥ २ ।

नमामि† नारायणमादिदेवं

जगन्निवासं जगदन्तर्हेतुम् ।

चक्रासिशाङ्गान्धरं महान्तं‡

स्मृतार्त्तिविच्छेदकरं प्रसन्नम् ॥ ३ ।

यन्नाभिजान्प्रभवो§ विधाता

सृजत्यमुं¶ लोकसमुच्चयं यः ।

यत्क्रोधजोरुद्र इमं॥ समत्ति

तमादिनाथं॥ प्रणतोऽस्मि विश्वम्॥ ४ ।

* हरिपूजनसामर्थ्यमिति (क), हरि जन्वात्त्य सामान्यदृष्टेति (ख), हरिपूजन
माहात्म्यमिति (ग); हरियाजनसामर्थ्यमिति (ङ) । † नतोऽस्मि नारायणमिति (ग) ।
‡ चक्रासिशाङ्गान्धरं जगदन्तर्हेतुमिति (ग) । § यन्नाभिभावप्रसव इति (ख), यन्नाभि
व्यासप्रभव इति (ङ) । ¶ सृजत्ययमिति (ग), (घ) । ॥ इदमिति (क), (ख), (घ),
(ङ) । ०० आदिदेवमिति (क) । †† विश्वमिति (ग) ।

पद्मापतिं पद्मदलायताचं
 विचित्रवीर्यं निखिलैकहेतुम् ।
 वेदान्तवेद्य पुरुष पुराणम्
 तेजोनिधिं विष्णुपदं प्रपद्ये ॥ ५ ।
 आत्मा श्रुतः‡ सर्वगतोऽच्युताख्यो
 ज्ञानात्मको ज्ञानविदां वरिष्ठः§ ।
 नित्यं प्रपन्नार्त्तिहरः परात्मा
 दयाम्बुधिर्मे वरदः स्वरूपः॥ ॥ ६ ।
 यत्॥ स्थूलसूक्ष्मादिविशेषभेदै-
 र्जगत्सु विस्तारितः॥००॥मेतदीश ।
 त्वमेव तत्सर्वमनन्तसार
 त्वत्तः पर नास्ति परापरात्मन् ॥ ७ ।
 अगोचरं यत्तव सूक्ष्मरूप
 मायाविहीनं†† गुणजातिहीनम् ।
 निरञ्जनं निर्मलमप्रमेयं
 पश्यन्ति सन्तः परमात्मसंज्ञम् ॥ ८ ।

* पद्मदलामलाचमिति (ख) । † प्रपन्न इति (ख), (ग), (ङ) । ‡ अनादित
 इति (ख), आत्माच्युत इति (ग) । § प्रपन्न इति (ग), अत पर (ग) (ङ), पुस्तकयो
 ज्ञानैकवेदी भगवाननादि प्रसीदतु व्यटिसमष्टिरूप । अनन्तवीर्यो गुणजातिहीनो
 गुणात्मको ज्ञानविदां वरिष्ठ इत्यधिक पाठो दृश्यते । ॥ स भूयादिति (ग) (ङ) ।
 ॥ य इति बहुषु पाठ । ०० सविस्तारितमिति (ख), (ङ), प्रविस्तारितमिति (ग) ।
 †† भाषा विहीनमिति (ख) ।

एकेन हेम्नैव विभृपणानि
जातानि भिन्नत्वमुपाधिभेदात् ।
तथैव सर्वेश्वर एक एव
प्रदृश्यते भिन्न इवाखिलात्मा ॥ ८ ।
यन्मायया मोहितमानसा ये
पश्यन्ति नात्मानमपि प्रपन्नम्* ।
त एव मायाविगतास्तदैव
पश्यन्ति सत्त्वात्मकमात्मरूपम् ॥ १० ।

निर्गुणस्परमानन्दममायमजरं भ्रुवम्† ।
परं ज्योतिरनौपम्यं विष्णुसंज्ञं नमाम्यहम् ॥ ११ ।
समस्तमेतदुद्भूतं यतीयत्र प्रतिष्ठितम् ।
यतश्चैतन्यमायाति यद्रूपं‡ तस्य वै नमः ॥ १२ ।
अप्रमेयमनाधारमाधार§ जगतामपि ।
परमानन्दचिन्मात्रं वासुदेवन्नमाम्यहम् ॥ १३ ।
हृद्गुहानिलयन्देवं योगिभिः परिशेषितम् ।
योगानामादिभूतन्तं नमामि प्रणवस्थितम् ॥ १४ ।
नादात्मकं नादबीजं प्रयतं¶ प्रणवात्मकम् ।
सम्भवं॥ सच्चिदानन्दं वन्दे तं तिग्म**चक्रिणम् ॥ १५ ।
अक्षरं जगतां†† साच्चि न याद्वानसगोचरम् ।

* प्रसिद्धमिति (ग) ; प्रसन्नमिति (ङ) । † विभृमिति (ग) । ‡ तद्वपमिति (ङ) ।

§ मादानं जगतामिति (ख) । ¶ प्रयत इति (क), (ख), (ङ) । ॥ महावमिति (ग) ।

•• तीक्ष्णचक्रिणमिति (ग) । †† जगत इति इदं पाठः ।

निरञ्जनमनन्ताख्यं विश्वरूपं* नतोऽस्मिन्नहम् ॥ १६ ।
 इन्द्रियाणि मनोबुद्धिः सत्त्वं तेजोबुद्धिः, धृतिः ।
 वासुदेवात्मकान्याहुः क्षेत्रद्वित्रयमेव च ॥ १७ ।
 विद्याविद्यात्मकं प्रादुर्यमीशं जगतां पतिम् ।
 परात्परात्मक प्राहुः परात्परतरं तथा ॥ १८ ।
 अनादिनिधनं शान्तं सर्वधातारमच्युतम् ।
 ये प्रपन्ना महात्मानस्तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती† ॥ १९ ।

वरं वरेण्यं वरदं पुराणं
 सनातन सर्वगतं प्रसन्नम् ।
 नतोऽस्मि भूयोऽपि नतोऽस्मि भूयो
 नतोऽस्मि भूयोऽपि नतोऽस्मि भूयः‡ ॥ २० ।
 यत्पादतीयं भवरोगवैद्यं
 यत्पादपांशुर्विमलत्वसिद्धैः ।
 यन्नाम दुष्कर्मनिवारणीयं
 तमप्रमेयं पुरुषं भजामि ॥ २१ ।

सद्रूपं तमसद्रूपं सदसद्रूपमव्ययम् ।
 तत्तद्विलक्षणं श्रेष्ठं श्रेष्ठाच्छ्रेष्ठतरम्भजे ॥ २२ ।
 निरञ्जन निराकारं पूर्णमाकाशमध्यगम् ।
 परं च विद्याऽविद्याभ्यां हृदम्बुजनिवासिनम् ॥ २३ ।
 अप्रकाशमनिर्देश्यं महतां वा महत्तरम् ।

* विष्णुरूपमिति (ग) । † एतौ (१८-१९) श्लोकी (ख) (घ) पुस्तकयो न स्त ।

‡ नतोऽस्मि रूपोऽपि नतोऽस्मि रूप इति (क) (ख) एवम् ।

अशीरणीयांसमजं सर्व्वीयाधिविवर्जितम् ॥ २४ ॥

यन्नित्यं परमानन्दम्पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ।

विष्णुसंज्ञं जगद्धाम तमस्मि शरणङ्गतः ॥ २५ ॥

यं भजन्ति क्रियानिष्ठाः*† यं पश्यन्ति च योगिनः ।

पूज्यात्पूज्यतरं शान्तं नतोऽस्मि शरणं प्रभुम् ॥ २६ ॥

यन्न पश्यन्ति विद्वांसो यच्च तदप्राप्य तिष्ठति ।

सर्व्वस्मादधिकन्नित्यं नतोऽस्मि विभुमव्ययम् ॥ २७ ॥

अन्तःकरणयोगादि‡ जीव इत्युच्यते च यः ।

अविद्याकार्य्यरहितः परमात्मेति गीयते ॥ २८ ॥

सर्व्वीयकं सर्व्वहेतुं सर्व्वकर्म्मफलप्रदम् ।

वरं वरेण्यमजरं प्रणतोऽस्मि परात्परम् ॥ २९ ॥

सर्व्वज्ञातं§ सर्व्वगतं महान्तं

वेदान्तगं वेदविदां वरिष्ठम॥ ।

तं वाङ्मनोऽचिन्त्य॥मनन्तशक्तिम्

ज्ञानैकवेद्यं॥॥ पुरुषभजामि ॥ ३० ॥

इन्द्राग्निकालासुरपाग्निवायु-

सोमेशमार्त्तण्ड॥॥पुनर्न्दराद्यैः ।

* पुष्पं धैव गगनात्मनिति (ख) । † क्रियानिष्ठा इति (क) । ‡ अन्तःकरणं यथा इति (ख), अन्तःकरणमधीगादिति (ग), (ङ) । § सर्व्वगतमिति (ख), (ग), (ङ) । ॥ वेदान्तगं वेदविदां वेदविदमिति (क), वेदान्तकं वेदविदां वरिष्ठमिति (ख), वेदान्तकं वेदविदां वरिष्ठमिति (ग), वेदान्तगं वेदविदां वरिष्ठमिति (ङ) । ॥ तस्यैव मनीषिण्यमिति (घ) । ॥ ॥ ध्यानेकवेद्यमिति (ख) । †† शीतपद्मधैवेति (क), (ख), (ङ) ।

यः पाति लोकान् परिपूर्णभावः
 तमप्रमियं शरणं प्रपद्ये ॥ ३१ ।
 सहस्रशीर्षश्च सहस्रपादं
 सहस्रबाहुश्च सहस्रनेत्रम् ।
 समस्तयज्ञं* परिपूर्णमाद्यं
 नतोऽक्षरभीष्टप्रद†मुग्रवीर्यम् ॥ ३२ ।
 कालात्मकं कालविभागहेतुं
 गुणत्रयातीतमजं गुणेशम् ।
 गुणप्रियं कामद‡मस्तुसंज्ञ-
 मतीन्द्रियं§ विश्वभुजं विष्टणम्¶ ॥ ३३ ।
 निरीहमग्रं मनसाऽप्यगम्यं
 मनीमयश्चात्ममयं॥ स्वरूपम्** ।
 अवाक्ष्यं†† प्राणमय‡‡भजामि-
 विज्ञानभेदप्रतिपन्नकल्पम् ॥ ३४ ।
 न यस्य रूपं न बलं प्रभावो§§
 न यस्य कर्माणि न यत्प्रमाणम् ।

* सहस्रयागमिति (ख) ; समस्तयज्ञं. परिपुष्टमिति (ग) । † अतीतप्रदमिति (क),
 (ङ) । ‡ गुणत्रयीकामदमिति (ग) । § अनादितमिति (क) ; अनादिममिति (ङ) ।
 ¶ विष्टमिति (क) ; भजामीति (ग) ; विष्टमिति (ङ) । ॥ प्राणमयमिति (क), (ङ),
 चाग्रमयमिति (ख), (ग) । ** स्वरूपमिति (ङ) । †† स वाक्प्राणमिति (क), (ग) ।
 §§ न बलप्रभावो (क), (ङ) ।

जानन्ति देवाः कमलीङ्गवाद्याः
 स्तोष्यामि नित्यं॑ कथमात्मरूपम् ॥ ३५ ॥
 संसारसिन्धौ पतितच्छङ्गं मां॑
 मोहाकुलं कामशतेन बद्धम्॑ ।
 विज्ञानभेदभ्रमितात्मबुद्धिम्
 त्रायस्त्र विष्णो सततं नमस्ते॑ ॥ ३६ ॥
 लज्जाविहीनश्च दयाविहीनं
 तुच्छं॑ परद्रव्यपरायणं माम् ।
 ममत्वपाशान्तरवस्थितश्च॑
 त्रायस्त्र विष्णो सततं नमोऽस्तु ॥ ३७ ॥
 अकीर्त्तिभाजं पिशुनहृतघ्नं
 सदाऽशुचिं पापरतं प्रमन्युम्॑
 दयाम्बुधे त्राहि भयाकुलं मां
 पुनः पुनस्त्वां शरणं प्रपद्ये ॥ ३८ ॥
 इति प्रसादितस्तेन दयालुः कमलापतिः ।
 प्रत्यक्षतामगात्तस्य भगवांस्तेजसात्रिभिः ॥ ३९ ॥

• स्तोष्याम्यहं स्वामिति (क) । † य एनमिति (क), (ख), (ङ), जलं मामिति (ग) ।
 ‡ नाप्यमिति (क), (ख), (ग), (ङ) । § विज्ञानमेव भमितात्मबुद्धिमिति (क), (ख),
 (ङ) ; विज्ञानभेदभ्रमितात्मबुद्धिमिति (घ) । ¶ तुभ्यं सततं नमोऽस्त्विति (क) ; तुभ्यं
 सततं नमोऽस्मीति (ग) ; तुभ्यं सकलं नमोऽस्त्विति (ङ) । ॥ तुभ्यमिति (क), (ग), (ङ) ।
 ॥ पाशाग्रतः श्रितयेति (क), (ग), (ङ) , पाशाग्रतः श्रितयेति (ग) । †† प्रसन्नमिति
 बहुषु पाठः ।

यतसीपुष्पसङ्काशं फुल्लपद्मजलोचनम् ।
 किरीटिनहुण्डलिनं हारकेयूरभूषितम् ॥
 श्रीवत्सकौमुभधरं जेमयन्नीपवीतिनम् ।
 नासाग्रन्यस्तमुक्ताभावर्द्धमानतनुच्छविम् ॥
 पीताम्बरधरं देवं॑ वनमालाविभूषितम् ।
 तुलसीकोमलदलैरर्चिताङ्घ्रिं महाद्युतिम् ॥
 किङ्किनीनूपुराद्यैश्च योभितं गगदञ्चजम् ।
 दृष्ट्वा ननाम विप्रेन्द्री दण्डवत्त्वितिमण्डले ॥ ४०—४३ ॥
 चालयन् चरणौ विष्णोः॑रुतद्भो हर्षवारिभिः ।
 मुरारे रच रजेति व्याहरवान्यधीस्तदाऽ ॥ ४४ ॥
 तमुत्थाप्य महाविष्णुरालिलिङ्गे दद्यापरः ।
 वरं वृणीष्व वळेति प्रोवाच मुनिपुङ्गवन् ॥ ४५ ॥
 असाध्यं नास्ति किञ्चित्ते प्रसवे मयि सत्तम ।
 वरं वरय तस्मात्त्वमित्याह भगवान्हरिः ॥ ४६ ॥
 इतीरितं समाकर्ण्य ततश्चक्रपाणिना ।
 पुनः प्रणम्य तस्माह देवदेवं जनार्दनम् ॥ ४७ ॥
 किं मां मोहयसीश त्वं॑ किमन्यैर्देव मे वरैः ।
 त्वयि भक्तिर्दृढा मेऽस्तु जन्मजन्मान्तरेवपि ॥ ४८ ॥

० विष्णुमिति (र) । + महीपतिमिति (ज), (घ), (ग), (ङ) । † चन्द्रकिशोरे
 पादाविति (र) । § व्याजहारति धीरुर्दति (घ) ; व्याजहारतिदृष्टित इति (ङ) ।
 १ यत परं (ग) पुस्तके श्रीमद्वन्दुतात्रेयविद्या पाठोऽस्ति । ॥ एष द्वौक. (ग) पुस्तके
 नास्ति । ०० मोहयसे मतिमति (ज), (घ), (ग), (ङ) ।

कीटेषु पक्षिषु मृगेषु सरीसृपेषु

रक्षःपिशाचमनुजैश्चपि यत्र तत्र* ।

जातस्य मे भवतु कैशच ते† प्रसादा-

त्त्वय्येव‡ भक्तिरचलाऽव्यभिचारिणी च§ ॥ ४८ ।

एवमस्त्विति देवेशः शङ्खप्रान्तेन तं स्पृशन् ।

दिव्यज्ञानन्दो तस्मै योगिनामपि दुर्लभम् ॥ ५० ।

पुनस्तुवन्त विप्रेन्द्रं देवदेवी जनार्दनः ।

इदमाह क्षितमुखो हस्तं तच्छिरसि चिपन्वा ॥ ५१ ।

श्रीभगवानुवाच ।

आराधय क्रियायोगैर्मा सदा विप्रसत्तम्॥ ।

नरनारायणस्थानं व्रज मोक्षो भविष्यति ॥ ५२ ।

त्वयाकृतमिदं स्तोत्रं यः पठेत्सततं नरः ।

सर्वान् कामानवाप्नोति ततोमोक्षमवाप्नुयात् ॥ ५३ ।

इत्युक्त्वा माधवो देवस्तत्रेवान्तरधीयत* ।

नरनारायणस्थानमुतङ्कोऽपि समाययौ ॥ ५४ ।

तस्माद्भक्तिः सदा कार्या देवदेवे जनार्दने ।

हरिभक्तिः परा प्रोक्ता†† सर्वकामफलप्रदा ॥ ५५ । *

* यत्र यथेति (ग) । † भवतु नाम तथेति (ङ) । ‡ प्रसादस्त्वय्येवेति (घ) ।

§ अत परं (ख) पुस्तके गतं सवाचैव्यधिकं पाठो वर्तते । ¶ हस्तं शिरसि संक्षिपन्निति (ग), (ङ), (घ) पुस्तके एव टीका पूर्वस्य परांश्च न स्त । ॥ क्षपिमुपम इति (ग) ।

८० तत्रैवानन्दं तदेति (ग) । †† सदा कार्येति (घ) ।

पूजयध्वं महादेवं५ विप्रेन्द्रा गरुडध्वजम् ।
 पूजितो नमितो वापि संस्मृतो वापि मोक्षदः ॥ ५६ ।
 तस्मान्नारायणन्देवमनन्तमपराजितम् ।
 इहामुत्र फलप्रेप्सु ॥ पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥ ५७ ।
 यः पठेद्दिनमध्यायं शृणुयाद्वा सनाहितः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमम्पदम् ॥ ५८ ।

इति श्रीहरारदीयपुराणे हरिभक्तिमाहात्म्ये षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

सूत उवाच ।

भूयः शृणुत५ विप्रेन्द्रा माहात्म्यं परमेष्ठिनः ।
 सर्वपापहर पुण्यं नारदेन प्रभाषितम् ॥ १ ।
 अहो हरिकथा लोके पापघ्नी पुण्यदायिनी॥
 शृणुता द्रुवताचैव तद्भक्तानां विप्रेषतः ॥ २ ।

० मदा देवमिति (ग) । † फल निम्नरिति (ग) ।

० मनुष्यमिति (ग), (ड) । † हरिकथानाम् पापघ्न पुण्यदायक इति (ड) ।

हरिभक्तिरसाम्बादमुदिता ये नरोत्तमाः ।
 नमस्करोम्यहं तेषां तत्तद्ग्री मुक्तिभाग्यतः ॥ ३ ।
 हरिभक्तिपरा ये तु हरिनामपरायणाः ॥ ४ ।
 दुर्वृत्ता या सुवृत्ता या तेषां नित्यं नमोनमः ॥ ४ ।
 संसारसागरन्तर्त्तुं य इच्छेन्मुनिपुङ्गवाः ।
 स भजित्परमात्मानं भक्तास्ते पापहारिणः ॥ ५ ।
 दृष्टः स्मृतः पूजितो वा ध्यातो वा नमितोऽपि वा ।
 समुद्धरति गोविन्दो दुस्तराद्भवसागरात् ॥ ६ ।
 स्वपन् भुञ्जन्नपङ्गस्तिष्ठन्नृत्तिष्ठंश्च चरंस्तथा ॥ ७ ।
 वदन्ति ये हरेर्नाम तेषां नित्यं नमोनमः ॥ ७ ।
 अहो भाग्यमहो भाग्यं विष्णुभक्तिरतात्मनाम् ।
 यस्मान्मुक्तिः करस्यैव योगिनामपि दुर्लभा ॥ ८ ।
 आसीत्पुरा महीपालः सोमवंशसमुद्भवः ।
 यन्नध्वज इति ख्यातो नारायणपरायणः ॥ ९ ।
 विष्णोर्देवालये नित्यं सन्मार्जनपरायणः ।
 दीपदानरतस्यैव सर्वभूतदयापरः ॥ ९—१० ।
 स कदाचिन्महीपालो रेवातीरे मनोरमे ।
 विचित्रं कुशलोपेतहृतवाहुरिमन्दिरम् ॥ ११ ।

* हरिपूजापरायणा इति (ग) । † भजित् हरिभक्तानां भक्तास्ते इति (ग) ।
 ‡ पापहारिण इति (घ) । § दृष्ट इति (क) । ॥ प्रजन्निति (ग) । ॥ सुवृत्तयेति
 (क), (ख), वदन्ति (ग), प्रजन्नयेति (ङ) । ॥ १० भक्ति करस्यैवेति (ग) । †† तथा
 इति करस्यैव सर्वभूतदयापर इति (क) ।

सोऽपि तत्राभवद्राजाः सदा सम्मार्ज्जने रतः ।

दीपदाने च विप्रेन्द्रा विशेपेण हरिप्रियः ॥ १२ ।

हरिनामपरो नित्यं हरिसंसक्तमानसः ।

हरिप्रणामनिरतो हरिभक्तजनप्रियः ॥ १३ ।

वीतह्रीव इति ख्यात आसीत्तस्य पुरोहितः ।

यत्नध्वजस्य चरितं दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥ १४ ।

कदाचिदुपविष्टन्तं राजानं विष्णुतत्परम् ।

अपृच्छहीतह्रीवस्तं वेदवेदाङ्गपारगः ॥ १५ ।

वीतह्रीव उवाच ।

राजन्परमधर्माङ्ग हरिभक्तिपरायण ।

विष्णुभक्तिमतां पुंसां श्रेष्ठोऽसि भरतर्षभ ॥ १६ ।

सम्मार्ज्जनपरो नित्यं दीपदानरतस्तथाः ।

तन्मे वद महाभाग त्वया किं विदितम्फलम् ॥ १७ ।

सम्पादने तु वर्त्तीनां तैलसम्पादने तथा ॥

उद्युक्तोऽसि ॥ महाभाग सदा सम्मार्ज्जने रतः ॥ १८ ।

कर्माण्यन्यानि सन्त्येव विष्णोः प्रियतराणि वै ।

तथापि त्वं ॥ महाभाग एतयोः सततोद्यतः ॥ १९ ।

सर्व्वात्मना महापुण्यं जनैश्च विदितं त्वया ॥

० सोऽपि तत्र दृष्टार्ह इति (ग) । † राजसत्तम इति (क), (ङ) । ‡ दीपदान परस्परयेति (क) । § किञ्चिदिदं फलमिति (क), (ख), (ङ) । ॥ सम्पार्ज्जने तु वर्त्तीनां तैलसम्पार्ज्जने तथेति (ग) । ॥ तन्मुक्तोऽस्मीति (क) । ०० तन्मे वदति (घ) । †† न तेषां विदितं तथेति (क), (ख), (ङ) ।

तद्ब्रूहि मे यद्यगुप्तं प्रीतिर्मयि तवास्ति चेत् ॥ २० ।

पुरोधसैवमुक्तमुक्त्वा सततं ॥ राजसत्तमः ।

विनयावनतोऽभूत्वा प्रीवाचेदहताञ्जलिः ॥ २१ ।

यज्ञध्वज उवाच ।

शृणुष्व विप्रगार्हूलम् । मनैव चरितम्पुरा ॥ २२ ।

जातिस्मरत्वाज्जानामि श्रोतृणां विध्ययमदम् ॥ २२ ।

आसीत्पुरा कृतयुगे ब्रह्मन् स्वरोचिषेऽन्तरे ।

त्रैवतीनामः विम्रेन्द्रो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २३ ।

अयाज्ययाजकश्चैव सदैव ग्रामयाजकः ।

पिशुनोनिष्ठुरश्चैव ॥ अपण्यानाञ्च विक्रयी ॥ २४ ।

निषिद्धकर्माचरणः ॥ परित्यक्तः स्वबन्धुभिः ।

दरिद्रो दुःखितश्चैव दुःशीलो व्याधितोऽभवत् ॥ २५ ।

स कदाचिदनार्यन्तु पृथिव्यां पर्यटन्निजः ।

ममार नमोदातीरे काशश्चासंप्रपीडितः ॥ २६ ।

तस्मिन्मृते तस्य भार्या नाम्ना वन्मुमती तदा ॥ २७ ।

० प्रीतिर्मेऽपि तवास्ति चेदिति (क), (ख) । १ चरुचेति (क), (ख); (घ) ।

‡ प्रहसन्निति (ख) । § प्रणयावनत इति (ख) । ॥ प्रीवाच त कृतान्नविरिति (क) ।

॥ विजगार्हूल इति (ग) । ०० मनैवाचरित पुरेति (घ) । †† यद्रूणां विध्ययमद

मिति (ख) । ‡‡ अवनोनामिति (ख) । §§ निपुणश्चेति (क), (ख), (ङ) ।

॥॥ पण्यानाश्चैव विक्रयीति (क) । ||| निषिद्धकर्माचरणादिति (ग) । ००० अशीलो

व्याधितोऽभवदिति (ख), आर्षाण्डो व्याधितोऽभवदिति (ग) । ††† समाकुल इति (ग) ।

‡‡‡ तस्मिन् मृते इति (क), (ख), (ङ) । §§§ तथेति (ग) ।

कामाचाररता नित्यं परित्यक्ता स्वबन्धुभिः । २७ ।

तस्यां जातोऽस्मि चाण्डालो दण्डकेतुरिति स्मृतः ।

महापापरतो नित्यं निन्दकः पिशुनस्तथा ॥ २८ ।

परदारपरद्रव्यलोभुषो जन्तुहिसकः ।

मावय विप्रा बहवो निहता नृगपाक्षिणः ॥ २९ ।

मेरुतुल्यसुवर्णानि बह्व्यपहृतानि च ।

मद्यपानरतो नित्यं निन्दकः पिशुनस्तथा ॥ ३० ।

एवम्पापरतो नित्यम्वहुशोमार्गरोधकतः ।

पशुपक्षिमृगादीनां जन्तूनामन्तकोपमः ॥ ३१ ।

स कदाचित्कामतप्तोरन्तुकामः परम्वियम् ।

शून्यं पूजादिभिर्विष्णोर्भूमिन्दिरं प्राप्तवान्निशि ॥ ३२ ।

तत्रैवात्कोपभोगार्थं शयितुं तेन कामिना ।

स्वस्तप्रान्ततो ब्रह्मन् कियद्देशः प्रमार्जितः ॥ ३३ ।

यावन्त्यः पांशुकणिकास्तेन सम्मार्जितास्तदा ।

तावज्जन्मकृतम्पापं तदैव क्षयमागतम् ॥ ३४ ।

प्रदीपः स्थापितस्तत्र रमणार्थं निजोत्तम ।

तिनापि मम दुष्कर्म निःशेषहयमागतम् ॥ ३५ ।

एवं स्थिते विष्णुगृहे आगताः पुरपालकाः ।

० भूलेति (ग) । † ब्रह्मदेपरतस्तथेति (ग) । ‡ प्राणिद्विभक्त इति (ङ) । § बह्विद-
विरोधक इति (क) । ६ स्वयं पूजादिभिर्विष्णोरिति (ख), (घ), (ङ) । ॥ मम
कामोपभोगार्थमिति (ग), (घ) ।

चौरीऽयमिति तत्रैव जघ्नुरावांः द्विजोत्तम ॥ ३६ ॥

दिव्यं विमानमारुह्य सर्वभोगसमन्वितम् ।

सद्य एव तथा सार्धं विष्णुलोकमुपागतः ॥ ३७ ॥

तत्र स्थित्वा ब्रह्मकल्पगतं साग्रन्धिजोत्तम ।

ततश्च ब्रह्मणा सार्धं तावत्कालं व्यवस्थितः ॥ ३८ ॥

दिव्यभोगसमायुक्तस्तावत्कालन्दिवि स्थितः ॥

ततश्च भूमिभागेषु देवयोग्येषु वै क्रमात् ॥

तेन पुण्यप्रभावेण यदूनां वंशसम्भवः ॥

तेनैव भुज्यते सम्पत्तया ॥ राज्यमकण्टकम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ब्रह्मन्कृत्वाऽनुरागार्थमेवं श्रेयः समाप्तवान् ।

भक्त्या कृतवतां पुंसां किम्भवेदिति वेद नः ॥ ४१ ॥

तस्मात्सम्यार्जने नित्यन्दीयमाने तु सत्तम ।

यतिष्ये परया भक्त्या ह्यहं जातिस्मरो यतः ॥ ४२ ॥

यः पूजयेज्जगन्नाथमेकाकी विगतस्पृहः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयाति परमम्यदम् ॥ ४३ ॥

अवशेनापि यत्कर्म कृत्वेमां श्रियमागतः ।

० आरीऽयमिति तत्रैव कृतवन् इति (क), (ग), (ङ) । चौरीऽयमिति तत्रैव कृतवन्-
इति (ख) । † तावत्कालं व्यवस्थित इति (क), (ङ) । कानेन संस्थित इति (ख) ।
‡ एतदर्थं (क), (ख) (ग) पुस्तकेषु नास्ति । § देवयोग्येष्विति (क), (ख), (ङ) ; देव
योग्येनेति (ग) । ¶ यदुर्वंशसमुद्भव इति (क) । ॥ अच्युता सम्पदिति (ख), (ङ) ; न
च्युता सम्पदिति (ग) । ** वंशे . नीति (ख), (ग), (ङ) । †† दीपदानेनेति षडप
पाठः ।

भक्तिमद्भिः प्रशान्तैश्च किम्फलः सम्यगर्चनात् ॥ ४४ ।

इति भूपवचः श्रुत्वा वीतहोत्रोद्विजोत्तमः ।

अत्यन्ततुष्टिमापन्नो हरिपूजापरोऽभवत् ॥ ४५ ।

तस्माच्छृणुत विप्रेन्द्रा देवोनारायणोऽव्ययः ।

ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि पूजकानां विमुक्तिदः ॥ ४६ ।

अनित्यानि शरीराणि विभवो नैव शाश्वतः ।

नित्यं सन्निहितो मृत्युः कर्त्तव्यो धर्मसङ्ग्रहः ॥ ४७ ।

अनित्या बान्धवाः सर्वे सम्पद्यन्त चञ्चलाः ।

शरीराणां द्रुवो मृत्युस्तस्माद्यजत केशवम् ॥ ४८ ।

हे जना किं वृथा गर्वं करिष्यथ मदीक्षताः ॥

कायः सन्निहितापायो धनादीनां किमुच्यते ॥ ४९ ।

जन्मकोटिसहस्रेषु पुण्यं यैः समुपार्जितम् ।

तेषां भक्तिर्भवेच्छ्रद्धा देवदेवे जनार्दने ॥ ५० ।

सुलभं जाङ्गवीक्षानं तथा चातिथिपूजनम् ।

सुलभाः सर्व्वयज्ञाथ विष्णुभक्तिः सुदुर्लभा ॥ ५१ ।

दुर्लभा तुलसीसेवा दुर्लभा सङ्गतिः सताम् ।

• दुर्लभा हरिभक्तियः संसारार्णवपातिनाम् ॥ ५२ ।

सर्व्वभूतदया वापि दुर्लभा यस्य कस्यचित् ।

सत्सङ्गतुलसीसेवाऽ हरिभक्तियः दुर्लभा ॥ ५३ ।

० किं पुनरिति बहुषु पाठः । + चण्डाष्टोकादनन्तरं (ख) पुनर्गते मृत्युं लवाचेति पाठो वर्तते । † निरुमित्यारभ्य मदीक्षता इत्यन्तः पाठः (क) (घ) पुस्तकयोर्नास्ति ।

‡ दुर्लभा इत्यारभ्य तुलसीसेवा इत्यन्तः पाठः (घ) पुनर्गते नास्ति ।

दुर्लभञ्चापिः० मानुष्यं मा वृथा नाशयिष्यथ० ।
 अर्चयध्वं महात्मानं भूयोभूयोवदामि वः ॥ ५४ ।
 तर्त्तुं यदीच्छथ जना दुस्तरं भवसागरम् ।
 हरिभक्तिविधानञ्च आश्रयध्वंः० सुदुर्लभम् ॥ ५५ ।
 यजध्वमाशु गोविन्दं विलम्बं किङ्करिष्यथ ।
 आसन्नमेव नगरं कृतान्तस्य हः॥ दृश्यते ॥ ५६ ।
 नारायणं जगद्योनिं सर्वकारणकारणम् ।
 समर्चयध्वं विप्रेन्द्रा यदि सुक्तिमभीषथ ॥ ५७ ।
 सर्वाधारं सर्वयोनिं सर्वान्तर्यामिनम्भुम्भ ॥
 ये प्रपन्ना महात्मानं॥ ते कृतार्था न संशयः ॥ ५८ ।
 ते बान्धवास्ते पूज्याश्च०० नमस्काव्यां विशेषतः ।
 येऽर्चयन्ति महाविष्णु प्रणतार्त्तिप्रणयनम् ॥ ५९ ।
 यो विष्णुभक्तान्निष्कामान् भोज्येच्छदयान्वितः०० ।
 त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः स याति हरिमन्दिरम् ॥ ६० ।
 विष्णुभक्ताय यो दद्यान्निष्कामाय महात्मने ॥॥ ।
 पानीयं वा फलं वापि स एव भगवान् हरिः ॥ ६१ ।
 विष्णुपूजापराणाञ्च शत्रूणां कुर्वते तु येऽऽ ।

० दुर्लभं प्राप्येति (ग) । † नाशयिष्य इति (ङ) । ‡ हरिभक्तिविधानानामाश्रयध-
 मिति (क), (ग) ; हरिभक्तिविधाने तमिति (घ) । § कृतान्तस्येति (घ) । ॥ विष्णु
 मिति (ग), (ङ) । ॥ महात्मान इति (ग), (ङ) । ०० ते बान्धवास्ते प्रपूज्याधेति
 (ग), (ङ) । †† यो विष्णुभक्तान्निष्काम पूज्येच्छदयान्वित इति (ङ) । ‡‡ कुटुम्बिने
 इति (ग) । §§ ये तु कुर्वते इति (ग) , कुर्वन्त हि ये इति (ङ) ।

ते यान्ति विष्णुभवनन्विसप्तपुरुषान्विताः ॥ ६२ ।
 ये यजन्ति स्पृहाशून्या हरिं वा हरमेव वा ।
 त एव भुवनं सर्वं पुनन्ति विबुधर्षभाः ॥ ६३ ।
 देवपूजापरो यद्य' गृहे वसति सर्व्वदा ।
 तत्रैव सर्व्वदेवाश्च हरिश्चैव श्रियान्वितः ॥ ६४ ।
 पुण्यमाला च३ तुलसी यम्य वैश्वनिऽ तिष्ठति ।
 तस्य श्रेयांसि सर्वाणि सिध्यत्य॥होरहर्दिजाः ॥ ६५ ।
 शालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केवः ।
 न बाधन्ते ग्रहास्तत्र॥ भूतवेतालकादयः ॥ ६६ ।
 शालग्रामशिला यत्र तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
 यतः॥ सन्निहितस्तत्र भगवान्मधुसूदनः ॥ ६७ ।
 यद्गृहे नास्ति तुलसी शालग्रामशिलार्चना ।
 श्मशानसदृशं विद्यात्तद्गृहं शुभवर्जितम् ॥ ६८ ।
 पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राणि च द्विजाः ।
 साङ्गवेदाश्च सर्व्वस्य॥ विष्णोरूपं प्रकीर्तितम् ॥ ६९ ।
 भक्त्या कुर्व्वन्ति ये विष्णोः प्रदक्षिणचतुष्टयम् ।
 ते प्रयान्तिः॥ परं स्थानं सर्व्वलोकोत्तमोत्तमम् ॥ ७० ।
 अत्रैव नारदेनोक्तमितिहासं पुरातनम् ।

० तत्र भुवनं सत्रे ऋण्यतीति (ड) । † परी यन्तीति (ग) , यमु इति (ड) ।

‡ पुण्यमानेति (क), (घ) । § शिरसीति (क), (ख), (ङ) । ॥ श्रेयांसि तस्य सर्वाणि
 वक्ष्यन्तीति (ग) । ॥ भयन्तीति (ख), (ग), (ङ) । ०० मत इति (क) । †† साङ्ग-
 वेदस्य सर्व्वेति (क), (घ), (ङ) । ‡‡ तेषां यन्तीति वक्ष्य पाठः ।

वदतां शृण्वताञ्चैव सर्वपापहरं द्विजाः ॥ ७१ ।

वैवस्वतेऽन्तरे पूर्वं शूक्रस्य च बृहस्पतेः ।

संवादसु महानासीत्तं वक्ष्येः शृणुत द्विजाः ॥ ७२ ।

एकदा सर्वभोगाढ्यो विबुधैः परिवारितः ।

अप्सरोगणसंकीर्णो बृहस्पतिमभाषत ॥ ७३ ।

इन्द्र उवाच ।

बृहस्पते महाभाग सर्वतत्त्वार्थकोविद ।

अतीतब्रह्मणः कल्पे स्वर्गः कीदृग्विधः स्मृतः ॥ ७४ ।

इन्द्रसु कीदृशः प्रोक्तोऽविबुधाः कीदृशाः स्मृताः ।

तेषाञ्च कीदृशं कर्म यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ७५ ।

बृहस्पतिरुवाच ।

अहमद्यतनः शूक्र नाहं जानामि ॥ किञ्चन ।

पूर्वेद्युः कृतकर्माणि ॥ अपि वक्तुं न शक्यते ॥ ७६ ।

वर्त्तमानदिने वाऽपि विधातुः परमेष्ठिनः ।

मनवः समतीताश्च तद्वक्तुमपि न क्षमः ॥ ७७ ।

सुधर्मं इति विख्यातः कश्चिदास्ते पुरन्दरः ॥

स एवैतद्विजानाति तं पृच्छामो यथातथम् ॥ ७८ ॥

० त मन्त्रमिति (ख) । + (ग) पुस्तके एष श्लोक परश्लोकश्च न स्त । ‡ स्थित इति (ग) । § (घ) पुस्तके च इन्द्रसु कीदृशं कर्म यथावद्वक्तुमर्हसीत्येतावन्मात्रं पाठः । ¶ अहमाद्यतनं शूक्रं न हि जानामि कश्चमेति (क) , अहमाद्यतन इति (घ) ; अहमाद्यं ततः शूक्रं न हि जानामीति (ङ) । ॥ पूर्वं कृतानि कर्माणीति (ग) । ०० पुरं तदिति (ग) । †† यथावद्वक्तुमिति (घ) ।

इति निश्चित्य गङ्गोऽपि बृहस्पतिपुरोगमः ।

देवतागणसंकीर्णः सुधर्मं प्राप्तवांस्तदा ॥ ७९ ।

समागतं देवपतिं बृहस्पतिसमन्वितम् ।

यथार्हमर्चयामास माधनैर्बहुविस्तरैः ॥ ८० ।

सुधर्मैर्वाचितः गङ्गो बृहदा तच्छ्रियमुत्तमाम् ।

मनसा विस्मयाविष्टः प्रोवाच विनयान्वितः ॥ ८१ ।

इन्द्र उवाच ।

सुधर्मं सर्वधर्मं च सर्वसम्पत्समन्वितः ।

यशसा तेजसा कीर्त्या मत्तो ह्यधिकतां गतः ॥ ८२ ।

दानेन वा तपोभिर्वा यज्ञैर्वा तीर्थसेवनैः ।

यंसं केन प्रभावेण ईदृशं प्राप्तवान् श्रियम् ॥ ८३ ।

अतीतब्रह्मकल्पस्य ब्रह्मान्तं वेत्ति त्वं किल ।

गतानिन्द्रांश्च देवांश्च केन जानामिषा तद्वद् ॥ ८४ ।

इत्युक्तो देवराजेन सुधर्मैः प्रहसंस्तदा ॥

प्रोवाच विनयाविष्टः पूर्ववृत्तं यथाविधि ॥ ८५ ।

सुधर्म उवाच ।

अतुर्युगसहस्राणि ब्रह्मणो दिनमुच्यते ।

तस्मिन्नेव दिने शत्रा मनवसु चतुर्दश ॥ ८६ ।

० देवतागणसङ्कीर्णमिति (ङ) । † समर्पित इति (ङ) । ‡ अधिकतामिति (ख) ।

§ मय्यामिति (ङ) । ॥ जानामीति (घ), (ग) ; अस्माक्युक्तान्तरं (ख) पुनर्के मत उवाच इत्यधिकः पाठो वर्तते । ॥ मह्यं तदेति (ङ) । ०० विध्य गविष्ट इति (ग) ।

† एष पाठः (ख), (ग), (ङ) पक्षकेषु नास्ति । ‡ मनवयेति (ङ) ।

इन्द्रायतुर्दश प्रोक्ताः देवान् ० विविधाः ॥ ४४ ॥

इन्द्राणां चैव सूर्येणां सम्पदायाश्च ॥ पूर्व्ववत् ॥ ४५ ॥

तेषां नामानि यस्यामि मन्वादीनां शृणुष्व मे ।

तत्तन्मन्वन्तरैः ॥ शक्र तत्तन्मनुसुताश्च नृपाः ॥ ४६ ॥

स्वायम्भुवोमनुः पूर्व्वमृतः सारोचिषस्तथा ० ॥

उत्तमस्तामसश्चैव रैवतयातुपस्तथा ॥ ४७ ॥

यैवस्वतोमनुश्चैव सूर्य्यसावर्णिः ॥ ४८ ॥

नवमो दक्षसावर्णिः सर्व्ववर्णदिते रतः ॥ ४९ ॥

दशमो वृद्धसावर्णिर्धर्मसावर्णिकस्ततः ।

ततश्च रुद्रसावर्णीरोचमानस्ततः स्मृतः ।

भौत्य ॥ ५० ॥ यतुर्दश प्रोक्त एते च मनवः स्मृताः ॥ ५१ ॥

देवानिन्द्रांश्च यस्यामि शृणुष्व विबुधर्षभ ॥ ५२ ॥

यामा इति ० ० ० समाख्याता देवाः स्वायम्भुवेऽन्तरे ।

शचीपतिः समाख्यातस्तेषामिन्द्रोमहामतिः ॥ ५३ ॥

पारावताः सन्तुषिता देवाः सारोचिषेऽन्तरे ।

० देवाश्चेति (ङ) । † विबुधा इति (ग) । ‡ सम्पदायाश्चेति (ख), (ग), (ङ) ।

§ तत्तन्मन्वन्तरे इति (क) । ॥ शतमनुसुत इति (क), (ङ) , तत्तन्मन्वन्तर इति (ख) ।

॥ पूर्व्वमिति (ग), (ङ) । ०० सारोचिषान्तर इति (क), (ङ) । †† चात्मस्तयेति (घ) ।

‡‡ सूर्य्य सावर्णिरिति (क) । §§ सूर्य्यसावर्णिर्दृष्ट इति (घ) । ॥ ५० सर्व्ववर्णदिते रत इति (ख) , सर्व्ववर्णस्थितौ रत इति (घ) । ॥ ॥ भौत्य इति (क) , तोष इति (ख) , भौय इति (ङ) । ००० यमा इतीति (ङ) । ††† शचीपतिरिति (ग) ।

विपश्चिन्नाम तत्रेन्द्रः सर्वसम्पत्समन्वितः* ॥ ८४ ।

सुधामानस्तथा† सत्याः शिवाद्याः‡ प्रतर्हिनाः§ ॥

तेषामिन्द्रः सुयान्त्रिषु॥ तृतीये परिकीर्तितः ॥ ८५ ।

स्वपावाहवयश्चैव॥ सुप्ताय सुधियस्तथा॥ ।

तेषामिन्द्रः शिव प्रोक्तश्चतुर्थे परिकीर्तितः ॥ ८६ ।

ऋतुनामाः॥ देवपतिः पञ्चमः परिकीर्तितः ।

अमिताभाद्योदेवाः षष्ठमिन्द्रश्च॥ मे शृणु ॥ ८७ ।

अर्थाद्याः॥ विवुधाः प्रोक्तास्तेषामिन्द्रोऽमनोजवः ।

आदित्यवसुरुद्राद्यः॥ देवा वैवश्वन्तः॥ ८८ ।

इन्द्रः पुरन्दरः प्रोक्तः सर्वकामसमन्वितः ।

अष्टमे चापि विवुधाः सुतपाद्याः॥ प्रकीर्तिताः ॥ ८९ ।

विष्णुपूजाप्रभावेण तेषामिन्द्रोऽवनिः श्रुतः ।

पारावताद्या नवमे इन्द्रश्चाद्भुत उच्यते॥ ॥ १०० ।

० विप्रेन्द्रा सर्वसम्पत्समन्विता इति (ख), (घ), देवन्द्र सर्वसम्पत्समन्वित इति (ग), विप्रेन्द्र सर्वसम्पत्समन्वित इति (ङ) । † सुधामानस्तथा मय इति (ख), स्वध्यामाना स्तथाऽमर्षा इति (घ) । ‡ शिवाद्याः प्रकीर्तिता इति (ख) । § तेषामिन्द्रश्च शान्ति येति (घ), (ग), (ङ) । ॥ स्वपावाहवयश्चैवेति (ख), स्वपावाहवयश्चैवेति (घ) । ॥ आदित्यवसुरुद्राद्या इति (क), (ख), (ङ), आदित्यवसुरुद्राद्या इति (ग) । ०० ऋतुनामेति (क), चातुर्नामेति (ख); ऋतुनामेति (घ) । †† षष्ठमानपि मे शृण्विति (क), (ख), (ग), (ङ), अत्र षष्ठमानिति आये षष्ठानिति साधु । ‡‡ मर्षाद्या इति (ख), अर्थाद्या इति (ग), (ङ) । §§ आदित्यवसुरुद्राद्या इति (क), (ख), (ङ), आदित्यवसुरुद्राद्या इति (ग) । ॥॥ स्वतपाद्या इति (ख) । ॥॥ पारावताद्यामे देश इन्द्रश्चाद्भुत उच्यते इति (ख), पारावता नवमे देश इन्द्रश्चाद्भुत उच्यते इति (ग), (ङ), एष श्लोक (घ) पुनश्च नास्ति ।

सवामनाद्या दशमे विबुधाः* परिकीर्त्तिताः ।

शान्तिर्नाम† च तृत्रेन्द्रः सर्वभोगसमन्वितः ।

विहङ्गमाद्या देवाय तेषामिन्द्रोवपः स्मृतः ॥ १०१ ।

एकादशतमाः प्रोक्ताः शृणु द्वादशमास्तथा‡ ।

ऋतुनामा च तत्रेन्द्रो§ हविताद्यास्तथा सुराः ॥ १०२ ।

सुचामाणादयो देवास्तयोदशतमाः स्मृताः ।

दिवस्पतिर्गर्भावीर्यस्तेषामिन्द्रः प्रकीर्त्तितः ॥ १०३ ।

चतुर्दश चाक्षुषाद्या देवा इन्द्रः शुचिः स्मृतः ॥ १०४ ।

एवन्ते मनवः प्रोक्ता देवा इन्द्राय॥ तत्त्वतः ।

• एकस्मिन्** ब्रह्मदिवसे स्वाधिकारान् प्रभुञ्जते ॥ १०५ ।

लोकैश्चसर्वसर्गेषु†† सृष्टिरेवंविधा स्मृता ।

कर्त्तारो बहवः सन्ति तत्संख्यां वेत्ति कोदिवि‡‡ ॥ १०६ ।

मयि स्थिते विष्णुलोके ब्रह्माणो बहवोगताः ।

तेषां संख्यां न संख्यातुं शक्तोऽस्म्यदितिजोत्तम ॥ १०७ ।

* स वामनाद्याविबुधा दशमा इति (क), (ख), (ग) । एतदईमपि (घ) पुस्तके
 नास्ति । † शान्तिर्नामिति (ग) । ‡ द्वादश सप्तमा इति (क), एकादशतम प्रोक्त शृणु
 द्वादशमस्येति (घ), द्वादशम इति आप्ये, द्वादश द्वादशान् वा साधु । § ऋतुनामा
 च त्रिभेन्द्रा इति (क), ऋतुनामा च त्रिभेन्द्र इति (ख), ऋतुनामा च देवेन्द्र इति (ग),
 रिभुनाम च देवेन्द्र इति (ङ) । ॥ दिवापतिरिति (घ) । ॥ इन्द्रा देवाय तत्त्वत इति
 अथर्ववेद १. ११. एकस्मिन् इति (क) । †† सर्वसर्गेषु इति (ख), सर्वसर्गेषु इति (ग) ।
 ‡‡ कोविद इति बह्वु पाठ ।

स्वर्गलोकं मयि प्राप्ते यावत्कालं नृण्य मे^१ ।

चत्वारो मनवीऽतीता मम श्रीशक्तिविस्तारा ॥ १०८ ।

स्थातव्यञ्च मयाऽत्रैव युगकोटिसमं^२ प्रभो ।

ततः परं समिध्यामि^३ कर्मभूमिं नृण्य मे ॥ १०९ ।

मया कृतञ्च सुकृतं वदामि तव पण्डित ।

पदतां नृण्यताञ्चैव सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ११० ।

अहमासं पुरा गक्र गृध्रः पापाऽवशेषतः^४ ।

स्थितय भूमिभागे वै अमेध्यामिपभोजनः ॥ १११ ।

एकदाऽह विष्णुगृहप्राकारे संस्थितः प्रभो ।

पतितो व्याधयस्त्रेण गच्छन् विष्णोर्गृहापतः^५ ॥ ११२ ।

मयि कण्ठगतप्राणि भयजो^६ मांसनीलुपः ।

जयाह मां स्ववक्त्रेण श्वभिरन्येरभिद्रुतः^७ ॥ ११३ ।

नयन्मां^८ स्वमुखेनैव भीतोऽन्यैर्भयकेस्तथा^९ ।

गतः प्रदक्षिणाकारं विष्णोस्तस्मिन्दिर प्रभो ॥ ११४ ।

तेनैव तुष्टिमापन्न अन्तरात्मा जगन्मयः ।

मम चापि गुनद्यापि दत्तवान् परमं पदम् ॥ ११५ ।

० श्रीकोट्यै (क), (ख), (ग), (ङ) पुनर्दिष्टैव पठित — तेषां संख्या न मर्याता
श्रोत्रोऽपि हि द्वितीया । स्वर्गलोकमपि प्राप्य यावत्कालं नृण्य मे । + मयाऽत्रैव
युगकोटिगतमिति (ग) । † परिमिध्यामीति (ख) । ‡ अवशेषित इति (क), (ग) ।
४ मां विष्णोर्गृहागत इति (ग) । ५ मुखक इति (क), (ख), (ङ) । ०० शनोर्विनाद
तस्मिन् इति (क), (ख), (ङ) । †† वदामिति (ग) । ‡‡ भीतोऽपि भयकम
इति (ङ) ।

प्रदक्षिणाकारतया गतस्यापीदृशं फलम् ।

संप्राप्तं विबुधयेष्ट किं पुनः सम्यगर्चनात्* ॥ ११६ ।

इत्युक्तोदेवराजसु सुधर्मैः† महात्मना ।

मनसा प्रीतिमापन्नो हरिपूजारतोऽभवत्‡ ॥ ११७ ।

अद्यापि निर्जराः सर्वे भारते जन्मलिप्तवः ।

समर्चयन्ति विबुधा नारायणमनामयम् ॥ ११८ ।

ये यजन्ति§ सदा भक्त्या नारायणमनामयम् ।

तानर्चयन्ति¶ सततं ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ११९ ।

नारायणानुस्मरणाद्यतीनां॥

महात्मनां त्यक्तपरिग्रहाणाम् ।

कथं भवत्युग्रभवस्य** वन्ध-

स्तसङ्गलुब्धा अपि मुक्तिभाजः†† ॥ १२० ।

ये मानवाः प्रदिदिनं परिसुक्तसङ्गा

नारायणं गरुडवाहनमर्चयन्ति ।

ते सर्वपापनिचयैः‡‡ परिमोचिताय

* चत (ख) पुनर्के गत उवाच इति पाठो वेत्तते । † सुधर्मैरेति (ख) ।

‡ हरिपूजा प्रतोऽभवदिति (ख), (ग), (ङ) । § चर्चयन्ति वेति (ग) । ¶ तमर्चयन्तीति (क), (ख), (ग), (ङ), बहुवचनान्यस्तद्धेनोपासस्य निराकाङ्क्षप्रतिपत्तये बहुवचनान्यस्तद्धेय प्रयोग एव युक्तस्तत्तत्प्रमित्येकवचनसाम्यम् । (ख) पुनर्के श्लोकस्यास्य पूर्वादेः नास्ति । ॥ अरन्ते इतानामिति (ख), अरन्तोऽतानामिति (ग), (ङ) । ** तेषां नति काममभावनीयेति (ख) । †† भक्तिभाज इति (ङ) । ‡‡ सर्वपापनिचयैरेति (क), (ग) ।

विष्णोः यदं शुभतरं* प्रतिशान्तिं हृष्टाः ॥ १२१ ।

ये मानवा विगतरागपरापदज्ञा

नारायणं सुरगुरुं सततं स्मरन्ति ।

ध्यानेन तेन हतकिल्बिषवेदनास्ते†

मातुः पयोधररसं न पुनः पिवन्ति ॥ १२२ ।

ये मानवा हरिकथाश्रवणास्तदोपा-

स्तत्पादः‡पद्मविनिवेशितमानसाश्च ।

ते वै पुनन्ति जगतां स्मरणाच्च सङ्गात्

सम्भाषणादपि ततो§ हरिरेव पूज्यः ॥ १२३ ।

हरिपूजापरा यत्र महान्तः शुद्धबुद्धयः ।

तत्रैव सकलं भद्रं यथा निम्ने जलं हिजाः ॥ १२४ ।

हरिरेव परोऽन्युर्हरिरेव परा गतिः ।

हरिरेव परः पूज्यो यतयेतन्यकारणम् ॥ १२५ ।

स्वर्गापवर्गफलदं सदानन्दं निरामयम् ।

पूजयध्वं हिजयेष्ठाः परं श्रेयोभवियति ॥ १२६ ।

पूजयन्ति हरिं ये तु निष्कामाः शुद्धमानसाः ।

•तेषां विष्णुः प्रसन्नात्मा सर्वान् कामान् प्रयच्छति ॥ १२७।

यद्येतच्छृणुयाद्वापि¶ पठेद्वा सुसमाहितः॥ ।

संप्राप्नोत्य०२०॥ श्रमेऽप्य फलं विबुधसत्तमाः ॥ १२८ ।

* प्रियतरमिति (ग) । † ध्यानेन हतकिल्बिषवेदनास्ते इति (क), (ग), (ङ) ।

‡ यत्पाद इति (ग) । § आत्तं ममनश्चरितमिति (ख) । ¶ यदेव श्रुणुयाद्वापीति (क),

(घ), (ङ) । ॥ पठेद्वापि समाहित इति (ख) । ०० ग प्राप्नोतीति (ख) ।

इत्येतदः समाख्यातं हरिपूजाफलं दिजाः ।

सङ्कोचविस्ताराभ्याधुः किमन्यत्कथयामि वः ॥ १२८ ।

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे हरिभक्तिमाहात्म्यवर्णने
सप्तविंशोऽध्यायः ।

अथ अष्टाविंशोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

आख्यातं भवता सर्व्वं* सूत तत्त्वार्थकोविद ।

इदानीं श्रोतुमिच्छामो युगानां स्थितिलक्षणम् ॥ १ ।

सूत उवाच ।

साधु साधु महाप्रज्ञा यूयं लोकोपकारिणः ।

युगधर्मान् प्रवक्ष्यामि युगधर्मोपकारकान्† ॥ २ ।

धर्मा विवृद्धिमायान्‍ति‡ काले§ कस्मिंश्चिदुत्तमाः ।

तथा विनाशमायान्ति धर्मा एव¶ महीतले ॥ ३ ।

स्तनन्वेता हापरथ॥ कलिद्येति चतुर्युगम् ।

* विनयभावान्विति (ग) ।

० पूर्व्वमिति (ख) । † मन्वन्लोकोपकारकानिति (ख) । ‡ धर्मोऽपि वृद्धिमाया
मीति (क) , धर्मा विवृद्धिमायान्तीति (ख) , धर्मा प्रवृद्धिमायान्तीति (ग) । § लोके
इति (ङ) । ¶ विनाशमायाति धर्मा एवेति (क) । ॥ हापरथेति (ग), (ङ) ।

दिव्यैर्द्वादशभिर्ज्ञेयं सहस्रैस्तच्च सत्तमाः ॥ ४ ।

सन्ध्यासन्ध्यांशयुक्तानि युगानि सदृशानि वै ।

कालतोवेदितव्यानि इत्याहुस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ५ ।

आद्यङ्गतयुगम्प्राहुस्तत्स्वेताभिधायिनम् ।

ततश्च द्वापरम्प्राहुः कलिमन्त्यं विदुर्बुधाः ॥ ६ ।

देवदानवगन्धर्व्यश्चराक्षसपन्नगाः ।

इमे कृतयुगे विप्राः सर्वे देवसमाः स्मृताः ॥ ७ ।

सर्वे हृष्टाश्च धर्मिष्ठा न तत्र क्रयविक्रयौ ।

वेदानाश्च विभागश्च न युगे कृतसंज्ञके ॥ ८ ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राः स्वाचारतत्पराः ॥ ९ ।

सदा नारायणपरास्तपोध्यानपरायणाः ॥ १० ।

कामादिदोषनिर्मुक्ताः शमादिगुणतत्पराः ।

आयमाचारनिरता गतासूया अदाम्बिकाः ॥ ११ ।

सत्यवाक्यरताः सर्वे चातुराग्रमधर्मिणः ।

वेदाध्ययनसम्पन्नाः सर्वशास्त्रविचक्षणाः ॥ १२ ।

चातुराग्रमयुक्तेन कर्मणा कालयोनिना ॥ १३ ।

• अकामफलसंयोगात् कथयन्ति निरयां गतिम् ॥ १४ ॥

० विदुः क्रमादिति (ग) । १ गन्धर्वा इति (घ) । २ देवसमा इति (घ) ।

३ अक्षराद्येति (घ) । ४ स्वाचारतत्परा इति (ख), (ङ) । (ख) पुस्तकेऽतः परं चरच-
चतुर्थं नास्ति । तच्च चातुराग्रमधर्मिण इत्यतः परं दृश्यते । ॥ विशारदा इति (क) ।

०० कालयोनिनेति (ख), (ङ) ; कालयोगिन इति (ग) । ११ अकामफलसंयोगा इति
(ङ), (ग), (ङ) ; अकामफलसंयोगा इति (ख) । १२ परमां गतिमिति (ख), (ग), (ङ) ।

नारायणः कृतयुगे शुकवर्णः सुनिर्मलः* ।

चेताधर्मान् प्रवक्ष्यामि शृणुष्व सुसमाहिताः ॥ १३ ।

धर्मः पादोनतां याति चेतायां विबुधर्षभाः ।

हरिस्तु रक्ततां याति किञ्चित् क्लेशान्विता नराः ॥ १४ ।

क्रियायोगरताः सर्वे यज्ञकर्मसु निष्ठिताः ।†

सत्यव्रता ध्यानपरा दानादानपरायणाः‡ ।

द्विपादीनगते धर्मे§ हापरे च मुनीश्वराः ॥ १५ ।

पीतत्वञ्च हरिर्याति॥ वेदद्यापि विभज्यते ।

असत्यनिरतद्यापि यः कश्चिदपि वर्त्तते॥ ॥ १६ ।

ब्राह्मणाद्याश्च वर्णाश्च किञ्चिद्रागादिदुर्गुणाः¶

केचित्स्वर्गोपभोगार्थं†† विप्रा यज्ञान् प्रकुर्वते ॥ १७ ।

केचिद्वनादिकामाश्च‡‡ केचित्कल्मषचेतसः ।

धर्माधर्मौ प्रवर्त्ततां§§ हापरे विप्रसत्तमाः ॥ १८ ।

अधर्मस्य प्रभावेण चीयन्तेऽत्र प्रजास्तथा ।

अल्पायुषोभविष्यन्ति केचिच्चापि मुनीश्वराः ॥ १९ ।

* सुनिर्मल इति (ख) । † तयोदशश्लोक, चतुर्दशस्य पूर्वार्द्धञ्च (घ) पुस्तके नस्ति ।

‡ दानाशनपरायणा इति (ख) , सदादावपरायणा इति (घ) । § दौ पादौ न गते धर्मे इति (ङ) । ॥ हरि पीतत्वमाधातीति (ग) । ॥ अतिवर्त्तते इति (ग) । ०० किञ्चिद्रागादिबर्जिता इति (क), (ख) ; कियद्रागादिबर्जिता इति (ग) , किञ्चिन्नासादिबर्जिता इति (घ) । †† यज्ञोपभोगार्थमिति (ग) । ‡‡ धनानि कामार्थेति बहुषु पाठ । §§ धर्माधर्मपरी स्यातामिति (क) , धर्माधर्मौ समौ स्यातामिति (ख) ; धर्माधर्मपरी स्यातामिति (ग) ; धर्माधर्मो परौ स्यातामिति (ङ) ।

केचित्पुण्यपरान्दृष्टा असूयां कुर्वन्ते सदा ।

कलैः स्थितिः प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ २० ।

धर्मः कलियुगे प्राप्ते त्रिपादीनः प्रवर्त्तते ।

तामसं युगमासाद्य हरिः कृष्णत्वमागतः† ॥ २१ ।

यः कश्चिदपि धर्मात्मा यज्ञं दानं‡ करोति च§ ।

यः कश्चिदपि धर्मात्मा क्रियायोगरतो¶ भवेत् ॥ २२ ।

नरं धर्म्मरतं दृष्ट्वा सर्वेऽसूयां प्रकुर्वन्ते ।

व्रताचाराः प्रणश्यन्ति ध्यानयज्ञादयस्तथा ॥ २३ ।

उपद्रवा भविष्यन्ति चाधर्म्मस्य प्रवर्त्तनात्॥ ।

असूयानिरताः सर्वे दम्भाचारपरायणाः

प्रजायात्पायुषः सर्वे भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ २४ ।

ऋषय ऊचुः॥॥ ।

युगधर्म्माः समाख्यातास्त्वया सचेपते मुने ।

कलिं विस्तरतो ब्रूहि त्वं हि वेदविदां†† वरः ॥ २५ ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च मुनिसत्तम‡‡ ।

क्रिमाहाराः क्रिमाचारा भविष्यन्ति वदस्व नः§§ ॥ २६ ।

० कालस्थितिमिति (घ) । † कृष्णत्वमेव चेति (क), (ख), (ग), (घ) । ‡ यज्ञ दानमिति (घ) । § एतदर्थे (ख) पुस्तके नास्ति । ¶ क्रियाचाररत इति (ङ) । ॥ अथथोऽयं प्रवर्त्तते इति (ख), स्वधर्म्मस्य प्रवर्त्तनादिति (ग) । ०० अपिस्त्वावेति (ङ) । †† सर्वविदां वर इति बहुषु पाठः । ‡‡ मुनिसत्तमा इति बहुषु पाठः । §§ वदस्व मे इति (ङ) ।

सूत उवाच ।

शृणुष्वं मुनयः सर्व्वे नारदेन महात्मना ।

सनत्कुमारमुनये कथितं यद्वदामि तत् ॥ २७ ।

सर्व्वे धर्म्मा विनश्यन्ति क्षणे क्षणत्वमागते ।

तस्मात्कालिर्महाधीरः सर्व्वपापस्य साधकः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा धर्म्मपराङ्मुखाः* ॥ २८ ।

धीरे कलियुगे प्राप्ते द्विजा वेदपराङ्मुखा† ।

व्याधधर्म्मरताः सर्व्वे दम्भाचारपरायणाः‡ ॥ २९ ।

लीलुपाय कृतघ्नाय तथा द्वै भण्डकाः नराः§ ।

अतः स्वल्पायुयः सर्व्वे भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ३० ।

अल्पायुद्धान्मुन्युष्याणां न वेदग्रहणं द्विजाः ।

विद्याग्रहणशून्यत्वादधर्म्मा वृत्तंते॥ पुनः ॥ ३१ ।

व्युत्क्रमेण प्रजाः सर्वा म्रियन्ते पापतत्परा॥ ।

ब्राह्मणाद्यास्तथा वर्णाः सङ्कीर्य्यन्ते परस्परम् ॥ ३२ ।

कामक्रोधपरा मूढा तृधाऽहङ्कारपीडिताः॥ ३३ ।

बहवैरा भविष्यन्ति परस्य धनलिप्सवः॥ ३४ ॥ ३३ ।

* वैतसिका इति अन्यत्र पाठः । † अत परं (क), (ख) पुस्तकयोरेवोऽधिक पाठो वर्त्तते—यथा अनाचाररता सर्व्वे दम्भाचारपरायणा । अस्वयानिरतायेव तथा हडारभूयिता । सर्व्वं संलियन्ते सर्व्वेनरे पण्डितगणिते । इति ‡ एतदहं (ग) पुस्तके गति । § एतदहं (घ) पुस्तके विद्याय नाम्नव वर्त्तते । ॥ विद्यत इति (ङ) । ॥ एतदहं (क) पुस्तके गति । अथर्व्वतत्परा इति (ग) । (ख) पुस्तकस्यात्र परस्परं व्यञ्जितं वर्त्तते । ०० तृधाऽहङ्कारपीडिता इति (ग) । †† परस्परवधेषु इति (ग) ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः सर्वे धर्मपराधुखाः ।

अन्पार्याय भविष्यन्ति^१ तपःसत्यविवर्जिताः ॥ ३४ ।

सर्वे जना दयाहीना दाक्षिण्यपरिवर्जिताः ।

उत्तमा नीचतां यान्ति नीचाद्योत्तमतां तथा ॥ ३५ ।

राजानश्चार्थनिरतास्तथा लोभपरायणाः ।

धर्मकञ्चुकसवीता धर्मविध्वंसकारिणः ॥ ३६ ।

अस्मिन् कलियुगे घोरे^२ सर्वाधर्मसमन्विते^३ ।

या यो रघाश्वनागाद्व्यः स स राजा भविष्यति ॥ ३७ ।

किहाराय भविष्यन्ति शूद्राणाञ्च द्विजातयः ।

धर्मस्त्रिय न गच्छन्ति^४ पतयो जारलक्षणाः ॥ ३८ ।

द्विपन्ति पितरं पुत्रा गुरुं गिर्या द्विपन्ति च ।

पतिश्च वनिता द्वेष्टि क्षण्ये क्षण्यत्वमागते ॥ ३९ ।

लोभाभिभूतमनसः सर्वे दुष्कर्मशीलिनः ।

परावलीनुपा नित्यं भविष्यन्ति द्विजातयः ॥ ४० ।

परम्वीरनिरताः सर्वे परद्रव्यपरायणाः ।

मत्स्यामिपेण जीयन्ति दुहन्ति चाप्यजाविक्षाः^५ ॥ ४१ ।

• घोरे कलियुगे प्राप्ते नरं धर्मपरायणम् ।

असूयानिरताः सर्वे उपहारां प्रकुर्वन्ते ॥ ४२ ।

० शूद्रगुणा भविष्यन्तीति (क) । १ योऽपि कलियुगे प्राप्तिं व्रति (क), (ग), (घ) ।

२ सर्वधर्मविध्वंसनं व्रति (क) । ३ धर्मविध्वंसनं व्रति (क) ; अन्पार्यायः

व्रतणीति (क) । ४ अजाविक्षाव्रति वदुः प्रद ।

सरिस्तीरे ब्रह्मलैःर्षापयिष्यन्ति चीपधीः ।
 अल्पमल्पं फलन्तासां भविष्यति कलो युगे ॥ ४३ ।
 वैश्याल्लावण्यगीलेषु स्पृहां कुर्वन्ति योपितः ।
 धर्मविघ्ना भविष्यन्ति स्त्रियः स्वपुरुषेषु च ॥ ४४ ।
 प्रायशः क्षपणानाञ्च वधूनाञ्चः तथा द्विजाः ।
 साधूनां विधवानाञ्च वित्तान्यपहरन्ति च ॥ ४५ ।
 न व्रतानि चरिष्यन्ति ब्राह्मणा वेदनिन्दकाः ।
 न यज्यन्ति न होयन्ति हेतुवादैर्विनाशिताः ॥ ४६ ।
 द्विजाः कुर्वन्ति दम्भार्थं पितृयज्ञादिकाः क्रियाः § ।
 अपानेषु च दानानि कुर्वन्ति च तथा नराः ॥ ४७ ।
 क्षीरोपायनिमित्तेन ग गोषु प्रीतिञ्च कुर्वन्ते ।
 न कुर्वन्ति तथा विप्राः स्नानशौचादिकाः क्रियाः ॥ ४८ ।
 अकालधर्मनिरताः कूटयुक्तिविशारदाः ।
 देवनिन्दापराधैव विप्रनिन्दारतास्तथा ।
 न कस्यचिदभिमतो विष्णुभक्तिपरस्तथा ॥ ४९ ।
 देवपूजापरान्दृष्टा उपहासं प्रकुर्वन्ते ।
 बध्नन्ति च द्विजानेव धनार्थं राजकिङ्कराः ।
 ताडयन्ति च विप्रेन्द्राः क्षण्ये क्षण्यत्वमागते ॥ ५० ।

* सदा धरासु कुहालैरिति (क) , सरिस्तीरेषु कुहालैरिति (ग) , सरिस्तीरे च कुहालैरिति (ङ) । + स्त्रियसु पुरुषेषु चेति (क), (ङ) , स्त्रिय सुपुरुषेषु चेति (ग) ।
 † वधूनामिति (ग) । § अत एव (घ) पुस्तके पट् श्रवणा न सन्ति । ॥ क्षीरोपायनिमित्तेनेति (ङ) । ॥ विष्णुभक्तनरस्तथेति (ग) ।

दानयज्ञजपादीनां विक्रीणन्ते फलं द्विजाः ।

प्रतिग्रहं प्रकुर्वन्ति चाण्डालाद्यैरपि द्विजाः ॥ ५१ ।

कलेः प्रथमपाटेऽपि विनिन्दन्ति* हरिवराः† ।

युगान्तेऽपि हरेर्नाम नैव कथित्स्मरिष्यति ॥ ५२ ।

शूद्रस्त्रीसङ्गनिरता विधवासङ्गलोलुपाः ।

शूद्रान्नभोगनिरता भविष्यन्ति कलौ द्विजाः ॥ ५३ ।

कुहकैरचरैस्तत्र‡ हेतुवादविशारदैः ।

पापगिणो भविष्यन्ति चातुरायम्यनिन्दकाः ॥ ५४ ।

न च द्विजातिशूयूपां न स्वधर्मप्रवर्त्तनम् ।

करिष्यन्ति तदा शूद्रा प्रमज्ज्यालिङ्गिनोऽधमाः ॥ ५५ ।

शूद्रा धर्मान् प्रवक्ष्यन्ति§ कूटयुक्तिविशारदाः ॥ ५६ ।

अग्रीचयुक्तमतयः॥ परपक्षावभोजिनः ।

भविष्यन्ति दुरात्मानः शूद्राः॥ प्रमज्जितास्तथा‡ ॥ ५७ ।

उत्कीचजीविनस्तत्र महापापरतास्तथा ।

भविष्यन्त्यथ पापगणाः कापाला भिचवस्तथा॥ ॥ ५८ ।

धर्मविध्वंसशीलानां द्विजानां विप्रसत्तमाः ।

• शूद्रा धर्मान् प्रवक्ष्यन्ति प्रमज्ज्यालिङ्गधारिणः ॥ ५९ ॥ †††

० विनिप्रणीति (क) । † हरिं द्विजा इति (ह) । ‡ कुहकैश्च जनैरिति (क), (ग), (ङ) । § शूद्रा धर्मान् करिष्यन्तीति (ख) । ॥ अग्रीचयुक्तमतय इति (क), (ह) ; अग्रीचरक्तमतय इति (ख), (ग) । ॥ उवा इति (क), (ख), (ङ) । ०० विमज्जिता सयेति (ग) । †† कापालाभिभवासयेति (ख) । †† कूटयुक्तिविशारदा इति (ङ) ; एतदर्थं (घ) पुस्तके नास्ति ।

एते चान्ये च बहवः पापगुहा विप्रसत्तमाः ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ६० ।
 गीतवाद्यपरा विप्रा वेददेवपरास्तुखाः* ।
 भविष्यन्ति कलौ प्राप्ते शूद्रमार्गप्रवर्त्तिनः ॥ ६१ ।
 अल्पद्रव्या ह्यथालिङ्गा ह्यथाऽहङ्कारदूषिताः† ।
 हर्त्तारो न च दातारो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ६२ ।
 प्रतियहपरा नित्यं जगदुन्मार्गशीलिनः ।
 आत्मस्तुतिपराः सर्वे परनिन्दापरास्तथा ॥ ६३ ।
 विश्वासहीनाः पिशुना वेददेवदिजातिपु‡ ।
 असंस्कृतीतिवक्तारो§ बहुद्वेषरतास्तथा ॥ ६४ ।
 परमायुश्च भविता तदा वर्षाणि॥ षोडश ।
 ततः प्राणान् प्रहास्यन्ति कृष्णे कृष्णत्वमागते ॥ ६५ ।
 पञ्चमे वाऽथ षष्ठे वा वर्षे कन्या प्रसूयते ।
 सप्तवर्षाष्टवर्षाः॥ प्रयास्यन्ति०० नरास्तथा ॥ ६६ ।
 स्वकर्मत्यागिनः सर्वे कृतघ्ना भिन्नहृत्तयः ।
 याचकाः†† पिशुनाद्यैव भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ ६७ ।
 परापमाननिरता आत्मस्तुतिपरायणाः ।

* वेदवादपरास्तुखा इति (क), (ग), (ङ) ; वेदशास्त्रपरास्तुखा इति (ख) ।
 † भूषिता इति (ग) । ‡ वेदभेददिजातिपु इति (क) , वेददेवदिजातिपु इति (ख) ।
 § असंस्कृतीतिनिरता इति (क) । ॥ तथा वर्षाणीति (ग) । ॥ सप्तवर्षाष्टवर्षायेति
 बहुषु पाठ । ०० प्रहास्यन्तीति (क) , प्रजा सन्ति नरास्तथेति (ख), (ग) । †† याचका
 इति (ख) , याजका इति (घ) ।

परस्त्रहरणीपायचिन्तकाः सर्वदा जनाः ॥ ६८ ।
 अत्याह्वादपरास्तत्र॥ भुञ्जते परवेश्मुनि ।
 तथैव निन्दानिरता ह्यथाभिगच्छिनो जनाः ॥ ६९ ।
 निन्दां कुर्वन्ति सततं पितृमातृभुतेषु च ॥
 वदन्ति वाचां धर्मांश्च चेतसा पापलोभुषाः ॥ ७० ।
 धनविद्यावयोमत्ताः सर्वदुःखपरायणाः ॥
 व्याधितस्करदुर्भिदैः पीडिता अतिमायिनः ॥ ७१ ।
 मदिपन्ति तथैवाऽन्यः॥मविचार्य मुदुकृतम् ।
 ह्रादयन्ति प्रयत्नेन स्वदोषं पापकर्मणः ॥ ७२ ।
 स्वमायां दुष्कृताः सम्यक् विवृण्वन्ति जराधमाः ।
 धर्ममार्गप्रणितारं तिरस्कुर्वन्ति पापिनः ॥ ७३ ।
 धर्मकार्यरतश्चैव हथा विप्रभिणी जनाः ।
 भविष्यन्ति कलौ प्राप्ते राजानो स्नेच्छजातयः ॥ ७४ ।
 शूद्रा भैक्षरतायैव॥ तेषां युयूषवो द्विजाः ।

॥ अत्याह्वादकरास्तचेति (ख) । † ह्यथाभिगच्छानिनी-
 जना इति (ङ) ; एष द्रोक. (घ) पुलके नाति । ‡ मातृपितृममृष्वपौति (ङ) । § वाह्या-
 निति, (ङ) । ॥ मदीयाना इति (ख) ; अययोमत्ता इति (ङ) । ॥ सर्वे दुःखपरायणा
 इति ऋषु पाठ । ७० तथैवाऽन्येति (क), (घ) ; मविपन्ति तथाऽरपगिति (ख),
 (ङ) । †† स्वदीयानिति (क), (घ) । ‡‡ पापकर्मिण इति ऋषु पाठः । §§ स्वमाया
 दुष्टतामिति (घ) । ॥ ७३ (ख) पुलकेऽतः परं सार्धे द्रोकइयं नाति । ॥ शूद्राभ-
 रता इति (क) ; शूद्रभक्षरता इति (ग) ; शूद्रतस्करता इति (ङ) । ७०० ययूषिष
 इति (क) ।

द्विजाय चक्षिया वैश्याः शूद्रायान्धाय जातयः ।
 अत्यन्तकामिनः सर्वे सङ्कीर्यन्ते परस्परम् ॥ ७५ ।
 न शिष्यो न गुरु, कश्चिन्न पुत्रो न पिता तथा ।
 न भार्या न पतिर्यैव भविता तत्र सङ्करे ॥ ७६ ।
 कलौ युगेऽभविष्यन्ति धनाद्या अपि याचकाः ।
 रसविक्रयिणश्चैवः॥ भविष्यन्ति द्विजातयः ॥ ७७ ।
 धर्मकञ्चुकसंवीता मुनिवेशधरा द्विजा ।
 अपश्यविक्रयरता भविष्यन्ति द्विजातयः ॥ ७८ ।
 वेदनिन्दापराश्चैव धर्मशास्त्रविनिन्दकाः॥ ७९ ।
 शूद्रवृत्त्या च॥ जीवन्ति द्विजा नरकभागिनः॥ ॥ ८० ।
 अनावृष्टिभयप्राप्ताः॥ गगनासक्तदृष्टयः ।
 भविष्यन्ति तदा सर्वे जनाः॥॥ क्षुब्धकातराः ॥ ८० ।
 कन्दपर्णफलाहारास्तापसा इव मानवाः ।
 आत्मानं घातयिष्यन्तिः॥॥ अनावृष्ट्यातिदुःखिताः॥ ८१ ।
 कामार्ताः क्लृप्तदेहाश्च बह्वन्नाशनतत्पराः॥॥ ।
 कलौ सर्वे भविष्यन्ति अल्पभाग्या बहुप्रजाः॥॥ ८२ ।

० भविता च कलौ युगे इति (क) । † कलियुगे इति (ङ) । ‡ (ख) पुस्तकेऽतृ परं
 अल्पपत्रं नास्ति । § धर्मशास्त्रविनिन्दिता इति (ग) । ॥ शूद्रवृत्त्येवेति (ग) ।
 ॥ नरकभागिन इति (ख), (ग), (ङ) । ०० अनावृष्टिभयभावेति (ग) । †† भविष्यन्ति
 नरा सर्वे तर्दति (ख) । ‡‡ आत्मानं रचयिष्यन्तीति (ग) । §§ अनावृष्ट्यादिदुःखिता
 इति (ख), अनावृष्ट्या तु दूषिता इति (ग) । ॥ एतदहं (ख) पुस्तके नास्ति । ॥॥ पुत्रो
 नोन्नीयश्वा इति (क) , तथात परं दूरीकरणं नास्ति ।

शूद्रस्त्रीपोषणपराः वेष्टास्तावण्यगीनिनः ।

श्रुतिवाक्यमनादृत्य सदा खगृहतत्पराः ॥ ८३ ।

दुःशीला दुष्टशीलेषु करिष्यन्ति सदा सृष्टाः ।

असहता भविष्यन्ति पुरुषेषु कुलाङ्गनाः ॥ ८४ ॥

परुषावृतभाषिण्योऽऽ देहसम्कारवर्जिताः ।

वाचालाश्च भविष्यन्ति कलौ प्राप्ते च ॥ योषितः ॥ ८५ ॥

नगरेषु च ग्रामेषु प्राकारेष्वधिका जनाः ॥

चोरादिभयभीताश्च काष्ठयन्त्राणि कुर्वन्ते ॥ ८६ ॥

दुर्मिचकरपीडाभिरतीवोपद्रुता जनाः ।

गोधूमाव्यः यवान्नाव्यः देशं याम्यन्ति दुःखिताः ॥ ८७ ॥

निधाय हृदि कर्माणि ईरयन्ति ॥ वचः शुभम् ।

स्वकार्यसिद्धिपर्यन्तं बन्धुत्वं कुर्वन्ते जनाः ॥ ८८ ॥

मिचवद्यापि मित्रादि स्नेहसम्यन्वयन्तिताः ॥

अत्रोपाधिनिमित्तेन ॥ शिष्यान् ॥ गृह्णन्ति मिचवः ॥ ८९ ॥

उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां ॥ शिरःकण्डूयनं स्त्रियः ।

० स्त्रीशूद्रपोषणपरा इति (ख), स्त्रीशूद्रपोषणपरा इति (ग), (ङ) । १ स्वयं
सत्यरा इति (ग) । २ पुरुषावृतभाषिण्य इति बहुषु पाठः । ३ कलौ प्राप्तेऽपीति (क),
कलौ प्राप्ते तिति (ग) । ४ प्राकारादिषु ये नरा इति (क), (ङ), प्राकाराद्यादिका नरा
इति (ग), प्राकारादिषु ये नरा इति (ङ) । ॥ काष्ठयन्त्रादि कुर्वन्ते इति (ङ) । ०० गोधू-
मावेति (ख) । ११ ईरयन्तीति (घ) । १२ मिचवद्यापि मित्रादि ऋह सम्यन्वयन्ति
इति (क), (घ), (ङ) । मिचवद्यापि मित्रादीति (ङ) । १३ अत्रोपाधिनिमित्तेन (ख) ।
१४ शिष्यमिति (घ) । ॥ उभाभ्यामपि पाणिभ्यामिति (क), उभाभ्यां पाणिभ्यामिति
(ख) (ग), (ङ) ।

कुर्वन्त्यो गुरुभर्तृणामाज्ञां भर्तृम्यनादृताः ॥ ८० ॥
 पापजालेन निरताः पापण्डजनसङ्गिनः ॥
 यदा द्विजा भविष्यन्ति तदा वृद्धिं गतः कलिः ॥ ८१ ॥
 यदा यदा न यक्ष्यन्ति न ह्यंशयन्ति द्विजातयः ।
 तदा तदा कलेर्हृदिरनुमेया विचक्षणैः ॥ ८२ ॥
 अधर्मवृद्धिर्भविता बालमृत्युरपि द्विजाः ।
 सर्वधर्मेषु नष्टेषु याति निःश्रीकतां जगत् ॥ ८३ ॥
 एवं कलेः स्वरूपश्च कथितं द्विजसत्तमाः ॥
 हरिभक्तिपराणाञ्च ॥ न कलिर्वाधते क्वचित् ॥ ८४ ॥
 तपः परहृतयुगे चेतायां ध्यानमेव हि ॥
 हापरे ज्ञानमेवाहुर्दानमेक कलौ युगे ॥ ८५ ॥
 यत्कृते दशभिर्वर्षे स्त्रीतायां हायनेऽपि तत् ॥
 हापरे तच्च मासेन चाहोरात्रेण तत्कलौ ॥ ८६ ॥

कुर्वन्ति हरिपूजाय न कलिर्बाधते हि तान् ॥ ८८ ।

नमोनारायणायेति कीर्तयन्ति च ये नराः ।

निष्कामा वा सकामा वा न कलिर्बाधते हि तान् ॥ ८९ ।

हरिनामपरा ये तु घोरे कलियुगे हिजाः ।

त एव कृतकृत्याश्च न कलिर्बाधते हि तान् ॥ ९० ।

शिवपूजापरा ये तु शिवनामपरायणाः ।

त एव शिवतुल्याश्च घोरे कलियुगे हिजाः ॥ ९१ ।

समस्तजगदाधारं परमात्मस्वरूपिणम् ।

घोरे कलियुगे प्राप्ते विष्णुं ध्यायन्न^१ सीदति ॥ ९२ ।

परनार्थमपेक्ष्य^२ जगतामादिकारणम् ।

शरत्सं शरणं याती गोविन्दं नाऽवसीदति ॥ ९३ ।

हरत्पद्ममपेक्ष्य हरिः श्रद्धावतां हिजाः ।

तमादिदेयमजरं नरो ध्यायन्न सीदति ॥ ९४ ।

अहोऽतीव सभाग्यान्ते सकृद्वा केगवार्चकाः ।

घोरे कलियुगे प्राप्ते सर्वधर्म्मविवर्जिते ॥ ९५ ।

न्यूनातिरिक्ताता सिद्धा कलौ वेदोक्तकर्मणाम् ।

० हरिस्मरणमेवाऽत्र सम्पूर्णफलदायकम् ॥ ९६ ।

१ हरे केगव गोविन्द घासुदेव जगन्नाथ ।

इतीरयन्ति ये नित्यं न हि तान् बाधते कलिः ॥ ९७ ।

० बाधते च तानिति (इ) । † विष्णुध्यायन्न सीदतीति (ख) । ‡ परमात्मवर्त्मनेति (घ) । § ते कृतार्था न संशय इति (ङ) ।

कुर्वन्ति हरिपूजाञ्च न कलिर्बाधते हि तान् ॥ ८८ ।
 नमोनारायणायेति कीर्त्तयन्ति च ये नराः ।
 निष्कामा वा सकामा वा न कलिर्बाधते हि तान् ॥ ८९ ।
 हरिनामपरा ये तु घोरे कलियुगे द्विजाः ।
 त एव हतस्तुत्याश्च न कलिर्बाधते हि तान् ॥ ९० ।
 शिवपूजापरा ये तु शिवनामपरायणाः ।
 त एव शिवस्तुत्याश्च घोरे कलियुगे द्विजाः ॥ ९१ ।
 समस्तजगदाधार परमात्मस्वरूपिणम् ।
 घोरे कलियुगे प्राप्ते विष्णुं ध्यायन्न^१ सीदति ॥ ९२ ।
 परमार्थमपेक्ष्य^२ जगतामादिकारणम् ।
 शरणं शरणं यातो गोविन्दं नाऽवसीदति ॥ ९३ ।
 हरत्वधमशेषञ्च हरिः यदावतां द्विजाः ।
 तमादिदेवमजरं नरो ध्यायन्न सीदति ॥ ९४ ।
 अहोऽतीव सभाग्यास्ते सकृदा केशवार्चकाः ।
 घोरे कलियुगे प्राप्ते सर्वधर्मविवर्जिते ॥ ९५ ।
 न्यूनातिरिक्ता सिद्धा कलो वेदोक्तकर्मणाम् ।
 हरिस्मरणमेवाऽत्र सम्पूर्णफलदायकम् ॥ ९६ ।
 हरे केशव गोविन्द वासुदेव जगन्मय ।
 इतीरयन्ति ये नित्यं न हि तान् बाधते कलिः^३ ॥ ९७ ।

• बाधते च तानिति (ङ) । † दिगध्यानात् सीदतीति (ख) । ‡ परमाद्यप्यप्येति (ख) । § ते कृतार्था न संशय इति (ङ) ।

शिव शङ्कर रुद्रेण नीलकण्ठ त्रिलोचन ।

इतीरयन्ति ये नित्यं न हि तान् बाधते कलिः^१ ॥ १०८ ॥

महादेव विरूपाक्ष गङ्गाधर मृडाऽव्यय ।

इतीरयन्ति ये नित्यं ते कृतार्था न समयः^२ ॥ ११० ॥

जनार्दन जगन्नाथ पीताम्बरधराच्युतः^३ ।

इतीरयन्ति ये नित्यं ते कृतार्था न समयः^४ ॥ १११ ॥

ससारं भ्रमतां लभ्या पुत्तदारधनादयः ।

घोरे कलियुगे प्राप्ते^५ हरिमक्तिः सुदुर्लभा ॥ ११२ ॥

सनत्कुमार उवाच^६ ।

सत्यमुक्तं महाभाग त्वया कारुण्यवारिधे^७ ।

पुनः शृण्वामि विप्रेन्द्र^८ तथापि वदतां वर ॥ ११३ ॥

त एव मुनिगार्हूत्^९ पापण्डा वेदनिन्दकाः ।

सम्यक् यदाविहीनाश्च^{१०} इति पूर्वं त्वयोदितम्^{११} ॥ ११४ ॥

अधर्मानिरतानाञ्च यातनाः परिकीर्त्तिताः^{१२} ।

घोरे कलियुगे प्राप्ते वेदमार्गवहिष्कृते ॥ ११५ ॥

० इति (ख), अत्र च वन्दोदीष । † (ङ) पुस्तके एष श्लोक परश्रीकस्य च न स्त । ‡ कृतार्था नात संशय इति (ख) । § पीताम्बरधराव्यय इति (क) । ¶ महादेवसंशय इति (ख), एष श्लोक (घ) पुस्तके नास्ति । ॥ पापे इति (ङ) । ७७ सनत्कुमार उवाचति (ख) । †† मुने कारुण्यवारिधे इति (क), (ख), (ङ) । ‡‡ भूय विप्रेन्द्रा इति (क), (ग) । §§ तमेव मुनिगार्हूत् इति (क), (ख), तथैव मुनि इति (ग), (ङ) । ¶¶ कर्मत्रयविहीनाश्चेति (ग) । ॥ पूर्वं त्वयोदितमिति ७७७ यातनाश्च प्रकीर्त्तिता इति (क), (ख), (ङ) ।

पापण्डत्वं प्रसिद्धं वै सर्वेषां परिकीर्तितम्* ।
 घोरे कलियुगे ब्रह्मञ्जनानां पापकर्मणाम्† ।
 मनःशुद्धिविहीनानां निष्कृतिश्च कथम्भवेत् ॥ ११६ ।
 मनःशुद्धिविहीनत्वाद्भ्रष्टादीनाञ्च सत्तमः‡ ।
 स्वकर्माणि न सिध्यन्ति तेषां का गतिरुत्तमा ॥ ११७ ।

नारद उवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ लोकानुग्रहतत्पर ।
 उपायं त्वं वक्ष्यामि शृणुष्व॥ सुसमाहितः ॥ ११८ ।
 प्रवक्ष्यामि समासेन सर्वशान्तसुनिश्चितम्॥ ।
 गुह्याद्गुह्यतरञ्चैव सर्वलोकोपकारकम् ॥ ११९ ।
 दैवाधीनमिदं सर्वं* लगत्प्रावरजद्भ्रमम् ।
 यथैव प्रेरितं तेन॥† तथैव घटते जगत् ॥ १२० ।
 शक्तितः सर्वकर्माणि वेदोक्तानि समाचरेत् ।
 तान्यर्पयेन्महरविष्णौ‡ नारायणपरायणः ॥ १२१ ।
 समर्पितानि कर्माणि महाविष्णोः परात्मनः ।
 सम्पूर्णतां प्रयान्त्येव हरिस्मरणमाचतः ॥ १२२ ।
 घोरे कलियुगे प्राप्ते हरिरेव परा गतिः ।

* सर्वेषाञ्च प्रकीर्तितमिति (ख) । † पापकर्मणामिति (क), (ख), (ङ) ।
 मनःशुद्धिविहीनानामिति (घ) । ‡ उत्तम इति (ख) । ६ शब्दार्थमिति (घ), अथ त्वं
 समाहित इति भाष्य । ॥ सर्वशान्तेषु निश्चितमिति (ङ) ; एतदर्थं (ग) पुलकिते नास्ति ।
 यथैव प्रेरितं येनेति (ख) । †† महाविष्णोरिति (ख), (ग) ।

महारिष्टोपशान्तायः हरिभक्तिः कलौ युगे ॥ १२३ ॥
 हरिभक्तिरतानाञ्च पापबन्धो न जायते ॥
 हरिस्मरणनिष्ठानांः शिवनामरतात्मनाम् ॥
 सत्यं समस्तकर्माणि यान्ति सम्पूर्णतां द्विजाः ॥ १२४ ॥
 अहो भाग्यमहो भाग्य हरिभक्तिरतात्मनाम् ॥
 विद्यैरपि पूज्यन्ते किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ १२५ ॥
 तस्मात्समस्तलोकानां ॥ हितमेव मयोच्यते ॥
 हरिनामपरान्मर्त्यान्ः न कलिर्बाधते कश्चित् ॥ १२६ ॥
 हरेर्नामैव नामैव नामैव मम जीवनम् ॥
 कलौ नास्त्येव नास्त्येव नास्त्येव गतिरन्यथा ॥ १२७ ॥
 एव सनत्कुमारस्तु नारदेन महात्मना ।
 सम्यक्प्रबोधित सत्य ॥ परां निर्वृतिमाप ह ॥ १२८ ॥
 तस्माच्छृणुत ॥ विप्रेन्द्रा हरिनिष्ठितमानसाः ॥
 प्रयान्ति परम स्थान पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ १२९ ॥

० महारिष्टोपशान्तरथमिति (ङ) । † हरिभक्तिपरायाश्च द्वेष्टे पापी न जायते इति (ग) । ‡ हरिस्मरणनिष्ठानामिति (क) । § शिवनामपरात्मनामिति (ख) । ¶ सिद्धिं सर्वकर्माणीति (घ) , कृतानि सर्वकर्माणीति (ग) । ॥ हरिपूजारतात्मनामिति (ङ) (घ) : ०० (ङ) पुनर्के (१२४, १२५) श्लोकौ न सः । †† हरिभक्तिरतानाचेति (ङ) †† नारायणपरानिति (ङ) । §§ हरेर्नामैव केवलमिति (क) । ¶¶ अतः परं (२) पुनर्के श्लोकौ उक्तवाच्येभ्यश्च पाठो वर्तते । ॥ सत्यं प्रबोधित सत्य इति (ख) , सत्यं प्रबोधित सत्यं इति (ङ) । ००० परां निर्वृतिमाययौ इति (घ) । ††† प्रणुभमि (ग), (ग), (घ), (ङ) । †††† हरिनिष्ठितमानसा इति (ख), (ङ) ।

भक्त्याऽ वदन्ति शृण्वन्ति तेषां पुण्यफलं शृणु ॥ १३० ।
 मृतजन्मार्जितैः पापैः सद्यः एव विमोचिताः ।
 सहस्रकुलसयुक्ताः प्रयान्ति परमम्पदम् ॥ १३८ ।
 किं तीर्थैर्वा प्रदानैर्वाः किं तपोभिः किमध्वरैः ॥
 अहन्यहनि गोविन्दं तन्मयत्वेन शृण्वताम् ॥ १३८ ।
 किं पुच्छदारैः किं भृत्यैः किं मित्रक्षेत्रवाभ्यवैः ॥
 अहन्यहनि गोविन्दं कीर्त्तयन्तश्चऽऽ शृण्वताम् ॥ १४० ।
 एतत्पवित्रमारीर्य धनं दुःखप्रणाशनम् ।
 येषां गृहेषु लिखितं वर्त्तते तत्फलं शृणुः ॥ १४१
 न बाधन्तेऽऽ ग्रहास्तत्र भूतवेतालकादयः ।
 तत्रैव सर्वश्रेयांसि वर्द्धन्ते च दिने दिने ।
 न चाग्निर्बाधते तत्र न चौरादिभयन्तथा ॥ १४२ ।
 गवां कोटिसहस्रान्तु यो ददाति कुटुम्बिने ।
 तत्फलं समवाप्नोति यथाध्यायपरायणः ॥ १४३ ॥

* तस्माददन्तीति (ख) । + सर्वश्रेयैति (क) । † किं तीर्थैर्वाप्रदानैर्वैति (ङ) ।
 ‡ किं यज्ञैर्वहुदक्षिणैरिति (क) । § श्रीकोटय (ख) पुरुषो नास्ति । किं पुच्छदारैः ।
 क्लेशैरिति (ङ) । ॥ किमपि सुतन्मयैरिति (क) । ** तन्मयत्वेनेति (ग) ।
 †† पूज्यते इति (ख), (ग) । ‡‡ ये पठन्ति शृण्वन्ति च ते हरन्ति भद्राद्यादिति (ङ) ।
 §§ न बाध्यन्ते इति बहुषु पाठः । ¶ चौरादिव भयं न घेति (ङ) । || यथाध्याय
 पाठमादिति (ख), यथाध्यायपरायणादिति (ग), (ङ), एतदर्थे (क) पुरुषो नास्ति

गङ्गास्नानगतङ्गत्वा ज्योतिष्टोमगतं तथाः ।

यत्फलं समवाप्नोति दशाध्यायस्य पाठनात् ॥ १४४ ।

यत्र तत्पठतेः शास्त्रं शृणुयाद्विष्णुतत्परः ।

तस्य पुण्यफलं वक्ष्ये शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १४५ ।

शतजन्मार्जितैः पापैः सद्य एव विमुच्यते ।

शतवंशसमेतसु देहान्ते मोक्षमाप्नुयात् ॥ १४६ ।

यः पठेत्प्रातरुत्थाय यदत्र श्लोकविंशतिम् ।

ज्योतिष्टोमफलं सत्यं गङ्गास्नानं दिने दिनेः ॥ १४७ ।

एतत्पवित्रमारोग्यमवाच्यं दुष्कृतात्मनाम् ॥ १४८ ।

नीचासनगतः सर्वः शृणुयाद्विदमुत्तमम् ॥ १४९ ।

एतत्पुराणयवणमिहामुत्र सुखप्रदम् ।

वदतां शृण्वतां सद्यः सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १५० ।

०० ज्योतिष्टोमफलं लभेदिति (क) । † दशाध्यायपरायणा इति (क), (ख), (ङ) ।
 दशाध्यायपरायणादिति (ग) । ‡ पठते इत्यर्थे पठतीति छाधुः । § तत्समाहिता
 इति (ङ) । एतदर्थे (क) पुस्तके नास्ति । ¶ शतजन्मकृतैरिति (ग) । ॥ ज्योति
 ष्टोमफलं तेषामिति (ग) । *० ज्योतिष्टोमफलं प्राप्य चान्ते मोक्षमाप्नुयादिति (क) ।
 †† दुष्कृतात्मने इति (क) । न वच्यं दुष्कृतात्मनामिति (ख) । ‡‡ (ख) पुस्तके
 अत पर पुस्तकं न लिखितम् । §§ नीचासनगते सर्वैरिति (ङ) । ¶¶ अश्वताथै
 वेति (ङ) ।

दम्भाद्वा यदि वा मोहात् येऽ नृणस्तदीदमुत्तमम् ।

ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यास्यन्ति च परां गतिम् ॥ १५० ॥

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे हरिभक्तिमाहात्म्ये

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

समाप्तश्चायह्नयः ।

० द्रोहाद्वा यदि वा मोहादिति (ङ) । † एष श्लोकः (क) पुस्तके एवमस्ति—य
अप्नोति नरो भक्त पुराणं देवनिर्मितम् । ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यास्यन्ति परमां गतिमिति ॥